GESCHIEDENIS van de HERVORMING IN DE ZESTIENDE EEUW

VIJFDE DEEL

DOOR

J. H. MERLE DAUBIGNÉ

Ik noem bijkomstig de staat van de dingen van dit vergankelijk en ras voorbijsnellend leven.
Ik noem hoofdzaak het geestelijk bestuur, waarin de Voorzienigheid Gods heerlijk doorstraalt.

Uit het Engels vertaald door

J. OUDIJK VAN PUTTEN te Vlissingen

Gedrukt bij D. J. Mensing & Co.

Te Rotterdam bij Van van de Meer & Verbrugge,
1853

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2011

VOORBERICHT VAN DE VERTALER

Hoogst aangenaam was het mij, geroepen te worden, om dit vijfde deel van Dr. Merle D'Aubigné's *Geschiedenis van de Hervorming in de Zestiende Eeuw* in het Hollands over te brengen; niet slechts omdat dit geschiedwerk van de hooggeschatte Schrijver een zo algemeen erkende voortreffelijkheid bezit, en de voortzetting er van zo lang reeds vurig begeerd werd; maar ook, dewijl ik op dit werk een bijzondere betrekking gevoel, daar de overzetting van het vierde deel, in 1846, mijn eerste vertaalarbeid heeft uitgemaakt. Toevallige omstandigheden leidden er destijds toe, dat de vertaling van gezegd vierde deel mij werd opgedragen, terwijl de Nederduitse bewerking van de eerste drie delen door de heer Le Roy, de zoon, was geschied.
Aangaande dit vijfde deel zegt de Schrijver het nodige in zijn voorrede, welke ik in haar geheel heb overgenomen. Met betrekking tot de Nederduitse bewerking wens ik op te merken: 1°. dat, gelijk in veel opzichten, ook ten aanzien daarvan de dood van de heer Le Roy, de vader, een verlies is geweest, daar de kundige en ijverige man de reeds verschenen delen met menige aantekening heeft vermeerderd, welke aantekeningen bij dit vijfde deel nu gemist worden; 2°. dat ik de vertaling heb bewerkt volgens de *Engelse* uitgave, ofschoon het zeker de schijn moest hebben, dat de *Franse* editie de originele was. Doch al aanstonds kwam het mij voor, dat ik de Engelse uitgave bij voorkeur ten grond moest leggen voor mijn vertaling, eensdeels omdat het hier zuiver Engelse toestanden gold, en ook de officiele stukken (op weinige uitzonderingen na) uit de aard der zaak in de *Engelse* druk *origineel*, en in de Franse uitgave *vertaald* voorkomen; maar tevens daar mij, door vergelijking van de Franse met de Engelse uitgave (wat ik van woord tot woord heb gedaan) op menigvuldige plaatsen duidelijk werd, dat de Engelse druk, hoewel *vertaling* genoemd, metterdaad de authentieke bewerking moest heten. Om hieromtrent alle twijfel weg te nemen, heb ik ten overvloede aan Dr. White, de uitstekende bewerker van de Engelse editie, bepaald afgevraagd hoe het met de zaak gelegen was, en van hem daarop het volgende in antwoord bekomen:

"Ofschoon de Engelse tekst werkelijk uit het Frans is vertaald, waartoe mij de proefbladen telkens uit Parijs werden toegezonden, moet nochtans deze zogezegde *vertaling* beschouwd worden het *origineel* van het boek uit te maken. De vele afwijkingen, welke u mij bericht bij vergelijking van de beide uitgaven opgemerkt te hebben, zijn òf verbeteringen die door mij in de oorspronkelijke tekst zijn gemaakt, òf toevoegselen, die noodzakelijk waren geworden ten gevolge van deze correcties: welk één en ander, ten blijke van goedkeuring, door de Schrijver zelf *in margine* bijgeschreven of aangetekend is geworden, op de proeven van de Engelse druk, die hem geregeld ter revisie gezonden werden. U zou daarom zeer verkeerd doen, indien u de Franse tekst als origineel wilde aanmerken. In zoverre slechts is hij met die naam te bestempelen, als het vijfde deel oorspronkelijk inderdaad in het Frans geschreven werd. De Schrijver zelf ook beschouwt de *Engelse* uitgave als die welke het meeste gezag heeft; als de *standaard* uitgave van zijn boek."

Dat is, dunkt mij, de beste rechtvaardiging van mijn besluit, om ten deze de Engelse druk te volgen.
Nog had ik Dr. White gevraagd, of hij vermeende dat het werk met een volgend of *zesde* deel compleet zou zijn en of er enig uitzicht bestond dat dit zesde deel enigzins spoedig het licht zou zien. Hierop schrijft hij mij dit volgende:

"Ik kan u niets bepaalds zeggen aangaande het *zesde* deel. Zeker zullen er wederom enige

jaren verlopen, alvorens het in het licht komt. Bezwaarlijk ook zal het zesde deel nog het *laatste* kunnen zijn. Van de Geschiedenis van de Hervorming in Engeland toch bevat het *vijfde* deel nog nauwelijks de aanvang; de ommekeer in het godsdienstige te Genéve, onder Calvijn, moet nog beschreven worden, gelijk uit het slot van het *vierde* deel blijkt; de Geschiedenis van de Hervorming in Schotland is nog onaangeroerd gebleven: en een paar jaar geleden heeft de Schrijver mij ook nog gezegd, dat, zo God hem bij het leven spaarde, hij het voornemen had om de Geschiedenis van de Reformatie in Spanje en in Italië eveneens te beschrijven. Ik heb sedert niet vernomen, dat hij van dit voornemen is teruggekomen."

Waar zulk een ruim veld dus nog voor de waardige Schrijver ter bearbeiding overblijft, willen wij God bidden dat Hij hem zijn levensdagen verlenge, en hem voortdurend lust en krachten schenke, opdat hij zijn gewichtige taak voortzette en voleindige tot Zijn eer, en daardoor, steeds meer bevorderlijk zij aan de uitbreiding van het Koningrijk van Christus!

Vlissingen, J.O.V.P.
30 november 1853

VOORREDE VAN DE SCHRIJVER

In de vier voorgaande delen heeft de Schrijver de oorsprong en de hoofdzakelijke ontwikke - ling beschreven, van de Hervorming in de Zestiende Eeuw op het Vasteland. Thans moet hij het verhaal leveren van de Geschiedenis van de Hervorming in Engeland.
De aantekeningen zullen de lezer de voornaamste bronnen aanwijzen, waaraan de Schrijver zijn berichten heeft ontleend. De meesten daarvan zijn welbekend; anderen, evenwel, waren te voren nog weinig of niet gebruikt: waaronder zich de latere delen bevinden van de *State Papers* (Papieren van Staat, Staatsstukken) welke State Papers, aan het Archief van het Verenigd Koninkrijk ontleend, op last van de regering zijn uitgegeven geworden, door een commissie, wier eerste voorzitter de voortreffelijke Sir Robert Peel is geweest. Drie opvolgende Ministers van Binnenlandse Zaken, Sir James Graham, Sir George Gree, en de "honourable" S.H. Walpole, heben de Schrijver welwillend exemplaren verschaft van de onderscheiden delen van deze grote en belangrijke verzameling. In sommige gevallen werden zij hem zelfs gezonden zodra zij de pers verlaten hadden, en nog vóór zij eigenlijk waren uitgegeven: hetwelk bepaald met het zevende deel is geschied, waarvan hij veel gebruik heeft gemaakt. Hij bedient zich van deze gelegenheid, om zijn oprechten dank te betuigen aan deze edele voorstanders van de letterkunde.
De Geschiedenis van de Hervorming van de Zestiende Eeuw werd op het vasteland met toejuiching ontvangen; doch zij heeft een veel groter getal lezers gevonden in Groot - Brittanië en in de Verenigde Staten. De Schrijver ziet in de nauwere betrekking, waarin dit werk hem met zoveel ver verwijderde Christenen heeft gebracht, een kostelijke beloning voor zijn arbeid. Maar zal na dit vijfde deel in genoemde landen even gunstig ontvangen worden als de voorgaande delen? Een vreemdeling, die aan de Angelsaksische natie de Geschiedenis verhalen zal van haar Hervorming, staat daarom reeds, dat hij een vreemdeling is, op een enigzins ongunstig standpunt. Doch ofschoon de Schrijver dan ook liever zijn lezers zou ver- wezen hebben tot werken vroeger en later over het onderwerp in het licht gegeven door Engelse auteurs, die voor de taak meer berekend waren dan hij, heeft hij begrepen, dat hij niet mocht terugdeinzen voor de arbeid.

In geen tijdvak is het mogelijk de Geschiedenis van de Hervorming in Engeland voorbij te gaan, bij een Algemene Geschiedenis van de Hervorming van de Zestiende Eeuw; maar in de tegenwoordige crisis is dit minder mogelijk dan ooit.

Vooreerst is, en wordt nog steeds, de Engelse Hervorming in een verkeerd licht gesteld, door schrijvers tot verschillende partijen behorende, die daarin niets meer willen zien, dan bloot een uiterlijke *politieke* omkering, en die dus haar geestelijke natuur miskennen. De geschiedenis heeft daarentegen de Schrijver geleerd, dat deze Hervorming zeer wezenlijk een *godsdienstige* verandering is geweest, en dat wij de grond er van zoeken moeten bij mannen van geloof, en niet, zoals gewoonlijk geschiedt, slechts in de willekeur van de vorst, de eerzucht van de adel, en de kruipende onderdanigheid van de prelaten[1]. Een getrouw verhaal van de grote vernieuwing, zal ons misschien tonen, dat daarin boven en buiten de maatregelen van Hendrik VIII nog iets anders werkzaam was; ja dat dit andere daarbij *alles* was, mag men zeggen, want daarin juist lag het *wezen* van de Hervorming; datgene wat haar tot een goddelijk en onvergankelijk werk heeft gemaakt.

Een tweede omstandigheid deed de Schrijver van de noodzakelijkheid van een getrouwe Geschiedenis van de Engelse Hervorming overtuigd worden. Een werkzame partij in de Episcopaalse Kerk tracht met ijver, met volharding en talent de beginselen van het Rooms - Katholicisme te doen herleven, en streeft er naar om die van de Hervormde Kerk van Engeland als een juk op te leggen, terwijl zij onophoudelijk de grondslagen van het Evangelisch Christendom ondermijnt. Een aantal jongelieden aan de universiteiten, medegesleept door het bedriegelijk *mirage*, dat sommige leermeesters hun voor ogen spiegelen, geven zich in volle ruimte aan clericale en bijgelovige theoriën over, en lopen daardoor gevaar, om, gelijk met zovelen reeds het geval is geweest, reddeloos neer te storten in de altijd gapende afgrond van het pausdom. Wij moeten daarom de reformatorische beginselen in herinnering brengen, die van de eerste aanvang aan van de grote godsdienstige vernieuwing zijn verkondigd geworden.

Het nieuwe standpunt, dat het Roomse hof aanneemt in Engeland, en zijn onbeschaamde aanmatigingen, vormen een derde aanleiding, die ons de belangrijkheid in dit ogenblik van een geschiedenis als de tegenwoordige schijnt te bewijzen. Het is goed te herinneren, dat het eerste Christendom van Groot - Brittannië met volharding de inval van het pausdom weerstaan heeft, en dat ook nog na de besliste zegepraal van de vreemde macht, de edelsten onder de koningen, de aanzienlijken, de priesters en het volk moedig de stem daartegen verheven hebben. Het is goed aan te tonen, dat terwijl het Woord van God in de Zestiende Eeuw in Groot - Brittannië zijn onvervreemdbare rechten herwon, het pausdom, geheel door staatkundige belangen gedreven, *zelf* de keten verbroken heeft, waarmede het Engeland zo lang had gekluisterd gehouden. Wij zullen in dit deel het Engelse Gouvernement, bij voorbeeld onder Eduard III, zich zien sterken, tegen de overweldigingen van Rome, Het is in onze dagen beweerd geworden, (en ook door anderen dan ultramontanen) dat het pausdom een zuiver geestelijke macht is, en slechts met geestelijke wapenen moet bestreden werden. Zo het eerste gedeelte van deze redenering waarheid behelsde, zou niemand gereder zijn dan wij, om de gevolgtrekking goed te keuren. God beware er ons voor, dat enige Protestantse Staat ooit de volkomenste vrijheid weigeren zou, aan de Rooms - Katholieke leerbegrippen! Wij wensen dit zekerlijk wederkerig voor ons Protestanten; wij verlangen dat het

[1] De wens om nauwkeurig te zijn, zelfs in bijzonderheden van gering aanbelang, noopt ons om hier aan te merken, dat de tijdrekenkundige orde, wat het leven van Anne Boleyn aangaat, enige moeilijkheden oplevert, en dat de episode van de genegenheid van lord Percy voor haar (Boek XX Hoofdstuk VI) wellicht moet gebracht worden tot een verblijf van Anne in Londen, in het jaar 1523. Zie Burnet, Herbert, Cambden, Fiddes en Cavendish.

ultramontanisme niet langer vreedzame gelovigen in de kerker werpt, die voor zichzelf en hun vrienden troost zoeken in de Heilige Schrift. Maar indien ook al een beklagelijk fanatisme mocht voortgaan, om in de negentiende eeuw de droevige tonelen uit de Middeleeuwen te herhalen, zouden wij er nochtans bij volharden, om de volste vrijheid te vragen, niet slechts van geweten, maar ook van goddienstoefening, voor Rooms - Katholieken in Protestantse landen. Wij zonden het vragen in de naam van de *rechtvaardigheid*, wier onwankelbare wetten de *onrechtvaardigheid* van onze tegenstanders ons nimmer mag doen vergeten; wij zouden het vragen, ook in het belang van de volkomen zegepraal, eenmaal, van de waarheid: want mocht ons verzoeken, ons vragen vruchteloos blijven, dan zou wellicht, met Gods hulp, meer uitgewerkt kunnen worden door ons voorbeeld. Wanneer twee werelden elkaar ontmoeten op haar baan, in één van welke *licht* heerst, en in de andere *duisternis*, dan moet wel de duisternis verdwijnen voor het licht, terwijl het licht geenszins vlieden zal voor de duisternis. Doch wij zouden zelfs nog verder kunnen gaan. Wel ver van de Engelse Katholieken in enig opzicht dwang aan te doen, zouden wij veeleer wensen hen behulpzaam te zijn, om nog vrijer te worden dan zij reeds zijn, en om hen te helpen de rechten te herwinnen, van welke de Roomse bisschop hen beroofd heeft, nadat het Engelse volk onder zijn gezag was gebracht. Zodanig recht is, bijvoorbeeld, de verkiezing van bisschoppen en pastoors, welke verkiezing aan de geestelijkheid en aan het volk behoort. Immers Cyprianus vraagt, in een schrijven aan een bisschop van Rome (Cornelius) drie hoofdzaken, als waarborgen voor de wettigheid van de verkiezing tot bisschop, te weten: "De *roeping* van God, de *keuze* van het volk, en de *goedkeuring* van de medebisschop.[2]" Ook het concilie van Rome, in het jaar 1080 gehouden, verklaarde dienaangaande: "Laat de geestelijkheid en het *volk*, met goedkeuring van de apostolische Stoel, of van de *metropolitaan*, een bisschop naar Gods wil verkiezen[3]." En moet de Kerk dan in onze dagen, dagen die zich zozeer onderscheiden door vrijheid, minder vrij zijn, dan zij geweest is in de Middeleeuwen?

Maar zo wij niet schromen voor de Rooms - Katholieken de rechten te vragen van de Kerk van de eerste eeuwen, en een grotere vrijheid dan nu hun deel is, zelfs in het middenpunt van het pausdom dan willen wij daarmede niet gezegd hebben, dat de Staat, hetzij onder de regering van Eduard III, hetzij in latere tijden, geen bolwerk had moeten opwerpen tegen de aanmatigingen van Rome. Indien het toch werkelijk in de aard en het wezen van het pausdom ligt, om de grenzen van het veld van de godsdienst te overschrijden en zich te begeven op het gebied van de politiek, waarom zou het dan moeten bevreemden, dat de Staat zich verdedigt waar hij op zijn eigen grond wordt aangerand? Of zou de Staat niet moeten bedacht zijn op voorzorgen, tegenover een macht, welke eenmaal verkondigd heeft onbeperkt gezag te hebben over Engeland; die Engelands kroon aan een Frans monarch heeft weggeschonken; die de eed van leenman heeft ontvangen van een koning van Engeland, en wier eerste en hoofddogma bestaat in haar eigen onfeilbaarheid en onveranderlijkheid?

En het is niet slechts onder Eduard III en gedurende de Middeleeuwen geweest, dat Rome zich veroorloofde inbreuk te maken op het koninklijk gezag; het is in latere tijden evenzeer geschied. De Heer Mignet heeft dienaangaande enkele merkwaardige feiten aan het licht gebracht. De 28e juni van het jaar 1570 werd zijne Katholieke Majesteit Filips II, door een agent die zo even uit Rome was, aangekomen, een brief overhandigd van de *heilige* paus Pius V. "Onze beminde zoon, Robert Ridolfi" zo drukt de briefschrijver zich uit, "zal (zo God wil) uwe majesteit zekere zaken voorstellen, welke in geen geringe mate de eer betreffen van de Almachtige God.... Wij bezweren uwe majesteit, om het punt waarover hij u spreken zal in

[2] Divinum judicium, populi suffragium, co - episcoporum consensus. Epist. 55.

[3] Clerus et populus, apostolicae sedis, vel metropolitani sui consensu, pastorem sibi eligat. Mansi, XX, p. 533.

ernstige overweging te nemen, en om hem ten dienste te staan met alle middelen, welke uwe majesteit tot de uitvoering van het ontwerp meest geschikt zult oordelen." De "beminde zoon" van de Paus legde dan nu aan de hertog van Feria, die van Filips de last had ontvangen om de mededeling te horen, niets minder bloot, dan dat het plan gevormd was om koningin Elizabeth te *vermoorden*; dat de aanslag echter niet zou ondernomen worden in Londen, dewijl deze stad de *zetel was van de ketterij*, maar in plaats daarvan op één van de reistochtjes van de koningin, en dat zekere James G de moordenaar zou zijn. Diezelfde dag nog vergaderde de Staatsraad, en beraadslaagde men over de moord aan koningin Elizabeth te plegen. Filips II verklaarde zich bereid om de hand te lenen aan de lage daad, die door zijne heiligheid zozeer was aanbevolen; doch daar het met dat al een kostbare onderneming zijn zou, gaven de ministers van de koning de nuntius er een wenk van, dat de Paus het geld behoorde te verschaffen! Dit inderdaad afschuwelijk maar niet minder leerzaam verhaal, wordt in al zijn bijzonderheden gevonden, in de *Histoire de Marie Stuart*, door Mignet, deel II, pag. 159 v.v. Het is zo, deze dingen hadden plaats in de *Zestiende Eeuw*; maar de Roomse Kerk heeft de hogepriesterlijke moordenaar voor heilig verklaard, eens eer, die slechts aan een zeer klein getal pausen te beurt viel, en de canonisatie geschiedde in de *achttiende eeuw*[4]. Dit toch is nog zolang niet geleden.

En zulke theorieën, zo berekend om de volken in beroering te brengen, worden ook nog in deze onze negentiende eeuw aangekleefd. Op dit zelfde ogenblik zijn er schrijvers, die beginselen voorstaan, welke de paus het recht geven om zich te mengen in aangelegenheden van Staat. De vorsten van Europa, nog altijd onder de schrik van de beklagenswaardige gebeurtenissen van het jaar 1848, schijnen schier alom gereed, om het hof van Rome met de sterke arm te ondersteunen; en het ultramontanisme doet met deze stemming zijn voordeel, om wederom de leer te verkondigen "dat het pausdom verheven is boven de monarchie; dat het de plicht is van de *mindere* (de koning) de *meerdere* te gehoorzamen; dat het de plicht is van de *meerdere* (de paus) de monarchen die hun macht misbruiken af te zetten, en de weerstrevige onderdanen in de ban te doen; en, eindelijk, dat deze algemene wet van het Christelijk Europa, die door de eerzucht van de vorsten of door de ongehoorzaamheid van de volken in onbruik was geraakt. hersteld moet worden." Dergelijke theorieën worden thans niet slechts door priesters gepredikt, maar evenzeer door invloedrijke leken voorgestaan[5]. En zulke meningen worden tegenwoordig met al de ijver en al de geestdrift van het Romanisme voortgeplant. Maar ook, wij moeten het erkennen, dit ijveren is volkomen in overeenstemming met de beginselen van het pausdom. Doch het is dan ook te vrezen, dat deze partij triomferen zal, ten ware wij haar tegenstaan met alle verenigde krachten van het menselijk verstand, van de godsdienstige en burgerlijke vrijheid en bovenal met het sterke wapen van het Woord van God. Het voornaamste orgaan van de publieke opinie in Frankrijk, eveneens bekommerd over het veld - winnen van de ultramontaanse leerstellingen, zei onlangs nog van deze partij: "In haar ogen bestaat er slechts één wezenlijk gezag in de wereld: dat van de paus. Alle vraagstukken, niet slechts van godsdienstige, maar ook van zedelijke en staatkundige aard, moeten volgens haar geoordeeld worden voor één vierschaar slechts, het oppermachtig en onfeilbaar gerechtshof van de paus. De paus heeft het recht de onderdanen te ontslaan van hun eed van getrouwheid; de onderdanen hebben het recht de wapenen op te vatten tegen hun vorst, wanneer hij zich verzetten mocht tegen de beslissingen van de heilige Stoel.... Ziedaar ons tot de maatschappelijke en staatkundige theorieën van de Middeleeuwen

[4] Acta canonisationis S. PII V. Romae, 1720, folio.

[5] Zie vooral *Le Catholicisme, le Libéralisme, et le Socialisme*, en andere schriften van Donoso Cortès, markies van Valdegamas, één van de aanzienlijkste leden van de constitutionele partij in Spanje.

teruggebracht[6]!"

Daar het pausdom zich geestelijke en wereldlijke rechten tevens aanmatigt, behoren Kerk en Staat beiden, doch ieder in zijn eigen sfeer, en ieder met Zijn eigen wapenen, het hoofd daaraan te bieden; de Kerk (waaronder ik de gelovigen versta) uitsluitend met de Heilige Schrift; de Staat uitsluitend met zulke wijs berekende instellingen, als geschikt zijn om zijn onafhankelijkheid te verzekeren. Hoe! de Kerk zou wél verplicht zijn te beschermen wat tot de Kerk behoort, en de Staat zou niet gehouden zijn te beschermen, wat behoort tot de Staat? Maar indien een bende rovers een aanslag ondernemen mocht, op twee huizen nevens elkaar, zou het dan recht zijn en met de liefde overeenkomstig, wanneer de ene gebuur tot de andere zei: "*Ik* moet mijn huis verdedigen, maar *u* moet uw huis laten beroven?" Zo de paus verlangt dat de onbevlekte ontvangenis van de Maagd, of enige andere leer van zijn godsdienst gepredikt worde: laat hem daartoe de volste vrijheid worden verleend, en laat hem tot dat einde ook zoveel kerken bouwen als hem behaagt; wij vragen dit op de ondubbelzinnigste wijze. Maar wanneer de paus, gelijk de heilige Pius, de koningin van Engeland wil ombrengen; of ten minste (want geen paus in onze dagen, al ware hij ook heilig genoeg om gecanoniseerd te worden, zou *zulk* een denkbeeld voeden) zó de paus op enige wijze verlangen mocht inbreuk te maken op de rechten van de Staat, laat dan de Staat hem weerstaan met beproefde wijsheid en met ongeschokte standvastigheid! Wachten wij ons voor een ultra - spiritualisme, dat de lessen van de geschiedenis vergeet en de rechten van koningen en volken miskent. Waar zulk spiritualisme gevonden wordt onder *godgeleerden* is het een dwaling; maar in staatslieden is het een *gevaarlijk* principe.

Eindelijk, en deze overweging stort onze hoop nieuw leven in, er is een vierde grond, welke in deze tijd een bijzondere belangrijkheid geeft, aan de geschiedenis welke wij gaan te boek stellen. Voor de Hervorming begint een nieuwe toestand, een nieuwe *fase*. De beweging van de Zestiende Eeuw was als weggestorven gedurende de opvolgende zeventiende en achttiende eeuwen, en het was veelal tot Kerken die alle vonk van leven verloren hadden, dat de historieschrijver toenmaals het woord moest richen, waar hij te spreken had van de grote ver - nieuwing van de hervormingsdagen. Dit is het geval niet meer. Nee! na verloop van drie eeuwen zien wij nu een nieuwe en grotere beweging volgen, op die welke wij in deze bladen beschrijven willen. De beginselen van de godsdienstige wedergeboorte, welke God drie honderd jaren geleden tot stand bracht, worden thans met geestdrift en volharding tot aan de einden van de aarde medegedeeld. De taak van de Zestiende Eeuw wordt weer opgevat in de negentiende: maar zij is nu vrijer van het wereldlijk gezag, meer geestelijk, meer algemeen; en het is de Angelsaksische natie bij uitnemendheid, welke God er toe dienstbaar maakt, om dit grote, dit wereldwerk ter vervulling te brengen. De Engelse Hervorming verkrijgt daarom, in onze dagen, een bijzonder gewicht. Voorzeker, indien de Hervorming van *Duitsland* de grondslag is geweest van het gebouw, dan was die van *Engeland* daarvan de sluitsteen.

Het werk dat in de eeuw van de Apostelen werd aangevangen, en dat vernieuwd werd in de tijd van de Hervormers, moet in onze dagen allerwege met heilige geestdrift hervat worden; en dit werk is even eenvoudig, als verheven schoon; want het bestaat *in het vestigen van de troon van Jezus Christus in de kerken op aarde*.

Het Evangelisch geloof plaatst op de troon van de Kerk evenmin de menselijke rede, als het godsdienstig nauwgezet geweten, gelijk sommigen dit willen; maar het plaatst op die troon Jezus Christus, Die zelf de Wijsheid is die geleerd wordt; en de Meester die haar leert; Die zijn Woord verklaart door het Woord, en door het licht van Zijn Heilige Geest; Die in dat Woord getuigenis geeft aan de waarheid, dat is aan Zijn groot werk van de Verlossing, en die

[6] Journal des Débats, 18 Januarij 1853.

daarin de noodzakelijke wetten leert, welke het innerlijk leven van zijn discipelen besturen moeten. Het Evangelisch geloof doet voorzeker beroep op het verstand, op het hart en op de wil van elke Christen, doch alléén om hem de plicht te doen beseffen, om zich aan het Goddelijk gezag van Christus te onderwerpen, en om te horen, te geloven, lief te hebben, te verstaan en te handelen gelijk God het wil.

Het Evangelisch geloof plaatst op de troon van de Kerk het burgerlijk gezag niet, of de wereldlijke regent; maar het plaatst op die troon Jezus Christus, Die gezegd heeft: *Ik ben Koning*; die aan Zijn onderdanen het beginsel van het leven mededeelt; die zijn Koninkrijk vestigt hier op aarde, en het bewaart en uitbreidt; en die; terwijl Hij alle aardse dingen leidt naar Zijn wil, Zich dagelijks meer de ganse wereld tot een verovering maakt, totdat Hij persoonlijk met Goddelijke macht zal heersen in het Koninkrijk van Zijn heerlijkheid.

Laatstelijk: het Evangelisch geloof plaatst op de troon van de Kerk geen priesters, geen concilies, geen doctoren, geen overleveringen, ook niet die "Stedehouder Gods" (*veri Dei vicem gerit in terris*, gelijk de Roomse uitdrukking is), die onfeilbare opperbisschop, die, terwijl hij de dwalingen van de Heidenen herleven doet, de behoudenis van de zielen verbindt aan vormen van eredienst en aan goede werken van mensen. Het plaatst op die troon Jezus Christus, de grote Hogepriester van Zijn volk, de Godmens, die, door een daad van Zijn vrije liefde, in onze plaats, door Zijn zoenofferande, de straf van de zonde heeft gedragen; Die de vloek van onze hoofden heeft weggenomen, en zo de Schepper werd van een nieuw geslacht.

Dit nu is de grote taak van het Christendom, welke de Apostolische eeuw de Hervormers had opgelegd, en welke zij nu overdraagt op de Christenen van de negentiende eeuw.

Terwijl de gedachten van zeer velen, te midden van kerkplechtigheden, priesters, hoogge - roemde navorsingen, geestelijke verdichtselen en filosofische dromerijen, op een dwaalspoor worden gevoerd, en zij her - en derwaarts worden geslingerd in het stof van deze aarde, verheft het Evangelisch geloof zich tot in de hemel, om zich daar aan de voeten te werpen van Hem Die gezeten is op de troon.

De Hervorming is Jezus Christus.

"Heere! tot wie zullen wij heen gaan, anders dan tot U?" Laat anderen de ingeving volgen van hun zieke verbeelding, of nederknielen voor de bijgelovigheden van de overlevering, of de voeten kussen van een zondig mens. O, Koning der Eer. *Wij* willen slechts U alleen!

Eaux Vives, bij Genève,
Maart 1853

INHOUD

ZEVENTIENDE BOEK
ENGELAND VÓÓR DE HERVORMING

I.

Karakter van de Engelse Hervorming. Lotsbestemmingen van de Kerk. Het Christendom in Brittannië gebracht. Vervolging. *Culdees*. Welk Christendom had Brittannië? Katholicisme. Pausdom. Succat. Zijn bekering. Succats geloof. Zijn prediking in Ierland. Pelagius. Hengist en Horsa. Het licht verduisterd. Columba. Vestiging op Iona. IJver van Columba. Iona en Rome. De kweekschool. Toenemende Zendelingsijver. Karakter en tochten van de zendelingen. Columbanus.

II.

Gregorius. De Angelsaksers in Rome. De missie van Augustinus. De processie. De bekeringen van Augustinus. De pelgrimstochten naar Rome. Bangor. Dionothus. Herhaalde teleurstelling. De heremiet. Geen andere meester dan Christus! Edelfried. "Geween en rouwklage." De Afvalligen. De geselroede van Petrus. Prins Oswald. Sterk door het geloof. De zending van Aidan. Schone trekken van Oswald.

III.

Karakter van Oswy. Eanfeld. Romanus. De audientie. De eerste en de tweede overwinning Bisschop Colman. Discussies. Bisschop tegen bisschop. *Synodus Pharensis*. Cedda. Wiens regel te volgen? "Gij zijt Petrus!" De kunstgreep gelukt. De rode en de witte draak. IJver van Wilfried. Vreugde van de paus. Relikwieën. Roomse en Britse wijding. Rome wint veld. De gelofte van Oswy. Vier bisschoppen benoemd. Visvangst in Sussex. Een droevig gedenkteken. De schipbreuk. De val. De "Bouwmeesters." Het merkteken van de Paus. De monnik Egbert. De pest in het klooster. De tweede Jona. Wat zal één tegen allen? Het hinken op twee gedachten.

IV.

Het Werk van God. De Engelsman en de Schot. Vergeefse pogingen. Zonderling argument. Het concilie van Soissons. Sampson en Vigilius. Rationalisme. Scotus. Alfred de Grote. De vier trappen. Maatregelen van de Veroveraar. Stoute verklaring. Hildebrand buigt. Geld zonder eer. Cesaropapie.

V.

Anselmus. Thomas Becket. Hoveling en heilige De geseling. Innocentius of Mahomet? Het Groot Charter. Koning en harlekijn. Moord en brandstichting. De vloek. Bijgelovigheden.

VI.

Grostête. Ongehoorzaam uit gehoorzaamheid. De verschijning. De herder en de schapen. Bloei van Engeland. De primaat en de ezel. Bradwardyn. Alle rijken hebben een einde. Wetten tegen Rome. Twee oorlogen.

VII.

Bedelmonnikken. Eis van Urbanus V. De wreker. Wiklef. Schatting en bescherming. Conferentie in Brugge. Het *Goede Parlement*. De Convocatie. Schuldigen *staan* voor hun rechters! De prelaat en de hertog. Opschudding. Twee pausen één Antichrist. Het hol van de leeuw. De grondslag van de onfeilbaarheid. Theologie van Wiklef. John Ashton. De "arme priesters." "Ik zal niet sterven maar leven."

VIII.

Theologische zeldzaamheden. Wiklef in zijn boekvertrek, Anna van Luxemburg. De Kerk en het Evangelie. Het omgeworpen voetstuk. De Thesen. De storm. Wat Tyler en Ball. De aardbeving. De Lollards. De petitie van Wiklef. De vierschaar. De waarheid zal zegepralen! Het verdeelde Christendom. Trialogus. De laatste flikkering. Wiklef sterft. Zijn karakter. Wiklefs leer. Hij was de Luther van Engeland. De opgaande zon van de Reformatie.

IX.

De Wiklefiten. De petitie. Een zwak vorst. Vervolging. William Sawtre. Nieuwe aanslagen. Hendrik V en Cobham. Geloof! Geloof! Het vonnis. De brandstapel. De doop van het lijden.

X.

Geleerdheid in Florence. De goede genius. Erasmus of de duivel! Thomas Morus. Colet. Familietafereel. De Octavius van Engeland. Huwelijksvoorwaarde. Prins Arthur sterft. De verloving. Hendrik VIII aan de regering. De lof van de Koning. Erasmus. Het gezantschap. De *gelei* - vrijbrieven. Huwelijksfeesten. Vleierij. Het steekspel. Brandon.

XI.

De gouden roos. De preek van Colet. "Deze man is *mijn* doctor!" Veldtocht in Frankrijk. Anne Bouleyn. Weduwe en Bruid. Claude van Frankrijk. Oxford. Thomas Morus aan het hof. Hervorming van de kloosters. Conformatie en Reformatie. De aanklacht. Grieken en Troja - nen.

XII.

Wolsey. De tocht naar Vlaanderen. Drie bisschopsmyters. De Roomse hoeden. Zwarte kunst. De tweede Achates. Koninklijk woord.

XIII.

De *wolven*. Richard Hun. De sluipmoordenaars. Onderzoek. Vrijspraak. De schuldige. De *zielen* - priester. Het feestmaal. Het verhoor. De marteling. De brandstapel. Blinde woede. Woordspeling. Veel *hebben* en weinig *zijn*. Erasmus.

ACHTTIENDE BOEK

DE WEDERGEBOORTE VAN DE KERK

I.

De vier krachten. Hoedanig was de Hervorming in Engeland? Hervorming en revolutie. De koning en de Bisschoppen. Hoog - Kerk en Laag - Kerk. Staatkundige gebeurtenissen. Het Nieuwe Testament. Geestdrift. Tegenwerking. De kunstgreep. Houtblokken of mensen ? De obscurant. Hic sum in campo meo! Edward Lee. Het gevaarlijke lek. De Annotatiën. Uitwerking.

II.

Voorstanders en Tegenstanders. Thomas Bilney. De voornaamste van de zondaren. Bekering. Karaktermerk van de Hervorming. De wettige zoon. De uitstekendste meester. Het Nieuwe Testament. De barbaar. De gloeiende kolen. Wiskunde en Christendom. De ware wijding. Bilney profeteert.

III.

Thomas Man. Aquila en Priscilla. De ketterijen. Martelaars. De bestrijder. De stoute stap. Kritiek ogenblik. De hommel en de arend. Ego et rex meus. De vakante kroon. Mededingers. Overeenstemming of niet. Blijdschap en haast. Moord en valsheid.

IV.

Sir John en Tyndale. Tafelgesprekken. Het "zoete merg." Beelden met holle buiken. Het rustpunt. De omgekeerde boom. Duizend waskaarsen geen licht. Tyndales ijver. Het grote denkbeeld. Tegenwerking. Aanklacht. Verdediging. De bejaarde doctor. Gevaarlijke wetenschap. Vroom antwoord. Het vertrek.

V.

De ketterse boeken. De bul. Bittere aanvallen. De thesen. De geest van de duivel. Een brief van Hendrik VIII. Zijn boek tegen Luther. Presentexemplaar voor de paus. De pen en het zwaard. Verdediger des Geloofs.

VI.

Het doel heiligt de middelen. De vleiende brief. Horen maar niet verstaan. De weerspannige herten. Wolsey wil generaal zijn. De intocht in Brugge. De weg naar Parijs. Dood van Leo X.

VII.

Vervolging. De "rechtvaardigen." Het zout der aarde. John Scrivener. De voeten en het hoofd. De oude ketter. Strafoefeningen. Grote wreedheid. Papam habemus! De botte schoolneester.

VIII.

Tyndale. Het Woord en de genade. De Schrift de standaard. De aanbevelingen. Ja of Nee! Bisschop Tonstall. Vertrouwen. Humphrey Monmouth. Een vijand bekeerd. Werkzaamheid van Tyndale. Longland's ijver. Oorlog tegen ketterse boeken. De "rebellen." Het schip. Voor alles geld. De priesters beoordeeld.

IX.

Gelovigen in Cambridge. George Stafford. Hugh Latimer. De duivelbezwering. Latimer's studies. Het zijn maar sofisten. De sterkere. De toetssteen. De Ketter en de Katholiek. De biecht. Bekering. Het linkeroor. Leraars zijn dienaars. Waarom vissers tot Apostelen geroepen? Stout denkbeeld. Saulus wordt Paulus. Evangeliearbeid. De rechte keuze. Clark en Dalaber. De vervolging gestuit.

X.

Intrigues van Wolsey. De nieuwe paus. Geveinsde deelneming. Haat tegen Karel. Het gezantschap naar Italië. Onvoorzichtig woord. De kloosters. De slag bij Pavia. Omkoping. De belasting. Oproerigheden. De toren van Tenterden.

XI.

Tyndale in Hamburg. De medearbeider. Bezoek aan Luther. Keulen. Bijgeloof. Het verbod. Cochloëus. De oude handschriften. Nasporingen. Het geheim ontdekt. Herman Rincke. Droefheid van Tyndale. Teleurstelling. Dr. Eck. Een nieuwe druk. Aankomst in Engeland.

XII.

De tweede Paulus. De verzoening is volbracht. Treffelijk woord van Latimer. Thomas Becon. Genade en vrijheid. Oog om oog en tand voor tand! Zonderlinge uitlegging. De beantwoording. De vos in de monnikskap. Het ene wapen. Beeld van een bisschop. Verbod om te prediken. De ijverigste van alle bisschoppen. Robert Barnes. Zijn lessen. Het juiste midden. Bekering van Barnes. Fryth. De algemene aanval. Onvoorzichtige toespeling. De verklaring. Het witte paard. De broeders van Oxford. Fiat lux.

NEGENTIENDE BOEK

HET ENGELSE NIEUWE TESTAMENT EN HET HOF VAN ROME

I.

Kerk en Staat. Hendrik VIII en de Hervorming. De nieuwe schepping. Vrijheid is nodig. Het Nieuwe Testament in Engeland. Honey Lane. Thomas Garret. Verdienste van Tyndale's werk. Vruchtbaar lezen. Tyndale's uitlegkunde. Voorbijgaande ijver. Verspreiding van de Schrift. Het vreemde boek. Bedelaars rekwest. De oude muur. Het smeekschrift uit het Vagevuur.

II.

Vervolging. De brandende liefde. Vriendenraad. Inwendige strijd. De onverwachte komst. De vlucht. Bijbeltroost. Gestoorde godsdienstoefening. Wolven en tijgers. Bekommering. Edel besluit. Huiszoeking. De ring. De gevangene. Velen in hechtenis gesteld. Akelige toestand. De boeken verbrand.

III.

Het wachtwoord van het pausdom. Barnes gevat. Teleurstelling. Barnes overgebracht naar Londen. Het verhoor. De stellingen. Moeilijke voorwaarde. Afzweren of verbrand worden! De val. De processie. Bayfield. De gevangenen. De stervenden. Het gunstbewijs. Te laat! De bevrijding.

IV.

Luther's brief aan Hendrik. Het antwoord. Wederantwoord, De zeepbellen. Vervolging. Barnes ontkomt. Het hekelschrift. Vergeefse pogingen. Een nieuwe druk van de Bijbel. Uitwerking van de Hervorming. Het punt van verschil. God en de mens.

V.

Het ontwerp van Wolsey. Gemoedstoestand van Hendrik. De liefde wordt afkeer. De eerste stap. Tweede poging. Margaretha van Valois. De bisschop van Tarbes. Zijn bedenkingen. De commissie van rechtsgeleerden. Godsdienstigheid van Catharina. List tegen list.

VI.

Anne Boleyn. Haar terugkomst in Engeland. Lord Percy. Gissingen. De bestorming van Rome. De zevende mei. Het Gezantschap. De dwaling van de sleutels. Lof van Anne Boleyn. Sir Thomas Wyatt. De dood liever dan schande! Alles of niets. Brief van Hendrik. Het antwoord. De derde aanleiding. Slechte troost. Veinzerij.

VII.

Bilney's ijver. Arthur. Vrijmoedige prediking. Afzweren of sterven. Het verhoor. Twijfelingen. De vriendschap brengt ten val. Wroeging. Nieuwe veroordeling. De schepen met koren. Het Woord van God.

VIII.

De zon en de muur. Bedenkingen wegens Hendrik's huwelijk. De universiteiten geraadpleegd. De non van Kent. Zending naar de paus. De cipier en de weldoener. De gevangene en de vrije. Keizer Karel. De herder en het schaap. Twee vrienden of één vijand. Aankomst en vertrek. De paus ontsnapt. Onrust van Hendrik. Brief van Wolsey. Een andere brief.

IX.

Het gehoor. Bedreigingen. Teleurstelling. Het ene voor het andere. Staatskunst. De Antichrist. Komediespel. Gevaar aan alle kanten. Handelen maar niets doen. De legaat. Een ander middel. Moeilijke keuze.

X.

Teleurstelling. Oorlog aan de keizer. Oog om oog en tand voor tand. Nieuw gezantschap. Orvieto. Armelijke toestand. De audientie. Het koninklijke Boek. Verschil en geen verschil. Uitvluchten. Nieuwe audientie. De sleutel ontbreekt. Kunstgrepen. Goed - en afkeuring. Rondborstige taal. Toestand van Italië. De paus in onrust. De volmacht. Nieuwe aandrang van de gezanten. Gejaagde toestand.

XI.

Fox te Greenwich. Teleurstelling. Geveinsdheid. De achterdeur. Het hulpmiddel. Verraad of heldenmoed? Het geweten. Campeggio. Hendrik en de paus. Thomas Morus en zijn schoonzoon. Verandering bij Hendrik. Redeneringen. De laatste poging. Wie geslagen wordt heeft ongelijk. De dubbele nederlaag. Wolsey's blijdschap.

TWINTIGSTE BOEK

DE TWEE SCHEIDINGEN

I.

De taak van Engeland. De echtscheiding van Hendrik en Catharina. Anne Boleyn. Strijd. Brief van Hendrik. Een andere brief. Verder schrijven van Hendrik. Besluit van Anne. Bekommering van Wolsey. De brief van de keizer. Staatkunde. De zweetziekte. Angst van Hendrik. Algemene verslagenheid. De ziekte neemt toe. Hendrik schrijft aan Anne Boleyn. Toestand van Wolsey. Toeven van Campeggio. De beweegredenen.

II.

Coverdale. Zijn ijver. Hij wil de Bijbel vertalen. Vrome zangen. John Tyball. Bekeringen. Pykas. Evangelische vrouwen. De "Broeders." Vervolging. Monmouth. De beschuldiging. De vrijstelling.

III.

Verandering van zaken. De lastgeving om niets te doen. Campeggio op reis. Hij is in Parijs. De zonderlinge prent. Campeggio in Engeland. De intocht. Anne's besluiteloosheid ten einde. Plan van oplichting. Aanval en verdediging. Gehoor bij Catharina. Catharina's antwoord. Uitwerking. Billijke gramschap van Hendrik. Kunstgreep van Campeggio. List tegen list. Nadere poging. Alles vruchteloos. Het geweten van de Legaat. De moeilijke vraag. Ongerustheid. Toespraak van Hendrik. Het Bijvoegsel. De op handen revolutie. Grote en kleine dingen. De nieuwe Katholiciteit.

IV.

De ware Katholieke Kerk. Standpunt van Wolsey. John West. Tyndale en Fryth. De proloog. Het onderzoek. De vergissing. De "Begrafenis" van de Mis. Tyndale in Marburg. Roy en West. Verandering in het klooster.

V.

Brief aan Da Casale. Gehoor bij de paus. IJdele beloften. De brief van de Paus aan Hendrik. Campeggio. De gevonden brêve. Instructies. Langzame postdienst. Gronden voor de valsheid van de brêve. Het grote bezwaar. St. Pieter en St. Paulus. Gemoedskwelling van Wolsey.

VI.

De paus ongesteld. Plannen van Wolsey. Berekeningen. De stemmen. Instructies. Ja en Nee. De zeven doodzonden. Nieuwe pogingen. Pater Noster en Credo. Het hoofd en de vinger. Werkeloze wederstand. Daden en woorden. De gezanten teruggeroepen. Scylla en Charybdis. De valse en de

ware Stedehouder. Zorgen van Wolsey. Wederzijdse opofferingen.

VII.

Evangelischen en Katholieken. Leer en leven. Tewkesbury gevangen genomen. Het verhoor. De pijniging. Twistschrift van Morus. Antwoord van Tyndale. De samenspraak. De Damesvrede. Nieuwe aanslag op Tyndale. Packington. Tonstall koopt Bijbels op. Tyndale vertrekt naar Hamburg. De schipbreuk. Coverdale en Tyndale.

VIII.

Veranderde omstandigheden. Het geestelijk gerechtshof. Hendrik en Catharina gedaagd. De 21e juni. Protest van de koningin. Haar aanspraak. Indruk. Getuigenis van Hendrik. Verontschuldiging voor Wolsey. Ja en Nee! Het moeilijke punt. De non van Kent. Het geheime onderhoud. De hete dag. De legaten bij de koningin. Kloekmoedige taal.

IX.

Het getuigenverhoor. Gronden voor en tegen. Een andere weg. Uitstel op uitstel. Gespannen verwachting. De vakanties. Uitvluchten. Verbittering. Uitwerking op de koning. Wolsey's vijanden werkzaam. De opgaande en de ondergaande zon. Bedenkelijke toestand van Wolsey. Een martelaar.

X.

Anne Boleyn. Het boek van Tyndale. Miss Gainsford. George Zouch. Stichting. Het dure boek. Misrekening. Lectuur van Hendrik. Verkeerd oordeel over Hendrik. Het hof in Woodstock. De geheimzinnige plaats. Het monster.

XI.

Brief van Wolsey aan Bennett. Wie op te offeren ? De zaak naar Rome beroepen. De koning gedagvaard. Verbittering van Hendrik. Uitwerking. Genade of ongenade? Teleurstelling. De gewichtige brief. Klacht van Anne. Gevolgen. De weerhanen. De speurhonden. Het afscheidsgehoor. Vernedering. Campeggio achtervolgd. Slechte vangst. Zwarte kunst. Moeilijke toestand van Wolsey.

XII.

Thomas Cranmer. De stalknecht. Cranmer's studies. Cranmer en de monniken. Wat zegt het Woord van God? De korte en zekere weg. Karakter van Cranmer. Eerste ontmoeting met Hendrik.

XIII.

Wolsey. De zittingen van de kanselarij geopend. Beschuldigingen tegen Wolsey. Hij weigert van het grootzegel afstand te doen. Zijn wanhoop. Hij geeft het zegel over. Bevel om te vertrekken. Zijn schatten. Het vertrek. Gunstige boodschap vanwege de koning. Blijdschap van Wolsey. Zijn nar. Aankomst in Esher.

XIV.

Sir Thomas Morus tot Groot - kanselier benoemd. Nieuwe klachten tegen Wolsey. Hij roept de goedertierenheid van de koning in. Zijn veroordeling. Cromwell in Esher. Zijn karakter. Hij vertrekt naar Londen. Sir Christoper Hales beveelt hem de koning aan. Ontmoeting van Cromwell met Hendrik in het park. Een nieuwe theorie. Cromwell tot lid van het parlement gekozen. Het parlement geopend. De misbruiken in het godsdienstige aangetast. Hervormingen door de Convocatie bepaald. Drie wetten. Rochester bestrijdt ze. Waardige houding van het huis van de Gemeenten. Hendrik bekrachtigt de drie wetten. Verlegenheid van de geestelijkheid. Ongeregeldheden.

XV.

Gewichtige ogenblikken. Fanatisme van Morus. Debatten van de Convocatie. Koninklijke proclamatie. De bisschop van Norwich. Strenge Maatregelen. Tegenstand van Latimer. Het Nieuwe Testament verbrand. De vervolging begint. Hitton. Bayfield. Tonstall en Packington. Bayfield gevangen genomen. De rector Patmore. De Lollardstoren. Tyndale en Patmore. Een muzikant. Freese de schilder. Plakkaten en martelaarschap van Bennet. Thomas Morus en John Petit. Bilney.

XVI.

Angst van Wolsey. Hij wordt door de pairs in beschuldiging gesteld. Cromwell redt hem. Ziekte van de kardinaal. Zijn eerzucht herleeft weer. Zijn praktijken in Yorkshire. Hij wordt door Northumberland in hechtenis genomen. Zijn vertrek. Komst van de Luitenant van de Tower. Wolsey op Leicester Abbey. Zijn vervolgzieke ijver. Hij sterft. Drie bewegingen. Het pauselijk oppergezag. Het gezag van de Schrift. De Martelaars voor het geloof.

ZEVENTIENDE BOEK
ENGELAND VÓÓR DE HERVORMING

I.

Karakter van de Engelse Hervorming. Lotsbestemmingen van de Kerk. Het Christendom in Brittannië gebracht. Vervolging. *Culdees*. Welk Christendom had Brittannië? Katholicisme. Pausdom. Succat. Zijn bekering. Succats geloof. Zijn prediking in Ierland. Pelagius. Hengist en Horsa. Het licht verduisterd. Columba. Vestiging op Iona. IJver van Columba. Iona en Rome. De kweekschool. Toenemende Zendelingsijver. Karakter en tochten van de zendelingen. Columbanus.

II.

Gregorius. De Angelsaksers in Rome. De missie van Augustinus. De processie. De bekeringen van Augustinus. De pelgrimstochten naar Rome. Bangor. Dionothus. Herhaalde teleurstelling. De heremiet. Geen andere meester dan Christus! Edelfried. "Geween en rouwklage." De Afvalligen. De geselroede van Petrus. Prins Oswald. Sterk door het geloof. De zending van Aidan. Schone trekken van Oswald.

III.

Karakter van Oswy. Eanfeld. Romanus. De audientie. De eerste en de tweede overwinning Bisschop Colman. Discussies. Bisschop tegen bisschop. *Synodus Pharensis*. Cedda. Wiens regel te volgen? "Gij zijt Petrus!" De kunstgreep gelukt. De rode en de witte draak. IJver van Wilfried. Vreugde van de paus. Relikwieën. Roomse en Britse wijding. Rome wint veld. De gelofte van Oswy. Vier bisschoppen benoemd. Visvangst in Sussex. Een droevig gedenkteken. De schipbreuk. De val. De "Bouwmeesters." Het merkteken van de Paus. De monnik Egbert. De pest in het klooster. De tweede Jona. Wat zal één tegen allen? Het hinken op twee gedachten.

IV.

Het Werk van God. De Engelsman en de Schot. Vergeefse pogingen. Zonderling argument. Het concilie van Soissons. Sampson en Vigilius. Rationalisme. Scotus. Alfred de Grote. De vier trappen. Maatregelen van de Veroveraar. Stoute verklaring. Hildebrand buigt. Geld zonder eer. Cesaropapie.

V.

Anselmus. Thomas Becket. Hoveling en heilige De geseling. Innocentius of Mahomet? Het Groot Charter. Koning en harlekijn. Moord en brandstichting. De vloek. Bijgelovigheden.

VI.

Grostête. Ongehoorzaam uit gehoorzaamheid. De verschijning. De herder en de schapen. Bloei van Engeland. De primaat en de ezel. Bradwardyn. Alle rijken hebben een einde. Wetten tegen Rome. Twee oorlogen.

VII.

Bedelmonnikken. Eis van Urbanus V. De wreker. Wiklef. Schatting en bescherming. Conferentie in Brugge. Het *Goede Parlement*. De Convocatie. Schuldigen *staan* voor hun rechters! De prelaat en de hertog. Opschudding. Twee pausen één Antichrist. Het hol van de leeuw. De grondslag van de onfeilbaarheid. Theologie van Wiklef. John Ashton. De "arme priesters." "Ik zal niet sterven maar leven."

VIII.

Theologische zeldzaamheden. Wiklef in zijn boekvertrek, Anna van Luxemburg. De Kerk en het Evangelie. Het omgeworpen voetstuk. De Thesen. De storm. Wat Tyler en Ball. De aardbeving.

De Lollards. De petitie van Wiklef. De vierschaar. De waarheid zal zegepralen! Het verdeelde Christendom. Trialogus. De laatste flikkering. Wiklef sterft. Zijn karakter. Wiklefs leer. Hij was de Luther van Engeland. De opgaande zon van de Reformatie.

IX.

De Wiklefiten. De petitie. Een zwak vorst. Vervolging. William Sawtre. Nieuwe aanslagen. Hendrik V en Cobham. Geloof! Geloof! Het vonnis. De brandstapel. De doop van het lijden.

X.

Geleerdheid in Florence. De goede genius. Erasmus of de duivel! Thomas Morus. Colet. Familietafereel. De Octavius van Engeland. Huwelijksvoorwaarde. Prins Arthur sterft. De verloving. Hendrik VIII aan de regering. De lof van de Koning. Erasmus. Het gezantschap. De *gelei* - vrijbrieven. Huwelijksfeesten. Vleierij. Het steekspel. Brandon.

XI.

De gouden roos. De preek van Colet. "Deze man is *mijn* doctor!" Veldtocht in Frankrijk. Anne Bouleyn. Weduwe en Bruid. Claude van Frankrijk. Oxford. Thomas Morus aan het hof. Hervorming van de kloosters. Conformatie en Reformatie. De aanklacht. Grieken en Troja - nen.

XII.

Wolsey. De tocht naar Vlaanderen. Drie bisschopsmyters. De Roomse hoeden. Zwarte kunst. De tweede Achates. Koninklijk woord.

XIII.

De *wolven*. Richard Hun. De sluipmoordenaars. Onderzoek. Vrijspraak. De schuldige. De *zielen* - priester. Het feestmaal. Het verhoor. De marteling. De brandstapel. Blinde woede. Woordspeling. Veel *hebben* en weinig *zijn*. Erasmus.

I.

Karakter van de Engelse Hervorming.

De hemelse krachten welke sinds de eerste eeuwen van de Christenheid in de Kerk gesluimerd hadden, ontwaakten uit die slaap in de zestiende eeuw; en dit ontwaken riep eigenaardig de latere tijden in het leven. De Kerk werd als nieuw geschapen, en deze wedergeboorte deed de grote ontwikkelingen ontstaan van letterkunde en wetenschap, van zedelijkheid, vrijheid en nijverheid, die in de tegenwoordige tijd de natiën van het Christendom kenmerken. Niets van dit alles zou gebeurd zijn zonder de Hervorming. Telkens wanneer de maatschappij een nieuw tijdvak binnentreedt, heeft zij behoefte aan de doop des geloofs. In de zestiende eeuw schonk God de mens deze wijding uit de hogen, door hem van ene bloot uiterlijke belijdenis en het werktuigelijke van de werken terug te brengen tot een innerlijk en levend geloof.

Deze verandering werd niet uitgewerkt zonder strijd - een strijd die aanvankelijk ene opmerkelijke eenheid vertoonde. Op de dag des kamps werd elk gemoed door één en hetzelfde gevoel aangevuurd; maar na de overwinning ontstond er verdeeldheid. Eenheid des geloofs bleef, wel is waar, voortduren, maar het verschil van de nationaliteiten bracht een verscheidenheid van vormen in de Kerk. Hiervan zullen wij nu een sterk voorbeeld zien. De Hervorming, die haar zegevierende loop begonnen had in Duitsland, Zwitserland, Frankrijk en onderscheidene andere delen van het vasteland, was bestemd om nieuwe kracht te ontvangen

door de bekering van een merkwaardig land, lang bekend als het *Eiland van de Heiligen*. (Isle of Saints). Dit eiland zou zijn banier verenigen met de zegetekenen van het Protestantisme, maar deze banier behield haar onderscheidende kleuren. Toen Engeland hervormd werd, kwam een machtig individualisme zijne sterkte voegen bij de grote eenheid.

Zo wij onderzoeken naar de kenmerkende trekken van de Britse Hervorming, zullen wij bevinden dat zij, meer dan die van enige andere, sociaal, nationaal en waarlijk humaan zijn geweest. Er is geen volk, bij wat de Hervorming in gelijke graad die zedelijkheid en orde, die vrijheid, dien openbare geest en die werkzaamheid heeft te weeg gebracht, welke het ware wezen van de grootheid ener natie uitmaken. Evenzeer als het pausdom het Spaanse schiereiland heeft doen zinken, heeft het Evangelie de Britse eilanden verheven. Daarom bezit het historisch onderzoek dat ons nu gaat bezig houden een eigenaardige belangrijkheid.

Lotsbestemmingen van de Kerk.

Zal dit onderzoek nuttig zijn, dan moet het algemeen zijn in zijne aard. Zo men de geschiedeis van een volk binnen de tijdruimte van enige weinige jaren, of zelfs ook van een eeuw beperken wilde, men zou die geschiedenis beide van waarheid en van leven beroven. Mochten wij dan al overleveringen, kronieken en legenden hebben, het zou toch gene geschiedenis zijn. De geschiedenis is een verwonderlijk samenstel, waarvan geen enkel deel kan ter zijde gesteld worden. Om het tegenwoordige te verstaan, moeten wij het verledene kennen. De maatschappij heeft, gelijk de mens zelf, haar kindsheid, jeugd, rijpe jaren en ouderdom. De oude of heidense samenleving, die haar kindsheid in het Oosten te midden van antihelleensche geslachten had beleefd, had haar jeugd in het levendige, veel bewogen tijdperk van de Grieken, haar jaren van de volwassenheid in de ernstige, krachtvolle tijd van de Romeinse grootheid, en haren ouderdom gedurende het verval van het keizerrijk. De nieuwere samenleving heeft dergelijke tijdvakken doorlopen, en in de dagen van de Hervorming bereikte zij haar volwassen ouderdom. - Wij willen nu de lotsbestemmingen van de Kerk in Engeland, van de eerste tijden van de Christenheid af, kortelijk nagaan. Deze langdurige en verwijderde voorbereidingen maken een van de onderscheidende kenmerken harer Hervorming uit.

Vóór de zestiende eeuw had deze Kerk twee gewichtige tijdperken gehad.
Het eerste was dat harer vestiging - het tweede dat van haar verbastering.
In haar vestiging was zij oosters - apostolisch.
In haar verbastering was zij opvolgelijk nationaal - pauselijk en koninklijk - pauselijk.
Op deze twee trappen van verval volgde het laatste en grote tijdperk van de Hervorming.

Het Christendom in Brittannië gebracht.

In de tweede eeuw van de Christelijke jaartelling werden de woeste kusten van Brittanië menigmaal aangedaan door schepen, welke van de havens in Klein Azië, Griekenland, Alexandrië, of de Griekse koloniën in Gallië waren uitgezeild. Onder de kooplieden welke met wijze berekening bedacht waren op de voordelen, die de voortbrengselen van het Oosten, waarmee zij hun schepen bevracht hadden, hun konden aanbrengen, werden ongetwijfeld nu en dan enkele godvruchtige mannen gevonden, van de oevers van de Maeander of de Hermus, die vreedzaam met elkaar spraken over de geboorte, het leven, de dood en de opstanding van JEZUS van Nazareth, en die zich in het vooruitzicht verblijdden, om door deze heugelijke tijding de heidenen te behouden, naar wier land hunne bodems koers stelden. Het is ook waarschijnlijk dat enkele Britse krijgsgevangenen, die gedurende hun gevangenschap tot de kennis van CHRISTUS waren gekomen, Eveneens de blijde boodschap van de Verlosser tot

hun landslieden hebben gebracht. Het kan ook zijn dat sommige Christelijke soldaten, de CORNELIUSSEN van die keizerlijke legers, welker voorposten tot in het Zuiden van Schotland stonden, begerig naar duurzamer overwinningen, de volken die zij onderworpen hadde uit de schriften van MATTHEUS, JOHANNES en PAULUS hebben voorgelezen. Het is van weinig belang te weten of een van deze eerste bekeerlingen al dan niet, naar de overlevering wil, een vorst zij geweest, LUCIUS genaamd. Zeker is het, dat de kennis van de Zoon des mensen, en die gekruisigd en weer opgewekt, onder TIBERIUS, sneller over deze eilanden werd uitgebreid dan de heerschappij van de keizers, en dat vóór het einde der tweede eeuw, aan gindse zijde van de muur van ADRIANUS een aantal gemeenten CHRISTUS dienden; dat is in de bergen, bossen en op de westelijke eilanden, waar de Druïden eeuwen lang hun plechtigheden en offerhanden onderhouden hadden, en werwaarts de Romeinse adelaars de weg niet hadden gevonden *(1)*. Deze gemeenten waren naar de Oosterse typus gevormd. De Britten zouden ongezind zijn geweest om voorschrift en vorm aan te nemen van datzelfde Rome, welks juk zij verfoeiden.

(1) Britannorum inaccessa Romanis loca Christo vero subdita. (TERTULLIANUS contra Judaeos, lib. VII). Daar dit werk gene sporen draagt van Montanisme, schijnt het tot het eerste gedeelte van TERTULLIANUS' leven te behoren. Zie ook ORIGENES in Lucam, cap. 1, homil. 6.

Vervolging. Culdees.

Het eerste wat de Britse Christenen van de hoofdstad des keizerrijks ontvingen, was vervolging. Maar DIOCLETIANUS, waar hij de volgelingen van JEZUS CHRISTUS in Brittanië te verdelgen zocht, was er te sterker aan bevorderlijk om hun aantal te vermeerderen *(2)*. Vele Christenen uit het zuidelijk gedeelte van het eiland weken uit naar Schotland, waar zij hun nederige tent opsloegen, en, onder de naam van Culdees, baden voor het heil van hun beschermers. Toen de omringende Heidenen de godvruchtigheid zagen van deze mannen Gods, verlieten zij in grote getale hun gewijde bossen, geheimzinnige grotten, en met bloed gedrenkte altaren, en volgden de zachte roepstem van het Evangelie. Bij de dood van deze vrome uitgewekenen, werden hun wooncellen tot plaatsen van de gebeds gemaakt *(3)*. In het jaar 305, wanneer CONSTANTIUS CHLORUS de troon van de Cesars beklommen had, werd door deze aan de vervolging een einde gemaakt.

(2) LACTANTIUS, de mortibus persecutorum, cap. XII.

(3) Multi ex Brittonibus Christiani saevitiam Diocletiani timentes ad eos confugerant.... ut vita functorum cellae in templa commularentur. BUCHANAN, IV. c. XXXV.

Welk Christendom had Brittannië? Katholicisme. Pausdom

Het Christendom, dat door kooplieden, soldaten of zendelingen tot dit volk gebracht werd, was, ofschoon al niet het kerkelijk Katholicisme, dat alreeds in het Romeinse gebied teken van leven begon te geven, toch ook niet het oorspronkelijk Evangelisme van de Apostelen. Het Oosten en het Zuiden konden aan het Noorden slechts geven wat zij bezaten. Het bloot menselijke tijdperk was gevolgd op de dagen van de scheppende kracht en der wonderen in de Kerk. Na de buitengewone werkingen van de Heilige Geest, waardoor de Apostolische eeuw gekenmerkt werd, was de Kerk overgelaten geweest aan de inwendige kracht van het Woord en van de Trooster. Maar de Christenen begrepen niet zo algemeen het geestelijk leven waartoe zij geroepen waren. Het had God behaagd hun een waarlijk goddelijke godsdienst te schenken; en zij maakten die langzamerhand meer en meer gelijkvormig aan de godsdiensten van menselijke oorsprong. In plaats dat zij in de geest van de Evangelies zouden gesproken

hebben: eerst het Woord van God, en volgens dat Woord leer en leven - en dan die overeenkomstig de vormen, zeiden zij: de vormen in de eerste plaats, en behoud door die vormen. Zij kenden aan de bisschoppen een macht toe, welke alleen behoort aan de Heilige Schrift. In plaats van bedienaars des Woords wilden zij priesters hebben; in plaats van een inwendige offerande, een offerande op het altaar; en kostbare tempels in plaats ener levende Kerk. Zij begonnen in mensen, in plechtigheden, en in gewijde plaatsen te zoeken wat zij slechts in het Woord en in het levend geloof van de kinderen Gods vinden konden. Op deze wijze werd de Evangelische godsdienst door het Katholicisme verdrongen, en door trapsgewijze verbastering in latere tijden werd uit dat Katholicisme het Pausdom geboren.

Succat.

Deze droevige verandering greep meer bijzonder plaats in het Oosten, in Afrika, en in Italië. Brittannië bleef daarvan in het eerst, vergelijkenderwijs gesproken, uitgezonderd. In dezelfde tijd dat de woeste Picten en Schotten uit hun heidens woonoord inval op inval deden, het land verwoestten, allerwege schrik verspreidden, en de bevolking het juk van de slavernij op de schouders drukten, ontmoeten wij hier en daar een nederige Christen, wiens hope van de zaligheid gene vrucht is van een priesterlijk sacramentalisme, maar van de werking van de Heilige Geest in de harten. Tegen het einde van de vierde eeuw doet zich een treffelijk voorbeeld van zulk een bekering aan ons voor. Aan de schilderachtige oevers van de Clyde, niet ver van Glasgow, in het christelijk dorp Bonavern, nu Kilpatrick, bracht een kleine jongen van een zacht gemoed, levendige aard, en rusteloze bedrijvigheid zijn eerste levensdagen door. Hij werd omstreeks het jaar 372 van onze tijdrekening uit een Britse familie geboren, en was SUCCAT geheten. *(4)*. Zijn vader, CALPURNIUS genaamd, diaken der kerk van Bonavern; een eenvoudig, godvruchtig man; en zijn moeder, CONCHESSA, een zuster van de beroemden MARTINUS, aartsbisschop van Tours *(5)*, en als vrouw uitstekend boven vele harer sekse, hadden zich beijverd om de hoofdwaarheden van het Christendom hem in te scherpen; maar SUCCAT had daarvoor nog geen geopend hart. Hij jaagde het vermaak na, en stelde er een genoegen in, daarbij de voorganger van zijn jeugdige medgezellen te zijn. In de tuimel van zijn lichtzinnige dwaasheden beging hij een ernstige fout.

(4) In baptismo haud Patricium sed Succat a parentibus fuisse dictum. USSERIUS, Brit. Eccl. Antiq. p. 428.

(5) Martini Turonum archiepiscopi consanguineam. Ibid.

Zijn bekering.

Toen zijn ouders enige jaren later Schotland verlaten en zich in Armorica (Bretagne) neergezet hadden, trof hen een groot ongeluk. Op zekere dag, als SUCCAT met twee van zijn zusters, LUPITA en TIGRIS, nabij het zeestrand aan het spelen was, werden zij alle drie door enige Ierse zeeschuimers, onder bevel van een O'NEAL, weggevoerd naar hun vaartuig, en voorts in Ierland verkocht aan een weinig betekenend hoofd van een heidense clan *(6)*. SUCCAT werd in het veld gezonden, om de zwijnen te hoeden *(7)*. En nu, terwijl hij zo eenzaam op het land was, zonder priester en zonder tempel, kwamen de jongen slaaf de heerlijke lessen te binnen, welke zijn vrome moeder hem zo menigwerf had voorgehouden. De misslag die hij begaan had drukte hem nacht en dag zwaar op het hart; hij ondervond daarover diep zielsverdriet, en schreide stille tranen. Hij keerde zich berouwvol tot die goede Verlosser, van wie CONCHESSA hem zo vaak gesproken had. Hij wierp zich in dit heidense land ootmoedig voor Hem op de knieën, en het was hem Eveneens alsof hij de armen van een

vergevend vader uitgestrekt zag, om de verloren zoon op te richten. SUCCAT werd toen wedergeboren uit de hogen, maar door een kracht zo geestelijk en zo innerlijk, dat hij niet wist "vanwaar zij kwam, of waar zij heenging." Het Evangelie was met de vinger Gods geschreven geworden op de tafelen zijns harten. "Ik was zestien jaren oud," zo bericht hij, "en kende de ware God niet. Maar in dit vreemde land opende de Heer mijn ongelovige ogen, en hoewel laat bracht ik mij mijn zonden te binnen, en werd met mijn gehele hart bekeerd tot de Heer mijn' God, die mijn' geringe staat had aangezien, die medelijden had met mijn jeugd en mijn onwetendheid, en mij vertroostte gelijk een vader zijn kinderen vertroost *(8)*."

(6) Stam, geslacht.
(7) Cujus porcorum pastor erat. USSERIUS, Brit. Eccl. Antiq. p. 431.
(8) Et ibi Dominus aperuit sensum incredulatis meae, ut vel sero remorarem delicta mea, et ut converterer toto corde ad Dominum Deum. Patr. Confess. USSER. 431.

Succats geloof.

Zulke woorden, uit de mond van een zwijnenhoeder, in de grazige weiden van Ierland, geven ons een duidelijk begrip van het Christendom, door wat in de vierde en vijfde eeuw vele zielen in de Britse eilanden bekeerd werden. In latere jaren vestigde Rome daar de heerschappij van de priester en behoud door vormen, onafhankelijk van de gesteldheid van hart; maar de oorspronkelijk godsdienst van deze merkwaardige eilanden was dat levende Christendom, welks wezen is de genade van JEZUS CHRISTUS, en welks kracht is de genade van de Heilige Geest. De herdersjongen van de oevers van de Clyde had destijds dezelfde ervaringen, welke sinds aan zoveel Evangelische Christenen in die gewesten ten deel werden. "De liefde tot God nam gedurig toe in mij," zo spreekt hij, "met geloof en de vreze van Zijn' naam. De Geest vuurde mij in zo sterke mate aan, dat ik niet minder dan honderd gebeden op éne dag ontboezemde. En zelfs gedurende de nacht, in de bossen en op de bergen waar ik mijn kudde weidde, was de regen, de sneeuw, de vorst en de ongemakken die ik te verduren had, aansporing voor mij om God te zoeken. In die tijd gevoelde ik de onverschilligheid niet die ik nu gevoel; de Geest was brandende in mijn hart *(9)*." Het Evangelisch geloof bestond dus ook toen op de Britse eilanden, in de persoon van deze slaaf, en van enkele andere Christenen, die evenals hij wedergeboren waren uit de hogen. SUCCAT was tot tweemaal toe gevangen geweest en tweemaal verlost, toen hij bij zijn familie terugkwam; en nu gevoelde hij een onweerstaanbare roeping in zijn gemoed. Hij besefte dat het zijn plicht was, om het Evangelie te brengen aan de Ierse heidenen, onder wie hij zelf JEZUS CHRISTUS gevonden had. Zijn ouders en zijn vrienden poogde tevergeefs hem terug te houden; zelfs in zijne dromen vervolgde hem dat eigen sterk verlangen. In de stille nachtwaken verbeeldde hij zich stemmen te horen, die uit de donkere wouden van Erin hem toeriepen: "Kom, heilig kind, en verkeer andermaal in ons midden!" Hij werd al schreijende wakker, en het gemoed was hem vol van de diepste ontroering *(10)*. Hij rukte zich nu los uit de armen van zijn ouders, en snelde voort - niet gelijk voorheen met zijn speelgenoten, als hij de top van een hoge berg beklimmen wilde - maar met een hart vervuld met de liefde die is in CHRISTUS. Hij vertrok; "doch het geschiedde niet in mijn eigen kracht" zegt hij, "maar het was God die alles overwon."

(9) Ut etiam in sylvis et monte manebam, et ante lucem excitabar ad orationem per nivem, per gelu, per pluviam... quia tunc Spiritus in me fervebat. Patr. Confess. USSER. 432.
(10) Valde compunctus sum corde et sic expergefactus. Patr. Confess. USSER. 433.

Zijn prediking in Ierland.

SUCCAT dan, die later bekend werd als St. PATRICK (PATRICIUS), met welke naam, evenals met die van St. PIETER en andere dienaren Gods, vele bijgelovigheden zijn verbonden geworden, keerde naar Ierland terug, doch zonder Rome te bezoeken, gelijk een historieschrijver van de twaalfde eeuw onjuist verzekerd heeft *(11)*. Met zijn gewone bedrijvigheid, voortvarendheid en vindingrijke geest verzamelde hij de heidense inwoners bij trommelslag op het open veld, en maakte hun dan in hun eigene taal bekend met de geschiedenis van de Zone Gods. Weldra deden zijn eenvoudige verhalen een uitwerking van goddelijke kracht op de ruwe harten, en vele zielen werden bekeerd, niet door uiterlijke sacramenten of door de verering van beelden, maar door de verkondiging van het Woord van God. - De zoon van een opperhoofd, die PATRICK de naam gaf van BENIGNUS, werd meer bepaald zijn leerling, wat de prediking des Evangelies aanging, en PATRICK bestemde hem om zijn opvolger te zijn. Evenzo zong eerlang de bard DUBRACH MAC VALUBAIR niet meer de oude zangen van de Druïden, maar lofliederen tot verheerlijking van JEZUS CHRISTUS. - PATRICK was niet geheel en al vrij van de dwalingen van zijn tijd, en hij geloofde wellicht aan vrome mirakelen; maar over het algemeen genomen ontmoeten wij niets dan het Evangelie in de vroegste dagen van de Britse Kerk. De tijd zal ongetwijfeld komen, wanneer Ierland op nieuw de kracht zal voelen van de Heilige Geest, in welke kracht het eenmaal bekeerd is geworden door de prediking van een Schot.

(11) JOCELINUS, Vita in Acta Sanctorum.

Pelagius. Hengist en Horsa. Het licht verduisterd. Columba. Vestiging op Ioana.

Kort vóór de zendelingsarbeid van PATRICK in Ierland was een Brit, met name PELAGIUS, die Italië, Afrika en Palestina bezocht had, begonnen een vreemde leer te prediken. Met de bedoeling om een dam op te werpen tegen de zedelijke onverschilligheid waartoe het merendeel van de Christenen in die landen vervallen was, en welke ongetwijfeld een sterk contrast moet gevormd hebben met de gestrenge tucht van de Britten, ontkende hij het leerstuk van de erfzonde, predikte de vrije wil, en hield staande dat bijaldien de mens slechts gebruik maakte van al de krachten die in zijne natuur liggen, hij tot de volmaaktheid kon geraken. Wij vinden niet dat hij deze begrippen in zijn eigen land verkondigd heeft; maar van het vaste land, waar hij ze verbreid had, kwamen zij spoedig naar Brittanië over. De Britse Kerken weigerden, naar ons haar geschiedschrijver bericht, "deze verderfelijke leer aan te nemen, en de genade van JEZUS CHRISTUS te lasteren *(12)*." - Het schijnt wel niet dat deze Kerken vastgehouden hadden aan de strenge leer van AUGUSTINUS. Zij geloofden, het is zo, dat de mens behoefte heeft aan een inwendige verandering, en dat deze slechts door goddelijke kracht kan uitgewerkt worden. Maar gelijk de Kerken van Azië, uit welke zij haar oorsprong hadden, schijnen zij in het werk der bekering wel iets aan onze natuurlijke kracht te hebben ingeruimd. PELAGIUS nu - naar het voorkomt met een goede bedoeling - ging slechts nog wat verder. Hoe dit zij: deze Kerken, welke aan de twist op dit punt vreemd waren gebleven, waren ook met het gevaarlijke van het stelsel niet bekend. Dan nu kwamen twee Gallikaanse bisschoppen, GERMANUS en LUPUS, haar te hulp; en dezulken die door de dwaalleer verleid waren geworden, keerden op de weg van de waarheid terug *(13)*. Korte tijd hierna vonden er gewichtige gebeurtenissen plaats in Groot - Brittanië, en het licht van de geloofs verdween in een stikdonkere nacht. HENGIST en HORSA namelijk, die in het jaar 449, aan het hoofd van hun Saksers, op de bede van de in het nauw gebrachte landzaten, waren overgekomen, om deze tegen de woeste aanvallen van de Picten en Schotten te

beschermen, keerden al spoedig het zwaard tegen het eigen volk tot welks hulp zij gekomen waren, en het Oosten en Zuiden van Brittanië werd met plundering en moord vervuld. Het Christendom werd, met de Britten, verdreven naar de bergen van Wallis, en naar de onbezochte heidevelden en moerassen van Northumberland en Cornwallis. Vele Britse huisgezinnen bleven wonen onder de overwinnaars, doch zonder enige godsdienstige invloed op hen uit te oefenen. Terwijl de zegepralende stammen, die zich te Parijs, te Ravenna, of in Toledo vestigden, allengs hun heidendom en hun woeste zeden aan de boorden van de Seine, van de Adriatische Zee en van de Taag aflegden, bleven de barbaarse gewoonten van de Saksers in de koninkrijken van de Heptarchie onveranderd voortduren, en allerwege verrezen tempels aan THOR gewijd, aan de plaats van de bedehuizen waarbinnen JEZUS CHRISTUS was gediend en verheerlijkt geworden. Gallië en het Zuiden van Europa, - alwaar voor de ogen van de "Barbaren" nog de laatste sporen van Romeinse grootheid waren overgebleven, - waren enigszins nog in staat om de gevreesde Germanen zekere mate van ontzag in te boezemen, en wijziging te brengen in hun geloof. Maar het Britse eiland was van deze tijd aan voor Grieken en Latijnen, en zelfs voor de bekeerde Gothen, een voorwerp van vrees en ontzetting. De grond, zeiden zij, is er met slangen bedekt; de lucht is verpest met dodelijke dampen; en de zielen van de afgestorvenen worden, te middernacht, van de kusten van Gallië derwaarts overgevoerd. Veerlieden, gelijk CHARON, zonen van EREBUS en de Nacht, ontvangen deze onzichtbare schimmen in hun boten, en luisteren, met huivering, naar haar geheimzinnige fluistertaal. Engeland, van waar eenmaal het licht over de bewoonde aarde zou uitgaan, was toen de verzamelplaats van de dode. En toch kon het Christendom van de Britse eilanden door de invallen van de Barbaren niet vernietigd worden. Het bezat een sterkte welke het tot een krachtdadige tegenstand in staat maakte. In een van de gemeenten die door de prediking van SUCCAT ontstaan waren, stond omtrent twee eeuwen na hem een godvrezend man op, met name COLUMBA, een zon van FEIDLIMYD, die wederom een zoon was van FERGUS. Daar hij het kruis van CHRISTUS hoger stelde dan het koninklijk bloed dat door zijn aderen vloeide, nam hij het besluit zich te wijden aan de Koning van de Hemels. Zou hij nu niet aan het vaderland van SUCCAT vergelden, wat SUCCAT aan het zijn had gedaan? "Ik zal het Woord van God in Schotland gaan verkondigen" sprak hij *(14)*; want Gods Woord was het, en niet een kerkelijk hierarchisme, waarin men toen het middel van de bekering zag. De kleinzoon van FERGUS deelde de ijver die hem bezielde aan de harten van verscheidene christenbroederen mede. Zij gingen naar de kust, en sloegen van teer wilgenhout een licht vaartuig in elkaar, dat zij met beestenvellen overtogen. Met dit ranke scheepje staken zij in het jaar 565 van wal, en nadat zij op zee her - en derwaarts waren gedreven geworden, bereikte het kleine gezelschap zendelingen ten laatste de wateren van de Hébriden. COLUMBA landde nabij de barre rotsen van Mull, ten zuiden van de basaltholen van Staffa, en vestigde zich op een klein eiland, later bekend als Iona of Icolmkill, "het eiland van COLUMBA's cel" (grot). Sommige christelijke Culdees, die ten gevolge der twisten van Picten en Schotten de wijk hadden moeten nemen, hadden alrede op dit afgezonderd punt een schuilplaats gevonden. Hier bouwden de zendelingen een kapel, wier muren, naar verzekerd wordt, nog heden worden opgemerkt, onder de bouwvallen uit een later tijdvak daar ter plaatse *(15)*. Enkele schrijvers hebben COLUMBA in de eerste rang geplaatst, na de apostelen *(16)*.

Het is waar, wij vinden in hem het geloof niet van enen PAULUS of een JOHANNES; maar hij leefde niettemin als voor Gods aangezicht: hij kruisigde het vlees, en sliep op de grond, met een steen voor hoofdkussen. In deze stille, door stout natuurschoon plechtige plaats van de afzondering, en te midden van ruwe zeden, is COLUMBA ons het beeld des zendelings, die, door hoger licht omstraald, liefde is en liefde werkt, en daarin de blijdschap en de vrede toont die inwoont in zijn hart *(17)*. Hoewel aan dezelfde driften onderworpen als wij allen,

voerde hij strijd tegen zijn zwakheid, en wilde geen enkel ogenblik voor de eer van God laten verloren gaan. Hij bad en las, hij schreef en leerde, hij predikte en kocht de tijd uit. Met onvermoeide ijver ging hij van huis tot huis, en van koningrijk tot koningrijk. De koning van de Picten werd bekeerd, gelijk ook velen van zijn volk; kostbare handschriften werden naar Iona overgebracht; een godgeleerde school werd daar gevestigd, welke aan het onderzoek van het Goddelijk Woord gewijd was, en velen werden door het geloof de zaligheid deelachtig die in CHRISTUS JEZUS is. Weldra werd deze eenzame rots in het hart der baren een brandpunt van zendelingswerkzaamheid, zodat de naam van "het licht van de westelijke wereld," met alle recht daaraan gegeven is.

(12) Verum Britanni cum neque suscipere dogma perversum, gratiam Christi blasphemando nullatenus vellent. BEDA, Hist. Angl. lib. I. cap. XVII et XXI.
(13) Depravati viam correctionis agnoscerent. BEDA, Hist. Angl. lib. I. cap. XVII et XXI.
(14) Praedicaturus verbum Dei. USSER. Antiq. p. 359.
(15) Ik heb in 1845, in gezelschap van Dr. PATRICK M'FARLAN, Iona bezocht en deze ruïnen gezien. Een gedeelte schijnt werkelijk van overoude bouwstijl te zijn.
(16) Nulli post apostolos secundus. NOTKER.
(17) Qui de prosapia regali claruit, Sed morum gratia magis emicuit. USSER. Antiq. p. 360.

IJver van Columba.

Het Joodse Sacerdotalisme, dat zich in de Christelijke Kerk begon uit te breiden, vond op Iona geen steun. De Christenen daar hadden óók wel vormen, maar daarvan verwachtten zij in gene dele het heil. COLUMBA leerde dat het de Heilige Geest was, die de dienaar Gods maakte. Wanneer de jeugd van Caledonia aan gindse woeste stranden zich rondom de ouderlingen verzamelde, of in hun eenvoudige bidkapel samenkwam, spraken deze heilboden Gods tot hen: "De Heilige Schriften zijn de enige regel des geloofs *(18)*. Verwerpt alle verdiensten van de werken, en hoopt uwe zaliging van Gods genade alléén *(19)*. Wacht u voor een godsdienst die in uiterlijke inzettingen bestaat; het is beter uw hart rein te houden voor God dan u van spijzen te onthouden *(20)*. Eén is uw meester, JEZUS CHRISTUS. Bisschoppen en ouderlingen zijn gelijk *(21)*; zij moeten van een vrouwe man zijn, en hun kinderen in tucht en onderdanigheid houden *(22)*."

(18) Prolatis Sanctae Scripturae testimoniis. Adomn. L.l.c. 22.
(19) Bisschop MUNTER, Altbritische Kirche. Stud. und Krit. VI, 745.
(20) Meliores sunt ergo qui non magno opere jejunant, cor intrinsecus nitidum coram Deo sollicite servantes. Gildas in ejusd. Synod. Append.
(21) In Hibernia episcopi et presbyteri unum sunt. Ekkehardi liber. Arx. Geschichte von S. Gall. I, 267.
(22) Patrem habui Calpornium diaconum filium quondam Potiti Presbyteri. Patricii Confessio. Tot zelfs nog in de twaalfde eeuw treffen wij gehuwde Ierse bisschoppen aan. BERNARD, Vita Malachiae, cap. X.

Iona en Rome.

De wijzen van Iona wisten niets van transubstantiatie, of van het onthouden van de beker bij 's Heeren Avondmaal, of van de oorbiecht, of van het aanroepen van doden, of van waskaarsen, of van wierrook. Zij hielden Pasen op een andere dag dan Rome *(23)*; synodale vergaderingen regelden de aangelegenheden van de Kerk, en het pauselijk oppergezag was onbekend *(24)*. De zon van het Evangelie bestraalde deze woeste en afgelegene stranden. In latere tijden heeft Groot - Brittanië het voorrecht mogen hebben, om dezelfde zon en hetzelfde

Evangelie, met nog zuiverder glans omstraald, aan zijn kusten teruggebracht te zien.

(23) In die quidem dominica alia tamen quam dicebat hebdomade celebrabant. BEDA, lib. III. cap. IV.
(24) AUGUSTINUS *novam* religionem docet....dum ad unius episcopi romani dominatum omnia revocat. BUCHAN. lib. V. cap. XXXVI.

De kweekschool.

Iona, dat door een eenvoudig ouderling bestuurd werd *(25)*, was een kweekschool van zendelingen geworden. Men heeft deze school somtijds een klooster genoemd, maar de vestiging van de kleinzoon van FERGUS geleek in gene dele de pauselijke kloosters. Wanneer de jeugdige kwekelingen de taak wilden aanvangen om de kennis van de Heer JEZUS CHRISTUS te verbreiden, dachten zij er niet aan, om zich naar elders te begeven, ten einde een bisschoppelijke wijding te ontvangen. Terwijl zij in de kapel van Icolmkill neerknielde, werden zij tot hun gewichtig werk alleen dáárdoor gewijd, dat de ouderlingen hun de handen oplegden. Zij werden *bisschoppen* genoemd, maar bleven ondergeschikt aan de *ouderling* of presbyter van Iona. Zij wijdden zelfs weer andere bisschoppen, gelijk bijv. FINAN aan DIUMA, bisschop van Middlesex, de handen oplegde. Deze Britse Christenen hechtten groot gewicht aan het leraarambt; maar niet aan de een vorm boven de andere *vorm*. Het ouderlingschap en het bisschopschap was bij hen, evenals in de oorspronkelijke Kerk, bijna gelijk *(26)*. Iets later bevinden wij dat noch BEDA de Eerwaardige, noch LANFRANC, noch ANSELMUS - de beide laatsten zijn aartsbisschoppen van Canterbury geweest - enige bedenking maakten tegen de wijding van Britse bisschoppen door eenvoudige presbyters *(27)*. Het godsdienstig en zedelijk element, dat eigenaardig tot het *Christendom* behoort, was nog altijd overwegend. Het priesterlijk element, dat *menselijke* godsdiensten kenmerkt, hetzij bij de Braminen of elders, begon zich te vertonen; maar in Groot - Brittanië althans vervulde het een zeer ondergeschikte rol. Het Christendom was nog steeds een godsdienst en niet een kaste. Men vorderde van de dienaar Gods niet, als een waarborg voor zijne geschiktheid, een lange lijst van namen, die op elkaar volgen als de kralen van een rozenkrans. Men had ernstige, edele en heilige denkbeelden van het ambt des leraars, en ontleende het gezag aan JEZUS CHRISTUS, het Hoofd, alléén.

(25) Habere autem solet ipsa insula rectorem semper abbatem *presbyterum* cujus juri et omnis provincia et *ipsi etiam episcopi*, ordine inusitato, debeant esse subjecti, juxta exemplum primi doctoris illius qui non episcopus sed *presbyter* exstitit et monachus. BEDA, Hist. Eccl. III. cap. IV.
(26) Idem est ergo presbyter qui episcopus, et antequam diaboli instinctu studia in religione fierent....communi presbyterorum concilio Ecclaesiae gubernabantur. Indifferenter de episcopo quasi de presbytero est loquutus (PAULUS)....sciant episcopi se, magis consuetudine quam dispositionis dominicae veritate, presbyteris esse majores. HIERONYMUS ad Titum, 1.5.
(27) Bisschop MUNTER maakt deze opmerking in zijn verhandeling over de Oud - Britse Kerk, waar hij van de oorspronkelijke gelijkheid van Bisschoppen en Priesters, en over de Bisschoppelijke wijding spreekt. Stud. und Krit. 1833.

Toenemende zendelingsijver.

De zendelingsijver, die door de kleinzoon van FERGUS in een afgelegen eiland was opgewekt geworden, breidde zich weldra over Groot - Brittanië uit. Niet op Iona alléén, maar te Bangor en aan andere plaatsen openbaarde zich de geest van evangelisatie in volle kracht. De zucht om in het belang daarvan reizen en tochten te doen, was alrede bij deze mensen tot een tweede natuur geworden *(28)*. Mannen Gods, die van een heilige ijver brandde, besloten

het licht des Evangelies naar het Vasteland over te brengen - naar de uitgestrekte woestenijen, waarover hier en daar barbaarse en heidense stammen verspreid waren. Zij stelden zich niet in beweging als tegenstanders van Rome; want te dier tijde kwam zulk een tegenstand nog niet te pas. Maar Iona en Bangor, hoewel minder beroemd in de geschiedenis van de volken dan Rome, bezaten een meer levend geloof dan de stad van de Cesars; en dit geloof, - het onbedriegelijke kenmerk van de tegenwoordigheid van JEZUS CHRISTUS, - gaf hun die er door bezield werden een recht om van de wereld het Evangelie te verkondigen, dat Rome niet betwisten kon.

(28) Natio Scotorum quibus consuetudo peregrinandi jam paene in naturam conversa est. Vita S. Galli, par. 47.

Karakter en tochten van de zendelingen. Columbanus.

De Zendeling - Bisschoppen *(29)* van Brittanië begaven zich dan op weg, en doorreisden de Nederlanden, Gallië, Zwitserland, Duitsland, en zelfs Italië *(30)*. De vrije Kerk van de Schotten en Britten deed meer voor de bekering van Midden - Europa, dan de half in slavernij gehoudene Kerk van Rome. Deze Zendelingen waren niet trots en aanmatigend gelijk de Italiaanse priester, maar voorzagen in hun onderhoud door het werk van hun handen. COLUMBANUS (wien wij niet met COLUMBA moeten verwarren) *(31)* die "in zijn hart het vuur voelde branden, dat de Heer op aarde ontstoken had *(32)*," verliet Bangor in het jaar 590 met twaalf andere zendelingen, en bracht het Evangelie aan de Bourgondiers, Franken en Zwitsers. Hij ging met zijne prediking voort te midden van gedurige vervolgingen, liet zijne discipel GALLUS in Helvetië, en begaf zich eindelijk naar Bobbio, alwaar hij stierf. Hij eerde het Christelijk Rome, maar stelde de Kerk van Jeruzalem daar boven *(33)*, en vermaande de Kerk om tegen verval en bederf te waken: terwijl hij verklaarde, dat zij alleen zolang sterk zou blijven, als zij aan de zuivere leer (*recta ratio*) bleef vasthouden. Zo was Brittanië getrouw in het planten van de standaard van CHRISTUS in het hart van Europa. Wij kunnen ons bijna dit onbekende volk denken als een nieuw Israël, en dat Icolmkill en Bangor de deugden van Sion hadde geërfd.

(29) Zij werden *episcopi regionarii* genaamd, omdat zij gene vaste diocesen hadden.

(30) Antiquo tempore doctissimi solebant magistri de Hibernia Britanniam, Galliam, Italiam venire, et multos per ecclesias Christi fecisse profectus. ALCUIN, Epp. CCXXI.

(31) THIERRY, in zijn *Histoire de la Conquête de l'Angleterre*, maakt COLUMBA en COLUMBANUS tot één' persoon. COLUMBA predikte het Evangelie in Schotland. omtrent het jaar 560, en stierf in 597. COLUMBANUS predikte onder de Bourgondiërs, in het jaar 600, en stierf in 615.

(32) Ignitum igne Domini disiderium. MABILLON, Acta, p. 9.

(33) Salva loci dominicae resurrectionis *singulari praerogativa*. Columb. Vita, õ 10.

Doch zij hadden meer moeten doen; zij hadden behoren het Evangelie te verkondigen, niet slechts aan de heidenen op het Vasteland, en aan die in het noorden van Schotland en het verwijderde Ierland, maar ook aan de nog immer heidense Saksers van Engeland. Het is waar, dat zij onderscheidene pogingen deden; maar terwijl de Britten hun overwinnaars beschouwden als de vijanden van God en mensen, en hun een huivering overviel als zij ook maar hun naam uitspraken *(34)*, wilden de Saksers niet bekeerd worden door de toespraak van hun overwonnelingen. Door dit veld te veronachtzamen, lieten de Britten ruimte aan andere arbeiders, en door die weg bukte Engeland voor een vreemde macht, onder wier drukkend juk

het lang hulpeloos moest zuchten.

(34) Nefandi nominis Saxoni Deo hominibusque invisi. GILDAS, De excidio Brittanniae.

II.

Gregorius.

Het is een feit, dat het geestelijk leven in het Italiaanse Katholicisme tot een staat van kwijning was vervallen; en naarmate de hemelse geest daarin zwakker werd, was de begeerte naar heerschappij sterker geworden. De Roomse Metropolitanen en hun gemachtigden begonnen er weldra naar te streven, om de gehele Christenheid te buigen naar hun geliefkoosde vormen.

Tegen het einde van de zesde eeuw was een buitengewoon man op de stoel van Rome gezeten. GREGORIUS werd geboren uit een geslacht dat senatoren aan de Staat had geleverd, en hij zelf was reeds gevorderd op de weg die tot wereldse eer en grootheid leidt, toen hij eensklaps de wereld vaarwel zegde, en het paleis van zijn vaderen in een klooster veranderde. Maar zijn eerzucht had slechts verwisseld van voorwerp. Naar zijn inzichten behoorde het gehele Westen aan de kerkelijke jurisdictie van Rome onderworpen te zijn. Het is waar, hij verwierp de titel van *algemene Bisschop* dien de patriarch van Konstantinopel had aangenomen; maar zo hij al de naam niet verlangde was hij niettemin begerig naar de zaak *(1)*. Op de grenzen van het Westen, in het eiland Groot - Brittanië, bestond een Christelijke Kerk, onafhankelijk van Rome; deze moest onderworpen worden, en daartoe deed zich eerlang een gunstige gelegenheid voor.

(1) Hij zegt (Epp. Lib. IX. Ep. XII): De Constantinopolitana ecclesia quis eam dubitet apostolicae sedi esse subjectam?

De Angelsaksers in Rome.

Voor zijn verheffing tot primaat, en toen hij nog maar de monnik GREGORIUS was, ging hij eens over de markt te Rome, waar enkele vreemde kooplieden hun waren ten verkoop uitstalden. Onder hen bemerkte hij enige blondharige jonge slaven, wier schoon voorkomen zijn aandacht trok. Hij trad nader bij, en vernam nu onder anderen dat de Angelsaksische natie, waartoe zij behoorden, geweigerd had het Evangelie van de Britten te ontvangen. Toen hij naderhand bisschop van Rome was geworden, besloot de sluwe en doortastende kerkvoogd, - men heeft hem "de laatste der goeden en de eerste van de slechten" geheten, - deze trotse overwinnaars te bekeren, en zich dan van hen te bedienen, om de vrije Britse Kerk te onderwerpen aan het pausdom, gelijk hij alrede de frankische vorsten had gebruikt, om de Galliërs onder gehoorzaamheid te brengen. Rome heeft zich meermalen ijveriger betoond om Christenen dan wel om afgodendienaars aan de voeten van de paus te brengen *(2)*. Was het met GREGORIUS ook zo gelegen? Wij moeten de vraag onbeantwoord laten.

(2) Wij kennen de geschiedenis van Otaheite en van andere nieuwe zendingen van de Roomse Kerk.

De missie van Augustinus.

Daar ETHELBERT, de koning van Kent, een Christen prinses van frankische afkomst getrouwd had, oordeelde de Roomse bisschop het ogenblik gunstig voor zijn oogmerk, en vaardigde ten jare 596 een missie naar Engeland af, onder het bestuur van een van zijn

vrienden, met name AUGUSTINUS. Aanvankelijk schrikten de zendelingen terug voor de taak die hun was opgedragen; maar GREGORIUS bleef onverzettelijk. Daar hij de medehulp der frankische koningen THEODORICK en THEODEBERT wenselijk achtte, deed hij het voorkomen of hij hen als de souvereine machthebbers over Engeland aanmerkte, en drong hij bij hen op de bekering *hunner onderdanen* aan *(3)*. En dit was nog niet alles. Hij riep evenzeer de hulp in van de invloedrijke BRUNEHILDA, de grootmoeder van deze twee koningen, welke gelijk om haar verraderlijk gedrag, haar losbandigheid en misdaden berucht was: en schroomde nogtans niet de *goede werken* en de *godvrezendheid* van deze latere Jezabel te roemen *(4)*. Onder zulke vooruitzichten kwam de Roomse zending in Engeland aan. De paus had een slimme keus gedaan van zijne gevolmachtigde. AUGUSTINUS bezat zelfs in een nog hogere graad dan GREGORIUS een mengeling van eerzucht en godsdienstigheid, van bijgeloof en vroomheid, van list en van ijver. Hij dacht dat geloof en heiligheid van minder betekenis waren voor de Kerk dan gezag en macht; en dat haar voorrecht niet zozeer bestond om zielen te behouden, dan wel om het gehele menselijk geslacht te brengen onder de schepter van Rome *(5)*. GREGORIUS zelf betreurde de geestelijke hoogmoed van AUGUSTINUS, en vermaande hem bij herhaling tot ootmoed.

(3) Subjectos vestros. Opp. Gregorii, Tom. IV, p. 334.
(4) Prona in bonis operibus...in omnipotentis Dei timore. Ibid. Tom. II, p. 835.
(5) Wij vinden hetzelfde denkbeeld in WISEMAN's "Lectures:" *Over de voornaamste leringen en inzettingen van de Catholieke Kerk.* (On the principal doctrines and practices of the Catholic Church). Lect IX, Lond 1836.

De processie. De bekeringen van Augustinus.

Een uitslag van die aard zo als het pausdom wenst, bekroonde weldra de arbeid van zijn dienaren. Nadat de een en veertig zendelingen in het jaar 597 op het eiland Thanet geland waren, stemde de koning van Kent erin toe hen te ontvangen, doch in de open lucht, uit vrees voor betovering. Zij vormden een optocht, die wel geschikt was om op de onbeschaafde Eilanders indruk te maken. De processie werd geopend door een monnik die een geweldig groot kruis droeg, waarop het CHRISTUSbeeld was voorgesteld; de overigen volgden, onder het zingen van hun Latijnse kerkliederen: en zodanig naderden zij de eikenboom, die als punt van samenkomst was aangewezen. Zij wisten ETHELBERT genoegzaam vertrouwen in te boezemen, om van hem de toestemming te verkrijgen tot het vieren van hun godsdienst in een oude, bouwvallige kapel te Durovern (Canterbury), alwaar Britse Christenen in vroegere dagen de Heiland JEZUS CHRISTUS gediend hadden. Niet lang daarna nam de koning en duizenden van zijn onderdanen, met zekere vormen, en zekere Christelijke leringen, de dwalingen van de Roomse opperpriesters aan - zo als het vagevuur bijvoorbeeld, wat GREGORIUS met behulp van de dolzinnigste fabelen trachtte te verdedigen *(6)*. AUGUSTINUS doopte tien duizend heidenen op één dag. Voor als nog had Rome slechts de voet gezet op Brittanië's grond, maar het verzuimde niet eerlang zijn rijk daar te vestigen.

(6) HOEPENER, De origine dogmatis de purgatorio Halle, 1792.

Wij zijn volstrekt niet gezind om het Christelijk element dat hier aan de Angelsaksers gebracht werd te laag te schatten, en wij willen graag geloven, dat menigeen van de missionarissen, die uit Italië herwaarts werden gezonden, inderdaad een Christelijk werk volbrengen wilden. Wij zijn almede van gedachte, dat de Middeleeuwen met gevoelens van grotere billijkheid moeten beoordeeld worden, dan wel doorgaande gevonden worden bij hen

die over dat tijdperk geschreven hebben. Het menselijk geweten was niet dood, maar sprak, en hijgde naar verlossing, onder de langdurige heerschappij van het pausdom; en als een plant die onder de doornen groeit, gelukte het dat geweten meermalen zich een uitweg te banen door de beletselen van traditionalisme en hiërarchie heen, en te bloeien onder de levengevende koestering van de zon van de Goddelijke genade. Het Christelijk element komt zelfs sterk uit, bij sommige voorname mannen van de priesterheerschappij - in ANSELMUS bij voorbeeld.

De pelgrimstochten naar Rome.

Evenwel, daar het onze taak is de geschiedeis te verhalen van de worstelingen, die plaats vonden tussen het oorspronkelijke Christendom en het Rooms - Katholicisme, kunnen wij niet nalaten de meerderheid van het eerstgenoemde, in een godsdienstig licht, aan te wijzen, gelijk wij de meerderheid erkennen van het laatste, uit een politiek oogpunt beschouwd. Wij geloven, en wij zullen daarvan straks een bewijs hebben) *(7)*, dat een bezoek van Iona voor de Angel - Saksers veel vruchtbaarder en leerzamer zou zijn geweest, dan hun veelvuldige pelgrimstochten naar de boorden van de Tiber. Het is zo, gelijk men heeft opgemerkt, dat deze pelgrims nu in de gelegenheid kwamen, om de "trotse gedenktekenen van de oudheid" te aanschouwen; maar er bestond te dier tijd in de Britse eilanden - en dit heeft men maar al te dikwijls over het hoofd gezien - een Christendom, dat, indien al niet volkomen zuiver, tenminste beter was dan dat des pausdoms. De Britse Kerk, welke in het begin van de zevende eeuw geloof en beschaving bracht aan Bourgondië, aan de bergen der Vogesen en aan Zwitserland, had beide ook wel over Brittanië kunnen verspreiden. De invloed der kunsten, wier gunstige werking op de beschaving wij ver zijn van te miskennen, zou later wel gekomen zijn.

(7) In de geschiedenis van OSWALD, Koning van Northumberland.

Doch zóverre was het ervan daan, dat het Christendom van de Britten het middel zou zijn geweest tot de bekering van de Saksische heptarchie, dat, helaas! het Romanisme van de heptarchie erin slaagde Brittanië te overheren. De worstelingen tussen de Roomse en Britse Kerken, waarmee de gehele zevende eeuw vervuld was, zijn van het hoogste aanbelang voor de Engelse Kerk, want zij stellen haar oorspronkelijke vrijheid duidelijk in het licht. Zij hebben evenzeer grote belangrijkheid voor de andere Kerken van het Westen, daar zij met sterk sprekende trekken de daden van geweld doen zien, door welke het pausdom haar eenmaal onder zijn juk deed bukken.

Bangor. Dionothus.

AUGUSTINUS, die tot aartsbisschop was benoemd niet slechts van de Saksers, maar ook van de vrije Britten, vestigde, krachtens pauselijke ordonnantie, eerst te Londen en later te Canterbury zijn zetel. Daar hij zich aan het hoofd bevond van een hiërarchie, waartoe twaalf bisschoppen behoorden, ondernam hij het al spoedig om al de Christenen van Brittanië onder het bestuur van Rome te brengen. Te dier tijd bestond er te Bangor *(8)*, in Noord - Wallis, een grote Christelijke vereniging, tot welke omtrent drie duizend personen behoorden, wier roeping het was om, terwijl zij met eigen handen in hun levensonderhoud voorzagen *(9)*, zich te wijden aan studie en gebed, en uit wier midden talrijke zendelingen (waaronder ook COLUMBANUS) van tijd tot tijd waren voortgekomen. Het hoofd, de bestuurder van de Kerk hier was DIONOTHUS, een getrouw leraar, die gaarne bereid was om in liefde alle mensen te dienen en te helpen, maar die de vaste overtuiging bezat, dat niemand heerschappij mag

voeren in des Heeren wijngaard. Ofschoon hij een van de invloedrijkste mannen was van de Britse Kerk, was hij nochtans enigzins schroomvallig en weifelend. Echter, al gaf hij om des vredes wille toe in zekere graad, zou hij nimmer van zijn plicht zijn afgeweken. Hij was een tweede apostel JOHANNES, vol van zachtmoedigheid, maar die de Diotrephessen veroordeelde, "*die zoeken de eersten te zijn*" AUGUSTINUS richtte zich tot hem met de vermaning: "Erken het gezag van de bisschop van Rome." Dit waren de eerste woorden van het pausdom tot de eerste Christenen van Brittanië. "Wij wensen liefde te oefenen jegens alle mensen," zo gaf de eerwaardige Brit zachtzinnig ten antwoord, "en wat wij voor u doen, willen wij ook doen voor hem die gij de paus noemt. Maar hij is niet gerechtigd om zich *vader der vaders* te noemen, en de enige onderdanigheid welke wij hem betonen kunnen, is die, welke wij aan ieder Christen schuldig zijn *(10)*." Dit was niet wat AUGUSTINUS verlangde.

(8) Bann - cor, "het koor (de kerk) op de hoge "berg." CARLISLE, Top. Dict. Wales.
(9) Ars unicuique dabatur, ut ex opere manuum quotidiano se posset in victu necessario continere. Preuves de l'Hist. de Bretagne. II, 25.
(10) Istam obedientiam nos sumus parati dare et solvere ei et *cuique* Christiano continuo. WILKINs, Conc M. Brit. I, 26.

Herhaalde teleurstelling.

Hij was niet ontmoedigd door deze eerste teleurstelling. Trots op de hoog bisschoppelijke waardigheid waarmee Rome hem bekleed had, en vol vertrouwen op de macht van de Angel - Saksische wapenen, riep hij in het jaar 601 een algemene vergadering van Britse en Saksische bisschoppen samen. De vergadering had plaats in de open lucht, onder een eerwaardige eik, nabij Wigornia (Worcester of Hereford), en hier geschiedde de tweede Roomse aanval. DIONOTHUS weerstond standvastig de buitensporige eisen van AUGUSTINUS, die hem andermaal opvorderde om het gezag van Rome te erkennen *(11)*. Een ander Brit bestreed de aanmatiging der Roomsen, volgens welke aan *hun* wijding een kracht werd toegekend, die zij aan die van Iona of de Aziatische Kerken ontzegden *(12)*. "De Britten," zo sprak een derde, "kunnen zich evenmin onderwerpen aan de trots van Rome als aan de dwingelandij van de Saksers *(13)*." Te vergeefs verspilde de aartsbisschop zijn redeneringen, gebeden, vermaningen, ja mirakelen zelfs; de Britten bleven onverzettelijk. Sommigen van hun, die met de Saksers gegeten hadden toen zij nog heidenen waren, weigerden dit nu te doen, omdat zij zich gebogen hadden voor de paus *(14)*. De Schotten inzonderheid waren onbewegelijk; want een van hun, met name DAGAM, wilde niet slechts met de Roomsen niet aan dezelfde tafel eten, maar zelfs niet onder hetzelfde dak *(15)*. Zo leed AUGUSTINUS voor de tweede maal schipbreuk met zijn plan, en het scheen dat de onafhankelijkheid van Brittanië nu verzekerd was.

(11) Dionothus de non approbanda apud eos Romanorum auctoritate disputabat. Ibid. 24.
(12) Ordinationesque more asiatico eisdem contulisse. Ibid. 24.
(13) In communionem admittere vel Romanorum fastum vel Saxonum tyrannidem. WILKINS, Conc. M. Brit. 1, 26.
(14) Volgens het apostolisch voorschrift, 1Co 5.9 - 11
(15) Dagamus ad nos veniens, non solum cibum nobiscum, sed nec in eodem hospitio quo vescebamur, sumere noluit. BEDA, Lib. II, cap. IV.

De heremiet.

En toch vervulde de geduchte macht van de pausen, die gerugsteund werd door het zwaard

van de overwinnaars, de Britten met schrik. Het was in hun verbeelding of een geheimzinnige bestemming het wilde, dat de natiën van deze wereld opnieuw aan de triomfkar van Rome zouden geketend worden; en velen verlieten daarom Wigornia met onrust en droefheid in het hart. Hoe nu is het mogelijk een zaak te redden, wanneer haar verdedigers zelf beginnen te wanhopen? Het duurde niet lang of zij werden tot een nieuw concilie opgeroepen. "Wat zullen wij doen?" spraken zij, onder de treurigste voorgevoelens. Het pausdom werd nog niet in allen dele gekend; het bestond ter nauwernood in zijn eigenaardige ontwikkeling. De half verlichte gemoederen van deze gelovigen waren dan aan de vreselijkste tweestrijd ten prooi. Zij vroegen zichzelf af, of zij door deze nieuwe macht te verwerpen, niet wellicht God zelf verwierpen. Een vroom Christen, die een afgezonderd leven leidde, had een grote naam verkregen in de omliggende streek. Sommige Britten gingen hem dan bezoeken, en deden hem de vraag, of zij AUGUSTINUS moesten weerstaan of hem volgen *(16)*. "Zo hij een man Gods is moet gij hem volgen," antwoordde de heremiet. - "En hoe zullen wij dat weten?" - "Zo hij zachtzinnig en nederig van hart is, is hij een dienaar van CHRISTUS; maar is hij aanmatigend en trots, dan is hij niet uit God." - "Wat bewijs zullen wij hebben van zijn nederigheid?" werd er al verder gevraagd. - "Als hij van zijn zitplaats opstaat, wanneer gij binnenkomt." Zo sprak het orakel van Brittanië. Het zou beter zijn geweest de Heilige Schrift te raadplegen.

(16) At quendam virum sanctum et prudentem qui apud eos anachoreticam ducere vitam solebat, consulentes an ad praedicationem Augustini suas deserere traditiones deberent. BEDA, Hist. Eccl. Lib. II, cap. II.

Geen andere meester dan Christus.

Doch nederigheid is gene deugd, die bloeit onder Roomse kerkvoogden en legaten. Zij blijven gaarne zitten, terwijl zij van anderen onderdanigheid en verering ondervinden. Toen daarom de Britse bisschoppen de plaats van de vergadering binnentraden, bleef de aartsbisschop, als om daardoor zijne meerderheid te kennen te geven, trots zijn zetel behouden *(17)*. Door dit gezicht verbaasd, wilde de Britten ook thans van het oppergezag van Rome niet horen. Voor de derde maal zeiden zij Nee! en betuigden dat zij *geen andere meester kenden dan* CHRISTUS. AUGUSTINUS, die nu zeker verwacht had, dat de bisschoppen het bestuur hun Kerken ootmoedig aan zijn voeten zouden hebben neergelegd, was over hun houding verwonderd en verbitterd tevens. Hij had rekening gemaakt op de spoedige onderwerping van Brittanië, en nu zou de paus moeten ondervinden dat zijn afgezant hem misleid had!....Daarom, gedreven door die hoogmoedige geest, die maar al te veel onder de dienaren van de Roomse Kerk wordt ontmoet, riep AUGUSTINUS uit: "Zo gij gene broeders ontvangen wilt, die u vrede brengen, zult gij vijanden ontvangen, die u oorlog brengen. Zo gij u niet met ons verenigen wilt, om de Saksers de weg te leren ten leven, zult gij van hen de doodslag ontvangen *(18)*." Met deze woorden verwijderde zich de trotse aartsbisschop; en de laatste dagen van zijn leven wijdde hij er nu aan, om de vervulling van zijn weinig goeds spellende profetie voor te bereiden *(19)*. Woorden hadden niet geholpen; nu moest de toevlucht genomen worden tot het zwaard!

(17) Factumque est ut venientibus illis sederet Augustinus in sella. Ibid.

(18) Si pacem cum fructibus accipere nollent, bellum ab hostibus forent accepturi....BEDA, Hist. Eccl. II, cap. II.

(19) Ipsum Augustinum hujus belli non modo conscium sed et *impulsorem* exstitisse. WILKINS voegt er bij, dat de uitdrukking, welke bij BEDA, aangaande de dood van AUGUSTINUS, gevonden

wordt, een tussenzin is, die door Roomse schrijvers is ondergeschoven, en die in de Saksische handschriften niet wordt aangetroffen. Conc. Brit. p. 26.

Edelfried. "Geween en rouwklage".

Kort na de dood van AUGUSTINUS bracht EDELFRIED, een van de Angel - Saksische koningen, en die nog steeds een heiden was, een talrijk leger tezamen, en rukte aan op Bangor, het middelpunt van het Britse Christendom. Een algemene schrik vervulde de arme gemeenten. Er werd gebeden onder tranen. Inmiddels naderde de legermacht van EDELFRIED meer en meer. Tot wie zullen de bedrukte lieden zich wenden, en waar zullen zij hulp vinden? De grootheid van het gevaar scheen de Britten tot hun oorspronkelijke godvrezendheid terug te brengen. Niet tot mensen, maar tot de Heer keren zij zich met hun smeekgebeden. Twaalf honderd en vijftig dienaren van de levenden God, die zich te binnen brachten wat de wapenen zijn in de Christelijke kamp, kwamen, nadat zij zich door vasten hadden voorbereid, aan een afgezonderde plaats te samen, om hun gebeden uit te storten voor God *(20)*. Een Brits opperhoofd, met name BROCMAIL, die met hen bewogen was, vatte met enkele soldaten in hun nabijheid post, als tot hun veiligheid. Doch de hardvochtige EDELFRIED, die op een afstand de eerbiedig neergeknielde Christenen ontdekt had, vroeg wat dat voor mensen waren, en wat zij deden. Toen men hem had ingelicht, sprak hij: "Zij strijden zo tegen ons, hoewel zij ongewapend zijn," en terstond liet hij er het bevel aan zijn soldaten op volgen, om de biddende schaar aan te vallen. Twaalf honderd vonden dan de dood *(21)*. Zij baden en stierven. De Saksers zetten nu terstond de aantocht voort op Bangor, de hoofdzetel van Christelijke kennis: en slechtten het met de grond gelijk....Het Romanisme had dus gezegepraald in Engeland. Het gerucht dezer bloedtonelen vervulde het land met "geween en rouwklaag;" maar de priesters van Roomse wijding (en BEDA de Eerwaardige stemde in met hun denkwijze) aanschouwden in deze wrede slachting de vervulling van de voorspelling van de *heilige bisschop* AUGUSTINUS *(22)*; en een volksoverlevering onder de bevolking van Wallis heeft hem ook, eeuwen lang, als de bewerker en aanlegger van dit snode bloedbad doen voorkomen. Dus gebruikte Rome het zwaard van de woeste heiden tegen de eerste Kerk van Brittanië, en kluisterde die Kerk, nog druipende van het bloed harer martelaren, aan zijn triomfwagen. Een geducht samenweefsel van goddeloosheid was gereed tot zijn doel te geraken.

(20) Ad memoratam aciem, peracto jejunio triduano, cum aliis orandi causa convenerant. BEDA, II, cap. Il,

(21) Extinctos in ea pugna ferunt de his qui ad orandum venerunt viros circiter mille ducentos. BEDA, Lib. II, cap. II.

(22) Sic completum est presagium sancti pontificis Augustini. Ibid.

De afvalligen. De geselroede van Petrus.

Maar terwijl het scheen dat het zwaard van de Saksers alle hinderpalen voor het pausdom had ter neder geworpen, beefde de grond onder zijn voeten, en was hij gereed dat pausdom te verzwelgen. De bekeringen, die door de priesters van Rome waren teweeggebracht, mocht men eerder hiërarchiekaal dan christelijk noemen, en rustten zo weinig op goede grondslag, dat een groot aantal nieuwbekeerden tot de dienst van hun afgoden terugkeerde. EADBALD, koning van Kent, was zelf onder het getal van de afvalligen. Zulke teruggangen tot het Heidendom zijn niet zeldzaam in de geschiedenis van de Roomse zendingen. De bisschoppen vluchtten naar Gallië. Reeds hadden MELLITUS en JUSTUS het vasteland in veiligheid bereikt, en LAURENTIUS, de opvolger van AUGUSTINUS, stond gereed hen te volgen.

Doch terwijl hij daar zo neerlag, in de kerk, waar hij de nacht had willen doorbrengen alvorens Engeland te verlaten, was het hem een bittere kwelling des gemoeds, dat hij zo het werk waartoe AUGUSTINUS de grond had gelegd, in zijn handen moest zien te niet gaan. Hij redde het door een mirakel. De volgende morgen begaf hij zich tot de koning, terwijl zijn klederen geheel in wanorde waren, en zijn lichaam bedekt was met wonden. "De heilige PETRUS is mij in deze nacht verscheen," zei hij, "en heeft mij een gestrenge geseling doen ondergaan, omdat ik gereed was zijn kudde te verlaten *(23)*." De *geselroede* was een middel van zedelijke overtuiging dat PETRUS in zijn Brieven vergeten had. Had LAURENTIUS zich deze slagen door anderen doen geven - of bracht hij die zichzelf toe - of is het ganse verhaal een ijdele droom? Wij zouden liefst de laatste onderstelling aannemen. De bijgelovige vorst intussen, die zeer getroffen werd door het bericht van deze bovennatuurlijke tussenkomst, haastte zich het gezag van de paus te erkennen, - de plaatsbekleder van een apostel, die zo meedogenloos dezulken geselde die het ongeluk hadden hem te mishagen. Bijaldien de heerschappij van Rome van detijds uit Engeland verdwenen was, is het waarschijnlijk dat de Britten weer nieuwe moed zouden hebben gevat, en dat zij, in andere opzichten geholpen door de behoeften welke zich onder de Angelsaksers zouden hebben doen voelen, zich van hun nederlaag zouden hersteld hebben, en hun vrij Christendom aan hun overwinnaars zouden hebben medegedeeld. Maar nu scheen de bisschop van Rome meester van Engeland te zullen blijven, en het geloof van de Britten voor altijd onderdrukt te zijn. Doch zo was het niet. Een jongman, gesproten uit het krachtvol geslacht der overwinnaars, zou eerlang de kampioen worden voor waarheid en vrijheid, en genoegzaam het ganse eiland stond bevrijd te worden van het Roomse juk.

(23) Apparuit ei beatissimus apostolorum princeps, et multo illum tempore secretae noctis flagellis acrioribus afficiens BEDA, II. cap. VI

Prins Oswald. Sterk door het geloof.

OSWALD, een Angelsaksische prins, zoon van de heidense en wrede EDELFRIED, had zich, terwijl hij nog zeer jong was, door familieomstandigheden genoodzaakt gevonden de wijk te nemen naar Schotland, werwaarts hij door zijne broeder OSWY en verscheidene andere jeugdige edelen gevolgd werd. Hij had daarop de taal des lands geleerd, was onderwezen geworden in de waarheden der Heilige Schrift, bekeerd door de genade Gods, en gedoopt als een lid van de Schotse Kerk *(24)*. Hij vond er zijn genoegen in, om neer te zitten aan de voeten van de ouderlingen van Iona, en naar hun woorden te luisteren. Zij stelden hem JEZUS CHRISTUS voor, gelijk Hij van oord tot oord ging, goed doende; en hij gevoelde een begeerte om óók zo te doen. Zij zeiden hem dat CHRISTUS het enige hoofd was van de Kerk, en hij beloofde nimmer een ander hoofd te erkennen. Daar hij iemand was van een oprecht, grootmoedig hart, was hij in het bijzonder bewogen met het lot der armen, en zou niet geaarzeld hebben zijn rok of mantel te geven, tot dekking van de naaktheid van iemand van zijn broederen. Dikwijls, wanneer hij zich zo bevond in de stille vergaderingen der Schotse Christenen, had hij verlangd als zendeling tot de Angelsaksers te gaan. Weldra vatte hij het stoute voornemen op, om het volk van Northumberland tot de Zaligmaker te brengen. Doch daar hij vorst was zowel als Christen, besloot hij te beginnen met het heroveren van de troon zijner vaderen. In deze jeugdige Engelsman was de liefde van een discipel, en de moed van een held verenigd. Hij trok dan aan het hoofd van een leger, dat zwak was in getal maar sterk door het geloof in CHRISTUS *(25)*, Northumberland binnen, knielde met zijn soldaten op het slagveld neer, om te bidden, en behaalde een besliste overwinning op een machtige vijand. (In het jaar 634). Het terugwinnen van het koninkrijk van zijn voorvaderen was slechts een

gedeelte van zijn taak. OSWALD verlangde zijn volk de weldaden van het ware geloof te doen deelachtig worden *(26)*. Het Christendom, dat in het jaar 625 door PENDIN, van York, aan koning EDWIN en de bevolking van Northumberland gepredikt was geworden, was verdwenen te midden van de moord - en strooptochten der heidense legerbenden. OSWALD vroeg dan aan de Schotten, onder wie hij in van de tijd een wijkplaats had gevonden, dat zij hem een zendeling zouden afstaan; en nu werd een van de broederen afgevaardigd, CORMAN genaamd, die een vroom man was, maar tevens onbeschaafd en zeer gestreng. Hij keerde eerlang geheel ontmoedigd naar Iona terug. "De lieden tot welke gij mij gezonden hebt," zo sprak hij tot de ouderlingen van het eiland, "zijn zo hardnekkig, dat wij alle denkbeeld moeten opgeven, om hun zeden te veranderen." Maar AIDAN, een van de ouderlingen, die dit bericht had aangehoord, sprak bij zichzelf: "O, mijn Verlosser! indien Uw liefde aan dit volk ware verkondigd geworden, zouden vele harten daardoor getroffen zijn geweest!....Ik zal gaan en hen met U bekend maken - U, die het gekrookte riet niet verbreekt!" - Daarop wendde hij zich tot de zendeling, met de uitdrukking van een zacht verwijt op het gelaat, en sprak: "Broeder gij zijt te gestreng geweest, tegen hoorders die nog zo bekrompen van begrip zijn. Gij hadt hun geestelijke melk te drinken moeten geven, totdat zij in staat waren om vaster spijze te verdragen." Aller ogen waren op de man gevestigd, die zo verstandig sprak. "AIDAN verdient bisschop te zijn!" riepen de broederen van Iona uit; en nu werd hij, evenals TIMOTHEUS, tot die waardigheid gewijd, door de oplegging der handen van de gezamenlijke ouderlingen *(27)*.

(24) Cum magna nobilium juventute apud Scotos sive Pictos exulabant, ibique ad doctrinam Scottorum cathechisati et baptismatis gratia sunt recreati. BEDA, III, cap. I.
(25) Supirveniente cum parvo exercitu, sed fide Christi munito. BEDA, Lib. III, cap. I.
(26) Desiderans totam cui praeesse coepit gentem fidei Christianae gratia imbui. Ibid. cap. III.
(27) Aydanus accepto gradu *episcopatus*, quo tempore eodem monasterio Segenius abbas et *presbyter* praefuit. BEDA, Lib. III, cap. V. Wanneer BEDA ons bericht dat een eenvoudig priester president was, sluit hij het denkbeeld buiten, dat er bisschoppen in de vergadering waren. Omtrent de oplegging van de handen, ten aanzien van TIMOTHEUS, zie 1Ti 4.14.

De zending van Aidan.

OSWALD ontving AIDAN als een engel uit de hemel; en daar de zendeling met de Saksische taal onbekend was, vergezelde de koning hem overal, stond hem getrouw ter zijde, en vertolkte zijn zachtmoedige toespraken *(28)*. Het volk verzamelde zich met blijdschap rondom OSWALD, AIDAN, en andere zendelingen van Schotland en Ierland, en luisterde met open oor naar het *Woord van God (29)*. De koning predikte door zijn werken nog meer dan door zijn woorden. Op zekere dag, - het was Pasen, - toen hij juist gereed stond om aan tafel te gaan, werd hem bericht dat een troep volks aan de ingang van het paleis was verzameld, en wel door de honger gedreven. Terstond gaf hij bevel, dat het eten, dat voor hemzelf klaargemaakt was, naar buiten gebracht, en onder het volk verdeeld moest worden; en het zilveren tafelgereedschap, dat hij zag gereed liggen, brak hij aan stukken, en gaf het aan zijn bedienden, om het almede tot verzachting van het leed van de armen te doen strekken. - Hij bracht ook de heilmare van de Zaligmaker aan het volk van Wessex, waarheen hij gekomen was om ‘s konings dochter tot vrouw te nemen. Na een regering van negen jaren, vond hij de dood aan het hoofd van zijn leger, terwijl hij te velde was getrokken om een inval van de afgodische Mercianen af te slaan, die door de wrede PENDA werden aangevoerd (5 augustus van het jaar 642). Toen hij viel riep hij uit: "Heer! heb medelijden met de zielen van mijn volk!" Deze jeugdige vorst heeft een naam nagelaten, die aan de Kerken van Groot - Brittanië dierbaar is.

(28) Evangelisante antistite, ipse Rex suis ducibus ac ministris interpres verbi existeret coelestis. BEDA, Lib. III, cap. III.
(29) Confluebant *ad audieudum verbum Dei* populi gaudentes. Ibid.

Schone trekken van Oswald.
Zijn dood brak de arbeid van de zendelingen niet af. Hun zachtmoedigheid, en de herinnering aan OSWALD maakte hen bij allen geliefd. Zodra maar de dorpelingen iemand hun ontdekten op de weg, ijlden zij naar hen toe, en vormden een kring om hen heen, en baden hen dat zij hun het *Woord des Levens* verkondigen mochten *(30)*. Het geloof, dat de vreselijke EDELFRIED vermeende uitgewist te hebben in het bloed van Gods dienaren, vertoonde zich weer allerwege; en Rome, dat reeds eenmaal, - in de dagen van HONORIUS, - verplicht was geweest Brittanië te verlaten, zou nu wellicht ten tweedemale genoodzaakt worden zijn heil te zoeken aan boord van de kielen, die het wegvoeren konden van een strand, waar de bevolking haar vrijheid weet te handhaven.

(30) Mox congregati in unum vicani, *verbum vitae* ab illo expetere curabant. BEDA, Lib. III, cap. XXVI.

III.

Karakter van Oswy. Eanfeld. Romanus.
Nu maakte het pausdom zich op. - Indien de overwinning thans blijft aan de zijde van de Britten, kan hun Kerk, die dan volkomen vrij wordt, zelfs in die vroegste tijden het hoofd zijn ener sterke oppositie tegen het pauselijk oppergezag. Zo, daarentegen, de laatste kampvechters voor de vrijheid nu verslagen worden, wachten eeuwen van slavernij de Christelijke Kerk. Wij zullen van de kamp getuige zijn, die eerlang gestreden werd tot zelfs in het paleis van de koningen van Northumberland. OSWALD was opgevolgd door zijn broeder OSWY. een prins die in de leer van de vrije Britse Kerk onderwezen was, doch wiens godsdienst zich geheel bepaalde tot het uiterlijke. Zijn hart was met eerzucht vervuld, en hij schrikte voor gene misdaad terug, door welke zijn macht kon uitgebreid worden. De troon van Deira werd bezeten door zijn bloedverwant OSWIN, een beminnenswaardig koning, die zeer geliefd werd door zijn volk. OSWY nu, die een dodelijke naijver te zijne aanzien koesterde, trok aan het hoofd van een leger tegen hem op; en OSWIN, die bloedstorting vermijden wilde, zocht een wijkplaats bij een edelman (chief), die hij met weldaden overladen had. Doch deze laatste bood aan, de soldaten van OSWY de weg te wijzen naar zijn schuilplaats: en midden in de nacht werd de koninklijke vluchteling laaghartig vermoord, terwijl slechts één van zijn dienaren beproefde hem te verdedigen. De zachtmoedige AIDAN stierf van droefheid over dit jammerlijk uiteinde *(1)*. Zodanig was de eerste handeling van de monarch die Engeland aan het pausdom overleverde. Verschillende omstandigheden werkten samen, om OSWY nader te brengen tot Rome. Hij merkte de Christelijke godsdienst aan als een middel om de Christen vorsten te verenigen tegen de heidense PENDA; en zulk een godsdienst, waarbij belang en berekening het voornaamste was, verschilde al reeds niet veel van het pausdom. En dan ook was OSWY's gemalin, de hooghartige EANFELD, van de Roomse belijdenis. De bijzondere kapellaan dezer bigottische vorstin was een priester, ROMANUS geheten; een man die zulk een naam volkomen waardig was. Hij onderhield met allen ijver de voorschriften van de Latijnse Kerk, en die ten gevolge werd het Paasfeest aan het hof tweemaal op een jaar gevierd; zodat op het tijdstip, dat de koning, volgens de oosterse inzetting, de opstanding van

onze Heere met blijdschap te herdenken had, de koningin, die de Roomse regeling volgde, Palmzondag hield, met vasten en verootmoediging van hart *(2)*. EANFELD en ROMANUS spraken er tezamen meermalen over, wat de beste weg wezen zou om Northumberland te winnen voor het pausdom. De eerste stap echter zou zijn: vermeerdering van het getal van Rome's aanhangers; en daartoe deed de gelegenheid zich spoedig voor.

(1) Aydanus duodecimo post occisionem regis quem amabat die, de seculo ablatus. BEDA, Lib. III, cap. XIV

(2) Cum rex pascha dominicum solutis jejuniis faceret, tunc regina cum suis persistens adhuc in jejunio diem Palmarum celebraret. Ibid. cap. XXV.

De audiëntie. De eerste en de tweede overwinning.

Een jeugdig Northumberlander, met name WILFRIED, werd op zekere dag bij de koningin ter audiëntie toegelaten. Hij was iemand van een goed voorkomen, en die uitgebreide kennis en een scherp oordeel aan een ondernemend karakter, onvermoeide werkzaamheid en onverzadelijke eerzucht paarde *(3)*. Bij deze gelegenheid zei hij tot EANFELD: "De weg die de Schotten ons leren is de ware weg niet. Ik zal naar Rome gaan, om daar in de tempels der apostelen zelf onderwezen te worden." Zij keurde zijn voornemen goed, en met haar hulp en aanbeveling ging hij op reis naar Italië. Helaas! deze man was bestemd, om niet lang daarna de ganse Britse Kerk te kluisteren aan de stoel van Rome! Na een kort oponthoud te Lyon, alwaar de bisschop, die verrukt was over zijn talenten, gewenst had hem te behouden, kwam hij in Rome aan, en was al dadelijk op de vriendschappelijkste voet met de aartsdiaken BONIFACIUS, die 's pausen begunstigde raadsman was. Hij ontdekte weldra dat de priesters van Frankrijk en Italië grotere macht, beide in kerkelijke en in wereldlijke zaken bezaten, dan de nederige zendelingen van Iona; en zijn dorst naar eer en aanzien vond grotelijks voedsel, door zijn verkeer aan het hof van Rome's opperpriester. Zo het hem gelukken mocht Engeland in onderwerping te brengen aan de paus, was er gene waardigheid zo hoog, of hij mocht er zijn verwachting op spannen. Van nu aan was dit dan ook zijne enige gedachte; en nauwelijks was hij in Northumberland teruggekomen "of EANFELD haastte zich hem tot zich te roepen aan het hof. een fanatieke koningin, van wie hij alles mocht verwachten; een koning, van godsdienstige overtuiging ontbloot, en geheel meegesleept door politieke belangen; een gemoedelijk en welgezind prins, ALFRED genaamd, 's konings zoon, die graag wenste zijn edele oom OSWALD na te volgen, en de heidenen te bekeren, maar die evenmin het verstand als de vroomheid bezat van de doorluchtige discipel van Iona: - ziedaar de personen op welke WILFRIED te werken had. Hij zag duidelijk, dat zo Rome zijne eerste overwinning had behaald door het zwaard van EDELFRIED, het slechts hopen kon een tweede zegepraal te verwerven door list en sluw beleid. Hij werd het weldra met de koningin en ROMANUS over de zaak eens; en daar hem de opleiding van de jonge prins werd opgedragen, wist hij zich door geslepen vleierij al spoedig over het gemoed van ALFRED invloed te verschaffen. En zodra hij zich aldus verzekerd zag van twee leden van de koninklijke familie, wendde hij al zijn zorgen aan, om ook OSWY te winnen.

(3) Acris erat ingenii.....gratia venusti vultus, alacritate actionis. BEDA, Lib. V, pag. 135.

Bisschop Colman

De ouderlingen van Iona konden de ogen niet sluiten voor de gevaren die Northumberland bedreigden. Zij hadden FINAN gezonden, om de plaats van AIDAN te vervullen; en deze bisschop, die zijn wijding van de presbyters van Iona ontvangen had, was getuige geweest van

de voortgang die het pausdom maakte aan het hof, terwijl het aanvankelijk zich nederig en onderworpen had betoond, maar van jaar tot jaar grotere aanmatiging en stoutheid had doen blijken. Hij had de pauselijke afgezondenen openlijk tegengestaan, en door die herhaalde twistredeneringen was hij te beter in de waarheid bevestigd geworden *(4)*. Maar FINAN was overleden, en nu hadden de presbyters der Westerse eilanden, daar zij meer dan ooit van het gewicht van een zending voor Northumberland overtuigd waren, bisschop COLMAN derwaarts afgevaardigd. COLMAN nu was iemand van een eenvoudige geest, maar die een kloekmoedig hart bezat. Hij had het stellig besluit genomen, om pal te staan als een rots, tegen de listen der verleiders.

(4) "Apertum veritatis adversarium reddidit," zegt de Roomsgezinde BEDA, Lib. V, pag. 135

Discussies.

Inmiddels waren EANFELD, WILFRIED en ROMANUS met slim overleg werkzaam, om de mijn te graven, die in haar ontploffing de apostolische Kerk van Brittanië verdelgen moest. Aanvankelijk bereidde WILFRIED de aanval voor, door zich van bedekte en sluwe toespelingen te bedienen; doch daarop verklaarde hij zich openlijk in ‘s konings tegenwoordigheid. En OSWY vond dan steeds in de huiselijke kring de bigottische EANFELD, die met grote ijver het werk van de Roomse missionaris voortzette. Gene gelegenheden werden verzuimd. Te midden van de vermaken en uitspanningen van het hof, aan tafel, en zelfs op de jacht, werden discussiën opgeworpen, over de betwiste leerpunten. Hierdoor raakten de gemoederen opgewonden; en terwijl de Roomsen reeds de houding aannamen van overwinnaars, verwijderde de Britten zich meermalen met bekommering en vrees vervuld. De koning, die bij dit alles tussen zijn vrouw en zijn geloof als tussen twee vuren geplaatst was, en voor wie deze twistgesprekken een ware pijniging uitmaakten, helde eerst tot de een en toen tot de andere kant over, als ten voorteken dat hij weldra geheel vallen zou.

Het pausdom had sterker beweeggronden dan ooit, om de onderwerping van Northumberland te begeren. OSWY had niet slechts de troon van Deira overweldigd, maar na de dood van de wrede PENDA, die ten jare 654 zijn einde vond op het slagveld, had hij diens landen overmeesterd, met uitzondering van een gedeelte, dat bestuurd werd door PEADA, zijn schoonzoon, de zoon van PENDA. Doch toen PEADA was omgekomen, ten gevolge van een samenzwering, die, naar gezegd wordt, door zijn vrouw, de dochter van OSWY, was aangestookt, voltooide laatstgemelde de onderwerping van Mercia, en verenigde daardoor het grootste deel van Engeland onder zijne schepter. Kent alleen erkende te dier tijd het gezag van Rome. In alle andere provincies werd het Evangelie, onder bescherming van de koningen van Northumberland, door vrije leraars gepredikt. Dit nu heldert de zaak ten duidelijkste op. Bijaldien Rome koning OSWY kon winnen in zijn belang, zou het ook geheel Engeland gewonnen hebben. Mislukte deze toeleg, dan zou Rome, vroeger of later, het gehele eiland moeten ruimen.

Bisschop tegen bisschop.

Dit was nog niet alles. Het bloed van OSWIN, de verhaaste dood van AIDAN, en meer andere dingen beklemden de koning het gemoed. Hij wenste de Godheid te verzoenen die hij beledigd had, en niet wetende dat CHRISTUS *de deur is*, gelijk de Heilige Schrift ons dat zegt, zocht hij onder de mensen een *deurwachter* die voor hem het koninkrijk van de hemelen ontsluiten kon. Hij was in het geheel de laatste niet van de koningen, die, gedreven door de

noodzakelijkheid om hun misdrijven uit te wissen, zijne troost zocht in Roomse praktijken. De sluwe WILFRIED, die tegelijkertijd bij de vorst vrees en hoop wist levend te houden, sprak hem dikwijls van Rome, en van de rijkdom van genade die daar te vinde is. Hij vermeende dat de vrucht rijp was, en dat hij nu maar behoefde aan de boom te schudden. "Wij moeten een openlijk twistgesprek hebben, waarin de zaak eens voor al wordt afgedaan," zeiden de koningin en haar raadgevers; "maar Rome moet daaraan met evenveel glans en aanzien deelnemen als zijn tegenpartij. Laat ons bisschop tegen bisschop overstellen." Dien ten gevolge werd AGILBERT, een Saksische bisschop, die een vriend was van WILFRIED, en die zich ook de genegenheid van de jonge prins ALFRED had weten te verwerven, door EANFELD uitgenodigd om de conferentie bij te wonen; en hij kwam, vergezeld van een priester, met name AGATHoN, in Northumberland aan. Helaas, arme Britse Kerk! Het aarden vat zal tegen het ijzeren vat verbrijzeld worden. Brittanië zal bukken voor de zegepralenden intocht van Rome!

Synodus Pharensis. Cedda. Wiens regel te volgen ?

Op de kust van Yorkshire, aan het einde een vreedzame baai, was het klooster gelegen van Strenaeshalh, of Whitby, van welk klooster HILDA, de vrome dochter van koning EDWIN, abdis was. Zij wenste Eveneens dat er een einde mocht komen aan de hevige twisten, die de Kerk in beroering hadden gebracht, sinds de terugkomst van WILFRIED. Aan de stranden van de Noordzee *(5)* zou dan de strijd beslist worden tussen Brittanië en Rome; tussen het Oosten en het Westen; of, gelijk men toenmaals sprak, tussen St. JAN en St. PIETER. Het gold hier niet een eenvoudig verschil omtrent Pasen, of aangaande zekere regelen van tucht; maar het gold hier het grote leerpunt van de vrijheid van de Kerk onder JEZUS CHRISTUS, of haar slavernij onder het pausdom. Rome, aan zijn beginsel van heersen getrouw, wilde Engeland andermaal aan zich onderwerpen; niet door middel van het zwaard ditmaal, maar door zijn dogma's. Met zijn gewone listigheid verborg Rome zijne veelomvattende bedoelingen, door punten van ondergeschikt belang op de voorgrond te stellen; en maar al te zeer werden dezulken, die niet diep genoeg doordachten, misleid door deze kunstgreep. De bijeenkomst had plaats in het klooster van Whitby. De koning en zijn zoon traden eerst binnen. Toen volgden aan de een kant COLMAN, met de bisschoppen en ouderlingen van de Britten; en aan de andere zijde bisschop AGILBERT, AGATHON, WILFRIED, ROMANUS, een diaken met name JACOBUS, en verschillende andere priesters van de Latijnse belijdenis. Het laatst van allen verscheen HILDA, met de haren. Onder deze bevond zich een Engels bisschop, CEDDA geheten: een van de ijverigste zendelingen uit dit tijdperk *(6)*. Hij had aanvankelijk het Evangelie gepredikt in het middendeel van Engeland: van waar hij zijn schreden richtte naar de Angel - Saksers, ten oosten; en nadat hij een groot aantal van deze Heidenen bekeerd had, was hij teruggekeerd, en had, hoewel hij een Engelsman was, de bisschoppelijke wijding ontvangen van FINAN, die zelf in van de tijd door de ouderlingen van Iona tot bisschop was gewijd geworden. Daarop trok hij westwaarts, en de onvermoeide evangelist stichtte gemeenten, en stelde ouderlingen en diakenen aan, overal waar hij kwam *(7)*. Daar hij van geboorte een Engelsman was, en door bisschoppelijke wijding een Schot, en hij algemeen met achting en onderscheiding behandeld werd, scheen het wel dat hij bestemd was, om als bemiddelaar in deze plechtige samenkomst op te treden. Zijn tussenkomst vermocht evenwel niet Rome's zegepraal te verhinderen. Ach! de oorspronkelijke evangelische geest had langzamerhand voor een kerkelijke en priesterlijke geest plaats gemaakt, die zich de enen tijd grof en ruw openbaarde, en straks weer een karakter van overreding en zachtheid wist te vertonen. Zo vaak de priesters deze en gene leerstellingen of ceremoniën te verdedigen hadden, beriepen zij zich niet op het Woord van God, als op de

bron van alle licht, maar trachtten liever te bewijzen dat ST. JACOB zo had gedaan te Jeruzalem, ST. MARKUS te Alexandrië, ST. JAN te Efeze, of ST. PIETER te Rome. Zij gaven de naam van apostolische Canones aan regelen die de apostelen nooit gekend hadden. Ja, zij gingen zelfs nog verder. Beide te Rome en in het Oosten matigde het priesterdom zich aan, dat het zich in het karakter vertoonde van een wet, van een instelling Gods; en zo werd uit een toestand van zwakheid een staat van de zonde geboren. Enkele merktekenen dezer dwaling begonnen reeds zich voor te doen in het Christendom van de Britten.

(5) De hier bedoelde conferentie is algemeen bekend als de *Synodus Pharensis* (van *Strenaeshalh*, sinus Phari). "Hodie Whitbie dicitur (White bay - witte baai), et est villa in Eboracensi littore satis nota." WILKINS, Concil. p. 37, noot.

(6) Presbyteri Cedda et Adda et Berti et Diuna, quorum ultimus natione Scotus, caeteri fuere Angli. BEDA, Lib. III. cap. XXI.

(7) Qui accepto gradu episcopatus et majore auctoritate coeptum opus explens, fecit per loca ecclesias, presbyteros et diaconos ordinavit. BEDA, Lib. III, cap. XXII.

Koning OSWY was de eerste die sprak. "Als dienaren van één en dezelfde God," zei hij, "hopen wij allen in de hemel dezelfde geluksstaat te beërven; waarom dan zouden wij hier beneden niet dezelfde regel hebben voor ons leven? Laat ons onderzoeken welke de ware is, en die volgen."...."Zij die mij herwaarts hebben gezonden als bisschop," zei COLMAN, "en die mij de regel hebben overgegeven die ik volg, zijn waarlijk kinderen Gods. Wachten wij ons dat wij hun lering verachten zouden, want het is de lering van COLUMBA, van de gezegende Evangelist JOHANNES *(8)*, en van de Kerken over welke deze apostel het bestuur had."

(8) Ipsum est quod beatus evangelista Johannes, dis cipulus specialiter Domino dilectus. BEDA, Lib. III, cap XXV.

"Gij zijt Petrus!"

"Wat ons aangaat," zo nam WILFRIED stout het woord op, daar bisschop AGILBERT hem, als de welbespraakste, de taak had opgedragen om hun zaak te bepleiten, "onze vorm is die van Rome, waar de heilige apostelen PETRUS en PAULUS gepredikt hebben. Wij hebben die vorm overal in Italië en in Gallie gevonden; ja hij is onder alle natiën verbreid. Zullen dan Picten en Britten, die op dit paar eilanden wonen, aan het einde van de zee, zich vermeten om tegen de gehele wereld zich te verzetten *(9)*? - Hoe heilig nu COLUMBA ook geweest moge zijn: zult gij hem voortrekken boven de prins der apostelen, tot wie CHRISTUS gezegd heeft: "*Gij zijt Petrus, en Ik zal u geven de sleutelen van het Koningrijk van de hemelen?*"

(9) Pictos dico ac Brittones, cum quibus de duabus ultimis oceani insulis, contra totum orbem stulto labore pugnant. Ibid.

De kunstgreep gelukt.

WILFRIED sprak met vuur, en daar zijn woorden uiterst wel berekend waren voor zijn gehoor, brachten zij al dadelijk twijfeling te weeg. Hij had behendig COLUMBA aan de plaats gesteld van de apostel JOHANNES, van wie de Britse Kerk zich afkomstig rekende, en aan de heilige PETRUS een eenvoudig ouderling van Iona overgesteld. OSWY, wiens afgod macht was, kon niet lang aarzelen in de keus tussen onaanzienlijke bisschoppen, en dien paus van Rome, die de gehele wereld gebood. Als verbeeldde hij zich reeds PETRUS te zien aan de

ingang van het Paradijs, met de sleutelen in de hand, riep hij met ontroering uit: "Is het waarheid, COLMAN, dat deze woorden door onze Heer tot de heilige PETRUS gesproken werden?" - "Het is waarheid." - "Kunt gij bewijzen, dat dergelijke macht ook aan uw COLUMBA gegeven werd?" - De bisschop antwoordde: "Dat kunnen wij niet." Doch hij had de koning kunnen zeggen: "JOHANNES, wiens leerregelen wij volgen, en ook ieder discipel, heeft in dezelfde zin als PETRUS de macht ontvangen om zonden te vergeven, en om op aarde en in de hemel te binden en te ontbinden *(10)*. "Maar de kennis van de Heilige Schrift was reeds in verval gekomen op Iona, en COLMAN, die gene list vermoedde, had de kunstgreep van WILFRIED niet opgemerkt, met welke hij COLUMBA in de plaats had gesteld van de heilige JOHANNES. Hierop sprak OSWY, die verheugd was thans aan de gedurige aanzoeken van de koningin te kunnen toegeven; en vooral ook dáárover, dat hij iemand gevonden had, die hem de toegang tot het Koningrijk van de hemelen openen kon: - "PETRUS is de deurwachter; ik zal hem volgen: opdat niet, als ik mij aan de hemelpoort vertoon, er niemand zij, die mij de toegang verleent *(11)*." De verdere aanwezigen, tot ‘s konings gevolg behorende, die geheel door deze koninklijke belijdenis werden meegesleept, haastten zich om almede hun onderwerping te tonen aan de plaatsbekleder van ST. PIETER.

(10) Joh 20.23 Mt 18.18.
(11) Ne forte me adveniente ad fores regui coelorum, non sit qui reserat. BEDA, Lib. III, cap. XXV.

Aldus zegepraalde Rome in de conferentie van Whitby. OSWY vergat dat de Heer gesproken had: Ik ben het die opent, en niemand sluit, en die sluit, en niemand opent *(12)*. Het was door aan PETRUS, de dienstknecht, toe te kennen wat aan JEZUS CHRISTUS, de Meester, behoort, dat het pausdom Britannië te onderbracht. OSWY strekte de handen uit, Rome sloeg er zijn ketenen om heen, en de vrijheid, welke OSWALD aan de Kerk geschonken had, scheen gereed de doodsnik te geven.

(12) Joh 10.9 Re 3.7.

De rode en de witte draak.
COLMAN zag het met droefenis en ontroering, dat OSWY en zijn volk dus de knie bogen voor de vreemde priesters. Hij wanhoopte nochtans niet aan een toekomstige zegepraal van de waarheid. Het apostolisch geloof toch kon nog steeds een wijkplaats vinden binnen de oude heiligdommen van de Britse Kerk, in Schotland en in Ierland. En daar hij onwankelbaar vaststond in de leer welke hij had aangenomen, en ook met het stellige voornemen bezield was om de Christelijke vrijheid te handhaven, verwijderde hij zich, met dezulken die niet bukken wilden onder het juk van Rome, en keerde naar Schotland terug. Dertig Angelsaksers en een groot aantal Britten schudden het stof van hun voeten af, tegen de tenten van de Roomse priesters. De haat voor het pausdom werd voorts met elke dag heviger onder het overblijfsel van de Britten. Daar zij besloten hadden de dwaalleringen des pausdoms en zijne onwettige overheersing te weerstaan, bleven zij zich met alle macht beroepen op hun gemeenschap met de Oosterse Kerk, welke ouder was dan die van Rome. Zij beefden, bij het besef dat de rode draak van de Celten gedurig meer naar de kusten van de Wester - Oceaan terugwijken moest, voor de witte draak der Saksers. Zij schreven hun ongelukken toe aan een vreselijke samenspanning, die door de goddeloze eerzucht der vreemde monnikken was gesmeed geworden; en de Barden spraken in hun zangen de sterkste veroordeling uit, over de nalatige leraars, die de kudde des Heeren niet verdedigden tegen de wolven van Rome *(13)*. Maar hun klachten waren vergeefs!

(13) Horae Britannicae, b. ll. p. 277.

IJver van Wilfried.

De Roomse priesters, die door de koningin geholpen werden, verloren geen tijd. WILFRIED, wien OSWY belonen wilde voor zijn behaalde triomf, werd tot bisschop van Northumberland benoemd, en hij begaf zich nu aanstonds naar Parijs, om de bisschoppelijke wijding geheel in de vorm te ontvangen. Hij keerde spoedig terug, en legde er zich toen met bijzondere ijver op toe, om de Roomse leer en kerkvorm in alle gemeenten te vestigen *(14)*. Daar hij bisschop was van een diocese die zich van Edinburg tot Northampton uitstrekte; zich verrijkt zag met de goederen die aan verschillende kloosters hadden behoord; door een aanzienlijke stoet omgeven, en uit gouden en zilveren vaten gediend werd, wenste WILFRIED zichzelf geluk, dat hij de zaak van het pausdom omhelsd had. Hij was een ieder die met hem in aanraking kwam tot ergernis, door zijn trotse aanmatiging, en leerde Engeland inzien, welk een groot verschil er was tussen de eenvoudige leraars van Iona en een Roomse priester. Tevens zond OSWY, die zich met de koning van Kent verstaan had, een ander priester, WIGHARD genaamd, naar Rome, om ‘s pausen bedoelingen ten aanzien der Kerk in Engeland te gaan vernemen, en om de wijding als aartsbisschop van Canterbury te ontvangen. In Engeland kon een priester niet waardig genoeg gewijd worden! Inmiddels hield OSWY niet op, om, met de ijver van een nieuw bekeerde, gedurig te herhalen dat "de Roomse Kerk de waar katholijke en apostolische Kerk was;" en nacht en dag was hij op de middelen bedacht om zijne onderdanen te bekeren, in de hoop (zo getuigt een paus) om zo doende zijn eigen ziel te behouden *(15)*.

(14) Ipse perplura catholicae observationis moderamina ecclesiis Anglorum sua doctriua contulit. BEDA, Lib III, cap. XXVIII.

(15) Omnes subjectos suos meditatur die ac nocte ad fidem catholicam atque apostolicam pro suae animae redemptione converti. Ibid. XXIX.

Vreugde van de paus. Relikwieën.

Toen het bericht van dit gebeurde in Rome ontvangen was, maakte dit aldaar een grote indruk. VITALIANUS, die destijds de hogepriesterlijken zetel van Rome bekleedde, en die zich tegen zijn bisschoppen even hooghartig betoonde als hij kruipend en vleiend was jegens de keizer. riep in vervoering uit: "Wie zou niet uitermate verheugd zijn *(16)*! Een’ koning tot het waar apostolisch geloof bekeerd! Een volk dat ten laatste gelooft in CHRISTUS, de Almachtige God!" Reeds vele jaren had dit volk in CHRISTUS geloofd, maar nu was het begonnen in de paus te geloven; en de paus zou hen weldra JEZUS, de Verlosser. doen vergeten. VITALIANUS schreef aan OSWY, en zond hem - geen exemplaren van de Heilige Schrift (die reeds schaars begonnen te worden in Rome) maar - reliquien van de heilige PETRUS, JOHANNES, LAURENTIUS, GREGORIUS en PANCRATIUS; en daar hij vooral wenste koningin EANFELD te belonen, aan wie, te samen met WILFRIED, de eer van het werk toekwam, schonk hij haar een kruis, dat, naar hij verzekerde, uit de ketenen van St. PIETER en St. PAULUS gemaakt was *(17)*. "Vertoef niet," zo sprak de paus ten slotte, "om uw gehele eiland aan de voeten van JEZUS CHRISTUS te brengen," - of met andere woorden: aan de voeten van de bisschop van Rome.

(16) Quis enim audiens haec suavia non laetetur? Ibid.

(17) Conjugi, nostrae spirituali filiae, crucem.....BEDA, Lib. III, cap. XXIX.

Het voorname punt was echter het zenden van een aartsbisschop uit Rome naar Britannië, daar WIGHARD overleden was. Doch niemand scheen lust te hebben om zulk een ver reis te ondernemen *(18)*. Er heerste niet veel ijver in de stad des opperherders: en de paus was dus genoodzaakt naar een vreemdeling om te zien. Nu was er juist op dat ogenblik een man te Rome, die grote naam had van geleerdheid, en die uit het Oosten gekomen was, en de leer en kerkplechtigheden van de Latijnen had aangenomen, als in ruil voor de geleerdheid, welke hij hun gebracht had. Hij werd aan VIvTALIANUSS aangewezen, als iemand die zeer geschikt was om de metropolitaan van Engeland te zijn. Men oordeelde dat, aangezien THEODOOR (want dit was zijn naam) door geboorte tot de Kerken van Klein Azië behoorde, de Britten beter hem dan iemand anders het oor zouden lenen, als hij pogen zou hen te overreden, om van hun Oosterse kerkgewoonten afstand te doen. Daar de Roomse kerkvoogd nochtans bevreesd was, dat hij nog altijd enigermate van de zuurdesem van zijn vroegere Griekse begrippen doortrokken was gebleven, voegde hij hem als tochtgenoot, of liever als bewaker, een ijverige Afrikaanse monnik toe, ADRIANUS geheten *(19)*.

(18) Minime voluimus nunc reperire pro longinquitale itineris Ibid.
(19) Ut diligenter attenderet, ne quid ille contrarium veritati, fidei. Graecorum more, in ecclesiam cui praeesset introduceret. BEDA, Lib. IV, cap. I.

Roomse en Britse wijding.

THEODOOR begon de grote kruistocht tegen het Britse Christendom; en daar hij de oprechtheid van zijne bekering uit zijn ijver wenste te bewijzen, trok hij, in gezelschap van ADRIANUS, geheel Engeland door *(20)*, en bracht het volk overal onder die geestelijke macht, waaraan Rome zijn politiek gezag heeft te danken gehad. De zedelijke meerderheid van karakter, waardoor de heilige PETRUS zich onderscheidde, werd door THEODOOR veranderd in een meerderheid van rang en van aanzien. Aan de plaats van het gezag van CHRISTUS en zijn Woord, stelde hij dat van de bisschop van Rome en zijn besluiten. Hij hield de noodzakelijkheid staande ener wijding door bisschoppen, die, in een onafgebroken volgorde, hun geestelijke macht van de apostelen zelf konden afleiden. De Britten bleven daarentegen de geldigheid van hun wijding wel beweren; doch het getal was gering derzulken, die begrepen dat zogenaamde opvolgers van de apostelen, die soms de duivel omdragen in hun binnenste, gene ware dienaren zijn van CHRISTUS: en dat het éne nodige voor de Kerk dáárin bestaat, dat de apostelen zelf (en niet bloot hun opvolgers) in haar boezem blijven wonen, door hun woord, door hun lering, en door de Goddelijke Trooster, die met haar zijn zal tot aan het einde aller dingen. Nu nam de grote nederlaag een aanvang. De besten waren soms de eersten die bezweken. Tot CEDDA, die zijn wijding had ontvangen van een bisschop, die op zijn beurt door de ouderlingen van Iona gewijd was geworden, sprak THEODOOR: "Gij zijt niet behoorlijk gewijd." CEDDA nu, in plaats van moedig de waarheid te verdedigen, gaf toe aan een vleselijke angstvalligheid, en zei: "Ik heb mijzelf nooit het bisschopschap waardig geacht, en ben bereid daarvan afstand te doen." - "Nee," hernam THEODOOR, "gij zult bisschop blijven, maar ik zal u opnieuw wijden, overeenkomstig het katholijk voorschrift" *(21)*. De Britse leraar onderwierp zich. Het zegepralende Rome vond zich dus reeds sterk genoeg, om de oplegging der handen door de ouderlingen van Iona onwettig te verklaren, ofschoon het die tot dusverre erkend had. De standvastigsten van de gelovigen namen de wijk naar Schotland.

(20) Peragrata insula tota, rectum vivendi ordinem disseminabat. Ibid. cap. II.
(21) Cum Ceadda Episcopum argueret non fuisse rite consecratnm, ipse (THEODORUS)

ordinationem ejus denuo catholica ratione consummavit. BEDA, Lib. IV, cap. II.

Rome wint veld. De gelofte van Oswy. Vier bisschoppen benoemd.

Op deze wijze werd een Kerk die, wel is waar, in enkele opzichten gebrekkig was, maar toch een Kerk waarin het godsdienstig element de voornaamste plaats bekleedde, door een andere vervangen, waarin het kerkelijk, priesterlijk element heersende was. Dit bleek al spoedig; want kwesties over gezag en voorrang, die tot daartoe onder de Britse Christenen onbekend waren geweest, kwamen nu dagelijks voor. WILFRIED, die zijn verblijf in York had gevestigd, oordeelde dat niemand meer dan hij verdiende primaat van geheel Engeland te zijn; en THEODOOR ergerde zich op zijn beurt over de aanmatigende toon van deze bisschop. Gedurende het leven van OSWY bleef de vrede bewaard, omdat WILFRIED zijn gunsteling was. Maar eerlang werd de koning ziek, en zijn einde naderde. Onder de indruk van de schrik des doods, deed hij een gelofte dat hij, zo hij herstellen mocht, een pelgrimsreis doen zou naar Rome, en daar de verdere dagen van zijn leven doorbrengen *(22)*. "Zo gij mij begeleiden wilt naar de stad van de apostelen," dus zei hij tot WILFRIED, "zal ik u een grote som gelds geven." Maar deze gelofte bleef zonder gevolg. OSWY stierf in de lente van het jaar 670. De *Witan* (notabelen, groten) stelden prins ALFRED ter zijde, en verhieven zijn jongere broeder EGFRIED ten troon. De nieuwe koning, die menigmaal door de trotsheid van WILFRIED was geërgerd geweest, bracht tegen de hoogmoedige prelaat klachten in bij de aartsbisschop. Niets had THEODOOR welkomer kunnen zijn; hij riep een concilie samen te Hertford, en daarvoor moesten de voornaamsten van zijn bekeerlingen verschijnen. Deze deed hij de eed van onderwerping en gehoorzaamheid afleggen, - niet aan de Heilige Schrift - maar aan *de Canones van de Roomse Kerk (23)*. Zódanig was de godsdienst die destijds in Engeland verkondigd werd! - Maar er gebeurde meer. "De diocese die door onze broeder WILFRIED tot dusverre bestuurd werd, is zo uitgestrekt," sprak de primaat, "dat daarin plaats is voor vier bisschoppen." Deze werden dan ook in de plaats van WILFRIED benoemd. WILFRIED van zijn kant, kwam, in verbolgenheid hierover, van de primaat en de koning in hoger beroep op de paus. "Wie anders dan ik heeft Engeland bekeerd?" riep hij uit; "en zódanig word ik nu beloond!', ... Hij liet zich door de moeilijkheden van de reis niet afschrikken, maar begaf zich op weg naar Rome, werwaarts hij zich door enkele monnikken vergezellen deed. Paus AGATHON beriep een concilie (679), voor wat de Engelsman daarop zijn grieven bloot legde: en waarvan de uitslag was, dat de paus de genomen maatregel van de afzetting van WILFRIED voor onwettig verklaarde. Onmiddellijk keerde laatstgenoemde nu naar Engeland terug, en vertoonde, trots en aanmatigend, het pauselijk decreet aan de koning. Maar EGFRIED, die er geenszins de man naar was, om zich op zulke wijze door bevelen van gindse zijde van de Alpen te laten de wet stellen, dacht er niet aan om WILFRIED in zijn diocese te herstellen, maar wierp de prelaat in de gevangenis; en hij liet hem niet vrij voor tegen het einde van het jaar: en toen nog slechts onder beding dat hij terstond Northumberland verlaten zou.

(22) Ut si ab infirmitate salvaretur, etiam Romam venire, ibique ad loca sancta vitam finire. BEDA, Lib. IV, cap. II.

(23) Quibus statim protuli eundem *librum canonum*. Ibid. cap. V.

Visvangst in Sussex. Een droevig gedenkteken.

WILFRIED - want wij willen deze merkwaardige man, die van zo grote invloed is geweest op het lot van de Engelse Kerk, volgen tot aan het einde van zijn leven - WILFRIED had besloten om bisschop te zijn, het koste wat het wilde. Het koningrijk Sussex was nog heidens;

en de afgezette prelaat, wiens onvermoeide werkzaamheid wij erkennen moeten, vormde het plan om hier een bisdom te winnen, gelijk anderen plannen beramen om koningrijken te winnen. Hij kwam in Sussex aan, in een, tijd van gebrek; en daar hij een goed aantal netten had meegebracht, leerde hij het volk daarmee vis vangen; en zodoende won hij hun toegenegenheid. De koning - EDILWALCH - was gedoopt geworden; zijn onderdanen volgden nu zijn voorbeeld, en WILFRIED werd aan het hoofd der Kerk geplaatst. Doch weldra gaf hij wederom blijk van de geest die hem bezielde. Hij verschafte ondersteuning van geld en manschappen aan CEADWALLA, de koning van Wessex; en dit wreed opperhoofd deed een geweldige inval in Sussex, plunderde en roofde, en bracht ook EDILWALCH, de weldoener van de prelaat, om het leven. En hiermee was de loopbaan van de woelzieken bisschop nog niet ten einde. Koning EGFRIED stierf, en werd opgevolgd door zijn broeder ALFRED, die door WILFRIED was opgevoed. Deze prins was met ijver voor godsdienst en studie vervuld, en wenste vurig het loffelijk voorbeeld van zijn oom OSWALD na te volgen. De eerzuchtige WILFRIED haastte zich, om van hem, zijn voedsterling, de bisschopszetel van York terug te vorderen, waarbij hij in de bestaande verdeling van de diocese berustte. Werkelijk werd hem zijn eis ingewilligd; en nu beijverde hij zich om anderen te beroven, ten einde zichzelf te verrijken. Een concilie wilde van hem, dat hij zich onderwerpen zou aan de beslissingen der Kerk van Engeland, maar hij weigerde dit; en daar hij de achting van de koning, zijn voormalige kwekeling, verloren had, ondernam hij, in weerwil van zijn hoge jaren, een derde tocht naar Rome. Hij wist maar al te goed hoedanig pausen gewonnen worden: en derhalve wierp hij zich aan de voeten van de opperkerkvoogd, en sprak: "de smekeling, bisschop WILFRIED, de onderdanige slaaf van de dienaar Gods, bidt de gunst van onzen meest gezegende heer, de algemene paus."
Evenwel kon de opperbisschop zijn creatuur niet herstellen in zijn diocese; en de korte tijd die WILFRIED nog vergund was te leven, werd dan nu door hem in het bezit van de rijkdommen doorgebracht, welke zijn hebzucht op zo onwaardige wijze vergaderd had. Met dat al had WILFRIED de taak zijns levens volbracht: want geheel Engeland was nu onderworpen aan het pausdom. De namen OSWY en WILFRIED behoorden met rouwletters geschreven te staan in de jaarboeken van Groot - Britannië. Het nageslacht heeft gedwaald, met die namen in vergetelheid te laten wegzinken; want OSWY en WILFRIED waren twee van de invloedrijkste en doortastendste mannen die ooit op Engeland’s grond geleefd hebben. Nochtans is juist deze vergetelheid niet van grootmoedigheid ontbloot. Het graf, waarin de vrijheid van de Kerk gedurende negen eeuwen is besloten geweest, is het enige gedenkteken - een droevig gedenkteken voorzeker - dat hun nagedachtenis moet vereeuwigen. Doch Schotland was nog vrij; en om de beslissende zegepraal van Rome te verzekeren, was het noodzakelijk die ongerepte bodem, waar de standaard des geloofs zo vele jaren gewapperd had, met gewelddadige voet te betreden.

De schipbreuk. De val.

ADAMNANUS was toen aan het hoofd van de kweekschool van Iona, als eerste ouderling van de Kerk aldaar. Hij was een braaf en geleerd man, doch zwak en enigzins ijdel, en zijn godsdienst werd door weinig geestelijk leven gekenmerkt. Hem te winnen gold in de ogen van Rome zoveel als geheel Schotland te winnen. een zonderlinge omstandigheid begunstigde de plannen diegenen, die wensten hem tot de pauselijke Kerk over te brengen. Op zekere dag namelijk, onder vreselijk stormweer, leed een schip, dat van het Heilige Land kwam, en waar aan boord zich een Gallisch bisschop bevond, met name ARCULF, in de nabijheid van Iona schipbreuk *(24)*. ARCULF wist gelukkig een veilige wijkplaats te vinden onder de vrome bevolking van het eiland. Van zijn kant luisterde ADAMNANUS met open oor naar wat de

vreemdeling verhaalde van Bethlehem, Jeruzalem en Golgotha; van de velden en wegen, door de hete zon bestraald, welke onze Heer doorreisd en betreden had, en van de in tweeën gespleten steen, die nog altijd voor de ingang lag van de grafspelonk *(25)*. De ouderling van Iona, die op zijn geleerdheid trots was, tekende op wat hij uit ARCULF's mond vernam, en stelde daaruit een beschrijving van het Heilige Land samen. Zodra zijn boek gereed was, bracht het verlangen om deze merkwaardige bijzonderheden meer algemeen bekend te doen worden, gevoegd bij enige ijdelheid, en misschien nog andere beweegredenen, hem ertoe, om zich naar het hof van Northumberland te begeven, waar hij nu zijn boek de godvruchtige koning ALFRED aanbood *(26)*, die, aangezien hij op geleerdheid en de christelijke overleveringen grote prijs stelde, een aantal afschriften daarvan liet maken. Hierbij bleef het niet. De Roomse geestelijkheid begreep welk voordeel van deze onvoorzichtige reis te trekken zou zijn. Men drong zich om de ouderling samen, toonde hem al de luister van Rome's eredienst, en zei hem: "Wilt gij en uw vrienden, die aan het uiterste einde van de aarde woont, u in tegenstand plaatsen met de instellingen der algemene Kerk *(27)*?"
De edellieden van het hof vleiden de eigenliefde van onze schrijver, en nodigden hem tot bijwoning van hun feestelijkheden, terwijl de koning hem met geschenken overlaadde. De vrije presbyter van Britannië werd een priester van Rome, en ADAMNANUS keerde naar Iona terug, met het doel om zijn Kerk in handen van zijn nieuwe meesters over te leveren. Doch tevergeefs. Iona bleef standvastig *(28)*. Nu trok hij naar Ierland, om daar zijn schande te bedekken; en nadat hij hier sommigen tot de kerkgemeenschap van Rome had overgebracht, voelde hij moeds genoeg om zich weer in Schotland te vertonen. Maar dit land, waar men doof bleef voor de verlokking, wees hem met verontwaardiging af *(29)*.

(24) Vi tempestatis in occidentalia Britanniae littora delatus est. BEDA, Lib. V, cap. XVI.
(25) Lapis qui ad ostium monumenti positus erat, fissus est. Ibid. cap. XVII.
(26) Porrexit autem librum tunc Adamnanus Alfrido regi. Ibid. cap. XVI.
(27) Ne contra universalem ecclesiae morem, cum suis paucissimis et in extremo mundi angulo positis, vivere praesumeret. BEDA, Lib. V, cap. XVI.
(28) Curavit suos ad eum veritatis calcem producere nec voluit. Ibid.
(29) Nec tamen perficere quod conabatur posset. Ibid. De bekeringen waarvan abt CEOLFRIED spreekt in cap. XXII zijn waarschijnlijk die welke in Ierland werden uitgewerkt, omdat het woord Scotia destijds meermalen van eerstgenoemd land gebezigd werd.

De "Bouwmeesters". Het merkteken van de Paus.

Waar Rome zich buiten staat voelde om te zegepralen door de priester, nam het de toevlucht tot de vorst; en daarom sloeg het in dit geval ook het oog op NAITAM, de koning van de Picten. "Hoeveel glorierijker zou het voor u zijn," dus spraken de Latijnse priesters tot hem, "te behoren tot de machtige Kerk van de algemenen bisschop van Rome, dan tot een gemeente die door enige onbeduidende ouderlingen bestuurd wordt! De Roomse Kerk is een monarchie, en behoort de Kerk te zijn van elke monarch. Het Roomse ceremonieel stemt overeen met de luister van het koningschap, en Rome's tempels zijn paleizen." De vorst was overtuigd door deze laatste bewijsgrond. Hij vaardigde boodschappers af naar CEOLFRIED, de abt van een Engels klooster, met verzoek dat deze hem *bouwmeesters* zenden zou, in staat om een kerk te bouwen *naar het Roomse model (30)* - van steen en niet van hout. Architecten, trotse ingangen, hoge kolommen, gewelfde daken, prachtige altaren, zijn meermalen gebleken Rome's invloedrijkste missionarissen te zijn. 's Bouwmeesters kunst, hoewel die toen nog in haar vroegste en eenvoudigste tijdvak verkeerde, was meer vermogend dan de Bijbel. NAITAM, die door zijn onderwerping aan de paus geloofde met CLOVIS en CLOTARIUS

op éne lijn te staan, vergaderde de edelen van zijn hof, en de leraars van zijn Kerk, en richtte aldus het woord tot hen: "Ik beveel alle geestelijken van mijn koninkrijk, dat zij de tonsuur ontvangen van de heilige PETRUS *(31)*." En toen had (naar BEDA ons bericht) zonder uitstel, op koninklijk gezag, de bedoelde grote overgang plaats *(32)*. NAITAM zond zaakgelastigden en brieven naar elke provincie, en deed alle kerkelijke en monnikken de cirkelmatige tonsuur, volgens het Roomse gebruik, aannemen *(33)*. Het was het merkteken dat door het pausdom, niet op het voorhoofd, maar op de schedel werd gedrukt. een koninklijke proclamatie, en enig knippen met de schaar, was voldoende om de Schotten, even als een kudde schapen, onder de staf te brengen van de herder aan de boorden van de Tiber.

(30) Architectos sibi mitti petiit qui juxta morem Romanorum ecclesiam facerent. BEDA, Lib. V, cap. XXII.
(31) Et hanc accipere tonsuram, omnes qui in meo regno sunt clericos decerno Ibid.
(32) Nec mora, quae dixerat regia auctoritate perfecit. Ibid
(33) Per universas Pictorum provincias....tondebantur omnes in coronam ministri altaris ac monachi. Ibid.

De monnik Egbert.

Iona bleef inmiddels nog volhouden. De bevelen van de koning van de Picten; het voorbeeld zijner onderdanen, en het dreigend naderen van de Italiaanse macht, die gereed scheen om de gehele wereld te verzwelgen, - dit een en ander had enkele gemoederen met vrees vervuld; doch de Kerk weerstond nog altijd de opgedrongen nieuwigheden. Iona was het laatste bolwerk van de vrijheid in de westerse wereld, en het pausdom was hogelijk verbitterd op het "armhartige hoopje," dat in die afgelegen hoek zo hardnekkig weigerde te bukken. Menselijke middelen evenwel kwamen ontoereikende voor, om de rots van Iona te bedwingen. Er was iets anders nodig; visioenen en mirakelen bijvoorbeeld; en deze heeft Rome steeds bij de hand, als het daaraan behoefte heeft. Op zekere dag dan, tegen het einde van de zevende eeuw, meldde zich een Engelse monnik, EGBERT genaamd, die uit Ierland gekomen was, bij de ouderlingen van Iona aan, die hem met hun gewone gastvrijheid ontvingen. EGBERT was iemand in wie opgewondene godsdienstigheid zich paarde aan grote zachtmoedigheid van hart, en hij maakte al spoedig een gunstige indruk op het gemoed van deze eenvoudige Christenen. Hij sprak hun van een uitwendige eenheid, en betoogde dat een algemeenheid, die zich onder verschillende vormen openbaarde, onvoegzaam was voor de Kerk van CHRISTUS. Hij verdedigde in het bijzonder de kerkvorm van Rome, en stelde dit sectarisch, scheurmakend element aan de plaats van het waar katholijk element, dat de Christenen van Iona tot dusverre gekenmerkt had. Hij tastte de overleveringen van de Britse Kerk aan *(34)*, en terwijl hij met milde hand de rijke geschenken uitdeelde, die hem door de groten van Ierland en Engeland verschaft waren *(35)*, had hij eerlang grond om de waarheid te erkennen van het woord van de wijzen Spreukdichter: *Het geschenk is in de ogen van zijn heeren een aangenaam gesteente; waarheen het zich zal wenden, zal het wel gedijen*.

(34) Sedulis exhortationibus inveteratam illam traditionem parentum eorum. BEDA, Lib. V, cap. X
(35) Pietate largiendi de his quae a divitibus acceperat, multum profuit. Ibid. cap. XXVII.

De pest in het klooster.

Enkele godvruchtige zielen te Iona bleven evenwel nog standvastig. De zeloot EGBERT - want een dweepziek ijveraar schijnt hij eerder geweest te zijn dan een misleider - was nu op

andere middelen bedacht. Hij deed zich dan voorkomen als een afgezant des hemels. De heiligen, zei hij, hadden hem opzettelijk gezonden, om Iona te bekeren. En toen deed hij het volgende verhaal aan de ouderlingen, die rondom hem verzameld waren: "Omtrent dertig jaren geleden kwam ik in Ierland in het klooster van Rathmelfig, en een vreselijke pestziekte, waardoor het klooster bezocht werd, rukte al de broeders weg, met uitzondering van de monnik EDELHUN en mij. Terwijl ik zelf door de ziekte was aangetast, en vreesde dat mijn laatste uur gekomen was, verliet ik mijn bed, en begaf mij, zo goed het bij mijn zwakheid gaan wilde, naar de kapel *(36)*. Daar beefde ik over mijn gehele lichaam, bij de herinnering van mij zonden, en ik stortte een vloed van tranen. "O God!" riep ik uit, "laat mij niet sterven, voor ik mijn schuld aan U voldaan heb, door een rijkdom van goede werken" *(37)*. Ik keerde met wankelende schreden naar de ziekenzaal terug, ging weer naar bed, en viel in slaap. Toen ik wakker werd, zag ik dat EDELHUN de ogen strak op mij gevestigd hield. "Broeder EGBERT," zo sprak hij. "het is mij in een gezicht geopenbaard, dat gij ontvangen zult wat gij gebeden hebt." De volgende nacht stierf EDELHUN, en ik herstelde."

(36) Cum se existimaret esse moriturum, egressus est tempore matutino de cubiculo, et residens solus...BEDA, Lib. III, cap. XXVII.

(37) Precabatur ne adhuc mor i deberet priusquam vel praeteritas negligentias perfectim ex tempore castigaret. vel in bonis se operibus abundan tius exerceret. Ibid.

De tweede Jona.

"Vele jaren verliepen. Wat ik ook deed met vasten en bidden voldeed mij niet; en daar ik wenste mijn schuld te betalen, besloot ik met enige andere monnikken mee te gaan, om de zaligheid van de Evangelies te prediken aan de heidenen van Germanië. Maar gedurende de nacht verscheen een van de gezaligde heiligen uit de hemel aan een der broeders, en sprak: "zeg aan EGBERT dat hij moet gaan tot de kloosters van COLUMBA; want die daar de hand aan de ploeg hebben, gaan de rechte weg niet, en hij moet hen die rechte weg leren *(38)*." Ik verbood die broeder om van zijn visioen te spreken, en ging aan boord van een schip dat naar Germanië bestemd was. Wij wachtten op een gunstige wind, toen plotseling, in het midden van de nacht, een vreselijke storm over het schip losbarstte, waardoor wij op het strand geworpen werden. "Deze storm overkomt ons om mijnentwil," riep ik in de grootste angst uit; "God spreekt tot mij, gelijk Hij heeft gedaan tot JONA." Ik zocht mijn toevlucht weer in mijn cel. Ten laatste echter kwam ik tot het besluit, om het bevel op te volgen, dat de hemelse zendeling voor mij gegeven had. Ik verliet Ierland, en kwam tot u, ten einde mijn schuld te verzoenen door u te bekeren." "En nu," zo ging EGBERT voort, "geeft gehoor aan de stem uit de hemel, en onderwerpt u aan Rome."

(38) Quia aratra eorum non recte incedunt; oportet autem eum ad rectum haec tramitem revocare. BEDA, Lib. III, cap. XXVII.

Wat zal één tegen allen?

Dat een schip door een storm op de kust geworpen werd, was iets dat aan deze stranden dikwijls gebeurde; en de droom van een monnik, die met de plannen van zijn broeder bekend was en daarover veel dacht, had niets onnatuurlijks. Maar in die tijden van duisternis scheen alles mirakuleus te zijn: en hersenschimmen en verschijningen hadden grotere kracht dan het Woord van God. In plaats van de nietigheid van deze visioenen in te zien, door de valsheid en verkeerdheid van de godsdienst welke zij steunen moesten, leenden de ouderlingen van Iona in allen ernst het oor aan de vertelling van EGBERT. Het oorspronkelijk geloof, gelijk dat op

de rots van Icolmkill geplant was geworden, mocht nu vergeleken worden met een pijnboom, die geschud wordt door de wind. Eén enkele ruk is er nog maar nodig, en die pijnboom - dat geloof - zal ontworteld zijn en neerstorten in zee. EGBERT, die bemerkte dat de ouderlingen begonnen te wankelen, verdubbelde zijn aandrang en spaarde zelfs gene bedreigingen. "Het gehele Westen," zo sprak hij, "buigt de knie voor Rome; en wat kunt gij alléén nu doen tegen allen?" - Nog altijd bleven de Schotten weerstaan. Zo streden de laatste Britse Christenen, hoewel onbekend en vergeten, voor het behoud van de wegstervende vrijheid! Ten laatste zagen zij zich zozeer gedrongen en beklemd, dat zij voor de aanval bezweken. De schaar werd voor de dag gebracht; zij ontvingen de Latijnse tonsuur *(39)* - zij waren ‘s pausen eigendom.

(39) Ad ritum tonsurae canonicum sub figura coronae perpetuae. BEDA, Lib. V, cap. X

Het hinken op twee gedachten.

Zo viel Schotland. Nogtans bleven er enkele vonken van genade over, en de bergen van Caledonia bewaarden lang het verborgen vuur, dat na verloop van vele eeuwen met zulk een kracht uitbarstte. Hier en daar werden altijd nog sommige onafhankelijke gemoederen gevonden, die getuigden tegen de dwingelandij van Rome. In de dagen van BEDA zag men er nog, naar hij bericht, die "op twee gedachten hinkten," (of, zo als de Roomse geschiedschrijver het eigenlijk noemt, *"die hinkten op hun pad,"*) die weigerden de feesten van Rome’s dienaren mee te vieren, en die standvastig de handen afweerden, die gereed waren om hen met het merk van de kruinschering te tekenen *(40)*. Maar de hoofden, de leidsmannen van Staat en Kerk hadden de wapenen neergelegd. De strijd was ten einde, nadat hij meer dan een eeuw geduurd had. Het Britse Christendom had in zekere mate zijn eigen val voorbereid, door maar al te vaak de vorm te stellen in de plaats des geloofs. Het vreemde bijgeloof deed zijn voordeel met deze zwakheid, en overwon op gindse eilanden door middel van koninklijke besluiten, kerkversierselen, monniksdromerijen en kloosterverschijningen. In het begin van de achtste eeuw werd de Britse Kerk de lijfeigene van Rome. Doch er ontstond tevens een inwendige strijd, die geen einde nam vóór het tijdvak van de Hervorming.

(40) Sicut e contra Brittones, inveterati et claudicantes a semitis Suis, et capita ferre sine corona practendunt. Ibid.

IV.

Het Werk van God.

De onafhankelijke Christenen van Schotland, die het gezag van een mens ondergeschikt stelde aan dat van God, werden met droefheid vervuld, bij het aanschouwen van zulk een teruggang; en dit was het ongetwijfeld, wat velen bewoog om hun woonsteden te verlaten, en in het hart van Europa deel te gaan nemen aan de kamp voor de christelijke vrijheid, welke in die ogenblikken onder hun eigen midden had opgehouden te bestaan.

De Engelsman en de Schot.

In de aanvang van de achtste eeuw werd een godvruchtig doctor van de Schotse Kerk, CLEMENS genaamd *(1)*, door een groot denkbeeld bezield. Het werk van God is het ware wezen van het Christendom, oordeelde hij, en dit werk moet verdedigd worden, tegen alle aanmatigingen van de mensen. Tegen menselijke overleveringen stelde hij het uitsluitend gezag van Gods Woord over; tegen kerkelijk materialisme, een Kerk, die de gemeenschap is der heiligen: en tegen Pelagianisme de vrije macht der genade. Hij was een man van een vast

karakter en een gevestigd geloof, maar zonder fanatisme. Zijn hart was geopend voor de heiligste aandoeningen onzer natuur. Hij was echtgenoot en vader. Hij verliet Schotland, en reisde onder de Franken rond, waarbij hij alomme de zaden des geloofs uitstrooide. Het wilde ongelukkig zo, dat een man van geen mindere ijver - WINFRIED, of BONIFACIUS, van Wessex - het Rooms priesterlijk Christendom in dezelfde streken poogde uit te breiden. Laatst genoemde grote zendeling, die in een hoge mate de gave van organiseren bezat, streefde vóór alle dingen naar een uitwendige eenheid; en toen hij de eed van getrouwheid aan GREGORIUS II had gedaan, had hij uit handen van deze paus een verzameling van de Roomse wetten ontvangen. BONIFACIUS nu, die van toen aan een leerzaam discipel, of liever een fanatiek kampvechter voor Rome was, en die zich aan de enen kant door de opperkerkvoogd, en aan de andere zijde door KAREL MARTEL ondersteund zag, had aan het volk van Germanië, nevens enkele ontwijfelbaar christelijke waarheden, ook de leer gepredikt van de tiende en van het pauselijk oppergezag. De Engelsman en de Schot, de vertegenwoordigers van twee grote systemen, stonden dan gereed om in het hart van Europa met elkaar een strijd op dood en leven aan te gaan - een strijd waarvan de gevolgen onberekenbaar konden zijn. Dewijl BONIFACIUS, als aartsbisschop van de Duitse Kerken, zich verontrustte over de voortgang, die door de evangelische leerstellingen van CLEMENS gemaakt werd, besloot hij hem het hoofd te bieden. Allereerst trad hij met de wetten van de Roomse Kerk tegen de Schot op; maar deze ontkende het gezag dier kerkelijke canones, en bestreed haren inhoud *(2)*.

Daarop voerde BONIFACIUS de beslissingen aan van verschillende conciliën. Maar CLEMENS gaf hem ten antwoord, dat indien de besluiten der kerkvergaderingen strijdig zijn met de Heilige Schrift, zij geen gezag hebben voor Christenen *(3)*. Zulk een stoutmoedigheid verbaasde de aartsbisschop; en nu nam hij de toevlucht tot de schriften der beroemdste vaders van de Latijnse Kerk, zo als HIERONYMUS, AUGUSTINUS en GREGORIUS. Doch de Schot zei hem, dat in steden van zich te onderwerpen aan het woord van mensen, hij uitsluitend het Woord van God wilde gehoorzamen *(4)*. Vol verontwaardiging beriep BONIFACIUS zich thans op de Katholijke Kerk, gelijk die, door haar priesters en bisschoppen, allen verbonden aan de paus, een onoverwinnelijke eenheid vormt. Maar tot zijn grote verwondering hield zijn tegenpartijder staande, dat alleen daar waar de Heilige Geest is, de bruid van JEZUS CHRISTUS kan gevonden worden *(5)*. Te vergeefs deed de aartsbisschop zijn afschuw blijken van zulke gevoelens. CLEMENS kon van zijn groot denkbeeld niet worden afgebracht: evenmin door het geschreeuw van de aanhangers van Rome, als door de wellicht onvoorzichtige aanvallen, die door andere Christenleraars op het pausdom gedaan werden.

(1) Alter qui dicitur Clemens, genere *Scotus* est. Bonifacii epistola ad Papam, Labbei concilia ad ann. 745.
(2) Canones ecclesiarum Christi abnegat et refutat. Bonifacii epistola ad Papam, Labbei concilia ad ann. 745.
(3) Synodalia jura spernens. Ibid.
(4) Tractatus et sermones sanctorum patrum, Hieronymi, Augustini, Gregorii recusat. Ibid.
(5) Clemens contra catholicam contendit ecclesiam. Ibid.

Vergeefse pogingen. Zonderling argument.

Rome had werkelijk andere tegenstanders. Een Gallikaans bisschop, met name ADELBERT, wien BONIFACIUS, zo hij het liet voorkomen, met CLEMENS wilde in verband gebracht hebben, was er op zekere dag getuige van, dat de aartsbisschop met kennelijk welgevallen aan

het volk sommige reliquien van St. PIETER vertoonde, die hij uit Rome had meegebracht: en daar hij wenste het belachelijke van dergelijke Roomse praktijken te doen in het oog vallen, deelde hij onder de omstanders stukjes van zijn eigen haar en nagels uit, en wekte hen op, om daaraan gelijke eer te bewijzen, als BONIFACIUS voor de pauselijke reliquien gevorderd had! CLEMENS moest, - en velen met hem, - over dit zonderling argument van ADELBERT glimlachen; doch hij was anders niet gewoon met dergelijke wapenen te strijden. Daar hij met een gezond oordeel begaafd was, had hij ingezien dat de bron van alle dwalingen van het Romanisme dáárin gelegen was, dat het gezag van mensen werd in de plaats gesteld van het gezag van God. Tevens kleefde hij, ten aanzien van de praedestinatie, leringen aan, die de aartsbisschop "afschuwelijk" noemde en "strijdig met het Katholijk geloof *(6)*."
Het karakter van CLEMENs doet ons denken, dat hij ter gunste van het leerstuk van de praedestinatie gestemd was. een eeuw later werd de vrome GOTTSCHALK door een van de opvolgers van BONIFACIUS vervolgd, dewijl hij aan deze zelfde leer van AUGUSTINUS vasthield. Dus zien wij een Schot, de vertegenwoordiger van het oude geloof van zijn land, genoegzaam zonder enige ondersteuning, in het middelpunt van Europa aan het doordringen van Rome's leer weerstand bieden. Doch hij bleef niet lang alleen. De aanzienlijken vooral, die verlichter waren dan het gewone volk, schonken hem hun bijval. Bijaldien nu CLEMENS hier verder had mogen slagen, zou er op het vasteland een Christelijke Kerk zijn gevestigd geworden, onafhankelijk van het pausdom.

(6) Multa alia horribilia de praedestinatione Dei, contraria fidei catholicae affirmat. Bonilacii epistola ad Papam, Labbei concilia ad anno 745.

Het concilie van Soissons.
BONIFACIUS was uit het veld geslagen. Hij wilde in Midden Europa doen wat zijn landgenoot WILFRIED in Engeland had gedaan; en op het eigen ogenblik dat hij vermeende overwinning op overwinning te zullen behalen, zag hij zich de zege ontrukken! Hij besloot dan krachtdadig zijn nieuwe vijand te keer te gaan, en wendde zich tot PEPIJN en KARLOMAN, de zonen van KAREL MARTEL, van wie hij de vergunning verkreeg om een concilie samen te roepen, voor wat hij nu CLEMENs als ter vierschaar daagde. Toen dan de 2de maart 744 de bisschoppen, graven en verdere notabelen te Soissons vergaderd waren, beschuldigde BONIFACIUS de Schot dat hij de Roomse wetten, de conciliën en de vaders verachtte; viel hem ook aan over zijn huwelijk, dat hij een overspelige verbintenis noemde, en bracht bezwaren in tegen zijn gevoelens aangaande enkele ondergeschikte leerpunten. Uit kracht hiervan werd CLEMENS in de ban gedaan door BONIFACIUS, die tezelfder tijd zijn partij was, zijn beschuldiger en zijn rechter: en men wierp hem ook in de gevangenis; alles onder goedkeuring van de paus en de koning van de Franken *(7)*.

(7) Sacerdotio privans, reduci facit in custodiam. Concilium Romanum. Bonifacii epistola ad Papam, Labbei concilia ad anno 745.

Allerwege trok men echter partij voor de Schot. Er kwamen klachten tegen de Duitse primaat; zijn vervolgzieke geest werd scherp veroordeeld, en zijn pogingen om de zegepraal van het pausdom te verzekeren vonden tegenstand *(8)*. KARLOMAN gaf toe, waar de algemene geest zo luide sprak. De deuren van de gevangenis werden geopend. En nauwelijks had CLEMENS de voet over de drempel gezet, of hij begon moedig verzet te prediken tegen menselijk gezag in zaken des geloofs. Het Woord van God is de enige regel, sprak hij. Dit bewoog BONIFACIUS om zich onmiddellijk tot het hof van Rome te wenden, ten einde de

veroordeling van de "ketter" te verkrijgen; en hij deed zijn verzoek vergezeld gaan van een zilveren beker en een fijn stuk lijnwaad *(9)*. De paus besliste in een synode, dat bijaldien CLEMENS zijn dwalingen niet herriep, hij aan de eeuwige verdoemenis zou worden overgegeven. Tevens was BONIFACIUS uitgenodigd geworden, om hem onder goede bedekking op te zenden naar Rome. Hier verliezen wij alle sporen van de Schot; maar het is gemakkelijk te gissen wat zijn lot zal geweest zijn.

(8) Propter istas enim, persecutiones et inimicitias et maledictiones multorem populorum patior. Ibid.
(9) Poculum argenteum et sindonem unam. Gemuli Ep. Bonifaci epistola ad Papam, Labbei concilia ad anno 745.

Sampson en Vigilius.
CLEMENS was niet de enige Brit, welke zich in deze strijd onderscheiden deed. Twee van zijn landgenoten, SAMPSON en VIRGILIUS, die in Midden - Europa predikten, werden evenzeer door de Kerk van Rome vervolgd. VIRGILIUS, die men in zo ver de voorloper van GALILEI mag noemen, waagde het te beweren, dat er andere mensen en een andere wereld waren, onder onze voeten *(10)*. Hij werd door BONIFACIUS om deze *ketterij* aangeklaagd, en door de paus veroordeeld: evenals de andere Britten dit werden, om de apostolische eenvoudigheid van hun leefwijze. In het jaar 813 bijv. werden sommige Schotten, die zichzelf bisschoppen noemden, naar bericht wordt, te Châlons voor een concilie van de Roomse Kerk geroepen, en zagen zij zich door de Franse prelaten veroordeeld, omdat zij - zo als de heilige PAULUS toch óók gedaan had - *met eigen handen voor hun onderhoud werkzaam waren*. Deze verlichte en getrouwe mannen waren hun tijd vooruit. BONIFACIUS en zijn kerkelijk materialisme was beter geschikt voor een eeuw, waarin priesterlijke vormen als het ware wezen der godsdienst werden aangemerkt.

(10) Perversa doctrina....quod alius mundus et alii homines sub terra sint. Zachariae papae Ep. ad Bonif. Labbei concilia, VI, p. 152.

Doch ook Groot - Britannië, hoewel niet door zulk een zuiver licht bestraald, was niet geheel en al in duisternis gedompeld. De Angelsaksers drukten hun Kerk zekere eigenaardige merktekenen in, waardoor zij van die van Rome onderscheiden was. Verschillende bijbelboeken werden in hun taal overgezet, en kloekzinnige mannen aan de een en godvruchtige harten aan de andere kant, waren in een richting werkzaam, die aan het pausdom vijandig was.

Rationalisme. Scotus.
Vooreerst zien wij hier dat wijsgerig rationalisme zich vertonen, dat een zekere graad van helderheid, zekere glans verspreidt, doch dat evenmin dwaling overwinnen als waarheid vestigen kan. In de negende eeuw dan was er een hooggeleerd man in Ierland, die zich later aan het hof van KAREL de Kalen ophield. Hij was een zonderling geheimzinnig mens; een diep denker, en evenzeer door de stoutheid van zijn denkbeelden boven de doctoren zijner eeuw verheven, als KAREL de Grote boven de vorsten van zijn tijd, door de kracht van zijn wil. JOHN SCOT ERIGENA - dat is: geboortig uit Ierland, en niet van Ayr, zo als sommigen gemeend hebben - was een ongewoon verschijnsel aan de godgeleerde hemel. Aan een groot filosofisch genie paarde hij een vrolijke, schertslievende gemoedsaard. Eens dat hij tegenover KAREL de Kalen aan tafel zat, vroeg deze hem spottenderwijs: "Welke afstand is er tussen een *Schot* en een *zot*?" "De breedte van de tafel," was zijn vlug antwoord, wat de koning deed

glimlachen. Terwijl de leer van een BEDA, een BONIFACIUS, en zelfs van een ALCUINUS traditioneel, slaafs, en, in èèn woord, Rooms was, moest die van SCOT (SCOTUS) mystiek, wijsgerig, vrij en koen genaamd worden. Hij zocht de waarheid niet in het Woord, of in de Kerk, maar in zichzelf. - "De kennis van ons zelf" zo sprak hij "is de ware bron van godsdienstige wijsheid. Elk schepsel is een theophanie - een uitdruksel, een afspiegeling van God. Daar de Openbaring uitgaat van het *voorbestaan* van de waarheid, is het deze waarheid, die boven de Openbaring is, met welke de mens zich dadelijk in betrekking moet stellen: terwijl hij daarnß de overeenstemming, harmonie daarvan met de Schrift en de verdere theophaniën onderzoeken en aantonen kan. Wij moeten eerst gebruik maken van de rede, en dan van het gezag. Het gezag spruit uit de rede voort, en niet de rede uit het gezag *(11)*." Nochtans kon deze stoute denker, wanneer hij op zijn knieën lag voor God, zijn gemoed ontlasten in ontboezemingen vol van godsvrucht. "O Heere JEZUS," riep hij uit, "ik vraag geen ander geluk van Uw hand, dan dat ik, zonder inmengsel van bedrieglijke theoriën, het Woord verstaan mag, dat Gij hebt ingegeven door Uw Heilige Geest! Laat U niet onbetuigd aan dezulken die naar U alléén vragen! "Doch terwijl SCOT aan de een kant zekere traditionele dwalingen verwierp, en vooral het leerstuk van de transubstantiatie, dat begon binnen te sluipen in de Kerk, was hij gereed om, ten opzichte van God en de wereld, in andere dwalingen te vervallen, die riekten naar pantheïsme *(12)*. Het wijsgerig rationalisme van de tijdgenoot van KAREL de Kalen - de zonderlinge vrucht van een van de donkerste tijdvakken der geschiedenis (850) - was ertoe bestemd, om, na verloop van vele eeuwen, andermaal in Groot - Britannië gepredikt te worden, als een moderne uitvinding van een hoogst verlichte eeuw!

(11) Prius ratione utendum ac deinde auctoritate. Auctoritas ex vera ratione processit, ratio vero nequaquam ex auctoritate. De div praedestin.
(12) Deum in omnibus esse. De divisione naturae, b. 74.

Terwijl SCOT aldus de diepte peilde van de filosofie, onderzochten anderen hun bijbels; en bijaldien niet een dichte duisternis deze eerste flikkeringen van het morgenlicht overdekt had, zou misschien de Kerk van Groot - Britannië reeds toen begonnen zijn te arbeiden aan de wedergeboorte van het Christendom. Een jeugdig prins, die zijn vreugde vond in werkzaamheid en beschaving van de geest; die huiselijk geluk hoogschatte, en belang stelde in het Woord van God, en die, door gestadig gebed, verlossing zocht van het dienstjuk van de zonde, had in het jaar 871 de troon van Wessex beklommen.

Alfred de Grote.

Daar ALFRED - want dit was zijn naam - overtuigd was dat het Christendom alléén een natie behoorlijk vormen kan, droeg hij zorg de geleerdste mannen uit alle delen van Europa rondom zich te verzamelen: terwijl hij verlangde dat de Engelsen, evenzeer als de Hebreeuwen, Grieken en Latijnen, de Heilige Schrift in hun eigen taal bezitten zouden. ALFRED de Grote is de ware beschermer en bevorderaar geweest van het werk van de bijbelverspreiding: - een titel, die oneindig roemrijker is, dan die van grondlegger van de universiteit van Oxford. Nadat hij, zo te land als ter zee, meer dan vijftig slagen had geleverd, stierf ALFRED, terwijl hij bezig was met de overzetting van de Psalmen van DAVID, ten dienste van zijn onderdanen *(13)*.

(13) Een gedeelte van Gods Woord, door ALFRED vertaald, is te vinden in WILKINS, Concilia, I, p. 186 et seq..

De vier trappen.
Na deze schemering van licht kwam er opnieuw dikke duisternis over Groot - Britannië. Negen Angelsaksische koningen eindigden hun leven in kloosters. Er was een seminarie te Rome, waaruit jaarlijks nieuwe kerkgeleerden voortkwamen, die dan telkens de nieuwste vormen van het pausdom naar Engeland overbrachten. Het celibaat van de priesters, dat ware cement van de Roomse hiërarchie, werd omstreeks het einde van de tiende eeuw bij een bul vastgesteld. De kloosters werden vermenigvuldigd; belangrijke eigendommen werden aan de Kerk verzekerd, en de belasting van de *Pieters penning*, die aan de voeten van de opperpriester moest neergelegd worden, getuigde luide voor de zegepraal van het pauselijk stelsel. Doch spoedig vond een reactie plaats. Engeland verzamelde zijn krachten, tot een oorlog tegen het pausdom - een oorlog, die bij afwisseling van wereldlijke aard was, of een geestelijk karakter droeg. WILLEM van Normandië, EDUARD III, WICKLIFFE (WIKLEF) en de Hervorming, zijn de vier klimmende trappen van het Protestantisme in Engeland.

Maatregelen van de Veroveraar. Stoute verklaring.
Een trots, ondernemend en ver vooruitziend vorst, de onwettige zoon van een landmeisje uit Falaise en van ROBERT de Duivel, hertog van Normandië, ving een strijd aan met het pausdom, die voortduurde tot aan de Hervorming. Nadat WILLEM de Veroveraar, - want onder die naam kent hem de geschiedenis, - in het jaar 1066 bij Hastings de Saksers geslagen had, nam hij van Engeland bezit, en de Roomse opperkerkvoogd sprak er de benedictie over uit. Maar het overwonnen land was bestemd om zijn meester te overwinnen. WILLEM, die in Engeland was gevallen in de naam van de paus, had nauwelijks de grond van zijn nieuwe koninkrijk betreden, of hij begon Rome te weerstaan, evenals of de oude vrijheid der Britse Kerk in hem herleefd was. Dewijl hij vast besloten had, dat geen vreemd vorst of prelaat in zijn gebied enig gezag uitoefenen zou, van het zijne onafhankelijk, maakte hij toebereidselen tot een overwinning, die veel bezwaarlijker moest vallen dan de overmeestering van het Angelsaksische koningrijk. Het pausdom zelf leverde hem wapenen in de hand. De Roomse legaten drongen bij de koning er op aan, dat hij de Engelse bisschoppen in massa zou afzetten; en dit was juist wat hij wenste. Om aan het pausdom te kunnen het hoofd bieden, moest WILLEM verzekerd zijn van de onderwerping van de engelse priesters. STIGAND, aartsbisschop van Canterbury, werd ontslagen; en LANFRANC, van Pavia, die uit Bec, in Normandië, was geroepen geworden om zijn plaats te vervullen, ontving van de Veroveraar de last, om de geestelijkheid onder gehoorzaamheid te brengen. Deze prelaat, die van een geregelde levenswijze was, mildadig voor de armen, een geleerd disputant, een voorzichtig staatkundige, en een behendig bemiddelaar, - gaf, daar hij duidelijk zag dat hij hier te kiezen had tussen zijn meester, koning WILLEM, en zijn vriend, paus HILDEBRAND, aan de koning de voorkeur. Hij weigerde naar Rome te gaan, in weerwil van de bedreigingen van de paus, en sloeg met vaste wil de hand aan het werk, dat de koning hem had opgedragen. De Saksers weerstonden wel de Noormannen, zo als de Britten weerstand hadden geboden aan de Saksers; maar de laatste worstelstrijd was minder roemrijk dan de eerste.
Op een synode, welke in de abdij van Westminster was samengekomen, en waar de koning in persoon tegenwoordig was, beval WILLEM de bisschop van Worcester – WULSTON - dat hij hem zijn bisschopsstaf zou overgeven. De oude man stond op, met heilige geestdrift vervuld, en sprak: "O koning! Ik heb die staf van een beter man ontvangen dan gij, en slechts aan hem zal ik de staf teruggeven *(14)*." Ongelukkig was deze "betere man" niet JEZUS CHRISTUS. Daarop naderde WULSTON de tombe van EDUARD de Belijder, en ging voort: "O, mijn meester! Gij waart het die mij deze waardigheid hebt doen aannemen! Maar nu is er

een nieuwe koning en een nieuwe primaat gekomen, die nieuwe wetten uitvaardigen. Niet aan hen, o meester! maar aan u geef ik mijn' staf over, en draag ik de zorg voor mijn kudde op." Met deze woorden legde de bisschop zijn staf op de lijksteen van EDUARD neer. Zo werd dan het graf van de Belijder, het graf der vrijheid van de Angelsaksische hiërarchie. De ontslagene Saksische bisschoppen zagen zich voorts binnen burchten opgesloten, of naar kloosters gebracht.

(14) Divino animi ardore repente inflammatus, regi inquit: Melior te his me ornavit cui et reddam. WILKINS, Concilia, I, 367.

Toen de Veroveraar zich op deze wijze van de gehoorzaamheid van de bisschoppen verzekerd had, toefde hij niet om de oppermacht van het zwaard te stellen tegenover de suprematie van de paus. In dezen geest vervulde hij, uit eigen souverein gezag, alle vakante kerkelijke betrekkingen; vulde zijn schatkist met de rijkdommen van de kerken; eiste dat alle priesters hem de eed zouden doen; verbood hen om zijn beambten en dienaren in de kerkelijke ban te doen, zonder zijn toestemming, zelfs ter zake van bloedschande, en bepaalde dat alle synodale besluiten door hem bekrachtigd moesten worden. "Ik wil," zo sprak hij op zekere dag tot de aartsbisschop, terwijl hij de rechterarm ten hemel hief, "ik wil alle bisschopsstaven in mijn koninkrijk omklemd houden in deze, mijn hand *(15)*." LANFRANC was verbaasd over deze koene uitspraak, maar zweeg, voorzichtigheidshalve *(16)*, althans voor een tijd. De geestelijkheid boog, immers oogluikend, voor 's konings doortastende wil.

(15) Respondit rex et dixit se velle omnes baculos pastorales Angliae in manu sua tenere. Script. Anglic. Lond. 1652, fol. p. 1327.

(16) Lanfranc ad haec miratus est, sed propter majores ecclesiae Christi utilitates, quas sine rege perficere non potuit, ad tempus siluit. Ibid.

Hildebrand buigt. Geld zonder eer.

Maar zal ook HILDEBRAND, de onbuigzaamste aller pausen, voor WILLEM bukken? Het was de koning volkomen ernst, met zijn ontwerp om de Kerk aan de Staat onderworpen te maken; en de paus bedoelde even ernstig de onderwerping van de Staat aan de Kerk. De botsing van deze twee machtige kampvechters dreigde daarom vreselijk te zullen zijn. Doch de hooghartigste van de opperpriesters zag men toegeven, zodra maar de geharnaste arm van de Veroveraar zich tegen hem gevoelen deed: en hij week daarvoor zonder tegenstand terug. De paus had het gehele Christendom in beroering gebracht, dáárover dat hij de vorsten het recht niet wilde toestaan, om kerkelijk te benoemen of te bevestigen in hun waardigheden. WILLEM daarentegen duldde niet dat de paus zich met deze aangelegenheid bemoeide, wat Engeland aanging; en HILDEBRAND gaf toe. De koning ging zelfs verder. De paus had, om te beter de geestelijkheid in banden te hebben, de priesters van hun wettige vrouwen beroofd. WILLEM, van zijn kant, deed in het jaar 1076 door een concilie te Winchester een besluit nemen, uit krachte waarvan de gehuwde priesters, die op kastelen of in steden woonden, niet verplicht zouden zijn hun vrouwen weg te zenden *(17)*. Dit was te veel. HILDEBRAND ontbood LANFRANC naar Rome; maar WILLEM verbood hem te gaan. "Nooit heeft enig koning, en zelfs geen heiden, tegen de Heilige Stoel beproefd, wat deze man niet schroomt te voltrekken!" riep GREGORIUS uit *(18)*. Als om zich te troosten vroeg hij de betaling van de *Pieters penning*, en tevens de eed van getrouwheid. WILLEM zond het geld, doch weigerde het huldebetoon; en toen HILDEBRAND nu de schatting aanzag, welke de koning hem wel had willen betalen, sprak hij op bittere toon: "wat waarde kan ik hechten aan geld, dat mij met

zo weinig eer ter hand komt *(19)*! "WILLEM verbood zijn geestelijken de paus te erkennen, of zijn bullen bekend te maken, zonder de koninklijke goedkeuring; wat evenwel HILDEBRAND niet verhinderde, om hem "de parel van de vorsten" te noemen *(20)*. "Het is waar," zo sprak hij tot zijn legaat, "dat de Engelse koning in sommige punten niet zo godsdienstig handelt als wij zouden mogen wensen....Wacht u echter om hem te vertoornen.....Wij zullen hem voor God en ST. PIETER zekerder winnen door zachtheid en overtuiging, dan met stiptheid en gestrengheid *(21)*." Op deze wijze deed de paus dus Eveneens als de aartsbisschop - *siluit*: hij zweeg. Rome bewaart zijn krachtsbetoon voor zwakke regeringen.

(17) Sacerdotes vero in castellis vel in vicis habitantes habentes uxores, nou cogantur ut dimittant. WILKINS, Concilia, I, p. 367.
(18) Nemo enim omnium regum, etiam paganorum....Greg. Lib. VII, Ep. I, ad Hubert.
(19) Pecunias sine honore tributas, quanti pretii habeam. Ibid.
(20) Gemma principum esse meruisti. Ibid. Epp. XXIII, ad Gulielm.
(21) Facilius lenitatis dulcedine ac rationis ostensione, quam austeritate vel rigore justitiae. Ibid. Ep. V ad Hugonem.

Cesaropapie.

De Normandische koningen, die graag hun werk op vaste voet hadden, bouwden Gothische Cathedraalkerken in de plaats van houten bedehuizen, waar binnen zij hun vasalbisschoppen stelden en bevestigden, als ridders binnen sterke kastelen. In stede van het moreel gezag en de nederige kromstok als herders, gaven zij hun wereldlijke macht en de bisschoppelijke staf in handen. Het godsdienstig episcopaat werd door een wereldlijk episcopaat opgevolgd. WILLEM de Rosse ging zelfs verder dan zijn vader. Terwijl hij zijn voordeel deed met de scheuring waardoor het pausdom verdeeld werd, regeerde hij tien jaar lang zonder zich om een paus te bekreunen. Hij liet abdijen, bisdommen, en zelfs Canterbury vakant, en verspilde de inkomsten daarvan op schandelijke wijze. Aangezien dan de Cesaropapie, waardoor de koning tot paus wordt gemaakt, nu haar toppunt bereikt had, kon het niet missen of er moest een reactie in kerkelijke zin gebeuren.
Het pausdom staat dan gereed zich te verheffen in Engeland, en het koningschap zal zinken - twee bewegingen, die altijd nauw verbonden zijn in Groot - Britannië.

V.

Anselmus.

Wij betreden nu een nieuw veld van de geschiedenis. Het Romanisme gaat triomferen; eensdeels door de pogingen van geleerde mannen en ondernemende prelaten, en te gelijkertijd door het gedrag van vorsten, die een vergaande onvoorzichtigheid paarden, aan ver gedreven onderdanigheid ten aanzien van de paus van Rome. Dit is het tijdvak van de pauselijke heerschappij bij uitnemendheid, en wij zullen het pausdom dan ook, zonder enige matiging, het van depotisme zien uitoefenen, dat in zijn karakter ligt. een ziekte had bij de koning enig naberouw doen ontstaan, en daarom stemde hij erin toe, om de vacature van de aartsbisschoppelijke zetel te vervullen. Nu verschijnt ANSELMUS het eerst in Engeland. Hij was geboren in een vallei van de Alpen, en wel in de stad Aosta, in Piemont. Terwijl de lessen van zijn vrome moeder ERMENBERGA gereden ingang vonden in zijn kinderlijk gemoed, en hij geloofde dat de troon van God geplaatst was op de top der hoge bergen, waarvan hij zich omringd zag, beklom de jeugdige ANSELMUS die bergen in zijn droom, en ontving hij, naar hij het zich voorstelde, het brood des hemels uit handen van de Heer. Ongelukkig erkende hij

in latere jaren een andere troon in de Kerk van CHRISTUS, en boog hij het hoofd voor de stoel van ST. PIETER. Dit was de man, die WILLEM II in het jaar 1093 tot zich riep, om als primaat van Canterbury benoemd te worden. ANSELMUS, die toen zestig jaren oud was, en te Bec zijn godsdienstige werkkring had, sloeg de uitnodiging aanvankelijk af. Het karakter van WILLEM RUFUS boezemde hem vrees in. "De Kerk van Engeland is een ploeg, die getrokken moet worden door twee ossen van gelijke kracht," zei hij. "Hoe kunt gij een oud, vreesachtig schaap, zo als ik ben, tezamen met die woeste bul daar voor spannen?" Ten laatste echter nam hij de benoeming aan; en daar hij een grote geestkracht onder een voorkomen van onderdanigheid had weten te verbergen, was hij nauwelijks in Engeland aangekomen, of hij erkende paus URBANUS II, eiste de goederen van zijn diocese, welke de schatkist aan zich had getrokken, weigerde de koning de sommen te betalen die hij vroeg, betwistte het recht van aanstelling aan HENDRIK I, verbood alle geestelijken de eed van getrouwheid te doen, en bepaalde dat de priesters terstond hun vrouwen moesten verwijderen. De scholastiek, waarvan ANSELMUS de eerste vertegenwoordiger was, bevrijdde de Kerk van het juk des koningschaps, doch alleen om haar aan de pauselijke stoel te ketenen. De kluisters zouden evenwel door een nog meer doortastende hand steeds vaster gesmeed worden; en wat deze grote theologant begonnen had, zou een groot wereldling voortzetten.

Thomas Becket.

Op de jachtpartijen van HENDRIK II trok iemand bijzonder de aandacht van zijn souverein, door zijn vrijmoedig voorkomen, zijn aangename manieren, geestige gesprekken en buitengewone levendigheid. Deze man was THOMAS BECKET, de zoon van een Angelsakser en van een Syrische vrouw. Daar hij priester en krijgsman tevens was, werd hij door de koning in dezelfde tijd benoemd tot domheer van Hastings en gouverneur van de Tower. Toen hij tot kanselier van Engeland verheven was geworden, toonde hij niet minder bedrevenheid dan WILFRIED, in het misbruiken van de eigendommen van minderjarigen, waarover hij het beheer had, en van de gelden van abdijen en bisdommen; en hij gaf zich ook aan de buitensporigste weelde over. HENDRIK nu, de eerste der Plantagenets, een man van een onvast, weifelend karakter, die vermeende in BECKET grote ijver te hebben opgemerkt voor het handhaven van de rechten van de kroon, benoemde hem tot aartsbisschop van Canterbury. "Nu, sire" zei de prelaat, met een glimlach, "wanneer ik mocht te kiezen hebben tussen Gods gunst en uw gunst, kunt gij er op rekenen dat ik de uw zal opofferen."

Hoveling en heilige.

BECKET, die als groot zegelbewaarder de uitstekendste van de hovelingen was geweest, trachtte als aartsbisschop de naam van eerwaardigste van de heiligen te verwerven. Hij zond de zegels aan de koning terug; nam het monniksgewaad aan; droeg een grof hairen kleed, dat vol was met ongedierte; leefde van het eenvoudigste voedsel; waste dagelijks, geknield, aan onderscheidene armen de voeten; ging, onder het schreien van tranen, in de kruisgangen van de Cathedraalkerk rusteloos heen en weer, en bracht uren lang door in het gebed, vóór het altaar. Als kampvechter voor de priesters, zelfs waar zij aan misdaden schuldig stonden, nam hij ook een van hun in bescherming, die niet slechts een onschuldig meisje verleid had, maar toen ook nog de vader van zijn slachtoffer had vermoord!

Daar de rechters aan HENDRIK hadden onder het oog gebracht, dat gedurende de eerste acht jaren zijner regering wel honderd moorden waren begaan door geestelijken, deed de koning ten jare 1164 te Clarendon een parlement samenkomen, door wat zekere bepalingen werden vastgesteld, met het doel om aan de aanmatigingen van de hiërarchie perken te stellen. In het

eerst weigerde BECKET deze bepalingen te ondertekenen, doch stemde er daarna in toe; maar nu begaf hij zich in stille afzondering, om te treuren over zijn toegevendheid, die hij als een begane fout aanmerkte. Paus ALEXANDER III ontsloeg hem van zijn eed; en alstoen begon een hevige en langdurige worsteling tussen de koning en de primaat. Vier edellieden van het hof, die een haastige uitdrukking van hun koninklijke meester al te haastig hadden opgevat, brachten de aartsbisschop wreedaardig om, aan de voet van het altaar, in zijn eigen Cathedraalkerk (in 1170). Het volk beschouwde BECKET als een heilige. Met dichte scharen verdrong men zich aan zijn graf, om er te bidden; en vele *mirakelen* hadden daar plaats *(1)*. "Zelfs nog uit zijn graf," zo spraken BECKET, s vrienden, "geeft hij getuigenis ter gunste van het pausdom."

(1) In loco passionis et ubi sepultus est, paralytici curantur, coeci vident, surdi audiunt. Johan. Salisb. Epp. 286.

De geseling.

HENDRIK ging nu over van het een uiterste tot het andere. Hij begaf zich blootsvoets naar het lijkgesteente van de "martelaar," en wierp zich daar op de knieën; en nu gingen de bisschoppen, priesters en monnikken, ten getale van tachtig, hem voorbij, elk met een gesel van touw in de hand, en gaven daarmee, ieder naar gelang van zijn rang, van drie tot vijf slagen op de ontblote schouders van de koning. Mocht al het priesterlijk fabeltje leren, dat eenmaal St. PIETER een aartsbisschop van Canterbury gekastijd heeft: hier was het de naakte waarheid, dat Rome een koning van Engeland had gegeseld. Wat kon van nu aan op de baan van de overwinning een beletsel zijn voor Rome? Een PLANTAGENET gaf Engeland over aan de paus, en de paus gaf hem volmacht om Ierland te onderwerpen *(2)*.

(2) Significasti si quidem nobis, fili carissime, te Hiberniae insulam ad subdendum illum populum velle intrare, nos itaqne gratum et acceptum habemus ut pro dilatandis ecclesiae terminis insulam ingrediaris. Adrian IV, Bulla 1154 in Rymer, Acta Publica.

Innocentius of Mahomet? Het Groot Charter.

Rome, dat hier de voet had gezet op de nek eens konings, was bestemd om, onder een van de zonen van HENDRIK II, de voet te zetten op de nek van geheel Engeland. Toen namelijk koning JAN (zonder Land) een aartsbisschop van Canterbury niet erkennen wilde, die onwettig door paus INNOCENTIUS III benoemd was geworden, toonde laatstgenoemde dat hij nog grotere stoutheid had dan HILDEBRAND, daar hij het koninkrijk onder interdictie legde. Daarop beval de koning aan alle prelaten en abten Engeland te verlaten; en hij zond een monnik naar Spanje, als gezant aan MAHOMETEL - NASIR, met het aanbod om Mahomedaan en zijn leenman te worden. Maar aangezien PHILIPPUS AUGUSTUS zich gereed maakte om JAN zonder Land te onttronen, besloot deze liever de vazal te worden van INNOCENTIUS dan van MAHOMET - wat trouwens voor hem zo wat hetzelfde was. De 15de mei 1213 dan, legde hij zijn kroon aan de voeten van de legaat, verklaarde dat hij zijn koningrijk van Engeland aan de paus overgaf, en deed hem de eed als zijn oppermachtige heer *(3)*. Toen werden, bij een nationaal protest, moedig de oude vrijheden van het volk teruggeeist. Vijf en veertig baronnen, in volle wapenrusting, en gezeten op hun fiere strijdrossen, omstuwd door hun schildknapen en dienaren, en van omtrent twee duizend soldaten vergezeld, kwamen op Pasen van het jaar 1215 te Brackley tezamen, en zonden een deputatie naar Oxford, waar het hof destijds verblijf hield. "Hier is het Charter," zo werd tot de koning het woord gericht, "hier is het Charter, dat onze vrijheden verzekert, en dat niet

alleen door HENDRIK II bevestigd is geworden, maar dat gij evenzeer plechtig gezworen hebt te zullen handhaven."...."Waarom vragen zij mijn kroon ook niet?" riep de koning in hevige drift uit; en hij voegde er met een zware verwensching *(4)* bij: "Ik zal geen vrijheden toestaan die mij tot een slaaf zouden maken." Dit is de gewone taal van zwakke en absolute vorsten. Doch evenmin wilde de natie zich eraan onderwerpen, om tot slaafse dienstbaarheid gebracht te worden. De baronnen bezetten Londen, en op de 15 de juni 1215 ondertekende de koning te Runnymede het bekende Groot Charter (Magna Charta).
Het staatkundig Protestantisme der dertiende eeuw zou echter voor de grootheid der natie slechts weinig hebben uitgewerkt, zonder het godsdienstig Protestantisme van de zestiende eeuw. Dit was de eerste maal, dat het pausdom in botsing kwam met de moderne vrijheid. Het beefde, van verbazing en schrik tevens, en de schok was geweldig. INNOCENTIUS viel hevig uit (zo als zijn gewoonte was), en verklaarde toen het Groot Charter voor nul en van gener waarde, verbood de koning, onder bedreiging met de banvloek, de vrijheden te schenken die hij had bevestigd *(5)*, schreef het gedrag van de baronnen toe aan een ingeving van de duivel, en beval hen om de koning verschoning te vragen, en om een deputatie naar Rome te zenden, ten einde uit de mond van de paus zelf te vernemen, hoedanig de regering van Engeland moest zijn. Op zodanige wijze bejegende het pausdom de eerste levenstekenen van vrijheid onder de volken, en verkondigde het hun het modelstelsel, volgens wat het zich aanmatigde de gehele wereld te beheersen.

(3) Resignavit coronam suam in manus domini papae. Matth. Paris, 198 et 207.
(4) Cum juramento furibundus. Ibid. 213.
(5) Sub intimatione anathematis prohibentes ne dietus rex eam observare praesumat. Matth. Paris, 224.

Koning en harlekijn.
De priesters van Engeland ondersteunden hunnerzijds het anathema dat door hun' meester was uitgesproken. Zij veroorloofden zich allerlei beschimping en smaad tegen koning JAN, aangaande het Charter dat hij aangenomen had. - "Dit is de vijf en twintigste koning van Engeland," zo heette het, - "geen koning, zelfs geen koninkje - maar de schande van de koningen - een koning zonder een koninkrijk - het vijfde wiel aan een wagen - de minste van de koningen, en de smaad van zijn volk! - Hij is geen knip voor de neus waard.... *Fuisti rex, nunc fex*, (eens was hij een koning, - nu is hij een harlekijn)." JAN zonder Land nu, die zulke schande niet verkroppen kon, knarsetandde van spijt, en men zag hem met wild rollende ogen, en woedende van gramschap, evenals een krankzinnige, takken van de bomen rukken en die fijn kauwen, of ze aan kleine stukjes tegen de grond werpen *(6)*.

(6) Arreptos baculos et stipites more furiosi nunc corrodere, nunc corrosos confringere. Ibid. 222.

De baronnen, die zich even weinig bekommerde over de aanmatiging van de paus als om de wanhoop van de koning, bleven er bij, dat zij hun Charter zouden verdedigen. INNOCENTIUS deed hen daarop in de Ban. "Behoort het tot de roeping van de paus, om wereldse zaken te besturen?" vroegen zij. "Met wat recht voeren vuil gewinzoekers, en zij die aan lage simonie overgegeven zijn, heerschappij over ons land, en brengen zij de gehele wereld onder de banvloek?"

Moord en brandstichting.
De paus triomfeerde nochtans al spoedig, geheel Engeland over. Zijn leenman JAN had enige

bende avanturiers van het vaste land in dienst genomen, en aan hun hoofd trok hij het gehele land door, van het Kanaal tot aan de Forth. Deze huurlingen lieten overal waar zij kwamen verwoesting achter. Zij perstten geld af, maakten gevangenen, staken de kastelen van de baronnen in brand, verkeerden hun parken in wildernissen, en onteerden hun vrouwen en dochters *(7)*. Het gebeurde, dat de koning het huis waar hij overnacht had, de volgende morgen liet prijsgeven aan de vlammen. Sluipmoordenaars, wier handen dropen van bloed, liepen ‘s nachts het land af, met het zwaard in de een en een toorts in de andere hand, en tekenden hun weg allerwege door moord en brandstichting *(8)*. Zódanig werd het pausdom in Engeland ten troon gebracht! Bij het aanschouwen van zulke gruwelen, riepen de baronnen met diep geschokt gemoed wraak, beide over de koning en over de paus. "Arm vaderland!" spraken zij, "beklagenswaardig Engeland!....En gij, o paus... vloek zij over uw hoofd!" *(9)*

(7) Uxores et filias suas ludibrio expositas. Matth. Paris, 231.
(8) Discurrebant sicarii caede humana cruentati, noctivagi, incendiarii, strictis ensibus. Ibid.
(9) Sic barones lacrymantis et lamentantes regem et papam maledixerunt. Ibid. 234.

De vloek.

De vloek bleef niet lang uit. Eens dat de koning van een meer dan gewoonlijk voordelige strooptocht terugkeerde, en terwijl de koninklijke voertuigen de overtocht maakten van de lage lande van de Wash, kwam de vloed zo onverwacht opzetten, dat alles wat de overkant nog niet bereikt had in de diepte verzwolgen werd *(10)*. Dit ongeval deed koning JAN als van schrik verstijven. Hij verbeeldde zich, dat de aarde gereed was haar schoot te openen, en hem Eveneens te verzwelgen. Hij vluchtte in een klooster, waar hij buitensporig veel cider dronk, en letterlijk stierf van dronkenschap en van schrik *(11)*.

(10) Aperta est in mediis fluctibus terra et voraginis abyssus, quae absorbuerunt universa cum hominibus et equis. Ibid. 242.
(11) Novi ciceris potatione nimis repletus. Matth. Paris, ad ann. 1216.

Bijgelovigheden.

Dusdanig was het uiteinde van ‘s pausen vazal - van zijn gewapende missionaris in Groot - Britannië. Nooit voorzeker was zulk een ellendig en snood vorst derwijze onwillekeurig de oorzaak geweest van grote zegeningen voor zijn volk. Immers van zijn regering mag Engeland zijn geestdrift voor de vrijheid en zijn afkeer van het pausdom dagtekenen. In deze tijd had een grote verandering plaats gegrepen. Prachtige kerken en meesterstukken van gewijde kunst, tal van ceremoniën, en gebeden en gezangen in overvloed verblindden het oog, streelde het oor, en namen de zinnen gevangen: maar dit alles getuigde tevens voor het ontbreken van het waar moreel en christelijk element in de Kerk, en dat wereldsgezindheid daar ten troon zat. Tegelijker tijd was de aanbidding van beelden en reliquiën, van heiligen, engelen en van MARIA als "moeder Gods;" het onderscheiden van de drievoudige eredienst van *latria, doulia en hyperdoulia (12)*, en het vasthouden aan leerstellingen en begrippen, waardoor met van de daad de enige ware Middelaar van de troon van de genade werd verplaatst op de rechterstoel van de wraak, maar al te geschikt om te bewijzen, dat hier de jammerlijke onkunde omtrent de waarheid, en het derven van de genade die van boven is, waardoor het pausdom wordt gekenmerkt, aanwezig was: gelijk een en ander evenzeer strekken moest, om zulk een beklagelijke toestand onder het volk te doen voortduren. Al deze dwalingen moesten echter samenwerken om een reactie te weeg te brengen; en werkelijk mag men zeggen dat de Hervorming reeds hier haar begin had genomen. Engeland was door het

pausdom verlaagd geworden; maar het verhief zich weer, door aan Rome tegenstand te bieden. GROSTETE, BRADWARDYN en EDUARD III bereidden de weg voor WIKLEF, en WIKLEF effende de baan voor de Hervorming.

(12) De Roomse Kerk onderscheidt drie soorten van eredienst: *latria*, de verering die God wordt toegebracht; *doulia*, die van de heiligen; en *hyperdoulia* die der maagd MARIA.

VI.

Grostête.

Onder de regering van HENDRIK III, de zoon van JAN zonder Land, en terwijl de koning zich lijdelijk voegde naar de overheersing van Rome, en de paus met de klachten van de baronnen de spot dreef, hield een godvruchtig man, en iemand van een vaste, ondernemende geest en een veelomvattend verstand, zich bezig met de studie der Heilige Schrift in de oorspronkelijke talen, en leerde hij dagelijks meer ootmoedig zich buigen voor haar onbeperkt gezag. ROBERT GROSTETE (Groothoofd of *Capito*) werd in het graafschap Lincolnshire van arme ouders geboren; en toen hij ten jare 1235 zich ten bisschoppelijke zetel van Lincoln verheven zag, wanneer hij zijn zestigste levensjaar bereikt had, sloeg hij moedig de hand aan een hervorming van zijn diocese, die een van de uitgebreidste was in Engeland. En dit was niet alles. Tezelfder tijd dat de Roomse opperkerkvoogd, die tot dusverre zich vergenoegd had met de titel van plaatsbekleder van de heilige PETRUS, zichzelf de plaatsbekleder noemde van God *(1)*, en de Engelse bisschoppen beval om te voorzien in plaatsen voor *drie honderd* Roomse geestelijken *(2)*, verklaarde GROSTETE dat "het volgen van een paus die zich verzet tegen de wil van CHRISTUS, is *zich scheiden van* CHRISTUS *en zijn lichaam*." - Hij voegde er bij: "Zo er ooit een tijd mocht komen, dat de mensen algemeen een dwalende opperkerkvoogd volgen, dan zal dat de tijd van de grote afval zijn. Dan zullen ware Christenen weigeren te gehoorzamen, en Romo zal de oorzaak zijn van een voorbeeldloze scheuring *(3)*." Met deze woorden voorspelde hij de Hervorming. Daar hij zich ergerde over de schraapzucht van de monniken en priesters, ging hij opzettelijk naar Rome, om op hervorming aan te dringen. "Broeder," zo sprak INNOCENTIUS IV tot hem, niet zonder bitterheid: "*Is uw oog boos, omdat ik goed ben*?" De Engelse bisschop antwoordde met de uitroep: "O geld, geld! hoe groot is uw macht - voornamelijk aan dit hof van Rome!"

(1) Non puri hominis sed veri Dei vicem gerit in terris. Innocent III. Epp. lib. VI. I, 335.
(2) Ut trecentis Romanis in primis beneficiis vacantibus providerent. Matth. Paris, ad ann. 1240.
(3) Absit et quod....haec sedes et in ea praesidetes causa sint schismatis apparen tis. Ortinnus Gratius, cd. Brown, fol. 251.

Ongehoorzaam uit gehoorzaamheid.

Er was nauwelijks een jaar verlopen, toen INNOCENTIUS de bisschop bevel gaf, om een kanunniksplaats aan de cathedraalkerk van Lincoln te geven aan zijn neef, die nog een kind was. GROSTETE antwoordde: "Na het vergrijp van Lucifer is er gene zonde sterker in strijd met het Evangelie, dan die welke zielen ten verderve brengt, door haar een ongetrouwe herder te geven. Slechte leraars zijn de oorzaak van ongeloof, ketterij en wanorde. Zij die hen in de Kerk brengen zijn weinig beter dan antichristen, en hun strafwaardigheid wordt te groter, naar gelang van hun rang. Indien ook al het hoofd van de engelen mij bevelen mocht zulk een kwaad te begaan, ik zou het weigeren. *Mijne gehoorzaamheid zelf verbiedt mij hier het gehoorzamen*; en daarom moet ik mij tegen het bevel verzetten *(4)*."

(4) Obedienter non obedio sed contradico et rebello. Matth. Paris, ad. ann. 1252.

De verschijning. De herder en de schapen.

Zo sprak een bisschop tot zijn kerkelijke opperheer. Zijn gehoorzaamheid aan het Woord van God verbood hem de paus te gehoorzamen. Dit is ook het grondbeginsel van de Hervorming geweest. "Wie is die oude sukkel, die met zijn sufferig hoofd over mijn handelingen durft oordelen?" riep INNOCENTIUS uit. Zijn gramschap werd echter door enkele kardinalen tot bedaren gebracht. - Op zijn sterfbed sprak GROSTETE nog duidelijker in de geest van de Hervormers. Hij verklaarde dat ketterij was "ene mening waaraan uit vleselijke beweegredenen werd vastgehouden *tegen de Schrift,* en die openlijk geleerd en stijfhoofdig verdedigd werd," waarmee hij dus het gezag van de Schrift erkende, boven of in plaats van het gezag van de Kerk. Hij stierf in vrede, en de algemene opinie noemde hem "een onderzoeker der Schriften, een tegenstander van de paus, en een verachter, geringschatter van Rome's priestermacht *(5)*." INNOCENTIUS, die aan zijn gebeente wraak wenste te oefenen, had het plan gevormd om zijn lijk te doen opgraven, toen - naar MATTH. PARIS verhaalt - op een nacht de bisschop hem verscheen. Hij trad aan het bed van de paus, raakte hem met zijn staf aan, en voegde hem met een vreselijke stem en onder dreigende gebaren toe *(6)*: "Ellendeling! De Heer *wil* niet dat gij enige macht over mij hebt! Wee u! "De verschijning verdween; en de paus, die een schreeuw gaf als of hij met een scherp wapen ware getroffen geweest, bleef bewusteloos liggen. Sinds had hij geen enkele geruste nacht meer; integendeel, hij werd gestadig vervolgd door de spooksels zijner verhitte verbeelding, en gaf de geest, terwijl hij het paleis van akelige jammerklachten weergalmen deed. GROSTETE stond niet alleen, bij zijn tegenstand aan de paus. SEWAL, aartsbisschop van York, deed Eveneens; en "hoe meer de paus hem veroordeelde, hoe meer het volk hem zegende *(7)*." - "Matig uw geweldenarij," sprak de aartsbisschop tot de paus, "want de Heer zei tot PETRUS: Weid mijn schapen, en niet scheer hen, vil hen of verscheur hen *(8)*." De paus lachte er over en liet de bisschop praten, omdat de koning de paus de handen vrijliet, om te doen wat hij wilde. Evenwel, de macht van Engeland, die gestadig aan het klimmen was, kon eerlang meerdere steun geven aan dergelijke protesten.

(5) Scripturarum sedulus perscrutator diversarum, Romanorum malleus et contemptor. Matth. Paris, vol. II, p. 876, fol. Lond. 1640. Zestien van zijn Schriften (Sermones et epistolae) worden gevonden in BROWN, *app. ad Fasciculum*.

(6) Nocte apparuit ei episcopus vultu severo, intuit u austero, ac voce terribili. Ibid 883.

(7) Quanto magis a papa maledicebatur, tanto plus a populo benedicebatur. Ibid. ad ann. 1257.

(8) *Pasce* oves meas, non *tonde*, non *excoria*, non *eviscera*, vel devorando *consume*. Ibid. ad ann. 1258.

Bloei van Engeland.

De natie nam werkelijk in grootheid en in aanzien toe. De dolzinnigheden van een JAN zonder Land, waaraan het Engelse volk onder anderen het verlies van de bezittingen op het vaste land te danken had, waren nochtans de aanleiding geweest om dat volk meer eenheid en macht te doen verkrijgen. De Normandische koningen, die nu verplicht waren geworden om geheel en al zich los te maken van het land dat hun geslacht ten wieg en bakermat was geweest, waren er ten laatste toe gekomen, om Engeland als hun thuis, hun vaderland te beschouwen. De twee landaarden die elkaar zolang vijandig waren geweest, smolten nu in één. Vrije instellingen traden in het leven; de landswetten werden opzettelijk onderzocht, en kweekscholen voor wetenschap en letteren gesticht. De taal begon vaste grondslagen en

vormen te verkrijgen: en Engeland's schepen waren reeds geducht ter zee. Gedurende het tijdvak van meer dan een eeuw, behaalden de Britse legers telkens de schitterendste overwinningen. Een koning van Frankrijk werd als krijgsgevangene naar Londen gebracht, en een Engels koning werd te Parijs gekroond. Zelfs op Spanje en Italië bleef de oorlogsmoed van de trotse eilanders niet zonder invloed. Het Engelse volk verkreeg een plaats in de eerste rang van de natiën, en daar het karakter van een natie zich nooit ter helfte slechts verheft, kon Engeland, waar het de machtige van de aarde aan zijn voeten zag, niet langer kruipen voor de zetel van een Italiaanse priester. In geen tijdperk tastten Engeland's wetten krachtdadiger het pausdom aan. Toen in het begin der veertiende eeuw een Engelsman een pauselijke bul naar Londen had gebracht - en het was een bul van zuiver geestelijke aard, te weten een excommunicatie - werd hij vervolgd als een verrader van de kroon, en hij zou met de strop zijn gestraft geworden, bijaldien het vonnis niet, op verzoek van de kanselier, in altijddurende ballingschap ware veranderd *(9)*. De burgerlijke wet, landswet (*common law*) was het wapen, waarvan de regering zich destijds tegen de pauselijke bullen bediende. Kort daarop, namelijk in het jaar 1307, gaf koning EDUARD de sherifs bevel, om aan de hooghartige aanmatigingen van Rome's handelingen perk te stellen. Maar Engeland heeft bepaald de ontwikkeling van het protestants element op zijn grond te danken aan twee grote mannen van de veertiende eeuw, die met gelijke luister uitblonken, de een als man van Staat, de andere op het gebied der Kerk.

(9) FULLER's Church History, cent. XIV, p. 90, fol. Lond. 1655.

De primaat en de ezel.

In het jaar 1346 stond bij Crecy een Engels leger, 34,000 man sterk, tegenover een Franse krijgsmacht van 100,000 strijders. In het Engelse kamp bevonden zich twee personaadjen van zeer verschillend karakter. Een ervan was koning EDUARD III, een dapper en eerzuchtig vorst, die er gelijk naar streefde, om voor zijn koninklijk gezag alle mogelijke uitbreiding van macht te verkrijgen, en om Engeland's roem zoveel doenlijk te verhogen, en die daarom de verovering van Frankrijk ondernomen had. De andere was zijn kapellaan BRADWARDYN; een man van zulk een nederigen gemoedsaard, dat zijn eenvoudigheid van hart dikwijls als domheid werd aangemerkt. Zoo gebeurde het ook, dat tijdens hij te Avignon uit handen van de paus de bisschopsmantel ontving, daar hij met de diocese van Canterbury bekleed was geworden, een spotter op een ezel gezeten de zaal binnenreed, en de paus het voorstel deed om *hem* tot primaat te benoemen, in stede van die dommen priester.

Bradwardyn.

BRADWARDIJN was een van de godvruchtigste mannen van zijn tijd, en aan zijn gebeden werden de overwinningen van zijn koninklijke meester toegeschreven. Hij was tevens een van de grootste genieën zijne eeuw, en bekleedde de eerste rang onder de sterrekundigen, filosofen en wiskundigen *(10)*. De roem van de wetenschappen had hem in het eerst afgetrokken van de leer des kruises. Maar op zekere dag dat hij zich in de kerk bevond, en luisterde naar de voorlezing van Gods Woord, trok de uitspraak zijn aandacht: *"Het is niet desgenen die wil, noch desgenen die loopt, maar van de ontfermenden Gods."* Hij zegt ons, dat zijn ondankbaar hart aanvankelijk deze verootmoedigende leer met afkeuring verwierp. Maar het Woord van God had niettemin hier een onuitwisbare indruk gemaakt op zijn gemoed. Hij werd eerlang tot gelovig inzien gebracht van de waarheden die hij versmaad had; en nu verzuimde hij ook niet, om de leer van de eeuwige genade met nadruk te verkondigen, te weten te Oxford, op *Merton College*. Hij had met zulke ruime teugen uit de bron der Schrift gedronken, dat de

overleveringen van de mensen hem gering belang inboezemden; en hij was zo geheel vervuld met de aanbidding in geest en in waarheid, dat hij aan uiterlijke bijgelovigheden gene aandacht wijdde. Wat hij sprak werd met de meeste belangstelling aangehoord, gelijk het ook door geheel Europa weerklank vond. De goddelijke genade maakte daarvan de grondslag uit, zo als dit met de Hervorming evenzeer het geval was. Met droefheid zag BRADWARDYN hoe het Pelagianisme overal een godsdienst van bloot uiterlijkheden in de plaats stelde van het inwendige Christendom, en op zijn knieën smeekte hij om de uitredding van de Kerk. "Gelijk in de dagen van ouds vier honderd vijftig Baälspriesteren strijd voerde tegen éne enkele profeet van God, zo, o Heer," dus riep hij biddende uit, "is het getal ontelbaar, diegenen die met PELAGIUS tegen Uw vrije genade kampen *(11)*. Zij leren dat zij niet de genade ontvangen om niet, maar die kopen *(12)*. De menselijke wil, zeggen zij, gaat vooraf, en de Uwe komt in de tweede plaats; hun wil is de meester, de Uwe de dienaar *(13)*..... Helaas! bijna de gehele wereld bewandelt het pad der dwaling, in de voetstappen van PELAGIUS *(14)*! Sta op, o Heer! en richt Uw zaak!" En de Heer stond op, maar niet dan na de dood van deze vrome aartsbisschop - in de dagen van WIKLEF, die, in zijn jeugd, de lessen op *Merton College* bijwoonde - en vooral in de dagen van LUTHER en CALVIJN. Zijn tijdgenoten gaven hem de naam van de *diepzinnige doctor*.

(10) Zijn Schriften over Rekenkunst en Meetkunst zijn uitgegeven geworden, maar ik weet niet of dit met zijn Sterrekundige Tafelen het geval is.
(11) Quot, Domine, hodie cum Pelagio pro libero arbitrio contra gratuitam gratiam tuam pugnant? De causa Dei adversus Pelagium, libri tres, Lond. 1618.
(12) Nequaquam gratuita sed vendita. Ibid.
(13) Suam voluntatem praeire ut dominam, tuam subsequi ut ancillam. Ibid.
(14) Totus paene mundus post Pelagium abiit in errorem. Ibid.

En terwijl BRADWARDYN met getrouwheid het pad des geloofs bewandelde, zag men EDUARD, zijn doorluchtige beschermer, zegepralend zijn weg gaan op het veld van de politiek. Daar CLEMENS IV bepaald had dat de eerste twee vacaturen in de Anglikaanse Kerk voor twee van zijn kardinalen bestemd zouden zijn, spraken ‘s konings hovelingen: "Frankrijk wordt *Engels*; en bij wijze van vergoeding wordt Engeland *Italiaans*." EDUARD daarentegen, die verlangde de godsdienstige vrijheden van Engeland te waarborgen, deed in het jaar 1350 in overleg met het parlement bepalingen tot stand komen (*Statute of provisors*) waarbij iedere kerkelijke benoeming nietig werd gemaakt, die in strijd mocht zijn met de rechten van de koning, de kapittels, of van hen die het patronaatrecht hadden uit te oefenen. Op deze wijze werden de privilegiën der kapittels en de vrijheid van de Engelse Catholieken, zowel als de onafhankelijkheid van de kroon beschermd tegen inbreuken door vreemdelingen; en levenslange gevangenis of bannissement was de straf voor allen die tegen deze wet mochten zondigen.

Alle rijken hebben een einde.

Deze stoute stap boezemde de paus vrees in. En daarom, toen de koning drie jaren later een zijner secretarissen voor de diocese van Durham had benoemd - en wel een man die van alle hoedanigheden ontbloot was, die een bisschop behoort te bezitten - bekrachtigde de paus zonder aarzelen de aanstelling. Wanneer iemand hierover zijn verwondering betuigde, gaf de paus ten antwoord: "Al had de koning van Engeland een *ezel* benoemd, ik zou hem aangenomen hebben." Dit mag ons doen denken aan de *ezel* van *Avignon*; en het schijnt wel dat dit arme dier destijds een belangrijke rol speelde bij de pauselijke verkiezingen. Doch dit

zij zo het wil: de paus gaf toe. "Alle rijken hebben een einde" merkt een historieschrijver te van deze plaatse aan: "als zij eens hun hoogste punt bereikt hebben volgt er stilstand, zij gaan terug en komen tot verval *(15)*."

(15) Habent imperia suos terminos; huc cum venerint, sistunt, retrocedunt, ruunt. FULLER's Hist., cent XIV, p. 116.

Wetten tegen Rome.

Dit einde scheen met elke dag nader te komen. Onder de regering van EDUARD III, tussen 1343 en 1353, opnieuw in 1364, en eindelijk onder RICHARD II, in 1393, werden de gestrenge wetten aangenomen, die alle beroep op het hof van Rome verboden, te gelijk met alle bullen van de Roomse opperbisschop, alle excommunicatiën enz.; met één woord, elke daad waardoor in de rechten van de kroon werd getreden: en waarbij werd bepaald, dat een iegelijk die dergelijke documenten mocht in Engeland brengen, of die ontvangen, bekend maken of ten uitvoer leggen, buiten 's konings bescherming gesteld, hun eigendom verbeurd verklaard, hun personen in verzekering genomen, en zij voor de koning en zijn raad gesteld zouden worden, om naar de voorschriften van deze wetten te worden gevonnisd. Dit waren de statuten van *Proemunire (16)*.

(16) De natuurlijkste betekenis van het woord *proemunire* (waarmee meer bijzonder de wet van 1393 wordt aangeduid) schijnt wel die te zijn welke FULLER aangeeft (cent. XIV p. 148): de koninklijke macht te beschutten en te sterken tegen buitenlandse aanrandingen. Zie de gehele wet, *ibid*. p. 145 - 147.

Groot was de verontwaardiging van Rome op het bericht dat dergelijke wetten uitgevaardigd waren. "Zo de bil van de *dode hand* (mortmain) de paus in het zweet heeft gejaagd," zegt FULLER, "joeg die van *Proemunire* hem de koorts aan." Een paus noemde het "ene verfoeilijke wet," "ene afschuwelijke misdaad *(17)*." Dergelijke benamingen zijn de pausen gewoon te bezigen voor alles wat hun aanmatiging in de weg komt.

(17) Execrabile statutum....foedum et turpe facinus. MARTINUS V aan de hertog van BEDFORD. FULLER cent. XIV, p. 148

Twee oorlogen.

Van de beide oorlogen welke EDUARD gevoerd heeft - de een tegen de koning van Frankrijk, en de andere tegen het pausdom - was laatstgenoemde de rechtvaardigste en belangrijkste. De voordelen welke deze vorst had gehoopt te trekken van zijn schitterende overwinningen bij Crecy en Poitiers verdwenen bijna geheel in rook, nog voor zijn dood; terwijl zijn worstelingen met het pausdom, die de waarheid ten grondslag hadden, tot zelfs nog in onze dagen een onmiskenbare invloed hebben gehad op de lotsbestemmingen van Groot - Brittanië. Evenwel, de gebeden en overwinningen van BRADWARDYN, die in deze gevallen eeuw de leer der genade zo krachtig verkondigde, brachten nog grotere uitwerkselen te weeg, niet slechts voor de behoud van vele zielen, maar voor de vrijheid, zedelijke kracht en grootheid van Engeland.

VII.

Bedelmonniken.

Zo scheen dan Engeland in de eerste helft de veertiende eeuw, nagenoeg twee honderd jaren vóór de Hervorming, gezind om zich aan het juk van Rome te onttrekken. BRADWARDYN was niet meer: maar iemand die zijn discipel was geweest, stond gereed hem na te volgen; en zonder dat deze juist tot de hoogste bedieningen geraakte, spiegelde zich in zijn persoon beide het verleden en de toekomst af van de Kerk van CHRISTUS in Groot - Brittanië. De Engelse Hervorming begon niet met HENDRIK VIII; het nieuwe leven van de zestiende eeuw is slechts een schakel in de keten, die met de Apostelen aanvangt en voortloopt tot op onze dagen.

De weerstand van EDUARD III tegen het pausdom *van buiten*, had het pausdom *van binnen* niet onderdrukt. De bedelmonniken, en vooral de Franciskanen, die fanatieke kampvechters van de paus, beijverden zich om, door "vroom bedrog," de rijkdommen des lands tot hun monopolie te maken. "Alle jaren" zo spraken zij "daalt ST. FRANCISKUS uit de hemel neer in het vagevuur, en verlost dan de zielen van al diegenen, die in het gewaad van zijn orde begraven zijn geworden." Deze bedelbroeders roofden ook kinderen van hun ouders weg, en voerden die naar de kloosters. Zij gaven zich het voorkomen alsof zij arm waren, en met een zak op de rug gingen zij rond, en vroegen met een droevig gelaat aan arm en rijk een gave. Maar in dezelfde tijd woonden zij in paleizen, hoopten schatten samen, hadden kostbare kleren, en besteedden hun tijd aan fijne gastmalen *(1)*. De minsten van hen beschouwden zichzelf als *lords*, en zij die de doctorale muts droegen; achtten zich niet minder dan koningen. Terwijl zij hun genoegen zochten, en aten en dronken aan hun wel voorziene tafels, zonden zij onwetende, onbeschaafde lieden uit, in hun plaats, die fabelen en legenden moesten uitkramen, om het volk bezig te houden, en tevens niet verzuimen dat volk te plunderen *(2)*. Bijaldien een rijke ervan sprak om aalmoezen te geven aan de armen, en niet aan de monnikken, verhieven zij luid de stem tegen zulke "goddeloosheid," en spraken met dreigend gebaar: "Als gij zo wilt doen zullen wij het land verlaten, en terugkomen in gezelschap van een legioen blinkende helmen *(3)*." De algemene verontwaardiging was ten top geklommen. "De monnikken en de priesters van Rome," zo zei men, "eten ons op als een kanker. God moge ons verlossen, of het volk zal vergaan....Wee over hen! Het vat van de toorn zal overvloeien. De mannen van de Heilige Kerk zullen veracht wezen als rottend aas; als honden zullen zij worden uitgeworpen *(4)*."

(1) When they have overmuch riches, both in great waste houses and precious clothes, in great feasts and many jewels and treasures. WICKLIFFE's Tracts and Treatises, (uitgegeven door de *Wickliffe Society*) p. 224.
(2) Ibid. 240.
(3) Come again with bright heads. Ibid.
(4) Men of holy Church shall be despised as carrion, as dogs shall they be cast out in open places. WICKLIFFE, The Last Age of the Church.

Eis van Urbanus V. De wreker.

De trotsheid van Rome vulde de maat tot overvloeien toe. Paus URBANUS V, die geen aandacht scheen te slaan op de lauweren, door de koning op de slagvelden van Crecy en Poitiers gewonnen, vorderde van EDUARD III dat hij hem zou erkennen als wettig opperheer van Engeland, en dat hij hem als leenman een jaarlijkse schatting zou betalen, ten belope van duizend mark. In geval van weigering moest de koning te Rome voor hem verschijnen. Sinds

drie en dertig jaren hadden de pausen nooit gerept van de schatting welke koning JAN aan INNOCENTIUS III had ingewilligd, en die altijd zeer ongeregeld was betaald geworden. De overwinnaar van de Valois werd daarom in gramschap ontstoken, over deze onbeschaamdheid van de Italiaanse bisschop, en riep Gods hulp aan, om Engeland te wreken. De wreker kwam uit Oxford voort. JOHN WICKLIFFE (WIKLEF), die ten jare 1324 in een klein dorpje van Yorkshire geboren werd, was een van de studenten die op *Merton College* de lessen bijwoonden van de vrome BRADWARDYN. Hij was in de bloei van zijn jaren, en trok aan de universiteit zeer de opmerkzaamheid. In het jaar 1348 brak ook in Engeland een vreselijke pest uit, die opvolgelijk Azië en het vaste land van Europa geteisterd had, en die, naar gezegd wordt, schier de helft van het menselijk geslacht ten grave sleepte. Deze bezoeking van de Almachtige klonk als de bazuin van de jongsten oordeelsdag in het gemoed van WIKLEF. Daar de gedachte aan de eeuwigheid hem verontrustte, bracht de jonge man - want hij was toen slechts vier en twintig jaren oud - dagen en nachten in zijn kamertje door, onder zuchten en klagen, en onder bidden tot God, dat Hij hem de weg mocht tonen die hij te volgen had *(5)*. Hij vond die weg in de Heilige Schrift, en besloot ook hem aan anderen bekend te maken. Hij ving met voorzichtigheid aan; doch toen hij in 1361 gekozen werd tot *warden* (bestuurder, hoofd) van *Balliol College*, en in 1365 van *Canterbury College*, begon hij de leer des geloofs meer nadrukkelijk te verkondigen. Zijn bijbelse en filosofische studiën, zijn godgeleerde kennis, zijn diepdenkend verstand, de reinheid van zijn zeden en zijn vaste moed, maakten hem tot het voorwerp van de algemene bewondering. Daar hij, evenals zijn meester, grondig was in zijn onderwijs en een welsprekend prediker tevens, behandelde hij in de loop van de week, op de lessen, dàtgene waarover hij zondags dacht te prediken; en zondags predikte hij voor het volk, wat hij in die week voor de studenten verklaard en met hen onderzocht had. Zijn disputatiën gaven kracht en gehalte aan zijn leerredenen, en zijn leerredenen verspreidden licht over zijn disputatiën. Hij beschuldigde de geestelijkheid dat zij de Heilige Schrift verbannen had, en drong er op aan, dat het gezag van Gods Woord hersteld werd in de Kerk. Dergelijke discussiën werden onder luide toejuichingen aangehoord, en de grote menigte van bekrompene, domme gemoederen ergerde zich geweldig over deze ruime bijval.

(5) Long debating and deliberating with himself, with many secret sighs. Fox, Acts and Monuments, I. p. 485 fol. Lond. 1684.

Wiklef.

WIKLEF was veertig jaar oud, toen de pauselijke aanmatigingen Engeland beroerden tot op zijn grondslagen. Hij was tegelijkertijd een bekwaam staatsman en een ijverig Christen, en verdedigde daarom de rechten van de kroon manmoedig tegen de inbreuken die Rome daarop maken wilde; en de gronden die hij bijbracht, strekten niet slechts om zijn landgenoten in het algemeen over de zaak in te lichten, maar wekten ook de ijver op, van onderscheidene leden van beide huizen van het Parlement.

Schatting en bescherming.

Het Parlement vergaderde, en nooit misschien was het samengeroepen over een zaak, die in zulk een hoge graad de belangstelling wekte van Engeland, ja van de gehele Christenheid. De debatten in het Huis van de Lords waren vooral merkwaardig. Al wat WIKLEF had aangevoerd, werd ook hier als bewijsgrond gebezigd. "De *schatting* van leenman" zei de een, "is alleen verschuldigd aan degene, die zijn leenman daarvoor *bescherming* verzekeren kan. Welnu, hoe kan de paus ten oorlog gaan, om zijn leenroerigen te beschermen?" - "Is het als vazal van de kroon, of als leenheer, dat de paus een deel van onze bezittingen vraagt?" sprak

een ander. "URBANUS V wil eerstgenoemde titel niet dragen.....Uitmuntend! maar het Engelse volk wil die anderen titel niet erkennen." - "Waarom," zo vroeg een derde, - "waarom werd deze schatting oorspronkelijk toegestaan? Om de paus te betalen, voor de absolutie die hij aan koning JAN gaf....Derhalve is zijn eis blote simonie, een soort van geestelijke zwendelarij, die door geestelijke en wereldlijke lords beiden met verontwaardiging behoort afgewezen te worden." "Nee," zei een ander spreker, "Engeland behoort niet aan de paus. De paus is maar een mens, een zondig mens; maar CHRISTUS is de Heer der heeren, en dit koninkrijk wordt onmiddellijk en uitsluitend in Zijn naam bestuurd *(6)*." Zo spraken de lords, door WIKLEF's geest aangevuurd. Het parlement besliste met algemene stemmen, dat geen vorst het recht had om de souvereiniteit van het koninkrijk te vervreemden, zonder toestemming van de beide andere standen des Rijks; en dat, indien de paus beproeven mocht de koning van Engeland als zijn vazal te behandelen, de natie als één enig man zou opstaan, om de onafhankelijkheid van de kroon te handhaven.

(6) Deze beschouwingen werden door WIKLEF vermeld in zijn geschrift over het onderwerp, dat in de *Selden* MSS. bewaard en door J. LEWIS in druk gegeven werd, in zijn History of WICKLIFFE, App. N. 30, p. 349. WIKLEF was tegenwoordig bij de beraadslagingen; *quam audivi in quodam concilio a dominis secularibus*.

Te vergeefs ontstaken Rome's aanhangers in toorn over deze waarlijk edele beslissing; tevergeefs wilden zij staande houden, dat, volgens het kanonieke recht, de koning van zijn leen ontzet moest worden, en dat Engeland nu behoorde aan de paus. "Nee," sprak WIKLEF "de kanonieke wet heeft gene kracht, waar zij in strijd is met het Woord van God." EDUARD III benoemde WIKLEF tot een van zijn kapellanen; en van deze ogenblik aan heeft het pausdom opgehouden om - althans in stellige bewoordingen - op de souvereiniteit van Engeland aanspraak te maken.

***Conferentie in Brugge. Het* Goede Parlement.**

Maar wanneer de paus hier zijn wereldse eisen varen liet wenste hij voor het minst aan zijn geestelijke vorderingen de hand te houden, en het intrekken te bewerken, van de wetten van *Proemunire* en *Provisors*. Er werd, die ten gevolge, besloten te Brugge een conferentie te houden, om deze zaak te behandelen; en WIKLEF, die twee jaren vroeger de graad van doctor in de godgeleerdheid verkregen had, begaf zich in april 1374 met de andere gemachtigden derwaarts. Men kwam dan in 1375 tot de schikking, dat de koning zich verbinden zou, om de strafbepalingen te herroepen tegen de pauselijke zaakgelastigden, en dat de paus de voordrachten van kerkelijke benoemingen, door de koning te doen, bekrachtigen zou *(7)*. Maar de natie nam geen genoegen met zodanige overeenkomst. "De geestelijken die ons van Rome gezonden worden," zo sprak men in het Huis van de Gemeenten, "zijn gevaarlijker voor het koninkrijk, dan Joden of Saracenen. Ieder pauselijk zendeling, die zich in Engeland ophoudt, en ieder Engelsman, die leeft aan het hof van Rome, moet met de dood gestraft worden." Dit was de taal van het *Goede Parlement*. In de veertiende eeuw noemde de Engelse natie een parlement *goed*, wanneer het niet toegaf aan het pausdom.

(7) RYMER, VII, p. 33, 83 - 88.

WIKLEF zag zich, na zijn terugkomst in Engeland, benoemd tot rector van Lutterworth; en daar hij besefte dat Rome nimmer een stap achterwaarts doet, dan met de geheime bedoeling om meer dan éne schrede vooruit te komen, verbond hij van nu aan een praktische

werkzaamheid met zijn akademische invloed. Te Oxford sprak hij als geëerd meester tot de jeugdige theologanten, zijn leerlingen; in zijn kerspel sprak hij tot het volk, als prediker en als herder. "Het Evangelie" zei hij, "is de enige bron van de godsdienst. De roomse paus is maar een afzetter *(8)*, en wel ver dat hij het recht zou hebben om de gehele wereld onder tucht te stellen, mag hij wettig door zijn onderhorigen, en zelfs door leken berispt en geoordeeld worden."

(8) Beurzensnijder staat er eigenlijk. "The proud wordly priest of Rome, and the most cursed of clippers and purse - kervers. LEWIS, History of WICKLIFFE, p. 37, Oxford, 1820.

De Convocatie.

Het pausdom begon bekommerd te worden. COURTENAY, zoon van de graaf van Devonshire, een hooghartig maar tevens ernstig gestemd priester, en met ijver vervuld voor wat hij geloofde de waarheid te zijn, was kortelings met de diocese van Londen bekleed geworden. Hij was in het parlement opgetreden tegen WIKLEF's beschermer, JOHN, hertog van Lancaster, derde zoon van EDUARD III, en hoofd van het huis van die naam. En de bisschop, die zag hoezeer de leringen van de hervormer ingang vonden bij het volk, onder hoge en geringe, beschuldigde hem van ketterij, en daagde hem om te verschijnen voor de Convocatie, die in de hoofdkerk van ST. PAULUS vergaderd was.

Schuldigen* staan *voor hun rechters! De prelaat en de hertog.

Op de 19de februari 1377 verdrong zich een ontzaggelijke menigte, door fanatieke ijver gedreven, aan de toegang van de kerk, en vulde weldra de kruisgangen; terwijl de burgers, die voor hervorming gunstig gestemd waren, zich bedaard te huis hielden. WIKLEF verscheen, voorafgegaan door lord PERCY, maarschalk van Engeland, en vergezeld van de hertog van Lancaster, die uit zuiver politieke gronden zijn verdediger was. Hij werd gevolgd door vier licentiaten in de theologie (bachelors of divinity), en trachtte zich een weg te banen door de vijandig gezinde menigte, die Lancaster beschouwde als de vijand van hun vrijheden, en hem, WIKLEF, als de vijand van de Kerk. "Laat het gezicht van deze bisschoppen u geen haar breed doen afwijken van uw geloofsovertuiging" sprak de hertog tot de doctor. "Zij zijn ongeleerd;" ging hij voort, "en wat deze oploop van volk betreft: vrees niets, wij zijn hier om u te beschermen *(9)*." Toen de hervormer de voet over de drempel van de kerk had gezet, was het volk daar binnen zo dicht op één gepakt als een muur; en wat de graafmaarschalk ook deed, WIKLEF en LANCASTER konden niet vooruit komen. De dichte mensenmassa bewoog zich als één lichaam her en derwaarts, en terwijl velen dreigend zwaaiden met de armen, weergalmde het gebouw van woest geschreeuw. Ten laatste gelukte het PERCY zoveel ruimte te krijgen onder de hoop, dat WIKLEF kon voortgaan. De trotse COURTENAY, die van de aartsbisschop de last ontvangen had om de vergadering als voorzitter te leiden, had reeds ongeduldig de afloop verbeid, en zag tot zijn groot ongenoegen, dat de geleerde doctor door twee van de invloedrijkste mannen van Engeland vergezeld werd. Hij zei niets tot de hertog van Lancaster, die in deze ogenblik het rijk bestuurde, maar tot PERCY sprak hij op scherpen toon: "Als ik geweten had, mylord, dat gij u aanmatigde om in deze kerk de meester te spelen, zou ik wel maatregelen genomen hebben om u het binnenkomen te beletten." Hierop gaf LANCASTER koel ten antwoord: "Hij zal zulk meesterschap hier oefenen, wat gij er ook tegen zeggen mocht *(10)*." Nu keerde PERCY zich tot WIKLEF, die nog altijd was blijven staan, en zeide hem: "Ga zitten, en rust wat uit." Maar toen COURTENAY dit hoorde liet hij zijn gramschap de vrije loop, en riep uit: "Hij moet niet gaan zitten; schuldigen *staan* voor hun rechters." Daar het evenwel LANCASTER's

verontwaardiging wekte, dat een geleerd doctor van Engeland een gunst zou geweigerd worden, waarop zijn jaren reeds hem aanspraak gaven (want hij naderde dicht de zestig) richtte hij aldus het woord tot de bisschop: "Mylord, gij zijt zeer vermetel; zijt op uw hoede....of ik zou uw trots wel eens kunnen vernederen; en uw trots niet alléén, maar die van alle prelaten in Engeland tezamen *(11)*." - "Gij mocht mij zoveel kwaad doen als gij maar kunt," was het hooghartige antwoord van COURTENAY. De hertog hernam nu met enige ontroering: "Gij zijt vrij scherp, mylord. Gij denkt zeker dat gij op uw familie steunen kunt....maar uw betrekkingen konden wel eens genoeg te doen hebben om zichzelf te beschermen." Hierop gaf de bisschop het waarlijk edel antwoord: "Ik stel mijn vertrouwen niet op mijn bloedverwanten, en op geen mens ter wereld; maar ik vertrouw alleen op God, met wiens hulp ik vrijmoedigheid zal hebben om de waarheid te spreken." LANCASTER, die in deze woorden louter schijnheiligheid zag, keerde zich tot iemand van zijn gevolg, en fluisterde dien in het oor, maar zo hard dat het door de omstanders kon verstaan worden: "Ik zou de bisschop liever bij de haar van zijn stoel slepen, dan dat ik dit van hem verdragen zou." Elk onpartijdige moet bekennen, dat de prelaat hier met groter waardigheid sprak dan de hertog. LANCASTER had daarom ook nauwelijks deze onvoorzichtige woorden geuit, of 's bisschops lieden vielen op hem en PERCY aan, en sloegen zelfs de handen aan WIKLEF, die de enige was die bij dit alles kalm was gebleven *(12)*. De beide edellieden boden tegenstand; hun vrienden en bedienden verdedigden hen; kortom er ontstond een waar oproer, en er was geen hoop om de rust te herstellen. De twee lords ontkwamen ter nauwernood, en de vergadering ging in grote verwarring uit een.

(9) Fox, Acts, 1 p. 487. fol. Lond. 1684.
(10) He shall keep such mastery here, though you say nay.
(11) Of all the prelacy in England. FULLER, Church Hist. cent. XIV, p. 135.
(12) Fell furiously on the lords. Ibid. 136.

Opschudding.

Toen de graaf - maarschalk de volgende dag aan het Parlement voorgesteld had, om de verstoorders van de openbare rust te doen vatten, vervulde de mannen van de clericale partij, in vereniging met de vijanden van LANCASTER, de straten met hun geroep en hun klachten; en terwijl de hertog en de graaf langs de Theems ontkwamen, liep het gemeen voor het huis van PERCY te hoop, alwaar nu de deuren met geweld geopend werden, alle kamers onderzocht, en zelfs met het zijdgeweer in alle donkere hoeken gestoken werd, om zich te verzekeren dat niemand daar verborgen was. Daar het bleek dat PERCY ontkomen was, ijlden de woestelingen, die zich nu verbeeldden dat de graaf in het paleis van LANCASTER verborgen was, naar de Savoy, destijds het prachtigste gebouw van het ganse koningrijk. Zij sloegen een priester dood, die hen in hun verdienstelijk werk had willen stuiten, rukten het hertogelijke wapen af, en hingen dat aan de galg, evenals of LANCASTER een verrader was geweest. Zij zouden het hierbij niet gelaten hebben, indien de bisschop hen niet zeer te pas herinnerd had, dat het *in de Vasten* was. Voor WIKLEF liep het dáármee af, dat hij werd vrijgelaten, met de vermaning om zich van de prediking zijner stellingen te onthouden.

Twee pausen één Antichrist.

Doch deze beslissing van de priesters werd niet goedgekeurd door het volk van Engeland. De algemene opinie verklaarde zich ter gunste van WIKLEF. "Als hij schuldig is," zei men, "waarom wordt hij dan niet gestraft? En is hij onschuldig, waarom wordt hem dan geboden te zwijgen? Zo hij de zwakste is in kracht, dan is hij tevens de sterkste in waarheid!" En dit was

hij inderdaad; en nooit had hij met zoveel nadruk gesproken. Hij tastte openlijk de zogenaamde Apostolische Stoel aan en verklaarde dat de *twee* pausen, gelijk zij te Rome en te Avignon als tegen elkaar over stonden, tezamen slechts één' antichrist uitmaakten. En daar WIKLEF nu zo openlijk tegen de paus was opgetreden, ging hij eerlang verder, en betuigde dat CHRISTUS alléén de koning is van de Kerk: en ook dat geen mens geëxcommuniceerd kan worden, tenzij hij eerst en voornamelijk zulk vonnis over zichzelf hebben uitgesproken *(13)*.

(13) VAUGHAN's WICKLIFFE, Appendix, vol. I, p. 434.

Rome kon voor dit alles de oren niet sluiten. WIKLEF's vijanden zonden de paus negentien stellingen, welke zij aan de hervormer toeschreven; en in de maand junij 1377, juist toen RICHARD II, zoon van de *Zwarte Prins*, als kind van elf jaren de troon beklom, kwamen er drie brieven van GREGORIUS XI, te weten één gericht aan de koning, één aan de aartsbisschop van Canterbury, en één aan de universiteit van Oxford, waarbij WIKLEF als ketter werd aangeklaagd; terwijl er op aangedrongen werd, dat er tegen hem zou gehandeld worden als tegen een gewone dief. De aartsbisschop liet onverwijld de dagvaarding uitgaan, terwijl vanwege de kroon en de universiteit het stilzwijgen bewaard bleef.

Het hol van de leeuw.

Op de aangewezen dag begaf WIKLEF, zonder ditmaal door LANCASTER of PERCY vergezeld te worden, zich naar de aartsbisschoppelijke kapel van Lambeth. "De meesten dachten dat hij verscheurd zou worden," zegt een geschiedschrijver, "daar hij hier in het hol van de leeuw werd gebracht *(14)*." Maar de burgers waren waakzaam, waar de koning dit niet scheen te zijn. Rome's aanval had de vrienden van vrijheid en waarheid in Engeland wakker gemaakt. "De pauselijke breven moeten in dit land geen gevolg hebben zonder 's konings toestemming," spraken zij. "Ieder is meester in zijn eigen huis."

(14) FULLER's Church Hist. cent. XIV p. 137.

De grondslag van de onfeilbaarheid. De theologie van Wiklef.

De aartsbisschop had ter nauwernood de zitting geopend, toen Sir LOUIS CLIFFORD de kapel binnentrad, en de daar verenigde geestelijke rechtbank in naam van de koningin - moeder verbood, om tegen de hervormer te handelen. De bisschoppen waren nu als door een panise schrik getroffen *(15)*. "Zij bogen het hoofd," zegt een Rooms Katholijk historieschrijver, "gelijk een riethalm buigt voor de wind *(16)*" WIKLEF verwijderde zich, nadat hij een protest had ingeleverd. "Eerst en vooral," zo sprak hij, "wens ik met mijn gehele hart, en met Gods genade, een oprecht Christen te zijn, en om, zolang mijn leven zal verlengd worden, het Evangelie van CHRISTUS te belijden en te verdedigen, zoveel ik zal vermogen *(17)*." En hij voegde er bij: "Het gehele menselijk geslacht te samen heeft de macht niet, om iemand te bevelen aan te nemen, dat PETRUS en zijn opvolgers de wereld regeren." WIKLEF's vijanden bestreden dit protest, en een van hen hield met warmte staande, dat alles wat de paus beval moest aangemerkt worden als goed. "Wat!" antwoorde de hervormer, "de paus zou dan van de canon van de heilige Schriften ieder boek dat hem mishaagt mogen uitsluiten, en de Bijbel naar zijn goedvinden veranderen?" WIKLEF oordeelde dat Rome de grondslag van de onfeilbaarheid uit zijn verband had gerukt, door die onfeilbaarheid van de Schriften over te brengen op de paus; en hij wenste haar daarom op de rechte plaats hersteld te zien, en het gezag in de Kerk weer gevestigd op een waarlijk goddelijk fundament. Er greep

nu een grote verandering plaats met de hervormer. Terwijl hij zich voortaan minder bezig hield met het koninkrijk van Engeland, schonk hij meer zijn aandacht aan het koninkrijk van CHRISTUS. In hem werd, zo te zeggen, de phase der politiek door die van de godsdienst opgevolgd. De blijde boodschap des Evangelies te brengen tot in de verwijderdste dorpjes: ziedaar wat van nu aan het grote denkbeeld was dat WIKLEF bezig hield. Indien bedelmonnikken het land aflopen - sprak hij - en legenden van heilige prediken en de geschiedenis van de Trojaanse oorlog, moeten *wij* voor de eer van God doen, wat *zij* doen om hun knapzak te vullen: dat is, door rondreizende predikers een uitgebreide Evangelisatie vormen, om zielen tot JEZUS CHRISTUS te bekeren. Tot de godvruchtigsten onder zijn leerlingen zei hij: "Gaat heen en predikt! Het is het verhevenste werk. Maar volgt de priesters niet na, die wij na het sermoen in de bierhuizen zien zitten, of aan de speeltafel, of die hun tijd verkwisten met op de jacht te gaan. Als gij gedaan hebt met prediken, bezoekt dan de zieken, de bejaarden, de armen, de blinden en de kreupelen, en helpt hen zoveel in uw vermogen is." Zodanig was de nieuwe praktikale theologie die WIKLEF voorstond - het was de leer geweest van CHRISTUS zelf.

(15) The bishops struck with a panick fear. FULLER, I, 37.
(16) WALSINGHAM, Hist. Angliae Major, p. 203.
(17) Propono et volo esse ex integro Christianus, et quamdiu manserit in me halitus, profitens verbo et opere legem Christi. VAUGHAN's WICKLIFFE, I, p. 426.

John Ashton.

De "arme priesters" - want zo werden zij genaamd, - begaven zich barrevoets op weg, met een staf of stok in de hand, en waren hoogst eenvoudig gekleed. Zij leefden van aalmoezen, en stelden zich met het geringste voedsel tevreden. Zij kozen de plaats voor hun Evangelieprediking nu eens in het veld, nabij een of ander dorp, dan weer op de kerkhoven, de marktpleinen van de stede, en soms ook zelfs wel in de kerken *(18)*. Het volk, waarbij zij zeer in gunst stonden, drong zich rondom hen samen, evenals de lieden van Northumberland hadden gedaan, bij de prediking van AIDAN. Zij spraken met een zo natuurlijke, eenvoudige welsprekendheid, dat allen die hen hoorde als aan hun lippen geboeid en overtuigd werden. Onder deze zendelingen was er geen die meer geliefd was dan JOHN ASHTON. Men zag hem overal heen het land doortrekken, en vond hem dan eens in een armelijke hut, aan de gemeenschappelijke haard gezeten, dan weer staande op een afgelegen kruisweg, steeds door een aandachtige menigte omringd, wie hij het Evangelie predikte. Zendingen van deze aard ontstonden steeds in Engeland, op de belangrijkste tijdstippen in de geschiedenis van de Kerk.

(18) Not only in churches and churchyards, but also in market fairs, etc. (First statutes; Fox III, 36.

De "arme priesters".

De "arme priesters" waren niet tevreden met bloot te polemiseren. Zij verkondigden "de verborgenheid van de godzaligheid." "Een engel zou gene verzoening voor mensen hebben kunnen aanbrengen," zo sprak hun leermeester WIKLEF, "want het geslacht dat gezondigd heeft is geen engelen geslacht. De Middelaar moest noodzakelijk *mens* zijn. Maar omdat ieder mens van God de kracht ontvangt voor alles wat hij vermag te doen, moest die *mens* noodzakelijk oneindige verdienste hebben, en in dezelfde tijd God zijn *(19)*." De geestelijkheid begon bevreesd te worden; en er verscheen een wet, waarbij 's konings machthebbende gelast werden, de bedoelde predikers en hun volgelingen in hechtenis te

nemen *(20)*. Tengevolge hiervan waren de monnikken nu dadelijk in de weer, zodra maar de arme zendeling aanstalten maakte om te prediken. Zij bespiedde hem uit de vensters van hun cellen, op de hoeken van straten, of achter een haag verborgen, en haastten zich dan om hulp te gaan inroepen. Maar als de "Constables" dan kwamen, waren er ook sterke, moedige mannen genoeg, met wapenen in de hand, die de prediker omringden, en hem ijverig tegen de aanvallen van de priesters verdedigde. Vleselijke wapenen waren dus hier gemengd met de verkondiging van het Woord van de Vredes. De arme priesters" keerden naar hun geliefde meester terug; en nu sprak WIKLEF hun woorden van troost en aanmoediging toe, gaf hun raad, en dan begaven zij zich andermaal op weg. Met elke dag breidde deze Evangelisatie zich tot een nieuw punt uit, en het licht drong op deze wijze overal in Engeland door toen de hervormer plotseling gestuit werd in zijn werk.

(19) Exposition of the Decalogue.
(20) Fox, Acts, I, p. 503.

WIKLEF was in het jaar 1379 te Oxford nog met allen ijver bezig in de waarneming van zijn plichten, als professor van de godgeleerdheid, toen hij gevaarlijk ziek werd. Hij was niet van een sterk gestel; en drukke werkzaamheid, zijn jaren, en vooral vervolging had hem verzwakt. Groot was de blijdschap in de kloosters; maar zou die blijdschap volkomen zijn, dan moest de *ketter* herroepen. Gene poging werd dan ook gespaard, om dit in zijne laatste ogenblikken uit te werken.

"Ik zal niet sterven maar leven."
De vier regenten (hoofden of representanten) der vier religieuze orden verscheen, van vier *aldermen* vergezeld, aan het sterfbed van WIKLEF, in de hoop hem te zullen verschrikken, door hem met de wraak des hemels te bedreigen. Zij vonden hem kalm en gelaten. "Gij hebt de dood op de lippen," spraken zij, "besef uw misslagen, en herroep in onze tegenwoordigheid alles wat gij te onze nadele hebt gezegd." WIKLEF bleef zwijgen, en de monnikken vleiden zich met een gemakkelijke zegepraal. Doch hoe nader de hervormer zich gevoelde aan de eeuwigheid, te groter was zijn afkeer van het monnikkendom. De troost die hij in JEZUS CHRISTUS had gevonden, had hem nieuwe geestkracht ingestort. Hij verzocht zijn bediende dat hij hem zou oprichten in zijn bed. En toen, zwak en bleek, en nauwelijks in staat om zich overeind te houden, keerde hij zich tot de kloosterbroeders, die nu stellig zijn herroeping verwachtten, en terwijl hij de bleke lippen opende, en een doordringenden blik op hen wierp, zei hij met nadruk: "Ik zal niet sterven, maar leven; en ik zal opnieuw de kwade praktijken der monnikken bekend maken." Wij kunnen ons hier bijna een ELIA voorstellen, die de BAäLspriesteren bedreigt. De monnikken - chefs en hun begeleiders zagen elkaar met verbazing aan. Zij verlieten het vertrek in verwarring, en de hervormer herstelde, om de laatste hand te leggen aan het belangrijkste van zijn schriften tegen de monnikken en tegen de paus *(21)*.

(21) PETRIE's Church History, I, p. 504.

VIII.

Theologische zeldzaamheden.
WIKLEF's Evangelische werkzaamheid had een in belangrijkheid toenemende gang gehad. Aanvankelijk had hij het pausdom aangetast; daarop predikte hij de armen het Evangelie, nu

kon hij dus nog een stap verder gaan, en het volk in het blijvend bezit stellen van het Woord van God. Dit is de derde fase, die wij in zijn werken en streven opmerken.

De Scholastiek had de Schrift gebracht in een toestand van geheimzinnige vergetelheid. Het is waar dat BEDA het Evangelie van JOHANNES had vertaald; dat de geleerde mannen aan het hof van ALFRED de vier Evangeliën hadden overgezet; dat ELFRIC, onder de regering van ETHELRED, enkele boeken van het Oude Testament vertaald had; dat een Angelnormandisch priester de Evangeliën en de Handelingen van de Apostelen had geparaphraseerd; dat RICHARD ROLLE, "de heremiet van Hampole," en enige vrome "klerken" van de veertiende eeuw een overzetting hadden geleverd van de psalmen, evangeliën en brieven: - maar deze zeldzame schriften waren, als theologische merkwaardigheden, in de boekerijen van enige weinige kloosters verborgen. Het gold toen als een stelregel, dat het lezen van de Bijbel schadelijk was voor de leken; en daarom werd het door de priesters verboden, evenals de Brahminen aan de Hindoes de Shasters verboden. Mondelinge overlevering bloot nog bewaarde de geschiedenissen van de Heilige Schrift onder het volk, en dat vermengd met legenden van heiligen. De tijd scheen dan rijp voor de uitgave van een Bijbel. Het toenemen van de bevolking; de aandacht die de Engelsen begonnen waren aan hun eigen taal te schenken; de ontwikkeling welke het stelsel ener vertegenwoordigende regering had verkregen; het ontwaken - om het zo te noemen - van het menselijk verstand: - al deze omstandigheden begunstigden het oogmerk van de hervormer.

Wiklef in zijn boekvertrek.

WIKLEF was, wel is waar, van de Griekse en Hebreeuwse talen onkundig; maar betekende het daarom niets, het stof af te schudden dat eeuwen lang de Latijnse Bijbel overdekt had, en die Bijbel nu in het Engels te vertalen? Hij was een goed Latijns geleerde, en paarde aan een gezond verstand een diep inzicht; maar bovenal had hij liefde voor de Bijbel: hij begreep hem, en wenste deze schat ook aan anderen mee te delen. Stellen wij hem ons dan voor, gelijk hij daar in zijn stil studeervertrek gezeten is. Op zijn tafel ligt de *Vulgata*, verbeterd naar de beste handschriften; en opgeslagen liggen rondom hem de commentaren van de vaders en doctoren van de Kerk, voornamelijk die van HIERONYMUS en van NIKOLAAS LYRENSIS. Tussen de tien en vijftien jaar was hij gezet met zijn taak bezig. Geleerde vrienden hielpen hem met hun raad; en een hunner, te weten NICHOLAS HEREFORD, schijnt enkele hoofdstukken voor hem vertaald te hebben. Ten laatste was het werk in het jaar 1380 gereed. Dit was een gewichtige gebeurtenis in de kerkelijke historie van Engeland: welk rijk hier de natiën van het vasteland voorbij streefde, en zich in de voorste rijen plaatste, ten opzichte van het grote werk der verbreiding van de Heilige Schrift.

Anna van Luxemburg.

Zodra de vertaling voleindigd was, begonnen de afschrijvers hun werk; en zodoende werd de Bijbel weldra wijd en zijd verspreid, hetzij in zijn geheel of bij gedeelten. De ontvangst, die het werk mocht vinden, overtrof WIKLEF's beste verwachtingen. De Heilige Schrift had dan nu een vernieuwende, opwekkende invloed op de gemoederen. Het verstand werd verlicht, en de harten werden tot bekering gebracht. De toespraken van de "arme priesters" hadden weinig uitgewerkt, in vergelijking met de krachtige werking van het Bijbelwoord. Er was een nieuw levensbeginsel in de wereld getreden. Burgers, krijgslieden, en de mindere klassen van het volk begroetten dit nieuwe tijdperk met luide toejuiching. De hooggeborenen in de lande onderzochten nieuwsgierig het onbekende boek. Ja zelfs begon ANNA van Luxemburg, de gemalin van RICHARD II, en een zuster des keizers en van de koning van Boheme, die

Engels had geleerd, de vertaalde Evangeliën met ijver te lezen. En zij deed meer; zij maakte deze Evangeliën ook bekend aan ARUNDEL, aartsbisschop van York en kanselier, die later een vervolger werd, doch die nu, getroffen er over dat deze vreemde dame, die nog wel zijn koningin was, haar tijd ootmoedig wijdde aan de overdenking van *zulke deugdzame boeken (1),* zich er ook toe zette om ze te lezen, en de prelaten bestrafte, welke deze vrome oefening veronachtzaamden. "Gij kon geen twee personen op de weg ontmoeten," zegt een schrijver uit die dagen, "of één van hen was een discipel van WIKLEF."

(1) Study solely such virtuous books. Fox, Acts, I, p. 578.

De Kerk en het Evangelie.

Maar daarom waren toch niet allen in Engeland evenzeer verblijd. Van de lagere geestelijkheid bijv: vernam men klachten en verwensingen, in stede van geestdrift. "Meester JOHN WIKLEF," zeiden de monnikken, "heeft door de vertaling van het Evangelie in het Engels, dat boek geschikter en verstaanbaarder gemaakt voor leken, en zelfs voor vrouwen, dan het tot dusverre geweest is voor geleerde en verstandige geestelijken!....De parel van het Evangelie wordt nu overal geworpen voor de zwijnen, en door hun voet vertreden *(2)*." Er ontstond dan nieuwe strijd voor de hervormer. Waarheen hij zijn schreden wendde zag hij zich hevig aangevallen. "Het is ketterij" riepen de monnikken uit, "om van de Heilige Schrift in het Engels te spreken *(3)*." - "Gelijk de Kerk de vier Evangeliën heeft goedgekeurd, zou zij die evenzeer hebben kunnen verwerpen en andere aannemen! De Kerk erkent of verwerpt wat haar goeddunkt....Leer liever te geloven aan de Kerk dan aan het Evangelie." Doch al dit rumoer kon WIKLEF niet verschrikken. "Vele natiën hebben de Bijbel in haar eigen taal bezeten," zei hij. "De Bijbel is het geloof van de Kerk." "Ja" zo voegde hij er bij, "al zou ook de paus en al zijn geestelijken verdwijnen uit deze wereld, zou ons geloof toch niet wankelen, want het is gegrond op JEZUS alléén, onze Meester en onze God." Maar WIKLEF stond niet alleen. In paleizen zowel als in hutten, en zelfs in het parlement, vonden de rechten van de Heilige Schrift verdedigers. Toen er daarom in het Hogerhuis een voorstel was gedaan (1390) om al de exemplaren van de Bijbel in beslag te nemen, riep de hertog van Lancaster uit: "Zijn wij dan het uitvaagsel van de mensheid, dat wij de voorschriften van onze godsdienst niet in onze eigene taal mogen bezitten *(4)*?"

(2) Evangelica margarita spargitur et a porcis concul.. catur. KNYGHTON, De eventibus Angliae, p. 264.
(3) It is heresy to speak of the Holy Scripture in English. WICKLIFFE's Wicket, p. 4. Oxford, 1612, quarto.
(4) WEBER, Akatholische Kirchen, I, p. 81.

Het omgeworpen voetstuk.

Nadat WIKLEF zijn landgenoten de Bijbel in handen had gegeven, begon hij zijn aandacht meer bijzonder bij zijn inhoud te bepalen. Dit was een nieuwe schrede op de weg die hij zo moedig betreden had. Er komt een ogenblik dat de Christen, die zijn behoud vond in een levend geloof, de behoefte voelt om zichzelf rekenschap te geven van dat geloof; en dit brengt hem op het veld der theologische wetenschap. Dit is zeer natuurlijk. Wanneer het kind, dat aanvankelijk slechts aandoeningen en neigingen kent, naar gelang het opgroeit de behoefte voelt aan kennis en nadenken, waarom zou het dan met de Christen niet Eveneens zijn? De politiek, de inwendige zending en de Heilige Schrift hadden WIKLEF opvolgelijk bezig gehouden; nu kwam theologie aan de beurt, en dit mag men de vierde fase noemen in zijn

leven. Nogtans drong hij niet in gelijke graad als de mannen van de zestiende eeuw tot de diepten door der Christelijke leer: en hij bepaalde zich meer bijzonder tot die kerkelijke dogma's, welke het nauwst verbonden waren net de aanmatigende hiërarchie en de simonie - winsten van Rome - bijvoorbeeld de transubstantiatie. De Angelsaksische Kerk had deze leer niet beleden. "De hostie is het lichaam van CHRISTUS, doch niet lichamelijk maar geestelijk," sprak ELFRIC in de tiende eeuw, in een brief gericht aan de aartsbisschop van York. Maar LANFRANC, de tegenstander van BERENGARIUS, had Engeland geleerd, dat op het woord van een priester de Godmens de hemel verliet en neerdaalde op het altaar. WIKLEF ondernam het, om het voetstuk omver te werpen, waarop de trots van de priesterschap gevestigd was. "De eucharist (tekenen van de Avondmaals) is op zichzelf brood en wijn," zo leerde hij te Oxford, in 1381; "maar door de kracht van de woorden in het sacrament, bevat elk gedeelte het ware lichaam en bloed van CHRISTUS." Hij bleef hierbij niet. "De gewijde ouwel welke wij op het altaar zien," zei hij, "is niet CHRISTUS, noch enig deel van Hem, maar hij is zijn krachtig waarteken *(5)*." Hij wankelde tussen deze beide voorstellingen van de leer; maar hij hield zich gewoonlijk meest aan de eerste. Hij bestreed de offerhande van de mis, opgedragen door de priester, omdat die in de plaats werd gesteld van de offerhande aan het kruis, door JEZUS CHRISTUS gebracht; en hij verwierp de transubstantiatie, omdat zij de geestelijke en levende tegenwoordigheid des Heeren wegnam.

(5) Efficax ejus signum. Conclusio lma. VAUGHAN, II, p. 436, App.

De Thesen.

Toen WIKLEF, s vijanden van deze stellingen hoorde, scheen zij daarvoor verontwaardigd en met afschuw vervuld; maar heimelijk waren zij verheugd, door het vooruitzicht om hierin een middel te zullen vinden om hem te verderven. Zij kwamen bij een; onderzochten twaalf thesen die hij had bekend gemaakt, en spraken geen minder vonnis over hem uit, dan dat van gehele schorsing in zijn leren, gevangenis en zware excommunicatie. Te gelijkertijd maakte zich vrees van zijn vrienden meester, hun ijver verkoelde, en velen van hun verlieten hem. De hertog van Lancaster inzonderheid kon hem in de nieuwe sfeer niet volgen. Deze edelman had geen bezwaar gehad tegen een kerkelijke oppositie die een steun kon zijn voor de politieke macht, en als zodanig had hij gepoogd de talenten en de moed des hervormers zich ten nut te maken; maar hij vreesde een oppositie van dogmatische kleur, waarin hij voor zichzelf wel gevaar maar geen voordeel zag. De lucht was dan met donkere wolken bezet. WIKLEF stond alleen.

De storm.

De storm barstte eerlang over hem los. Op zekere dag, toen hij op de Augustijnen school in de doctorale stoel was gezeten, en bedaard zijn verklaring gaf van het sacrament des Avondmaals, trad een bode binnen, die hem daarop voorlezing deed van het vonnis van de veroordeling. Het was de bedoeling geweest van de vijanden, om de professor voor het oog van zijn leerlingen te vernederen. LANCASTER werd aanstonds met vrees bevangen, toen hij het gebeurde vernam, en snelde naar zijn oude vriend, en bad hem - ja, gebood hem zelfs, dat hij zich met deze zaak niet verder zou inlaten. Daar WIKLEF zich zo aan alle zijden gejaagd en aangevallen zag, bleef hij een tijd lang het stilzwijgen bewaren. Zal hij de waarheid opofferen om zijn naam, zijn rust, misschien zijn leven te redden? Zal voorzichtigheid en berekening hier sterker zijn dan het geloof - zal LANCASTER over WIKLEF zegepralen? Nee! zijn moed was onverzettelijk. "Sinds het jaar 1000 onzes Heeren zijn alle doctoren in dwaling geweest aangaande het Sacrament des altaars," zei hij, "met uitzondering misschien

van BERENGARIUS. Hoe kunt gij, o priester, die slechts een mens zijt, uw Schepper maken? Hoe! het graan dat op de akker groeit - de aar welke gij heden plukt, zou morgen God zijn!....Daar gij de werken niet kunt voortbrengen die Hij geschapen heeft, hoe zult gij dan Hem, die de werken heeft geschapen, voortbrengen *(6)*? Wee het overspelig geslacht, dat meer geloof hecht aan het woord van INNOCENTIUS, dan aan het getuigenis van het Evangelie *(7)*!" WIKLEF riep zijn tegenstanders op, om de gevoelens te weerleggen die zij verworpen hadden; en daar hij zag dat zij hem met civiele straf (gevangenis) bedreigden, deed hij een beroep op de koning.

(6) How shall ye make Him, who made the works? WICKLIFFE's Wicket, Tracts, p. p. 276, 279.
(7) Vae generationi adulterae quae plus credit testimonio Innocentii quam sensui Evangelii. Confessio, VAUGHAN, II, 453, App.

Wat Tyler en Ball.

De tijd was niet gunstig voor zulk een beroep. een noodlottige omstandigheid werkte mee, om het gevaar waarin WIKLEF zich bevond te vergroten. WAT TYLER, een koopman, en een zedeloos priester, met name BALL, die hun voordeel hadden weten te doen met de ontevredenheid onder het volk, veroorzaakt door de knevelarij en de brutale ruwheid, waaraan de invorderaars van 's konings belastingen zich schuldig maakten, hielden Londen met 100.000 man bezet. De priester, JOHN BALL, hield toespraken tot het volk, evenals de arme priesters van WIKLEF gewoon waren; doch hij werkte niet op de menigte door aanhalingen uit het Evangelie, en de verklaring daarvan, zo als zij; maar blies veeleer het vuur van de opstand aan, door zijn fraaie uitbreiding en toelichting van het spreukje, dat de ontevredenen tot leus hadden genomen: -

When ADAM delved and EVE span,
Who was then the gentleman (8)?

(8) Toen ADAM spitte en EVA spon,
Wie was er toen edelman?

De aardbeving. De Lollards.

In afwachting van het nieuwe tijdperk van de gelijkheid, poogde BALL, die uit de gevangenis van de aartsbisschop bevrijd was geworden, de rol te spelen van deze prelaat. - Niet weinigen waren er, die niet schroomden deze wanordelijkheden aan de hervormer toe te schrijven, die nochtans daaraan geheel onschuldig was; en COURTENAY, ons bekend als bisschop van Londen. maar die nu de zetel van Canterbury bekleedde, verzuimde niet een synode samen te roepen, die over de zaak van WIKLEF uitspraak moest doen. De leden van deze geestelijke rechtbank vergaderden in het midden van mei, omstreeks twee uur in de namiddag, en zouden juist overgaan om het vonnis te vellen, toen een aardbeving voorviel, die de stad Londen en geheel Brittanië schudden deed, en waardoor de verzamelde geestelijken derwijze verschrikt werden, dat zij eenstemmig verzochten het nemen van een besluit uit te stellen, daar het zo kennelijk tegen Gods wil bleek te zijn, om er mee door te gaan. Doch de aartsbisschop wist het vreemde natuurverschijnsel behendig aan zijn bedoelingen dienstbaar te maken. "Weet gij niet," zei hij, "dat de schadelijke dampen, die in de boezem van de aarde vuur vatten, en het natuurverschijnsel doen ontstaan dat u verschrikt heeft, alle kracht verliezen, zo zij kunnen afgeleid worden of ontsnappen? Welnu, op dezelfde wijze zullen wij, door de bozen uit onze gemeenschap te verwijderen, een einde maken aan de beroeringen van de Kerk." De bisschoppen vatten dan weer moed; en een der ondergeschikten van de primaat las tien

stellingen voor, die men aan WIKLEF toeschreef, doch waarin hem dwalingen werden te last gelegd, aan welke hij geheel onschuldig was. Het volgende wekte het meest de gramschap van de priesters: "God moet de duivel gehoorzamen *(9)*. Na URBANUS VI moeten wij niemand als paus aannemen, maar leven naar de wijze van de *Grieken*." De tien stellingen werden als ketters veroordeeld, en de aartsbisschop beval een ieder, om allen die de bewuste dwalingen verkondigen mochten, te ontwijken als giftige slangen. "Zo wij deze ketter vrijlaten, om ongestoord te werken op het gemoed van het volk," sprak de primaat tot de koning, "is onze ondergang onvermijdelijk. Wij moeten deze *Lollards* - deze psalmzingers tot zwijgen brengen *(10)*." De koning verleende daarop de machtiging, "om allen die de veroordeelde stellingen mochten aanhangen, in de gevangenissen van de Staat op te sluiten."

(9) Quod Deus debet obedire diabolo. Mansi, XXVI, p. 695. WIKLEF ontkende dat hij ooit de stelling geschreven of uitgesproken had, die hiermee op zijne rekening werd gesteld.
(10) Van *lollen*, zingen; evenals *beggards* (beggars) komt van *beggen*, bidden, smeken.

Met iedere dag werd de kring rondom WIKLEF nauwer en nauwer. De voorzichtige REPINGDON, de geleerde HEREFORD, en zelfs de welsprekende ASHTON, de kloekmoedigste van de drie, verlieten hem. De veteraan - kampvechter voor de waarheid, die eens, zo te noemen, een gehele natie tot zijne volgelingen had gehad, was tot de dagen gekomen "wanneer de sterke mannen zichzelf zullen krommen," en nu, daar vervolging hem bedreigde, vond hij zichzelf alleen. Maar hij verhief moedig het grijze hoofd, en riep uit: "De leer van de Evangelies zal nimmer vergaan; en heeft onlangs de aarde gebeefd, het was omdat zij JEZUS CHRISTUS zelf veroordeelden."

De petitie van Wiklef.

Hij vergenoegde zich hiermee niet. Naarmate zijne natuurlijke krachten afnamen, vermeerderde zijne zedelijke sterkte. In stede van de slagen af te weren, die hem bedreigden, besloot hij van zijn kant nog vreselijker slagen toe te brengen. Hij wist dat, indien al de koning en de adel voor de priesters waren, het Lagerhuis en de burgers ter gunste waren van vrijheid en waarheid. Hij bood daarom in de maand november 1382 een krachtige petitie aan de Gemeenten (Commons) aan. Daarin heette het: "omdat JEZUS CHRISTUS zijn bloed heeft gestort om zijn Kerk te bevrijden, zo vraag ik haar vrijheid. Ik vraag dat iedereen de doodse muren (de kloosters) verlaten mag, waar binnen een tirannieke wet heerst, en een eenvoudig en vreedzaam leven mag leiden, onder de vrije hemel. Ik vraag dat de arme inwoners van onze stede en dorpen niet gedwongen worden, om een wereldsgezind priester, die menigmaal een slecht mens en een ketter is, te voorzien met de middelen om aan zijn praalzucht, zijn zwelgerij en zijn losbandigheid voldoening te geven, en om een fraai paard, met kostbare zadel en tuig met klinkende schelletjes te kopen, en rijke klederen en fijn bontwerk, terwijl zij zelf hun vrouwen, kinderen en geburen van gebrek moeten zien omkomen *(11)*." Het Huis van de Gemeenten nu, overwegende dat het zijn goedkeuring niet gegeven had aan de vervolgingsacte, die van de geestelijkheid uitgegaan en door de koning en de lords bekrachtigd was geworden, vroeg dat die acte mocht herroepen worden. Zou dan hier de Hervorming beginnen door de wil van het volk?

(11) A complaint of John Wycleff. Tracts and Treatises edited by the Wickliffe Society, p. 268.

De vierschaar. De waarheid zal zegepralen!

COURTENAY van zijn kant, die verbitterd was over deze tussenkomst van de Gemeenten, en steeds door een ijver voor zijn Kerk gedreven werd, die beter zou zijn besteed geweest aan de verdediging van het Woord van God, begaf zich in november 1382 naar Oxford; en nadat hij daar een aantal bisschoppen, doctoren, priesters, studenten en leken rondom zich vergaderd had, daagde hij WIKLEF om voor zijn vierschaar te verschijnen. Veertig jaren geleden was de hervormer aan de universiteit gekomen; Oxford was zijn "thuis" geworden....en nu moest hij daar als een misdadiger te recht staan! Hij zou hebben kunnen weigeren op te komen, reeds op grond dáárvan dat hij in zo zwakkelijke toestand verkeerde, als een gevolg van zijn werken, zijn uitgestaan leed, en omdat zijn sterke ziel in waarheid zijn zwak lichaam ondermijnd had. Maar WIKLEF, die nooit eens mensen aangezicht vreesde, verscheen voor de vergadering, met de gerustheid van een goed geweten. Wij mogen ons voorstellen, dat er onder de menigte die hier verenigd was, wel enkelen van WIKLEF's leerlingen zullen zijn geweest, wier hart brandende werd op het gezicht van hun meester; maar geen uiterlijk teken deed van hun belangstelling blijken. De plechtige stilte van een gerechtshof had, ten aanzien van WIKLEF, de toejuichingen van geestdriftvolle jongelieden vervangen. Doch de hervormer verloor daarom de moed niet. Hij hief het eerwaardig hoofd op, en keerde zich tot COURTENAY met die blik vanzelfbewust vertrouwen, waarvoor nog onlangs de regenten van Oxford met schrik waren teruggetreden. Vervuld met verontwaardiging tegen de BAäLS *priesters*, verweet hij hen, dat zij het zaad van de dwaling strooiden, om te beter voor hun missen betaald te worden. Toen hij eindigde, besloot hij met deze eenvoudige maar veel zeggende woorden: "De waarheid zal zegepralen *(12)*!" Nadat hij aldus gesproken had, maakte hij zich gereed om de vergadering te verlaten. Zijn vijanden durfden geen woord tegen hem inbrengen: en evenals zijn goddelijke Meester te Nazareth, ging hij door het midden van hen heen, zonder dat iemand het waagde hem tegen te houden. Hij begaf zich nu naar Lutterworth, zijn rectorsplaats.

(12) Finaliter veritas vincet eos. VAUGHAN, Appendix, II, p. 453.

Het verdeelde Christendom.

Evenwel had de hervormer nog geenszins de haven bereikt. Hij leefde vreedzaam bij zijn boeken, en onder de goede lieden die aan zijn zielzorg waren toevertrouwd; en het scheen dat de priesters gezind waren om hem verder met rust te laten, toen een andere slag hem dreigde. Een pauselijke brief ontbood hem naar Rome, om er voor de rechtbank te verschijnen, die zo vaak reeds het bloed van de tegenstanders, dat is van de vrienden van de Bijbel, had doen vloeien. Zijn zwakheid naar het lichaam deed hem beseffen, dat hij aan deze oproeping niet voldoen kon. Maar zo al WIKLEF weigerde naar URBANUS te horen, was er voor URBANUS geen mogelijkheid, om het oor te sluiten voor de taal van WIKLEF. De Kerk was van die tijd tussen twee hoofden verdeeld. Frankrijk, Schotland, Savoije, Lotharingen, Castilië en Arragon erkende CLEMENS VII; terwijl Italië, Engeland, Duitsland, Zweden, Polen en Hongarije URBANUS VI erkenden. WIKLEF zou het uitspreken, wie het ware hoofd is der Algemene Kerk. En terwijl de beide pausen elkaar in de ban deden en op alle wijze griefde, en uit hemel en aarde een koopmanschap maakten voor hun persoonlijk gewin, deed de hervormer belijdenis van dat onvergankelijk Woord, dat ware eenheid sticht in de Kerk. "Ik geloof," sprak hij, "dat het Evangelie van CHRISTUS de gehele inhoud is van de Wet van God *(13)*. Ik geloof dat CHRISTUS, die ons dit Evangelie gaf, is waarlijk God en waarlijk mens, en dat dus dit Evangelie een openbaring is, verheven boven alle andere gedeelten van de Heilige Schrift *(14)*. Ik geloof dat de bisschop van Rome meer dan iemand anders

gehouden is zich daaraan te onderwerpen: want de grootheid onder de discipelen van CHRISTUS bestond niet in wereldse eer of aanzien, maar in het nauwgezet navolgen van CHRISTUS, in zijn leven en wandel. Geen waar gelovige behoort de paus na te volgen, dan alleen in zulke punten, waarin hij JEZUS CHRISTUS heeft nagevolgd. De paus moet op het voorbeeld van JEZUS CHRISTUS aan de wereldlijke macht alle tijdelijk gebied en bestuur overlaten, en daartoe, meer en meer, de gehele geestelijkheid opwekken....Indien ik naar het lichaam doen kon wat ik wensen zou: ik zou zonder enigen twijfel mij persoonlijk gaan stellen voor de Bisschop van Rome. Maar de Heer heeft het anders over mij beschikt, en heeft mij geleerd dat ik Gode meer gehoorzamen moest dan de mensen *(15)*."

(13) I believe that the gospel of Christ is the whole body of God's law.

(14) Dit is de lezing van het handschrift in de Bodleyaanse boekerij. Bij FOX schijnt WIKLEF aan CHRISTUS zelf deze meerderheid boven alle Schrift toe te kennen, - ene onderscheiding die men bezwaarlijk bij de hervormer of in zijn eeuw kan aannemen.

(15) An Epistle of J. Wickliffe to Pope Urban VI. Fox, Acts, I, p. 507, fol. Lond. 1684; ook LEWIS, WICKLIEFE, p. 333, Append.

Trialogus.

URBANUS, die het in die ogenblik vrij druk had in zijn strijd met CLEMENS, achtte het niet raadzaam om een nieuwe kamp te beginnen met WIKLEF, en liet de zaak dus maar verder rusten. Van nu aan bracht de doctor het overschot zijner dagen in vrede door, in het gezelschap van drie personaadjen, waarvan twee tot zijn bijzondere vrienden behoorden, en de derde zijn gedurige tegenstander was, te weten ALETHEIA, PHRONESIS en PSEUDES. *Aletheia* (de waarheid) stelde vraagpunten voor; *Pseudes* (leugen, bedrog) wierp tegenwerpingen op; en Phronesis (het verstand) bevestigde de gezonde leer. Deze drie karakters dan hielden onderling een samenspraak (trialogus), in welke grote waarheden moedig verkondigd werden. De tegenstelling tussen de paus en CHRISTUS - tussen de canones van het Romanisme en de Bijbel - werd met scherpe kleuren getekend. Dit is ook een van de hoofdwaarheden, welke de Kerk nimmer vergeten moet. "De Kerk is gevallen," zo zegt een van de samensprekers in het genoemd geschrift, "omdat zij het Evangelie verlaten heeft, en aan de besluiten van de paus de voorkeur heeft gegeven. Al zouden er honderd pausen tegelijk in de wereld zijn, en al wierden al de monnikken op aarde in kardinalen veranderd, zouden wij hun ons vertrouwen moeten ontzeggen, voor zoveel zij niet op de grondslag staan van de Heilige Schrift *(16)*."

(16) Ideo si essent centum papae, et omnes fratres essent versi in cardinales, non deberet concedi sententiae suae iu materia fidei, nisi de quanto se fundaverint in Scriptura. Trialogus, lib. IV, cap. VII.

De laatste flikkering.

Deze woorden waren de laatste flikkering der toorts. WIKLEF achtte zijn einde aanstaande te zijn, en stelde zich niet voor, dat het in vrede zijn zou. Een kerkerhol, op een van de zeven heuvelen, of een vlammende brandstapel, op een van de pleinen van Londen, was alles wat hij verwachtte. "Waartoe spreekt gij ervan, om de kroon des martelaarschaps ver te zoeken?" zei hij. "Predikt het Evangelie van CHRISTUS aan trotse prelaten, en het martelaarschap zal u niet ontgaan!....Wat! ik zou leven en zwijgen?...Nimmer! Laat de slag mij treffen; ik verwacht hem *(17)*."

(17) VAUGHAN's Life of Wickliffe, II, p. 215, 257.

Wiklef sterft.

Zulk een laatste slag bleef hem echter gespaard. De oorlog tussen twee verdorvene priesters, URBANUS en CLEMENS, was oorzaak dat de discipelen van de Heer met rust werden gelaten. En buitendien, was het wel van de moeite waard, om een leven nog te verkorten, dat toch reeds op het einde liep? WIKLEF dan ging vreedzaam voort met JEZUS CHRISTUS te prediken; en de 29ste December des jaars 1384, toen hij zich in zijn kerk bevond, te Lutterworth, te midden van zijn kudde, op het eigen ogenblik dat hij voor het altaar stond, en met bevende hand de hostie ophief, viel hij neer, op de grond, daar een beroerte hem getroffen had. Hij werd door deelnemende vrienden naar zijn woning gebracht: en nadat gedurende nog acht en veertig uren de levensvonk in hem was bewaard gebleven, gaf hij, op de laatste dag van het jaar, met zijn laatste ademtocht zijn ziel over aan God.

Zo was dan, hoewel zonder marteldood, een der kloekmoedigste getuigen voor de waarheid uit de Kerk weggenomen. De ernst van zijn woorden, de heiligheid van zijn leven, en de kracht van zijn geloof had het pausdom vrees aangejaagd. Reizigers verhalen, dat bijaldien een leeuw in een woestenij wordt ontmoet, het voldoende is hem met strakke blik aan te zien, en dat het dier al brullende zich verwijderen en voor de kracht van het menselijk oog vluchten zal. WIKLEF nu hield het oog van een Christen op het pausdom geslagen, en het verschrikte pausdom liet hem ongemoeid. Terwijl hij gedurende zijn leven aan gestadige vervolging had blootgestaan, mocht hij in vrede sterven, in de eigen stond dat hij, door het geloof, at en dronk dat lichaam en bloed, wat het eeuwige leven aanbrengt. Een schoon einde van een treffelijk leven! De Hervorming van Engeland was begonnen.

WIKLEF is de grootste Engelse hervormer. Hij was in werkelijkheid de eerste hervormer van de Christenheid, en aan hem, naast God, moet Brittanië de eer dank weten, van de eerste te zijn geweest in de aanval op het theocratisch stelsel van GREGORIUS VlI. Het werk van de Waldenzen, hoe gewichtig ook, kan met het zijn niet vergeleken worden. Indien LUTHER en CALVIJN de vaders zijn van de Hervorming, zo is WIKLEF daarvan de grootvader.

Zijn karakter.

WIKLEF - zo als de meeste grote mannen - bezat hoedanigheden, die niet zo vaak verenigd worden aangetroffen. Terwijl zijn verstand bij uitnemendheid bespiegelend was - zijn geschrift *De universalibus realibus* maakte opzien in de filosofie - bezat hij die praktikalen en werkzame geest, die de Angelsaksische volksstam kenmerkt. Als godgeleerde was hij te gelijkertijd schriftuurlijk en geestelijk, en onderscheidde hij zich door gezonde orthodoxie, gelijk door een innerlijk en levend geloof. Aan een stoutmoedigheid, die hem dreef om het gevaar te trotseren, verbond hij een logisch en wel wikkend oordeel, dat hem gestadig verder bracht op de weg van de kennis, en hem met standvastigheid en volharding de waarheden verdedigen deed, welke hij eenmaal verkondigd had. Eerst en vooral had hij, als Christen, zijn krachten gewijd aan de belangen van de Kerk; maar hij was tevens burger: en zijn land, zijn volk en zijn koning hadden dus óók groot aandeel in zijn onvermoeide bedrijvigheid. Hij was een man in de volle nadruk.

Wiklefs leer.

Maar indien de *man* hoog te schatten viel, niet minder gewichtig was zijn leer. De Schrift, welke de regel is des geloofs, behoort, volgens hem, de regel te zijn bij hervorming; en wij

moeten alle leer en ieder voorschrift verwerpen, die niet op dezen grondslag berusten *(18)*. - Te geloven aan de eigen kracht van de mens, in het werk van de wedergeboorte, is de grote ketterij van Rome; en uit deze dwaling is de verbastering, het bederf van de Kerk ontstaan. - De bekering is de vrucht van Gods genade alléén, en het stelsel, dat haar gedeeltelijk aan de mens en gedeeltelijk aan God toeschrijft, is erger dan Pelagianisme *(19)*. - Christus is alles in het Christendom; en een ieder die deze fontein verlaat (welke altijd gereed is om kracht en leven te schenken), en in stede daarvan zich keert tot troebele en stilstaande wateren, is een dwaas *(20)*. - Het geloof is een gave Gods. Het sluit alle verdienste buiten, en moet alle vrees uit het gemoed verbannen *(21)*. - Het éne nodige, in het christelijk leven en bij ‘s Heeren Avondmaal, is niet een ijdel formalisme en bijgelovige ceremoniën, maar gemeenschap met Christus, naar de kracht des geestelijke levens *(22)*. - De Christen moet zich niet onderwerpen aan het woord van een priester, maar aan het Woord van God. - In de oorspronkelijke Kerk waren er slechts twee bedieningen, de diaken en de leraar; de priester, de presbyter en de bisschop waren één *(23)*. - De verhevenste roeping tot welke een mens op aarde geraken kan, is die der prediking van het Woord van God. - De ware Kerk is de vergadering van de rechtvaardigen, voor wie Christus zijn bloed heeft vergoten. - Zo lang CHRISTUS in de hemel is, heeft de Kerk in Hem de beste paus. - Het is van een paus mogelijk, dat hij ten jongste dage veroordeeld wordt, uithoofde zijner zonden. Zouden dan mensen ons dwingen, "om een duivel uit de hel" als ons hoofd te erkennen *(24)*? - - Ziedaar de hoofdpunten van wat WIKLEF leerde. Het was de weergalm van de leer der apostelen - de *praeludium* zo te zeggen, van die van de hervormers.

(18) Auctoritas Scripturae sacrae, quae est lex Christi, infinitum excedit quam libet scripturam aliam. Dialog. (Trialogus) lib. III, cap. XXX. Zie in het bijzonder cap. XXXI.
(19) Ibid. de praedestiuatione, de peccato, de gratia etc.
(20) Ibid. lib. III, cap. XXX.
(21) Fidem a Deo infusam sine aliqua trepidatione fidei contraria. Ibid. lib. III, cap. II.
(22) Secundum rationem spiritualis et virtualis existentiae. Dialog (Trialogus) lib. IV, cap. VIII.
(23) Fuit idem presbyter atque episcopus. Ibid. lib. IV, cap. XV.
(24) A devil of hell. VAUGHAN’s Life of WIcKLIFFE, II, 307. Het christelijk publiek is aan Dr. VAUGHAN grote dank verschuldigd, voor zijn biografie van de hervormer.

Hij was de Luther van Engeland.

In vele opzichten is WIKLEF de LUTHER van Engeland. Maar de tijden van de vernieuwing waren nog niet gekomen, en de Engelse hervormer kon zulke glansrijke triomfen over Rome niet behalen, als de Duitse hervormer. Terwijl LUTHER zich omringd zag van een gestadig toenemend aantal van doctoren en van vorsten, die hetzelfde geloof belede als hij, blonk WIKLEF bijna alléén aan het firmament van de Kerk. De onverschrokkenheid, waarmee hij een geestelijk leven in de plaats stelde van een bijgelovig formalisme, deed dezulken verschrikt terugwijken, die met hem de strijd tegen monnikken, priesters en pausen hadden durven aangaan. Doch mocht al de Roomse opperbisschop bevelen dat hij moest in de kerker geworpen worden, en bedreigde de monnikken zijn leven *(25)*: God beschermde hem, en hij bleef kalm te midden van de aanslagen zijner vijanden. "Antichrist kan slechts het lichaam doden," zei hij. Toen hij alrede met één’ voet in het graf stond, voorspelde hij, dat te eniger tijd, uit de boezem van het monnikkendom zelf, de wedergeboorte van de Kerk voortkomen zou. "Wanneer de monnikken, wie God genadiglijk onderwijzen moge, bekeerd zullen zijn tot de oorspronkelijke godsdienst van CHRISTUS," sprak hij, "zullen wij hen hun ongeloof zien verlaten, en vrijelijk, met of zonder vergunning van de Antichrist, tot die oorspronkelijke

godsdienst des Heeren terugkeren, en de Kerk opbouwen, gelijk de heilige PAULUS deed *(26)*."

(25) Multitudo fratrum mortem tuam multipliciter machinantur. Dialog. lib. IV, cap. IV.
(26) Aliqui fratres quos Deus docere dignatur....relicta sua perfidia....redibunt libere ad religionem Christi primaevam, et tunc aedificabunt ecclesiam, sicut Paulus. Ibid., lib. IV, cap. XXX.

De opgaande zon van de Reformatie.

Zo zag dan het doordringend oog van WIKLEF op een afstand van nagenoeg anderhalve eeuw, de jeugdige monnik LUTHER, in het Augustijnerklooster te Erfurt: gelijk hij bekeerd was geworden door de Brief aan de Romeinen, en toen terugkeerde tot de geest van de Apostel PAULUS en tot de godsdienst van JEZUS CHRISTUS. De tijd snelde reeds aan, der vervulling van deze profetie. "De opgaande zon der Reformatie" - want zo heeft men WIKLEF genoemd, - was boven de gezichteinder verscheen, en haar glans kon niet meer uitgedoofd worden. Te vergeefs zullen dikke wolken deze zon van tijd tot tijd bedekken; de ver verwijderde bergtoppen van Oostelijk Europa zullen weldra haar stralen terugkaatsen *(27)*: en haar doordringend licht, steeds toenemende in gloed en helderheid, zal, wanneer de dag van de vernieuwing voor de Kerk zal gekomen zijn, over de gehele wereld een volheid brengen van kennis en van leven.

(27) JOHANNES HUSS, in Bohemen.

IX.

De Wiklefiten.

WIKLEF's dood bewees de kracht van zijn leer. Nu de meester weggenomen was, sloegen zijn discipelen de hand aan de ploeg, en geheel Engeland bijna werd gewonnen voor de leerstellingen van de hervormer. De Wiklefiten namen een geestelijke bediening, een priesterschap aan, onafhankelijk van Rome, en dat zijn gezag aan Gods Woord alléén ontleende. "leder leraar" zeiden zij, "kan de sacramenten bedienen, en de zielzorg voeren, even goed als de paus." Tegen de buitensporige weelde van de geestelijkheid stelden zij een christelijke armoede over, en aan het ontaarde asceticisme der bedelmonnikken, een geestelijk vrij leven. Het volk uit de steden verzamelde zich allerwege rondom deze eenvoudige, nederige predikers; de krijgslieden leenden hun belangstellend het oor, en waren, met zwaard en schild gewapend, gereed om hen te beschermen *(1)*; de edellieden namen de beelden weg uit hun vrijheerlijke kapellen *(2)*; en zelfs werd de koninklijke familie ten dele gunstig voor de Hervorming gestemd. Engeland was gelijk aan een boom die omgehouwen is, doch uit wiens wortelen aan alle zijden nieuwe loten voortkomen, die eerlang de gehele wereld opnemen onder hun schaduwrijk lommer *(3)*.

(1) Assistere soleut gladio et pelta stipati ad eorum defensionem. KNYGHTON, lib. V. p. 2660.
(2) Milites cum ducibus et comitibus erant praecipue eis adhaerentes. KNYGHTON, lib. V, p. 2660.
(3) Quasi germinantes multiplicati sunt nimis et impleverunt ubique orbem regni. Ibid.

De petitie.

Dit vuurde de moed aan van de discipelen van WIKLEF, en op vele plaatsen nam het volk het initiatief voor het hervormingswerk. Aan de muren der ST. PAULUSkerk en van andere hoofdkerken vond men plakkaten gehecht, die tegen de priesters en de monnikken gericht

waren, gelijk tegen de verkeerdheden en misbruiken die zij voorstonden; en in het jaar 1395 boden de vrienden des Evangelies het parlement een petitie aan, om een algemene hervorming te verkrijgen. "Het wezen van de godsdienst die van Rome uitgaat," zo spraken zij, "bestaat in tekenen en ceremoniën, en niet in de kracht des heilige Geestes, en daarom is dat de godsdienst niet, welke CHRISTUS verordend heeft. Tijdelijke dingen zijn onderscheiden van geestelijke dingen; een koning en een bisschop moet niet één en dezelfde persoon zijn *(4)*." En dan, daar zij geen helder begrip hadden van het beginsel der afscheiding van betrekkingen welke zij voorstonden, vroegen zij van het parlement "de afschaffing van het celibaat, van de transubstantiatie, van de gebeden voor de doden, van de offerhanden aan beelden, van de oorbiecht, van de oorlog, van de kunsten die niet noodzakelijk zijn voor het leven, en van het gebruik om olie, zout, was, wyrook, stenen, myters en pelgrimsstaven te wijden." "Dit alles," zo heette het, "behoort tot de zwarte kunst en niet tot de godgeleerdheid." Daar zij voorts werden aangemoedigd, door de omstandigheid dat de koning zich destijds in Ierland bevond, sloegen zij hun twaalf stellingen (*conclusions*) aan de deuren van de ST. PAULUSkerk en der Abdij van Westminster aan. Dit nu werd het sein van vervolging.

(4) Rex et episcopus in nna persona, etc. Ibid.

Een zwak vorst.

Nauwelijks konden ARUNDEL, aartsbisschop van York, en BRAYBROOKE, bisschop van Londen, van de bedoelde stellingen kennis genomen hebben, of zij haastten zich om het St. George's kanaal over te steken, en bezwoeren nu de koning dat hij naar Engeland terugkeren zou. De vorst aarzelde niet hieraan te voldoen, want zijn gemalin, de vrome ANNA van Luxemburg, leefde niet meer. RICHARD was, als kind en jongeling, opvolgelijk aan de zorgen van verschillende opvoeders toevertrouwd geworden; en, zegt een historieschrijver, evenals bij kinderen die gedurig een andere min krijgen, was hem dit geenszins voordelig geweest. Hij deed goed of kwaad, al naar de invloed diegenen die hem omringden, en hij had geen bepaalde neiging, dan alleen praalzucht en losbandigheid. De geestelijkheid had daarom zeer goed gezien, met op zulk een vorst rekening te maken. Bij zijn terugkomst in Londen verbood hij het parlement de petitie der Wiklefiten in overweging te nemen; en nadat hij daarop de voornaamste ondersteuners ervan voor zich had doen komen, - zo als STORY, CLIFFORD, LATIMER en MONTACUTE, - bedreigde hij hen met de dood, indien zij mochten voortgaan hun *verfoeielijke meningen* te verdedigen. Zo was dan het werk van de hervormer op het punt om vernietigd te worden.

Maar RICHARD had ter nauwernood de hand afgetrokken van het Evangelie, of God trok ook van hem de hand af, zegt de geschiedschrijver *(5)*. Zijn neef, HENDRIK van Hereford, zoon van de ons bekende hertog van Lancaster, en die uit Engeland was verbannen geweest, ging op het onverwachts van het vasteland onderzeil, landde in Yorkshire, verzamelde al de ontevredenen rondom zich, en werd erkend als koning. De ongelukkige RICHARD zag zich, nadat hij formeel was afgezet, op Pontefract Castle opgesloten, waar hij zijn aardse loopbaan spoedig eindigde.

(5) Fox, Acts, I, p. 584, fol. Lond. 1684.

Vervolging. William Sawtre.

De zoon van de oude verdediger van WIKLEF was dan nu koning, en een kerkelijke hervorming mocht aanstaande worden geacht. Maar ARUNDEL, de primaat, had het gevaar

voorzien. De sluwe prelaat en behendige politicus had goed waargenomen uit welke hoek de wind woei, en in tijds de zijde van RICHARD verlaten. Terwijl hij LANCASTER bij de hand nam, en hem de kroon op de schedel drukte, zei hij hem: "Om uw troon te bevestigen, moet gij de geestelijkheid te vriend houden, en de Lollards opofferen." - "Ik zal de beschermer zijn der Kerk," gaf HENDRIK IV ten antwoord, en van dat ogenblik aan was de macht van de priesters groter dan die van de adel. Rome heeft altijd behendig zijn voordeel weten te doen met omwentelingen. In zijn ijver om van zijn dankbaarheid jegens de priesters te doen blijken, beval LANCASTER dat alle onverbeterlijke ketters levend verbrand moesten worden, als ten afschrikkend voorbeeld *(6)*. En maar al te spoedig werd hier de theorie door de praktijk opgevolgd. Een godvruchtig priester, met name WILLIAM SAWTRE, had het gewaagd te zeggen: "In plaats van het kruis te aanbidden waaraan CHRISTUS geleden heeft, aanbid ik CHRISTUS, die aan het kruis heeft geleden *(7)*." Hij werd naar de ST. PAULUSkerk gesleept; daar werd hem het hoofd kaal geschoren, en een gewone muts, als leek, hem opgezet; waarna de primaat hem overgaf aan de *genade* van de graaf - maarschalk van Engeland. Deze *genade* werd hem betoond - hij werd in het begin van maart 1401 te Smithfield levend verbrand. SAWTRE was de eerste martelaar voor het Protestantisme.

(6) Fox, Acts, I, p. 586. Deze wet staat bekend als 2 HENRY IV, c. 15, en is in Engeland de eerste wezenlijke wet tegen ketterij.
(7) Ibid. p. 589.

Aangemoedigd door deze daad des geloofs - dit *auto da fè* - ontwierp de geestelijkheid de bepalingen, die onder de naam van "Constitutions of ARUNDEL" bekend zijn, en waarbij het lezen van de Bijbel verboden, en de paus "niet een eenvoudig mens, maar een waar God" genoemd werd *(8)*. De Lollards' toren, aan het aartsbisschoppelijk paleis van Lambeth, was eerlang opgevuld met zogeheten ketters, waarvan velen op de wanden van hun gevangenhokken de een of andere spreuk schreven of sneden, in welke zij hun droefheid uitdrukten en hun hoop. JESUS *amor meus*, schreef een van hen *(9)*.

(8) Not of pure man but of true God, here in earth. Fox, Acts, I, p. 596.
(9) "JEZUS heb ik lief." Deze woorden worden tegenwoordig nog op de muur gelezen.

Nieuwe aanslagen.

Doch het was niet genoeg de zwakken en geringen op zulke wijze de overmacht te doen voelen; ook in de hogere standen moest het Evangelie aangerand, en zo mogelijk daaruit verdreven worden. De priesters, namelijk, beschouwden alle edellieden, die het Woord van God boven de besluiten van Rome stelden, als volksverleiders; en daarom, aangevuurd door hun ijver voor de paus en zijn gezag, gordden zij zich in allen ernst ten strijde. Op weinige mijlen afstands van Rochester stond Cowling Castle, omgeven van de vruchtbare velden, welke door de Medway bevochtigd worden:

The fair Medwaya that with wanton pride
Forms silver mazes with her crooked tide (10).

(10) "De schone Medway, die, dartelend en trots, met haar kronkelende vloed zilveren draaikolken vormt." BLACKMORE.

Dit kasteel werd in het begin van de vijftiende eeuw bewoond door Sir JOHN OLDCASTLE, Lord COBHAM, een man die in hoge gunst stond bij de koning. De "arme priesters" begaven

zich in menigte naar Cowling, ter zake van de geschriften van WIKLEF, dewijl COBHAM daarvan een aantal kopijen had laten maken: en van hier verspreidden zij die dan door de diocesen van Canterbury, Rochester, Londen en Hertford. COBHAM woonde de prediking van de "arme priesters" bij, en wanneer er dan vijanden waren, die hen wilden verhinderen voort te gaan, was hij steeds gereed om hen met de wapenen in de hand te verdedigen *(11)*. "Ik zou er liever mijn leven aan wagen," sprak hij, "dan mij onderwerpen aan onrechtvaardige besluiten, waardoor Gods onvergankelijk Woord *(12)* onteerd wordt." De koning nu duldde het niet, dat de geestelijkheid de hand sloeg aan zijne gunsteling.

(11) Eorum praedicationibus nefariis interfuit, et contradictores, si quos repererat, minis et terroribus et gladii secularis potentia compcscuit. RYMER, Foedera, tom. IV, pars. 2, p. 50.
(12) Everlasting Testament.

Hendrik V en Cobham.
Maar toen HENDRIK V in het jaar 1413 zijn vader was opgevolgd, en zich nu uit de huizen ter kwader naam en faam, die hij tot dusverre getrouw bezocht had, aan de voet van de altaren en aan het hoofd der legers zag overgebracht, toefde de aartsbisschop niet met klachten tegen COBHAM in te brengen; en die ten gevolge werd deze opgeroepen, om voor de koning te verschijnen. Sir JOHN had de leer van WIKLEF begrepen, en aan zijn eigen hart de kracht ondervonde van het Goddelijk Woord. "Bijaldien enig prelaat der Kerk" zo sprak hij "eist dat wij hem meer gehoorzamen zullen dan het onfeilbaar Woord van God, betoont hij zich daardoor juist een Antichrist te zijn *(13)*." HENDRIK wees COBHAM's hand af, toen deze hem zijn geloofsbelijdenis wilde aanbieden. "Ik zal dit papier niet aannemen; gij mocht het uw rechters voorleggen," zei hij. Daar COBHAM dan nu zijn belijdenis door de koning verworpen zag, nam hij zijn toevlucht tot het enige wapen, dat hem buiten het Evangelie overbleef. De verschillen, die wij in onze dagen door vlugschriften en dergelijke ten einde brengen, werden destijds zeer gewoonlijk door het zwaard beslist. Daarom sprak dan COBHAM: "Ik bied aan, om, ter verdediging van mijn geloof, op leven en dood te kampen, met een ieder mens, Christen of Heiden, altijd uitgezonderd uw majesteit *(14)*." Doch hij werd heengeleid naar de Tower.

(13) De eigen woorden (bij FOX, vol I, p. 636, fol) zijn: "As touching the pope and his spirituality, I owe them neither suit nor service, forasmuch as I know him by the Scriptures to be the great Antichrist."
(14) After the laws of arms, to fight for life or death, with any man living. Fox, Acts, I, p. 637.

Geloof!
De 23ste september 1413 werd hij voor het geestelijk gerechtshof gebracht, dat in de St. PAULUSkerk zitting had genomen. "Wij moeten geloven wat de Heilige Kerk van Rome leert," zei de primaat tot hem," zonder naar het gezag van CHRISTUS te vragen." - "Geloof!" riepen de priesters hem toe, "geloof!" - "Ik ben bereid alles te geloven wat God van mij eist," sprak Sir JOHN, "maar dat de paus de macht zou hebben om te leren wat tegen de Schrift is - dßt kan ik nimmer geloven." Men voerde hem terug naar de Tower. Het Woord van God zou een martelaar bekomen.

Op maandag de 25ste september was de grote zaal van het Dominikaner klooster met een drom gevuld van priesters, kanunnikken, bedelmonnikken, aflaatkramers en anderen, die om

strijd lord COBHAM grievende en belegende woorden naar het hoofd wierpen. Deze smaad; het gewicht van het ogenblik, voor de hervorming van Engeland; de treurige afloop, die de zaak noodzakelijk hebben moest: - dit alles maakte, dat hij zich tot in zijn binnenste geschokt en diep ontroerd gevoelde. Toen de bisschop hem toeriep, dat hij zijn vergrijp bekennen zou, viel hij op de knieën, en met ten hemel gehevene handen sprak hij: "Voor u, o God! belijd ik, dat ik in mijn vroege jeugd zwaar tegen U gezondigd heb, door trotsheid, toorn, losbandigheid en onreinheid van hart; en voor deze verkeerdheid smeek ik U om ontferming!"
Nu stond hij op, en met ogen vol tranen zei hij nog: "U vraag ik niet om absulutie; ik heb behoefte aan Gods vergeving alléén *(15)*." Met dat al gaven de geestelijken de hoop niet op, om de kloekmoedige edelman te doen bukken. Zij wisten, dat sterkte van geest geenszins altijd gepaard gaat met dapperheid en lichaamskracht, en zij hoopten daarom, door priesterlijke sofismen, de overwinning te behalen op de man, die de kampioenen van de paus tot een tweegevecht had durven uitdagen. "Sir JOHN," zei de primaat ten laatste, "gij hebt zeer vreemde dingen doen horen. Wij, van onze kant, hebben veel tijd besteed, om u van uw dwalingen te overtuigen; doch tevergeefs. De dag loopt ten einde; gij moet u daarom onderwerpen aan de beslissing van de Heilige Kerk, of..." "Ik kan niet anders geloven, dan zoals ik u gezegd heb. Doet met mij wat gij wilt," was het antwoord. "Welnu," hervatte de aartsbisschop, "dan moeten wij de wet haar loop laten."

(15) Quod nullam absolutionem in hac parte peteret a nobis, sed a solo Deo. RYMER, Foedera, p. 51.

Het vonnis. De brandstapel. De doop van het lijden.
Nu stond ARUNDEL op, en al de priesters en verdere aanwezigen stonden evenzo op, en ontblootten het hoofd. Daarop nam de primaat het doodvonnis in de hand, en las het met heldere, duidelijke stem voor. "Het is wel," sprak Sir JOHN; "ofschoon gij al mijn lichaam veroordelen mocht, kunt gij, door de genade van de eeuwige God, mijn ziel toch geen kwaad doen." Hij werd als toen andermaal teruggebracht naar de Tower, van waar het hem, door de hulp van enige vrienden, gelukte op een nacht te ontkomen, als wanneer hij een wijkplaats zocht in Wallis. Doch in december 1417 werd hij opnieuw gevangen genomen en naar Londen gevoerd, waar men hem toen op een horde sleepte naar St. Giles' Fields, en hem in ketenen hing over een klein vuur, en zo op wreedaardige manier ter dood bracht. Zo stierf een Christen, - hoog aanzienlijk in de schatting zijner eeuw - als een strijder voor het Woord van God. De kerkers van Londen raakten nu opgevuld met Wiklefiten: en de uitspraak omtrent hen luidde, dat zij zouden gehangen worden om van de konings wil, en verbrand om de wille Gods *(16)*. De Lollards dan, over wie grote schrik was gebracht, waren genoodzaakt zich onder de laagste volksklassen te verschuilen, en hun samenkomsten in het geheim te houden. Het werk van de verlossing maakte stille voortgang onder de uitverkorenen Gods. Velen van deze Lollards waren vrijgekochten in CHRISTUS JEZUS; doch over het algemeen kenden zij niet in die mate, als dat met de evangelische Christenen van de zestiende eeuw het geval was, de levendmakende en heiligende kracht van de geloofs. Zij waren eenvoudige, vreedzame en veelal vreesachtige gemoederen, die zich aangetrokken voelden door het Woord van God, die een diep gevoel hadden van de veroordeling welke dat Woord uitspreekt tegen de dwalingen van Rome, en die vurig wensten overeenkomstig de voorschriften van dat Woord te leven. God had hun een aandeel - en een belangrijk aandeel - beschoren, in de grote verandering, die met de Christenheid gebeuren moest. Hun nederige godsvrucht; hun lijdelijke tegenstand; de schandelijke behandeling, welke zij met onderwerping verdroegen; de boetgewaden, waarin men hen kleedde; de waskaarsen, die zij moesten in de hand houden, staande aan de ingang

van de kerken - dit alles getuigde van de hoogmoed van de priesters, en deed bij de weldenkenden twijfel en een onbewust verlangen naar verandering ontstaan. Door een doop van de lijdens bereidde dan God de weg voor een glorierijke Hervorming.

(16) Incendio propter Deum, suspendio propter regem. Thom. Waldensis in proemio. RAYNALD, ann. 1414. No. 16.

X.

Geleerdheid in Florence.

Deze Hervorming zou de vrucht zijn van twee verschillende oorzaken - het herleven van de letterkunde aan de ene, en de wederopwekking, het tot licht en aanzien brengen van het Woord van God aan de andere kant. Het laatste was de voorname oorzaak, maar het eerste was noodzakelijk als middel. Zonder dit middel zouden de levende wateren des Evangelies waarschijnlijk door de eeuw zijn heengestroomd, zonder meer; even als zomervloeden, welke al spoedig weer opdrogen, en gelijk de middeleeuwen daarvan, hier en daar, het voorbeeld hadden gegeven. Het Evangelie zou niet die statige rivier zijn geworden, die door haar overstromingen de gehele aarde vruchtbaar moest maken. Het was nodig de oorspronkelijke bronnen te ontdekken en te onderzoeken, en voor dit oogmerk was de studie van Grieks en Hebreeuws onvermijdelijk. Het Lollardisme en het Humanisme (de studie van de klassieken) waren de twee werkplaatsen van de Hervorming. Wij hebben de voorbereiding van het eerste gezien, en moeten nu de beginselen nagaan van het andere; en evenals wij het licht ontdekt hebben in nederige valleien, zullen wij het ook ontmoeten op de hoog verhevene bergtoppen.

Tegen het einde van de vijftiende eeuw bevonden zich onderscheidene jeugdige Engelsen te Florence, die derwaarts waren getrokken, door de letterkundigen roem, welke de stad van de Medicis omstraalde. COSMO had, met aanzienlijke kosten, een groot getal werken van de oudheid bijeenverzameld, en zijn paleis was met geleerde mannen vervuld. WILLIAM SELLING, een jong Engels geestelijke, die zich later te Canterbury onderscheidde, door zijn ijver om kostbare handschriften te vergaderen; zijn landgenoten GROCYN, LILLY en LATIMER, die "zediger was dan een maagd *(1)*", en vooral LINACRE, die door ERASMUS boven alle geleerden van Italië werd gesteld - ontmoetten elkaar geregeld op de overheerlijke villa van de Medicis, met POLIZIANO, CHALCONDYLES en andere mannen van geleerdheid; en daar, in de stille zomeravonden, en onder de prachtige Toskaanse hemel, hield hun verbeelding zich met fantastische dromen van Platonische wijsbegeerte bezig. Toen zij naar Engeland waren teruggekeerd, legden deze geleerden voor de studerende jongelingschap te Oxford de wonderbare schatten der Griekse taal open. Zelfs waren er sommige Italianen, die, aangelokt door het verlangen om de "barbaren" te verlichten, en misschien ook wel enigszins door de schitterende aanbiedingen die hun gedaan werden, hun geliefd vaderland verlieten, en overkwamen naar het verwijderde Brittanië. CORNELIUS VITELLI, bij voorbeeld, gaf lessen te Oxford, en CAJUS AMBERINO te Cambridge. CAXTON bracht voorts de drukkunst uit Duitsland over, en de natie begroette met geestdrift het blijde morgenlicht, dat ten laatste haar bewolkte hemel begon te verlichten.

(1) Pudorem plus quam virgineum. ERASM. Ep. I, p. 525.

Terwijl de geleerdheid in Engeland tot nieuw leven kwam, geraakte daar ook een nieuwe dynastie aan de regering, welke die energie van karakter met zich bracht, die op zichzelf

voldoende is om grote omkeringen uit te werken. De Tudors waren de opvolgers van de Plantagenets. Die onwankelbare onverschrokkenheid, waardoor de hervormers van Duitsland, Zwitserland, Frankrijk en Schotland zich onderscheidden, bestond niet zo algemeen bij die van Engeland; maar zij werd gevonden in het karakter van Engeland's koningen, bij wie deze onverschrokkenheid meermalen in geweld ontaardde. Het kan zijn, dat de Kerk het overwicht van de Staat op haar belangen te danken heeft aan dit overwicht van energie, dit karakter van doortastend handelen van de vorsten.

Een goede genius.

HENDRIK TUDOR, de LODEWIJK XI van Engeland, was een schrander vorst; iemand van een vast maar argwanend karakter, schraapzuchtig en kleingeestig. Daar hij uit een familie van Wallis afstamde, behoorde hij tot het oude geslacht van de Celten, dat zo langen tijd strijd had gevoerd tegen het pausdom. HENDRIK had de partijschappen tot zwijgen gebracht in zijn land, en vreemde natien geleerd zijn macht te ontzien. Een goede genius scheen een heilzame invloed te oefenen over zijn hof zowel als over hem zelf; en deze genius was zijn moeder, de gravin van Richmond. Uit haar bijzonder vertrek, waar zij de eerste vijf uren van haar dag doorbracht met lezen, overdenken en bidden, begaf zij zich gewoonlijk naar een ander gedeelte van het paleis, om daar de wonden te verbinden van de geringste bedelaars; en dan verscheen zij in de vrolijke zalen, waar zij zich nu onderhield met de geleerden, die zij aanmoedigde door haar ruime ondersteuning. De zucht van deze edele dame voor studie, waarvan haar zoon slechts een klein gedeelte bezat, bleef niet zonder invloed op haar geslacht. ARTHUR en HENDRIK, 's konings oudste zonen, beefden in hun vaders tegenwoordigheid; maar, getrokken door de belangstellende liefde der vrome grootmoeder, vonden zij langzamerhand smaak in het gezelschap van geleerde mannen. een belangrijke omstandigheid bevorderde dit nog zeer, ten aanzien van één' hunner.

Onder de vrienden van de gravin was ook MONTJOY, die ERASMUS te Parijs had ontmoet, en zijn bijtende satiren tegen scholastieken en monnikken kende. Hij had de uitstekende Hollander uitgenodigd om naar Engeland te komen; en ERASMUS, die bevreesd was geworden voor de pest, nam de uitnodiging graag aan, en begaf zich op reis naar een land, dat in zijn schatting het rijk van de duisternis was. Maar hij was niet lang in Engeland geweest, of hij ontmoette daar licht, ver boven zijn verwachting.

Erasmus of de duivel! Thomas Morus.

Bij gelegenheid dat ERASMUS, kort na zijn aankomst, bij de lord - Inayor aan het middagmaal zat, trok aan de overzijde van de tafel een jong mens van nauwelijks negentien jaren zijn aandacht. Het was iemand van ranke gestalte met een frisse gelaatskleur, blauwe ogen, grove handen, en wiens rechterschouder een weinig hoger was dan de linker. Zijn trekken tekenden minzaamheid en opgeruimdheid, en gedurig aan werd vrolijke scherts uit zijn mond gehoord. Zo hij op een ogenblik geen kwinkslag in het Engels bij de hand had, dan bracht hij er een voor de dag in het Frans, of zelfs ook wel in het Latijns of Grieks. Weldra ontstond er een letterkundige strijd tussen ERASMUS en de Engelse jongeling. Eerstgenoemde, de geleerde die door geheel Europa geëerd werd, en die verbaasd was in de jongman iemand te vinden, die hem met geen enkel woord schuldig bleef, riep uit: *Aut tu es MORUS aut nullus*! (Gij zijt MORUS of gij zijt niemand) en de andere, die de naam van de vreemdeling niet wist, antwoordde terstond: *Aut tu es* ERASMUS *aut diabolus*! (Gij zijt ERASMUS of de duivel) *(2)* MORUS snelde nu ERASMUS in de armen, en zij werden onafscheidelijke vrienden. THOMAS MORUS dan - want zo heette hij - was altijd

schertsende, zeggen wij, zelfs met vrouwen; en hij plaagde de jonge meisjes graag, gelijk hij zich vermaakte met allen die wat links of onnozel waren, ofschoon er met zijn schertsen nooit enige bitterheid gemengd was *(3)*. Maar onder dit speelziek vertoon verborg hij een diepzinnig verstand. Hij hield in die ogenblikken juist lessen of voorlezingen over "de stad Gods" van AUGUSTINUS, en dat voor een talrijk gehoor, waaronder priesters en mannen van jaren. De gedachte aan de eeuwigheid had zich van zijn gemoed meester gemaakt; en daar hij onbekend was met die innerlijke tucht des Heilige Geestes, welke is de enige ware tucht, kastijdde hij zich elke vrijdag met de geselroede. THOMAS MORUS, die als zoon van een rechter in 1480 te Londen geboren werd, is het ideaal van het Katholicisme uit dit tijdvak. Hij had, evenals het Roomse stelsel zelf, twee polen - werelsgezindheid en asceticisme: welke, ofschoon tegenovergesteld, nochtans meermalen bij elkaar worden aangetroffen. En met van de daad is het asceticisme slechts een zelf*opoffering* die zelf*behoud* ten doel heeft; evenals een reiziger, die door rovers aangevallen wordt, graag een gedeelte van zijn schatten wil afstaan, om het overige te redden. Dit was het geval met MORUS, indien wij zijn karakter goed verstaan. Hij bracht de uiterlijkheden, het omkleedsel van zijn gevallene natuur ten offer, om die zondige natuur zelf te behouden. Hij onderwierp zich aan vasten en nachtwaken, droeg een hairen kleed, pijnigde zich door kleine ketenen om het blote lijf te dragen - kortom, hij kruisigde zich het vlees, en bracht, voor het uiterlijke, een volkomen offerhande van zijn ganse wezen, om nochtans dat *ik* te behouden, dat zelfbestaan, wat alléén bij een oprechte wedergeboorte kan opgeofferd worden.

(2) Life of More by his great - grandson (1828) p. 93.
(3) Cum mulieribus fere atque etiam cum uxore nonnisi lusus jocos ue tractat. ERASM. Ep. I, p. 536.

Colet.

Van Londen begaf ERASMUS zich naar Oxford, het Athene van Groot - Brittanië, waar hij JOHN COLET ontmoette, een man van letteren, die een vriend was van MORUS, doch ouder, en iemand van een zeer verschillend karakter. COLET, de afstammeling van een oud geslacht, was een gezet man, van een indrukmakend voorkomen, rijk, en van fijn beschaafde manieren, waaraan ERASMUS minder gewoon was. Orde, netheid en deftigheid heerste bij hem, zowel wat zijn persoon, als wat zijn huis betrof. Hij hield een uitstekend goede tafel, waaraan alle vrienden van geleerdheid welkom waren, en aan welke onze Hollander, die gene aangename herinnering had meegebracht van de collegiën te Parijs, met hun' verschaalde wijn en hun bedorven eieren, graag zijn gast was. *(4)* Hij trof daar ook de meeste klassise geleerde van Engeland aan, voornamelijk GROCYN, LINACRE, THOMAS WOLSEY, penningmeester van *Magdalen College*, HALSEY, en enkele anderen. "Ik kan u niet zeggen hoe ik met uw Engeland in mijn' schik ben," schreef hij aan lord MONTJOY uit Oxford. "Met zulke mannen zou ik graag aan de verwijderdste kusten van Scythië willen leven *(5)*."

(4) Quantum ibi devorabatur ovorum putrium, quantum vini putris hauriebatur. ERASM. Colloq. p. 564.
(5) Dici non potest quam mihi dulcescat Anglia tua....vel in extrema Scythia vivere non recusem. ERASM. Ep. I, p. 311.

Familietafereel. De Octavius van Engeland.

Doch bijaldien ERASMUS aan de oevers van de Theems een MAECENAS vond in lord MONTJOY, een LABEO, en misschien een VIRGILIUS in MORUS, vond hij geen AUGUSTUS. Eens dat hij aan MORUS zijn spijt en zijn bekommering openlegde, zei deze:

"Kom, laat ons naar Eltham gaan; misschien zullen wij daar vinden wat gij zoekt." Zo gingen zij dan: waarbij MORUS de gehele weg over weer ruimschoots zijn spotlust botvierde, hoewel hij bij zichzelf besloot, die vrolijkheid ‘s avonds door een strenge kastijding weer goed te maken. Bij hun aankomst bestegen zij de gothische trap van het kasteel, en werden nu hartelijk verwelkomd door lord en lady MONTJOY, (die de betrekking van gouverneur en gouvernante van ‘s konings kinderen vervulden), omstuwd van bedienden tot ‘s konings huis behorende, gelijk van hun eigen bedienden. En toen de twee vrienden daarop de zaal binnen traden, werd ERASMUS door een aangenaam en onverwacht gezicht getroffen. De gehele familie was bijeen. Aan de rechterhand stond prinses MARGARET, een meisje van elf jaren, wier achterkleinzoon, onder de naam van STUART, de geslachtslijn van de TUDORS in Engeland zou voortzetten. Links stond MARY, een kind van vier jaren oud. EDMUND werd nog door zijn min gedragen; en in het midden van de kring, tussen zijn beide zusters, stond een knaap, die destijds nog niet ouder was dan negen jaren, en wiens aangename trekken, vorstelijke houding, schrander oog en uitnemende hoffelijkheid, ERASMUS terstond gunstig voor hem innam *(6)*.
Deze knaap was HENRY, hertog van York, ‘s konings tweede zoon, die de 28ste juni 1491 geboren werd. MORUS naderde de jongen prins, en bood hem een van zijn eigen schriften aan. Van dit ogenblik was ook de vriendschap tussen ERASMUS en HENRY gesloten; en naar alle waarschijnlijkheid is deze vriendschappelijke betrekking niet zonder invloed op de bestemmingen van Engeland gebleven. De geleerde Rotterdammer zag met het meeste genoegen, dat de prins uitmuntte in al de ridderlijke oefeningen van die tijd. Hij was een sierlijk en stout ruiter, kon een werpspies veel verder brengen dan iemand van zijn makkers, en daar hij grote smaak voor muziek bezat, bespeelde hij reeds verschillende instrumenten. De koning stelde er vooral belang in, dat hij een geleerde opvoeding ontving, daar hij hem bestemd had om de zetel van Canterbury te bekleden; en de beroemde ERASMUS, die zijn geschiktheid had opgemerkt voor alles wat hij ondernam, deed zijn best om deze Engelse diamant te snijden en te polijsten, opdat hij met te helderder glans zou schitteren. "Hij zal niets beginnen of hij zal het ook volbrengen" sprak de Hollandse geleerde. En het is maar al te waar, dat deze vorst altijd zijn doel bereikte, zelfs al was het nodig dat hij daartoe de voet zette op de bloedige lijken derzulken die hij had liefgehad. ERASMUS nu, die zeer gevleid was met de oplettendheden van de jeugdige HENRY, en die bekoord was geworden door zijn aangename manieren, en verrukt was geweest over zijn vlugge geest, betuigde allerwege, bij zijn terugkomst op het vasteland, dat Engeland ten laatste zijn OCTAVIUS gevonden had.

(6) EHAsM. Ep. ad Botzhem. Jortin Appendix, p. 108.

Huwelijksvoorwaarde.
Wat HENDRIK VII betrof: hij dacht wel allerminst aan VIRGILIUS of AUGUSTUS. Gierigheid en heerszucht waren de uitkomende trekken in zijn karakter, en aan beide neigingen voldeed hij door het huwelijk van zijn oudste zoon, in het jaar 1501. Dewijl Bourgondië, Artois, Provence en Bretagne kortelings met Frankrijk verenigd waren geworden, voelden de Europese mogendheden de noodzakelijkheid, om zich onderling tegen deze alles overweldigende Staat nauwer te verbinden. Ten gevolge hiervan had FERDINAND van Arragon zijn dochter JOHANNA aan FILIPS van Oostenrijk ter vrouw gegeven, en op gelijke grond vroeg HENDRIK VII de hand van zijn dochter CATHARINA, die toen zestien jaar oud en de rijkste prinses was van Europa, voor ARTHUR, prins van Wallis, die omtrent tien maanden jonger was. De Catholieke koning maakte éne voorwaarde bij het huwelijk zijner dochter. WARWICK, de laatste van de PLANTAGENETS en pretendent voor de

kroon, zat opgesloten in de Tower. FERDINAND nu, die zich de zekerheid wilde waarborgen dat CATHARINA werkelijk de Engelse troon beklimmen zou, vorderde dat die ongelukkige prins zou ter dood gebracht worden. En deze eis alléén voldeed de koning van Spanje nog niet. HENDRIK VII was niet wreed, en dus zou hij WARWICK hebben kunnen verbergen, en bloot zeggen dat hij niet meer leefde. Daarom wilde FERDINAND dat de kanselier van Castilië er bij tegenwoordig zou zijn, als het doodvonnis aan de prins voltrokken werd. Het bloed van WARWICK werd dan vergoten; zijn hoofd viel werkelijk op het schavot: en de kanselier van Castilië mocht zich van de moord overtuigen en er een verklaring van geven. De 14de november had alsnu de huwelijksplechtigheid plaats, in de ST. PAULUskerk. Te middernacht werden de prins en de prinses met grote pracht en staatsie naar de bruidskamer begeleid *(7)*. Ongelukkig huwelijk, dat bestemd was om de koningen en natiën van de Christenheid tegen elkaar te doen opstaan ten strijde, en om het voorwendsel te zijn van debatten over de Engelse Reformatie, bloot van uiterlijke en politieke aard! Het huwelijk van CATHARINA de Catholieke was een huwelijk des bloeds.

(7) Principes summa nocte ad thalamum solemni ritu deducti sunt. SANDERUS, De Schismate Angl. p. 2.

Prins Arthur sterft.

In het begin van het jaar 1502 werd prins ARTHUR ziek, en op de 2de april stierf hij. Men liet nu de nodige tijd verlopen, om zeker te zijn dat CATHARINA werkelijk niet in de toestand verkeerde om moeder te worden, en daarop werd de vriend van ERASMUS, de jeugdige HENDRIK, tot erfgenaam van de kroon verklaard, tot grote vreugde van alle geleerden. De prins toch behartigde met allen ernst zijn studiën; hij sprak en schreef Frans, Duits en Spaans zo gemakkelijk als was hij in die landen geboren geweest: en Engeland koesterde daarom de hoop, eenmaal de geleerdste der Christen - koningen de troon van ALFRED de Groten te zien bekleden.

De verloving.

Doch een geheel andere zaak hield de gedachten bezig van de schraapzuchtige HENDRIK VII. Moest hij aan Spanje de tweemaal honderd duizend dukaten teruggeven, die CATHARINA's bruidsschat hadden uitgemaakt? Zal hij het aanzien, dat deze rijke erfdochter haar hand schenkt aan deze of gene mededinger van Engeland? Om dit gevreesde grote kwaad voor te komen, kwam de koning op het denkbeeld, om prins HENRY met de weduwe van ARTHUR in het huwelijk te verbinden. Tegen dit plan werden gewichtige bezwaren ingebracht. "Het is niet alleen met de welvoeglijkheid strijdig," zei WARHAM, de primaat, "maar het is ook bepaald in strijd met de wil van God. In Gods Wet wordt verklaard: *wanneer een man zijn broeders vrouw zal genomen hebben, het is onreinigheid* (Le 20.21); en in het Evangelie zegt JOHANNES de Doper tot HERODES: *Het is u niet geoorloofd de vrouw uws broeders te hebben* (Mr 6.18)." FOX, bisschop van Winchester, gaf echter in bedenking, of niet dispensatie zou kunnen verkregen worden van de paus; en in december van het jaar 15O3 verleende JULIUS II inderdaad een bul, waarbij hij verklaarde dat hij, met de wens om de eensgezindheid tussen de Catholieke vorsten te bewaren, het huwelijk goedkeurde van CATHARINA met de broeder van haar eerste echtgenoot, *accedente forsan copula carnali*. Deze vier woorden werden, naar gezegd wordt, op bepaald verlangen van de prinses in de bul opgenomen. Al deze bijzonderheden zullen van belang zijn in de loop van onze geschiedenis. De aanstaande echtgenoten werden dan verloofd maar nog niet getrouwd, op grond dat de prins van Wallis nog zo jong was.

Het tweede huwelijk dat door HENDRIK VII gesmeed werd, begon onder nog ongunstiger voortekenen, dan met het eerste het geval was geweest. De koning werd ziek, en hij verloor zijn gemalin door de dood, welk een en ander hij aanmerkte als straffende bezoekingen Gods *(8)*. De natie was ontevreden, en er werd gevraagd of het in de macht stond van de paus, om toe te staan wat God verboden had *(9)*. En de jonge prins, die onderricht was geworden van de gemoedsbezwaren van zijn vader en van de ontevredenheid van het volk, verklaarde, juist vóór hij meerderjarig zou worden (27 juni 1505), in tegenwoordigheid van de bisschop van Winchester en onderscheidene leden van ‘s konings raad, dat hij protesteerde tegen de verbintenis welke gedurende zijne minderjarigheid was aangegaan, en dat hij nimmer CATHARINA tot zijn vrouw zou maken.

(8) Morysin’s Apomaxis.
(9) HERBERT, Life of HENRY VIII, p. 18.

Hendrik VIII aan de regering. De lof van de Koning.

De dood van zijn vader, die hem tot een vrij man maakte, deed hem ook van dit braaf besluit terugkomen. In het jaar 1509 scheen de hoop der geleerden te zullen verwezenlijkt worden. De 9de mei namelijk kwam statig, van een lange stoet gevolgd, een lijkkoets Londen binnen, waaraan gene koninklijke pracht was gespaard, en in welke, op een rijk lijkkleed van goudlaken, de stoffelijke overblijfselen van HENDRIK VII waren geplaatst, nevens zijn scepter en zijn kroon. De grootofficieren van Staat, die rondom de lijkkist geschaard stonden, braken hun staven aan stukken en wierpen die in de grafkelder, terwijl de herauten met luider stem uitriepen: "God geve een lang leven aan de edelen koning HENDRIK VIII *(10)*! "Zodanige uitroep was misschien nooit bij een vroegere gelegenheid zo blijmoedig door het volk beantwoord geworden. De jeugdige koning kwam aan de wens van de natie tegemoet, door de gevangenneming te bevelen van EMPSON en DUDLEY, die van knevelarij beschuldigd werden; en hij volgde ook de wijze raadgevingen van zijn grootmoeder, de hertogin van Richmond, door de geschiktste mannen tot zijn ministers te kiezen, en de aartsbisschop van Canterbury als lord kanselier aan hun hoofd te plaatsen. WARHAM was iemand van grote bekwaamheid. Geen dag zo kort of hij kon tijd vinden om de mis bij te wonen, gezanten te ontvangen, met de koning in zijn kabinet te raadplegen, niet minder dan tweehonderd gasten te onthalen aan zijn tafel, zijn plaats in het parlement te vervullen *(11)*, en zijn bijzondere devotie te doen. De blijdschap van de geleerden ging nog de vreugde van het volk te boven. De oude koning was nooit op hun lof of hun gelukwensingen gesteld geweest, uit vrees dat hij daarvoor zou moeten betalen; doch nu konden zij aan hun geestdrift ruime teugel vieren. MONTJOY noemde de koning "goddelijk;" de Venetiaanse gezant vergeleek zijn houding met die van APOLLO, en zijn gewelfde borst met het beeld van MARS; hij werd beide in het Grieks en in het Latijns bezongen; hij werd begroet als de grondlegger van een nieuw tijdperk, en HENDRIK scheen ook te wensen om zich al deze lofspraken waardig te betonen. ver van zich door zoveel vleitaal te laten bedwelmen, sprak hij tot MONTJOY: "O! hoe graag zou ik een geleerde zijn!" - "Sire," hernam de hoveling, "het is genoeg dat gij uw belangstelling toont, in dezulken die de geleerdheid bezitten welke gij voor u zelf zoudt verlangen." - "Hoe zou ik anders kunnen," gaf HENDRIK met vuur ten antwoord; "zonder hen bestaan wij nauwelijks!" MONTJOY deelde dit antwoord terstond mee aan ERASMUS.

(10) Leland’s Collectanea, vol. IV, p. 309.
(11) Take his seat on the woolsack.

Erasmus.
ERASMUS! - ERASMUS! - de wanden van Eltham, Oxford en Londen weergalmden van die naam. De koning kon niet leven zonder de geleerden; en de geleerden evenmin zonder ERASMUS. Deze nu, die met geestdrift voor de jongen koning vervuld was, toefde niet lang met aan zulke roepstemmen te beantwoorden. Toen RICHARD PACE, een van de beschaafdste mannen van zijn eeuw, de geleerde Hollander te Ferrara ontmoette, haalde deze laatste uit zijn, zak een klein doosje te voorschijn, dat hij altijd bij zich droeg. "Gij weet niet," zei hij, "welk een schat gij hebt in Engeland. Ik zal het u tonen; "en nu nam hij uit het doosje een brief van HENDRIK, waarin deze in zeer zuiver Latijn de hoogste onderscheiding voor zijn geleerde correspondent betuigde *(12)*. Dadelijk na de kroning schreef MONTJOY aan ERASMUS: "Onze HENDRIK OCTAVUS, of liever OCTAVIUS, heeft de troon beklommen. Kom en aanschouw de nieuwe ster *(13)*. De hemel juicht, de aarde springt op van vreugd, en alles vloeit over van melk, en nektar, en honing *(14)*. Gierigheid is uit ons midden verdwenen, mildheid is over ons neergedaald, en zij verspreidt alomme met goedige hand haar ruime weldadigheden. Onze koning begeert geen goud of kostelijke stenen, maar deugd, roem en onsterfelijkheid."

(12) Scripsit ad me suapte manu litteras amantissimas. ERASM. vita ad Ep.
(13) Ut hoc novum sidus aspicias. Ibid. p. 277: een uitdrukking van VIRGILIUS, waar hij van de vergoodde AUGUSTUS spreekt.
(14) Ridet ether, exultat terra, omnia lactis, omnia mellis, omnia nectaris sunt plena. Ibid.

Met zulke veelzeggende, warme woorden werd de jonge koning voorgesteld, door een man die hem van nabij had leren kennen. ERASMUS kon niet lang aarzelen. Hij zegde de paus vaarwel, en haastte zich om naar Londen te komen, waar hij door HENDRIK met hartelijkheid ontvangen werd. Wetenschap en macht reikten elkaar de hand. Engeland stond op het punt om zijn Medicis te bekomen, en de vrienden van de letteren twijfelden niet meer aan de wedergeboorte van Brittanië.

Het gezantschap. De* gelei *- brieven.
JULIUS II, die aan ERASMUS had toegestaan om het witte monnikskleed te verwisselen met het zwarte gewaad van de wereldlijke *(15)*, liet hem vertrekken zonder juist grote spijt te voelen. Deze kerkvoogd had weinig smaak voor de letteren, maar was daarentegen een vriend van de oorlog, van de jacht, en van de genoegens van de tafel. De Engelsen zonden hem een schotel naar zijn smaak, als in ruil voor de geleerde. Enige tijd na het vertrek van ERASMUS, toen de paus op zekere dag uitrustte van de vermoeienissen van de jacht, hoorde hij in zijn nabijheid enige stemmen, die een vreemd lied zongen. Hij vroeg met verwondering wat dat betekende *(16)*. "Het zijn enige Engelsen," was het antwoord, en nu traden drie vreemdelingen het vertrek binnen, terwijl ieder van hen een wel overdekte vaas droeg, die de paus door de jongste geknield werden aangeboden. Deze was THOMAS CROMWELL, die hier voor het eerst op het toneel der geschiedenis verschijnt. Hij was de zoon van een smid uit Putney; maar hij onderscheidde zich zo zeer door een diepzinnig verstand, een gezond oordeel, een kloekmoedig hart, veelomvattende bekwaamheden, vloeiende welsprekendheid, sterk geheugen, grote werkzaamheid en vlugge pen, dat hem de schitterendste loopbaan voorspeld was geworden. Op de ouderdom van twintig jaren verliet hij Engeland, daar hij begerig was om de wereld te zien, en nu begon hij zijn leven, met als klerk werkzaam te zijn aan de Engelse faktory te Antwerpen. Kort daarop kwamen twee landgenoten, uit Boston, tot hem,

die in hun verlegenheid zijn raad wensten in te winnen. "Wat verlangt gij?" was zijn vraag. "Onze medestadgenoten hebben ons afgevaardigd naar de paus," was het antwoord, "om de vernieuwing te verkrijgen van de grote en kleine vrijbrieven *(17)*, wier tijd genoegzaam verlopen is, en die wij nodig hebben voor de herstelling van onze haven. Maar wij weten niet hoedanig wij voor de paus verschijnen moeten." CROMWELL nu, die iemand was om alles te ondernemen, en die ook een weinig Italiaans verstond, hernam: "Ik zal met u medegaan." Daarop bracht hij nadenkend de hand aan het hoofd, en sprak bij zichzelf: "Wat visje zou ik moeten uitgooien, als een lokaas voor die gulzige vraten?" Een vriend zei hem dat de paus zeer gesteld was op lekkernijen. Terstond deed CROMWELL nu gelei gereedmaken, naar de gezochtste Engelse manier, en hiervan voorzien begaf hij zich met zijn beide metgezellen op reis naar Italië. Dit was dan de man die voor JULIUS verscheen, toen deze van de jacht was thuis gekomen. "Koningen en vorsten slechts smaken deze lekkernij in Engeland," sprak CROMWELL tot de paus. Een kardinaal, die nog ongeduldiger snoeper was dan zijn meester, proefde haastig van het lekkers. "Neem er ook eens van," zei hij; en daar deze Engelse gelei de paus zeer beviel, tekende JULIUS onverwijld de bewuste vrijbrieven, onder voorwaarde echter dat het recept van de gelei hem ook gegeven werd. "En zo werden de gelei - vrijbrieven (jelly - pardons) verkregen," tekent de kroniekschrijver aan. Het was de eerste openlijke verrichting van CROMWELL; en de man, die zijn werkzame loopbaan begon, met de paus een paar potten gelei aan te bieden, was tevens bestemd om de man te zijn, die Engeland zou afscheiden van Rome.

(15) Vestem albam commutavit in nigram. Epp. ad Servat.
(16) The pope suddenly marvelling at the strangeness of the song. Fox, Acts, V, 364, ed. Lond. 1838.
(17) Greater and lesser pardons.

Huwelijksfeesten.

Het hof van de paus was evenwel niet het enige hof in Europa, waar vrolijkheid en vermaak heersten. Jachtpartijen waren in Londen even gewoon als in Rome. De jonge koning en zijn hovelingen waren van die tijd dag aan dag bezig met bals, banketten en andere feestelijkheden, gelijk die aan de orde zijn, waar een nieuw vorst aan de regering is gekomen. Hij herinnerde zich evenwel, dat hij zijn volk ook een koningin moest geven. CATHARINA van Arragon was nog altijd in Engeland, en de staatsraad beval haar zeer aan als zijn gemalin. Hij bewonderde haar vroomheid, zonder echter zeer te verlangen haar daarin na te volgen *(18)*. Hij schepte behagen in haar liefde tot de letteren, en voelde zelfs ook wel enige genegenheid voor haar *(19)*. Zijn raadslieden spraken hem er van "dat CATHARINA, de dochter van de doorluchtige ISABELLA van Castilië, het evenbeeld was van haar moeder. Dat zij, evenals ISABELLA, die wijsheid en grootheid van ziel bezat, welke de eerbied van de natiën verwerft; en dat, zo zij iemand van zijn mededingers haar bruidsschat bracht, en daarmee de alliantie van Spanje, de lang betwiste kroon van Engeland misschien al spoedig hem van het hoofd vallen zou.....Wij hebben de dispensatie van de paus; en zou gij dan angstvalliger willen zijn dan hij *(20)*?" De aartsbisschop van Canterbury maakte tevergeefs bezwaren; HENDRIK gaf toe, en op de elfde juni, omtrent zeven weken na het overlijde van zijn vader, werd de huwelijksplechtigheid in stilte voltrokken. De 23ste trokken de koning en de koningin in staatsie door de stad: waarbij de bruid een wit satijnen kleed droeg, terwijl haar hoofdhaar los over de rug neerhing, en bijna tot aan de voeten reikte. De volgende dag werden de jonggehuwden te Westminster met grote pracht gekroond.

(18) Admirabatur quidem uxoris sanctitatem. SAND. p. 5.

(19) Ut amor plus apud regem posset. Moryson Apom.p. 14.
(20) HERBERT's HENRY VIII, p. 7. FULLER's Church History, Book V, p. 165. ERAsM. Ep. ad. Amerb. p. 19.

Vleierij.

Toen volgde een aaneenschakeling van kostbare feestelijkheden. De schatten, welke de adel lang verborgen had gehouden, uit vrees voor de oude koning, kwamen nu te voorschijn. De dames schitterden van goud en diamanten; en de koning en koningin, die onophoudelijk toejuiching en bewondering inoogstten van het volk, waren zo verheugd als kinderen, met hun rijke, koninklijke opschik. HENDRIK VIII was de voorloper van LODEWIJK XIV. Van nature geneigd tot pracht en vermaak, de afgod van zijn volk, een hartstochtelijk beminnaar van vrouwelijk schoon, en de echtgenoot van nagenoeg evenveel vrouwen als LODEWIJK overspelige minnaressen heeft gehad, maakte hij van het Engelse hof wat de zoon van ANNA van Oostenrijk van het Franse hof maakte - het toneel van onverpoosd vermaak. Hij dacht dat hij nimmer tot een eind kon komen, met de rijkdommen die zijn voorzichtige vader verzameld had. Zijn jeugd - want hij was niet ouder dan achttien jaren; - de vrolijkheid van zijn gestel; de bevalligheid, de gratie waarmee hij aan alle lichaamsoefeningen deelnam; de ridderverhalen, waarin hij zoveel behagen schepte, en welke zelfs door de geestelijkheid aan haar hooggeborene hoorders werden aanbevolen; de vleierij zijner hovelingen *(21)* - dit alles werkte samen, om HENDRIK's jeugdige verbeelding in gloed te zetten. Waar hij zich ook vertoonde, waren allen met bewondering vervuld, over zijn sierlijke houding en zijn schoon voorkomen. Dit nu is de schildering die ons door zijn grootste vijand is nagelaten *(22)*. "Zijn schedel was gevormd om een kroon te dragen, en zijn vorstelijke houding evenzeer voor de koninklijke mantel," voegt NORYSON er bij *(23)*.

(21) TYNDALE, Obedience of a Christian man (1528).
(22) Eximià corporis forma praeditus, in qua etiam regiae majestatis augusta quaedam species elucebat. SANDERUS, de Schism. p. 4.
(23) TURNER, Hist. Engl. I, p. 28.

Het steekspel. Brandon.

HENDRIK besloot, om zonder toeven de ridderlijke kampstrijden en de fabelachtige pracht en heerlijkheid van de helden van *de Ronde Tafel* te verwezenlijken: als om zichzelf voor te bereiden op de meer ernstige strijd, die hij eenmaal tegen het pausdom zou te voeren hebben. Op het geschal der trompet zag men de jeugdige monarch het strijdperk binnentreden, in rijke wapenrusting getooid, en met een vederbos, die sierlijk neerhing tot op de zadel van zijn vurig ros. Hij verscheen "als een ongetemde stier," zegt een historieschrijver, "die losbreekt van zijn juk en het renperk binnen stormt." Bij zekere gelegenheid, toen namelijk de herstelling van de koningin uit het kraambed werd gevierd *(24)*, was CATHARINA met haar hofdames gezeten onder een verhemelte van purper en goud, in het midden van een kunstmatig bos, alwaar hier en daar een stuk rots was aangebracht, en dat met keur van verschillende bloemen prijkte. Op eenmaal naderde haar een monnik, die een lang bruin kleed droeg, en die, terwijl hij voor de koningin de knie boog, haar toestemming vroeg om een lans te mogen breken. Het verzoek werd toegestaan; en toen hij nu opstond wierp de gewaande monnik zijn grof, onaanzienlijk gewaad af, en vertoonde zich in de rijkste wapenrusting, gereed voor het tournooi. Het was CHARLES BRANDON, later hertog van Suffolk, een van de schoonste en sterkste mannen uit het koninkrijk, en de eerste na HENDRIK in alle militaire oefeningen. Hij werd door een aantal anderen gevolgd, die gekleed waren in zwart fluweel, met breed gerande hoeden op het

hoofd, staven in de hand, en met scapulieren over de schouders geslagen, versierd met horens en schelpen, evenals waren zij pelgrims die kwamen van St. JACOB van Compostella. Deze wierpen Eveneens hun vermomming af, en waren nu allen ook ridders in complete wapenrusting. Aan hun hoofd bevond zich Sir THOMAS BOLEIJN, wiens dochter het ongelukkig lot beschoren was, dat zij al de vrouwen van Engeland overtreffen zou in schoonheid, in grootheid, maar ook in het ongeluk.
Het steekspel begon. HENDRIK, die met AMADIS is vergeleken geworden in stoutmoedigheid, met RICHARD LEEUWENHART in onverzadigdheid, en met EDUARD III in hoffelijkheid, ontkwam niet altijd het gevaar bij deze ridderlijke oefeningen. Eens, bijvoorbeeld, had de koning verzuimd zijn vizier neer te laten, terwijl BRANDON, zijn partij, in volle galop op hem aankwam; en de toeschouwers, die het verzuim hadden opgemerkt, deden luide angstkreten horen. Maar niets kon de vaart van de paarden stuiten, en de beide ruiters troffen op elkaar. De lans van SUFFOLK brak tegen HENDRIK's hoofd aan stukken, en die stukken vlogen hem in het gezicht. Iedereen dacht dat de koning dodelijk gewond was, en sommigen snelden reeds toe om BRANDON in verzekering te nemen, toen HENDRIK weer zo geheel bekomen was van de schok, die op zijn helm was gebroken, dat hij de strijd hervatte, en nog zes gangen deed, te midden van de toejuichingen van zijn verwonderde en verheugde onderdanen. Deze onverzadigde moed veranderde, toen hij ouder werd, in wreedheid die niets ontzag; en de jonge tijger, wiens bewegingen toen zo vlug en zo sierlijk waren, zou eerlang de bloedige klauwen slaan aan de moeder van zijn kinderen.

(24) Celebration of the queens churching.

XI.

De gouden roos.

Ene boodschap van de paus kwam HENDRIK storen in al deze vermakelijkheden. In Schotland, Spanje, Frankrijk en Italië had de jeugdige koning niets dan vrienden; en het pausdom wenste deze harmonie te verstoren. Op zekere dag dan, terstond nadat de hoogmis was gevierd geworden, kwam de aartsbisschop van Canterbury, in naam van JULIUS II, aan 's konings voeten een gouden roos neerleggen, die door de paus gezegend, en met gewijde olie gezalfd en met muskus welriekend gemaakt was *(1)*. Dit geschenk ging vergezeld van een brief, waarin HENDRIK begroet werd als het hoofd van het Italiaans Verbond. Daar de oorlogszuchtige kerkvoogd de Venetianen had doen bukken, verlangde hij ook Frankrijk te vernederen, en hij wilde koning HENDRIK gebruiken als het werktuig van zijn wraak. HENDRIK had nog maar korte tijd tevoren zijn alliantie met LODEWIJK XII vernieuwd; maar de paus was er de man niet naar, om zich door dergelijke beuzeling te laten afschrikken: terwijl de jonge koning ook weldra begon te dromen van het plukken van lauweren, gelijk die van Crecy, Poitiers en Agincourt. Te vergeefs stelden verstandige raadslieden hem voor, dat Engeland, zelfs in de gunstigste tijden, nooit in staat was geweest in Frankrijk het veld te behouden, en dat de zee voor Engeland het ware toneel was van dapperheid en overwinning. JULIUS nu, die HENDRIK's ijdelheid kende, had beloofd dat hij LODEWIJK de titel van Allerchristelijkste koning ontnemen en hèm die opdragen zou. "Zijn Heiligheid hoopt dat uw Genade de koning van Frankrijk geheel verdelgen zult," werd hem gezegd *(2)*. HENDRIK vond geen bezwaar tegen deze zeer onapostolische zending, en besloot de onschuldige genoegens van de vrede door het vreselijk spel des oorlogs te vervangen.

(1) Odorifico musco aspersam. WILKINS, Concilia, III, p. 652.

(2) Brief van de kardinaal BEMBHIDGE. COTTON MSS. Vitell. B. 2, p. 8.

De preek van Colet. "Deze man is* mijn *doctor!"

In het voorjaar van 1511 kwam HENDRIK, na enkele mislukte ondernemingen van zijn generaals, tot het besluit, om in persoon tegen Frankrijk op te trekken. Hij was in de volle drukte van zijn toebereidselen hiervoor, toen het paasfeest aanbrak. De deken COLET had op Goede Vrijdag voor HENDRIK moeten prediken, en in de loop van zijn leerrede toonde hij meer moed, dan men van een philoloog als hij had mogen verwachten; doch er gloeide dan toch ook een sprankje van de christelijke geest in zijn gemoed. Hij had tot onderwerp van zijn preek gekozen CHRISTUS' overwinning over dood en graf. "Hij die uit eerzucht de wapenen opvat," zei hij, "strijdt niet onder de standaard van CHRISTUS, maar onder de banier van de satan. Zo gij de kamp met uw vijanden wilt aangaan, volg dan JEZUS CHRISTUS als uw vorst en leidsman, liever dan CESAR of ALEXANDER." COLET's toehoorders zagen elkaar met verbazing aan. De vrienden van de fraaie letteren werden ongerust; en de priesters, wie de hoge vlucht tot aanstoot was, die het menselijk verstand langzamerhand ging nemen, hoopten van deze gelegenheid gebruik te maken, om aan hun tegenpartij een dodelijke slag toe te brengen. Er waren onder hen mannen, wier gevoelens wij veroordelen moeten, ofschoon wij niettemin hun' ijver wensen te eerbiedigen, voor datgene wat zij geloofden de waarheid te zijn. Dezulken waren BRICOT, FITZJAMES en vooral STANDISH. Die ijver ging evenwel te van deze gelegenheid een weinig te ver; ja, zij spraken er zelfs van om de deken te *verbranden (3)*. Na de predikatie ontving COLET de aanzegging, dat de koning hem verlangde te zien in de tuin van het Franciskaner klooster; en ogenblikkelijk was de toegang bezet met priesters en monnikken, die hoopten het hier te zullen aanschouwen, dat hun tegenstander als een misdadiger werd weggeleid. "Laat ons alleen zijn," sprak HENDRIK; "zet uw muts op," vervolgde hij, het woord tot COLET richtende, "wij willen een wandeling doen." "Zijt welgemoed," ging hij voort; "gij hebt niets te vrezen. Gij hebt uitnemend goed over de Christelijke liefde gesproken, en mij bijna met de koning van Frankrijk verzoend. Doch, aangezien dit een oorlog is niet van vrije keus maar uit noodzakelijkheid, moet ik u verzoeken dit in een volgende leerrede voor mijn volk te willen uiteenzetten. Als gij dit niet doet, zou ik vrezen dat mijn soldaten uw mening zouden misverstaan." COLET was geen JOHANNES de Doper, en daar 's konings welwillendheid hem getroffen had, gaf hij de verzochte opheldering. De koning was nu voldaan, en zei: "Laat iedereen een doctor hebben naar zijn smaak; deze man is *mijn* doctor, en ik zal op zijn gezondheid drinken!" HENDRIK was toen nog jong. In latere jaren behandelde hij dezulken die hem durfde tegenstaan op geheel andere wijze.

(3) Dr. COLET was in trouble and should have been burnt. LATIMER's Sermous. PARKER edition, p. 44).

Veldtocht in Frankrijk.

Eigenlijk bekommerde de koning zich weinig meer om de overwinningen van ALEXANDER dan om die van JEZUS CHRISTUS. Toen zijn leger in gereedheid was, scheepte hij zich in, op het einde van juni, en vergezeld van zijn aalmoesenier WOLSEY, die meer en meer bij hem in gunst kwam. Hij trok hier werkelijk ten oorlog als of het slechts een steekspel gelden moest. Toen hij spoedig hierop, schitterend van juwelen, keizer MAXIMILIAAN een bezoek bracht, ontving deze hem hoogst eenvoudig gekleed, in een wambuis en mantel van zwarte sergie. Na zijn zegepraal in de slag van de *Sporen*, keerde HENDRIK, in plaats van alle krachten in te spannen om de verovering van Frankrijk, zo mogelijk, uit te werken, tot het

beleg van Terouane terug, verspilde zijn tijd met tournooien en verdere feestelijkheden, verleende aan WOLSEY het bisdom van Doornik. welke stad hij toen juist vermeesterd had, en keerde daarop naar Engeland terug, zeer verheugd dat hij een zo genoegelijke uitstap had gedaan. LODEWIJK XII was weduwenaar, 53 jaren oud, en leed aan de gebreken van een vroegtijdige ouderdom; doch daar hij tot elke prijs het hervatten van de oorlog wenste voor te komen, deed hij aanzoek om de hand van HENDRIK's zuster, prinses MARY, die toen eerst in haar zestiende jaar was. Haar genegenheid was reeds gevestigd op CHARLES BRANDON, en voor hem zou zij gaarne de luister van een troon hobben opgeofferd. Maar redenen van staat verzetten zich tegen hun verbindtenis. "De prinses" zo merkte WOLSEY aan, "zal spoedig als weduwe en met een koninklijk jaargeld naar Engeland terugkomen." Dit besliste de zaak. De ontroostbare MARY, die het voorwerp was van algemeen medelijden, scheepte zich te Dover met een talrijk gevolg in (drie duizend personen), en van Boulogne, waar de hertog van Angoulême haar was komen ontvangen, werd zij in staatsie tot de koning geleid, die er zich kinderlijk over verheugde, dat hij de schoonste prinses van Europa zou trouwen.

Anne Boleyn.

Onder de staatdames van MARY bevond zich ook de jeugdige ANNE BOLEYN. Haar vader, sir THOMAS BOLEYN, was, tezamen met de bisschop van Ely, door HENDRIK belast geweest met de diplomatieke onderhandelingen, ter voorbereiding van dit huwelijk. ANNE had haar kindsheid doorgebracht op Hever Castle, omringd van alles wat de verbeelding verhitten kon. Haar grootvader van moederszijde, de graaf van Surrey, wiens oudste zoon de zuster had getrouwd van de gemalin van HENDRIK VII, had, evenals dat met zijn zonen het geval was, de belangrijkste staatsambten bekleed. Op de ouderdom van veertien jaren, toen haar vader haar riep aan het hof, schreef zij hem de volgende brief in het frans, die betrekking schijnt te hebben op haar vertrek naar Frankrijk:

"Sir, - Ik zie uit uw brief, dat gij wenst dat ik aan het hof verschijnen zal, zo als het een jonkvrouw van mijn rang en naam betaamt; en ook dat de koningin de goedheid zal willen hebben, zich met mij bezig te houden. Ik verheug mij hierover; terwijl ik ook denk, dat verkeer met zulk een verstandige en beminnelijke vorstin mij een aanmoediging temeer zal zijn, om mij in het goed spreken en schrijven van het Frans te oefenen; vooral ook daar gij dit ernstig wenst, en ik, gelijk ik u bij deze gelegenheid kan verzekeren, uw raad steeds naar mijn beste vermogen hoop op te volgen.....Wat mij zelf aangaat, houd u overtuigd dat ik uw vaderlijke poging voor mijn welzijn niet met ondankbaarheid zal beantwoorden, en dat, terwijl niets mijn liefde jegens u verminderen zal, mijn besluit vast staat, om zo braaf en goed te leven, als gij maar van mij zou mogen verlangen. Waarlijk, mijn liefde voor u is op zulk een vaste grondslag gevestigd, dat zij nimmer verstoord kan worden of wankelen zal. Ik breek hiermee dit mijn schrijven af, terwijl ik mij met alle onderdanigheid in uw welwillendheid en genegenheid blijf aanbevelen.

Geschreven op Hever, door

"Uw zeer onderdanige en gehoorzame dochter,

"ANNA DE BOULLAN *(4)*."

(4) Het franse origineel van deze brief wordt aangetroffen onder aartsbisschop PARKER's MSS. (Corpus Christi College, Cambridge). Hier is gevolgd Sir H. ELLIS's Collections of royal and other letters, vol. II, second Series.

Zodanig waren de gevoelens, met welke deze jeugdige en belangwekkende dame, die door pausgezinde schrijvers zozeer gelasterd is geworden, aan het hof verscheen.

Weduwe en bruid.

Het huwelijk werd de 9de oktober 1514 te Abbeville voltrokken, en na de afloop van een luisterrijk feestmaal, deelde de koning van Frankrijk met milde hand zijn gunsten uit onder de Engelse groten, die verrukt waren over ‘s konings hoffelijkheid. Maar de volgende morgen bracht een dag van de beproeving voor de jonge koningin. LODEWIJK. XII had het aanzienlijk gevolg, dat haar vergezeld had, zijn afscheid gegeven, en dit was zelfs het geval geweest met lady GUILDFORD, aan wie HENDRIK haar bijzonder had aanbevolen. Slechts drie vertrouwden waren gebleven, waaronder de jeugdige ANNE BOLEYN zich bevond. MARY trok zich deze scheiding gevoelig aan; en om haar mistroostigheid afleiding te geven, schreef LODEWIJK een groot steekspel uit. Op het eerste bericht hiervan haastte BRANDON zich om naar Frankrijk te komen, en hij behaalde al de prijzen. De koning woonde het luisterrijke tournooi bij, doch lusteloos op een rustbed uitgestrekt, en terwijl het hem de grootste moeite kostte, met de ogen de afloop ervan te volgen. De koningin, die de eer van het feest had op te houden, trok wel aller aandacht door haar jeugd en schoonheid, maar bleef aan stille treurigheid ten prooi. Het was haar voorts onmogelijk, om bij het gezicht van BRANDON haar ontroering te verbergen; en LOUIZE van Savoye, die haar met argwaan bespiedde, ried haar geheim. Evenwel, zo LODEWIJK al door naijver gepijnigd is geworden, heeft de dood hem al spoedig van die kwelling verlost, daar hij de 1ste januari 1515 overleed. Nog vóór de plechtigheden van de begrafenis van haar koninklijke gemaal waren afgelopen, was er voor MARY aanleiding om blijde hoop te koesteren voor haar volgend leven. FRANS I, die haar gaarne gehuwd zag aan iemand die in de politiek niet veel te betekenen had, moedigde haar genegenheid voor BRANDON aan. Deze, die door HENDRIK was afgevaardigd geworden, om haar zijn brieven van rouwbeklag aan te bieden, duchtte de gramschap van zijn koninklijke heer, bijaldien hij naar de hand van de vorstin durfde staan. Doch de koningin - weduwe, die nu besloten had zich door niets te laten terug houden, zei haar minnaar: "Gij moet mij binnen vier dagen huwen, of gij zult mijn aangezicht niet meer zien." Dat de koning juist BRANDON tot zijn afgezant gekozen had, bewees wel dat hij niet zo bijzonder streng tegen hem zijn zou. Hoe het zij, de huwelijksplechtigheid vond plaats, in de abdij van Clugny, en HENDRIK schonk het jeugdig paar vergiffenis.

Claude van Frankrijk. Oxford.

Terwijl MARY naar Engeland terugkeerde, gelijk WOLSEY voorspeld had, bleef ANNE BOLEYN in Frankrijk. Haar vader, die wenste dat aan de opvoeding en vorming van zijn dochter niets ontbreken mogt, vertrouwde haar toe aan de zorgen der godvruchtige CLAUDE van Frankrijk, "de goede koningin," aan wier hof de dochters van de eerste familiën uit het koninkrijk haar opleiding ontvingen. MARGARETHA, hertogin van Alencon, zuster van FRANS, en naderhand koningin van Navarre, was veelal de ziel van de gezelschapskring van de koningin, door haar levendige en belangrijke gesprekken. Zij werd weldra zeer gehecht aan de jeugdige Engelse edeldame; en bij de dood van CLAUDE (1524) nam zij haar in haar eigen familie op. ANNE BOLEYN was bestemd om eerlang aan het hof van Londen de trouwe afspiegeling te zijn der beschaafde en beminnelijke MARGARETHA, en de betrekking waarin zij tot deze prinses had gestaan, bleef niet zonder invloed op de Engelse Hervorming. En zeker, de ontwikkeling op het gebied der letteren, welke in Frankrijk op het voorbeeld van Italië was gevolgd, scheen in deze tijd zich uit Frankrijk naar Brittanië te zullen verplaatsen. Oxford oefent over Engeland even grote invloed uit als de hoofdstad; en het is

bijna altijd binnen zijn muren dat een beweging, hetzij ten goede hetzij ten kwade, haar oorsprong neemt. In dit tijdperk van onze geschiedenis begroette een geestdriftvolle jongelingschap met vreugde de eerste stralen der nieuw opgaande zon; en die jongelingschap tastte met het scherpe wapen van de satire de ledigheid aan van de monnikken, de zedeloosheid der geestelijken, en het bijgeloof van het volk. Oxford, waarvoor het middeleeuwse priesterschap met zijn listen en aanmatigingen ten ergernis was geworden, en dat daarentegen smaak voelde voor de schrijvers van de oudheid, en door de reine evangeliewaarheid werd aangetrokken, riep luidt om een hervorming, die de boeien van priesterlijke dwang verbreken, en de menselijke geest in vrijheid stellen zou. De geleerden nu meenden een tijd lang dat zij in WOLSEY, de machtigsten man van geheel Engeland, een bondgenoot hadden gevonden die hun de overwinning verschaffen zou.

Thomas Morus aan het hof.

WOLSEY bezat weinig smaak voor geleerdheid; doch daar hij zag dat de wind van de openlijke gunst uit deze hoek woei, toefde hij niet de zeilen daarnaar te stellen. Hij verkreeg de roem van een grondig godgeleerde te zijn, door de aanhaling van enkele woorden van THOMAS AQUINAS, en de naam van een MAECENAS en PTOLEMEÜS, doordien hij de geleerde aan zijn rijk voorziene gastmalen nodigde. "Gelukkige kardinaal!" riep ERASMUS uit, "die uwe tafel met zulke lichtende toortsen kunt omringen *(5)*!" Om deze tijd voelde de koning dezelfde lust als zijn minister; en daar hij opvolgelijk de genoegens van de oorlog en van de staatkunde had gesmaakt, helde zijn geest nu over tot de letterkunde. Hij vroeg WOLSEY dat hij hem THOMAS MORUS zou voorstellen. - "Wat zal ik aan het hof doen?" vroeg laatstgenoemde. - "Ik zal even onhandig zijn, als iemand die in de zadel gaat zitten zonder ooit tevoren te paard gereden te hebben." MORUS was gelukkig in de huiselijke kring, waar vader, moeder en kinderen, rondom dezelfde tafel gezeten, een schone groep vormden (waarvan HOLBEIN's penseel ons het tafereel heeft nagelaten) en hij was ongezind om die kring te verlaten. Maar HENDRIK was geen man die zich met een weigering kon te vrede stellen; hij moest nochtans bijna geweld gebruiken om MORUS aan zijn afzondering te ontrukken, en weldra kon hij niet meer leven buiten het gezelschap van de geleerde. In stille nachten, als het sterrenheir met flonkerende glansen praalde, konden zij tezamen wandelen op het plat, boven het dak van het paleis, en dan maakte de beweging van de hemellichamen het onderwerp uit van hun gesprek. Als MORUS niet aan het hof verscheen, ging HENDRIK naar Chelsea, en nam daar, in gezelschap van sommige eenvoudige geburen, aan het sobere maal van de familie deel. "Waar," zo sprak ERASMUS, "waar is het Athene, het Academia of het Lyceum, dat vergeleken kan worden met het hof van Engeland?....Het is eerder een verblijfplaats van de Muzen dan een paleis....De gouden eeuw komt terug, en ik wens er de wereld geluk mee."

(5) Cujus mensa talibus luminibus cingitur. ERASM. Ep. 725.

Hervorming en de kloosters.

Doch de vrienden van klassieke geleerdheid waren niet voldaan met de feestmalen van de kardinaal of de gunstbewijzen des konings. Zij verlangde zegepralen: en hun scherpste pijlen waren gericht op de kloosters, die sterke bolwerken der hiërarchie en van de zedelijke onreinheid *(6)*. De abt van St. Albans had zich een getrouwde vrouw ten bijzit genomen, en haar vervolgens aan het hoofd van een nonnenklooster gesteld; zijn monnikken hadden zijn voorbeeld gevolgd, en zich aan de schandelijkste ongeregeldheden overgegeven. De algemene verontwaardiging was zozeer opgewekt, dat WOLSEY zelf - WOLSEY, de vader van

verscheidene onwettige kinderen, en die leed aan de jammerlijke gevolgen van zijn losbandigheid *(7)* - door de geest des tijds werd meegevoerd, en van de paus een algemene hervorming vroeg van zede en van leven. Toen de priesters en monnikken van dit verzoek hoorden, gaven zij hun afkeuring luid te kennen. "Wat wilt gij beginnen?" spraken zij tot WoLSEY. "Gij speelt de vijanden van de Kerk de overwinning in handen, en uw enige beloning zal zijn - de haat van de gehele wereld." Daar dit nu niet zeer in de smaak viel van de kardinaal, liet hij zijn ontwerp varen, en kwam op een ander plan, dat gemakkelijker was uit te voeren. Hij wenste de naam "PTOLOMEUS," die ERASMUS hem gegeven had, te verdienen; en besloot daarom twee grote Collegiën (colleges), te stichten, te weten een te Ipswich, zijn geboortestad, en een te Oxford: en hij vond het gemakkelijker om de gelden die hiertoe benodigd waren, in plaats van uit zijn eigen beurs, uit die van de monnikken te nemen. Hij wees de paus twee en twintig kloosters aan, alwaar, naar hij zei, ondeugd en goddeloosheid heersende waren *(8)*.
De paus gaf daarop de machtiging tot de secularisatie van deze kloosters, en WOLSEY, die langs deze weg over een inkomst van ú 2000 beschikken kon, legde de grondslagen van zijn "college" bepaalde de ruime hoven die ertoe behoren moesten, en liet wel ingerichte keukens bouwen. Hij viel in ongenade alvorens het werk voltooid was, wat GUALTER aanleiding gaf, om, met het oog op die keukens, schertsende te zeggen: "Hij begon met een collegie, en eindigde met een gaarkokswinkel *(9)*." Met dat al was er een groot voorbeeld gesteld; de kloosters waren aangestast geworden; daartoe had de paus het sein gegeven, en het was een kardinaal geweest, die de eerste slag had toegebracht. CROMWELL, de secretaris van WOLSEY, had niet onopgemerkt gelaten hoedanig zijn meester ten deze was te werk gegaan, en naderhand deed hij met de ontvangene les zijn voordeel.

(6) Loca sacra etiam ipsa Dei templa monialium stupro et sanguinis et seminis effusione profanare non verentur. Pauselijke bul. WILKINS, Concilia, p. 632.
(7) Morbus venereus. BURNET.
(8) Wherein much vice and wickedness was harboured. STRYPE, I, 169. De namen van de kloosters worden opgegeven. Ibid. II, 132.
(9) Instituit collegium et absolvit popinam. FULLER, cent. XVI, p. 169.

Het was voor de wetenschappen gelukkig, dat zij in Londen oprechter vrienden hadden dan WOLSEY. Daartoe behoorde COLET, deken van de St. PAULUSkerk, wiens huis het middelpunt was van de letterkundige beweging, welke de Hervorming voorafging, terwijl ERASMUS zijn vriend was en zijn gast. Laatstgenoemde was de onvermoeide schansgraver, die voor het nieuwere Europa de weg van de oudheid opende. Nu eens hield hij de aandacht van de bij COLET verzamelde vrienden bezig, door hun van een nieuw handschrift verslag te doen; dan weer opende hij een discussie over de vormen van de oude letterkunde; en bij een andere gelegenheid weer deed hij een aanval op scholastieken en monnikken, waarbij COLET hem dan getrouw ter zijde stond. De enige tegenstander, die zijn krachten met die van ERASMUS meten durfde, was Sir THOMAS MORUS, die, hoewel een leek, krachtdadig de instellingen van de Kerk verdedigde.

Conformatie en Reformatie. De aanklacht.
Maar blote tafelgesprekken konden de deken niet voldoen. Zijn predikatiën in de St. PAULUSkerk werden door een talrijk gehoor bijgewoond. Het geestelijke (spirituality) van de uitspraken van CHRISTUS; het gezag dat daarvan het kenmerk is; de bewonderenswaardige eenvoudigheid en tevens geheimzinnige diepte daarvan, had op hem sterke indruk gemaakt.

"Ik bewonder de schriften der Apostelen," zei hij, "maar ik vergeet ze bijna weer, wanneer ik op de wondervolle majesteit van JEZUS CHRISTUS de blik vestig *(10)*." Terwijl hij de teksten, die door de Kerk bepaald waren, rusten liet, verklaarde hij, evenals ZWINGLI, het Evangelie van MATTHEÜS. En hiermee vergenoegde hij zich niet. Hij nam de gelegenheid van de Convocatie te baat, en hield een leerrede over *conformatie* en *reformatie*, welke behoorde tot de talrijke voorlopers van de grote hervorming van de zestiende eeuw. "Wij zien vreemde en ketterse denkbeelden ontstaan in onze dagen, en geen wonder," sprak hij. "Maar gij moet beseffen dat er voor de Kerk gene gevaarlijker ketterij is, dan het ergerlijk leven der priesters. Er is een hervorming nodig; en deze hervorming moet beginnen met de bisschoppen, en zich uitstrekken tot de priesters. En wanneer de geestelijkheid eenmaal zal hervormd zijn, zullen wij overgaan tot de hervorming van het volk *(11)*." Zo sprak COLET, terwijl de burgers van Londen met hooggespannen aandacht zijn woorden opvingen, en hem een nieuwe Apostel PAULUS noemden *(12)*.
Dergelijke predikatiën konden wel niet ongestraft voorbijgaan. FITZJAMES, bisschop van Londen, was een bijgelovig, eigenzinnig oude man van tachtig jaren, zeer gesteld op het geld, bijzonder ligt geraakt, een armhartig theologant, en slaafs onderworpen aan DUNS SCOTUS, de *geslepen doctor*. Deze man nu, ondersteund door twee andere bisschoppen, even ijverig als hij zelf om misbruiken te doen in stand blijven, te weten BRICOT en STANDISH, klaagde de deken van de St. PAULUSkerk bij WARHAM aan. Toen de aartsbisschop daarop vroeg wat COLET gedaan had, was het antwoord van de bisschop van Londen: "wat hij gedaan heeft? Hij leert dat wij geen beelden moeten vereren; hij brengt het *Onze Vader* over in het Engels; hij beweert dat de tekst: *Hoed mijn schapen* geen grond geeft voor de inkomsten, die de geestelijkheid trekt van de kudde. En boven dit alles" zo voegde hij er met enige verlegenheid bij, "heeft hij ook afkeurend gesproken van dezulken, die hun preken geschreven meebrengen op de predikstoel, en ze voorlezen." Daar dit ‘s bisschops gewoonte was, kon de primaat een glimlach niet onderdrukken; en omdat COLET weigerde zich te verantwoorden, nam WARHAM zelf die verantwoording maar op zich.

(10) Ita suspiciebat admirabilem illam Christi majestatem. ERASM. Epp. 707.
(11) COLET, Sermon to the Convocation.
(12) Pene apostolus Paulus habitus est. Polyd. Virg. p. 618.

Grieken en Trojanen.
Van die tijd aan was COLET met vernieuwde ijver werkzaam, om de duisternis te doen opklaren. Hij besteedde het grootste deel van zijn bezittingen eraan, om de beroemde St. PAULUSschool te vestigen, van welke de geleerde LILLY de eerste rector is geweest. Twee partijen, de *Grieken* en de *Trojanen*, traden tegen elkaar in het strijdperk; niet om met lans en zwaard de overwinning te bevechten, gelijk in het oude epische gedicht: maar hun wapenen waren de tong, de pen, en soms ook de vuist. Zo de Trojanen (de duisterlingen) bij de publieke disputatiën de nederlaag kregen, namen zij "revanche," in het verborgene van de biechtstoel. *Cave a Graecis ne fias hereticus (13)* was het wachtwoord der priesters - de dagelijkse les, welke zij der jeugd onder hun toezicht inscherpten. Zij beschouwde de school, die door COLET gesticht werd, als het monsterachtige paard van de verraderlijke SINON, en verkondigden dat daaruit onvermijdelijk het verderf van het volk zou voortkomen. COLET en ERASMUS beantwoordden de monnikken slechts door hun nieuwe slagen toe te brengen. LINACRE, een waar enthousiast voor de letteren; GROCYN, een scherp satiricus, maar nochtans iemand met een edelmoedig hart, en nog verscheidene anderen versterkten de *Griekse* phalanx. HENDRIK zelf was gewoon zich door een van hun op reis te doen

vergezellen; en bijaldien een ongelukkig *Trojaan* het in zijn tegenwoordigheid waagde, om de taal van een PLATO of een PAULUS aan te vallen, zond de jonge koning terstond zijn Helleniaan op hem los. Zeker, de kampstrijden in de dagen van ouds, aan de boorde van de Xanthus en de Simois gevoerd, waren wel niet talrijker.

(13) Wacht u voor de Grieken, opdat gij geen ketter wordt.

XII.

Wolsey.
Juist toen alles tot een hervorming scheen te leiden, maakte een machtig priester de weg weer moeilijker.

Een van de meest opmerkelijke personaadjen van die eeuw verscheen nu op het toneel van de wereld. Het was de bestemming van deze man, om, onder de regering van HENDRIK VIII, grote bekwaamheid aan grote onzedelijkheid te paren, en om een nieuw voorbeeld te zijn van de heilzame waarheid, dat onzedelijkheid eerder in staat is iemand ten verderf te brengen, dan bekwaamheid om hem gelukkig te maken. WOLSEY was de laatste hogepriester van Rome in Engeland, en toen zijn val de natie als met elektrieke schok bewoog, was dit de voorbode van een nog merkwaardiger val - de val des pausdoms.

THOMAS WOLSEY, de zoon van een welgesteld vleeshouwer uit Ipswich - immers zo luid het gewone bericht, dat door voldoend gezag bekrachtigd werd, - was onder HENDRIK VII benoemd geworden tot de post van aalmoezenier, en dat op aanbeveling van Sir RICHARD NANFAN, thesaurier van Calais en zijn oude begunstiger. Maar WOLSEY verlangde volstrekt niet zijn leven door te brengen met het lezen van missen. Daarom, zo vaak hij maar de gewone verplichtingen, aan zijn betrekking verbonden, volbracht had, besteedde hij de dag niet verder in ledigheid, zo als zijn ambtgenoten deden, maar beijverde zich om de gunst te verwerven van de hooggeplaatste personen, die de koning omringden.

Fox, bisschop van Winchester, en geheim zegelbewaarder onder HENDRIK VII, zag met weinig genoegen dat de graaf van Surrey zozeer steeg in macht, en daarom wenste hij iemand te vinden, die de graaf als tegenwicht zou kunnen dienen. Hij geloofde zulk een man in WOLSEY aangetroffen te hebben. Het was dus om het hoofd te bieden aan de SURREYS, de grootvader en de ooms van ANNE BOLEYN, dat de zoon van de vleeshouwer uit Ipswich te voorschijn werd geroepen uit zijn vergetenheid. Dit is geen onbelangrijke omstandigheid in ons verhaal. Fox begon er mee dat hij WOLSEY prees in ‘s konings bijzijn, en tegelijkertijd moedigde hij de aalmoezenier aan, om zich meer met publieke zaken in te laten. Hiervoor bleef laatstgenoemde niet doof *(1)*, en al spoedig vond hij gelegenheid om de gunst van zijn souverein te winnen.

(1) Haec Wolseius non surdis audierit auribus. Polyd. Virg. 622.

De tocht naar Vlaanderen.
De koning had een belangrijke zaak met de keizer, die zich toen in Vlaanderen bevond, en nu zond hij om WOLSEY, legde hem zijn verlangen bloot, en beval hem zich gereed te maken om op reis te kunnen gaan. De almoezenier besloot te dezer gelegenheid HENDRIK VII te tonen, hoe geschikt hij was om hem te dienen. Het was lang over twaalf uur op de middag,

toen hij te Richmond van de koning afscheid nam; en om vier uur was hij in Londen, en ten zeven uur te Gravesend. Daar hij de gehele nacht doorreisde, kwam hij te Dover aan, juist toen de paketboot gereed was om onder zeil te gaan. Na een overtocht van drie uren bereikte hij Calais, van waar hij met postpaarden verder ging, en nog dezelfde avond zich bij MAXIMILIAAN kon aanmelden. Toen hij verkregen had wat hij wenste, begaf hij zich dadelijk weer die nacht op reis, en was te Richmond terug, drie dagen en enige weinige uren na zijn vertrek van daar. De koning zag hem voor zich, op het ogenblik dat hij naar de mis wilde gaan, en hij vroeg hem op enigszins strenge toon waarom hij nog niet was afgereisd. "Sire, ik kom daar zo - even terug," antwoordde WOLSEY, en met deze woorden bood hij zijn koninklijke meester ‘s keizers brieven aan. HENDRIK was aangenaam verrast, en WOLSEY hield zich overtuigd dat zijn fortuin gemaakt was.

De drie bisschopsmyters.

De hovelingen hoopten in het begin dat WOLSEY, evenals een onervaren stuurman, zijn scheepje wel op de een of andere verborgene klip zou doen schipbreuk lijden; maar nooit bestuurde veeleer enig zeeman zijn schip met groter beleid. Ofschoon hij twintig jaar ouder was dan HENDRIK VIII, danste, en zong en schertste de aalmoezenier met ‘s prinsen metgezellen, en vermaakte zijn nieuwe souverein met galante historietjes, of hield hem bezig met aanhalingen uit THOMAS AQUINAS. Voor de jongen koning was zijn huis een tempel van het paganisme, een heiligdom van alle wellusten *(2)*; en terwijl HENDRIK’s raadsheren hem trachtten te bewegen dat hij zijn vermaken zou laten rusten, en zich wijden aan de zaken van de lands, zei WOLSEY hem gedurig, dat hij zijn jeugd slechts besteden moest aan de wetenschappen en aan het genoegen, en dat hij de zorgen der regering aan anderen, dat is aan hem, moest overlaten. WOLSEY werd, naar wij zagen, tot bisschop van Doornik benoemd, gedurende de veldtocht in Vlaanderen; en bij zijn terugkomst in Engeland zag hij zich verheven tot de diocese van Lincoln en tot die van York. Drie bisschopsmyters waren er dus in de tijd van één jaar hem op het hoofd geplaatst geworden. Hij had dan ten laatste gevonden wat hij zo naarstig gezocht had.

(2) Domi suae voluptatem omnium sacrarium fecit. Polyd. Virg. 623.

De Roomse hoeden.

En nochtans was hij niet voldaan. De aartsbisschop van Canterbury had, als primaat, gevorderd dat het kruis van York voor het zijn zou onderdoen. WOLSEY was er geheel niet naar gestemd om hem hierin toe te geven; en daar hij bevond dat WARHAM er niet mee tevreden was met hem gelijk te zijn, besloot hij hem tot zijn ondergeschikte te maken. Hij schreef naar Parijs en naar Rome. FRANS I, die wenste Engeland te vriend te houden, vroeg het purper voor WOLSEY, en de aartsbisschop van York ontving de titel van kardinaal van St. Cecilia, aan gindse zijde van de Tiber. In de maand november 1515 werd zijn hoed hem gebracht door ‘s pausen afgevaardigde. "Het zou beter geweest zijn hem een halskraag van Tyburn te geven," zeiden enkele ontevredene Engelsen; "die Roomse hoeden hebben Engeland nooit veel goeds aangebracht *(3)*" - een zeggen dat ten spreekwoord is geworden.

(3) These romish hats never brought good into England. LATIMER’s Sermons. (PARKER Society) p. 119.

Maar ook dit was voor WOLSEY niet genoeg. Hij verlangde boven alles wereldse grootheid. WARHAM nu, die het moe was geworden om met zulk een hovaardige mededinger te

kampen, deed afstand van de zegels, en de koning droeg ze toen dadelijk op aan de kardinaal. Eindelijk verscheen er een bul, waarbij WOLSEY verklaard werd te zijn legaat *a latere* van de heilige stoel, en welke bul alle kloosters, geestelijke hoven, collegiën, de bisschoppen, ja de primaat zelf onder zijn jurisdictie stelde (1519). Van die ogenblik af werden alle zaken van Kerk of Staat in Engeland door WOLSEY, als lord - kanselier en legaat, bestuurd. Hij vulde zijn koffers met het geld, dat hij, zowel uit het buitenland als in Engeland zelf, wist te vergaderen, en vierde de ruime teugel aan zijn hoofdondeugden - praalzucht en trots. Zo menigmaal hij in het openbaar verscheen, droegen twee priesters, - de langste en welgemaaktste die te vinden waren, - twee ontzaglijk grote zilveren kruisen voor hem uit; het een om zijn waardigheid als aartsbisschop aan te duiden, en het andere als pauselijk legaat. Kamerheren, jonkers, pages, boden, kapellaans, koristen, klerken, hofmeesters, koks en andere bedienden, ten getale van meer dan 500, en waaronder zich negen of tien lords en de eerste yeomen van het land bevonden, vervulden zijn paleis. Hij was gewoonlijk in scharlaken fluweel en zijde gekleed, met hoed en handschoenen van dezelfde kleur. Zijn schoenen waren met goud en zilver geborduurd, en met paarlen en edelgesteenten getooid. Zo vormde zich dan een soort van pausschap in Engeland; want overal waar de hoogmoed wortel schiet ontwikkelt het pausdom zich gemakkelijk.

Zwarte kunst.

Er was evenwel iets, dat WOLSEY nog veel meer bezig hield, dan al de pracht waarvan hij zich omringd zag: zijn wens, namelijk, om de koning te beheersen. Met dit oogmerk trok hij HENDRIK's horoscoop, en voorzag zich van een amulet, dat hij gestadig bij zich droeg, ten einde zijn koninklijke meester door de magische eigenschappen daarvan te betoveren *(4)*. En toen nam hij nog zijn toevlucht tot *zwarte kunst* van veel zekerder werking: door namelijk onder de losbandige medgezellen van de jeugdigen monarch dezulken te kiezen, die zich door scherpzinnigheid van geest en een heerszuchtig karakter onderscheidden; welke hij nu met een plechtige eed aan zich verbond en voorts aan het hof plaatste, om daar voor *hem* ogen en oren te hebben, dat is zijn spionnen te zijn. Dien ten gevolge werd erin tegenwoordigheid van de koning geen woord gesproken, en vooral niet ten nadele van WOLSEY, of hij was daarvan een uur later onderricht. Bijaldien de schuldige niet in gunst stond, werd hij zonder genade verwijderd; en in het andere geval droeg de minister hem een afgelegene zending op. De staatdames der koningin, 's konings kapellaans, en zelfs de biechtvaders van HENDRIK en zijn gemalin waren verspieders van de kardinaal. Hij beoogde alomtegenwoordigheid, evenals de paus zich op onfeilbaarheid beroemt.

(4) He calked (calculated) the king's nativity....he made by craft of necromancy graven imagery to bear upon him, wherewith he bewitched the king's mind. TYNDALE's Expositions (PARKER Soc.) p. 308.

De tweede Achates. Koninklijk woord.

WOLSEY was niet zonder enkele zo te noemen blinkende deugden: want hij was milddadig jegens de armen, zelfs tot overdrijving toe; en als kanselier was hij onverbiddelijk ten aanzien van iedere ongeregeldheid, terwijl het zijn bijzonder streven was, om de rijken en hooggeborenen onder zijn macht te doen buigen. Mannen van geleerdheid alléén werden door hem met enige onderscheiding behandeld, en daarom noemt ERASMUS hem "de Achates van een nieuwe Aeneas." Doch de natie liet zich door de lofspraak van enkele geleerden niet de ogen verblinden. WOLSEY - de man van een meer dan verdacht zedelijk karakter, die dubbelhartig was en ontrouw aan zijn beloften, die het volk drukte door zware lasten, en die

zich met buitensporige trotsheid tegen een ieder gedroeg, - WOLSEY werd eerlang gehaat bij het volk van Engeland. De verheffing van een prins van de Roomse Kerk, gelijk wij die in WOLSEY aanschouwen, kon voor de Hervorming niet gunstig zijn. De priesters, door die verheffing aangemoedigd, besloten krachtdadig het hoofd te bieden aan de drievoudige aanval der geleerden, van de hervormers, en van de zijde van de Staat; en zij hadden al spoedig gelegenheid om hun krachten te beproeven. De geestelijke stand was in de middeleeuwen ten vrijbrief geworden voor iedere soort van misdaad. Het parlement nu, dat begeerde deze verkeerdheid weg te nemen, en aan de aanmatigingen van de Kerk perken wilde stellen, bepaalde in het jaar 1513 dat elk kerkelijke, die van diefstal of moord beschuldigd werd, voor de wereldlijke hoven zou terecht staan. Uitzonderingen werden nochtans gemaakt, ten aanzien van bisschoppen, priesters en diakenen - dat wil zeggen: ter gunste van genoegzaam al de geestelijkheid. Doch in weerwil dat de gemaakte bepaling zo buitengewoon rekbaar was en zacht, nam een hooghartig klerk, de abt van Winchelcomb, daaruit aanleiding om van de leerstoel in de St. PAULUSkerk luide klachten aan te heffen, met de woorden van de Schrift op de lippen: "*Tast mijne gezalfden niet aan*, zegt de Heer." Tevens had WOLSEY, vergezeld van een lange trein van priesters en prelaten, een gehoor bij de koning, bij welke gelegenheid hij met ten hemel gehevene handen uitriep: "Sire, wanneer men een geestelijke voor de rechtbank daagt, verkracht men de Goddelijke wetten." Ditmaal echter gaf HENDRIK niet toe. "Bij de wil van God zijn wij koning van Engeland," zo was zijn antwoord, "en de koningen van Engeland hebben in vorige tijden nooit enige macht boven zich gehad dan die van God alleen. Daarom, houd u verzekerd dat wij de rechten van onze kroon zullen weten te handhaven." De koning zag het duidelijk, dat indien de geestelijken boven de wet werden gesteld, dit even goed was als of zij gesteld werden boven de troon. Maar al ontvingen de priesters hier de nederlaag, het scheelde veel dat zij daarom de moed zouden verloren hebben. Volharding is een kenmerkende trek der hiërarchie, onder welke vorm zij ook voorkomt. Daar dan dezulken niet wandelen door geloof, wandelen zij des temeer door aanschouwen; en sluwe berekeningen vervullen bij hen de plaats der godzalige verwachtingen van de Christen. Nederige discipelen des Evangelies zouden dit al spoedig ondervinden: want als zoveel dadelijke voorbereidingen tot de grote kamp van de Hervorming, hadden er nu enkele afzonderlijke aanvallen van de zijde van de geestelijkheid plaats.

XIII.

De wolven.

Het is nu en dan nodig de enigszins overdrevene kleuren te verzachten, waarmee schrijvers uit die tijd de Roomse geestelijken afschilderen; doch er zijn enkele benamingen welke de geschiedeis verplicht is te behouden. De *wolven* dan, - want dus werden de priesters genoemd, - hadde met hun aanval van Hoger - en Lagerhuis iets ondernomen, dat boven hun macht reikte. Zij poogden daarom hun verbittering op anderen te wreken. Er waren vele vreedzame herders, die poogden de schapen des Heeren aan stille wateren te leiden; deze moesten bevreesd gemaakt, en de schapen in de wildernis gejaagd worden. De "wolven" besloten de Lollards aan te grijpen.

Richard Hun.

Er woonde te Londen een eerzaam koopman, met name RICHARD HUN; een dier getuigen der waarheid, die, oprecht schoon onverlicht van geest, meermalen in de boezem van het Katholicisme zijn gevonden geworden. Het was zijn dagelijkse gewoonte zich enige tijd in zijn binnenvertrek af te zonderen, en zich daar met het onderzoek van de Bijbel bezig te

houden. Bij de dood van een van zijn kinderen vorderde de priester de betaling ener buitengewoon hoge som van hem; dit werd door HUN geweigerd, en daarom was hij nu voor de vierschaar van de legaat gedaagd. Gedreven door dat gevoel van onafhankelijkheid, waardoor het Engelse volk zozeer zich onderscheidt, was HUN er over verontwaardigd geweest, dat een Engelsman geroepen werd voor een vreemd gerechtshof, en had hij, op grond van de wet van *proemunire*, een aanklacht ingediend, tegen de priester en wie er verder in betrokken was. Deze stoutmoedigheid, die voorzeker in die tijd buitengewoon mocht heten, deed de gramschap van de geestelijken in de hoogste mate ontsteken. "Indien die hooghartige burgers zo maar handelen mogen" riepen de monnikken uit, "dan zal elke leek zich al spoedig verstouten de priester het hoofd te bieden."

Natuurlijk dat er nu pogingen werden aangewend, om de voorgegeven weerspanneling te vangen in de voetangel van de ketterij *(1)*. Eerlang zag hij zich gevangen gezet in de Lollard's toren, aan de St. PAULUSkerk. Er was een ijzeren halsband om zijn hals geworpen, waaraan zich een keten bevond, zo zwaar, dat, zo als Fox het uitdrukt, mens noch beest in staat zou geweest zijn die lang te dragen. Toen hij voor zijn "rechters" werd gebracht, konden zij hem niet van ketterij overtuigen; zelfs werd het met verwondering opgemerkt, "dat hij zijn rozenkrans bij zich had in de gevangenis *(2)*." Zij zouden hem dan ook wel in vrijheid hebben gesteld, na hem de een of andere lichte boetedoening opgelegd te hebben; maar nu kwam de bedenking welk een slecht voorbeeld het zijn zou: en de vraag werd geopperd, hoe men dan de hervormers zou tegengaan, als het zo gemakkelijk wierd gemaakt zich tegen Rome te verzetten? Derhalve, daar zij niet langs de weg van recht konden zegepralen, namen enkele fanatieken zich voor, om door geweld, door misdaad te triomferen.

(1) To snare him in the trap of heresy. Fox, Acts and Mon. II, p. 8. Folio, 1684, London.
(2) That he had his beads in prison with him. Ibid.

De sluipmoordenaars.
Te middernacht van de 2de december - de dag waarop het bewuste verhoor had plaats gevonden - klommen drie mannen steelsgewijze de trappen op van de Lollards toren: de klokluider ging vooruit, met een toorts in de hand; dan volgde een gerechtsbode (sergeant), CHARLES JOSEPH geheten, en de laatste was de kanselier van de bisschop. Toen zij het gevangenhok waren binnengedrongen, traden zij aan het bed, waarop HUN zich te slapen had gelegd, en daar zij bevonden dat hij nog sliep, sprak de kanselier: "Slaat de handen aan de dief." Terstond vielen CHARLES JOSEPH en de klokluider op de gevangene aan, die met een schrik ontwaakte, doch ogenblikkelijk besefte wat dit nachtelijk bezoek te betekenen had. Hij bood aanvankelijk tegenstand aan de moordenaars, maar werd al spoedig overmeesterd en daarop geworgd. CHARLES JOSEPH bond alstoen de gordel van de vermoorde om diens hals, de klokluider hielp om het levenloze lichaam op te lichten, en de kanselier stak toen het andere einde van de gordel door een ring, die in de muur bevestigd was. Zij zetten de dode nu zijn muts op het hoofd, en verlieten het hok *(3)*. Doch onmiddelijk hierop voelde CHARLES JOSEPH zoveel gewetenswroeging over het gepleegde kwaad, dat hij te paard steeg en de stad ontvluchtte. De klokluider kon het in de kerk ook niet uithouden, en verborg zich. Zo dreef de misdaad de misdadigers uit een! De kanselier alléén gedroeg zich of er niets gebeurd was, en hij was juist in het gebed, toen de tijding hem gebracht werd, dat de cipier HUN had opgehangen gevonden. "Dan moet hij uit wanhoop de handen aan zichzelf geslagen hebben," zei de veinsaard. Doch elk was to goed met HUN's christelijke denkwijze bekend geweest om zo iets te geloven. "De priesters hebben hem vermoord!" was het algemene zeggen in Londen,

en er werd een gerechtelijk onderzoek van het lijk bevolen.

(3) Fox, Acts and Mon. II, p. 13. "And so all we murdered HUN....and so HUN was hanged." (Getuigenis van CHARLES JOSEPH).

Onderzoek. De schuldige.

Op dinsdag de 5de december begaven zich dan WILLIAM BARNWELL, de stads *coroner* (lijkschouwer), de twee sheriffs, en vier en twintig gezworenen, allen opzettelijk beëedigd, naar de Lollardstoren *(4)*. Zij bevonden al dadelijk dat de gordel zo kort was, dat men het hoofd uit de daarvan gemaakte strop niet kon uitkrijgen, en dat het dus ook nooit vrijwillig daarin kon gestoken zijn geweest; en daaruit trok de jury het besluit, dat het ophangen later, door andere personen, moest zijn geschied. Buitendien bleek het dat de ring te hoog was, dan dat het arme slachtoffer die had kunnen bereiken; dat het lichaam kentekenen droeg van gepleegd geweld, en dat er sporen van bloed in het gevangenhok te ontdekken waren. "Op grond van al wat" (zo luidde de uitspraak) "wij voor God en ons geweten moeten verklaren, dat RICHARD HUN is vermoord geworden. En daarom spreken wij gezegden RICHARD HUN vrij van zijn eigen dood *(5)*."

(4) De namen van al deze personen, zomede verdere bijzonderheden van dit onderzoek, vindt men bij FOX, Acts and Mon. II, 14.

(5) Wherefore all we find by God and all our consciences, that RICHARD HUN was murdered. Ibid.

De schuldige.

Het was maar al te waar, en de misdadigers zelf bekenden het. De ongelukkige CHARLES JOSEPH sprak, toen hij in de avond van de 6de December weer ‘t huis was gekomen, tot zijn meid: "Zo gij mij zweren wilt dat gij mijn geheim zult bewaren, zal ik u alles zeggen." - "Ja, meester," gaf zij hem ten antwoord, "als het geen schurkerij (felony) of verraad is." - Nu nam JOSEPH een boek, liet het meisje daarop de eed doen, en zei haar toen: "Ik heb RICHARD HUN vermoord!" - "Ach, meester! waarom? Hij werd toch voor een braaf man gehouden!" - "Ik zou wel om honderd pond willen dat het niet gebeurd was," hernam hij weer; "maar wat gedaan is kan niet ongedaan gemaakt worden." En nu snelde hij het huis uit.

De geestelijken voorzagen wel dat deze noodlottige zaak hun een gevoelige slag zou toebrengen, en om zich dus zoveel doenlijk te rechtvaardigen, onderzochten zij de bijbel van HUN (het was WIKLEF’s vertaling), en daar zij in de voorrede gelezen hadden, dat "armen en eenvoudigen beter de waarheid hebben van de Heilige Schrift, dan duizend prelaten, en religieuzen, en schoolse klerken," en voorts dat "de paus de Antichrist behoort genoemd te worden," verklaarde de bisschop van Londen, gezamenlijk met de bisschoppen van Durham en Lincoln, dat HUN aan ketterij schuldig stond; en de 20ste december werd, op die grond, zijn lijk te Smithfield verbrand. "HUN’s gebeente is verbrand geworden, en daarom is hij een ketter geweest," zeiden de priesters; "hij was een ketter, en daarom heeft hij zelfmoord begaan."

De triomf van de geestelijkheid was van korte duur; want bijna tezelfder tijd werden WILLIAM HORSEY, ‘s bisschops kanselier, CHARLES JOSEPH, en JOHN SPALDING, de klokluider, overtuigd van de moord. Door het Lagerhuis werd een wet aangenomen, waarbij HUN’s bezittingen aan zijn familie werden teruggegeven, en hij in zijn eer hersteld; deze wet werd door de lords bekrachtigd, en de koning zelf zei tot de priesters: "Geeft de ongelukkige

kinderen het eigendom van hun vader terug, dien gij, tot ons groot en billijk afgrijzen, zo wreed vermoord hebt *(6)*." - "Indien de geestelijke theocratie de overhand mocht verkrijgen in de Staat" zo werd er algemeen in Londen gesproken, "zou dit niet slechts een geweldig valse toestand zijn *(7)*, maar de vreselijkste tiranny tevens." Engeland is sinds die tijd nooit achterwaarts gegaan, en een theocratische overheersing heeft steeds bij het gezonde deel van de natie een welgeplaatste en onoverkomelijke tegenzin ontmoet. - Dusdanig waren de gebeurtenissen in Engeland, korte tijd vóór de Hervorming. Doch dit was nog niet alles.

(6) Verdict on the Inquest; Fox, XII.
(7).. It would not only be a very great lie....

De geestelijkheid was niet gelukkig geweest in de zaak met HUN; doch daarom waren de priesters nog geenszins ongeneigd, om iets dergelijks te beproeven.

De* zielen - *priester.
In de lente van 1517 - het jaar waarin LUTHER zijn stellingen aansloeg. - bevond zich een priester, wiens voorkomen en gedragingen hem tekende als iemand van een trots, opgeblazen karakter, aan boord van het vaartuig, dat in het veer was tussen Londen en Gravesend, tegelijk met een verlicht en vroom Christen uit Ashford, wiens naam was JOHN BROWN. De passagiers hielden er zich aangenaam mee bezig, om, terwijl zij voortgleden op de stroom, met de ogen de oevers te volgen, die zij langzamerhand achter zich lieten, toen de priester zich tot BROWN keerde, en hem op hoge toon toevoegde: "Gij staat mij te dicht op het lijf; ga wat weg. Weet gij wel wie ik ben?" - "Nee, mijnheer," gaf BROWN ten antwoord. - "Nu, dan zeg ik u dat ik een priester ben." - "Waarlijk, mijnheer? Zijt gij een pastoor, een vicaris, of de kapellaan van een of ander kasteel?" - "Nee; ik ben een *zielen - priester*" *(8)*, hernam hij trots; "ik bedien de mis om zielen te behouden." "Doet gij, mijnheer," sprak BROWN, op enigzins spotachtige toon, "dat is zeer wel van u. En kunt gij mij dan ook zeggen waar gij de ziel vindt, als gij de mis begint?" - "Dat kan ik niet," zei de priester. - "En dan, waar gij de ziel laat, als de mis uit is?" - "Ook niet." - "Wat!" ging BROWN voort, met schijnbare verwondering, "gij weet niet waar gij de ziel vindt, of waar gij haar laat.....en toch zegt gij dat gij zielen behoudt!" - "Gij zijt een ketter," voegde de priester hem in verbolgenheid toe "ik zal u wel weten te vinden." Nu wisselden zij verder geen woord. Eindelijk kwamen zij te Gravesend aan, en de boot liet het anker vallen.

(8) I am a soul - priest.

Zodra de priester aan land was gestapt, begaf hij zich in allerijl naar twee van zijn vrienden, WALTER en WILLIAM MORE, en daarop stegen zij met hun drieën te paard, sloegen de weg in naar Canterbury, en klaagden daar BROWN aan, bij de aartsbisschop.

Het feestmaal.
Inmiddels was JOHN BROWN thuisgekomen. Drie dagen later deed ELIZABETH, zijn vrouw, die juist uit het kraambed hersteld was, geheel in het wit gekleed, haar kerkgang, om God te danken voor de genadige hulp, haar in de moeilijke uren geschonken. Haar man hield zich intussen, door hun dochter ALICE, en de meid van het huis geholpen, met de toebereidselen bezig voor het familiefeest, waarop, naar de bestaande gewoonte, enkele vrienden gewacht werden; en toen nu ELIZABETH was thuis gekomen, en allen, familie en genodigden, hun plaats aan de tafel hadden ingenomen, en blijdschap op aller aangezicht te

lezen stond, werd de straatdeur eensklaps opengerukt, en CHILTON, de *constabel*, een woest en hardvochtig man, trad binnen, gevolgd door verscheidene dienaren van de aartsbisschop, en sloeg de hand aan de waardige BROWN. Allen sprongen verschrikt van hun zitplaatsen op, en ELIZABETH en ALICE deden hartroerende jammerkreten horen; maar de handlangers van de primaat waren voor alle medelijden doof, en sleurden BROWN het huis uit, wierpen hem op een paard, en bonden hem de benen onder de buik van het dier vast *(9)*. Inderdaad, het is een hoogernstige zaak, met een priester te schertsen! - De cavalcade spoedde voort, en BROWN zag zich in de gevangenis geworpen, waar men hem veertig dagen lang aan zijn lot overliet.

(9) Fox, Acts, II, p. 7. His feet bound under his own horse.

He verhoor. De marteling.

Na verloop van deze tijd deden de aartsbisschop van Canterbury en de bisschop van Rochester de "onbeschaamde kerel" voor zich komen, die het had durven in twijfel trekken, of de mis, door een priester bediend, zielen kan behouden; en zij vorderden van hem, dat hij zijn "godslastering" herroepen zou. Maar zo BROWN al niet aan de mis geloofde: hij geloofde wèl aan het Evangelie. "CHRISTUS is eenmaal geofferd" zei hij, "om veler zonden weg te nemen. Door deze offerhande worden wij behouden, en niet door de herhalingen ervan, door de priesters." Bij het vernemen van dit antwoord gaf de aartsbisschop een teken aan de beulsknechts, waarop een van hen de vrome Christen zijn schoenen en kousen uittrok, en een ander een pan bracht met gloeiende kolen, op welke zij vervolgens de voeten van de martelaar plaatsten *(10)*. Wel is waar, de Engelse wetten verboden dat enige marteling aan een onderdaan van de kroon geschiedde; maar de geestelijkheid beschouwde zichzelf als boven de wetten. "Belijd de behoudende kracht van de mis!" riepen de beide bisschoppen de arme BROWN toe. "Indien ik mijn Heer op aarde verloochen," antwoordde hij, "zal Hij mij verloocheen voor zijne Vader in de hemelen." Het vlees van de voetzolen was hem reeds tot op het been verbrand, en nog bleef JOHN BROWN onbewegelijk. De bisschoppen bevalen dan dat hij aan de burgerlijke arm zou worden overgegeven, om levend verbrand te worden.

(10) His bare feet were set upon hot burning coals. The Lollards (edit. Tract. Soc.), p. 149.

De brandstapel.

Op zaterdag vóór het Pinksterfeest van het jaar 1517 werd de martelaar teruggebracht naar Ashford, waar hij juist tegen het vallen van de avond aankwam. Er waren een aantal nieuwsgierige mensen op de been, en onder deze menigte bevond zich ook de meid van BROWN, die nu verschrikt en al schreiende naar huis liep, en tot haar meesteres zei: "Ik heb hem gezien!...Hij was geboeid, en zij brachten hem naar de gevangenis *(11)*." ELIZABETH ging nu haastig derwaarts, en vond haar man met de voeten in de stok gesloten. Hij was zeer veranderd en verzwakt, door alles wat hij had moeten uitstaan, en verwachtte niet anders, dan de volgende morgen levend verbrand te zullen worden. De arme vrouw ging naast hem zitten, en schreide bitter; terwijl BROWN door zijn ketenen zozeer in zijn bewegingen belemmerd werd, dat hij zich niet eens tot haar keren kon. "Ik kan op mijn benen niet staan," sprak hij, "want de bisschoppen hebben het vlees mijner voeten tot op het been doen wegbranden; maar zij konden mijn tong niet bedwingen, en mij verhinderen dat ik mijne Heer beleed....O ELIZABETH!...ga voort met Hem lief te hebben, want Hij is goed; en voed onze kinderen op in Zijn vreze." De volgende morgen - het was Pinksterzondag - werd BROWN door de wrede CHILTON en zijn helpers naar de plaats van de strafoefening gevoerd, en daar aan de paal

vastgebonden. ELIZABETH en ALICE, zo mede zijn andere kinderen en zijn vrienden, die begerig waren geweest om van zijn laatste ogenblikken getuige te zijn, omringden de brandstapel, en gaven hun droefheid en hun afgrijzen in tranen en bange uitroepen lucht. Het hout werd aangestoken, terwijl BROWN, bedaard en onderworpen, en met vol vertrouwen in het bloed van de Verlosser, de handen vouwde, en de woorden herhaalde van het volgende lied, wat ons door FOX is bewaard geworden:

O Lord, I yield me to thy grace,
Grant me mercy for my trespass;
Let never the fiend my soul chase.
Lord, I will bow, and thou shalt beat,
Let never my soul come in hell - heat (12).

(11) A young maid of his house coming by saw her master; she ran home. The Lollards, p. 50.
(12) O Heer, in uw genade beveel ik mij;
Schenk mij vergiffenis voor mijn overtredingen;
Laat mijn ziel in 's Boze hand niet vallen.
Heer! waar Gij mij kastijdt, wil ik voor Uw (hand mij bukken.
Laat mijn ziel niet komen in het vuur van de hel.

Fox, Acts and Mon. II, p. 8 (folio 1684), IV, p. 132 (Lond. 1838). Wij zullen verder de laatstgemelde uitgaaf aanhalen, omdat die gemakkelijker te raadplegen is.
Eindelijk zweeg de martelaar; de vlammen hadden haar slachtoffer verteerd. Nu vervulden nieuwe en verdubbelde kreten van schrik en wanhoop de lucht. Het scheen of zijn vrouw en dochter het verstand zouden verliezen. De omstanders betoonde haar de grootste deelneming, en keerden zich met een uitdrukking van verontwaardiging tot de beul en zijn knechten. Toen de onbeschofte CHILTON dit zag, riep hij uit; - "Komt! Laat ons de kinderen van de ketter ook maar in de vlammen werpen, opdat zij niet eenmaal uit de as van hun vader opstaan *(13)*! "Hij sprong reeds toe op ALICE, en wilde de handen aan haar slaan, toen het meisje met een schreeuw van afgrijzen zich aan zijn geweld onttrok. Tot op het laatst van haar leven heeft zij zich het vreselijke ogenblik herinnerd, en aan haar zijn wij ook het verhaal van de bijzonderheden verschuldigd. De woede van de bloeddorstige CHILTON werd echter gestuit. - Zulke dingen gebeurden erin Engeland, kort vóór de Hervorming.

(13) Bade cast in his children also, for they would spring of his ashes. Ibid.

Blinde woede. Woordspeling.

Met dat al waren de priesters nog niet voldaan, want de geleerden bleven in Engeland; en indien deze al niet verbrand konden worden, moesten zij tenminste verbannen worden. Zij sloegen dan de handen aan het werk. STANDISH, bisschop van St. Asaph, een oprecht man, naar het schijnt, maar zeer fanatiek, was onverzoenlijk in zijn haat tegen ERASMUS, die hem door een bijtende toespeling geweldig verbitterd had. Wanneer ervan *St. Asaph's* sprake was, had men veelal de gewoonte dat woord te verkorten in *St. As's (14)*: en aangezien STANDISH een theologant was van gene grote geleerdheid, noemde ERASMUS hem soms wel, schertsenderwijs, *Episcopus a Sancto Asino*. Daar de bisschop nu geen hoop had om aan COLET, de leerling, zijn verbolgenheid te koelen, wenste hij zeer ernstig over ERASMUS, de meester, te triomferen.

(14) Deze verkorting *St. As's* was dus volstrekt eensluidend met *St. Ass's*; en nu weet men dat *ass* in het Engels ezel betekent. (Er. Ep, 724).

ERASMUS kende de bedoelingen van STANDISH. Zou hij nu in Engeland de worsteling met het pausdom aanvangen, die LUTHER op het punt stond om in Duitsland te beginnen? Het was niet langer mogelijk een middenweg te bewandelen: hij moest de strijd aanbinden of vertrekken. De Hollander was getrouw aan zijn persoonlijk karakter - wij mogen zelfs zeggen aan zijn roeping: hij verliet het land.

***Veel* hebben *en weinig* zijn.**

ERASMUS was, in zijn tijd, het hoofd van de grote letterkundige samenleving. Door middel van zijn betrekkingen en van zijn correspondentie, die zich over geheel Europa uitstrekte, vestigde hij tussen de landen, waar geleerdheid begon te herleven, een wederkerige wisseling van denkbeelden en geschriften. Terwijl hij de schansgraver heten mocht, die de weg effende, welke leidden tot de studie der oude klassieken, en terwijl hij een uitstekend criticus was, een geestig satirist, de handhaver van een fijne smaak, en een hersteller van de letterkunde, ontbrak hem slechts één schone roem: - hij had evenmin de scheppende geest, als de heldenziel van een LUTHER. Hij was een scherpzinnig opmerker, en geen glimlach ontging hem, die speelde om de lippen, en geen wenkbrauw fronsde zich, waar hij het niet waarnam. Doch hij bezat niet die zelfverloochening, die geestdrift voor de waarheid, dat vaste vertrouwen in God, zonder wat niets dat waarlijk groot is kan gedaan worden in de wereld, en allerminst in de Kerk. "ERASMUS *had* veel, maar *was* weinig," zegt een van zijn levensbeschrijvers *(15)*.

(15) MULLER.

Erasmus.

In het jaar 1517 was er een crisis ontstaan; het tijdperk van de herleving, opwekking was voorbij, en dat van de Hervorming ging aanvangen. Het herstel der letterkunde was gevolgd geworden door de wedergeboorte van de godsdienst: de dagen van kritiek en neutraliteit door die van moed en van handeling. ERASMUS was toen nog maar negen en veertig jaren oud; doch hij had zijn loopbaan volbracht. Daar hij de eerste was geweest, moest hij nu de tweede worden; de monnik van Wittenberg onttroonde hem. Hij zag tevergeefs rondom zich; hij bevond zich in een vreemd land, en was van de weg verdwaald geraakt. Er was een held nodig, om de grote beweging van de nieuwe tijden te leiden; en ERASMUS was slechts een man van letteren.

Toen hij dan in het jaar 1516 door STANDISH werd aangevallen, besloot de letter - koning het engelse hof vaarwel te zeggen, en in een boekwinkel zich een schuilplaats te zoeken. Doch alvorens hij zijn scepter neerlegde aan de voeten van de Saksische monnik, sierde hij het einde van zijn regering door het uitstekendste van zijn schriften. Het tijdsgewricht van 1516 - 17, zo gedenkwaardig door de thesen van LUTHER, was bestemd om even merkwaardig te zijn door een werk, dat de nieuwere tijden hun eigenaardig karakter als indrukken zou. Wat de Hervorming onderscheidt van alle voorafgaande opwekkingen en herlevingen op godsdienstig gebied, is de vereniging van geleerdheid met vroomheid die haar kenmerkte, en een geloof, dat dieper gevestigd, dat verlichter was, en uitsluitend berustende op het Woord van God. Het christelijk volk was toen *geëmancipeerd* van de voogdijschap der scholen en van de pausen, en hun charter van vrijverklaring was de Bijbel. De zestiende eeuw deed meer dan de

verlopene eeuwen; zij ging rechtstreeks aan op de heilfontein (de Heilige Schrift), ruimde alle belemmerend onkruid uit de weg, peilde haar diepte, en deed de onuitputtelijke schat haar wateren vrij heenstromen, om allen van rondomme te drenken en te verkwikken. De Hervormingseeuw bestudeerde het Grieks Testament, dat in de clericale eeuw genoegzaam vergeten was geraakt, - en dit is haar grootste roem. En nu is ERASMUS de eerste geweest, die deze goddelijke bron onderzocht heeft. Toen de hiërarchie hem bedreigde, verwijderde het hoofd, de bloem der letteren zich uit de prachtige zalen van HENDRIK VIII. Het scheen hem dat het nieuwe tijdperk, wat hij van de wereld had aangekondigd, eensklaps op ruwe wijze werd afgebroken; hij kon door zijn tegenwoordigheid niet langer meer nuttig zijn voor het land van de TUDORS. Maar hij nam de kostbare bladzijden mee, de vrucht van zijn arbeid - een boek dat meer uitwerken zou dan hij verlangde. Hij begaf zich dan naar Bazel, en nam zijn intrek in de boekwinkel van FROBENIUS *(16)*, waar hij zelf niet slechts werkzaam was, maar ook anderen aan de arbeid zette. Engeland zal weldra het zaad des nieuwe levens ontvangen, en de Hervorming is op het punt om een aanvang te nemen.

(16) Frobenio, ut nullius officinae plus debeant sacrarum studia literarum. EHASM. Ep. p. 330.

ACHTTIENDE BOEK

DE WEDERGEBOORTE VAN DE KERK

I.

De vier krachten. Hoedanig was de Hervorming in Engeland? Hervorming en revolutie. De koning en de Bisschoppen. Hoog-Kerk en Laag-Kerk. Staatkundige gebeurtenissen. Het Nieuwe Testament. Geestdrift. Tegenwerking. De kunstgreep. Houtblokken of mensen ? De obscurant. Hic sum in campo meo! Edward Lee. Het gevaarlijke lek. De Annotatiën. Uitwerking.

II.

Voorstanders en Tegenstanders. Thomas Bilney. De voornaamste van de zondaren. Bekering. Karaktermerk van de Hervorming. De wettige zoon. De uitstekendste meester. Het Nieuwe Testament. De barbaar. De gloeiende kolen. Wiskunde en Christendom. De ware wijding. Bilney profeteert.

III.

Thomas Man. Aquila en Priscilla. De ketterijen. Martelaars. De bestrijder. De stoute stap. Kritiek ogenblik. De hommel en de arend. Ego et rex meus. De vakante kroon. Mededingers. Overeenstemming of niet. Blijdschap en haast. Moord en valsheid.

IV.

Sir John en Tyndale. Tafelgesprekken. Het "zoete merg." Beelden met holle buiken. Het rustpunt. De omgekeerde boom. Duizend waskaarsen geen licht. Tyndales ijver. Het grote denkbeeld. Tegenwerking. Aanklacht. Verdediging. De bejaarde doctor. Gevaarlijke wetenschap. Vroom antwoord. Het vertrek.

V.

De ketterse boeken. De bul. Bittere aanvallen. De thesen. De geest van de duivel. Een brief van Hendrik VIII. Zijn boek tegen Luther. Presentexemplaar voor de paus. De pen en het zwaard. Verdediger des Geloofs.

VI.

Het doel heiligt de middelen. De vleiende brief. Horen maar niet verstaan. De weerspannige herten. Wolsey wil generaal zijn. De intocht in Brugge. De weg naar Parijs. Dood van Leo X.

VII.

Vervolging. De "rechtvaardigen." Het zout der aarde. John Scrivener. De voeten en het hoofd. De oude ketter. Strafoefeningen. Grote wreedheid. Papam habemus! De botte schoolneester.

VIII.

Tyndale. Het Woord en de genade. De Schrift de standaard. De aanbevelingen. Ja of Nee! Bisschop Tonstall. Vertrouwen. Humphrey Monmouth. Een vijand bekeerd. Werkzaamheid van Tyndale. Longland's ijver. Oorlog tegen ketterse boeken. De "rebellen." Het schip. Voor alles geld. De priesters beoordeeld.

IX.

Gelovigen in Cambridge. George Stafford. Hugh Latimer. De duivelbezwering. Latimer's studies. Het zijn maar sofisten. De sterkere. De toetssteen. De Ketter en de Katholiek. De biecht. Bekering. Het linkeroor. Leraars zijn dienaars. Waarom vissers tot Apostelen geroepen? Stout denkbeeld. Saulus wordt Paulus. Evangeliearbeid. De rechte keuze. Clark en Dalaber. De

vervolging gestuit.

X.

Intrigues van Wolsey. De nieuwe paus. Geveinsde deelneming. Haat tegen Karel. Het gezantschap naar Italië. Onvoorzichtig woord. De kloosters. De slag bij Pavia. Omkoping. De belasting. Oproerigheden. De toren van Tenterden.

XI.

Tyndale in Hamburg. De medearbeider. Bezoek aan Luther. Keulen. Bijgeloof. Het verbod. Cochloëus. De oude handschriften. Nasporingen. Het geheim ontdekt. Herman Rincke. Droefheid van Tyndale. Teleurstelling. Dr. Eck. Een nieuwe druk. Aankomst in Engeland.

XII.

De tweede Paulus. De verzoening is volbracht. Treffelijk woord van Latimer. Thomas Becon. Genade en vrijheid. Oog om oog en tand voor tand! Zonderlinge uitlegging. De beantwoording. De vos in de monnikskap. Het ene wapen. Beeld van een bisschop. Verbod om te prediken. De ijverigste van alle bisschoppen. Robert Barnes. Zijn lessen. Het juiste midden. Bekering van Barnes. Fryth. De algemene aanval. Onvoorzichtige toespeling. De verklaring. Het witte paard. De broeders van Oxford. Fiat lux.

I.

De vier krachten.

Het lag in de zestiende eeuw in de macht van vier krachten, om een hervorming van de Kerk uit te werken; en deze waren de paus, de bisschoppen, de monarchie, en de Heilige Schrift. De Hervorming in Engeland was nadrukkelijk het werk van de Schrift.

Hoedanig was de Hervorming in Engeland?

De enige ware Hervorming is die welke haar oorsprong neemt uit het Woord van God. De Heilige Schriften, die getuigenis geven van de menswording, de dood en de opstanding van de Zoon van God, doen in de mens, door de Heilige Geest, een geloof ontstaan, dat hem rechtvaardig maakt. Dit geloof, wat in hem een nieuw leven doet geboren worden, verenigt hem met CHRISTUS, zonder dat hij behoefte heeft aan een keten van bisschoppen, of een Roomse middelaar, die hem van de Zaligmaker scheiden zouden, in plaats van hem nader tot de Heer te brengen. Deze Hervorming *door het Woord* herstelt dat geestelijk Christendom, wat een uitwendige en hierarchikale godsdienst vernietigd had; en van de wedergeboorte van de afzonderlijke leden, moet natuurlijkerwijze de wedergeboorte van de Kerk een gevolg zijn. De Hervorming van Engeland werd, misschien in grotere mate dan die op het vasteland, uitgewerkt door het Woord van God. Deze stelling moge paradox klinken, zij is niet te min waar. De grote persoonlijkheden, welke wij ontmoeten in Duitsland, Zwitserland en Frankrijk - mannen gelijk LUTHER, ZWINGLI en CALVIJN - komen in Engeland niet voor; maar de Heilige Schrift is er ver en wijd verspreid. Datgene wat na het jaar 1517, en op een uitgebreidere schaal nog na het jaar 1526 licht deed opgaan over de Britse eilande, was het Woord - de onzichtbare macht van de onzichtbaren God. De godsdienst van de Angelsaksische volksstam - een geslacht dat meer dan enig ander volk geroepen werd om de Godsorakelen de gehele wereld door te verspreiden - wordt in het bijzonder gekenmerkt door haar bijbels karakter.

De Hervorming van Engeland kon niet pauselijk zijn. Gene hervorming kan gehoopt worden

van iets, dat niet bloot hervormd maar geheel ter zijde gesteld behoort te worden; en buitendien, geen monarch onttroont zichzelf. Wij mogen zelfs beweren, dat het pausdom steeds een bijzondere belangstelling heeft gekoesterd voor zijn veroveringen in Brittanië, en dat deze zeker de laatste zouden zijn geweest, die het zou hebben opgegeven. een ernstige stem had in het midden van de vijftiende eeuw verklaard: "Ene hervorming ligt evenmin in de wil als in de macht van de pausen *(1)*."

(1) JACOBUS VAN JUTEHBOCK, prior van de Carthuizers: De septem ecclesiae statibus opusculum.

De Hervorming van Engeland was niet bisschoppelijk. Het Roomse hierarchisme zal nimmer door Roomse bisschoppen worden afgeschaft. een vergadering van bisschoppen moge al, evenals te Constanz, drie mededingende pausen afzetten; het zal slechts zijn om het pausschap te bewaren. En bijaldien de bisschoppen het pausschap niet konden ter zijde stellen, nog veel minder konden zij zichzelf hervormen. De toen bestaande bisschoppelijke macht was in vijandschap met God; en de slaaf zijner eigen misbruiken was niet in staat om de Kerk tot nieuw leven te brengen. Integendeel, de bisschoppen wendden al hun invloed aan, om zodanige vernieuwing te beletten.

De Hervorming van Engeland was niet monarchaal. SAMUëL, DAVID en JOZIA waren in staat om iets te doen tot opbouwing van de Kerk, toen God wederom Zijn aangezicht in gunste daarover lichten liet; maar een koning kan zijn volk niet van zijn godsdienst beroven, en nog minder kan hij dat volk een godsdienst geven. Het is menigwerf gezegd geworden "dat de Engelse Hervorming haar oorsprong aan de monarch moest dank weten; "maar dit beweren is onjuist. Het werk van God kan, hier zo min als elders, in vergelijking worden gebracht met het werk van de koning; en gelijk het laatstgenoemde door het eerste oneindig overtroffen werd in belangrijkheid, werd het daardoor ook vele jaren tijds voorafgegaan. De monarch bood nog steeds een hardnekkige tegenstand, achter zijn verschansingen, toen God alrede de overwinning beslist had, langs de gehele lijn der operatiën.

Hervorming en revolutie.

Zal men ons tegemoet voeren, dat een hervorming, die uit enig ander beginsel tot stand komt dan door de gevestigde autoriteiten, beide in Kerk en Staat, een revolutie heten moet? Maar heeft dan God, de wettige souverein van de Kerk, alle revolutie in een zondige wereld verboden? een revolutie is geen opstand. De val van de eersten mens was een grote revolutie; de herstelling van de mensen door JEZUS CHRISTUS was een tegenrevolutie. De verdorvenheid, door het pausdom veroorzaakt, was in verband met de val; de hervorming, die in de zestiende eeuw werd tot stand gebracht, was daarom verbonden met de herstelling. Er zullen ongetwijfeld nog wel andere tussenkomsten zijn van de Godheid, welke revolutiën zullen zijn, van gelijke strekking als de Hervorming. Wanneer God een nieuwe hemel en een nieuwe aarde schept, zal dat niet een van de glorierijkste revolutiën zijn? *De Hervorming door het Woord* geeft alléén waarheid, geeft alléén eenheid; en meer dan dat: die Hervorming alléén draagt de kenmerken van ware *legitimiteit*; want de Kerk behoort niet aan mensen, al zijn zij ook priesters. God alléén is haar wettige souverein.

En evenwel waren de menselijke elementen, welke wij genoemd hebben, niet geheel en al vreemd aan het werk, dat in Engeland tot stand werd gebracht. Nevens het Woord van God waren andere beginselen werkzaam; en ofschoon minder radicaal en minder primitief, wekken

zij ook tegenwoordig nog de sympathie van uitnemende mannen onder het Engelse volk.

De koning en de bisschoppen.
In de eerste plaats was de tussenkomst van ‘s konings gezag, tot op een zeker punt, noodzakelijk. Dewijl de suprematie van Rome in Engeland was gevestigd geworden, door onderscheidene kostumen die de kracht hadden van wet, werd de tussenkomst van het wereldlijk gezag vereist, om de banden te verbreken, die het tevoren gelegd had. Doch het was van de zijde van de monarchie nodig, terwijl zij in haar houding negatief en politiek werd, om alle positieve, dogmatische en scheppende werking aan het Woord van God over te laten.

Buiten de Hervorming *door en uit de Heilige Schrift* was er dus in Engeland nog een andere *uit en door de koning*. Het Woord van God begon, en het gezag des konings volgde; en sinds hebben deze twee krachten nu eens verenigd het hoofd geboden aan de Roomse opperpriester, en zijn dan weer met elkaar in tegenstelling geweest: evenals troepen, die in het zelfde leger tegen de zelfde vijand optrekken, doch van welke het onder sommige omstandigheden wel gebeurt, dat zij op het slagveld de wapenen tegen elkaar keren.

Eindelijk, de bisschoppen, die aanvankelijk de Hervorming hadden tegengestaan, waren verplicht haar aan te nemen, in spijt van hun overtuigingen. De meerderheid van de bisschoppen was er over het geheel tegen; maar de betergezinden onder hen verklaarden zich deels voor een uiterlijke hervorming, van welke scheiding van het pausdom de hoofdgrond uitmaakte, deels voor een inwendige hervorming, wier voorname kenmerk was: eenheid met JEZUS CHRISTUS. Overigens nam het episcopaat een eigen vorm en een eigen stelling aan, en eerlang bestonden er slechts twee grote partijen in Engeland: de schriftuurlijke en de clericale partij.

Hoog - Kerk en Laag - Kerk.
Deze twee partijen zijn blijven voortbestaan tot in onze dagen, en haar verschillende kleur is nog op te merken in de stroom van de Kerk: evenals het geval is met de troebele Arve en de kristalreine Rhone, nadat beider wateren zijn samengevloeid. De koninklijke suprematie, - aan welke vele Christenen, die de weg van de onafhankelijkheid hoger stelden, zich sinds het einde van de 16de eeuw onttrokken hebben, - wordt door beide partijen in de Staatskerk erkend, met enige weinige uitzonderingen slechts. Maar terwijl de zogeheten *High Church* (Hoog - kerk) hierarchicaal is in haar wezen, is de *Low Church* (Laag - kerk) even bepaald bijbels. In de een is de Kerk *boven* en het Woord *onder*; in de andere is de Kerk onder en het Woord boven. Deze twee beginselen, Evangelieïsme en Hierarchisme, worden in de Christenheid van de eerste eeuwen ook aangetroffen; maar met een kennelijk onderscheid. Het Hierarchisme onderdrukte toen bijna geheel en al het Evangelieïsme: en in de eeuw van het Protestantisme bleef, integendeel, het Evangelieïsme aan de zijde van het Hierarchisme bestaan; en het is *de jure*, indien niet altijd *de facto*, het enig legitiem karakter van de Kerk gebleven. Er doet zich dan in Engeland een mengeling van krachten en meningen voor, door wier onderlingen invloed en strijd de geschiedenis van het grote hervormingswerk aldaar moeilijker te beschrijven is; doch om diezelfde reden is ook die geschiedenis, in verhoogde mate, de aandacht waardig, beide van de wijsgeer en de Christen.

Staatkundige gebeurtenissen.
Grote gebeurtenissen waren in Europa voorgevallen. FRANS I was de Alpen overgetrokken,

had een beslissende overwinning behaald bij Marignano, en het noorden van Italië overmeesterd. De verschrikte MAXIMILIAAN wist niemand die hem nog redden kon, dan alleen HENDRIK VIII. "Ik zal u aannemen als mijn' opvolger in het keizerrijk," schreef hij hem vertrouwelijk, in mei 1516. "Laat uw leger een inval doen in Frankrijk, en dan zullen wij gezamenlijk aantrekken op Rome: waar dan de paus u kronen zal als Rooms koning." De koning van Frankrijk, die graag een afleiding wilde maken, had een verbond gesloten met Denemarken en Schotland, en had ook toebereidselen gemaakt om een landing te doen in Engeland, ten einde de "witte roos," de pretendet, die de erfgenaam was van de aanspraken van het huis van York, op de troon te plaatsen *(2)*. Doch hier gaf HENDRIK nu blijk van zijn voorzichtigheid; hij sloeg MAXIMILIAAN's aanbieding af, en bepaalde al zijn aandacht, bij de verzekering der veiligheid van zijn eigen koningrijk. Evenwel, terwijl hij weigerde in Frankrijk en Italië ten strijde te trekken, ontstond erin Engeland een oorlog van geheel andere aard.

(2) A private combination, etc. STRYPE's Memorials, I, part. II, p. 16.

Her Nieuwe Testament.

Het grote werk van de 16de eeuw stond een aanvang te nemen. Een boek, dat zo - even de drukpers in Bazel verlaten had, was over het kanaal naar Engeland gekomen. Nadat het in Londen, Oxford en Cambridge bekend was geworden, vond dit boek, dat de vrucht was van de studiën en nachtwaken van ERASMUS, weldra zijn weg, overal heen waar vrienden van geleerdheid gevonden werden. Het was het *Nieuwe Testament* van Onze Heer JEZUS CHRISTUS, voor de eerste maal uitgegeven in het Grieks, met een nieuwe Latijnse vertaling - ene zaak, die voor de wereld van veel hoger belang was, dan de landing van de pretendent in Engeland, of het verschijnen van het hoofd van de TUDORS in Italië zou zijn geweest. Dit boek, waarin God voor 's mensen behoud de zaden des levens heeft gelegd, zou nu alléén, zonder hulp van beschermers of uitleggers, de verbazendste omkering in Brittanië uitwerken.

Toen ERASMUS dit boek uitgaf, in de morgenschemering, zo te zeggen, van de nieuwere tijden, voorzag hij daarvan de wijde strekking niet. Indien hij het voorzien had, zou hij misschien van schrik teruggetreden zijn. Hij zag, wel is waar, dat er een groot werk te doen stond; doch hij vermeende dat alle weldenkenden zich verenigen zouden, om dat grote werk met gezamenlijke krachten ten uitvoer te brengen. "Er moet een geestelijke tempel in het vervallene Christendom worden opgericht," sprak hij. "De groten van deze wereld zullen daartoe hun marmer, hun yvoor, en hun goud geven; en ik, die arm ben en gering, breng daartoe de grondsteen aan;" en dit deed hij, door de wereld zijne uitgave van het Grieks Testament aan te bieden. En met een oog van geringschatting op de menselijke tradities voegde hij er bij: "Het is niet uit menselijke vergaderbakken, die slechts troebel en stinkend water bevatten, dat wij de leer der zaliging moeten trekken; maar uit de heldere en overvloedige stromen des levenden waters, die vloeien uit het hart van God." En wanneer sommigen van zijn bekommerde vrienden hem spraken van de moeilijkheid van de tijden, antwoordde hij: "Indien het schip van de Kerk gered zal worden uit het gevaar om onder te gaan in de storm, is er slechts één anker dat het behouden kan: te weten het hemelse Woord, dat zijn oorsprong heeft in de boezem des Vaders, en nog steeds leeft, spreekt en werkt in het Evangelie *(3)*." Deze edele gevoelens dienden ter inleiding voor de gezegende bladen, welke Engeland hervormen zouden. ERASMUS, evenals CAJAFAS, profeteerde zonder er zelf van bewust te zijn.

(3) In evangelicis litteris, sermo ille coelestis, quondam e corde Patris ad nos profectus. ERASM. Leoni, Ep. p. 1843.

Geestdrift.

Het Nieuwe Testament, in het Grieks en Latijn, was ter nauwernood in het licht verscheen, of het werd door alle wèl gestemde gemoederen met voorbeeldeloze geestdrift ontvangen. Nooit had enig boek zulk een indruk gemaakt. Het was in aller handen; men betwistte elkaar, zo te zeggen, het bezit ervan, las het met de vurigste belangstelling, ja overdekte het boek met kussen *(4)*. De woorden, welke het bevatte, verlichtten een ieders hart. Doch er greep spoedig een reactie plaats. Het traditionele Katholicisme liet een noodkreet horen "uit de diepte van zijn vuile poelen" (om de beeldspraak van ERASMUS te behouden). Franciskanen en Dominikanen, priesters en bisschoppen, die de aanzienlijken en beschaafden niet durfden aantasten, keerden zich tot het onwetende volk, en deden hun best om, door hun vertellingen en hun spreken over dreigend gevaar, lichtgelovige mannen en spoedig ontvlambare vrouwelijke gemoederen op te zetten. "Hier hebben wij afschuwelijke ketterijen," riepen zij uit, "vreselijke Antichristen! Zo dit boek geduld wordt, zal het de doodsteek zijn voor het pausdom!" - "Wij moeten deze man schrappen van de universiteit," sprak de een. "Wij moeten hem uit de Kerk verdrijven," sprak een ander. "De publieke plaatsen weergalmden van hun geschreeuw," zei ERAsMUS *(5)*. De verbolgene kerkelijken stookten allerwege het vuur aan: en de vlammen, die uit enige weinige, onbekende kloosters een begin hadden genomen, dreigden over het gehele land zich te zullen uitbreiden.

(4) Opus avidissime rapitur...amatur, manibus teritur. ERASM. Ep. 557
(5) Oblatrabant sycophantae. ERASM. Ep. p. 329.

Tegenwerking.

Deze verbittering evenwel was niet zonder oorzaak. Het boek bevatte, wel is waar, niets dan Latijn en Grieks, maar deze eerste stap scheen een andere te voorspellen - de overzetting van de Bijbel in de taal des lands. ERASMUS riep daarom luide *(6)*. "Het mag misschien nodig zijn de geheimen van de koningen verborgen te houden," merkte hij aan, "maar de verborgenheden van CHRISTUS moeten wij bekend maken. De Heilige Schrift moet in alle talen overgezet, en niet slechts door Schotten en Ieren, maar zelfs door Turken en Saracenen gelezen worden. De landbouwer moet de gewijde woorden tot zijn gezang maken, terwijl hij de hand aan de ploeg heeft geslagen; de wever moet ze opzeggen bij zichzelf, als hij de schietspoel hanteert, en de vermoeide reiziger moet, waar hij een rustpunt neemt op zijn tocht, zich onder het lommer van een boom neerzetten, en zich verkwikken aan deze goddelijke schriften." Zulke woorden voorspelden een gouden eeuw, na de ijzeren eeuw des pausdoms. Een aantal christelijke huisgezinnen in Brittanië en op het vasteland, zouden weldra deze Evangelische voorzeggingen tot vervulling brengen: en Engeland zou, na verloop van drie honderd jaren, zich beijveren, om zo - evenzeer tot vervulling te doen komen, voor al de natiën die de oppervlakte van de aarde bevolken.

(6) Paraclesis ad lectorem pium.

De kunstgreep. Houtblokken of mensen?

De priesters zagen het gevaar; en met een behendige kunstgreep vielen zij, in plaats van het Grieks Testament zelf te veroordelen, de vertaling en de vertaler aan. "Hij heeft getracht de Vulgata te verbeteren," spraken zij, "en stelt zichzelf in de plaats van ST. HIERONYMUS.

Hij keurt een werk af, dat door het gezag van de eeuwen bekrachtigd werd, en dat door de Heilige Geest is ingegeven. Welke vermetelheid! "En dan doorbladerden zij het boek, en wezen meer bepaald op de "gebrekkigste" plaatsen. "Ziet!" zo heette het bijv. "dit boek vermaant de mensen om zich te *bekeren*, in stede van hen, met de Vulgata, op te wekken om *boete te doen*!" (Mt 4.17). De priesters voeren van de predikstoel allerhevigst tegen hem uit *(7)*. "Deze man heeft de zonde begaan die niet vergeven wordt," spraken zij, "want hij beweert dat er volstrekt geen gemeenschap bestaat tussen de Heilige Geest en de monnikken - dat zij eerder houtblokken zijn dan mensen!" Dergelijke onnozele aanmerkingen werden met algemeen gelach ontvangen; maar de priesters, die zich daardoor niet van hun stuk lieten brengen, schreeuwden des te harder. "Hij is een ketter, een aartsketter, een vervalser! Hij is een domme uil *(8)*....nee, hij is de ware Antichrist!"

(7) Quam stolide debacchati sunt quidam e suggestis ad populum. ERASM. Ep. p. 1193.
(8) Nos clamitans esse grues et bestias. Ibid. p. 914.

De obscurant.

Het was voor de pauselijke janitsaren niet genoeg, dat zij aldus in lagere kringen de oorlog voerden; zij wilden die ook op meer verheven terrein overbrengen. Was de koning niet een vriend van ERASMUS? En indien hij nu eens als beschermer mocht optreden van het Grieks en Latijns Testament: welk een ongeluk zou dàt zijn!.....Nadat zij dan nu de kloosters, steden en universiteiten in beroering hadden gebracht, besloten zij hun protest tegen het werk van ERASMUS, tot zelfs in tegenwoordigheid van koning HENDRIK. stoutmoedig vol te houden. Zij dachten: "Als *hij* gewonnen is, dan is alles gewonnen." Het gebeurde nu dat zeker theologant (wiens naam echter niet tot ons is gekomen), bij gelegenheid dat hij op zijn beurt voor de koning prediken moest, geweldig uitvoer tegen de *Griekse* taal en haar nieuwe vertolkers. PACE, ‘s konings secretaris, was tegenwoordig, en merkte op, toen hij de ogen op HENDRIK vestigde, dat hij goedmoedig glimlachte *(9)*. Bij het uitgaan van de Kerk verhieven alle stemmen zich tegen de prediker. "Breng die priester tot mij," sprak de koning; en daarop richtte hij het woord tot MORUS en zei: "Gij moet de zaak van het Grieks tegen hem verdedigen, en ik zal toeluisteren bij de disputatie." De letterkundige vierschaar was spoedig gespannen; maar ‘s konings oponthoud had de priester allen moed doen verliezen. Hij kwam al bevende binnen, wierp zich op de knieën, en riep met gevouwene handen uit: "Ik weet niet door welke geest ik gedreven ben geweest." "Door een geest van dolzinnigheid," zei de koning, "en niet door de geest van JEZUS CHRISTUS *(10)*." Hij voegde er bij: "Hebt gij ooit ERASMUS gelezen?" "Nee, Sire." "Weg dan met u, dan zijt gij een domkop." "En toch," hernam de priester in verwarring, "toch herinner ik mij iets gelezen te hebben van *Moria*." (De *Lof van de Zotheid* van ERASMUS). - "Dat is een onderwerp, uw majesteit, waarmee hij vrij gemeenzaam bekend moet zijn," merkte PACE al spottende aan. De *obscurant* kon niets tot zijn verdediging inbrengen. "Ik ben niet zo volstrekt tegen het Grieks," zei hij ten laatste nog, "uit aanmerking dat het van het Hebreeuws is afgeleid *(11)*." Dit werd met een algemeen gelach beantwoord, en de koning ergerde zich over de botheid van de monnik zozeer, dat hij hem beval het vertrek te verlaten, met verbod om zich ooit weer voor hem te vertonen.

(9) Pacaeus in regem conjecit oculos....Is mox Pacaeo suaviter arrisit. ERASM. Ep. p. 914.
(10) Tum rex: ut qui inquit, spiritus iste non erat Christi sed stultitiae. Ibid.
(11) Graecis, inquit, literis non perinde sum infensus, quod originem habeant ex lingua hebraïca. Ibid. p. 347.

ERASMUS was verbaasd over dergelijke discussiën. Hij had het tijdstip zeer geschikt geoordeeld. "Alles heeft een vreedzaam aanzien," had hij tot zichzelf gezegd; "het is nu de tijd om mijn Grieks Testament in de geleerde wereld te doen verschijnen *(12)*." Even goed zou de zon mogen opgaan, zonder dat iemand het zag! Op dat zelfde ogenblik deed God te Wittenberg een monnik opstaan, die de bazuin zou aan de lippen brengen, en de nieuwe dag verkondigen. "Ongelukzalige die ik ben!" riep de vreesachtige geleerde uit, terwijl hij zich op de borst sloeg, "wie had deze geweldigen storm kunnen voorzien *(13)*!"

(12) Erant tempora tranquilla. ERASM. Ep. 911.
(13) Quis enim suspicaturus erat hanc fatalem tempestatem exorituram in orbe? Ibid.

Hic sum in campo meo!

Niets was bij de dageraad van de Hervorming belangrijker, dan de uitgave van het Testament van JEZUS CHRISTUS in de oorspronkelijke taal. Nooit had ERASMUS met zoveel zorg gewerkt. "Indien ik zei hoeveel zweet het mij gekost heeft, zou niemand het geloven *(14)*," verzekert hij. Hij had verschillende Griekse handschriften van het Nieuwe Testament verzameld *(15)*, en was omringd van al de commentaren en vertalingen, van de schriften van ORIGENES, CYPRIANUS, AMBROSIUS, BASILIUS, CHRYSOSTOMUS, CYRILLUS, HIERONYMUS en AUGUSTINUS. *Hic sum in campo meo*! riep hij uit, als hij zo te midden van zijn boeken zat. Hij had de teksten onderzocht, volgens de beginselen van de gewijde kritiek. Wanneer kennis van het Hebreeuws nodig was, had hij CAPITO, en meer bijzonder ŒCOLAMPADIUS geraadpleegd. *Niets zonder* THESEUS, zei hij van laatstgemelde, waarbij hij zich van een Grieks spreekwoord bediende. Hij had de dubbelzinnigheden, duisterheden, hebreïsmen en barbarismen der Vulgata verbeterd, en een lijst doen drukken der vergissingen in die overzetting.

(14) Quantis mihi constiterit sudoribus. Ibid 329.
(15) Collatis multis Graecorum exemplaribus. Ibid.

"Wij moeten de zuivere tekst van Gods Woord weergeven," had hij gezegd; en toen hij hoorde hoe bitter de priesters hem bejegenden, had hij gesproken: "Ik roep God tot getuige, dat ik geloofd heb een werk te doen dat Gode welgevallig en voor de zaak van CHRISTUS noodzakelijk was *(16)*" En hierin had hij zich niet bedrogen.

(16) Deum testor simpliciter existimabam me rem facere Deo gratam ac rei christianae necessariam. ERASM. Ep. p. 911.

Edward Lee.

Aan het hoofd van zijn tegenstanders bevond zich EDWARD LEE, die opvolgelijk ‘s konings aalmoezenier, aartsdiaken van Colchester, en aartsbisschop van York werd. LEE, destijds maar weinig bekend, was een kundig en werkzaam mens, doch tevens hoogmoedig en meesterachtig, en had besloten om, tot elke prijs, tot rang en aanzien te geraken. Reeds als schooljongen zag hij uit de hoogte op zijn makkers neer *(17)*. Als kind, jongeling, man, en op rijpere ouderdom was hij altijd dezelfde, naar ERASMUS ons verhaalt *(18)*; dat wil zeggen, hij was trots, afgunstig, ijverzuchtig, grootsprekend, opvliegend en wraakgierig. Wij moeten nochtans bedenken, dat waar ERASMUS het karakter schildert van zijn tegenstanders, hij ver is van een onpartijdig beoordelaar te zijn. In de boezem van het Rooms Katholicisme zijn te allen tijde welmenende, hoewel dan slecht onderrichte mannen geweest, die, daar zij de

innerlijke kracht van het Woord van God niet kenden, gemeend hebben, dat bijaldien het gezag van dit Woord aan de plaats werd gesteld van dat van de Roomse Kerk, het enige fundament van de waarheid en van de Christelijke samenleving zou geschokt worden. Doch wanneer wij al LEE minder scherp beoordelen dan ERASMUS deed, kunnen wij de ogen niet sluiten voor zijn gebreken. Zijn geheugen was rijk genoeg beladen, maar zijn hart was vreemd aan de goddelijke waarheid. Hij was een schools geleerde en geen gelovige. Hij wilde dat het volk aan de Kerk zou gehoorzamen, en zich niet bemoeien met de Heilige Schrift. Hij was de doctor ECK van Engeland, doch stond meer decorum voor, en was ook iemand van grotere zedelijkheid, dan de antagonist van LUTHER. Evenwel was hij in geen dele een gestreng moralist. Om iets te noemen: Bij zekere gelegenheid, dat hij aan het paleis predikte, vlocht hij balladen in zijn sermoen; een waarvan begon met de woorden:

"Pass time with good company *(19)*,"

en een andere:

"I love unloved *(20)*"

(17) Solus haberi in pretio volebat. Ibid. 593.
(18) Talis erat puer, talis adolescens, talis juvenis, talis nunc etiam vir est. Ibid. 594.
(19) "Zijn' tijd doorbrengen in goed gezelschap."
(20) "Ik bemin zonder wederbemind te worden."

Wij zijn de secretaris PACE de mededeling van deze karakteristieke trek verschuldigd *(21)*.

(21) State Papers, HENRY VIII, etc. I. p. 10. (1830).

Het gevaarlijke lek.

Gedurende het verblijf van ERASMUS in Engeland had LEE, die zijn invloed opgemerkt had, zijn vriendschap gezocht; en ERASMUS had, met zijn gewone beleefdheid, hem om zijn oordeel gevraagd over zijn werk. Doch LEE, die op zijn grote roem jaloers was, wachtte slechts op een gelegenheid om die roem te benadelen, en hij greep deze gelegenheid aan, zodra zij zich maar voordeed. Het Nieuwe Testament was dan nog niet lang in druk geweest, of LEE veranderde plotseling van houding; en daar hij had geheten de vriend van ERASMUS te zijn, werd hij nu zijn onverzoenlijke tegenpartij *(22)*. "Indien wij dit lek niet stoppen," zei hij, toen hij hoorde van het Nieuwe Testament, "zal het schip er door zinken." Niets jaagt de voorstanders van menselijke tradities grotere schrik aan, dan het Woord van God.

(22) Subito factus est inimicus. ERASM. Ep. 746.

LEE sloot zich onmiddellijk aan al dezulken in Engeland aan, die van de studie van de Schrift een afkeer hadden, zegt ERASMUS. Ofschoon laatdunkend in hoge mate, deed hij zich als de beminnelijkste van de mensen voor, ten einde zijn oogmerk te bereiken. Hij vroeg Engelsen bij zich aan huis, onthaalde vreemdelingen, en won menige versterking aan, door zijn wèl voorziene tafel *(23)*. Aan de dis gezeten, van zijn gasten omringd, gaf hij zijn haat in bedekte, vals gesmede beschuldigingen tegen ERASMUS lucht, en het gezelschap verliet hem "met leugenen beladen *(24)*." "In dit Nieuwe Testament," zei hij "zijn drie honderd gevaarlijke, schrikkelijke plaatsen... wat zeg ik drie honderd?....er zijn er meer dan duizend! "En niet tevreden met zijn tong te gebruiken, schreef LEE brieven bij dozijnen, waarmee hij onderscheidene secretarissen aan het werk hield. Was er een of ander klooster dat in de reuk stond van heiligheid, "dan zond hij dadelijk wijn, fijne vleesgerechten en andere geschenken

derwaarts." Hij deelde een ieder zijn rol toe, en geheel Engeland door werd ingestudeerd wat ERASMUS noemde het *treurspel van* LEE *(25)*. Op zulke wijze werd kort en goed deze ontknoping voorbereid: een kerker voor ERASMUS; de vlammen voor de Heilige Schrift.

(23) Excipiebat advenas, praesertim Anglos, eos conviviis faciebat suos. ERASM. Ep. 593.
(24) Abeuntes omni mendaciorum genere dimittebat onustos. Ibid.
(25) Donec Leus ordiretur suam *tragoediam*. Ibid. 913.

De Annotatiën. Uitwerking.

Toen alles in gereedheid was, liet LEE zijn manifest uitgaan. Hoewel een armelijk grieks geleerde *(26)*, bracht hij enkele *Annotatiën*, rakende het boek van ERASMUS, op het papier, welke laatstgemelde noemde "louter schelden en lasteren," doch die door de bondgenoten van LEE als ware orakelen werden aangemerkt. Zij lieten deze fraaie Annotatiën bedektelijk van hand tot hand gaan: en het vuilaardig geschrijf geraakte, langs vele indirecte wegen, in alle delen van Engeland verspreid, en vond een groot aantal lezers *(27)*. Openbaarheid moest vermeden worden - zo luidde het wachtwoord; LEE was daarvoor te bevreesd. "Waarom hebt gij uw werk niet in druk gegeven?" vroeg ERASMUS met bijtenden spot. "Wie weet of niet de heilige Vader u tot de ARISTARCHUS van de letterkunde zou gemaakt, en u de roede gezonden zou hebben, om de gehele wereld in orde te houden *(28)*!" Toen de *Annotatiën* in de kloosters de zegepraal hadden behaald, nam de samenzwering van LEE een hogere vlucht. Aan alle publieke plaatsen, op kermissen en markten, aan tafel en in de raadzaal, in winkels, herbergen, huizen van slechte naam, in kerken en op de universiteiten, in hutten en in paleizen, spaarde "het verbond" geen smaadredenen en verwijten tegen ERASMUS en het Grieks Testament *(29)*. Karmeliten, Dominikanen en Sofisten bewogen hemel en aarde. Wat behoefte was eraan de Schrift? Hadden zij niet de apostolische opvolging van de geestelijkheid? Geen vijandelijke landing in Engeland kon, in hun ogen, noodlottiger zijn, dan de komst aldaar van het Nieuwe Testament. De gehele natie moest zich opmaken, om deze onbeschaamde inval af te weren. Er is misschien geen land in Europa, waar de Hervorming met zulk een onverwachte storm ontvangen werd.

(26) SIMON, Hist. crit. du N. Test. p. 246.
(27) Liber volitat inter manus conjuratornm. ERASM. Ep. p. 746.
(28) Tibi tradita virgula totius orbis censuram fuerit mandaturus. Ibid. p. 742.
(29) Ut nusquam non blaterent in Erasmum, in compotationibus, in foris, in conciliabulis, in pharmacopoliis, in curribus, in tonstrinis, in fornicibus....Ibid. p. 746.

II.

Voorstanders en Tegenstanders.

Terwijl deze huilende stormwind over Engeland zweepte, en de lange koorgangen van zijn kloosters weergalmen deed, vond de nog zwakke stem van het Woord toegang tot de vreedzame woningen van biddende gemoederen, en tot de oude hallen van Oxford en van Cambridge. In hun bijzondere vertrekken, en in de leer - en eetzalen, zag men studenten, en ook magisters (Masters of Arts) met de lezing van het Grieks en Latijns Testament bezig. Met levendigheid werden hier en daar de grondbeginselen van de Hervorming besproken. Toen CHRISTUS op aarde kwam (zei de ene) gaf Hij het Woord, en toen Hij opvoer ten hemel schonk Hij de Heilige Geest. Dit zijn de twee krachten die de Kerk hebben gesticht - en dit zijn ook de krachten die haar moeten hervormen. - Nee, (gaven de aanhangers van Rome ten

antwoord), het was oorspronkelijk *de leer van de Apostelen*, en het is nog heden *de leer van de priesters*. - De Apostelen (zo hernamen de vrienden van het Testament van ERASMUS) - ja, het is zo - de Apostelen waren gedurende de tijd van hun bediening een levende Schrift; maar hun leer zou ontwijfelbaar, door zo van mond tot mond te gaan, langzamerhand veranderd en vervalst zijn geworden. God wilde daarom dat deze kostbare lessen ons bewaard zouden blijven in hun schriften, en dat deze zo de steeds onvervalste bron zouden zijn van waarheid en behoud. - Dat zo volstrekt op de voorgrond plaatsen van de Schrift, gelijk uwe dusgenaamde hervormers doen (hervatten de schoolgeleerden van Oxford en Cambridge) is slechts bevordering van ketterijen. - En wat doen de hervormers dan toch, (zo vroegen hun verdedigers) dan wat CHRISTUS tevoren óók gedaan heeft? De woorden van de profeten bestonden in de tijd van JEZUS slechts als *Schrift*, en op dit geschreven Woord was het dat de Heer zich beriep, toen Hij de grondslag legde van zijn koninkrijk *(1)*. Welnu, de leer van de Apostelen bestaat evenzeer slechts als Schrift, en op dit geschreven Woord beroepen wij ons, om het koninkrijk van onze Heer in zijn oorspronkelijke staat te herstellen. De nacht is voorbijgegaan, en de dag is nabij gekomen; alles is in beweging - in de ruime zalen van onze hogescholen, in de woningen van de rijken en aanzienlijken, en in de nederige verblijven van de armen. Zo wij wensen de duisternis te verdrijven, moeten wij dan de half vergane pit van een oude lamp aansteken? Moeten wij niet veeleer deuren openzetten en blinden ontsluiten, en onbelemmerd het grote licht, dat God aan de hemel heeft geplaatst, in huis laten schijnen?

(1) Mt 22.29 26.24,54 Mr 14.49 Lu 18.31 24.27,44,45 Joh 5.39,46 10.35 17.12 enz.

Thomas Bilney.

Er was op Trinity College, te Cambridge, een jeugdig doctor, die veel werk maakte van de studie van het kanonieke recht; iemand van een ernstig gemoed en beschroomd van aard, en wiens teergevoelig geweten er, hoewel tevergeefs, naar streefde, om de geboden Gods te vervullen. Ernstig bezorgd over zijn eeuwige behoud, raadpleegde hij - THOMAS BILNEY was zijn naam - met de priesters, die hij aanmerkte als de medicijnmeesters van de ziel. Geknield voor zijn biechtvader, en met neergeslagen blik en bleek gelaat, beleed hij hem al zijn zonden, en zelfs de zodanige, waaromtrent hij in twijfel was *(2)*. De priester schreef hem de een tijd vasten voor, dan weder nachtwaken, en op een andere tijd missen en aflaten, wat hem veel geld kostte *(3)*. De arme doctor onderwierp zich gewillig en vroom aan al deze boetedoeningen, doch vond daarin geen troost. Daar hij zwak was en teer, vermagerde hij onder dit alles bij de dag *(4)*; zijn geest werd doffer, zijn verbeeldingskracht verslapte, en zijn beurs raakte leeg. "Helaas!" sprak hij, met angstige bekommering, "het is met mij van kwaad tot erger gekomen." Nu en dan kwam wel eens de gedachte bij hem op, "of niet de priesters misschien hun eigen voordeel zochten, en niet de behoud van zijn ziel? *(5)*" Doch terstond verbande hij dan de gewaagde twijfeling weer, en keerde onder de ijzeren hand van de geestelijke terug. Eens op een dag hoorde BILNEY zijn vrienden spreken over een nieuw boek. Het was het Grieks Testament, dat was gedrukt geworden met een vertaling, die hoog geroemd werd om haar sierlijk Latijn *(6)*. Meer aangetrokken door de schoonheid van de stijl, dan door de goddelijkheid van het onderwerp *(7)*, strekte hij begerig de hand naar het boek uit; doch op het ogenblik dat hij het wilde aanvatten, werd hij door vrees bevangen, en trok zijn hand haastig terug. Werkelijk hadden de biechtvaders ook nadrukkelijk alle Griekse en Hebreeuwse boeken verboden, welke zij "de bron van alle ketterijen" noemden; en het Testament van ERASMUS was vooral verboden. Echter viel de opoffering zwaar aan BILNEY. Was het toch niet het Testament van JEZUS CHRISTUS? Kon God daarin niet enig woord hebben neergelegd, dat de ziekte van zijn ziel wellicht genezen kon? Hij deed dan weer

een stap nader, - doch week ook even spoedig weer terug....Eindelijk greep hij moed. Als voortgedreven door de hand van God, zegt hij, verliet hij Trinity College, sloop het huis binnen, waar het boek in het geheim verkocht werd, kocht het met vrees en beven, keerde toen in allerijl terug, en sloot zich in zijn kamer op *(8)*.

(2) In ignaros medicos, indoctos confessionum auditores. Th. Bilnaeus Tonstallo Episcopo; FOX, IV, p. 633.
(3) Indicebant enim mihi jejunia, vigilias, indulgentiarum et missarum emptioues. Ibid.
(4) Ut parum mihi virium (alioqui natura imbecilli) reliquum fuerit. Ibid.
(5) Sua potius quaerebant quam salutem animae meae languentis. Ibid.
(6) Cum ab eo latinius redditum accepi. Ibid.
(7) Latinitate potius quam verbo Dei, allectus. Ibid.
(8) Emebam providentia (sine dubio) divina. Fox, IV, p. 633.

De voornaamste van de zondaren.

Hij opende nu het Testament - zijn ogen vielen op deze woorden: *Dit is een getrouw woord, en alle aanneming waardig, dat* CHRISTUS JEZUS *in de wereld gekomen is, om zondaren zalig te maken, van welke ik de voornaamste ben (9)*. Hij legde het boek neer, en peinsde na, over de wonderbare betuiging van de Apostel. "Hoe!" riep hij uit, "PAULUS de voornaamste van de zondaren! En toch is PAULUS zeker van gezaligd te worden!" Hij las het vers een en andermaal over. "O heerlijke verklaring van de Apostel! Hoe weldadig zijt gij voor mijn ziel!" riep hij uit *(10)*. Deze betuiging van PAULUS klonk hem nu gestadig in het oor; en op deze wijze behaagde het God hem te leren en te verlichten, in de verborgene diepte van zijn hart *(11)*. Hij kon niet zeggen wat er met hem gebeurd was *(12)*; het was hem of een verkwikkelijke luchtstroom zijn ziel aanwoei; of wel, of een rijke schat hem in handen was gegeven. De Heilige Geest nam van zijn hart bezit, als van het eigendom van CHRISTUS, en deed hem het besef daarvan hebben. "Ik ben evenzeer als PAULUS, en meer nog dan PAULUS, de voornaamste van de zondaren!" riep hij ontroerd uit. "Maar CHRISTUS maakt zondaren zalig....Ten laatste heb ik dan van JEZUS gehoord *(13)*!"

(9) 1Ti 1.15. Certus sermo, et dignus quem modis omnibus amplectamur, quod CHRISTUS JESUS venit in mundum, ut peccatores salvos faceret, quorum primus ego sum.
(10) O mihi suavissimam Pauli sententiam! Fox, IV, p 633.
(11) Hac una sententia, Deo intus in corde meo docente. Ibid.
(12) Quod tunc fieri ignorabam. Ibid.
(13) Tandem de JESU audiebam. Fox, IV, p. 633.

Bekering. Karaktermerk van de Hervorming.

Aan zijn twijfelingen was een einde - hij was behouden. Nu greep er een wonderbare verandering met hem plaats. een ongekende blijdschap vervulde hem *(14)*; zijn geweten, dat tot dusverre aan zondenwonden gebloed had, was geheeld *(15)*; in stede van wanhoop voelde hij de innerlijke vrede, die alle verstand te boven gaat *(16)*. "JEZUS CHRISTUS," riep hij uit, "ja, JEZUS CHRISTUS maakt zalig!"....Dit nu is het karaktermerk der Hervorming: JEZUS CHRISTUS is het die zalig maakt, en niet de Kerk. "Ik zie het volkomen," sprak BILNEY; "mijn nachtwaken, mijn vasten, mijn pelgrimstochten, mijn uitgaven voor missen en aflaten, zouden mijn ongeluk zijn geweest in plaats van mij te behouden *(17)*. Dat alles was, gelijk AUGUSTINUS het uitdrukt, een overijld en blind verlaten van de rechte weg *(18)*."

(14) Sic exhilaravit pectus meum. Fox, IV, p. 633.

(15) Peccatorum conscientia saucium ac pene desperabundum. Ibid.
(16) Nescio quantam intus tranquillitatem sentire. Ibid.
(17) Didici omnes meos conatus, etc. Ibid.
(18) Quod ait Augustinus, celerem cursum extra viam. Ibid.

De wettige zoon.

BILNEY kon niet verzadigd worden van het lezen van zijn Nieuw Testament. Hij leende niet langer een opmerkzaam oor aan de prediking der schoolgeleerden. Hij hoorde nu JEZUS spreken te Capernaüm; PETRUS in de tempel; PAULUS op de Areopagus: en hij voelde het in zijn binnenste, dat CHRISTUS de woorden heeft des eeuwige levens. Hier was dan nu een getuige van JEZUS CHRISTUS geboren, door dezelfde macht die een PAULUS, een APOLLOS en een TIMOTHEÜS wedergeboren had. De Hervorming van Engeland nam een aanvang. BILNEY werd tot de gemeenschap van de Zoon van God gebracht, niet door een verwijderde opvolging, maar door een dadelijke wederbaring. Terwijl hij aan de discipelen van de paus de bedriegelijke keten van hun denkbeeldige opvolging overliet, welks schalmen onmogelijk zijn te ontwarren, verbond hij zich nauw aan CHRISTUS. - Het Woord van de eerste eeuw gaf geboorte aan de zestiende. Het Protestantisme is geen afkomeling van het Evangelie in het vijftigste geslacht, - gelijk de Roomse Kerk van het Concilie van Trente, - of in het zestigste, gelijk sommige moderne doctoren: - het is de dadelijke wettige zoon - de zoon van de Meester. De werking Gods was niet tot één punt bepaald. De eerste stralen van het licht van boven, kleurde met hun' gloed te gelijkertijd de overoude Colleges van Oxford, en de antieke scholen van Cambridge. Langs de oevers van de Severn, die uit de bergen van Wallis ontspringt, strekt zich een schilderachtige landstreek uit, die begrensd wordt door het bos van Dean, en die als bezaaid is met dorpen, torens, en oude kastelen. In de zestiende eeuw was deze streek bijzonder geliefd door priesters en monnikken, en het was onder hen een gewoon zeggen, bij wijze van eed of bevestiging: "Zo waar als God is in Gloucestershire *(19)*!" De pauselijke roofvogels waren daar neergestreken. Sinds vijftig jaren, van 1484 tot 1534, hadden vier Italiaanse bisschoppen, die opvolgelijk over deze diocese geplaatst waren geweest, haar volstrekt aan de paus, aan de monnikken, en aan onzedelijkheid overgegeven. Dieven inzonderheid waren de voorwerpen van de beste gunsten van de hiërarchie. JOHN DE GIGLIS (LILIUS), ontvanger van de Apostolische kamer, had van de opperkerkvoogd de macht ontvangen om diefstal en moord te vergeven, onder voorwaarde dat de misdadiger zijn profijten delen zou met de pauselijke zaakgelastigden *(20)*.

(19) As sure as God's in Glo'ster!
(20) Annals of the English Bible, I, p. 12.

De uitstekendste meester. Het Nieuwe Testament.

In deze vallei, aan de voet van Stinchcomb hill, ten Zuidwesten van Gloucester, woonde, gedurende de laatste helft van de vijftiende eeuw, een familie, die aldaar een wijkplaats had gezocht, tijdens de oorlog van de Rozen, en welke de naam HUTCHINS had aangenomen. Toen, onder de regering van HENDRIK VII, de Lancastersche partij de bovenhand had, hernam deze familie haar eigen naam van TYNDALE, die van ouds door vele edele baronnen was gedragen geworden *(21)*. In 1484, omstreeks een jaar na de geboorte van LUTHER, en omtrent de tijd dat ZWINGLI het eerste levenslicht aanschouwde in de bergen van Toggenburg, zagen genoemde aanhangers van de *rode roos* zich gezegend met een zoon, die zij WILLIAM heetten. Zijn jeugd werd doorgebracht in de velden rondom North Nibley, het dorp van zijn geboorte, onder het lommer van Berkelev Castle, of aan de snelvlietende stroom

van de Severn, te midden van monnikken en pauselijke geldinzamelaars (collectors). Hij werd al spoedig naar Oxford gezonden *(22)*, alwaar hij de gronden van taalkunde en filosofie leerde, op de school van St. Marv Magdalene College. Hij maakte snelle vorderingen, vooral in talen, onder het opzicht van de eerste geleerden van Engeland - GROCYN, W. LATIMER, en LINACRE - en verwierf opvolgelijk de graden die aan de universiteit verleend werden *(23)*. Een uitstekender meester dan genoemde doctoren - de Heilige Geest, gelijk die spreekt in de Heilige Schrift - zou hem eerlang een wetenschap leren, welke mede te delen niet in de macht eens mensen staat.

(21) BIGLAND's Glo'ster, p. 293. Annals of the English Bible. I, p. 19.
(22) From a child. Fox, Acts and Mon. V, p. 115.
(23) Proceeding in degrees of the schools. Ibid.

De barbaar.

Oxford, waar ERASMUS zoveel vrienden had, was de stad alwaar zijn Nieuw Testament het hartelijkst werd ontvangen. De jeugdige student van Gloucestershire, die een innerlijke opwekking voelde tot de studie van de gewijde letterkunde, las het beroemde boek, dat toen de aandacht trok van de gehele Christenheid. In het eerst beschouwde hij het alleen als een werk van geleerdheid, of op zijn hoogst als een vroom handboek, welke schoonheden wel geschikt waren om godsdienstige gevoelens aan te kweken; doch weldra bevond hij dat het iets meer was. Hoe meer hij het las, hoe meer hij getroffen werd door de waarheid en de kracht van de inhoud. Dit merkwaardig boek sprak tot hem van God, van CHRISTUS, en van de wedergeboorte, met een eenvoudigheid en een gezag, dat zich geheel en al van hem meester maakte. WILLIAM had een leermeester gevonden, die hij te Oxford niet gezocht had - die leermeester was God zelf. Het boek dat hij in handen hield was de Goddelijke Openbaring, die zolang als verloren was geweest. Daar hij een edel hart bezat, en daaraan een kloeke geest en onvermoeide werkzaamheid paarde, behield hij zijn schat niet voor zichzelf. Hij deed de uitroep, die meer de Christen voegt dan ARCHIMEDES: eurhka, *Ik heb het gevonden*! Het duurde niet lang of onderscheidene jeugdige leden der Universiteit, die zich door de reinheid van zijn wandel en het aangename van zijn omgang aangetrokken gevoelden *(24)*, sloten zich aan hem aan, en lazen met hem de Griekse en Latijnse Evangeliën van ERASMUS *(25)*. "Een zeker wèl onderwezen jongman," zo schreef ERASMUS in een brief, waarin hij spreekt over de uitgave van zijn Nieuw Testament, "begon met goede uitslag te Oxford lessen te geven over de Griekse letterkunde *(26)* "Hiermee bedoelde hij waarschijnlijk TYNDALE.

(24) His manners and conversation being correspondent to the Scriptures. Fox, Acts and Mon. V, p. 115.
(25) Read privily to certain students and fellows, instructing them in the knowledge and truth of the Scriptures. Ibid.
(26) Oxoniae cum juvenis quidam non vulgariter doctus. ERASM. Ep. p. 346.

De gloeiende kolen.

De monnikken begonnen ongerust te worden. "Een *barbaar*," zo vervolgt ERASMUS, "beklom de predikstoel, en havende de Griekse taal op geweldige wijze." - "Deze lieden," zei TYNDALE, "wensten het licht uit te doven, dat hun treken aan de dag brengt; en zij zijn de laatste twaalf jaren steeds met hun plannen dienaangaande bezig geweest *(27)*." Deze opmerking werd in 1531 gemaakt, en heeft derhalve betrekking op wat in 1517 gebeurde.

Duitsland en Engeland begonnen de worstelstrijd op genoegzaam de zelfde tijd, en Oxford misschien nog eer dan Wittenberg. TYNDALE, gedachtig aan de uitspraak: "Wanneer zij u dan in deze stad vervolgen, vliedt in de andere," verliet Oxford en begaf zich naar Cambridge. Het kan niet anders, of gemoederen, welke God tot zijn kennis heeft gebracht, moeten elkaar zoeken, en zullen dan elkaar verlichten en sterken. Gloeiende kolen gaan uit, als men ze van elkaar afzondert; doch voegt men ze tezamen, dan branden zij sterker door, zodat zelfs goud en zilver aan haar vuur kan gelouterd worden. De Roomse hiërarchie nu, die niet wist wat zij deed, bracht de verspreide "gloeiende kolen" van de Hervorming op één punt bij een.

(27) Which they have been in brewing as l hear this dozen years. TYNDALE's Expositions. (PARK. Soc). p. 225.

BILNEY was te Cambridge niet werkeloos. Slechts korte tijd nadat de "heerlijke lessen van JEZUS CHRISTUS" hem met blijdschap hadden vervuld, wierp hij zich op de knieën, en gaf zijn hart lucht in woorden als deze: "O Gij, die de waarheid zijt! geef mij kracht dat ik haar onderwijzen mag; en bekeer de zondaren, door middel van hem die zelf een onboetvaardig zondaar is geweest *(28)*." Na dit gebed was het of een nieuw vuur zijn ogen doortintelde. En toen hij nu zijn vrienden bij zich verzameld had, en het Testament van ERASMUS voor hen opende, bracht hij de vinger ook weer bij de woorden die hem zo diep in de ziel getroffen hadden, en deze zelfde woorden hadden gelijke uitwerking op vele anderen. De komst van TYNDALE gaf hem nieuwe moed, en het licht brandde steeds helderder te Cambridge.

(28) Ut impii ad ipsum per me olim impium converterentur. Fox. Acts, IV, p. 633.

Wiskunde en Christendom.

JOHN FRYTH, een jongeling van achttien jaar, de zoon van een herbergier uit Sevenoaks, in Kent, onderscheidde zich als student van King's College door de vlugheid van zijn verstand en de onberispelijkheid van zijn levenswijze. Hij had de mathematische wetenschappen even grondig bestudeerd als TYNDALE de klassieken, en gelijk BILNEY het kanonieke recht. Hoewel in de regel alles bij hem afgemeten juist moest zijn, bezat hij een verhevene ziel, en erkende hij in de Heilige Schrift een geleerdheid van een andere aard. "Deze dingen laten zich niet demonstreren gelijk een propositie van EUCLIDES" zei hij; "studie alléén is voldoende, om onze geest de theoriën van de wiskunde in te prenten; maar deze wetenschap Gods ontmoet in de mens een tegenstand, die de tussenkomst van een goddelijke kracht noodzakelijk maakt. Het Christendom is een wedergeboorte." Het hemelse zaad ontkiemde in het gemoed van FRYTH *(29)*.

(29) Through TYNDALE's instructions he first received into his heart the seed of the Gospel. Fox, Acts. V, p. 4.

De ware wijding.

Deze drie jeugdige geleerden vingen het werk met geestdrift aan. Zij verklaarden dat noch de priesterlijke absolutie, noch enige andere godsdienstige ceremonie vergiffenis van zonden kon aanbrengen; dat de verzekerdheid van die vergiffenis door het geloof alléén wordt verkregen; en dat het geloof het hart reinigt. Voorts richtten zij tot alle mensen het woord van CHRISTUS, waaraan de monnikken zich zozeer ergerden: *Betert u en bekeert u*! Denkbeelden die zo nieuw waren, veroorzaakten een grote beweging. Een gevierd spreker poogde op zekere dag, te Cambridge, aan te tonen, dat het nutteloos was de zondaar zijn bekering te prediken.

"Of zou gij." zo vroeg hij, "die sinds zestig jaren u gewenteld hebt in uw lusten gelijk een zwijn in de drek *(30)*, vermenen dat gij in één jaar - en wel op uw gevorderde ouderdom, zo vele schreden hemelwaarts kunt doen, als gij reeds gedaan hebt op de weg naar de hel?" BILNEY verliet de kerk met verontwaardiging. "Is dat bekering prediken in de naam van JEZUS?" vroeg hij. "Zegt deze priester ons niet rondweg: CHRISTUS wil u niet behouden *(31)*? Helaas! in al de jaren dat deze verderfelijke leer in het Christendom is verkondigd geworden, heeft niemand daartegen een woord durven inbrengen!" Velen der *fellows* van Cambridge stootten zich aan deze taal van BILNEY. Of was niet de prediker, wiens leer hij veroordeelde, behoorlijk *gewijd* door de bisschop? Hij antwoordde: "wat nut kan het hebben al is men ook honderdmaal gewijd, ja al was dat geschied door duizend pauselijke bullen, indien de innerlijke roeping ontbreekt *(32)*? Te vergeefs zal de bisschop met zijn adem onze schedels aanblazen, zo wij nooit de adem des Heilige Geestes in onze harten hebben gevoeld." Dus zien wij hoe men in Engeland, in de eerste aanvang van de Hervorming, met verwerping van de Roomse bijgelovigheden, zich een juist denkbeeld wist te vormen van wat het wezen uitmaakt van de wijding voor de dienst des Heeren.

(30) Even as a beast in his own dung. Bilnoeus Tonstallo episcopo; FOX, Acts, IV, p. 640.
(31) He will not be thy JESUS or Saviour. Ibid.
(32) Without this inward calling it helpeth nothing before God to be a hundred times elect and consecrated. Ibid. p. 638.

Bilney profeteert.
Nadat hij genoemde treffelijke woorden gesproken had, zonderde BILNEY, die vurig verlangde dat over hem de heilige Geest mocht worden uitgestort, zich in zijn kamer af, viel daar op de knieën, en riep God aan, dat Hij van de Kerk mocht ter hulpe komen. Daarna stond hij op, en sprak, als was hij met een profetische geest bezield geweest: "Er begint een nieuwe tijd. De christelijke gemeenschap zal vernieuwd worden....Er komt iemand tot ons...Ik zie hem; ik hoor hem - het is JEZUS CHRISTUS *(33)*....Hij is koning, en Hij zal de ware dienaren roepen, die bestemd zijn om zijn volk het Evangelie te brengen."

(33) If it be Christ, him that cometh unto us. Fox, Acts, IV, p. 637.

TYNDALE, die met gelijke hoop vervuld was als BILNEY, verliet Cambridge in de loop van het jaar 1519.

Zo begon dus de Engelse Hervorming, onafhankelijk van die van LUTHER en ZWINGLI - zij had haar oorsprong uit God alléén. In ieder gedeelte van het Christendom had een gelijktijdige werking plaats van het Goddelijk Woord. Het beginsel van de Hervorming te Oxford, Cambridge en Londen was het *Griekse Nieuw Testament*, uitgegeven door ERAsMUs. Engeland heeft in vervolg van tijd geleerd trots te zijn op deze oorsprong zijner Hervorming.

III.

Thomas Man.
Wat hier gebeurde veroorzaakte grote bekommering onder de Roomse hiërarchie. Tevreden met de doop die zij bedienden, vreesden de priesters de doop des Heilige Geestes, die de vrucht is van het geloof in het Woord van God. Sommigen onder de geestelijkheid, die volijverig waren, doch die ijverden zonder verstand, maakten zich gereed voor de strijd; en de

alarmkreten der prelaten werden door al de mindere rangen van kerkelijke beantwoord.

De eerste aanval trof niet de leden van de universiteiten; maar die nederige christenen, - het overblijfsel van de prediking van WIKLEF, - aan wie de hervormingsbeweging van de hogescholen een nieuw leven had meegedeeld. De opwekking van de veertiende eeuw stond door die van de zestiende gevolgd te worden; en de laatste schemeringen van de dag die ten einde liep, verloren zich bijna in de eerste stralen van de dag die aanbrak. De jeugdige doctoren van Oxford en Cambridge wekten de aandacht van de bekommerde hiërarchie, en deden de ogen vestigen op de arme Lollards, die hier en daar nog een herinnering bewaarden aan de dagen van WIKLEF.

Aquila en Priscilla.

Een werkman, met name THOMAS MAN, die ook somtijds Doctor MAN wordt genoemd, om zijn kennis van de Heilige Schrift, was ter zake van zijn geloof in hechtenis gesteld geworden, in de priory van Frideswide, te Oxford (1511). Daar hij door naberouw gefolterd werd, over een herroeping die hem was afgedwongen geworden, was hij uit dit klooster ontvlucht, en had hij de wijk genomen naar de oostelijke streken van Engeland: alwaar hij toen het Woord had verkondigd, terwijl hij door zijn handenarbeid in zijn dagelijks levensonderhoud had voorzien *(1)*. Deze "kampvechter Gods" waagde het sinds de hoofdstad meer te naderen, en met medehulp van zijn vrouw, de tweede PRISCILLA van deze tweeden AQUILA, predikte hij het Evangelie van CHRISTUS aan de menigte die zich rondom hem verzamelde, nu eens in een "opperzaal" van Londen, dan weer op een afgezonderde weide, aan de boorden van de Theems, of ook onder de bejaarde eiken van het bos van Windsor. Hij dacht met CHRYSOSTOMUS van ouds, dat "alle priesters geen heiligen zijn, maar wel alle heiligen priesters *(2)*." "Hij die het Woord van God ontvangt," sprak hij, "ontvangt God zelf; dit is de ware *werkelijke tegenwoordigheid*. De verkopers van missen zijn niet de hogepriesters dezer verborgenheid *(3)*; maar de mannen die God *met zijn Geest gezalfd heeft* om koningen en priesters te zijn." Van zes tot zeven honderd personen werden door zijn prediking bekeerd *(4)*.

(1) Work thereby to sustain his poor life. Fox, Acts. IV, p. 209.
(2) CHRYSOSTOMUS, Hom. 43 over MATTH.
(3) Hij noemde hen *pilled knaves*. Fox, IV, p. 209.
(4) Ibid. p. 211. Had turned six or seven hundred people unto those opinions.

De monnikken dan, die voor als nog de universiteiten niet durfden aantasten, besloten de predikers te overvallen, die zich hun tempel kozen aan de oevers van de Theems, of in de een of andere afgelegen hoek van de stad. MAN werd dientengevolge gevat, veroordeeld, en op de 29ste maart 1519 levend verbrand.

De ketterijen.

Hierbij bleef het niet. Er woonde te Coventry een klein gezelschap godvrezende Christenen - vier schoenmakers, een handschoenmaker, een kousenkoper, en een weduwe, met name SMITH - die hun kinderen een vrome opvoeding gaven. De Franciskanen ergerden er zich aan, dat *leken*, en zelfs een *vrouw* zich met godsdienstig onderwijs durfden bemoeien. Op As - woensdag (1519) werden allen, mannen, vrouwen, en kinderen door SIMON MORTON, ‘s bisschops bode, gevangen genomen. De volgende vrijdag bracht men de ouders naar de abdij van Mackstock, omtrent zes mijlen van Coventry, en de kinderen naar het Franciskaner

klooster. "Laat ons zien welke ketterijen men u geleerd heeft!" zo sprak de monnik STAFFORD de verschrikte kinderen aan. De arme kleinen beleden nu dat men hen het Onze Vader in het Engels geleerd had, alsmede de Apostolische Geloofsbelijdenis en de Tien Geboden. Daarop voerde STAFFORD hun gramstorig tegemoet: "Ik verbied u, zo gij niet verbrand wilt worden, - wat met uw ouders geschieden zal - om iets te doen te hebben met het *Pater*, het *Credo*, of de Tien Geboden *in het Engels*."

Martelaars.

Vijf weken later werden de mannen veroordeeld om levend verbrand te worden; doch de rechters hadden medelijden met de weduwe, om de wille haar jonge kinderen, wier enige steun zij was, en lieten haar gaan. Het was nacht: en daarom wilde MORTON juffrouw SMITH thuisbrengen; zij nam zijn arm, en zo stapten zij voort, door de donkere en nauwe straten van Coventry. "Ei, ei!" riep de gerechtsbode plotseling uit, "wat hebben wij daar?" Hij had werkelijk het geruis gehoord van een papier, dat ergens tegen aan schuurde. "Wat is dat?" ging hij voort, terwijl hij de arm der weduwe losliet, en toen de hand in haar mouw stak, en daaruit een perkament te voorschijn haalde. Daarop trad hij dicht aan een venster, en bij het flauwe lamplicht dat hier doordrong, onderzocht hij het geheimzinnig schriftuur, en bevond dat het niets minder bevatte dan het Onze Vader, de Apostolische geloofsbelijdenis, en de Tien Geboden *in het Engels*. "Aha! schobbejak!" voer hij uit: "kom terstond mee! Nu even goed als op een andere tijd *(5)*!" Daarop greep hij de arme weduwe bij de arm, en sleurde haar voort, en bracht haar weer voor de bisschop. Het vonnis des doods werd zonder bedenken over haar uitgesproken, en op de 4de april werden de weduwe SMITH, ROBERT HATCHETS, ARCHER, HAWKINS, THOMAS BOND, WRIGSHAM en LANSDALE te Coventry, in het kleine Park, levend verbrand, voor de misdaad dat zij hun kinderen het Onze Vader, de Apostolische Geloofsbelijdenis, en de Tien Geboden Gods hadden geleerd!

(5) Fox, Acts, IV, p. 357.

De bestrijder.

Doch wat baatte het of al de lippen van deze onaanzienlijke mensen gesloten werden, zolang het Testament van ERASMUS spreken kon? De samenzwering van LEE moest dan weer verlevendigd worden. STANDISH, bisschop van St. Asaph, was iemand van een bekrompen geest, min of meer fanatiek, doch waarschijnlijk oprecht; van grote moed, en niet zonder zekere mate van vroomheid. Deze prelaat, die tot het besluit was gekomen om een kruistocht te prediken tegen het Nieuwe Testament, begon daarmee te Londen, in de Cathedraalkerk van St. PAULUS, voor de mayor en de raad der stad. "Weg met deze nieuwe vertalingen," sprak hij, "of anders wordt de godsdienst van JEZUS CHRISTUS met volslagen ondergang bedreigd *(6)*."

(6) Imminere christianae religionis panoletseian nisi novae translationes omnes subito de medio tollerentur. ERASM. Ep. p. 596.

Maar het ontbrak STANDISH aan tact, en in plaats van zich dus tot algemene beweringen te bepalen, zo als de meesten van zijn partij, ondernam hij het om aan te tonen hoezeer ERASMUS het Evangelie bedorven had, en hij vervolgde dan op klagende toon: "Moet ik, die zo vele jaren doctor van de Heilige Schrift ben geweest, en die altijd in mijn bijbel gelezen heb: *In principio erat* VERBUM, - moet ik nu verplicht worden te lezen: *In principio erat* SERMO?" want aldus had ERASMUS de woorden vertaald, met welke het Evangelie van

JOHANNES aanvangt. *Risum teneatis*, fluisterde de een de ander in, toen zij deze kinderachtige beschuldiging vernamen. "Mylord," zo ging de bisschop voort, terwijl hij het woord richtte tot de mayor, "regeerders van de stad, en gij burgers allen! Toeft niet om van de godsdienst te hulp te snellen! "STANDISH bleef zijn hartroerende toespraken nog al verder uitbreiden, doch hij verspilde zijn welsprekendheid tevergeefs. Sommigen stonden even roerloos als of er geen woord over de zaak was gesproken geweest; anderen haalden de schouders op, en weer anderen werden zichtbaar ongeduldig bij de redeneringen van STANDISH. Het scheen dus wel dat de burgers van Londen besloten hadden de vrijheid en de bijbel te ondersteunen.

De stoute stap.

STANDISH, die maar al te duidelijk zag dat zijn aanval hier mislukt was, zuchtte, en klaagde en bad, en las mis op mis tegen het zozeer gevreesde boek. Maar hij vatte tevens het voornemen op om meer te doen. Op zekere dag dan, tijdens eraan het hof feestelijkheden plaats hadden, ter zake der verloving van prinses MARY, toen twee jaren oud, met een Franse prins, die even geboren was, viel het de bisschop van St. Asaph, - die te midden van de vrolijke menigte afgetrokken en in gepeins verzonken was geweest, - in, om een stoute stap te wagen. Op eenmaal baande hij zich een weg door de volkshoop, en ging zich aan de voeten werpen van de koning en de koningin! Allen waren als van de bliksem getroffen, en men vroeg elkaar met verbazing wat de oude bisschop toch bedoelen kon. "Grote koning," zei hij, "uw voorzaten, die over dit eiland geregeerd hebben, - en de uwe, grote koningin, die de troon van Arragon hebben bekleed, onderscheidde zich te allen tijde door hun ijver voor de Kerk. Betoont nu u zelf waardig uw voorzaten! Er zijn tijden vol gevaar over ons gekomen *(7)*; er is een boek verscheen, en wel uitgegeven door ERASMUS! Het is zodanig een boek, dat bijaldien gij daarvoor uw koninkrijk niet sluit, het geheel gedaan zal zijn met de godsdienst van CHRISTUS onder ons."

(7) Adesse tempora longe periculosissima. ERASM. Ep. p. 597.

Hier eindigde de bisschop, en een diep stilzwijgen volgde. De gemoedelijke STANDISH, die beducht werd dat HENDRIK's wél bekende liefde voor de letteren een beletsel wezen zou voor de inwilliging van zijn bede. hief ogen en handen ten hemel, en terwijl hij zich, van de hofstoet omringd, op de kniën wierp, riep hij op droevigen toon uit: "O CHRISTUS! O Zoon van God! Red uwe Bruid!....Want er is niemand die haar tot hulp komt *(8)*!"

(8) Coepit obsecrare Christum dignaretur ipse suae sponsae opitulari. ERASM. Ep. p. 598.

Kritiek ogenblik. De hommel en de arend.

Toen hij aldus gesproken had, richtte de prelaat, wiens moed een betere zaak zou zijn waardig geweest, zich op, en wachtte wat er volgen zou. Een ieder putte zich uit in gissingen, wat toch wel de gedachten des konings waren in dit ogenblik. Sir THOMAS MORUS was tegenwoordig, en hij kon zijn vriend ERASMUS niet zonder verdediging laten. "Welke zijn de ketterijen die dit boek zozeer bevorderen zou?" was zijn vraag. Na het ernstige dat was voorafgegaan, kwam nu het belachelijke. Terwijl hij met de wijsvinger van de rechterhand opvolgelijk de vingers van zijn linkerhand aanraakte *(9)*, gaf STANDISH ten antwoord: "Ten eerste, dit boek werpt de *opstanding* omver *(10)*; ten tweede, het maakt *het Sacrament des huwelijks* nietig; ten derde, het schaft *de mis* af." En daarop hief hij de duim en twee vingers in de hoogte, en toonde die aan de aanwezigen, terwijl hij een oog van zegepraal in het rond

liet gaan. De bijgelovige CATHARINA voelde een huivering op het zien der drie vingers van STANDISH, - het waren toch hier de waartekenen van de drie ketterijen van ERASMUS! En HENDRIK zelf, een bewonderaar van AQUINAS, bevond zich in verlegenheid. Het was een kritiek ogenblik: het Grieks Testament stond op het punt om uit Engeland verbannen te worden. "Het bewijs, het bewijs!" riepen de vrienden van de letterkunde uit. "Dat zal ik geven," hernam de heethoofdige STANDISH, en nu begon hij andermaal op de vingers te tellen. "Ten eerste;" sprak hij... Doch hij bracht zulke dwaze gronden voor de dag, dat zelfs de vrouwen en ongeleerden zich daarover schaamden. Hoe meer hij poogde zijn beweringen te rechtvaardigen, hoe erger hij in verwarring raakte. Hij bracht onderanderen in, dat de brieven van de apostel PAULUS in het *Hebreeuws* geschreven waren. "Er is wel geen schooljongen, die niet weet dat de brieven van PAULUS in het *Grieks* zijn geschreven geweest," merkte een doctor van de godgeleerdheid aan, terwijl hij de knie boog voor de koning. HENDRIK, die om de wille van de bisschop schaamrood werd, gaf een wending aan het gesprek; en STANDISH, die zijn grove vergissing voelde, dat hij een Griek aan Grieken had willen doen schrijven in het *Hebreeuws*, wenste nu niets liever dan onopgemerkt zich te kunnen verwijderen. "De hommel moet de arend niet aanvallen *(11)*," beet men hem in het oor. Zo bleef dan het Boek van God in Engeland de standaard van een schare van getrouwen, die op zijn bladzijden het motto geschreven vonden, dat de Kerk van Rome op zichzelf had toegepast: *De waarheid is in mij alleen*.

(9) Et rem in digitos porrectos dispartiens. Ibid.
(10) Destroys the resurrection.
(11) Scarabaeus ille qui maximo suo malo aquilam quaesivit, ERASM. Ep. p. 555.

Een gevaarlijker tegenstander dan STANDISH maakte zich echter gereed om de Hervorming te bestrijden, niet bloot in Engeland, maar in het ganse Westen. Een dier aanmatigende plannen, die zo geredelijk wortel schieten in het menselijk hart, ontwikkelde zich, namelijk, in de ziel van de eerste minister van HENDRIK VIlI; en bijaldien dit ontwerp gelukte, scheen het wel dat daardoor voor altijd ‘s pausen gezag aan de oevers van de Theems zou verzekerd zijn: ja, dat dit, het gehele Christendom door, het geval zou wezen.

Ego et rex meus.

WOLSEY, als kanselier en legaat, heerste beide in de Kerk en in de Staat, en kon zonder overdrijving zeggen *Ego et rex meus*. En daar hij nu eenmaal zulk een hoogte had bereikt, wilde hij nog hoger klimmen. De man die de gunsteling was van HENDRIK VIII, nee, bijna zijn meester; die als een broeder behandeld werd door de keizer, door de koning van Frankrijk, en door andere gekroonde hoofden, en omtrent wie de titel van "majesteit," het bijzonder eigendom van de monarchen, werd gebezigd *(12)*; de kardinaal, getrouw in zijn geloof aan de paus, beoogde niets minder dan de troon van de pausen te bestijgen, en dus te worden *Deus in terris*. Hij dacht, dat zo God een LUTHER liet in de wereld verschijnen, het was omdat Hij een WOLSEY hem kon tegenoverstellen.

(12) Consultissima tua Majestas. Vestra sublimis et longe revercndissima Majestas, etc. FIDDES, Bodleian Papers. p. 178.

Het zou moeilijk zijn het juiste ogenblik te bepalen, wanneer dit buitensporig verlangen zich meester maakte van zijn geest; maar het was omstreeks het einde van het jaar 1518 dat het begon zich te vertonen. De bisschop van Ely, gezant aan het hof van FRANS I, zei namelijk

op geheimzinnige toon tot die vorst, terwijl hij op de 18de december van gemeld jaar zich met hem in conferentie bevond: "De kardinaal heeft een denkbeeld in het hoofd....waaromtrent hij zich aan niemand vertrouwelijk verklaren kan....tenzij aan uw majesteit." FRANS verstond hem.

De vakante kroon. Mededingers.

Nu gebeurde er iets dat de plannen van de kardinaal moest in de hand werken. Begeerde al WOLSEY de eerste priester te zijn, dan verlangde HENDRIK evenzeer de eerste koning te wezen. De keizerlijke kroon, die door de dood van MAXIMILIAAN was vakant gekomen, werd door twee vorsten gezocht: - door KAREL van Oostenrijk, een koud en berekenend man, die weinig hechtte aan de genoegens, of zelfs ook aan de luister van macht, doch die grote ontwerpen smeedde, en deze ontwerpen krachtdadig wist door te zetten; en door FRANS I, een man van minder doorzicht, en die ook niet gelijke onvermoeide werkzaamheid bezat, doch die ondernemender en vuriger was van aard. HENDRIK VIII nu, die voor beiden moest onderdoen. en die hartstochtelijk, eigenzinnig en zelfzuchtig was, achtte zich sterk genoeg om met zulke machtige mededingers in het strijdperk te treden, en streefde er heimelijk naar, om de heerschappij over het ganse Christendom *(13)* in zijn handen geplaatst te zien. WOLSEY vleide zich, dat hij, gedekt door de mantel van de heerszucht van zijn meester, aan zijn eigen verwachtingen voldoening zou kunnen geven. Indien hij de kroon van de CESARS aan HENDRIK bezorgen kon, zou hij zelf ligt de *tiara* der pausen verwerven kunnen; en zo zijn poging voor HENDRIK mocht mislukken, dan zou toch zeker het minste dat er gedaan kon worden, om Engeland voor het verlies van het keizerrijk schadeloos te stellen, wel zijn dat het opperbestuur van de Kerk aan Engeland’s eerste minister werd opgedragen.

(13) The monarchy of all Christendom. COTTON, MSS Brit. Mus. Calig. D. 7. p. 88.

Overeenstemming of niet.

HENDRIK polste allereerst de koning van Frankrijk. Sir THOMAS BOLEYN verscheen op zekere dag voor FRANS I, juist toen laatstgemelde uit de mis terugkwam. De koning, die wenste een vertrouwelijke mededeling te voorkomen, die hem in een moeielijke toestand mocht kunnen brengen, nam de gezant ter zijde aan een raam. en fluisterde hem in: "Sommige Keurvorsten hebben mij het keizerrijk aangeboden; ik hoop dat uw meester mij gunstig zal zijn." Sir THOMAS, door deze toespraak in verwarring gebracht, gaf een vrij onbeduidend antwoord: en de ridderlijke koning, die in gedachten zijn keizerschap reeds verwezenlijkt zag, greep de ambassadeur met vuur bij de hand, en terwijl hij de andere hand op de borst legde *(14)*, riep hij uit: "Op mijn woord, als ik keizer word, zal ik binnen drie jaren in Constantinopel zijn, of ik zal sterven onderweg!" Dit was het niet wat HENDRIK wenste; doch terwijl hij zorg droeg zijn inzichten te verbloemen, deed hij FRANS uit zijn naam berichten, dat hij zijn kanditatuur ondersteunen wilde. Toen FRANS dit vernam lichtte hij de hoed af, en zei: "Ik verlang de koning van Engeland te zien! Ik wil hem zien, zeg ik u, al zou ik ook vergezeld van slechts één’ pagie en één’ lakkei naar Londen gaan."

(14) He took me hard by the wrist with one hand and laid the other upon his breast. Ibid. D. 8. p. 93.

FRANS zag zeer wel in, dat waar hij ‘s konings eerzuchtige plannen tegenwerkte, hij aan die van de minister bevorderlijk moest zijn; en daar hij zich de wenk te binnen bracht, die de

bisschop van Ely hem gegeven had, zei hij op een dag tot BOLEYN: "Het komt mij voor dat mijn broeder van Engeland en ik iets konden doen, ja iets behoorden te doen....voor de kardinaal. Hij is door God beschikt voor het welzijn van het Christendom....hij is een van de grootste mannen in de Kerk....en, op mijn koninklijk woord, als mijn broeder erin toestemt zal ik het doen." Enige ogenblikken later vervolgde hij: "Schrijf aan de kardinaal, en zeg hem, dat zo hij begeert het hoofd van de Kerk te worden, en indien de regerende paus iets menselijks overkomen mocht, ik hem van mijn zijde de stem van veertien kardinalen verzeker *(15)*. Laat ons slechts in overeenstemming handelen, uw meester en ik, en ik beloof u, mijnheer de ambassadeur, dat erin Europa geen paus of geen keizer zal verkoren worden zonder onze toestemming." Doch HENDRIK handelde niet in overeenstemming met de koning van Frankrijk. Op aandrijven van WOLSEY ondersteunde hij drie kandidaten in dezelfde tijd. Te Parijs was hij voor FRANS I; te Madrid voor KAREL V; en te Frankfort voor zichzelf. De koningen van Frankrijk en van Engeland zagen hun pogingen mislukken; en toen PACE, HENDRIK's gevolmachtigde te Frankfort, de 10de Augustus in Engeland terug was gekomen, trachtte hij de koning te troosten, door hem de sommen gelds te noemen die KAREL besteed had. "Bij de mis *(16)*!" riep de koning uit, en hij wenste zichzelf er geluk mee, dat hij tegen zo dure prijs de kroon niet gekregen had. WOLSEY deed het voorstel om een Te Deum te zingen in de St. PAULUSkerk, en in de stad werden er vreugdevuren ontstoken.

(15) He will assure you full fourteen cardinals for him. COTT. MSS., Calig. D. F. p. 98.
(16) Bi the messe! State Papers, I. 9.

Blijdschap en haast. Moord en valsheid.

Het blijdschapbetoon van de kardinaal was niet misplaatst. Nauwelijks toch had KAREL de keizerlijke troon beklommen, in weerwil van de koning van Frankrijk, of deze twee vorsten zwoeren elkaar een altijddurende haat; en beiden waren er nu op uit, om HENDRIK VIII in hun belang over te halen. De een tijd bezocht KAREL Engeland, onder voorgeven van zijn oom en zijn tante eens te gaan zien: dan weer had FRANS een samenkomst met de koning, in de nabuurschap van Calais. De kardinaal deelde in de vleiende oplettendheden der twee monarchen. "Het is gemakkelijk voor de koning van Spanje, die nu het hoofd van het keizerrijk is geworden, om wie hij maar wil tot de pauselijke stoel te verheffen," sprak de jeugdige keizer tot hem; en op deze woorden gaf de eerzuchtige kardinaal zich geheel over aan de opvolger van MAXIMILIAAN. Maar eerlang vleide FRANS I hem weer, op zijn beurt, en nu leende WOLSEY ook weer aan zijn aanbiedingen het oor. De koning van Frankrijk gaf ter ere van HENDRIK steekspelen en banketten, waarbij een Aziatische pracht heerste; en WOLSEY, wiens gelaat nog de indrukselen vertoonde van de hoffelijke glimlach, waarmee hij van KAREL had afscheid genomen, had ook voor FRANS zulk een glimlach gereed, en zong missen te van zijn eer. Hij beloofde de hand van prinscs MARY aan de dauphin van Frankrijk en ook aan KAREL V, terwijl hij het aan de toekomst overliet, om deze verwarde knoop te ontbinden. Trots op zijn fijn geslepene politiek, kwam hij vol hoop in Londen terug. Door het pad van de valsheid te bewandelen hoopte hij de tiara te zullen machtig worden; en mocht de driedubbele kroon evenwel te ver boven zijn bereik blijven, dan waren er nog zekere *Evangelische* (*gospellers*) in Engeland, die zouden kunnen dienen als een ladder, om er bij te komen. Moord zou kunnen aanvullen wat aan *valsheid* mocht ontbreken.

Sir John en Tyndale.

Terwijl deze eerzuchtige prelaat aan niets anders dacht dan aan zijn eigen verheffing, en aan de glorie van het Roomse opperpriesterschap, ontstond er een groot verlangen, maar van geheel verschillende aard, in het gemoed van een van de nederige "gospellers" van Engeland. Indien WOLSEY de ogen gevestigd hield op de troon des pausdoms, met de wens om daarvan voor zichzelf bezit te nemen, dacht TYNDALE eraan, om de ware troon van de Kerk op te richten, door het wettig gezag van het Woord van God te herstellen. Het Grieks Testament van ERASMUS was de eerste stap geweest; doch het werd nu noodzakelijk om ook de eenvoudigen in handen te geven, wat de koning der geleerden aan de mannen van de wetenschap aangeboden had. Dit denkbeeld, dat de jeugdige doctor van Oxford steeds voor de geest zweefde, zou de machtige springveer worden van de Engelse Hervorming.

Tafelgesprekken.

In de afhelling van Sodbury hill was een eenvoudig maar ruim woonhuis gelegen, waar men een uitgestrekt gezicht had over de schone vallei van de Severn, in welke TYNDALE geboren werd. Dit huis werd bewoond door een familie van adellijke afkomst. Sir JOHN WALSH had geschitterd in de steekspelen van het hof, en langs deze weg zich de gunst verworven van zijne vorst. Hij hield met de meeste gastvrijheid open tafel: en "gentlemen," dekenen, abten, aartsdiakenen, doctoren van de godgeleerdheid, en wèl doorvoede rectors, aangetrokken door het gul onthaal van Sir JOHN en zijn goede middagmalen, waren altijd aan zijn huis. De voormalige wapenbroeder van HENDRIK VIII voelde belangstelling in de vraagstukken, die destijds, de gehele Christenheid door, behandeld en besproken werden. Evenzeer was Lady WALSH, een verstandige en kloekmoedige vrouw *(1)* graag tegenwoordig bij de belangrijke gesprekken van haar gasten, en zij wist met veel voorzichtigheid de balans te doen overhellen aan de zijde van de waarheid.

(1) Lady WALSH, a stout and wise woman. Fox. Acts. V. p. 115.

TYNDALE was, nadat hij Oxford en Cambridge verlaten had, naar het vaderlijk woonoord teruggekeerd. Sir JOHN had hem uitgenodigd om de opvoeding van zijn kinderen op zich te nemen, en hij had dit aangenomen. WILLIAM was toen in de bloei van de jaren (hij was omtrent zes en dertig jaren oud) wèl onderwezen in de Schrift, en met het verlangen vervuld, om het licht dat God hem geschonken had ook aan anderen mee te delen. Daartoe ontbraken de gelegenheden niet. Wanneer hij zo met de doctors, die Sir JOHN's gasten waren, aan tafel zat *(2)*, begon TYNDALE een gesprek met hen. Zij spraken over de geleerde mannen van de dag - veel over ERASMUS, en somtijds ook over LUTHER, die begon in Engeland de aandacht te trekken *(3)*. Zij behandelden verschillende vraagstukken rakende de Heilige Schrift, en onderscheidene punten van theologie. TYNDALE sprak zijn overtuiging met verwonderlijke duidelijkheid uit, ondersteunde die met grote geleerdheid, en verdedigde haar tegen allen met onbezweken moed. Deze levendige conferentiën in de vallei van de Severn, maken een van de wezenlijke trekken uit, in het beeld van de Hervorming van Engeland. De geschiedschrijvers van de oudheid vonden zelf de redenen uit, welke zij hun helden hebben in de mond gelegd. In onze dagen moet de geschiedenis, zonder iets uit te vinden, ons bekend maken met de denkwijze van de personen over welke zij handelt. Doch het is voldoende dat men TYNDALE's werken leest, om zich enig denkbeeld van deze discussiën te vormen. Aan zijn schriften is het volgende gesprek ontleend.

(2) Who were together with Master TYNDALE sitting at the same table. Ibid.

(3) Talk of learned men, as of LUTHER and ERASMUS. etc. Ibid.

In de eetzaal van het oude herenhuis, was een gemengd gezelschap rondom de gastvrije tafel verenigd. Daar waren bijeen Sir JOHN en Lady WALSH, enige heren uit de omtrek, en onderscheidene abten, dekens, monnikken en doctoren, elk in zijn eigenaardig costuum. TYNDALE nam de nederigste plaats in, en had doorgaans het Nieuwe Testament van ERASMUS bij de hand, om telkens te bewijzen wat hij gezegd had. *(4)*. Talrijke bedienden gingen af en aan, bezig met het bedienen van de gasten; en ten laatste nam het gesprek, na eerst enige tijd gezweefd te hebben, een meer bepaalde richting aan. De priesters ergerden zich reeds, als zij het gevreesde boek voor de dag zagen brengen. "Uw Bijbel dient slechts om ketters te maken," riepen zij uit. "Integendeel," merkte TYNDALE aan; "de bron van alle ketterij is *hoogmoed*; en het Woord van God ontneemt de mens alles waarop hij trots zou mogen zijn, en maakt hem in die zin zo arm als JOB *(5)*." - "*Het Woord van God*! Maar zelfs *wij* verstaan het niet, hoe kan dan het *volk* dat Woord verstaan?" - "Gij verstaat het niet," hernam TYNDALE, "omdat gij er alleen het oog in slaat om de wille van dwaze kwesties, evenals gij dat zou mogen doen in" *Our Lady, s Matins*" of "*Merlin's Prophecies (6)*." De schriften mogen wij een leidraad noemen, die wij getrouw volgen moeten, zonder ter rechter of ter linkerzijde af te wijken, totdat wij komen tot CHRISTUS *(7)*; want CHRISTUS is het doel." - "En ik zeg u," zo voerde een priester hem tegemoet, "dat de schriften een Daedaliaansche doolhof zijn, eerder dan een draad van Ariadne - een toverboek, waarin een ieder vindt wat hij wenst." - "Helaas!" antwoordde TYNDALE, "gij leest de Schrift zonder JEZUS CHRISTUS; dat is de reden waarom zij voor u een duister boek uitmaakt. Wat zeg ik? een doornstruik wordt de Schrift zodoende voor u, waar gij slechts aan de brandnetels ontkomt, om u in de distelen te verwarren *(8)*." "Nee!" zei nu een ander priester, niet bedenkende dat hij zijn makker hier volstrekt tegensprak, "niets is voor ons duister; wij zijn het die u de Schriften geven, en die haar ook voor u uitleggen." - "Gij zou beide uw tijd en uw moeite daarbij verliezen," sprak TYNDALE; "weet gij wie de arenden geleerd heeft hun prooi te vinden *(9)*? Welnu, die zelfde God leert zijn hongerende kinderen hun Vader te vinden in Zijn Woord. ver van daar dat *gij* ons de Schriften zou gegeven hebben, zijt gij het juist die ze voor ons verborgen hebt gehouden; en gij zijt het ook, die dezulken verbrandt welke de Schriften onderwijzen; en zo gij kondt zoudt gij de Schriften zelf verbranden."

(4) Wen they at any time did vary from TYNDALE in opinions and judgment, he would show them in the book. Fox, Acts, V, p. 115.
(5) Maketh them as bare as Job. TYNDALE, Expositions (Park. Soc.) p. 140.
(6) TYNDALE, Expositions (Park. Soc.) p. 141.
(7) Go along by the Scripture as by a line until thou come at Christ. TYND. Works, I, 354 (ed. Russell).
(8) A grove of briars; if thou loose thyself in one place thou art caught in another. TYNDALE, Expositions, p. 5.
(9) Who taught the eagles to spy out their prey? Ibid. Answer to More (Park. Soc.) p. 49.

Het "zoete merg." Beelden met holle buiken.

TYNDALE was er niet mee voldaan, om alleen de grote grondbeginselen des geloofs in hot licht te stellen; hij zocht steeds naar wat hij noemt "het zoete merg van binnen *(10)*:" doch met goddelijke zalving verbond hij geestige scherts, en meedogenloos bespotte hij de bijgelovigheden zijner tegenstanders. "Gij plaatst kaarsen voor de beelden," zei hij, "en daar gij hun dus *licht* geeft, waarom geeft gij hun dan ook geen *spijze*? Waarom maakt gij hun buiken niet hol, en plaatst eten en drinken daarin *(11)*? God te dienen met zulke beuzelarijen

is anders niet, dan of gij Hem behandelde als een bedorven kind, dat men stil houdt met speelgoed of met een houten paardje *(12)*."

(10) The sweet marrow within.
(11) Make an hollow belly in the image. TYNDALE, Answer to More. (Park. Soc.) p. 81.
(12) Make him a horse of a stick. TYNDALE's Works. (ed Russell) II. 475.

Het rustpunt.
Doch de geleerde Christen keerde weldra tot ernstiger overleggingen terug; en wanneer zijn tegenstanders het pausschap verhieven als de macht welke de Kerk redden zou in de storm, gaf hij ten antwoord: "Laat ons slechts het anker van de geloofs aan boord nemen, nadat wij het gedoopt hebben in het bloed van CHRISTUS *(13)*, en als de storm over ons losbreekt, laat ons dan dat anker moedig uitwerpen in zee; dan kunnen wij zeker zijn, dat het schip veilig wezen zal op de grote wateren." En voor het overige, wanneer zijn bestrijders enige leer van de waarheid verwierpen, opende TYNDALE zijn Nieuw Testament (zegt de geschiedschrijver), en dan wees hij met de vinger het vers aan dat de Roomse dwaling weersprak, en zei: "Ziet hier en leest *(14)*."

(13) Ibid. Expositions (Park. Soc.) p. 15.
(14) And lay plainly before them the open and manifest places of the Scriptures, to confute their errors and confirm his sayings. Fox, Acts, V p. 115.

De beginselen van de Engelse Hervorming zijn. naar wij gezien hebben, niet te vinden in een kerkelijk materialisme, dat men vereerd heeft met de naam van *Engels Katholicisme*: zij zijn veeleer geestelijk van aard. Het Goddelijk Woord, dat de schepper is van het nieuwe leven in een iegelijke persoon, is ook de grondlegger en hervormer van de Kerk. De Hervormde Kerken, en vooral de Hervormde Kerken van Groot - Brittanië, behoren aan het Evangelisme.

De aanschouwing van de grote werken Gods was voor TYNDALE steeds een weldadige ontspanning, na de discussiën die hij aan de gastvrije tafel van zijn begunstiger te voeren had. Hij strekte zijn wandelingen menigmaal uit, tot aan de top van Sodbury hill; en daar rustte hij dan enige ogenblikken uit, te midden van de ruïnen van een oud Romeins kamp, dat op de hoogte gelegen was geweest. Hier was het ook dat koningin MARGARETHA van Anjou had stil gehouden, en evenzeer EDUARD IV, die haar vervolgde, vóór de noodlottige slag van Tewkesbury, die ten gevolge had dat de ongelukkige vorstin de "Witte Rozen" in handen viel. Te midden van deze bouwvallen dan, die gedenktekenen waren van de inval van de Romeinen en van de burgerlijke partijtwisten van Engeland tevens, dacht TYNDALE over andere kampstrijden na, die vrijheid en waarheid in de boezem van het Christendom herstellen moesten. En dan stond hij plotseling op, daalde weer af van de heuvel, en ging moedig zijn taak hervatten.

De omgekeerde boom. Duizend waskaarsen geen licht.
Achter het herenhuis stond een kleine kerk, die overschaduwd werd door twee grote ijpenbomen, en aan St. ADELINE was toegewijd. Des zondags was TYNDALE gewoon daar te prediken, en dan waren Sir JOHN en Lady WALSH, met de oudste kinderen, getrouw tegenwoordig en in de familiebank gezeten. Het kleine heiligdom was voorts gevuld met allen die meer dadelijk tot het huisgezin behoorden, of die als pachthoevenaars tot Sir JOHN in betrekking stonden; en deze allen luisterde aandachtig naar de woorden van hun christelijken

voorganger, die hem van de lippen vloeide als *de wateren van Siloa, die zachtkens gaan*. TYNDALE was zeer levendig in zijn spreken; maar hij verklaarde de Schrift met zoveel zalving, zegt de geschiedschrijver, "dat zijn hoorders dachten dat zij de Apostel JOHANNES zelf hoorden." Indien hij nu door het zachte, zoetvloeiende zijner woorden op een JOHANNES leek, dan mocht hij, wat de kracht en ernst van zijn leer betrof, met een Apostel PAULUS vergeleken worden. "Volgens de paus," zei hij, "moeten *wij* eerst goed zijn, zo als zijn leer dat begrijpt, en dan God dwingen om *jegens ons* goed te zijn, om van onze goedheid wil. Nee, waarlijk; *Gods* goedheid is de wortel van alle goedheid. Maar Antichrist keert de boom der behoud het onderste boven *(15)*: hij plant de takken in de grond, en doet de wortels de plaats van de takken innemen. Wij moeten dat herstellen....Even als de man zijn vrouw trouwt, vóór hij wettige kinderen bij haar kan hebben, rechtvaardigt ons het geloof, om ons daarna vruchtbaar te maken in goede werken *(16)*. Doch de een zo min als het andere mag onvruchtbaar blijven. - Het geloof is het enige licht waarvan wij in de ure des doods enig heil mogen verwachten; zonder dat zult gij verdoold raken in het dal der schaduwen des doods, al had gij ook duizend waskaarsen brandende rondom uw bed *(17)*."

(15) Antichrist turneth the roots of the trees upward. TYNDALE, Doctrinal Treatises (Park. Soc.) p. 295.
(16) TYNDALE, Parable of the Wicked Mammon. Ibid. 126.
(17) Though thou hadst a thousand holy candles about thee. Ibid. p. 48.

Tyndales ijver.

De priesters, die over dergelijke opmerkingen zeer verbitterd waren, besloten aan TYNDALE wraak te nemen; en met dit oogmerk nodigden enkelen hun Sir JOHN en zijn echtgenoot aan een gastmaal, waarbij TYNDALE niet tegenwoordig was. Gedurende het maal waren zij zo overvloedig in uitvallen en aanmerkingen aangaande de jeugdige doctor en zijn Nieuw Testament, dat Sir JOHN en zijn vrouw bij het naar huis gaan zich er weinig aangenaam gestemd over voelden, dat hun beschermeling, de opvoeder van hun kinderen, zich zo vele vijanden had gemaakt. Zij deelden hem alles mee wat zij gehoord hadden; doch TYNDALE weerlegde opvolgelijk al de argumenten van zijn bestrijders. "Hoe!" riep Lady WALSH nu uit, "er zijn er onder deze doctoren die honderd, twee honderd en drie honderd pond (sterling) inkomen hebben *(18)*....en zou het dan billijk zijn, denkt gij, meester WILLIAM, dat wij u meer geloofde dan hun?" TYNDALE opende hier wederom zijn Nieuw Testament, en zei: "Nee! ik ben het niet wie gij moet geloven. Dat hebben de priesters u gezegd; maar ziet hier, PETRUS, PAULUS en de Heer zelf zeggen volstrekt het tegendeel *(19)*." Het Woord van God sprak hier, stellig en met gezag; het zwaard des geestes doorsneed elke knoop van bedenking of van moeilijkheid.

(18) Well, there was such a doctor who may dispend a hundred pounds. Fox, Acts, V p. 115.
(19) Answering by the Scriptures maintained the truth. Ibid.

Weldra werd het herenhuis van Sir JOHN en de kerk van St. ADELINE te eng voor de ijver van TYNDALE. Hij predikte nu elke zondag, dan eens in een dorp, dan eens in een stad. De inwoners van Bristol kwamen, om hem te horen, op een uitgestrekte weide bijeen, St. Austin's Green genaamd *(20)*. Doch hij kon nauwelijks ergens gepredikt hebben, of de priesters ijlden daarheen, roeiden uit wat hij geplant had *(21)*, noemden hem een ketter, en dreigden dat zij een ieder die het waagde naar hem te horen, uit de gemeenschap der Kerk zouden buitensluiten. Als TYNDALE dan wederkeerde, vond hij het veld van zijn bebouwing geheel

woest gemaakt door de vijand; en terwijl hij het oog treurig daarover liet in het rondgaan, gelijk de akkerman, die het zien moet dat zijn koren door hagelslag terneer is geworpen, en dat de rijke voren nu slechts een wildernis aanbieden, riep hij uit: "Wat zal ik doen? Terwijl ik het goede zaad op de een plaats uitstrooi, verwoest de vijand het veld dat ik zo - even verlaten heb! Ik kan niet overal zijn. O! indien de Christenen de Heilige Schrift bezaten in hun eigen taal, zouden zij uit zichzelf in staat zijn deze sofisten het hoofd te bieden. Zonder de Bijbel is het onmogelijk de leken vast te maken in de waarheid *(22)*."

(20) In the town of Bristol, in the common place called St. Austin's Green. Ibid. p. 117.
(21) Whatsoever truth is taught them, these enemies of all truth quench it again. TYND. Doctr. Tr. p. 394.
(22) Impossible to establish the lay people in any truth, except the Scripture were plainly laid before their eyes in their mother - tongue. Ibid. p. 394.

Het grote denkbeeld.
Toen ontwaakte er een groot denkbeeld in TYNDALE's gemoed. "Het was in de taal van Israël," zei hij "dat de psalmen gezongen werden in JEHOVA's tempel; en zou dan het Evangelie onder ons niet spreken in de taal van Engeland?.....Behoort de Kerk minder licht te hebben op de volle middag, dan bij de morgenschemering?.....De Christenen moeten het Nieuwe Testament lezen in hun moedertaal." TYNDALE geloofde dat deze gedachte kwam van God. De nieuwe zon zou leiden tot de ontdekking van een nieuwe wereld, en de onfeilbare regel zou alle menselijke verschillen doen plaats maken voor een goddelijke eenheid. "De een volgt deze doctor, de andere die," zei TYNDALE; "de een is voor DUNS SCOTUS, de ander voor THOMAS AQUINAS, een derde voor BONAVENTURA, ALEXANDER VAN HALES, RAYMOND VAN PENAFORT, LYRA, GORRAM, HUGO DE SANCTO VICTORE, en zo vele anderen buitendien....En deze schrijvers weerspreken elkaar onderling. Hoe kunnen wij dan hem die de waarheid aan zijn zijde heeft, onderscheiden van hem die dwaalt?....Hoe wij dat kunnen?....Ongetwijfeld! met Gods Woord in de hand *(23)*!" Nu aarzelde TYNDALE niet langer.... Terwijl WOLSEY trachtte de pauselijke kroon te verwerven, was het de wens van de nederige "meester" van Sodbury om de toorts van het hemels licht te ontsteken in het midden zijner landgenoten. De overzetting van de Bijbel werd van nu aan zijn levenstaak.

(23) Ibid. p. 149.

De eerste zegepraal des Woords was een omkering aan het huis van Sir JOHN. Naarmate hij en Lady WALSH meer belang begonnen te stellen in het Evangelie, werden de priesters hun meer en meer tot ergernis. De heeren geestelijken werden zo dikwijls niet meer uitgenodigd, en als zij al te Sodbury verscheen, ondervonden zij de vroegere hartelijke ontvangst niet meer *(24)*. Zij staakten dan weldra hun bezoeken, en dachten er nu slechts over, hoe zij best TYNDALE van het "*manor - house*" en uit de diocese konden verdrijven.

(24) Neither had they the cheer and countenance when they came, as before they had. Fox, Acts, V p. 116.

Tegenwerking.
Dewijl zij echter zichzelf in deze strijd liefst niet wilden wagen, zonden zij enkelen uit die lichte troepen, welke de Kerk steeds tot haar beschikking heeft. Bedelmonnikken en arme

hulppredikers (*curates*), die ter nauwernood hun missaal konden verstaan, en de geleerdsten waarvan het *Albertus de secretis mulierum* tot hun gewoonlijke studie maakten, vielen als een troep hongerige brakken op TYNDALE aan. Zij begaven zich naar de bierhuizen *(25)*, eisten een kan bier, en gingen dan zitten, de een hier aan een tafel, de ander ginds. Zij nodigden dan de boeren uit om met hen te drinken, en terwijl zij een gesprek aanknoopten, waren zij onuitputtelijk in verwensingen tegen de stoutmoedige hervormer. "Hij is een huichelaar," zei de een; "hij is een ketter," sprak een ander. De wèl bespraaktste onder hen ging voorts op een bank staan, maakte van de kroeg een tempel, en hield, voor de eerste maal in zijn leven, een toespraak voor de vuist. Zij legden TYNDALE woorden te laste die hij nooit gebezigd had, en stelden handelingen op zijne rekening, waaraan hij geheel vreemd was *(26)*. Zij joegen de arme "meester" (wij gebruiken zijn eigen woorden) "als morsige zwijnen, die hun dierlijke lusten opvolgen *(27)*;" zij scheurden zijn goede naam letterlijk aan flarden, en deelden onderling de buit. En hun "gehoor" - de boeren, die door hun kwaadsprekendheid opgewonden en door het bier verhit waren geworden, verlieten het bierhuis met woede en haat in het hart, tegen de ketter van Sodbury.

(25) Come together to the alehouse, which is their preaching place. TYND. Doctr. Tr. 394.
(26) They add too of their own heads what I never spake. Ibid. p. 395.
(27) Like unclean swine that follow their carnal lusts. Ibid. Expositions, p. 10.

In het voetspoor van de monnikken volgden de dignitarissen. De dekens en abten, de voormalige gasten van Sir JOHN, klaagden TYNDALE bij de kanselier van de diocese aan *(28)*, en de storm, die in het bierhuis begonnen was, barstte los in het bisschoppelijk paleis.

(28) Accused me secretly to the chancellor. TYNDALE. Doctr. Tr. 395.

Aanklacht.

De titulair - bisschop van Worcester (een apenage der Italiaanse prelaten) was GIULIO de Medicis, een geleerd man, bekwaam staatkundige, en geslepen priester, die alrede het pausschap beheerste, zonder nog paus te zijn *(29)*. WOLSEY, die de diocese voor zijn afwezige ambtgenoot bestuurde, had THOMAS PARKER tot kanselier benoemd, een man die een ijverig dienaar was van de Roomse Kerk. Bij PARKER dan leverden de kerkelijken hun aanklacht in. Een gerechtelijk onderzoek had zijn bezwaren; ‘s konings ridderlijke mede - kampvechter was toch de beschermheer van de voorgegeven ketter, en Sir ANTHONY POYNTZ, de broeder van lady WALSH, was sheriff van het graafschap. De kanselier vergenoegde zich er daarom ook mee, dat hij een algemene conferentie van de geestelijkheid samenriep. TYNDALE voldeed aan het opontbod dat hem betekend was geworden; doch aangezien hij wel voorzag wat hem te wachten stond, bad hij ernstig tot God, terwijl hij zijn weg ging langs de oevers van de Severn, dat Hij hem mocht kracht verlenen, om standvastig te blijven in de waarheid van zijn Woord *(30)*.

(29) Governata il papato e havia piu zente a la sua audienzia che il papa. Relazione di Marco Foscari, 1526.
(30) He by the way, cried in his mind heartily to God, to give him strength fast to stand in the truth of his word. Fox, Acts, V, p. 116.

Verdediging.

Zodra zij vergaderd waren, omringden de abten en dekens, en andere geestelijken van de

diocese, met trotse hoofd en dreigende blik, de eenvoudige maar kloekmoedige TYNDALE. Toen de beurt aan hem was gekomen om te spreken, trad hij voorwaarts, en de gestrenge berisping welke hij van de kanselier ontving, werd door hem met kalmte beantwoord. Dit wekte zozeer de gramschap op van de kanselier, dat hij zijn drift niet meer meester was, en TYNDALE behandelde als was hij een hond geweest *(31)*. "Waar zijn uw getuigen?" vroeg laatst genoemde; "Laat hen komen, en ik zal hun weten te antwoorden." Doch niemand van hun durfde de aanklacht staven - zij zagen een andere weg heen. De kanselier wachtte; hij moest althans één' getuige hebben; maar ook deze éne bleef in gebreke *(32)*. Verstoord over dit lafhartig gedrag der priesters, werd de vertegenwoordiger van de Medicis tevens billijker gestemd, en liet de beschuldiging maar rusten. TYNDALE keerde ongestoord naar Sodbury terug, en dankte God, die hem uit de wreede handen van zijn vijanden had verlost *(33)*, terwijl hij jegens deze laatsten met gevoelens van christelijke liefde vervuld bleef. "Ontneemt mij mijn goederen," zo sprak hij tot hen bij zekere gelegenheid; "ja, rooft mijn goede naam; toch zal ik, zolang CHRISTUS in mijn hart blijft wonen, u niet te minder daarom liefhebben *(34)*." Hier ontmoeten wij in waarheid de Apostel JOHANNES, met wie TYNDALE is vergeleken geworden.

(31) He threatened me grievously and reviled me, and rated me as though I had been a dog. TYND. Doct. Tr. p. 395.
(32) And laid to my charge whereof there would be none accuser brought forth. Ibid.
(33) Escaping out of their hands. Fox, Acts, V p. 116.
(34) TYND. Doctr. Tr. 298.

De bejaarde doctor.

In een zo geduchte kamp, evenwel, kon het niet missen, of zware slagen moesten hem treffen; en waar kon hij nu troost vinden? FRYTH en BILNEY waren ver van hem verwijderd. Doch TYNDALE herinnerde zich een *bejaard doctor*, die in de nabuurschap van Sodbury woonde, en die hem grote belangstelling betoond had. Hij begaf zich dan tot deze man, en ontboezemde hem zijn hart *(35)*. De oude man bleef hem een tijdlang zwijgend aanzien, als aarzelde hij om hem een gewichtig geheim bloot te leggen. "Weet gij niet," zoo ving hij aan, terwijl hij met zachte stem sprak, "weet gij niet *dat de paus de ware Antichrist is*, waarvan de Schrift spreekt?....Maar wees voorzichtig met uw woorden.....Die wetenschap zou u het leven kunnen kosten *(36)*." Deze leer van de Antichrist, welke LUTHER in die ogenblikken zo onverschrokken verkondigde, trof TYNDALE. Daardoor gesterkt, gelijk de Saksische hervormer dit ook was, voelde hij nieuwe geestkracht in zich ontwaken, en de bejaarde doctor was voor hem, wat de bejaarde monnik voor LUTHER was geweest.

(35) For to him he durst be bold to disclose his heart. Fox. Acts. V p. 117.
(36) Do you not know that the pope is very Antichrist? It will cost you your life. I bid.

Gevaarlijke wetenschap.

Toen de priesters zagen dat hun ontwerp mislukt was, droegen zij een beroemd theologant de taak op van de bekering van TYNDALE. De hervormer beantwoordde met zijn Grieks Testament de gronde van de schoolgeleerde. Laatstgemelde had ten slotte niets meer aan te voeren, en riep toen uit: "Welnu! Het zou toch beter zijn om zonder Gods wetten te wezen, dan zonder die van de paus *(37)*." TYNDALE, die zulk een platte en godslasterlijke verklaring niet verwacht had, gaf daarop ten antwoord: "En ik geef om de paus en al zijn wetten niets ter wereld!" en toen, als ware het hem onmogelijk zijn geheim te bewaren, liet hij er op volgen:

"Zo God mij het leven spaart, zal ik zorgen dat een boerenjongen meer van de Schrift weet dan gij *(38)*."

(37) We were better to be without God's laws than the Pope's. Ibid.
(38) Cause a boy that driveth the plough to know more of the Scripture than he did. Ibid.

Al zijn gedachten bepaalden er zich van nu aan toe, om dit zijn plan op de beste wijze ten uitvoer te brengen; en daar hij samensprekingen wenste te vermijden die daaraan nadelig zouden kunnen zijn, bracht hij voortaan zijn meeste tijd in de boekerij van het herenhuis door *(39)*. Hij bad, hij las, hij maakte met zijn vertaling van de Bijbel een aanvang, en zal naar alle waarschijnlijkheid wel gedeelten daarvan aan Sir JOHN en lady WALSH hebben meegedeeld.

(39) Dit gedeelte van het huis bestond nog in 1839. doch is sinds afgebroken geworden. ANDERSON, Bible Annals, I, p. 37. Wij kunnen niet anders dan ons zeer verenigen met de wens die in gezegd boek wordt uitgedrukt, dat namelijk het nog overblijvende gedeelte van het gebouw, wat tegenwoordig in gebruik is van een pachthoevenaar, zorgvuldig in stand gehouden mogen worden.

Vroom antwoord.

Doch al zijn voorzorgen waren nutteloos. De schoolse godgeleerde had hem verraden, en de priesters hadden daarop gezworen, dat zij hem beletten zouden zijn overzetting van de Bijbel te volbrengen. Eens op een dag kwam hij met een gehele troep van monnikken en hulppredikers (curates) in aanraking, van wie hij de grofste behandeling ondervond. "Is het de gunst van de heeren van het graafschap die u zo trots maakt?" vroegen zij hem; "doch in weerwil van uw beschermers zal het niet lang duren, of er zal op een geheel andere toon over u gesproken worden!....Gij zult niet al uw leven in een herenhuis doorbrengen!" "Verbant mij naar de duisterste hoek van geheel Engeland." hernam TYNDALE, "zo gij mij maar vergunt om kinderen te leren en het Evangelie te verkondigen; en geeft mij tien pond (sterling) 's jaars, voor mijn onderhoud *(40)*....Ik zal tevreden zijn!" De priesters verlieten hem; doch met het voornemen om hem een geheel verschillend lot te bereiden.

(40) Binding him to no more but to teach children and to preach. Fox, Acts, V p. 117

Het vertrek.

TYNDALE gaf niet langer aan zijn zoete dromen toe. Hij zag het in, dat hij op het punt was om gevangen genomen, veroordeeld, en dus in zijn gewichtig werk gestoord te worden. Hij moest dan een schuilplaats zoeken, waar hij in vrede de taak vervullen kon, die hem door God was opgelegd. "Gij kunt mij niet beschermen tegen de aanslagen der priesters," zei hij tot Sir JOHN, "en God weet aan welke moeilijkheden gij u zou bloot stellen, met mij in uw huis te behouden. Vergun mij daarom dat ik u verlaat." En nu nam hij zijn papieren, en zijn Nieuw Testament, drukte zijn weldoeners de hand, kuste de kinderen, daalde de heuvel af, wierp de schone oevers van de Severn een laatst vaarwel toe, en vertrok alleen - alleen met zijn geloof. Wat zal hij nu doen? Wat moet ervan hem worden? Waarheen zal hij gaan? Hij ging zijn weg gelijk ABRAHAM, terwijl één ding slechts zijn geest geheel bezig hield: - dat de Schrift in de landstaal zou worden overgezet, en dat hij de orakelen Gods zou brengen aan zijn landgenoten.

De ketterse boeken.

Terwijl een eenvoudig leraar de Hervorming aanving in een stille vallei van het westen van Engeland, kwamen er krachtige versterkingen aan, op de kusten van Kent. De schriften en handelingen van LUTHER brachten in Groot Brittanië een levendige indruk te weeg. Zijn verschijnen voor de rijksdag te Worms maakte het onderwerp van alle gesprekken uit. Schepen uit Nederlandse havens brachten zijn boeken naar Londen *(1)*; en de Duitse boekdrukkers hadden aan de nuntius ALEANDER geantwoord, toen deze de werken van LUTHER in het keizerrijk verbood: "Zeer wel! dan zullen wij ze *naar Engeland* zenden!" Men mag bijna zeggen dat Engeland bestemd was om de wijkplaats van de waarheid te zijn. En werkelijk, de *stellingen* van 1517, de *verklaring van het gebed van de Heeren*, de schriften *tegen* EMSER, *tegen het pausdom van Rome, tegen de bul van de Antichrist*, de *brief aan de Galaten*, het *beroep op de Duitse adel*, en vooral de *Babylonische gevangenschap van de Kerk* - al deze boeken kwamen over zee, werden vertaald, en door het ganse koninkrijk verspreid *(2)*. Dewijl de Duitse en de Engelse natie een gemeenschappelijke oorsprong hebben, en te die tijd genoegzaam gelijk konden geacht worden, wat karakter en beschaving betreft, konden de werken die voor het een volk bestemd waren, ook met voordeel door het andere gelezen worden. De monnik in zijn cel, de landedelman in zijn *manor - house*, de doctor op zijn collegie, de koopman in zijn winkel, en zelfs de bisschop in zijn paleis lazen en overpeinsden deze merkwaardige geschriften. De leken inzonderheid, die door WIKLEF waren voorbereid, en wie de schraapzucht en de losbandige levenswijze van de priesters zeer ten aanstoot was, lazen met geestdrift de welsprekende bladzijden van de Saksische monnik. Aller harten werden daaraan gesterkt.

(1) BURNET, Hist of the Reformation (Lond. 1841, Oct.) I, p. 21.
(2) Libros Lutheranos quorum magnus jam numerus pervenerat in manus Anglorum. Polyd. Virg. Angl. Hist. Bazel, 1570, fol.) p. 664.

De bul. Bittere aanvallen.

Het pausdom was niet werkeloos, tegenover al deze pogingen. De tijden van GREGORIUS VII en van INNOCENTIUS III waren zeker voorbij; en zwakheid en besluiteloosheid was aan de plaats gekomen der vroegere geestkracht en werkzaamheid van de opperpriester van Rome. De geestelijke macht had de heerschappij van Europa aan de wereldlijke machten overgelaten, en het was twijfelachtig, of er wel vertrouwen in het pausdom gevonden werd bij het pausdom zelf. Nochtans had een Duitser (Dr. ECK), door zijn rusteloze pogingen, de profanen LEO X een bul als afgedwongen *(3)*, en deze bul was nu juist in Engeland bekend geworden. De paus zelf zond haar aan HENDRIK, en riep hem op, om de Lutherse ketterij uit te roeien *(4)*. De koning stelde de bul in handen van WOLSEY, en deze bracht haar wederom over aan de bisschoppen, die, nadat zij de boeken van *de ketter* gelezen hadden, samen kwamen om over de zaak te handelen *(5)*. Er was meer Rooms geloof in Londen dan op het Vaticaan. "Deze valse monnik," riep WOLSEY uit, "bestrijdt de onderwerping aan de geestelijkheid - die bron van alle deugden!" De Schoolse prelaten vooral waren verbitterd; de weg die zij hadden ingeslagen liep op een afgrond uit, en zij beefden vol schrik terug. TONSTALL, de vriend van ERASMUS, naderhand bisschop van Londen, en die juist was teruggekeerd van zijn zending naar Duitsland, waar LUTHER hem met de zwartste kleuren was afgeschilderd geworden, was vooral hevig. "Deze monnik is een *Proteus*....ik meen een *Atheist*," zei hij *(6)*. "Zo gij de ketterijen opgroeien laat, waarvan hij de zaden met beide handen uitstrooit, zullen zij het geloof verstikken, en de Kerk zal ten ondergang komen *(7)*. Hebben wij niet genoeg gehad aan de volgers van WIKLEF, dat hier legioenen van dezelfde soort moesten

opstaan!....Vandaag roept LUTHER om de afschaffing van de mis; en morgen zal hij het ter zijde stellen van JEZUS CHRISTUS vragen *(8)*. Hij verwerpt alles, en geeft er niets voor in de plaats. Hoe? Indien barbaren komen stropen op onze grenzen tuchtigen wij hen....en zullen wij dan toelaten dat ketters onze altaren beroven?....Nee! bij de doodsangsten die CHRISTUS geleden heeft bezweer iku.....wat zeg ik? de gehele Kerk bezweert u, dat gij strijdt tegen deze verslindende *draak*....dat gij deze *helhond* straft, en zijn vals gehuil tot zwijgen brengt, en hem met schaamte terug drijft in zijn hol *(9)*." Zo sprak de welsprekende TONSTALL; en WOLSEY bleef hem in hete ijver maar weinig schuldig. De enige achtenswaardige neiging in deze man was zijn gehechtheid aan de Kerk; want deze gehechtheid mag men wellicht achtenswaardig noemen, omdat het de enige neiging was in WOLSEY, die niet uitsluitend hem zelf bedoelde. De 14de mei 1521 dan vaardigde hij als Engelse paus, in navolging van de Italiaanse paus, zijn bul uit, tegen LUTHER.

(3) Zie hier vóór 2e Deel, bl. 142 00218
(4) Ab hoc regno extirpandum etabolendum. Cardinal. Ebor. Commissio. STRYPE, M. I. v. p. 22.
(5) Habitoque super hac re diligenti tractatu. Ibid.
(6) Cum illo *Protheo*...imo *Atheo*. ERASM. Ep. 1158.
(7) Tota ruet Eccelesia. Ibid. p. 1159.
(8) Nisi de abolendo Christo scribere destinavit. ERASM. Ep. p. 1160.
(9) Gladio Spiritus abactum in antrum suum coges. Ibid.

De thesen.

De bul werd (waarschijnlijk op de eerste Zondag in juni) in alle kerken bij de hoogmis gelezen, wanneer de talrijkste gemeente vergaderd was *(10)*. Een priester sprak met luide stem: "Voor elk boek van MARTEN LUTHER, dat veertien dagen na deze waarschuwing bij iemand van u mocht gevonden worden, zal de straf van de grote excommunicatie worden toegepast." Vervolgens begaf een openbaar notaris, die de pauselijke bul, tezamen met een lijst van de *verderfelijke stellingen* van LUTHER in de hand hield, zich naar de hoofddeur van de kerk, en sloeg daar het document aan *(11)*. Het volk verdrong er zich rondom; en de geschikste uit de hoop las het stuk hardop voor, terwijl de overigen toeluisterden. Zie hier enkelen van de "thesen," die aldus, op last van de paus, in de portalen weergalmden van alle cathedraalkerken, domkerken, klooster - en kerspelkerken in alle graafschappen van Engeland *(12)*.

(10) Cum major convenerit multitudo. Ibid.
(11) In valvis seu locis publicis ecclesiae vestrae. Ibid. p. 24.
(12) STRYPE, M. I, p. 57 (Oxf. ed.) of LUTHER, 0p. XVII, p. 306.

"11. De zonden worden aan niemand vergeven, tenzij, wanneer de priester hem absolutie geeft, hij ook *gelooft* dat zij hem vergeven zijn.
"12. Indien, uithoofde van enig stellig beletsel de boetvaardige (*contrite*) geen biecht heeft gedaan, of de priester hem geen absolutie heeft gegeven in *ernst*, maar alleen in *schijn (13)*, zal hij nochtans, zo hij *gelooft* dat hem zijn zonden vergeven zijn, zeer zeker vergiffenis van zonden hebben. "14. In het sacrament van de *boete* en in de absolutie voor een misstap, doet de paus of de bisschop niet meer dan de minste priester; en zo er geen priester is zal ieder Christen voldoende zijn, zelfs zo het een vrouw of een kind was.

(13) Not in earnest, but in jest.

"26. De paus, de opvolger van PETRUS, is niet de plaatsbekleder van CHRISTUS.
"28. Het is volstrekt niet in de macht van de Kerk of van de paus om geloofsartikelen voor te schrijven, en evenmin om wetten te geven voor levenswijze of goede werken."

De kardinaal legaat, vergezeld van de nuntius, de gezant van KAREL V, en onderscheidene bisschoppen, begaf zich met grote staatsie naar de St. PAULUSkerk, waar de bisschop van Rochester predikte en WOLSEY de boeken van LUTHER verbrandde *(14)*. Doch zij konden nauwelijks tot as verteerd zijn, of men hoorde bittere toespelingen en spot van alle zijden. "Het vuur is geen theologische bewijsgrond," zei de een. "De papisten, die MARTEN LUTHER beschuldigen dat hij de christenen moordt en doodslaat," sprak een ander, "zijn gelijk aan de beurzensnijder, die begon te roepen *houdt de dief* toen hij zichzelf in gevaar zag om gevat te worden."

"De bisschop van Rochester," zei een derde, "maakt het besluit op, dat aangezien LUTHER de pauselijke bul verbrand heeft, hij ook de paus zelf aan de vlammen zou willen opofferen....Wij mogen daaruit een ander syllogisme opmaken, dat even gegrond is, namelijk: De pausen hebben het Nieuwe Testament verbrand, en daarom zouden zij, indien zij konden, CHRISTUS zelf verbranden *(15)*." Dergelijke spotachtige aanmerkingen gingen in een ogenblik van mond tot mond. Het was niet genoeg dat LUTHER's schriften in Engeland waren; zij moesten ook bekend worden; en de priesters namen de moeite van dat bekend maken op zich. De Hervorming maakte vooruitgang, en Rome zelf hielp haar zegewagen voortstuwen.

(14) Zie hier vóór 3e deel, bl. 132. 00310
(15) They would have burnt Christ himself. TYND. Doct. Tr. Obedience, etc. (Park. Soc.) p. 221.

De geest van de duivel. Een brief van Hendrik VIII.
De kardinaal zag, dat er iets meer vereist werd dan deze papieren *autos - da - fé*; en de werkzaamheid die hij betoonde, mag doen besluiten wat hij in Europa zou hebben uitgewerkt, indien hij ooit de pauselijke zetel beklommen had. "De geest van de duivels liet hem geen rust," zegt de fanatieke papist SANDERUS zelf *(16)*. Er is de een of andere buitengewone handeling nodig, dacht WOLSEY. De koningen zijn tot dusverre de vijanden geweest der pausen; dat dan nu een koning hun verdediging op zich neemt! De vorsten maken juist zo veel werk niet van geleerdheid....welnu, een vorst zal een boek uitgeven!...."Sire," zei hij tot de koning, om HENDRIK in het spoor te krijgen, "gij behoort aan de Duitse vorsten te schrijven, ter zake van deze ketterij." HENDRIK deed zo. In zijn brief aan de aartshertog Palatyn heette het: "Dit vuur, dat door LUTHER ontstoken en door de listen des duivels aangeblazen werd, woedt allerwege. Indien LUTHER zich niet bekeert, lever hem dan met zijn onbeschaamde schriften aan de vlammen over! Ik bied u mijn koninklijke medewerking aan, en zelfs, zo nodig, mijn leven *(17)*." Dit was de eerste maal, dat HENDRIK die wrede dorst liet blijken, welke later gekoeld zou worden in het bloed van zijn vrouwen en vrienden. Daar de koning hiermee de eerste schrede had gedaan, viel het WOLSEY niet moeilijk hem tot een tweede stap te brengen. De eer van THOMAS AQUINAS te verdedigen; als kampvechter der Kerk op te treden, en van de paus een titel te verkrijgen, die tegen die van *Christianissimus*, (Allerchristelijkste koning) opwegen kon, - dit waren meer dan voldoende beweegredenen, om er HENDRIK toe te brengen, dat hij een lans brak met LUTHER. "Ik zal met de pen deze Cerberus bevechten, die uit de diepte van de hel is losgebroken *(18)*," sprak hij, "en zo hij

weigert te herroepen, zullen de vlammen de ketter en zijn ketterijen gezamenlijk verteren *(19)*."

(16) Satanae spiritu actus. De Schism. Angl. p. 8.
(17) KAPP's Urkunden, II, p. 458.
(18) Velut Cerberum ex inferis producit in lucem. Regis ad lectorem. Epist. p. 94.
(19) Ut errores ejus eumque ipsum ignis exurat. Ibid. p. 95.

Zijn boek tegen Luther.

De koning sloot zich op in zijn kabinet. De scholastieke studiën, waarmee hij in zijn jeugd zich zozeer had bezig gehouden, werden wederom ter hand genomen; hij werkte als of hij aartsbisschop van Canterbury was geweest, en niet koning van Engeland. Met de paus zijn toestemming las hij de schriften van LUTHER; hij plunderde THOMAS AQUINAS; smeedde, met ongelooflijke arbeid, de pijlen waarmee hij hoopte de ketter te treffen; riep onderscheidene geleerden tot zijn hulp, en gaf ten laatste zijn boek in het licht. Hij ving daarin met een alarmkreet aan. "Hebt acht op het spoor van het serpent," zo richtte hij het woord tot zijn christelijke lezers; "gaat als op de tenen; wacht u voor de struiken en holen, waar het ondier verborgen ligt, en van waar het zijn gif over u uitspuwen zou. Zo het u lekt, wees dan op uw hoede! De arglistige slang streelt slechts om te kunnen bijten *(20)*!" Daarop blies HENDRIK de aanval. "Zijt welgemoed!" heette het; "en trekt nu met dezelfde geestdrift die gij tegen Turken, Saracenen en andere ongelovigen ontwikkelen zou, ten strijde tegen deze onbeduidende monnik: die echter, hoewel ogenschijnlijk zwak, door de geest die hem bezielt meer te duchten is, dan alle ongelovigen, Saracenen en Turken tezamen genomen *(21)*." - Zo predikte HENDRIK VIII, de PETRUS *de kluizenaar* der zestiende eeuw, een kruistocht tegen LUTHER, om het pausdom te behouden.

(20) Qui tautum ideo lambit ut mordeat. Assertio Sept. Sacram. p. 11.
(21) Sed animo Turcis omnibus Sarracenis omnibus usquam infidelibus nocentiorem fraterculum. Ibid. p. 147.

Hij had met overleg de grond gekozen waarop hij slag leverde. Sacramentalisme en overlevering zijn inderdaad de twee wezenlijke kenmerken der pauselijke godsdienst, evenals een levend geloof en de Heilige Schrift de kenmerken zijn van de godsdienst van het Evangelie. HENDRIK bewees een dienst aan de Hervorming, door de beginselen op de voorgrond te stellen, welke zij voornamelijk te bestrijden zou hebben: en door LUTHER de gelegenheid te verschaffen om het gezag van de Bijbel te handhaven, deed hij hem een gewichtige stap doen op de weg van de reformatie. "Bijaldien een leer strijdig is met de Schrift," sprak de hervormer, "om het even wat haar oorsprong zij - overlevering, gewoonte, koningen, Thomisten, Sofisten, de duivel, of ook een engel uit de hemel, - allen van wie zodanige leer voortkomt moeten vervloekt zijn. *Niets kan bestaan tegen de Schrift*, en alles moet bestaan voor de Schrift."

Presentexemplaar voor de paus.

Toen koning HENDRIK zijn boek, met de hulp van de bisschop van Rochester, gereed had, liet hij het zien aan Sir THOMAS MORUS, die hem verzocht dat hij zich minder stellig verklaren zou, ter gunste van de pauselijke oppermacht. "Ik zal er geen woord aan veranderen," sprak de koning, die geheel met onderdanige verkleefdheid aan het pauselijk gezag vervuld was. "En buitendien, ik heb er mijn redenen voor," vervolgde hij, en die

redenen fluisterde hij nu MORUS in het oor.

Doctor CLARKE, gezant van Engeland aan het hof van Rome, had de last ontvangen, om de paus een prachtig ingebonden exemplaar van ‘s konings werk aan te bieden. "De roem van Engeland is," zo zei hij, "om onder de natiën de eerste te zijn in gehoorzaamheid aan de pauselijke stoel *(22)*."

(22) FIDDES’ Life of WOLSEY, p. 249.

De pen en het zwaard.
Gelukkig zou Brittaniëe eerlang een roem leren kennen van geheel verschillende aard. De gezant voegde er bij, dat zijn meester, nadat hij nu de dwalingen van LUTHER met de *pen* bestreden had, bereid was zijn aanhangers ook met het *zwaard* te bekampen *(23)*. De paus, die over deze aanbieding zeer getroffen was, gaf hem zijn voet, en daarop ook nog zijn wang te kussen, en betuigde aan CLARKE: "Ik zal voor het boek van uw meester doen, gelijk de Kerk voor de werken van St. HIERONYMUS en St. AUGUSTINUS heeft gedaan."

(23) Totius regni sui viribus et armis. RYMER, Foedera, VI, p. 199.

Verdediger des geloofs.
Het verzwakte pausdom bezat destijds evenmin kracht van geest, als fanatieke sterkte. Het hield nog wel aan zijn aanmatigingen en zijn uiterlijke praal vast, maar het leek op de lijken van de ontslapene machtige van deze aarde, wanneer die, in het kostelijkst gewaad gekleed, in staatsie ten toon liggen - uitwendig alles heerlijk en prachtig, maar van binnen dood en ontbinding. Dewijl de banbliksems van een HILDEBRAND hun uitwerking hadden verloren, nam Rome dankbaar de verdediging aan van leken, zo als HENDRIK VIII en THOMAS MORUS, zonder tevens hun gerechtelijke vonnissen en schavotten te versmaden. "Wij moeten deze edele kampvechters eren," sprak de paus tot zijn kardinalen, "mannen, die zich bereid verklaren, om met het zwaard de verdorvene leden van JEZUS CHRISTUS af te houwen *(24)*. Welke titel zullen wij geven aan de vrome koning van Engeland?" - *Beschermer van de Roomse Kerk*, gaf iemand in bedenking. *Apostolisch koning*, zei een ander. Eindelijk, doch niet zonder enige tegenstand, werd HENDRIK VIII verklaard te zijn. *Verdediger des Geloofs*. In dezelfde tijd beloofde de paus een aflaat van tien jaren, aan allen die het boek des konings zouden lezen. Dit was een lokaas, naar de manier van de middeleeuwen, dat nooit zijn uitwerking miste. De geestelijkheid vergeleek de schrijver bij de wijste van de koningen; en het boek zelf, waarvan verscheidene duizenden exemplaren gedrukt werden, vervulde de christelijke wereld (zo verzekert ons COCHLOEUS) met bewondering en met blijdschap.

(24) Putida membra...ferro et materiali gladio abscindere. RYMER, Foedera, VI, p. 199.

Niets kon de vreugde van HENDRIK evenaren. "Zijn majesteit," zo betuigde de vicaris van Croydon, "zou die nieuwe titel niet hebben willen ruilen, voor Londen en het gehele land, twintig mijlen in de rondte *(25)*." ‘s Konings hofnar, die juist de kamer binnenkwam, op het ogenblik dat zijn meester de bul ontvangen had, vroeg hem de reden van zijn blijdschap. "De paus heeft mij de titel geschonken van *beschermer des geloofs*!" gaf de koning ten antwoord. "O! mijn waarde HENDRIK," hernam de hofnar, "laten gij en ik ons zelf maar verdedigen; doch....op mijn woord...gij kunt gerust de verdediging van het geloof overlaten *aan het geloof (26)*! "Er lag een geheel nieuw systema in deze woorden opgesloten. Te midden der algemene

verbijstering was de hofnar de enige verstandige persoon. Maar HENDRIK had voor niets oren. Gezeten op een verheven troon, met de kardinaal aan zijn rechterhand, liet hij ‘s pausen brief in het openbaar voorlezen. De trompetten weerklonken; WOLSEY bediende de mis; de koning en zijn hovelingen namen plaats aan een prachtige tafel, en de wapenherauten riepen uit: *Henricus Dei gratia Rex Angliae et Franciae, Defensor Fidei et Dominus Hiberniae*!

(25) Fox, Acts, IV, p. 596.
(26) And let the faith alone to defend itself. FULLER, b. V, p. 168.

Zo was dan de koning van Engeland meer dan ooit verbonden aan de paus; en wie de Heilige Schriften in zijn koninkrijk brengt, zal daar het stoffelijk zwaard, *ferrum et materialem gladium*, gewet vinden, in wat het pausdom zoveel behagen schept.

VI.

Het doel heiligt de middelen.

Eén ding slechts ontbrak nog, om de voortgang van het Evangelie te zekerder te stuiten: dat namelijk WOLSEY de pauselijke troon besteeg. Weggesleept door het verlangen om "het toppunt van priesterlijke eenheid *(1)*" te bereiken, vormde hij, tot verwezenlijking van dit doel, een van de trouwelooste ontwerpen die ooit door eerzucht werden gesmeed. Hij dacht met anderen: "Het doel heiligt de middelen."

(1) Unitatis sacerdotalis fastigium conscendere. SANDERUS, De Schism. Ang. p. 8.

De kardinaal kon de pauselijke rang slechts verwerven door middel van de keizer, of van de koning van Frankrijk; want toen waren het, even als nu, de wereldlijke machten, die eigenlijk het hoofd van de Catholieke Kerk benoemden. Nadat hij zorgvuldig de invloed van deze beide vorsten gewogen had, bevond WOLSEY dat de balans naar de zijde van KAREL oversloeg, en zijn keuze was beslist. een nauwe vertrouwdheid van vele jaren verbond hem aan FRANS I; maar dit betekende weinig: hij moest zijn vriend verraden, om de mededinger van die vriend te winnen.

De vleiende brief.

Doch dit was geen gemakkelijke zaak. HENDRIK was ontevreden op KAREL de Vijfde *(2)*. WOLSEY was daarom verplicht alle mogelijke omzichtigheid bij zijn "manoeuvres" in acht te nemen. Vooreerst zond hij dan Sir RICHARD WINGFIELD tot de keizer; en daarop schreef hij, in HENDRIK’s naam, een vleijende brief aan de landvoogdes van de Nederlanden. De zwarigheid was nu maar, om de koning ertoe te brengen dat hij de brief tekende. "Heb de goedheid er uw naam onder te plaatsen," sprak WOLSEY, "zelfs al zou Uw Hoogheid het ongaarne doen...Gij weet toch wel...vrouwen willen gevleid zijn *(3)*." Deze reden was genoeg voor de koning, die nog altijd een geest van galanterie behouden had. Eindelijk, daar WOLSEY tot scheidsman was benoemd geworden tussen KAREL en FRANS, besloot hij zich naar Calais te begeven, ogenschijnlijk om van de klachten der beide vorsten kennis te nemen, doch in werkelijkheid om één’ van hun te verraden. WOLSEY vond evenveel genoegen in dergelijke praktijken, als FRANS in het leveren van een veldslag.

(2) Hys owne affayris doith not succede with th’ Emperour. State Papers, vol. I, p. 10.
(3) Ye knowe well enough that women must be pleased. Ibid. p. 12.

Horen maar niet verstaan. De weerspannige herten.

De koning van Frankrijk verwierp zijn bemiddelaarschap. Hij had een scherpziend oog, en zijn moeder zag nog scherper. "Uw meester houdt niet van mij," sprak hij tot de ambassadeur van KAREL, "en ik houd ook niet meer van hem, en heb besloten zijn vijand te zijn *(4)*." Het was onmogelijk duidelijker te spreken. ver evenwel van deze openhartigheid na te volgen, trachtte de politieke KAREL nu WOLSEY te winnen; en WOLSEY, die zichzelf zeer graag verkopen wilde, gaf er behendig een wenk van, tot welke prijs hij te koop zou zijn. "Bijaldien de koning van Engeland mijn zijde houdt," zo gaf KAREL de kardinaal te verstaan, "zult gij bij de dood van LEO X tot paus verkozen worden *(5)*." FRANS nu, die zich door WOLSEY verraden zag, verlaten door de paus, en bedreigd door de keizer, besloot ten laatste de bemiddeling van HENDRIK aan te nemen. Doch KAREL dacht nu aan geheel andere dingen. Instede van een bemiddeling, vroeg hij de koning van Engeland 4000 van zijn beroemde boogschutters. HENDRIK glimlachte toen hij de brief las, en terwijl hij op PACE, zijn secretaris, en op MARNEY, de kapitein van zijn lijfwacht, een veelzeggende blik wierp, sprak hij: "*Beati qui audiunt et non intelligunt*!" waarmee hij hen verbood dit zonderling verzoek te *verstaan*, en vooral ook om het gerucht er van te verspreiden. - Er werd besloten het getal boogschutters tot op 6000 te vermeerderen; en de kardinaal, wie de *tiara* gestadig voor de ogen zweefde, vertrok, om te Calais de ergerlijke komedie te gaan spelen van een schijnheilige bemiddeling. Daar de "bemiddelaar" te Dover door tegenwind Werd opgehouden, maakte hij daarvan gebruik, om een lijst op te maken van de 6000 boogschutters en hun hoofden: waarbij hij niet vergat daarin op te nemen "zekere weerspannige herten," zo als HENDRIK het genoemd had, "die noodzakelijk gejaagd moesten worden *(6)*." Dit waren sommige heren, van wie de koning wenste ontslagen te geraken.

(4) He was utterly determined to be his enemy. COTTON MSS. Galba, B. VII, p. 35.
(5) Ut Wolseus mortuo Leone decimo ficret summus pontifex.
(6) Sayyinge that certayne hartes were so toggidde for hym, that he must neadys hunte them. State Papers, I, p. 26.

Wolsey wil generaal zijn.

Terwijl de gezanten van de koning van Frankrijk, te Calais, de 4de augustus met alle eer door de lord Hoog kamerheer van Engeland ontvangen werden, tekende de kardinaal een overeenkomst met de ministers van KAREL, dat HENDRIK zijn belofte zou terugnemen om de hand van prinses MARY te geven aan de dauphin, en dat die hand nu de keizer zou worden toegezegd. Tezelfder tijd vaardigde hij bevelen uit, om de franse vloot te vernielen, en binnen te rukken in Frankrijk *(7)*. En eindelijk lukte het hem de bepaling te maken, dat, bij wijze van schadevergoeding aan Engeland, voor het jaarlijks bedrag van 16000 pond (sterling), dat tot dusverre van het hof van St. Germain ontvangen was geworden, de keizer voortaan telken jare een som van 40000 mark betalen zou. Zonder gereed geld zou het geen goede koop zijn geweest. Doch dit was niet alles. Terwijl WOLSEY in afwachting was, dat hij tot paus benoemd zou worden, kwam hij op het denkbeeld om als krijgsman op te treden. Er was een bevelhebber nodig voor de 6000 boogschutters, welke HENDRIK tegen de koning van. Frankrijk wilde uitzenden; en waarom zou de kardinaal niet die bevelhebber zijn? - Hij nam dan terstond intriguo te baat, om de edellieden, die als generaals *en chef* waren voorgesteld geworden, ter zijde te doen stellen. "SHREWSRURY," zo sprak hij tot de koning, "is nodig voor Schotland; WORCESTER verdient het, om zijn ondervinding, dat....gij hem in uw nabijheid houdt. En wat DORSET betreft....die zal zeer duur zijn." Daarop voegde de priester

er bij: "Sire, indien gij, gedurende mijn verblijf aan de andere zijde van het kanaal, de noodzakelijkheid mocht zien om uw boogschutters te zenden....Wees verzekerd, dat als de keizer zich aan het hoofd stelt van zijn soldaten, ik bereid zal zijn, ofschoon ik een geestelijke ben *(8)*, om mij met het bevel over uw troepen te belasten." Welk een dienstijver! WOLSEY zou zijn kruis als kardinaal *a latere* doen voor zich uit dragen (zei hij); en FRANS noch BAYARD zou in staat zijn hem te weerstaan. Te gelijkertijd de Staat, de Kerk, en het leger te bevelen, en, in afwachting van de pauselijke kroon, zich het hoofd met lauweren te sieren: ziedaar wat de eerzucht van deze man al niet wilde! Ongelukkig voor hem was men aan het hof van zodanige gedachte niet. De koning benoemde de graaf van Essex tot opperbevelhebber.

(7) To invade France...and to provide for the destruction of the Frenche kynges navye....State Papers, I, p. 23.
(8) Though I be a spiritual man. Ibid I, p. 31.

De intocht in Brugge.
Daar WOLSEY dus geen generaal kon worden, beproefde hij het met de diplomatie. Hij haastte zich om naar Brugge te komen; en toen hij daar, aan de zijde van de keizer, de intocht deed, liet zich uit de menigte een stem horen, met de woorden: *Salve, Rex regis tui atque regni sui (9)*! - ene uitspraak die hem wèl aangenaam in de oren klonk. Het volk te Brugge was zeer verwonderd over de vertrouwelijkheid, die er tussen de kardinaal en de keizer bestond. "Daar moet iets achter schuilen," zeiden zij *(10)*. WOLSEY wenste de kroon van Frankrijk te plaatsen op HENDRIK's hoofd, en de pauselijke kroon op zijn eigen hoofd. Dit was het "wat er achter schuilde," en het was wel enige beleefdheden jegens de machtige KAREL V waardig. Het verbond werd gesloten, en de contracterende partijen kwamen overeen, "om de beledigingen te wreken, die de stoel van JEZUS CHRISTUS werden aangedaan," - met andere woorden, *die het pausdom werden aangedaan*.

(9) Heil, koning van uw' koning en van zijn koningrijk! TYND. Expos. p. 314.
(10) There was a certain secret whereof all men knew not. Ibid. 315.

De weg naar Parijs. Dood van Leo X.
WOLSEY had, ten einde HENDRIK mee te slepen in de intrigues welke hem de tiara verschaffen moesten, hem herinnerd dat hij *koning van Frankrijk* was; en deze wenk was met gretigheid opgevolgd geworden. Te middernacht van de 7de augustus gaf de koning zijn secretaris een brief voor WOLSEY in de pen, waarin deze vreemde uitdrukking voorkwam: *Si ibitis parare regi locum in regno ejus hereditario, Majestas ejus quum tempus erit opportunum, sequetur (11)*. De theologant, die het beruchte boek des konings tegen LUTHER van fouten had gezuiverd, had zeer zeker deze zinsnede niet nagezien. Volgens HENDRIK was Frankrijk zijn erfkoningrijk, en WOLSEY ging er de troon voor hem bereiden....De koning kon zijn blijdschap over het blote denkbeeld niet bedwingen; en reeds ging hij, in zijn verbeelding, zowel EDUARD III als de Zwarte Prins te boven. "Ik sta een roem te verwerven," zei hij, "die groter is dan de glorie welke mijne voorzaten zich door zoveel oorlogen en veldslagen verkregen hebben *(12)*." WOLSEY tekende hem, langs de oevers van de Seine, de weg uit, naar zijn paleis. "Mezières is op het punt om zich over te geven," zo heette het; "en dan is er alleen nog maar Rheims, dat geen sterke stad is; en zo zal uw genade zeer gemakkelijk te Parijs komen *(13)*." HENDRIK volgde op de kaart de weg die hij te nemen zou hebben. "De zaken gaan goed, God zij geloofd!" schreef de kardinaal. Bij hem was

deze christelijke taal slechts een blote formaliteit. WOLSEY vergiste zich; de zaken gingen slecht. De 20ste oktober 1522 was FRANS I, die door zoveel trouweloosheid niet had kunnen misleid worden, en die, eerzuchtig en opbruisend van aard, ten deze althans eerlijk was geweest en bouwde op de kracht van zijn wapenen, plotseling tussen Kamerijk en Valenciennes verscheen. De keizer week nu met overhaasting terug naar Vlaanderen, en WOLSEY had, in plaats van zich aan het hoofd van het leger te stellen, zich achter zijn bemiddelaarsmantel verschuild. In een brief aan HENDRIK, - die veertien dagen vroeger, op zijn raad, KAREL had aangespoord om Frankrijk aan te tasten, - schreef hij thans: "Ik houd mij overtuigd, dat uw *trouwe bemiddeling* grotelijks uw roem en uw eer, de gehele Christenheid door, vermeerderen zal *(14)*." FRANS verwierp de aanbiedingen van WOLSEY, doch het oogmerk van laatstgenoemde werd bereikt. De onderhandelingen hadden KAREL doen tijd winnen, en slecht weer kwam weldra het Franse leger belemmeren. WOLSEY keerde wèl voldaan omstreeks het midden van december naar Londen terug. Het is waar dat HENDRIK's zegepralende intocht in Parijs zeer bezwaarlijk was geworden; maar de kardinaal was zeker van de gunst van de keizer, en daardoor (dacht hij) ook van de pauselijke kroon. WOLSEY had dus verkregen wat hij wenste. Ter nauwernood was hij in Engeland terug gekomen, of er verbreidde zich een nieuws dat hem in de hoogste mate gelukkig maakte - LEO X was overleden! Zijn blijdschap overtrof de vreugde die HENDRIK had gevoeld, bij de gedachte aan zijn *erfkoningrijk*. Beschermd door de machtige KAREL V, voor wie hij alles had opgeofferd, was de Engelse kardinaal dan eindelijk op het punt om die hogepriesterlijke waardigheid te ontvangen, welke hem vergunnen zou de ketterij te onderdrukken, en die, in zijn ogen, de billijke beloning was, voor zo vele schandelijke kuiperijen.

(11) Zo gij voor de koning plaats bereiden gaat in zijn erfkoningrijk, zal zijne majesteit u te bekwamer tijd volgen. State Papers, I, 36.
(12) Majora assequi quam omnes ipsius progenitores tot bellis et praeliis. Ibid. I, 45.
(13) Your grace shall have but a leyve wey to Parys. Ibid. 46.
(14) Your virtuous and charitable mediation. COTTON MSS. Calig. D. VIII, p. 85.

VII.

Vervolging.

WOLSEY wachtte niet totdat hij paus was, met de vervolging van de discipelen van het Woord van God. Uit verlangen om de bepalingen van de overeenkomst van Brugge in toepassing te brengen, was hij met gestrengheid te werk gegaan "tegen zodanigen van 's konings onderdanen, die verzet toonden tegen de apostolische Stoel *(1)*." HENDRIK moest de titel handhaven die de paus hem geschonken had; de kardinaal wenste paus te worden; - beiden konden hun doel bereiken, door het opslaan van enige schavotten.

(1) The king's subjects who disturbed the apostolic see.

De "rechtvaardigen." Het zout der aarde.

In het graafschap Lincoln, aan de stranden der Noordzee, langs de vruchtbare oevers van de Humber, de Trent en de Witham, en in de helling der bekoorlijke hoogten aldaar, woonden vele vreedzame Christenen - landbouwers, handwerkslieden en schaapherders - die hun dagen doorbrachten met de arbeid, met hun kudden te hoeden, met goed te doen en in de Bijbel te lezen *(2)*. Hoe meer het Evangelielicht zich verbreidde over Engeland, hoe meer het aantal toenam van deze kinderen van de vredes *(3)*. Deze "rechtvaardigen" *(4)*, gelijk zij genoemd

werden, waren van menselijke kennis ontbloot, maar zij dorstten naar de kennis Gods. Dewijl zij vermeenden dat zij alléén de ware discipelen des Heeren waren, huwden zij slechts onder malkander *(5)*. Zij kwamen nu en dan te kerk; doch in plaats van hun gebeden op te zeggen, gelijk de overigen deden, zaten zij, zo als hun vijanden het uitdrukten, "stom als beesten *(6)*." Op zondagen en heilige dagen kwamen zij bij elkaar aan huis tezamen, en brachten somtijds een gehele nacht door, met het lezen van gedeelten van de Schrift. Voor zoveel zij gebrek hadden aan boeken, was er een van de broeders, die hetzij de Brief van JACOBUS, het begin van het Evangelie van LUKAS, de bergrede, of één, van de Brieven van PAULUS had van buiten geleerd, en met luide en bedaarde stem enige verzen opzegde. Voorts spraken zij godvruchtig met elkaar over de heilige waarheden des geloofs, en vermaanden elkaar om die waarheden in beoefening te brengen. Doch wanneer iemand in hun vergaderingen kwam, die niet tot hun getal behoorde, bewaarde allen het stilzwijgen *(7)*. Terwijl zij veel spraken onder elkaar, waren zij als stom jegens anderen, een uitwerksel van vrees voor de priesters en voor de brandstapel. Nooit had er enig huiselijk feest plaats, waarbij de Schrift ontbrak. Ter gelegenheid van het huwelijk van een dochter van de oude DURDANT, een van hun patriarchen, kwamen de bruiloftsgasten heimelijk in een schuur bijeen, en lazen daar de gehele inhoud van een van de Brieven van PAULUS. - Huwelijken worden maar zelden gevierd, met uitspanningen van dergelijke aard! Ofschoon zij in tegenwoordigheid van vijanden of verdachte personen stil zwegen, waren zij ver van stilzwijgend, ten aanzien van de armen en geringen; integendeel, allen werden door een vurige geest van proselytisme bezield. "Kom aan mijn woning," sprak de vrome AGNES ASHFORD tot JAMES MORDEN, "en ik zal u enige verzen van de Schrift leren." AGNES was een wèl opgevoede vrouw, en kon lezen. MORDEN kwam, en de kamer van de goede AGNES werd in een leerschool van de theologie herschapen. Zij begon: "Gij zijt het zout van de aarde," en zegde nu ook de volgende verzen op *(8)*. Tot vijfmalen toe kwam MORDEN bij AGNES terug, voor hij de schone woorde van buiten kende. "Wij zijn als een zout over de verschillende delen van het koninkrijk verspreid," zei de Christelijke vrouw tot haar discipel, "opdat wij de voortgang des bijgeloofs door leer en leven stuiten zouden." "Doch," zo liet zij er met bekommering op volgen, "bewaar dit geheim in uw binnenste, even zorgvuldig als iemand een dief in hechtenis zou bewaren *(9)*."

(2) Being simple labourers and artificers. Fox, Acts, IV, p. 240.
(3) As the light of the gospel began more to appear, and the numbers of professors to grow. Fox, Acts, IV, p. 217.
(4) Just men.
(5) Did contract matrimony only with themselves. Ibid. p. 223.
(6) Did sit mum like beasts. Ibid. p. 225.
(7) If any came in among them that were not of their side, then they would keep all silent. Ibid. p. 222.
(8) Mt 5.13 - 16.
(9) As a man would keep a thief in prison. Fox, Acts, IV, p. 225.

John Scrivener. De voeten en het hoofd.

Omdat boeken zeldzaam waren, hadden deze godvruchtige Christenen een soort van reizende boekerij opgericht, en zekere JOHN SCRIVENER was er gestadige mee bedrijvig, om de hooggeschatte boeken van de een naar de andere over te brengen *(10)*. Maar van tijd tot tijd, als hij zo, met zijn boekenschat beladen, voortging langs de oevers van de rivier, of zijn weg vervolgde door het dichtste van een bos, bemerkte hij dat hij bespied en gevolgd werd. Dan versnelde hij zijn stap, en trad de een of andere schuur binnen, waar de vriendelijke boeren hem dan terstond verborgen onder het stro, of, (evenals dat met de verspieders uit Israël

gebeurde), onder de vlasstoppelen *(11)*. De bloedhonden kwamen dan, en zochten overal, maar vonden niets; doch meer dan eens moesten zij, die SCRIVENER en anderen zo grootmoedig herbergden, wredelijk boeten voor hun misdaad van christelijke liefde. De te leur gestelde gerechtsboden hadden zich dan echter nauwelijks uit de nabuurschap verwijderd, of de vrienden van het Woord van God kwamen uit hun schuilhoek te voorschijn, en maakten van het ogenblik van vrijheid gebruik, om de broederen te verzamelen. De vervolging welke zij moesten lijden, verbitterde hen tegen de priesters. Zij baden, lazen en zongen met bedwongene stem: maar zodra het gesprek dan algemeen werd, gaven zij lucht aan hun verontwaardiging. "Wilt gij weten waar de aflaten van de paus goed voor zijn?" vroeg de een; "zij zijn goed om de ogen te ver blinden en de beurs ledig te maken." - "De ware pelgrimstochten," zo sprak de kleermaker GEOFFREY, van Uxbridge, "bestaan in het bezoeken van armen en zieken - barrevoets, als het u zo behaagt - want dat zijn de "kleinen" die het ware beeld Gods zijn." - "Het geld aan bedevaartstochten besteed." voegde een derde er bij, "dient alleen om dieven en hoeren te onderhouden *(12)*." De vrouwen waren veelal de ijverigsten bij deze discussiën. "Wat behoeven wij tot de *voeten* te gaan," zei AGNES WARD, die niet in heiligen geloofde, "wanneer wij gaan kunnen tot het *hoofd (13)*?" - "De geestelijken uit de goede oude tijd," sprak de vrouw van DAVID LEWIS, "waren gewoon het volk te leiden gelijk een hen haar kiekens *(14)*; maar indien *nu* onze priesters de kudde ergens heen leiden, dan is het zeer zeker naar de duivel."

(10) Carrying about books from one to another. Ibid. IV, p. 224.
(11) Hiding others in their barns. Fox, Acts, IV, p. 243.
(12) To maintain thieves and harlots. Ibid.
(13) What need is it to go to the feet, when we may go to the head? Ibid. p. 229.
(14) As the hen doth lead her chickens. Ibid. p. 224.

De oude ketter.

Eerlang verspreidde zich een algemene verslagenheid over het district. ‘s Konings biechtvader, JOHN LONGLAND, was bisschop van Lincoln. Deze fanatieke priester, een creatuur van WOLSEY, maakte van zijn betrekking gebruik, om van HENDRIK vergunning tot een gestrenge vervolging te verwerven. Dit nu was in Engeland, Frankrijk en elders zo de gewone manier van doen van de biechtvaders van vorsten. Het was ongelukkig, dat onder de godvrezende discipelen des Woords nu en dan mensen van een bittere, hekelachtige gemoedsaard werden aangetroffen, wier bijtende sarcasme alle maat te buiten gingen. WOLSEY en LONGLAND wisten van dergelijke scherpe uitdrukkingen maar al te goed gebruik te maken, om ‘s konings gramschap op te wekken. "Terwijl een van deze kerels," zo spraken zij, "onlangs bezig was om in de schuur zijn koorn te dorsen, ging er toevallig iemand voorbij. "Goede morgen, buurman," zei deze laatste, "gij werkt hard." - "Ja," antwoordde hem de oude ketter, waarbij hij aan de transubstantiatie zal gedacht hebben: "ik dors het koorn, waaruit de priesters de Almachtige God maken *(15)*." HENDRIK aarzelde niet langer.

(15) I thresh God Almighty out of the straw. Fox, Acts, IV, p. 222.

Strafoefeningen.

De 20ste oktober 1521, negen dagen nadat de bul ter zake van de *Verdediger des Geloofs* te Rome getekend was geworden, ontbood de koning, die zich op Windsor bevond, zijn secretaris, en dicteerde hem een order, waarbij aan al HENDRIK’s onderdanen bevolen werd, de bisschop van Lincoln tegen de ketters te helpen. "Gij zult hieraan gehoorzamen op

verbeurte van uw leven," liet hij er bij voegen. Het bevelschrift werd aan LONGLAND ter hand gesteld; de bisschop vaardigde terstond orders tot gevangenneming uit, en zijn handlangers verspreidden vrees allerwege. Toen de vreedzame maar schroomvallige Christenen, wie de maatregel gelden moest, de gerechtsboden komen zagen, werden zij door schrik bevangen. ISABELLA BARTLET, die hen haar woning zag naderen, riep haar man toe: "Gij zijt een verloren man, en ik ben des doods *(16)*!"

(16) Alas! now are you an undone man, and I but a dead woman. Fox, Acts, IV, p. 224.

Grote wreedheid.

Deze kreet herhaalde zich in alle hutten van Lincolnshire. De bisschop, op zijn rechterstoel gezeten. wist de arme, eenvoudige mensen door strikvragen er toe te brengen, dat zij elkaar beschuldigden. Helaas! volgens de oude voorspelling leverde "de een broeder de anderen broeder over tot de dood." ROBERT BARTLET werd zo de aanklager van zijn broeder RICHARD en van zijn eigen vrouw; JANE BERNARD beschuldigde haar eigen vader, en TREDWAY zijn moeder. De arme schepsels werden niet dan door de vreselijkste angst tot zulke bittere uitersten gebracht; doch de bisschop, en het vooruitzicht van een geweldige dood, maakte dat schrik hen geheel overmeesterde. Slechts een klein getal bleef standvastig. Wat heldenmoed aangaat, bracht de hervorming van WIKLEF slechts zwakke hulp aan de Hervorming van de zestiende eeuw; doch, zo zij al niet vele helden leverde, bereidde die hervorming nochtans het Engelse volk voor, om Gods Woord boven alle dingen lief te hebben. Van deze arme mensen werden sommigen veroordeeld om in een of ander klooster boete te doen; anderen, om met een takkebos op de schouder de markt driemaal in het rond te gaan, en dan een tijdlang blootgesteld te staan aan de uitjouwingen van het gemeen; anderen wederom werden aan een paal gebonden, en door de beul met een gloeiend ijzer op de wang gebrandmerkt. Zij hadden evenwel ook hun martelaren, in de bepaalde zin van het woord. Het nieuwe leven, waartoe WIKLEF aanleiding gaf, was steeds door martelaarsbloed getekend geworden. Vier van de broeders werden, namelijk, aangewezen om ter dood gebracht te worden; en daaronder was de vrome Evangelische *colporteur* SCRIVENER. Door hem tot as te verbranden, wilde de geestelijkheid zich verzekeren, dat hij niet langer het Woord van God verspreiden zou; en men dreef de wreedheid tot het afschuwelijk uiterste, dat zijn kinderen gedwongen werden de brandstapel aan te steken, welks vlammen hun' vader verteren moesten *(17)*. Zij strekten de bevende handen uit, die door de beulen met forse greep omklemd werden gehouden...Arme kinderen!...Doch het is gemakkelijker Christenbelijders te verbranden, dan de Geest, die van boven is, uit te blussen. De wrede brandstapels konden onder de landlieden van Lincolnshire de liefde voor de Bijbel niet uitdoven, die door alle eeuwen heen Engeland's sterkte heeft uitgemaakt, veel meer dan de wijsheid van zijn regeerders, of de dapperheid van zijn veldheren!

(17) His children were compelled to set fire unto their father. Ibid. p. 245.

Papam habemus!

Daar hij, door verrichtingen als deze, geloofde onbetwistbare rechten op de pauselijke zetel verkregen te hebben, wendde WOLSEY zich alsnu met zijn pogingen tot Rome zelf. LEO X was, naar wij gezien hebben, juist overleden (1522). De kardinaal zond dan PACE naar Rome, met last om aan de kardinalen onder de aandacht te brengen, dat bijaldien zij een gunsteling kozen van KAREL of van FRANS, zij zich de vijandschap van de een of de andere van deze vorsten zouden op de hals halen: en dat, zo zij hun keus uitbrachten op een zwakke Italiaanse

priester, de apostolische Stoel de prooi moest worden van de sterkste. "De opstand van LUTHER en de eerzucht van de keizers," zo heette het verder, "brengen het pausdom in gevaar. Er is slechts één middel om het dreigende gevaar te ontkomen, ... Dit middel is *dat gij mij kiest*"....*(18)* En nu voort, haast u! voegde WOLSEY er bij, voor PACK. Het conclave nu werd te Rome de 27ste december geopend, en WOLSEY werd voorgesteld; doch de kardinalen waren over het algemeen niet gunstig gestemd voor zijn verkiezing. "Hij is te jong," zei de een, "te streng," sprak een ander. "Hij zal de zetel van het pausschap in Engeland vestigen, en niet te Rome," werd door velen aangevoerd. Hij bekwam geen twintig stemmen. "De kardinalen," zo schreef de Engelse gezant, "twistten en gromden onder elkaar, en hun kwade trouw en hun haat namen met elke dag toe." Van de zesde dag af aan werd hun slechts één schotel gezonden; en nu kozen zij als in wanhoop ADRIAAN, die ‘s keizers leermeester was geweest, en toen was het geroep: *Papam habemus*! Gedurende deze gehele tijd werd WOLSEY te Londen door eerzucht als verteerd, en hij telde de dagen en de uren. Ten laatste ontving hij een bericht uit Gend, dat van de 22ste januari gedagtekend was, en waarin het heette: "De negende januari is de kardinaal van Tortosa gekozen geworden!" WOLSEY was op het punt om zijn zinnen te verliezen. Om KAREL te winnen had hij de alliantie met FRANS I opgeofferd; er was geen kunstgreep welke hij niet in het werk had gesteld; en nochtans had KAREL, in weerwil zijner verbindtenissen, de verkiezing van zijn leermeester bewerkt!....De keizer besefte dat de kardinaal hevig vergramd moest zijn, en poogde daarom hem te bevredigen. "De nieuwe paus" zo schreef hij, "is oud en ziekelijk *(19)*; hij kan niet lang zijn ambt bekleden....Verzoek de kardinaal van York uit mijn naam *dat hij de meeste zorg heeft voor zijn gezondheid*."

(18) The sole way....was to chuse him. HERBERT, p. 110.
(19) The new elect is both old, sickly....so that he shall not have the office long. COTTON MSS. Galba, B. VII, p. 6..

De botte schoolmeester.

KAREL deed meer dan dit. Hij bezocht Londen in persoon, onder voorwendsel van zijn verloving met MARY van Engeland, en hij stemde erin toe, dat in de overeenkomst, die toen gemaakt werd, een artikel werd ingevoegd, waarbij HENDRIK VIII en de machtige keizer zich verbonden, dat bijaldien een van hen het traktaat schenden mocht, die dan voor WOLSEY verschijnen, en zich naar zijn beslissingen gedragen zou *(20)*. De kardinaal, die door dergelijke onderworpenheid zeer gestreeld was, werd kalmer gestemd; en te gelijkertijd werd hij met de blijdste hoop gevleid. "Die botte schoolmeester van KAREL," zo werd hem gezegd," is op het Vaticaan gekomen, van niemand anders dan zijn keukenmeid vergezeld. Gij, daarentegen, zult daar weldra uw intrede doen, van al uw grootheid omringd." Om zeker te zijn van zijn spel, knoopte WOLSEY heimelijk onderhandelingen aan met FRANS I; en voorts verbeidde hij de dood van de paus *(21)*.

(20) Both princes appearing before the cardinal of York as judge. Art. HERBERT, p. 118.
(21) Mortem etiam Adriani expectat. SANDERUS, p. 8. VIII.

VIII.

Tyndale.

Terwijl de kardinaal geen kuiperijen ontzag, om zijn zelfzuchtige oogmerken te bereiken, was TYNDALE stil en nederig er mee bezig, om het grote denkbeeld te verwezenlijken, dat aan

Engeland de Heilige Schrift moest in handen geven.

Nadat hij een droevig afscheid had genomen van het herenhuis van Sodbury, had de geleerde onderwijzer zich begeven naar Londen. Dit gebeurde omstreeks het einde van het jaar 1522, of in de aanvang van 1523. Hij had de universteit vaarwel gezegd, en het huis van zijn beschermer verlaten; - zijn zwervend leven zou nu beginnen: maar een dichte sluier bedekte voor hem al het kommervolle daarvan. TYNDALE, die iemand was van eenvoudige manieren, ingetogen, ondernemend en grootmoedig; die vermoeienis noch gevaar ontzag, die onwankelbaar vast stond in zijn plicht, die gezalfd was met de Heilige Geest, wiens hart van liefde gloeide voor zijn broeders, die van menschelijke traditiën vrij was geworden; de dienaar van God alléén, en die niets zocht buiten JEZUS CHRISTUS; die een rijke verbeelding bezat, gevat was in het antwoorden, en iemand was van een treffende welsprekendheid - zulk een man had kunnen schitteren in de eerste rangen; maar hij gaf de voorkeur aan een leven van de afzondering in een vergeten hoek, indien hij slechts de goddelijke Schriften voor zijn landgenoten mocht toegankelijk maken. Waar nu kon hij zodanige stille wijkplaats vinden? Dit was het wat hij zichzelf afvroeg, terwijl hij in eenzaamheid zijn weg naar Londen vervolgde. De metropolitaan - zetel werd destijds bekleed door CUTHBERT TONSTALL, die meer staatsman en geleerde dan kerkelijke was. ERASMUS had hem "de eerste Engelsman voor de Griekse en Latijnse letterkunde" genoemd. Deze lofspaak van de geleerde Hollander kwam TYNDALE nu te binnen *(1)*. Het is het Griekse Testament van ERASMUS geweest dat mij tot CHRISTUS bracht, zei hij tot zichzelf; waarom zou dan het huis van de vriend van ERASMUS mij niet een schuilplaats aanbieden, opdat ik dat Testament kan overzetten?...Eindelijk kwam hij in Londen aan, en als vreemdeling in deze dicht bevolkte stad doorkruiste hij de straten, beurtelings met hoop in het hart of aan vrees ten prooi.

(1) As I thus thought, the bishop of London came to my remembrance TYNDALE, Doctr. Tr. p. 395.

***Het* Woord *en de* genade.**

Dewijl TYNDALE door Sir JOHN WALSH was aanbevolen aan Sir HARRY GUILDFORD, ambtenaar voor ‘s konings bijzondere uitgaven *(2)*, en door deze wederom aan onderscheidene priesters, begon hij bijna terstond met prediken, voornamelijk in de St. Dunstan’skerk: en zo bracht hij in het hart van de hoofdstad de waarheid over, welke van de boorden der Severn was verdreven geworden. Het *Woord* van God was hem de grond van de zaliging, en de *genade* Gods daarvan het wezen. Zijn vlugge geest stelde de waarheden welke hij verkondigde op indrukmakende wijze voor. Hij zei bij zekere gelegenheid: - "Het is het bloed van CHRISTUS dat de poorten des hemels opent, en niet uw werken. Maar ik vergis mij.....Ja zeker, als gij het zo begeert, door *uw goede werken* zult gij behouden worden. - Doch, verstaat mij wél, - niet door de werken welke *gij* verricht hebt, maar door die welke CHRISTUS heeft gedaan voor u. CHRISTUS is in u, en gij in Hem; gij zijt met Hem onverbrekelijk verbonden; en daarom zijn zijn werken de uwe. Gij kunt niet verdoemd worden, tenzij CHRISTUS verdoemd wordt met u; en evenmin kan CHRISTUS gezaligd worden, tenzij gij gezaligd zijt met Hem *(3)*." Dit helder inzicht van de rechtvaardiging door het geloof plaatst TYNDALE onder de hervormers. Hij is niet gezeten geweest op een bisschoppelijke troon, en heeft geen zijden mantel gedragen. Integendeel. Hij heeft het schavot beklommen, en is met een mantel des vuurs omhuld geweest. In de dienst van een gekruisigde Verlosser is deze laatste onderscheiding hoger dan de eerste.

(2) The king's comptroller.
(3) Thou canst not be damned, except Christ be damned with thee: neither can Christ be saved exccpt thou be saved with him. TYNDALE, Doctr. Tr. p. 79

De Schrift de standaard.
Inmiddels hield de taak van de Bijbelvertaling hem voornamelijk bezig. Hij sprak daarover met zijn bekenden, en sommigen van hun waren tegen zijn plan. "Het onderricht van de doctoren alléén kan ons de Schrift doen verstaan," spraken deze en gene kooplieden van de City. "Dat wil zeggen," antwoordde TYNDALE, "in dit geval moet ik de *el* meten met het *laken*"*(4)*. "Ziet hier," zo vervolgde hij, terwijl hij zich van een praktisch voorbeeld bediende, "in uw winkel zijn twintig stukken laken van verschillende lengten....Meet gij nu de el met deze stukken goed, of het goed met de el?....De algemene standaard is de Schrift."

(4) I must measure the mete yard by the cloth Ibid. p. 153.

Deze vergelijking vond geredelijk ingang bij de kleinhandelaars van de hoofdstad.

De aanbevelingen.
Steeds verlangende om zijn ontwerp ten uitvoer te brengen, trachtte TYNDALE kapellaan te worden van de bisschop *(5)*; en zijn eerzucht was dus zediger dan die van WOLSEY. De bekwame "helleen" bezat hoedanigheden, welke niet missen konden de bisschop, de geleerdste Engelsman, wat Griekse letterkunde betrof, zeer te behagen. TONSTALL en TYNDALE hadden smaak in dezelfde schrijvers en lazen dezelfde boeken. De gewezen huisonderwijzer besloot dan zich de weg te banen, door middel van de sierlijke en zoetvloeiende discipel van RADICUS en GORGIAS. "Hier heb ik een der redevoeringen van ISOCRATES, welke door mij vertaald is in het Latijn," zei hij tot Sir HARRY GUILDFORD: "ik zou graag kapellaan worden van zijn lordschap, de bisschop van Londen; wilt gij hem verzoeken deze kleinigheid aan te nemen? ISOCRATES is een goede aanbeveling bij een geleerde; doch wilt gij zo vriendelijk zijn de uwe daarbij te voegen?" GUILDFORD sprak er de bisschop over, stelde hem de vertaling ter hand, en TONSTALL beantwoorde hem met die welwillendheid, welke hij aan een ieder betoonde. "Uw zaak staat goed," sprak GUILDFORD tot TYNDALE; "schrijf nu maar een brief aan zijn lordschap, en breng die zelf *(6)*."

(5) He laboured to be his chaplain. Fox, Acts, IV, p. 617.
(6) He willed me to write an epistle to my lord, and to go to him myself. Ibid.

Ja of Nee! Bisschop Tonstall.
Nu begonnen TYNDALE's hoopvolle verwachtingen in vervulling te komen. Hij schreef zijn brief zo goed hem dat mogelijk was, beval zich Gode aan, en begaf zich toen op weg naar het bisschoppelijk paleis. Hij was gelukkig bekend met WILLIAM HEBILTHWAYTE, een van de bedienden van de bisschop, wie hij de brief overhandigde. HEBILTHWAYTE bracht de brief daarop aan zijn lordschap, terwijl TYNDALE bleef wachten. Zijn hart werd geweldig geslingerd door vrees en hoop. Zou hij nu ten laatste de zolang gewenste wijkplaats gevonden hebben? Het antwoord van de bisschop zou beslissend kunnen zijn voor zijn gehele leven. Zo de deur hem geopend wordt, - zo de vertaler der Schrift zich vestigen mag binnen het bisschoppelijk paleis, waarom zou dan niet zijn Londense beschermer evenzeer, als uit zijn hand, de waarheid aannemen, gelijk dit met zijn beschermer van Sodbury het geval was geweest? En gebeurde dit, welk een toekomst dan voor de Kerk, en voor het koningrijk!....De

Hervorming klopte aan de deur der hiërarchie van Engeland, en deze laatste zou nu met ja! of nee! antwoorden. Na enige ogenblikken toevens kwam HEBILTHWAYTE terug, en sprak: "ik moet u bij de bisschop brengen." TYNDALE twijfelde nu niet of hij had zijn wens bereikt. De bisschop was te minzaam, om een gehoor te weigeren aan iemand, die tot hem kwam met de drievoudige aanbeveling van ISOCRATES, van de "comptroller" en van ‘s konings oude wapenbroeder. Hij ontving TYNDALE zeer vriendelijk, hoewel een weinig koelheid daaronder was gemengd, alsof hij in hem iemand zag, wiens bekendschap voor hem, bisschop, gevaarlijk kon worden. Toen TYNDALE hem zijn wensen had blootgelegd, haastte de bisschop zich te antwoorden: "Ach! mijn huis is vol; ik heb op dit ogenblik meer mensen dan ik plaatsen kan *(7)*." TYNDALE was door dit antwoord uit het veld geslagen. De bisschop van Londen was een geleerd man, maar hem ontbrak moed en standvastigheid; hij gaf de rechterhand aan de vrienden van de letteren en van het Evangelie, en de linkerhand aan de voorstanders van de priesters, en trachtte zo met beiden op goede voet te blijven. Doch wanneer hij tussen de twee partijen te kiezen had, waren kerkelijke belangen de sterkste. Hij was ook overvloedig omringd van bisschoppen, priesters en leken, die hem door hun geschreeuw vrees aanjoegen. Deed hij daarom enkele schrede voorwaarts, dan trad hij even schielijk terug. Nochtans waagde TYNDALE zijn wens met een woord nader aan te binden; doch de prelaat bleef zoo koel als tevoren. Geleerden, zo als hij, spotten wel met de domheid van de monnikken, doch waren daarom nog geenszins gereed om een kerkelijk stelsel aan te tasten, dat hun zulke rijke inkomsten opleverde. Zij namen de nieuwe denkbeelden aan in theorie, maar niet in praktijk. Zij waren zeer gereed om daarover aan tafel discussie te voeren, doch niet om ze van de leerstoel te verkondigen; en terwijl zij alle achting betoonden voor het *Griekse* Testament, zouden zij dat zelfde Testament aan stukken hebben willen scheuren, waar het hun in de taal van het land onder de ogen kwam. "Als gij maar eens goed rondziet in Londen," zei TONSTALL koel tot de arme priester, "zult gij zeker wel de een of andere geschikte plaats bekomen." Dit was alles wat TYNDALE verkrijgen kon. HEBILTHWAYTE deed hem uitgeleide tot aan de deur, en de "helleen" vertrok, treurig en terneer geslagen.

(7) My Lord answered me, his house was full. TYNDALE, Doctr. Tr. p. 395.

Vertrouwen.

Zijn verwachtingen waren teleurgesteld. Gelijk hij nu van de oevers van de Severn verdreven was, en zonder ‘t huis in de hoofdstad omdoolde, - wat zou er worden van de vertaling van de Heilige Schrift? "Helaas!" sprak hij, "ik ben bedrogen geweest *(8)*...van de bisschoppen is niets te verwachten.... CHRISTUS werd op de wang geslagen voor de bisschop (hogepriester); PAULUS ontving vuistslagen voor de bisschop (hogepriester) *(9)*....en een bisschop heeft mij nu ook afgewezen." Doch zijn droefgeestigheid duurde niet lang; hij droeg een beginsel van grote veerkracht om in zijn gemoed. "Ik honger naar het Woord van God," sprak hij, "en ik zal het overzetten, wat zij ook mogen zeggen of doen. God zal mij niet laten bezwijken. Hij heeft geen enkele mond geschapen, zonder daarvoor spijze te hebben, en geen lichaam, zonder te voorzien in wat het tot kleding behoeft *(10)*."

(8) I was beguiled. TYNDALE, Doctr. Tr. p. 395.
(9) Christ was smitten before the bishop. Expositions, p. 59.
(10) God never made mouth but He made meat for it, nor body but He made raiment also. TYND. and FRYTH’s Works, II, p. 349.

Humphrey Monmouth. Een vijand bekeerd.

Dit vertrouwen was niet misplaatst. Het werd het voorrecht van een leek, om te geven wat de bisschop geweigerd had. Onder TYNDALE's hoorders in St. Dunstan's kerk was een rijk koopman, met name HUMPHREY MONMOUTH, die Rome had bezocht, en jegens wie (gelijk ook jegens zijn tochtgenoten) de paus zo vriendelijk was geweest, dat hij hem zekere Roomse curiositeiten had geschonken, zo als aflaten, *a culpß et a poenâ*. Alle jaren vertrokken schepen, met zijn handelsvoortbrengselen bevracht, van Londen naar vreemde landen. Hij had vroeger de prediking van COLET in de St. PAULUSkerk bijgewoond, en sinds het jaar 1515 had hij Gods Woord gekend *(11)*. Hij was een der minzaamste en voorkomendste mensen van Engeland; zijn huis stond open voor de vrienden van geleerdheid en des Evangelies, en zijn bibliotheek bevatte de nieuwste geschriften. Terwijl hij JEZUS CHRISTUS had aangedaan, was het voornamelijk het streven van MONMOUTH geweest, om Zijn verheven karakter der liefde na te volgen. Hij ondersteunde op grootmoedige wijze priesters en mannen van letteren uit zijn beurs. Hij betaalde veertig pond sterling aan de kapellaan van de bisschop van Londen; een gelijke som aan die des konings, aan de provinciaal der Augustijnen, en aan anderen meer. LATIMER, die nu en dan zijn gast was, deelde eens op de predikstoel een anecdote mee, die karakteristiek was ten aanzien van de vrienden van de Hervorming in Engeland. Onder degenen die MONMOUTH geregeld aan zijn tafel ontving, was ook een van zijn armste geburen, een ijverig Roomsgezinde, wie de edelmoedige gastheer menigmaal ook geld had geleend. Eens nu wanneer de vrome koopman zich beijverde om de Schrift te verheerlijken en hij daarentegen het pausdom aantastte, werd deze gebuur plotseling bleek, stond van tafel op, en verliet het vertrek. - "Ik zal nimmer weer een voet over zij n' drempel zetten," zei hij tot zijn vrienden, "en ik zal ook geen duit meer van hem lenen *(12)*."

Daarop begaf hij zich naar de bisschop, en bracht een aanklacht tegen zijn weldoener in. MONMOUTH vergaf hem dit, en trachtte hem weer terug te winnen als vriend; maar zijn verstoorde buurman ontweek hem altijd opzettelijk. Op zekere dag echter ontmoetten zij elkaar in een straat, die zo nauw was dat hij MONMOUTH ditmaal niet ontlopen kon. "Ik zal hem voorbijgaan, zonder hem aan te zien," sprak de ijverige Roomsgezinde, terwijl hij het hoofd afwendde. Maar MONMOUTH ging recht op hem toe, nam hem bij de hand, en zei deelnemend: "Buurman, welk kwaad heb ik u toch gedaan?" en hij sprak nu verder zo liefderijk, dat de arme man, in plaats van vertoornd te blijven, zich op de knieën wierp, in tranen uitbarstte, en hem om vergiffenis smeekte *(13)*. Zodanig was de geest, die in de eerste aanvang reeds het werk van de Hervorming in Engeland bezielde! Dat werk was wèlbehagelijk voor God, en vond goedkeuring bij de mensen. -

(11) The rich man began to be a Scripture man LATIMER's Sermons, p. 440. (PARK. Soc).
(12) He would borrow no (more) money of him. LATIMER's Works, I, p. 441.
(13) By and by he fell down upon his knees and asked his forgiveness. Ibid.

Daar MONMOUTH zozeer gesticht werd door de prediking van TYNDALE, deed hij naar zijn inkomsten onderzoek. "Ik heb er geen *(14)*," was het antwoord, "maar ik hoop in dienst van de bisschop te komen." Dit was vóór zijn bezoek bij TONSTALL. Doch toen TYNDALE al zijn hoop teleurgesteld zag, ging hij naar MONMOUTH en verhaalde hem alles. "Kom bij mij wonen," sprak de rijke koopman, "en werk daar." God deed aan TYNDALE naar zijn geloof. Eenvoudig, matig, en arbeidzaam van aard studeerde hij nacht en dag *(15)*; en daar hij er voor wenste te zorgen, dat zijn geest niet bezwaard werd door het overtollig genot van spijs en drank *(16)*, ontzegde hij zich standvastig de lekkernijen van de tafel van zijn gastheer, en

gebruikte niets dan gekookt vlees en dun bier *(17)*. Het mag zelfs schijnen, dat hij de eenvoudigheid in zijn kleding wat al te ver dreef *(18)*. Door zijn omgang en zijn goed voorbeeld stortte hij het heldere licht van de christelijke deugden over het huis van zijn begunstiger uit, en MONMOUTH kreeg hem met elke dag meer lief.

(14) He told him that he had none (living) at all. Fox, Acts IV, p. 617.
(15) Studying both night and day. STHYPE, Records. I, p. 664.
(16) Being overcharged with surfeiting.
(17) He would eat but sodden meat and drink but small single beer. Ibid.
(18) He was never seen in that house to wear linen about him. Ibid.

Werkzaamheid van Tyndale.

TYNDALE maakte vorderingen met zijn werk, toen JOHN FRYTH, de wiskundige van King's College, uit Cambridge, in Londen aankwam. Het is waarschijnlijk dat TYNDALE, daar hij behoefte voelde aan een medearbeider, hem had uitgenodigd. Verbonden, gelijk LUTHER en MELANCHTON, hielden de twee vrienden tezamen menig belangrijk gesprek. "Ik wil mijn leven wijden aan de Kerk van JEZUS CHRISTUS," zei FRYTH *(19)*. "Om een goed mens te zijn, moet men een groot deel van zichzelf aan zijn ouders wijden, en een nog groter deel aan zijn vaderland; maar het grootste deel van allen aan de Kerk des Heeren." - "Het volk moet het Woord van God kennen *(20)*," spraken beiden. "De verklaring van het Evangelie, zonder tussenkomst van conciliën of pausen, is voldoende om een zaligmakend geloof te doen ontstaan in de harten," zeiden zij. Zij zonderden zich dan af, in het kleine vertrekje aan het huis van MONMOUTH, en zetten hoofdstuk voor hoofdstuk uit het Grieks in duidelijk Engels over. De bisschop van Londen wist niets van het grote werk, waaraan men zo dicht in zijn nabijheid bezig was; en alles ging naar de wens van TYNDALE, toen de arbeid door een onvoorziene omstandigheid werd afgebroken.

(19) Wholly to consecrate himself unto the Church of Christ. TYNDALE and FRYTH's Works, III, p. 73, 74.
(20) That the poor people might also read and see the simple plain word of God. Fox Acts, V, p. 148.

Longland's ijver. Oorlog tegen ketterse boeken.

LONGLAND, de vervolger van de Christenen uit Lincolnshire, bepaalde zijn bedrijvigheid niet binnen de grenzen van zijn diocese. Hij belegerde veeleer de koning, de kardinaal, en de koningin, met zijn plannen en voorstellen van vervolging; waarbij hij gebruik maakte van de invloed van WOLSEY op HENDRIK, en van die van HENDRIK op WOLSEY. "Zijn majesteit," zo schreef hij aan de kardinaal, "toont in deze heiligen kamp evenveel goedheid als ijver....maar spoor hem toch aan, om de vijanden Gods terneer te werpen." En waar hij zich tot de koning wendde, sprak de biechtvader, om hem temeer aan te zetten: "De kardinaal zal de grote excommunicatie afkondigen, tegen allen die LUTHER's boeken bezitten of zijn denkwijze volgen; en hij zal ook de boekverkopers voor de magistraat een verbintenis doen tekenen, dat zij gene ketterse boeken zullen verkopen." "Uitmuntend!" zei HENDRIK, met een veelbeduidende glimlach; "en ik denk dat die verbintenis voor de magistraat hun vrij wat meer vrees zal inboezemen, dan de kerkelijke excommunicatie." En toch zouden de gevolgen van de kerkelijke excommunicatie ernstig genoeg zijn; immers een ieder die volhardde in zijn "vergrijp," zou door de wet ten vure toe vervolgd worden *(21)*. - Eindelijk, tot de koningin zei de biechtvader: "Wij hebben gene zekerheid genoeg, door verbodswetten op de pers. Die ellendige boeken komen tot ons over, uit Duitsland, Frankrijk en de Nederlanden; en zij

worden zelfs in ons eigen midden gedrukt. Daarom, mevrouw, moeten wij bekwame mannen ertoe opleiden en stellen, om de betwiste punten te bestrijden en te weerleggen, opdat de leken, aan de een kant door middel van redeneringen en bewijsgronden, en aan de andere zijde door vrees voor straf, in gehoorzaamheid mogen gehouden worden *(22)*." In het systema van de bisschop was "vuur" het hoofdargument van Roomse geleerdheid. Het eigenlijke gronddenkbeeld van het Jezuitisme, is reeds zichtbaar in dit begrip van de biechtvader van HENDRIK VIIl. Dit stelsel is ook de natuurlijke ontwikkeling van het Romanisme.

(21) Ad ignem. ANDERSON's Annals of the Bible, I, p. 42.
(22) ANDERSON, Bible Annals, I, p. 42, 43 HERBERT zegt (p. 147): "to suspend the laity betwixt fear and controversies."

De "rebellen."
TONSTALL, die door LONGLAND werd aangedreven, en die wenste zich een even vurig kerkelijke te betonen, als hij eenmaal bekwaam staatsman en gevierd geleerde was geweest - TONSTALL, de vriend van ERASMUS, begon te vervolgen. Hij zou ongaarne bloed vergoten hebben, gelijk LONGLAND; doch er zijn maatregelen die de geest folteren en niet het lichaam, en van welke de gematigdste gemoederen niet schromen gebruik te maken. JOHN HIGGINS, HENRY CHAMBERS, THOMAS EAGLESTONE, een priester met name EDMUND SPILMAN, en sommige andere Christenen te Londen, waren gewoon samen te komen, en gedeelten van de Bijbel in het Engels te lezen; en zij verklaarden openlijk, "dat LUTHER in zijn pink meer geleerdheid bezat dan alle doctoren van Engeland *(23)*." De bisschop beval dat deze "rebellen" in hechtenis gesteld zouden worden; en nu vleide hij hen beurtelings en joeg hun vrees aan, en dreigde hen met een wrede dood (die hij hun toch bezwaarlijk zou hebben aangedaan); en door deze behendige wijze van doen bracht hij hen werkelijk tot zwijgen *(24)*.

(23) LUTHER had more learning in his little finger...Fox, Acts, V, p. 179.
(24) For fear of his cruelty and the rigours of death. Ibid. p. 178.

TYNDALE, die getuige was van deze vervolging, werd door de vrees beklemd, dat de brandstapel hem in zijn arbeid nog storen zou. Indien de zulken, die enige kleine gedeelten van de Schrift gelezen hadden, met de dood bedreigd werden, wat moest hij dan niet verwachten, die zich met een overzetting van de gehele Bijbel bezig hield? Zijn vrienden baden hem, dat hij zich aan de nasporingen van de bisschop onttrekken zou. "Ach!" riep hij uit, "is er dan volstrekt gene plaats waar ik de Bijbel vertalen kan?....Niet slechts het huis van de bisschop van Londen, maar geheel Engeland is voor mij gesloten *(25)*."

(25) But also that there was no place to do it in all England. TYND. Doctr. Tr. 396.

Het schip. Voor alles geld.
Hij deed nu een grote opoffering. Daar erin zijn eigen land geen plekje te vinden was, waar hij het Woord van God kon overzetten, wilde hij zodanige plaats gaan zoeken onder de natiën van het vasteland. Het is zo, hij kent de mensen niet daar ginds; hij is zonder hulpmiddelen; misschien wacht hem daar vervolging en dood....Geen nood! Er moet toch enige tijd verlopen, voor het bekend is wat hij ondernam, en wellicht zal het hem inmiddels gelukt zijn de Bijbel te vertalen. Hij sloeg op Duitsland het oog. "God heeft ons niet bestemd tot een rustig leven hier beneden" sprak hij *(26)*. "Zo Hij ons tot de vrede roept, aan de zijde van JEZUS

CHRISTUS, roept Hij ons tot de oorlog, aan de kant van de wereld." Er lag op dat ogenblik op de Theems een schip in lading, dat naar Hamburg bestemd was. MONMOUTH gaf TYNDALE tien pond sterling als een reispenning, en andere vrienden droegen een gelijke som bij. Hij liet de helft van dit bedrag in handen van zijn weldoener achter, om tot voorziening in zijn latere behoeften te strekken, en maakte zich toen gereed om Londen te verlaten, waar hij nu een jaar had doorgebracht. Verstoten door zijn landgenoten, vervolgd door de geestelijkheid, en met niets anders bij zich dan zijn Nieuw Testament en zijn tien ponden sterling, begaf hij zich aan boord van het schip, terwijl hij, naar het bevel van zijn Meester, het stof afschudde van zijn voeten. En dit stof viel op de priesters van Engeland neer. Hij voelde zijn gramschap ontsteken tegen die hiërarchie, welke Rome, in de dagen van paus GREGORIUS de Grooten en van de zendeling AUGUSTINUS, over zijn volk gebracht had. Hij sprak zijn ergernis uit, zegt de historieschrijver, over de domme monnikken, de hebzuchtige priesters, en de trotse prelaten *(27)*, die een goddeloze krijg voerden tegen God. "Wat drijven de priesters toch voor een handel!" zei hij, in een van zijn latere geschriften. "Zij moeten voor alles geld hebben: geld voor het dopen, geld als kraamvrouwen haar' kerkgang doen, geld bij huwelijken, geld bij begrafenissen, geld voor beelden, boetedoeningen, zielmissen, klokken, orgels, kelken, mantels, koorklederen, schenkkannen, wierookvaten, en alle soorten van sieraden. Arme schapen! De pastoor knipt, de hulpprediker scheert, de wijkpriester plukt, de bedelmonnik rukt, de aflaatkramer schraapt....u ontbreekt alleen nog maar de slachter, die u vilt en het afgestroopte vel meeneemt *(28)*! En die slachter zal u niet lang met rust laten. Waarom zijn uw prelaten in het rood gekleed? Omdat zij gereed zijn het bloed te vergieten, van een ieder die het Woord van God zoekt *(29)*. De priesters zijn de gesels van de staten, de verwoesters van de koninkrijken; en als zodanig ontnemen zij het volk niet slechts de Heilige Schrift, maar ook bloei en vrede. Terwijl zij de overhand hebben in de raadsvergaderingen des lands, dulde zij in hun raad geen leken *(30)*; terwijl zij over alles heersen, gehoorzamen zij niemand; en terwijl zij alles dienstbaar maken aan hun eigen grootheid, spannen zij tegen ieder koninkrijk samen *(31)*." Geen koninkrijk nu zou meer dan Engeland het voorwerp zijn van de aanslagen en praktijken des pausdoms, van welke TYNDALE spreekt; doch evenzeer zou geen ander koninkrijk zich meer onherroepelijk van de macht van Rome vrij maken. -

(26) We be not called to a soft living Ibid. II, p. 249.
(27) Marking especially the demeanour of the preachers, and beholding the pomp of the prelates. Fox, Acts, V, p. 118.
(28) The parson sheareth, the vicar shaveth, the parish priest polleth....Doctr. Tr. p. 238. Obedience of a Chr. Man.
(29) Ibid. p. 251.
(30) But of their councils is no man. Fox, Acts. V, p. 285.
(31) Doctr. Tr. p. 191.

De priesters beoordeeld.

Inmiddels verliet TYNDALE de kusten van het land zijner geboorte; doch met het oog op het vreemde land geslagen, herleefde de hoop in zijn hart. Hij zou nu vrij zijn, en van deze vrijheid wilde hij gebruik maken, om het Woord van God uit de gevangenschap te bevrijden, waarin men het zo lang gehouden had. "De priesters," zo zeide hij eenmaal, "hebben, toen zij CHRISTUS hadden ter dood gebracht, zijn graf met hellebaarden *(32)* omringd, om Hem in dat graf te houden, en te beletten dat Hij niet weer opstond; en even zo hebben onze priesters het Testament Gods begraven, en al hun streven is, om het te doen begraven blijven, en te

verhinderen dat het niet worde opgewekt *(33)*. Maar de ure des Heeren is gekomen, en niets kan meer het Woord van God verhinderen, gelijk eenmaal niets JEZUS CHRISTUS heeft kunnen beletten, om op te staan uit het graf." Inderdaad, de arme, eenvoudige man, die destijds naar Duitsland zich inscheepte, zou van de oevers van de Elve het eeuwig Evangelie zenden aan zijn landgenoten.

(32) Pole axes Fox, Acts. v. p. 223
(33) TYNDALE, Doctr. Tr. p. 251.

IX.

Gelovigen in Cambridge.

Dit schip voerde niet alle hoop van Engeland mee. Te Cambridge had zich een vereniging van Christenen gevormd, waarvan RILNEY het middelpunt uitmaakte. Hij kende thans geen ander canoniek recht dan de Schrift, en had een' nieuwe Meester gevonden, "de Heiligen Geest van CHRISTUS," zegt een geschiedschrijver. Ofschoon hij beschroomd was van aard, en zijn gezondheid meermalen leed, door de vermoeienis van zijn vasten en nachtwaken, was erin zijn taal een leven, een vrijheid en een kracht, welke sterk met zijn zwakkelijk voorkomen contrasteerde. Hij wenste allen met wie hij in aanraking kwam tot de kennis van God te brengen (1); en langzamerhand drongen werkelijk de stralen van de Evangeliezon, die toen aan het firmament van de Christenheid uit de kimmen rees, door de oude vensters van de "Colleges" binnen, en verlichtten de eenzame vertrekken van deze en genen van de magisters en *fellows*.

George Stafford.

Magister ARTHUR, Magister THISTLE van Pembroke Hall, en Magister STAFFORD waren onder de eersten die zich bij BILNEY voegden. GEORGE STAFFORD, professor van de theologie, was een man van diepe geleerdheid en van een' vrome wandel, en duidelijk en nauwkeurig in zijn onderwijs. Hij werd bewonderd door iedereen te Cambridge: zodat zijn bekering, gelijk die van zijn vrienden, onder de partij der schoolgeleerden groot opzien baarde. Doch een bekering die nog meer de aandacht trok dan die van STAFFORD, was bestemd om van de Engelse Hervorming een' kampvechter te schenken, uitstekender dan STAFFORD en BILNEY beiden.

(1) So was in his heart an incredible desire to allure many Fox, Acts. IV. p. 620.

Hugh Latimer. De duivelbezwering. Latimer's studies.

Er was op dit ogenblik te Cambridge een priester die om zijn hete fanatieke geest bekend stond. Bij de processen, en onder de praal, de gebeden en gezangen van de optocht, moest wel iedereen een Meester van de vrije kunsten (Master of Arts) in het oog vallen, die omtrent dertig jaren oud zal zijn geweest, en die met opgeheven hoofd trots het kruis droeg van de universiteit. HUGH LATIMER (want dus was zijn naam) paarde een bijtend vernuft aan een opbruisend gestel, en aan een' onvermoeide ijver; en hij was steeds gereed, om de misslagen van zijn tegenstanders tot het voorwerp van zijn' scherpe spot te maken. Er was meer geest en scherts in zijn karakter, dan gewoonlijk bij zulke fanatieke gemoederen wordt aangetroffen. Hij volgde de vrienden van het Woord van God in de bijeenkomsten en huizen, waar zij gewoonlijk vergaderden, disputeerde met hen, en drong er bij hen op aan, dat zij hun geloof verzaken zouden. Hij was een tweede SAULUS, en zou weldra ook in een ander opzicht de

Apostel van de Heidenen gelijken. Hij zag het eerste levenslicht in het jaar 1491, in het graafschap Leicester. De vader van HUGH was een eerzaam yeoman; en, van een van zijn zes zusters vergezeld, had de kleine jongen dikwijls in het veld de honderd schapen gehoed die tot de pachthoeve behoorden, of ook de dertig koeien huiswaarts gedreven, naar zijn moeder, wier taak het was ze te melken (2). In 1497, toen de rebellen uit Cornwallis, onder lord AUDLEY, te Blackheath hun kamp hadden opgeslagen, had onze pachthoevenaar zijn verroeste wapenrusting aangetogen, en was hij te paard gestegen, om aan de roepstem der kroon te voldoen. HUGH, die toen slechts zes jaren oud was, zag hem vertrekken; en alsof hij gewild had om óók zijn kinderlijk aandeel te hebben aan de strijd, had hij de riemen van zijns vaders harnas vastgemaakt (3). Twee en vijftig jaren daarna bracht hij deze omstandigheid in herinnering, ter gelegenheid dat hij predikte voor koning EDUARD. Het huis van zijn' vader stond altijd voor de buren open; en nooit ging er een arme van de deur weg, zonder een aalmoes ontvangen te hebben. De oude man voedde zijn kinderen op in liefde voor de mensen en in de vreze Gods; en daar hij met blijdschap het vroeg ontwikkeld verstand van zijn' zoon had opgemerkt, liet hij hem zijn eerste opleiding op de plattelandscholen ontvangen, en zond hem vervolgens, op veertienjarige ouderdom, naar Cambridge. Dit was in 1505, juist toen LUTHER in het Augustijnerklooster kwam.

(2) My mother milked thirty kine. LATIMER's Sermons, (PARKER ed.) p. 101.
(3) I can remember that I buckled his harness. Ibid

De zoon van de yeoman uit Leicestershire was vrolijk, zeer gesteld op vermaak, en van een' aangename omgang, terwijl hij veelvuldig deel nam aan de uitspanningen van zijn medestudenten. Eens op een' dag, toen zij gezamenlijk aan tafel zaten, riep een van het gezelschap uit: *Nil melius quam laetari et facere bene*! —"Er is niets beters, dan zich te verblijden, en goed te doen (4)." —"Weg met dat bene!" antwoordde een monnik van een onbeschaamd voorkomen; "ik zou het wel over zee wensen (5); het bederft al het andere." De jonge LATIMER was over deze aanmerking zeer verbaasd. "Ik begrijp het nu," zei hij later, "dat een zal de monniken zwaar vallen, wanneer zij Gode rekenschap te doen zullen hebben van hun leven." —Toen LATIMER langzamerhand ernstiger gestemd was geworden, gaf hij zich met hart en ziel aan de praktijken van de bijgeloofs over; en een zeer bigottische oude nicht nam op zich hem daarin te onderwijzen. Op zekere dag, toen een van hun naastbestaanden overleden was, zei zij tot hem: "Nu moeten wij de duivel bannen. Neem deze gewijde waskaars, mijn kind, en ga daarmee over het lijk, eerst overlangs en dan dwars, zodat gij telkens het teken maakt van het kruis."

(4) Ec 3.12.
(5) I would that *bene* had been banished beyond the sea. LATIMER's Sermons, p. 153.

De leerling deed deze duivelbezwering echter zo onhandig, dat de oude nicht hem de kaars uit de hand rukte, en gramstorig uitriep: "Het is grote jammer dat uw vader zoveel geld besteed om u te laten leren; hij zal nimmer iets van u maken (6)."

(6) It is a pity that thy father spendeth so much money upon thee. Ibid. p. 499.

Deze voorzegging werd niet vervuld. LATIMER werd *fellow* van Clare Hall in 1509, en verkreeg de graad van magister in 1514. Toen zijn klassische studiën geëindigd waren. begon hij godgeleerdheid te studeren. DUNS SCOTUS, AQUINAS en HUGO DE SANCTO VICTORE waren zijn geliefde schrijvers. Het praktikale trok hem echter bij zijn studiewerk

meer aan, dan het bespiegelend gedeelte; en hij onderscheidde zich te Cambridge meer door zijn asceticisme en zijn geestdrift, dan door zijn geleerdheid. Hij hechtte belang aan de geringste beuzelingen. Bij voorbeeld, daar het missaal voorschrijft, dat er water moet gemengd worden met de gewijde wijn, gebeurde het hem dikwijls, terwijl hij de mis bediende, dat hij ten hoogste bekommerd was, uit vreze dat hij *niet genoeg* water er had bijgedaan (7). En dergelijke bekommering liet hem gedurende de gehele godsdienstoefening geen ogenblik rust. Bij hem, gelijk bij vele anderen, nam een gehechtheid aan kleingeestige voorschriften in het hart de plaats in van het geloof aan de grote waarheden. In zijn schatting was de zaak van de Kerk de zaak van God, en hij eerbiedigde THOMAS A BECKET voor het minst even zozeer als de Apostel PAULUS. "Ik was toen" zo zei hij in 1552 "zulk een stijfzinnig papist als iemand anders in Engeland (8)." LUTHER heeft van zichzelf ecn gelijk getuigenis afgelegd.

(7) He thought he had never sufficiently mingled his massing wine with water. Fox, Acts, VIII, p. 433
(8) I was as obstinate a papist, as any was in England. Ibid. p. 334.

Het zijn maar sofisten. De sterkere. De toetssteen.

De vurige LATIMER bemerkte weldra dat niet allen die hem omringden even zo ijverig waren voor de ceremoniën van de Kerk als hij. Hij sloeg met verwondering zekere jeugdige leden van de universiteit gade, die, terwijl zij de doctoren van de School gene aandacht schonken, dagelijks samenkwamen tot het lezen en onderzoeken van de Heilige Schrift. Men dreef te Cambridge met hen de spot; "het zijn maar *sofisten*," werd er gezegd; doch scherts was hier voor LATIMER niet genoeg. Op zekere dag trad hij het vertrek binnen, waar deze *sofisten* vergaderd waren, en bad en smeekte hen, dat zij zouden ophouden met hun bestuderen van de Bijbel. Doch hij bad en smeekte tevergeefs. "Mogen wij ons hierover verwonderen?" zei LATIMER tot zich zelf. "Zien wij niet dat zelfs de leermeesters aan deze verdoolde schapen het voorbeeld geven? Magister STAFFORD, bij voorbeeld, de uitstekendste van de professoren aan de Engelse universiteiten, wijdt zijn' tijd *ad Biblia*, gelijk LUTHER te Wittenberg, en men ziet hem de Schrift volgens de Hebreeuwse en Griekse tekst verklaren! En de verrukte studenten vieren van hun kant de doctor in slechte verzen, *Qui Paulum explicuit rite et evangelium* (9)."

Dat de jongelieden zich met de nieuwe leringen bezig hielden was begrijpelijk; doch dat een doctor der godgeleerdheid dat òòk deed - welk een schande! LATIMER besloot daarom STAFFORD de handschoen toe te werpen. Hij beledigde hem (10); hij trachtte de jongelieden van Cambridge te overreden, om de professor en zijn ketters onderwijs vaarwel te zeggen; hij liet zich vinden in de zaal waar de professor zijn lessen hield, gaf tekenen van ongeduld terwijl deze aan het spreken was, en maakte zijn aanmerkingen na de afloop van de lessen. Hij predikte zelfs openlijk tegen de geleerde doctor. Doch het kwam hem tevens voordat Cambridge en Engeland met blindheid geslagen waren; immers de geestelijkheid keurde goed wat LATIMER deed—ja, hij werd er om geprezen; en toch deed die zelfde geestelijkheid voor het overige niets! Om hem intussen te troosten werd hij tot kruisdrager van de universiteit benoemd, en wij hebben hem reeds in die betrekking werkzaam gezien.

(9) Die ons de ware zin heeft verklaard van PAULUS en het Evangelie. STRYPE's Mem. I, p. 74.
(10) Most spitefully railing against him. Fox, acts, VIII, p. 437.

LATIMER verlangde zich dusdanige eer waardig te betonen. Hij had de studenten aan zich zelf overgelaten, om op STAFFORD de aanval te richten: en nu liet hij STAFFORD weer

varen, om een' uitstekender tegenstander de spits te bieden. Maar deze aanval voerde hem tot iemand *die sterker was dan hij*. Ter gelegenheid dat hij de graad verkreeg van Licentiaat van de theologie (*Bachelor of divinity*) moest hij ten aanhore der universiteit een Latijnse redevoering doen. LATIMER koos zich ten onderwerp: PHILIPPUS MELANCHTON *en zijn leerstellingen*. Had toch deze stoutmoedige ketter het niet nog zeer onlangs gewaagd, te zeggen dat de kerkvaders de zin van de Schrift veranderd hadden? Had hij niet beweerd dat, evenals die rotsen wier onderscheidene kleuren zich mededelen aan de polypen welke zich aan haar hechten (11), zo ook de doctoren van de Kerk elk zijn eigen mening geven aan de plaatsen welke zij uitleggen? En eindelijk, had hij niet gezegd een' nieuwere *toetssteen* gevonden te hebben (zodanig noemt hij de Heilige Schrift!) waaraan wij zelfs de woorden van THOMAS AQUINAS moeten beproeven?

(11) Ut polypus cuicunque petrae adhaeserit, ejus colorem imitatur. Corp. Ref. I, p. 4.

De redevoering van LATIMER maakte een grote indruk. Eindelijk (zo spraken zijn hoorders) zal dan Engeland, zal Cambridge een kampvechter voor de Kerk leveren, die de Wittenberger doctoren zal durven onder de ogen zien, en het scheepje van de Heeren redden! Doch de uitslag zou geheel verschillend zijn. Er was iemand onder de hoorders, die uithoofde van zijn kleine gestalte bijna niet werd opgemerkt; en dit was BILNEY. Hij had gedurende enige tijd de handelingen van LATIMER gadegeslagen, en zijn ijver boezemde hem belangstelling in; ofschoon het al een ijver was zonder verstand. BILNEY's geestkracht was niet groot, maar hij bezat een fijne takt, en wist de gemoederen met grote juistheid te beoordelen, waardoor hij de dwaling wél onderscheidde, en tevens in staat was om de beste middelen te kiezen tot bestrijding daarvan. Daarom noemt een geschiedschrijver hem ook "een beproever van Satans listen, die door God verordend was, om de valse munt te ontdekken, welke de vijand in omloop bracht in de Kerk (12)." BILNEY ontdekte gemakkelijk de sofismen van LATIMER; doch hij voelde tegelijkertijd liefde voor zijn' persoon, en kwam tot het besluit om hem voor het Evangelie te winnen. Maar hoe dit aan te leggen? De met vooroordelen bezette LATIMER wilde zelfs niet eens luisteren naar de Evangelische BILNEY. Laatstgemelde dacht na, bad, en overlegde ten slotte een zeer onschuldig en tevens zeer vreemd plan, dat tot een van de verwonderlijkste bekeringen heeft geleid, die in de geschiedenis vermeld worden.

(12) A trier out of Satan's subtleties. Fox, Acts, VII, p. 438.

De Ketter en de Katholiek.

Hij begaf zich naar het "College" waar LATIMER woonde. "Om de wille Gods," zo zei hij tot hem, "hoor mijn biecht aan (13)." Hier smeekte dan de *ketter* de *katholiek*, dat hij voor hem de biecht mocht afleggen! Zonderling voorwaar! - Mijn redevoering tegen MELANCHTON heeft hem ongetwijfeld bekeerd, dacht LATIMER bij zichzelf. Immers BILNEY is eenmaal een van de vroomste ijveraars geweest? - Zijn bleek gelaat, zijn vermagerd lichaam en zijn ootmoedig voorkomen zijn klare bewijzen, dat hij onder de asceten van het katholicisme moet geteld worden. En zo *hij* terugkeert, zullen allen met hem terugkeren, en de reactie te Cambridge zal volkomen zijn. De vurige LATIMER stemde dan gretig toe in het verzoek van BILNEY; en deze wierp zich nu voor de kruisdrager op de knieën, en verhaalde hem met roerende eenvoudigheid de angsten, die hij eenmaal in zijn ziel geleden had, en de pogingen die hij had in het werk gesteld om daarvan verlost te worden; dat alles echter vruchteloos was geweest, zolang hij bij het besluit was gebleven om de voorschriften der Kerk te volgen: maar dat hij de vrede van de gemoeds had gesmaakt, sedert hij geloofd had dat JEZUS CHRISTUS

is *het Lam Gods dat de zonde der wereld wegneemt*. Hij beschreef LATIMER de geest der aanneming die hij was deelachtig geworden, en de zaligheid welke hij ondervond, dat hij nu vermocht God zijn Vader te noemen..... LATIMER, die een werkelijke biecht meende te horen, luisterde zonder enig wantrouwen toe. Zijn hart was geopend, en de woorden van de godvruchtige BILNEY drongen onverhinderd daarin door. Nu en dan had de biechtvader wel gewenst de nieuwe denkbeelden te kunnen verdrijven, die thans in zijn gemoed een plaats kwamen innemen; doch de boeteling ging voort. Zijn taal, die te gelijkertijd zo eenvoudig en zo levendig was, drong door gelijk een tweesnijdend zwaard. BILNEY was ook niet zonder hulp bij dit zijn werk. Een nieuwe, een buitengewoon getuige, de Heilige Geest (14), sprak in de ziel van LATIMER. Hij leerde God kennen aan de hand van God; hij ontving een nieuw hart. Ten laatste had de genade geheel de overhand; de boeteling stond op, maar LATIMER bleef gezeten, en was verzonken in nadenken. De sterke kruisdrager worstelde hier tevergeefs, tegen de woorden van de zwakke BILNEY. Gelijk SAULUS op de weg naar Damascus was hij overwonnen geworden, en zijn bekering was, evenals die van de Apostel, ogenblikkelijk geweest. Hij stamelde enkele woorden; BILNEY kwam hem met liefde nader, en God verdreef de duisternis, die nog zijn' geest verdonkerde. Hij erkende nu JEZUS CHRISTUS als de enige Zaligmaker die de mensen gegeven is; hij liet het zielsoog op Hem rusten en aanbad Hem. "Ik leerde meer bij deze éne biecht," zei hij naderhand, "dan vroeger door veelvuldig lezen, en gedurende vele jaren (15).....Ik kreeg nu smaak in het Woord van God (16), en zei de schoolse doctoren en al hun dwaasheden vaarwel (17)." Het was dan niet de biechteling maar de biechtvader die absolutie ontving.
LATIMER zag met schrik de hardnekkige strijd, die hij tegen God had gevoerd; hij schreide bitter; maar BILNEY troostte hem. "Broeder," sprak hij "al waren uw zonden als scharlaken, zullen zij zo wit worden als sneeuw." —De beide jongelieden, die op dit ogenblik te Cambridge in een afgezonderd vertrek bijeen waren, zouden eenmaal het schavot beklimmen, voor die goddelijke Meester, wiens Geest hen voorlichtte. Doch een van hun zou, alvorens hij ten brandstapel ging, op een bisschoppelijke stoel gezeten zijn.

(13) He came to me afterwards in my study, and van deired me for God's sake to hear his confession. LATIMER's Sermons, p. 334.
(14) He was through the good Spirit of God so touched. Fox, VIII, p. 438.
(15) To say the truth, by his confession I learned more than before in many years. LATIMER's Sermons, p. 334.
(16) From tbat time forward I began to smell the Word of God. Ibid.
(17) Forsook the school doctors aud such fooleries Ibid. p. 335.

LATIMER was veranderd. Het vurige van zijn karakter was door goddelijke zalving getemperd geworden. Toen hij een gelovige werd had hij opgehouden een bijgelovige te zijn. In plaats van JEZUS CHRISTUS te vervolgen, werd hij ijverig om Hem te zoeken (18). In plaats van verder toe te geven aan bitterheid en spot, betoonde hij zich zachtmoedig en inschikkelijk (19); in plaats van gezelschap te zoeken, gaf hij aan afzondering de voorkeur, en onderzocht de Schriften, en maakte vorderingen in ware godgeleerdheid. Hij wierp de oude mens van zich en deed de nieuwe aan. Hij bezocht STAFFORD, vroeg vergiffenis voor de belediging welke hij hem had aangedaan, en woonde verder geregeld zijn lessen bij: terwijl hij meer nog door de engelachtige omgang van de doctor aangetrokken werd, dan door zijn geleerdheid (20). Doch bovenal zocht LATIMER het gezelschap van BILNEY. Zij spraken dagelijks tezamen, deden dikwijls wandelingen buiten, en namen nu en dan hun rustpunt aan een plaats, die lang onder de naam van "*de kettersheuvel*" is. bekend geweest (21).

(18) Whereas before he was an enemy and almost a persecutor of Christ, he was now a zealous seeker after him. Fox, Acts, VII, p. 338.
(19) Changing his old manner of cavilling and railing. Ibid.
(20) A man of a very perfect life and angelic conversation. BECON's Works (PARKER Soc.) p. 425.
(21) The heretic's hill. Fox, VIII. p. 452.

De biecht. Bekering. Het linkeroor. Leraars zijn dienaars.

Zulk een in het oog lopende bekering gaf nieuwe veerkracht aan de Evangelische beweging. Tot hiertoe waren BILNEY en LATIMER de ijverigste kampvechters geweest, voor tegenovergestelde belangen; de een had zich veracht gezien, en de andere geëerd; maar de zwakke had de sterke overwonnen. Deze werking van de Geest van God bleef niet zonder gevolgen voor Cambridge. De bekering van LATIMER maakte, evenals vanouds de wonderen door de Apostelen gewrocht, diepe indruk op de gemoederen. En was het ook niet in waarheid een wonder? Alle jongelieden van de universiteit ijlden nu om BILNEY te horen prediken. Hij verkondigde "JEZUS CHRISTUS als Dengene, die, de dood gesmaakt hebbende, zijn volk verlost heeft van de straf van de zonde (22)." Terwijl de schoolse doctoren (en zelfs de vroomste hunner) de meesten nadruk legden op 's *mensen* aandeel in het werk van de verlossing, gaf BILNEY integendeel de grootste klem aan het aandeel Gods daarin. Dit was de tegenstanders tot ergernis. Deze leer der genade, zeiden zij, neemt alle kracht van de sacramenten weg, en weerspreekt de wedergeboorte door de Doop. De zelfzucht, die het wezen van de gevallen mensheid uitmaakt, verwierp de evangelische leer, en voelde dat het aannemen daarvan aan haar bestaan een einde moest maken. "Velen hoorde met het *linker oor*", zo als BILNEY het uitdrukt, "daar het *rechter* oor hun, gelijk MALCHUS, was afgehouwen," —en zij vervulden de universiteit met hun klachten.

(22) CHRISTUS quem pro virili doceo...denique et satisfactionem. Ep. ad Tonstallum episcop Fox Acts, IV. p. 633.

Maar BILNEY liet zich niet terughouden. De gedachte aan de eeuwigheid had zich van zijn' geest meester gemaakt, en misschien had hij nog enig zwak overblijfsel van de overdrijvingen van het asceticisme behouden. Hij veroordeelde alle soort van uitspanning, ook van onschuldige aard. Muziek in de kerken scheen hem toe een bespotting te zijn van God (23); en wanneer THURLBY, die naderhand bisschop is geweest, en die te Cambridge de kamer onder de zijne bewoonde, nu en dan begon op de fluit te spelen, wierp BILNEY zich op de knieën, en gaf zijn gemoed lucht in het gebed. Het gebed was hem de schoonste muziek. Hij had dat het levend geloof van de kinderen Gods, geheel Engeland door, mocht aan de plaats gesteld worden van de lichtzinnigheid en de trots van de priesters. Hij geloofde—hij bad—hij verbeidde. Zijn verwachten zou niet vruchteloos zijn.

(23) A mockery with God Fox, Acts, IV, p. 621.

Waarom *vissers* tot Apostelen geroepen? Stout denkbeeld.

LATIMER trad in zijn voetstappen. Zijn verandering des gemoeds werd meer en meer volkomen. En hoe groter fanatisme hij getoond had voor het priesterlijk stelsel, bij hetwelk de behoudenis in handen van de priester wordt gegeven, hoe groter ijver hij nu deed blijken voor de evangelische leer, welke de zaliging stelt in de handen van CHRISTUS. Hij besefte, dat ofschoon de gemeenten noodzakelijkerwijze leraars moeten hebben, dit niet is omdat zij een menselijke bemiddeling behoeven, maar opdat het Evangelie geregeld gepredikt zou worden, en er een gevestigd toezicht zou zijn over de kudde; en daarom wenste hij de leraar te noemen

dienaar (*minister* uphrethv of diakonov tou logou) en niet *priester* iereuv of *sacerdos*) (24). Naar zijn wijze van zien was het niet de oplegging van de handen door de bisschop welke de genade schonk, maar de genade die de oplegging van de handen wettigde. Hij achtte werkzaamheid een van de wezenlijke trekken van de evangeliebediening te zijn. "Wilt gij weten," zei hij, "waarom de Heer *vissers* heeft gekozen om zijn apostelen te zijn?...Ziet hoe zij nacht en dag wachthoudend bij hun netten staan. om alle vis te vangen die zij maar bekomen kunnen....Eveneens moesten onze geestelijken, van de bisschoppen tot de hulppredikers en kapellaans, ijverig zijn om hun netten uit te werpen; dat wil zeggen, ijverig in de prediking van Gods Woord (25)." Hij beschouwde alle vertrouwen op menselijke kracht als een overblijfsel des heidendoms. "Laat ons niet doen," sprak hij, "gelijk de trotse AJAX, die, wanneer hij ten strijde toog, tot zijn' vader zei: Ik ben in staat om de kamp te voeren zonder de hulp van God, en ik zal de overwinning behalen in mijn eigen sterkte (26)." —

(24) Minister is a more fit name for that office. LATIMER's Remains p 264
(25) How the fisher watcheth, day and night, at his net. Ibid. p. 24.
(26) LATIMER's Sermons, p 491, SOPHOCLES, Ajax, 783 et seq.

De Hervorming had in LATIMER een geheel andere man gewonnen dan BILNEY was. Hij bezat misschien niet zoveel oordeel en bedachtzaamheid, maar hij had grotere geestkracht en welsprekendheid. Wat TYNDALE voor Engeland zijn zou door zijn geschriften, zou LATIMER zijn door zijn prediking. De nauwgezetheid van zijn geweten, de gloed van zijn ijver, en het vuur van zijn verstand waren onverdeeld aan de dienst van JEZUS CHRISTUS gewijd; en zo hij al nu of dan te ver werd weggesleept door de levendigheid van zijn vernuft, bewijst dit slechts dat de hervormers gene heiligen waren, maar geheiligde mensen. "Hij was een van de eersten," zegt een historieschrijver, "die in de dagen van koning HENDRIK VIII het Evangelie in zijn waarheid en eenvoudigheid verkondigd hebben (27)." Hij predikte in het Latijn *ad clerum*, en in het Engels *ad populum*. Hij stelde moedig de Wet en haar schrik zijne hoorders voor ogen, en bezwoer hen dan om tot de Heiland van de wereld te vlieden (28). Dezelfde ijver, die hij betoond had in het bedienen van de mis, legde hij nu aan de dag bij de verkondiging der ware offerande van CHRISTUS. Hij zei eenmaal: "Indien één enkel mens al de zonde had begaan sinds ADAM, mocht gij ervan verzekerd zijn, dat hij gestraft zou zijn geworden met die zelfde verschrikkingen des doods, welke alle mensen in de wereld tezamen genomen, zouden hebben moeten lijden... Dit nu is hetgeen CHRISTUS gedragen heeft... Indien onze Zaligmaker al de zonden van de wereld bedreven had; alles wat ik voor mijn deel heb gedaan; alles wat gij voor uw deel hebt gedaan, en wat enig ander mens heeft gedaan; zo Hij al die zonden zelf bedreven had, zouden de zielsangsten die Hij geleden heeft niet groter en niet pijnigender zijn geweest, dan zij werkelijk geweest zijn...Gelooft in JEZUS CHRISTUS, en gij zult de dood overwinnen...." "Maar, helaas!" zo zei hij bij een andere gelegenheid, "de duivel heeft, met de hulp van de Italiaanse bisschop, zijn' kapellaan, alle pogingen aangewend, om de dood van CHRISTUS en de verdiensten van Zijn lijden te niet te doen (29)!"

(27) STRYPE's, Mem. III, part. l, p. 378.
(28) Flying to him by an evangelical faith. Ibid.
(29) But the devil, by the help of that Italian bishop yonder, his chaplain... LAT. Serm. p. 74.

Saulus wordt Paulus. Evangeliearbeid.

Zo begon in het Britse Christendom de prediking des kruises te herleven. De Hervorming bestond niet dáárin, dat het Katholicisme van de eerste eeuwen aan de plaats werd gesteld van

het pausdom der middeleeuwen; het was een herstelling der prediking van de Apostel PAULUS: en daarom riepen allen die LATIMER hoorden met vervoering uit: "Van een SAULUS heeft God hem tot een ware PAULUS gemaakt (30)."

(30) Dit was een woord van RALPH MORICE, die later secretaris is geweest van CRANMER. STRYPE, Eccl Mem. III, part I. p. 368.

Aan de inwendige kracht des geloofs paarden de Evangelische van Cambridge een uitwendige kracht van de levens. SAULUS, die PAULUS was geworden, de sterke, de vurige LATIMER had behoefte aan werkzaamheid; en BILNEY, de zwakke en nederige BILNEY, die van een tedere gezondheid was, en die een' gestrenge leefregel volgde, daar hij gewoonlijk slechts eenmaal daags at en nooit langer sliep dan vier uren, BILNEY, die geheel leefde voor het gebed en het onderzoek des Woords, ontwikkelde destijds al de kracht van de christelijke liefde. De beide vrienden wijdden zich niet bloot aan de lichte taak van de christelijke weldadigheid; maar terwijl zij zich wisten te verheffen boven het vormelijk christendom, dat zo menigwerf onder de gegoede klassen wordt aangetroffen, bezochten zij tot zelfs de donkere holen van het krankzinnigenhuis, om in de zachte, opbeurende taal van het Evangelie ook tot razende waanzinnigen te spreken. Zij bezochten eveneens het akelige Lazarushuis buiten de stad, waar onderscheidene arme melaatsen verblijf hielden. Zij verzorgden hen liefderijk, voorzagen hun van schoon linnen, en wekten hen op, om zich tot CHRISTUS te bekeren (31). De deuren van de gevangenis te Cambridge werden almede voor hen ontsloten (32), en zij verkondigden de arme gevangenen het Woord dat de vrijheid aanbrengt. Sommigen werden daardoor bekeerd, en haakten nu zelfs naar de dag van hun terechtstelling (33). LATIMER, die later bisschop van Worcester werd, was een van de schoonste typen van de Hervorming in Engeland.

(31) Preaching at the lazar cots, wrapping them in sheets. Fox, Acts, IV, p. 620. Lond. 1846.
(32) I went with him to visit the prisoners in the tower, at Cambridge. LAT. Serm. p. 335. (PARK. Soc).
(33) She had such a savour, such a sweetness and feeling, that she thought it long to the day of execution. LATIMER's Sermons. p. 180.

De rechte keuze.

Hij zag zich door talrijke tegenstanders bestreden. In het eerste gelid van de tegenstanders waren de priesters, die gene pogingen spaarden om de zielen onder hun bedwang te houden. "Zijt op uw hoede," zo sprak LATIMER tot de nieuw bekeerden, "opdat niet rovers u overvallen, en u in 's pausen kerker van de vagevuurs werpen (34)." Dan volgden de zonen en gunstelingen van de aristocratie, wereldsgezinde en beuzelachtige studenten, die weinig lust voelde om aan het Evangelie het oor te lenen. "Door de zonen van *yeomen* wordt en was het geloof van JEZUS CHRISTUS voornamelijk bewaard in de Kerk (35)," zei LATIMER. "Wordt dit land geleerd door rijkemanszonen? —Neen, zeker. Lees de jaarboeken. Gij zult nu en dan wel zonen van edellieden vinden, die werkeloze bisschoppen en prelaten zijn geweest, maar gij zult onder hen geen geleerde mannen aantreffen." Hij zou een wijze van kiezen of beroepen hebben gewild, waardoor op de Christelijke leerstoel niet de rijkste en zo gezegd fatsoenlijkste, maar de bekwaamste en vroomste mannen werden geplaatst. *Deze* gewichtige hervorming bleef voor latere tijden bewaard. — Eindelijk hadden de Evangelisten van Cambridge ook te kampen met de onbeschoftheid (*brutality*) van velen, gelijk LATIMER het uitdrukte. "Wat hebben wij scholen en universiteiten nodig!" spraken de studenten van dit soort. "De Heilige Geest zal ons altijd geven wat wij spreken moeten." —"Wij moeten op de Heilige Geest vertrouwen," antwoordde LATIMER, "maar hem niet verzoeken. Zo gij geen

universiteiten in stand houden wilt zult gij *onbeschoftheid* in de plaats hebben (36)." Op deze wijze was de Hervorming te Cambridge te gelijkertijd bevorderlijk aan ernst en wetenschap, gelijk aan waarheid en liefde. Echter wendden BILNEY en LATIMER dikwijls het oog naar Oxford, en waren zij in verwachting of ook dáár het licht zou mogen doorbreken. Hiervoor droeg WOLSEY zorg.

Clark en Dalaber.

Een magister van Cambridge JOHN CLARK genaamd, een gemoedelijk man, teergevoelig van hart, die grote bedachtzaamheid paarde aan de wil van een strenge plichtsvervulling, was verlicht geworden door het Woord van God; en WOLSEY, die sedert het jaar 1523 alomme uitstekende geleerden had gezocht om zijn nieuw "College" ten sieraad te zijn, nodigde CLARK onder de eersten derwaarts. Deze doctor nu, die verlangend was om aan Oxford het eigen licht te brengen wat God aan Cambridge geschonken had, maakte terstond een begin met een' cursus over theologie, hield buitendien samenkomsten, en predikte op de welsprekende wijze die hem gegeven was. Hij leerde of preekte dagelijks (37). Onder de doctoren en studenten die hem volgden was ook ANTHONY DALABER, een jong mens, eenvoudig van hart, doch van een diep gevoel, en die terwijl hij naar zijn verklaringen had geluisterd, in zijn gemoed de wederbarende kracht des Evangelies ondervonden had. Geheel vervuld met het zalig gevoel, dat de kennis van JEZUS CHRISTUS in zijn hart had doen ontstaan, begaf hij zich naar "Cardinal's College," klopte aan de deur van CLARK aan, en sprak tot deze: "Vader, vergun mij dat ik u nimmer meer verlaat!" De doctor was verrukt over de geestdrift welke hij in de jeugdigen discipel opmerkte, doch achtte het van zijn' plicht hem te beproeven. "ANTHONY," zei hij, "gij weet niet wat gij vraagt. Mijn onderwijs is nu welbehaaglijk voor u, doch de tijd zal komen wanneer God u het kruis van de vervolging zal opleggen; gij zult voor de bisschoppen worden gebracht; uw naam zal in de wereld met smaad overdekt worden, en allen die u liefhebben zal om uwentwil het hart gebroken worden....Dan, mijn vriend, zult gij berouw hebben dat gij mij ooit gekend hebt."

(34) To be cast. into the pope's prison STYPE's, Eccles. Memorials vol. III. part I. p 378.
(35) For by yeomen's sons, the faith of Christ is and hath been maintained chiefly. LATIMERS Sermons, p. 102.
(36) If you will not maintain universities you shall have a brutality. Ibid. p. 269.
(37) Teach or preach, which he did daily. Fox, Acts, V, p. 426.

ANTHONY, die vreesde afgewezen te worden, en die het denkbeeld niet verdragen kon, om tot het onvruchtbaar onderwijs van de priesters weer te keren, wierp zich op de knieën en begon bitter te schreien (38), terwijl hij uitriep: "Om Gods barmhartigheid wil, zend mij niet heen!" Door zijn droefheid getroffen sloot CLARK hem in de armen, kuste hem, en sprak met tranen in de ogen: "God geve u wat gij verlangt!... Neem mij als uw vader aan; ik neem u aan als mijn zoon." Van dit ogenblik af was ANTHONY de gelukkigste mens, en gelijk TIMOTHEÜS aan de voeten van PAULUS. Hij paarde een vlug verstand aan teergevoeligheid van hart. Indien sommigen van de studenten nu of dan de samenkomsten, welke CLARK hield, niet hadden bijgewoond, zond de meester de discipel om hen te gaan zien, om naar de oorzaak onderzoek te doen, en om hun zijn gegeven onderricht mede te delen. "Deze oefening deed mij groot nut," zei DALABER, "en ik maakte grote vorderingen in de kennis der Schrift."

(38) I fell down, on my knees, at his feet, with abundance of tears and sighs. Ibid.

De vervolging gestuit.

Zo werd het koninkrijk van God, dat niet in vormen bestaat, maar in de kracht des Geestes, beide te Cambridge en te Oxford geplant. De scholastieken, die er over in bekommering geraakten, dat hun vroomste kwekelingen, de een vóór de andere na, zich aan hun onderwijs onttrokken, riepen de bisschoppen te hulp; en laatstgenoemden besloten enige handlangers te zenden naar Cambridge, het broeinest van de ketterij, ten einde de hoofden althans in verzekering te nemen. Dit vond plaats in 1523 of in het begin van 1524. De bisschoppelijke dienaren waren dan aangekomen, en stonden gereed zich van hun last te kwijten. De schroomvalligsten begonnen bevreesd te worden; maar LATIMER was vol moed. Doch plotseling bekwamen de gezonden agenten bevel om niet verder voort te gaan; en dit verbod, hoe zonderling het moge klinken, kwam van WOLSEY: "op welke grond kan ik mij niet verbeelden," zegt BURNET (39). Er hadden zekere gebeurtenissen plaats te Rome, die van een aard waren, dat zij van grote invloed op de priesterlijke overwegingen moesten zijn, en die misschien kunnen ophelderen wat BURNET niet begrijpen kon.

(39) History of the Reformation. vol. I. p. 25 Lond. 1841.

X.

Intrigues van Wolsey.

ADRIAAN VI stierf de 14de september 1523 vóór nog het tweede jaar van zijn pausschap voleindigd was. Nu dacht WOLSEY zichzelf paus te zijn. Ten laatste zou hij dan niet langer slechts de gunsteling, maar ook de scheidsrechter zijn van de koningen van de aarde; en zijn genie, waarvoor Engeland te klein was, zou Europa en de wereld ten schouwplaats hebben. Terwijl hij bij voorraad reeds reusachtige ontwerpen koesterde roomde de toekomstige paus van de uitroeiing van de ketterij in het Westen, van het eindigen van de Griekse scheuring in het Oosten, en van nieuwe kruistochten om het kruis andermaal te planten op de muren van Konstantinopel. Er is niets wat WOLSEY niet zou hebben durven ondernemen, zodra hij maar eenmaal gezeten was geweest op de troon van het Katholicisme; en de pauselijke regeringen van een GREGORIUS VII of een INNOCENTIUS III zouden in de schaduw gesteld zijn geworden, door die van de vleeshouwerszoon van Ipswich. De kardinaal herinnerde HENDRIK VIII aan zijn belofte, en reeds de volgende dag ondertekende de koning een brief aan KAREL de Vijfde gericht.

De nieuwe paus.

Dewijl WOLSEY zich zeker geloofde van de keizer, wendde hij al zijn pogingen aan de zijde van Rome aan. "De legaat van Engeland," zo spraken HENDRIK'S gezanten tot de kardinalen," is juist de man voor de tegenwoordige tijd. Hij is de enige die door en door bekend is met de belangen en behoeften van het Christendom, en sterk genoeg om daarin te voorzien. Hij is geheel minzaamheid, en zal zijn waardigheden en rijkdommen verdelen, onder de prelaten die hem zullen ondersteunen." Maar JULIO DE MEDICI zelf stond naar het pausschap, en omdat achttien kardinalen hem waren toegedaan, kon de verkiezing niet geschieden zonder zijn medewerking. "Liever dan toegeven," zo zei hij in het conclave, "zou ik in deze kerker sterven." een maand verliep, en nog was er niets gedaan. Nu werd tot nieuwe kuiperijen de toevlucht genomen. Er waren kabalen voor WOLSEY, en kabalen voor DE' MEDICI. De kardinalen werden als belegerd....

"Langs honderd wegen dringt intrigue tot hen door *(1)*."

(1) L'intrigne au milien d'eux par cent chemins se glisse. DELAVIGNE, un Conclave.

Ten laatste, op de 19de november 1523, liep het volk onder hun ramen te hoop, en de algemene kreet was: "Geen vreemde paus! "Na debatten van negen en veertig dagen werd dan JULIO gekozen, die nu, volgens zijn eigen uitdrukking" het hoofd boog onder het juk van de apostolische dienstbaarheid *(2)* "Hij nam de naam van CLEMENS VII aan.

(2) Colla subjecimus jugo apostolicae servitutis. RYMEH, Foedera, VI, 2, p. 7.

Geveinsde deelneming.

WOLSEY was hogelijk verbitterd. Het was te vergeefs dat hij zich bij elke vacature voor de stoel van de Heilige PETRUS aanbood: een werkzamer of gelukkiger mededinger was hem altijd voor. Hij, die meester was van Engeland, en de invloedrijkste van de Europese diplomaten, zag zich mannen voorgetrokken, die zijn minderen waren. Deze verkiezing was een veelbetekenend feit voor de Hervorming. WOLSEY zou, als paus, menselijkerwijs gesproken, de banden nog dichter hebben toegehaald, die Engeland reeds zo nauw aan Rome verbonden; maar WOLSEY, waar hij zich afgewezen zag, kon bijna niet anders dan zich begeven op kronkelpaden, die misschien konden bijdragen tot de emancipatie van de Kerk. Hij gedroeg zich nu sluwer dan ooit: zodat hij HENDRIK betuigen kon, dat de nieuwe keuze geheel in overeenstemming was met zijn wensen *(3)*, gelijk hij zich ook haastte om de nieuwe paus geluk te wensen. Hij schreef aan zijn gemachtigde te Rome: "Deze verkiezing is, ik verzeker het u, zozeer tot genoegen van de koning en mijzelf, als maar met mogelijkheid kan gemeend of gedacht worden..... Gij moet zijn heiligheid betuigen welke vreugde, wat troost en blijdschap het is, zowel voor de koning als voor mij, te zien dat eens in ons leven het God behaagd heeft, in Zijn grote goedheid zulk een herder aan Zijn Kerk te schenken, als zijn genade (de koning) en ik lange tijd heimelijk gewenst hebben; een man, wie wij om zijn deugden, zijn wijsheid, en andere verhevene en grote hoedanigheden, steeds beschouwd hebben als de geschikste en waardigste persoon, om tot deze hoge betrekking geroepen te worden *(4)*." Doch de paus, die de teleurstelling en wrok van zijn mededinger zeer wel bevroeden kon, zond aan de koning een gouden roos, en aan WOLSEY een ring. "Het spijt mij," zo zeide hij, terwijl hij de ring van zijn vinger trok, "dat ik hem niet in persoon aan zijne eminentie kan aanbieden." CLEMENS droeg WOLSEY bovendien de waardigheid op van legaat *voor het leven* - terwijl tot dusverre de legaten slechts tijdelijk benoemd waren geweest. Zo reikten het pausdom en Engeland elkaar wederom de hand; en niets scheen verder verwijderd, dan die Christelijke revolutie, welke ertoe bestemd was, om eerlang Brittanië van de voogdijschap van het Vaticaan te ontslaan.

(3) I take God to witness, I am more joyous thereof, than if it had fortuned upon my person. WOLSEY to HENHY VIII. BURNET, Records, p CCCXXVIII (Lond. 1841).
(4) WOLSEY to Secretary PACE. GALT, s WOLSEY, p 381. APPENDIX. (Lond. 1846).

Haat tegen Karel.

Het was WOLSEY's teleurgestelde eerzucht, welke hem een einde deed maken aan de vervolging, die de geestelijkheid te Cambridge had aangevangen. Hij voedde wraak in het hart, en wilde dus zijn landgenoten niet vervolgd hebben, bloot om zijn mededinger te believen; en buitendien, evenals onderscheidene pausen had hij zekere liefde voor geleerdheid. Enige Lollards naar de gevangenis te zenden, was een zaak van weinig betekenis; maar geleerde doctoren....dit vereiste nauwkeuriger overweging. En dan nog - hij gaf Rome

hier een bewijs van onafhankelijkheid. Nochtans was het niet zo eer tegen de paus, dat hij begon heimelijke ontwerpen te voeden. CLEMENS was gelukkiger geweest dan hij; doch dit was geen reden waarom hij vertoornd op hem zou zijn....KAREL V was de schuldige: en WOLSEY zwoer een dodelijke haat tegen hem. En daar hij nu eenmaal besloten had KAREL te treffen, zocht hij slechts naar de plaats, waar hij hem de gevoeligste slag toebrengen kon. Om zijn doel te bereiken, nam hij zich voor zijn gramschap te ontveinzen, maar droppel voor druppel, in HENDRIK'S gemoed dien onverzoenlijke haat tegen KAREL in te storten, die nieuwe veerkracht aan zijn bedrijvigheid moest geven.

Het gezantschap naar Italië. Onvoorzichtig woord.

KAREL bemerkte de verbittering, die onder de ogenschijnlijke vriendelijkheid van WOLSEY verborgen lag; en daar hij HENDRIK's bondgenootschap wenste te behouden, deed hij de koning meer bindende voorslagen. Daar hij de minister beroofd had van de tiara, besloot hij de koning een kroon aan te bieden. Dit was inderdaad een edele vergoeding! "Gij zijt koning van Frankrijk," sprak de keizer, "en ik neem aan uw koninkrijk voor u te winnen *(5)*. Zend slechts een ambassadeur naar Italië, om over de zaak te onderhandelen." WOLSEY, die nauwelijks zijn spijt verbergen kon, was verplicht om, voor de schijn althans, in 's keizers voorstel toe te stemmen. De koning scheen werkelijk nergens anders aan te denken, dan aan zijn komst te St. Germain; en hij vaardigde PACE naar Italië af, voor deze belangrijke aangelegenheid. WOLSEY voedde hoop dat het de gezant onmogelijk zijn zou zijn last te volbrengen; want het was ondoenlijk om de Alpen over te komen, daar de Franse troepen elken doortocht bezet hielden. Maar PACE, die een van die avontuurlijke karakters was, welke zich door niets laten belemmeren, en die werd aangevuurd door de gedachte, dat de koning zelf hem gezonden had, besloot om evenwel de *Col di Tenda* over te trekken. De 27ste juli kwam hij in het gebergte, en trok verschillende steile passen over, waarbij hij soms op handen en voeten kruipen moest *(6)*, en ook meermalen viel onder het afklimmen. Op sommige plaatsen kon hij zich van zijn paard bedienen, "doch voor het merendeel van de weg" zo schreef hij aan de koning, "zou ik om alle rijkdommen van de wereld mijn paard niet hebben durven omwenden, of naar beneden zien, zo vreselijk steil en diep was het nevens mij." Na deze overtocht, die zes dagen geduurd had, kwam PACE, half dood van vermoeienis, in Italië aan. "Indien de koning van Engeland onmiddellijk door Normandië Frankrijk binnenrukt," zei hem de connetable van Bourbon, "geef ik hem vrijheid om mij beide ogen uit te steken *(7)*, zo hij niet vóór Aller Heiligen meester is van Parijs; en als Parijs genomen is zal hij meester zijn van het gehele koninkrijk." Doch WOLSEY, wie deze opmerking door de ambassadeur werd ter kennis gebracht, sloeg haar in de wind, toefde met het zenden van de subsidiën, en vorderde zekere voorwaarden, die geschikt waren om het ganse ontwerp te doen mislukken. PACE, die voortvarend en onvoorzichtig was, doch te gelijk openhartig en rond voor de vuist, vergat zichzelf, en schreef in een ogenblik van drift aan WOLSEY: "Om rondweg te spreken: zo gij geen aandacht schenkt aan dit een en ander, zal ik het verlies van de kroon van Frankrijk aan uw genade wijten." Deze woorden waren voldoende, om HENDRIK's afgezant de volle ongenade van de kardinaal te berokkenen. Poogde deze man, die alles aan hem verplicht was, hem de voet te ligten?....Te vergeefs trachtte PACE de kardinaal te overreden, dat hij wat hij gezegd had niet zo in ernst opvatten moest. De pijl had getroffen. PACE was nu eenmaal, evenzo goed als KAREL, het voorwerp van de geduchte vijandschap van de minister geworden: en hij zou te eniger tijd de vreselijke uitwerking daarvan voelen. Het duurde niet lang, of WOLSEY mocht de voldoening smaken van de bewustheid, dat de dienst welke KAREL gewenst had de koning van Engeland te bewijzen, buiten de macht stond van de keizer.

(5) ELLIS' Letters, Second Series, p. 326, 327.
(6) It made us creep of all - four. PACE to the king STRYPE, vol I. part. II, p. 27.
(7) He will give his grace leave to pluck out both his eyes. COTTON MSS. Vitellius, B, VI, p. 87.

De kloosters.

Doch ter nauwernood was WOLSEY nu aan de een kant bevredigd, of hij zag zich van een andere zijde aangevallen. Deze man, de machtigste onder de koninklijke gunstelingen, voelde te deze tijd de eerste ademtocht van de ongenade zich aanwaaien. Op de pauselijke troon gezeten zou hij ongetwijfeld een hervorming beproefd hebben, in de manier van SIXTUS V; en daar hij deze rol op een kleiner toneel toch spelen wilde, en de Catholieke Kerk van Engeland naar zijn eigen inzicht wilde verbeteren, onderwierp hij de kloosters aan een scherp onderzoek, begunstigde het onderwijs der jeugd, en gaf een sterk voorbeeld, op de weg ter verbetering, door zekere geestelijke gestichten op te heffen, waarvan hij de inkomsten bestemde voor zijn "College" te Oxford. THOMAs CROMWELL, zijn gemachtigde (*solicitor*), betoonde veel beleid, en grote ijver in deze zaak *(8)*, en maakte hier, onder de orders van een kardinaal van de Roomse Kerk, zijn eerste veldtocht in een oorlog, waarbij hij later het hoogste bevel zou te voeren hebben. WOLSEY en CROMWELL berokkenden zich, door hun hervormingen, de haat van zekere monnikken, priesters en edelen, die altijd de gehoorzame dienaars waren van de clericale partij. Laatstgenoemde beschuldigden de kardinaal, dat hij de opgeheven kloosters niet op de juiste waarde had geschat, en dat hij, in sommige gevallen, inbreuk had gemaakt op 's konings rechten. HENDRIK nu, die door het verlies der kroon van Frankrijk in een kwaad humeur was geraakt, besloot, voor de eerste maal, zijn minister biet te sparen. "Er wordt luide gemord in het koningrijk," zo sprak hij tot hem; "er wordt beweerd dat uw nieuw "College" te Oxford slechts een gemakkelijke dekmantel is, om uw misbruiken te verbergen *(9)*." "God beware mij," antwoordde de kardinaal, "dat de vrome stichting te Oxford, die ik ondernam tot heil van mij arme ziel, zou gevestigd zijn *ex rapinis*! Maar bovenal beware mij God, dat ik ooit te kort zou doen aan uw koninklijk gezag." Tevens was hij zo sluw, om met bedekte woorden te kennen te geven, dat hij bij zijn uiterste wil al zijn eigendom aan de koning zou nalaten. HENDRIK was nu voldaan: hij had aandeel in de zaak!

(8) Very forward and industrious. Fox, Acts, V. p. 366.
(9) COLLIER'S, Eccles. Hist. X, p. 20.

De slag bij Pavia.

Gebeurtenissen van geheel verschillend belang trokken 's konings aandacht een andere kant heen. De beide legers, het keizerlijke en dat van Frankrijk stonden in elkaars gezicht voor Pavia. WOLSEY, die openlijk de rechterhand gaf aan KAREL V, en in het geheim de linkerhand aan FRANS, redeneerde aldus tot zijn meester: "Indien de keizer de overwinning behaalt, zijt gij niet zijn bondgenoot? en indien FRANS, sta ik niet heimelijk met hem in betrekking *(10)*?" "Derhalve," zo voegde de kardinaal er bij, "wat er ook gebeuren mag, Uwe Hoogheid zal grote reden hebben om God Almachtig te danken *(11)*."

(10) By such communications as he set forth with France apart. State Papers, I, p. 158.
(11) Great cause to give thanks unto almight y God. I bid

De 24ste februari 1525 viel de slag van Pavia voor, en de keizerlijken vonden in de tent van de Franse koning verschillende brieven van WOLSEY, gelijk in zijn krijgskas en in de zakken van zijn soldaten het goud, waarmee de kardinaal hen had omgekocht. Dit bondgenootschap was uitgewerkt geworden door GIOVANNI GIOACCHINO, een Genuees, - grootmeester van LOUIZE, regentes van Frankrijk, - die zich onder de naam van een koopman uit Boulogne in Blackfriars heimelijk had opgehouden. KAREL zag nu waarop hij vertrouwen kon. En toch was het nieuws van de slag van Pavia ter nauwernood in Londen bekend geworden, of WOLSEY, getrouw aan zijn trouweloosheid, deed een geveinsde vreugde blijken. Het volk juichte evenzo, maar welgemeend. Vreugdevuren werden er ontstoken in de straten van Londen; in plaats van met water sprongen de fonteinen met wijn: en de lordmayor, met de aldermen, trok te paard en onder het schallen van de trompetten, in statelijke optocht door de stad.

Omkoping.

De blijdschap van de kardinaal was echter niet geheel en al geveinsd. De nederlaag van zijn vijand zou hem genoegen hebben gedaan; maar zijn zegepraal was nu misschien voor hem van nog groter nut. Hij zei tot HENDRIK: "De keizer is een trouwloze, die om woord noch belofte geeft; de aartshertogin MARGARETHA is een vrouw van een losbandig leven *(12)*; Don FERDINAND is een kind, en BOURBON een verrader. Sire, gij hebt wel andere dingen te doen met uw geld, dan het weg te werpen aan deze vier personaadjen. KAREL streeft naar het algemeen oppergezag. Pavia is de eerste stap tot zijn troon als zodanig; en indien Engeland hem niet tegenstaat, zal hij zijn doel bereiken." GIOVANNI was heimelijk naar Londen gekomen, en WOLSEY bewoog HENDRIK om tussen Engeland en Frankrijk "een *onverbreekbare vrede* te land en ter zee," te sluiten *(13)*. Zo was hij dan eindelijk tot het punt gekomen, dat hij KAREL kon doen voelen, dat het een gevaarlijke zaak is, de eerzucht van een priester te dwarsbomen!

(12) Milady Margaret was a riband. CoTToN MSS. Vesp. C. III, p. 55.
(13) Sincera fidelis, firma et indissolubilis pax. RYMER, Foedera, p. 32, 33.

Dit moest niet het enige voordeel zijn, dat WOLSEY trok uit de zegepraal van zijn vijand. De burgers van Londen verbeeldden zich, dat de koning van Engeland binnen weinige weken te Parijs zou zijn; en WOLSEY, die bij de wrok welke hij koesterde ook schraapzuchtig bleef, besloot hen voor hun geestdrift duur te doen betalen. "Gij wenst Frankrijk te veroveren," sprak hij, "en gij hebt gelijk. Maar geeft mij dan voordat oogmerk het zesde deel van u bezittingen; dit is toch slechts een beuzeling, om zulk een schoon denkbeeld tot vervulling te brengen." Doch Engeland dacht er zo niet over. Deze onwettige opvordering gaf tot algemene klachten aanleiding. "Wij zijn Engelsen en geen Fransen; wij zijn vrije mensen en geen slaven *(14)*" was de algemene kreet. HENDRIK mocht de dwingeland spelen aan zijn hof, doch niet de hand slaan aan de eigendom van zijn onderdanen.

(14) HALL's Chronicle. p. 696. If men should give their goods by a commission, then were it worse than the taxes of France; and so England would be bond and not free.

De belasting. Oproerigheden. De toren van Tenterden.

De oostelijke graafschappen raakten in opstand. Vier duizend man waren in een ogenblik te wapen gesneld; en HENDRIK werd in zijn eigen paleis slechts door enige weinige dienaren beschermd. Het was nodig de bruggen af te breken, ten einde de opstandelingen te stuiten

(15). De hovelingen beklaagden zich bij de koning; de koning wierp de schuld op de kardinaal; de kardinaal legde die weer op de geestelijkheid (die hem had aangespoord om deze belasting uit te schrijven, door hem te herinneren aan het voorbeeld van JOZEF, die aan de Egyptenaren het vijfde deel vroeg hunner goederen); en de geestelijken, op hun beurt, schreven de opstand toe aan de Evangelische (*gospellers*), die, naar zij zeiden, een boerenoorlog verwekten, gelijk zij in Duitsland hadden gedaan. Hervorming brengt revolutie voort: dit is het geliefkoosd thema van de volgelingen van de paus. De sterke arm moest aan de ketters beproefd worden. *Non pluit Deus, duc ad christianos (16)*. De beschuldiging van de priesters was buitensporig; doch het volk is blind waar 't het Evangelie geldt, en soms zijn de regeerders ook blind. Er was geen ernstige redenering nodig, om dit uitstrooisel te wederleggen. "Laat mij u in het voorbijgaan een aardige grap verhalen," zei LATIMER bij zekere gelegenheid van de predikstoel. "Magister MORUS werd eens in commissie gezonden naar Kent, om, zo mogelijk, de oorsprong te vernemen van Goodwin Sands en van de zandplaat, waardoor de haven van Sandwich (een van de vijf havens) werd toegesloten. Hij liet de bevolking voor zich komen, te weten dezulken daaronder welke voor mannen van kennis en ondervinding werden gehouden; en met de overigen verscheen ook een oud man, met sneeuwwitte haar, en van wie geloofd werd dat hij weinig minder dan honderd jaren had geleefd. Magister MORUS riep dan deze oude man tot zich, en sprak: "Vader, zeg mij, zo gij kunt, wat de reden is van het sterk toenemen van de banken en zandplaten hier omtrent, waardoor de haven van Sandwich verstopt wordt?" - "Waarlijk, mijnheer", was het antwoord, "ik ben een oud man, want ik ben niet ver van de honderd, en ik denk dat de toren van Tenterden de oorzaak is van Goodwin Sands. Want ik ben een oud man, mijnheer, en ik heug nog het bouwen van de toren van Tenterden, en vóór dat eraan die toren gebouwd werd, waren er gene banken of platen." Toen hij deze anecdote had bijgebracht, liet LATIMER er droogjes op volgen: "En nu zou ik denken, dat de prediking van Gods Woord evenzeer de oorzaak is van de opstand, als de toren van Tenterden de reden is geweest dat de haven van Sandwich in verval is geraakt *(17)*." Sinds de dagen van LATIMER is de herinnering aan de toren van Tenterde dikwijls te pas gekomen, tegenover de beweringen der aanhangers van Rome.

(15) Ibid.
(16) "God geeft geen regen....voer ons aan tegen de Christenen" Een kreet, door AUGUSTINUS aan de Heidenen van de eerste eeuwen toegeschreven.
(17) The preaching of God's Word is the cause of rebellion, as Tenterton's steeple was canse Sandwich haven is decayed. LATIMER's Sermons, vol I. p. 251

Er werd niet vervolgd; er moest iets anders gedaan worden. WOLSEY, die zich overtuigd hield dat KAREL de hinderpaal was geweest voor zijn beklimmen van de pauselijke stoel, dacht er slechts aan, op welke wijze hij zich zou kunnen wreken. Maar in deze ogenblikken was TYNDALE evenzeer voor zijn doel werkzaam; en het jaar 1525, zo merkwaardig door de slag van Pavia, was bestemd om niet minder gedenkwaardig te zijn voor de Britse eilanden, door een nog gewichtiger zegepraal.

XI.

Tyndale in Hamburg. De medearbeider.

Het schip, waar aan boord zich TYNDALE met zijn handschriften had ingescheept, wierp het anker voor Hamburg, alwaar het Evangelie sinds het jaar 1521 talrijke vrienden had geteld.

Door de nabijheid van zoveel broeders aangemoedigd, had de *fellow* van Oxford zich een stille woning gekozen, in een der nauwe, slingerende straten van de oude stad, en had hij terstond zijn taak weer opgevat. Een schrijver, (Secretary) die hij zijn "getrouwe medgezel" noemt *(1)*, was hem behulpzaam in het vergelijken van teksten: doch het duurde niet lang, of deze medearbeider, wiens naam ons onbekend is, en die zich geroepen geloofde om CHRISTUS te prediken dáár waar Hij nog nooit was verkondigd geworden, verliet TYNDALE. Een voormalig broeder van de Franciskaner orde te Greenwich, die zijn klooster had verlaten, en in deze ogenblik zonder bestaanmiddel was, bood zijn diensten de Hellenist aan. WILLIAM ROYE (zo heette de monnik) was een van die mensen (en zij werden steeds in goede getale gevonden) die van Rome afkerig worden, uit zucht om zich aan de dienstbaarheid die Rome eist te onttrekken, zonder dat zij door de Geest van God getrokken worden tot CHRISTUS. Scherpzinnig, vleiend, geslepen *(2)*, en van een innemend voorkomen, was hij de aangename man bij uitnemendheid, voor allen die slechts voorbijgaande met hem te doen hadden. TYNDALE nu, die zich hier aan de verwijderde stranden van de Elve als in ballingschap zag; die leven moest te midden van vreemde zeden, en slechts in een vreemde taal hoorde spreken, dacht veelvuldig aan Engeland, en had geen vuriger wens, dan dat zijn geboorteland de vrucht zou smaken van zijn arbeid; en daarom nam hij de hulp van ROYE aan. De Evangeliën van MATTHEÜS en MARKUS, die, vertaald zijnde, te Hamburg gedrukt werden, schijnen de eerstelingen te zijn geweest, welke Engeland van zijn omvattende taak heeft geplukt.

(1) While I abode, a faithful companion TYNDALE's Doctr. Treatise. p 37
(2) A man somewhat crafty. Ibid.

Maar TYNDALE had weldra met grote onaangenaamheden te kampen. ROYE, die handelbaar genoeg was geweest toen hij geen geld had *(3)*, was geheel onhandelbaar geworden, nu zijn beurs weder enigzins gevuld was *(4)*. Wat nu te doen? Daar de hervormer de tien pond sterling, welke hij uit Engeland had meegebracht, reeds had gebruikt, kon hij de eisen van zijn medehelper niet voldoen, zijn eigen schulden betalen, en naar een andere stad trekken. Hij werd daarom nu nog spaarzamer en zuiniger. De Wartburg, binnen welke LUTHER het Nieuwe Testament had vertaald, was een paleis, in vergelijking met het verblijf waar de hervormer van het rijke Engeland honger en koude verduurde, terwijl hij dag en nacht zwoegde om het Evangelie aan de Engelse Christenen in handen te kunnen geven. Tegen het einde van het jaar 1524 zond TYNDALE de twee Evangeliën aan MONMOUTH; en toen een koopman, met name JOHN COLLENBEKE, hem de tien pond sterling had gebracht, welke hij in handen had gelaten van zijn oude beschermer, maakte hij zich gereed om terstond te vertrekken.

(3) As long as he had no money. Fox, Acts. V, p. 119.
(4) ANDERSON's Annals of the Bible. I, p. 49.

Bezoek aan Luther.
Doch waarheen zou hij gaan? Niet naar Engeland; want hij wilde vóór alle dingen zijn taak volvoeren. En kon hij in de nabuurschap zijn van LUTHER, en niet verlangen om hem te zien? Hij behoefde de Saksische hervormer niet, zo min om de waarheid te vinden, die hij te Oxford reeds had gekend, als om de overzetting van de Schrift te ondernemen, welke hij reeds in de vallei van de Severn had aangevangen. Maar stroomden niet alle Evangelische vreemdelingen naar Wittenberg? - Om alle twijfel weg te nemen aangaande een ontmoeting

der hervormers, zou het misschien te wensen zijn daarvan enig spoor te vinden te Wittenberg *(5)*, hetzij in de registers van de universiteit, of in de schriften van de Saksische hervormers. Nochtans schijnen verschillende getuigenissen van tijdgenoten een voldoende grond van waarschijnlijkheid te geven, voor zodanige samenkomst. Fox verhaalt ons: "Hij had een conferentie met LUTHER en andere geleerde mannen uit dat land *(6)*." Dit moet in de lente van 1525 zijn geweest.

(5) Ik had een Duits godgeleerde verzocht om hiernaar onderzoek te doen, doch zijn nasporingen zijn zonder vrucht gebleven.

(6) ANDERSON, in zijn voortreffelijk werk *Annals of the English Bible*, vol. I, p. 47 betwist de ontmoeting van de beide hervormers; doch zijn gronden overtuigen mij niet. Wij kunnen het begrijpen dat LUTHER, die te dier tijd druk gewikkeld was in zijn geschil met CARLSTADT, van het bezoek van TYNDALE in zijn brieven gene melding maakt. Doch behalve FOX zijn er andere getuigenissen van tijdgenoten ter gunste van dit feit. COCHLOEUS, een Duitser, die wél onderricht was van alle bewegingen van de hervormers, en die wij zo aanstonds TYNDALE op de hielen zullen zien, zegt van hem en ROYE: "Duo Angli apostatae, *qui aliquamdiu fuerant Vuitenbergae*" (p. 123). En wanneer Sir THOMAS MORUS ervan spreekt dat TYNDALE was gegaan om LUTHER te ontmoeten, bepaalt TYNDALE zich ertoe om te antwoorden: "Als Mr. MORUS zegt dat TYNDALE in verbond is geweest met LUTHER, dan is dat geen waar *(7)*" (Answer to Sir THOM. MORE's Dialogue, p. 147 (PARKER Soc).) Hij ontkende het *bondgenootschap* (confederation) maar niet het *bezoek*. Indien TYNDALE toch LUTHER niet *gezien* had. zou hij zich duidelijker verklaard hebben, en zou waarschijnlijk hebben betuigd, dat hij hem nooit ontmoet had.

(7) When M. MORE saith TYNDALE was confederate wit LUTHER, that is not truth.

Keulen. Bijgeloof. Het verbod.

TYNDALE, die begerig was om dichter bij zijn geboorteland te zijn, had het oog op de Rijn geslagen. Er waren te Keulen enige beroemde boekdrukkers, die wèl bekend waren in Engeland, en onder anderen QUENTEL en de BYRCKMANS. FRANS BYRCKMAN had magazijnen te Londen, aan het St. PAULUS kerkhof, - ene omstandigheid, welke aan de invoer en de verkoop kon bevorderlijk zijn, der Testamenten, die aan de boorden van de Rijn gedrukt werden. Deze beschikking van de Voorzienigheid deed TYNDALE aan Keulen de voorkeur geven, en hij vertrok dan ook met ROYE en zijn handschriften derwaarts. Bij zijn aankomst in de donkere straten van de Stad van AGRIPPINA, trokken de veelvuldige kerken aldaar zijn aandacht, en vooral de oude cathedraalkerk, die weergalmde van het gezang harer kanunnikken; en hij werd door diepe treurigheid aangegrepen, toen hij zag hoe priesters, en monnikken en pelgrims, uit alle delen van Europa derwaarts gekomen, zich als verdrongen om de voorgegevene reliquien van de *drie wijzen* en der *elf duizend maagden* te vereren. En nu vroeg TYNDALE zichzelf in ernst af, of toch werkelijk in deze bijgelovige stad het Nieuwe Testament in het Engels zou gedrukt worden? En dit was niet alles. De reformatorische beweging, die toen in Duitsland in volle gang was, had zich ook, gedurende het Pinksterfeest, in Keulen geopenbaard, en nu juist had de aartsbisschop alle evangelische godsdienstoefening verboden. Echter bleef TYNDALE volharden; en terwijl hij zich aan de angstvalligste voorzorgen onderwierp, om zijn gewichtig werk niet in gevaar te brengen, koos hij een afgezonderd verblijf, waar hij zich zorgvuldig verborgen hield. Weldra evenwel, vol vertrouwen op God, begaf hij zich naar de drukker, bood hem zijn manuscripten aan, en bestelde hem zes duizend afdrukken; doch dit getal verminderde hij bij nadenken weder op drie duizend, uit vrees voor in beslag nemen *(8)*. De druk maakte goede voortgang; het een vel volgde op het andere; langzamerhand ontvouwde het Evangelie zijn verborgenheden in de

Engelse taal, en TYNDALE kon zich niet bedwingen van vreugde *(9)*. Hij aanschouwde in de geest reeds de zegepralen van de Schrift, het gehele koningrijk over, en riep met vervoering uit: "Of de koning het wil of niet, eerlang zal het ganse volk van Engeland, verlicht door het Nieuwe Testament, het Evangelie kennen en gehoorzamen *(10)*." Maar plotseling werd de zon, wier eerste stralen TYNDALE met vreugdeklanken had begroet, door dikke wolken overdekt. Op zekere dag, juist toen het tiende vel was van de pers gekomen, kwam de drukker in allerijl TYNDALE berichten, dat de senaat van Keulen hem verboden had met het werk voort te gaan. Derhalve was alles ontdekt. Ongetwijfeld dat HENDRIK VIlI, die de boeken van LUTHER verbrand had, ook wenste het Nieuwe Testament te verbranden, de handschriften van TYNDALE te vernietigen, en hemzelf aan een geweldige dood over te geven. Wie had hem verraden? Hij verloor zich in vruchteloze gissingen, en daarbij scheen één ding slechts zeker: dat, namelijk, zijn scheepje, dat zo met volle zeilen in gang was geweest, op een klip gestoten had! Het volgende is de opheldering van dit onverwachte voorval.

(8) Sex millia sub praelum dari. COCHLOEUS. p. 123.
(9) Tanta ex ea spe laetitia Lutheranos invasit. Ibid. p. 124.
(10) Cunctos Angliae populos, volente nolente rege. Ibid. p. 123.

Cochloeus.

Een man, wie wij dikwijls in de loop van deze geschiedenis hebben ontmoet *(11)*, - een van de hevigste vijanden van de Hervorming, - COCHLOEUS, - was in Keulen aangekomen. De stormvlaag van de volksbeweging, welke deze stad gedurende het Pinksterfeest had in beroering gebracht, had bevorens, in de Paasdagen, over Frankfort gewoed; en de deken der Lieve Vrouwekerk, die gebruik maakte van een ogenblik dat de stadspoorten open waren, was ontkomen, weinige minuten vóór de burgers zijn huis binnendrongen om hem gevangen te nemen. Bij zijn aankomst te Keulen, waar hij hoopte onbekend te zullen kunnen leven, onder bescherming van de machtige keurvorst, had hij zijn intrek genomen bij GEORGE LAUER, een kanunnik van de kerk der Apostelen.

(11) Zie het 3e deel, bl. 162 00312 en elders..

Door een zonderlinge samenloop hielden zich dan nu twee mannen die lijnrecht tegen elkaar overstonden, TYNDALE en COCHLOEUS, in dezelfde stad verborgen; doch zij konden daar niet lang verblijven, zonder met elkaar in aanraking te komen.

De oude handschriften.

Op de rechteroever van de Rijn, tegenover Keulen, lag het klooster van Deutz: één van welks abten, - RUPERT, die in de twaalfde eeuw leefde, - eenmaal gezegd had: "Onwetend zijn van de Schrift, is onwetend zijn van JEZUS CHRISTUS. Het is *het boek van de volken (12)*! - Dit Boek van God, dat niet hoogdravend is in woorden en arm in zaken, gelijk PLATO, behoort allen volke bekend gemaakt te worden, en luide aan de gehele wereld de behoud te verkondigen van allen." Eens dat COCHLOEUS en zijn gastheer te samen spraken over RUPERT, berichtte de domheer de deken dat de *ketter* OSIANDER, uit Neurenberg, in onderhandeling was met de abt van Deutz, over de uitgave van de schriften van de oude doctor. COCHLOEUS vermoedde dat OSIANDER de tijdgenoot van de heilige BERNARD wenste te doen optreden, als een getuige in het voordeel der Hervorming. Hij begaf zich dan in alle haast naar het klooster, en bracht de abt in gene geringe verlegenheid. "Geef mij de

handschriften van uw beroemde voorganger," sprak hij; "ik wil de uitgave ervan op mij nemen, en aantonen dat hij een van de onze is geweest." De monnikken stelde hem de manuscripten ter hand, maar drongen op een spoedige uitgave aan, waarvan zij geen kleine roem verwachtten *(13)*. COCHLOEUS ging daarop terstond naar PETER QUENTEL en ARNOLD BYRCKMAN, om de nodige schikkingen te maken. Deze waren tevens de drukkers van TYNDALE.

(12) Scripturae populorum. Opp. I, p. 641.
(13) Cum monachi quieturi non erant, nisi ederentur opera illa. COCHL. p. 124.

Nasporingen. Het geheim ontdekt.

Hier deed nu COCHLOEUS een veel belangrijker ontdekking, dan die van de handschriften van RUPERT. Op zekere dag dat BYRCKMAN en QUENTEL hem te gast hadden genodigd, om aan tafel deze en gene van hun medeboekhandelaren te ontmoeten, zei een drukker, die door de wijn enigzins opgewonden was geraakt, en terwijl men zo tussen de flessen en glazen was (om de uitdrukking van COCHLOEUS te gebruiken) *(14)*: "Of de koning en de kardinaal van York het willen of niet, geheel Engeland zal spoedig Luthers zijn *(15)*." COCHLOEUS hoorde dit, en werd er door ontrust. Hij deed onderzoek, en vernam nu dat *twee Engelsen*, geleerde mannen en bedreven in de talen, te Keulen verborgen waren *(16)*. Doch al zijn pogingen om meer te ontdekken bleven vruchteloos. Nu had de deken van Frankfort geen rust meer; zijn verbeelding stelde hem het ergste voor; zijn geest werd in schrik en ontroering gehouden. "Hoe!" sprak hij, "zal Engeland, dat steeds aan het pausdom zo getrouw is geweest, bedorven worden gelijk Duitsland? Zullen de Engelsen, die het godsdienstigste volk zijn van de Christenheid *(17)*, en wier koning zich zulk een schone roem heeft verworven door zijn schrijven tegen LUTHER, - zullen ook *zij* door ketterij overstroomd worden?....Zal de machtige kardinaal - legaat van York verplicht zijn om uit zijn paleis te vluchten, zo als ik heb moeten vluchten uit Frankfort?" COCHLOEUS zette dan zijn onderzoek voort. Hij bezocht de drukkers dikwijls; sprak zeer vriendelijk met hen, vleide hen, en nodigde hen ook uit, om hem aan het huis van de domheer te komen bezoeken. Voor als nog durfde hij echter met de belangrijke vraag niet voor de dag komen; het was voor het ogenblik genoeg, dat hij de vriendschap had gewonnen, van hen onder wier bewaring het geheim zich bevond. Weldra waagde hij evenwel een schrede verder. Hij was voorzichtig genoeg om de drukkers niet in elkaars bijzijn te ondervragen; maar hij wist zich een afzonderlijk onderhoud met één' hunner te verschaffen *(18)*, en hij gaf deze man overvloedig Rijnwijn te drinken - hij zelf bericht ons dit *(19)*. Behendige vragen brachten de drukker, die op zo iets niet was voorbereid, in verwarring, en ten laatste kwam het geheim aan de dag. "Het Nieuwe Testament," zo vernam nu COCHLOEUS, "is overgezet in het Engels. Er worden drie duizend exemplaren gedrukt. Reeds zijn tachtig bladzijden in quarto gereed. De kosten worden door Engelse kooplieden ruimschoots voldaan, die het boek, als het gedrukt is, heimelijk moeten overbrengen, en het wijd en zijd, geheel Engeland door, verspreiden, vóór de koning of de kardinaal het ontdekken of verhinderen kan *(20)*.....En op deze wijze zal Brittanië tot de gevoelens van LUTHER worden overgebracht *(21)*"

(14) Audivit eos aliquando inter pocula fiducialiter jactitare. COCHL. p. 125.
(15) Velint nolint rex et cardinalis Angliae, totam Angliam brevi fore Lutheranam. Ibid.
(16) Duos ibi latitare Anglos eruditos, linguarumque peritos. Ibid.
(17) In gente illa religiosissima vereque Christiana. Ibid. p. 131.
(18) Unus eorum in secretiori colloquio revelavit illi arcanum. COCHL. p. 131.

(19) Rem omnem ut acceperat *vini beneficio*. Ibid.
(20) Opus excussum clam invecturi per totam Angliam latenter dispergere vellent. Ibid.
(21) Ad Lutheri partes trahenda est Anglia. Ibid.

COCHLOEUS was tegelijk verbaasd en bekommerd over wat hij hoorde *(22)*. Hij verborg dit echter. Hij wenste nu ook te vernemen waar de twee Engelsen zich schuil hielden. Doch zijn nasporingen dienaangaande bleven vruchteloos, en hij keerde met een geschokt gemoed naar zijn woning terug. Het gevaar was groot. En hij, die hier een vreemdeling en uitgewekene was, wat kon hij doen om de goddeloze onderneming te stuiten? Waar zou hij een vriend van Engeland vinden, die gereed was zijn ijver te tonen, om de gevreesde slag af te wenden?.....Hij was buiten raad.

(22) Metu et admiratione affectus. Ibid.

Herman Rincke.
Plotseling kwam een lichtstraal de duisternis verhelderen. Iemand van enige betekenis in Keulen, HERMAN RINCKE, een patricier en keizerlijk raadsheer, was in van de tijd door keizer MAXIMILIAAN met een belangrijke zending naar HENDRIK VII afgevaardigd geweest, en sinds had hij altijd grote gehechtheid aan Engeland betoond. COCHLOEUS besloot dan aan hem het noodlottig geheim te openbaren; doch omdat het gebeurde te Frankfort hem steeds nog vrees inboezemde, durfde hij niet openlijk tegen de Hervorming optreden. Hij had een bejaarde moeder en een klein nichtje te huis achter gelaten, en wilde niets ondernemen wat haar zou kunnen nadelig zijn. Daarom begaf hij zich ter sluik naar het huis van RINCKE (gelijk hij zelf ons verhaalt) *(23)*, sloop heimelijk binnen, en legde de ganse zaak nu de raadsheer bloot. RINCKE kon het niet geloven dat het Nieuwe Testament in het Engels te Keulen gedrukt werd. Echter zond hij een vertrouwd persoon, om narigten in te winnen, die hem alstoen kwam verzekeren, dat de mededeling van COCHLOEUS juist was, en dat hij in de drukkerij een grote hoeveelheid papier had gevonden, dat voor deze uitgaaf bestemd was *(24)*. Nu begaf de patricier zich onmiddellijk naar de Senaat, en sprak van WOLSEY, van HENDRIK VIll, en van het behoud der Roomse Kerk in Engeland; en de Senaat, die, onder de invloed van de aartsbisschop, sinds lang de rechten van de vrijheid had vergeten, verbood de drukker met het werk voort te gaan. Dus zouden er dan gene Nieuwe Testamenten komen voor Engeland! een geoefende hand had de slag afgewend, die het Rooms - Katholicisme had moeten treffen. Misschien zal TYNDALE nu wel in de kerker worden geworpen, en COCHLOEUS een volkomene zegepraal smaken....

(23) Abiit igitur clam ad H. RINCKE. COCHL. p 131.
(24) Ingentem papyri copiam ibi existere. Ibid.

Droefheid van Tyndale. Teleurstelling.
TYNDALE was in het eerst geheel terneer geslagen. Waren dan nu zo vele jaren arbeids verloren voor altijd? Hij scheen hier beproefd te worden boven zijn krachten *(25)*. "Zij zijn grijpende wolven" riep hij uit; "zij prediken anderen: Gij zult niet stelen; en nochtans hebben zij ‘s mensen ziel beroofd van het brood des levens, en haar gevoed met de schillen en schalen van de hoop op eigen verdiensten en des vertrouwens op de goede werken *(26)*." Echter bleef TYNDALE niet lang neergedrukt; want zijn geloof was van die aard, dat het bergen zou hebben kunnen verzetten. Was het niet het Woord van God dat hier bedreigd werd? Indien hij dan niet wanhoopte aan zichzelf, zou God hem niet verlaten. Hij besefte dat hij de Senaat van

Keulen moest voorkomen. Gelijk TYNDALE ondernemend en doortastend was in al zijn verrichtingen, gelastte hij ROYE hem te volgen; en nu ijlden zij naar de drukkerij, raapten schielijk de vellen bijeen, sprongen in een vaartuig, en werkten daarmee de rivier op, de hoop van Engeland meedragende *(27)*!

(25) Necessity and combrance (God is record) *above strength*. TYND. Doctr. Tr. p. 390.
(26) Have fed her with the shales and pods of the hope in their merits TYNDALE, Exposition, p. 123. (PARKER Society).
(27) Arreptis secum quaternionibus impressis aufugerunt navigio per Rhenum ascendentes. CocHL. p. 126.

Dr. Eck.

Toen daarop COCHLOEUS en RINCKE, vergezeld van de dienaren van de Senaat, aan de drukkerij kwamen, waren zij verbaasd boven alle beschrijving. De afvallige had dan de gevaarlijke papieren weten in veiligheid te brengen!....Hun vijand was ontkomen, gelijk een vogel aan het net des vogelvangers. Waar was hij nu te vinden? Hij zou zich ongetwijfeld onder de bescherming gaan stellen van een *Luthers* vorst, waar COCHLOEUS zich wel zou wachten hem te gaan vervolgen. Maar éne uitkomst was er nog overgebleven. Deze Engelse boeken konden in Duitsland geen kwaad doen. Er moest dus maar verhinderd worden dat zij Londen bereikten. Hij schreef dan aan HENDRIK VIlI, aan WOLSEY en aan de bisschop van Rochester. "Twee Engelsen," zo berichtte hij de koning, "spannen boosaardig samen tegen de rust van uw koninkrijk, evenals de beide gesnedenen van ouds, die de handen aan AHASUERUS wilden slaan; doch ik zal, evenals de getrouwe MORDECHAI *(28)*, hun aanslagen voor u blootleggen. Zij willen het Nieuwe Testament in het Engels aan uw volk in handen geven. Geef dan bevelen in iedere zeehaven, om het invoeren van deze *hoogst verderfelijke koopmanschap* te beletten *(29)*." Dit was de naam, die deze volijverige aanhanger van de paus gaf aan het Woord van God! - Een onverwacht bondgenoot kwam weldra de geschokte rust van COCHLOEUS geheel bedaren. De beruchte Dr. ECK, een veel geduchter kampioen voor het pausdom dan hij zelf, was op zijn weg naar Londen te Keulen aangekomen, en nam op zich om de gramschap van de bisschoppen en des konings nog meer aan te vuren *(30)*. - De ogen van de bekendste tegenstanders van de Hervorming scheen nu op Engeland geslagen te zijn. ECK, die er zich over beroemde, dat hij de glansrijkste overwinningen op LUTHER had behaald, zou gemakkelijk de eenvoudige lesgever en zijn Nieuw Testament de meester worden.

(28) He was indebted to me no less than AHASUERUS was indebted to MORDECAI. Annals of the Bible, I, p. 61.
(29) Ut quam diligentissime praecaverint in omnibus Angliae portubus, ne merx illa perniciosissima inveheretur. COCHL. p. 126.
(30) Ad quem Doctor ECKIUS venit, dum in Angliam tenderet. Ibid. p. 109.

Een nieuwe druk.

Inmiddels zette TYNDALE, terwijl hij de grootste zorg droeg voor zijn kostelijke "koopmanschap," de tocht, de rivier op, zo snel voort als hij kon. Hij kwam opvolgelijk de antieke steden en de bekoorlijke dorpen voorbij, welke te midden van de schilderachtigste natuurtonelen, langs de oevers van de Rijn verspreid zijn. De bergen, afgronden en rotsen; de donkere bossen; de vervallene kastelen; de gothische kerkgebouwen; de vaartuigen die elkaar voorbij voeren; de roofvogels, die over zijn hoofd heenscheerden, als hadden zij een zending van COCHLOEUS te volbrengen gehad - niets kon zijn aandacht aftrekken van de schat die

hij meevoerde. Eindelijk, na een reis van vijf of zes dagen kwam hij aan te Worms, alwaar LUTHER, vier jaren vroeger, had uitgeroepen: "Hier sta ik; ik kan niet anders; God helpe mij *(31)*!" Deze woorden van de Duitse hervormer, die aan TYNDALE zo wél bekend waren, waren ook de ster geweest die hem geleid had naar Worms. Hij wist dat het Evangelie in die oude stad verkondigd werd. "De burgers zijn er aan Luthersche vlagen onderworpen," zei COCHLOEUS *(32)*. TYNDALE kwam eraan, niet zo als LUTHER door een talrijke menigte omringd, maar onbekend, en terwijl hij zich verbeeldde dat de handlangers van KAREL en van HENDRIK hem op de hielen waren. Toen hij uit het vaartuig voet aan wal zette, wierp hij een onrustige blik in het rond, en legde toen eerst zijn kostelijke schat aan de oever van de stroom neer.

(31) Zie 2e deel, bl. 341. 00233
(32) Ascendeutes Wormatiam ubi plebs pleno furore lutherisabat. COCHL. p. 126.

Hij had tijd gehad om over de gevaren welke zijn werk bedreigden na te denken. Dewijl zijn vijanden *deze* druk goed konden kennen, daar enkele vellen hun in handen waren gevallen, nam hij maatregelen om de inquisiteurs te misleiden, en begon een nieuwe druk, waarbij hij de voorrede en de aantekeningen wegliet, en de meer handelbare *octavo*vorm voor het vroegere *quarto* in de plaats stelde. PETER SCHAEFFER, de kleinzoon van FUST, een van de mannen aan wie de uitvinding of verbetering van de boekdrukkunst is te danken geweest, leende zijn persen voor het belangrijke werk. De beide uitgaven werden zonder verhindering ten einde gebracht, op het laatst van het jaar 1525 *(33)*.

(33) Een exemplaar van de *octavo* druk berust in het Museum van het Baptisten "College" te Bristol. Bij vergelijking met de uitgaaf in *quarto*, ontdekt men een merkbare vooruitgang wat de spelling aangaat. Zo lezen wij in de laatstgenoemde: *prophettes, synners, mooste, sekynge*; en in de *octavo* druk: *prophets, sinners, most, seking*. Annals of the Bible, I, p. 7).

Aankomst in Engeland.

Zo werden de bozen misleid. Zij hadden het Engelse volk willen beroven van Gods Heilig Woord, en nu waren er *twee* drukken gereed om Engeland binnen gevoerd te worden. "Schenkt uw aandacht," - zo richtte TYNDALE het woord tot zijn landgenoten, toen hij hun uit Worms het Nieuwe Testament aanbood, dat door hem was vertaald geworden, "schenkt uw aandacht aan de woorden des eeuwige levens, door welke, indien wij ons bekeren en geloven, wij wedergeboren, nieuw geschapen worden, en de vruchten smaken van het bloed van CHRISTUS *(34)*." In het begin van 1526 werden de boeken over zee gebracht, hetzij langs Antwerpen, of over Rotterdam. TYNDALE was gelukkig; maar hij wist dat de zalving des Heilige Geestes alléén het volk van Engeland geschikt kon maken om de gewijde bladzijden te verstaan: en daarom vergezelde hij zijn Engels Testament nacht en dag met zijn gebeden. "De Schriftgeleerden en Fariseën," zo sprak hij, "hadden het zwaard des Woords Gods opgesloten in een overdeksel van uitleggingen (glossen) *(35)* en hadden het daarin zo vast gezet, dat het niet meer te gebruiken was *(36)*. En nu, o God! breng dit scherp zwaard te voorschijn uit de schede! Sla, wond, houw van één, de ziel en het lichaam, zodat de mens, in tweeën verdeeld, en in strijd gebracht met zichzelf, moge in vrede zijn met U tot in alle eeuwigheid!"

(34) We are born anew, created afresh, and enjoy the fruits of the laf of Christ. Epist in init.
(35) Had thrust up the sword of the word of God in a scabbard or sheath of gloses. TYND. Works, II,

p. 378.
(36) Could neither stick nor cut.

XII.

De tweede Paulus. De verzoening is volbracht.

Terwijl dit alles te Keulen en te Worms voorviel, hadden er te Cambridge en te Oxford andere dingen plaats. Aan de oevers van de Rijn werd het goede zaad in gereedheid gebracht: en in Engeland werden de voren geploegd, om dat zaad te ontvangen. Het Evangelie bracht te Cambridge een levendige beweging te weeg. BILNEY, die wij de vader van de Engelse Hervorming mogen noemen, omdat hij, nadat hij door het Nieuwe Testament was bekeerd geworden, de ijvervolle LATIMER en zo vele andere getuigen van de waarheid tot de kennis van God had gebracht, - BILNEY stelde zich destijds niet op de voorgrond, gelijk velen diegenen die naar zijn Evangelische taal gehoord hadden; zijn roeping was het gebed. Terwijl hij schroomvallig was voor de mensen, was hij vol vrijmoedigheid voor God, en riep hij Hem dag en nacht aan, voor de behoud van zielen. Maar tezelfder tijd dat hij geknield lag in zijn bidvertrek, waren anderen aan het werk in de wereld. Onder deze was STAFFORD vooral opmerkenswaardig. "PAULUS is uit de doden opgestaan!" zeiden velen, als zij hem hoorden spreken. En inderdaad, STAFFORD verklaarde de ware mening van de woorden van de Apostel en van de vier Evangelisten met zoveel kracht en leven *(1)*, dat deze heilige mannen, wier gelaat zolang bedekt was geweest onder de duistere tradities van de Schoolgeleerden *(2)*, thans zich voor de jeugd van de universiteit even zo vertoonden, als de Apostolische dagen hen aanschouwd hadden. Maar het was niet slechts hun *personen* (want dit zou van geringe betekenis zijn geweest): het was hun *leer* welke STAFFORD aan zijn hoorders voorstelde. Terwijl de Scholastieken van Cambridge aan hun kwekelingen een verzoening verkondigden welke nog niet was uitgewerkt, en hun leerden dat vergeving moest verkregen worden door de werken welke de Kerk voorschrijft, predikte STAFFORD dat de verlossing was *volbracht*; dat de verzoening door JEZUS CHRISTUS aangebracht *volkomen* was; en hij voegde er bij, dat aangezien het pausdom de *heerschappij* van de wet had hersteld, God nu, door de Hervorming, het *rijk van de genade* herleven deed. De studenten van Cambridge, die hoog met het onderwijs van hun leermeester waren ingenomen, begroetten hem met luide toejuichingen; en zelfs gingen zij in hun geestdrift zóver, dat zij, onder het verlaten van de gehoorzaal, tot elkaar spraken: "Wie heeft wel het meest aan de andere te danken? STAFFORD aan PAULUS, die hem de gewijde Brieven naliet: of PAULUS aan STAFFORD, die de Apostel en zijn heerlijke leringen als uit de dode heeft opgewekt, daar zij door de middeleeuwen waren verduisterd geworden?"

(1) He set forth in his lectures the native sense. THOMAS BECON, II, p. 426.
(2) Obscured through the darkness and mists of the papists. Ibid.

Treffelijk woord van Latimer.

Doch boven BILNEY en STAFFORD verhief zich LATIMER, die, in de kracht des Heilige Geestes, de lessen des geleerde meesters aan de harten van anderen wist vruchtbaar te maken *(3)*. Daar hij onderricht was van het werk waaraan TYNDALE zijn krachten wijdde, betuigde hij van de leerstoelen van Cambridge dat de Bijbel in de landstaal behoort gelezen te worden *(4)*. "De Schrijver van de Heilige Schrift," zo zei hij, "is de Almachtige, de Eeuwige....*God zelf*!.....en deze Schrift draagt de merktekenen van de almacht en van de eeuwigheid van haar Schrijver. Er is geen koning of keizer die niet gehouden is daaraan te gehoorzamen. Wachten

wij ons voor die zijpaden van de menselijke overlevering, die vol zijn van stenen, struiken, en ontwortelde boomen. Laat ons de rechte weg van de Woords volgen. Wij moeten niet vragen wat de Vaders gedaan hebben, maar wat zij hadden behoren te doen *(5)*."

(3) A private instructor to the rest of his bethren within the university. Fox, Acts, VII, p. 438.
(4) He proved in his sermons that the Holy Scriptures ought to be read in the English tongue of all Christian people. BECON, vol. II, p. 424 (PARK. Soc).
(5) LATIMER's Sermons, p. 96, 97. (PARK. Soc)

Thomas Recon.

Wanneer LATIMER predikte had hij een zeer talrijk gehoor, en de aanwezenden hingen aan zijn lippen. Eén daaronder trok meer bijzonder de aandacht. Het was een jongeling uit Norfolk, zestien jaren oud, en uit wiens gelaat verstand en vroomheid spraken *(6)*. Deze arme student had met gretigheid de waarheid aangenomen, gelijk zij door de voormalige kruisdrager gepredikt werd. Hij sloeg geen enkele van zijn leerredenen over; en dan zat hij met een stuk papier op de knie en een potlood in de hand, en tekende een en ander van de preek op, terwijl hij voor het overige zich verliet op zijn geheugen *(7)*. Dit was THOMAS RECON, die later kapellaan is geweest van CRANMER, de aartsbisschop van Canterbury. "lndien ik de kennis Gods bezit," zei hij, "dan moet ik dat, naast God, aan LATIMER danken."

(6) A poor scholar of Cambridge....but a child of sixteen years BECON's Works. II, p 424.
(7) Partly reposing his doctrine in my memory, partly commending it to letters. (Ibid).

LATIMER had hoorders van verschillende soort. Naast de zulken die van hun geestdrift de ondubbelzinnigste blijken gaven, stonden anderen, "eigenlievend, trots en opgeblazen evenals de kikvors van ESOPUS, met nijd en kwaadheid tegen hem vervuld," zei BECON *(8)*; en dit waren de voorstanders van het traditionele Katholicisme, die door nieuwsgierigheid waren gelokt geworden, of die door hun Evangelische vrienden als in weerwil van hun zelf naar de kerk waren gebracht. Doch terwijl LATIMER sprak werd er een wonderbare verandering in hen uitgewerkt. Allengs verdween de uitdrukking van haat en bitterheid op hun gelaat; zij werden zachter gestemd; en wanneer men deze vrienden van de priesters, als zij thuis waren gekomen, vroeg wat zij van de ketterse prediker dachten, antwoordden zij, in de vervoering hunner verwondering en geestdrift: "*Nunquam sic locutus est homo, sicut hic homo*!" (Joh 7.46).

(8) Puffed up, like unto ÆSOP's frog. Ibid. p. 425.

Zodra hij de predikstoel verlaten had, beijverde LATIMER zich om in beoefening te brengen wat hij had gepredikt. Hij bezocht de enge vertrekken der arme studenten, en de bedompte woningen der werkende klassen. "Hij maakte nat door goede werken, wat hij tevoren met woorden van godzaligheid geplant had *(9)*," zei de student welke de gewoonte had om zijn predikatiën op te tekenen. De discipelen stichtten en vertroostten elkaar met blijdschap en eenvoudigheid van hart: allerwege werd de adem des nieuwe levens gevoeld; en hoewel tot hiertoe geen uiterlijke hervormingen hadden plaats gehad, was de geestelijke Kerk des Evangelies en van de Hervorming werkelijk reeds aanwezig. En zo werd de herinnering aan deze gelukkige dagen lang nog bewaard in het zeggen:

"Toen Magister STAFFORD las, (onderwees)

En Magister LATIMER
preekte, - Toen was Cambridge gezegend *(10)*"

(9) He watered with good deeds whatsoever before he planted with godly words Ibid.
(10) When Master STAFFORD read, And Master LATIMER preached, Then was Cambridge blessed. BECON's Works, II, p. 425.

Geande en vrijheid.
De priesters konden niet werkeloos blijven. Zij hoorden spreken van genade en van vrijheid, en wilden met geen van beiden iets te doen hebben. Zo de *genade* geduld wordt, zal daardoor niet aan de handen van de geestelijkheid alle invloed ontvallen, en aan vrijstellingen, boetedoeningen, en alle voorschriften van het kanonieke recht een einde zijn?

Zo de *vrijheid* wordt ingewilligd, zal dan niet de hiërarchie, met al haar rangen en bedieningen, haren luister, haar geweld en haar strafschavotten een geweldige schok ontvangen? - Rome verlangt geen andere vrijheid dan die van de vrije wil, welke, terwijl zij de natuurlijke krachten van de mens verheft, voor hem de bronnen des goddelijke levens opdroogt, het Christendom doet kwijnen, en deze hemelse godsdienst verkeert in een menselijk moralisme, en in een opvolging van wettische plechtigheden.

Oog om oog en tand voor tand!
De vrienden van het pausdom verenigden daarom hun krachten, om van de nieuwe godsdienst tegenstand te bieden. "satan, die nimmer slaapt," zegt de eenvoudige kroniekschrijver, "riep zijn vertrouwde geesten op, en zond hen tegen de hervormers uit." Er werden bijeenkomsten gehouden in de kloosters, doch voornamelijk in dat van de Franciskanen. Zij spanden al hun vermogen in. *Oog om oog en tand voor tand*, spraken zij. LATIMER verheft in zijn predikatiën de *zegeningen* der Schrift; wij moeten daarom een preek houden om de *gevaren* van de Schrift aan te wijzen. Maar waar zouden zij de spreker vinden, die met hem kon wedijveren? Dit was voor de clericale partij een zeer netelige vraag. Onder de Franciskanen was een hooghartige monnik, die behendig en bedreven was in onbeduidende zaken, en die even onwetend was als door trotsheid opgeblazen - de prior BUCKINGHAM. Niemand had meer haat doen blijken tegen de Evangelische Christenen, en niemand was in waarheid groter vreemdeling ten aanzien van het Evangelie. Dit nu was de man, die er mede belast werd om de gevaren van het Woord van God in het licht te stellen! Hij was ver van gemeenzaam met het Nieuwe Testament; nochtans sloeg hij het op, nam hier en daar enkele plaatsen, die zijn stellingen scheen te begunstigen, en begaf zich nu, in zijn beste opschik gekleed, met opgeheven hoofd en statige tred, en als hield hij zich vooraf reeds van de zegepraal verzekerd, naar de predikstoel, trok daar te velde tegen de "ketter," en voer met donderende stem tegen het lezen van de Bijbel uit *(11)*, daar deze, in zijn ogen, de bron was van alle ketterijen en ongelukken. "Zo deze ketterij (het lezen van de Bijbel) de overhand mocht verkrijgen," riep hij uit, "zal eraan alle goede dingen onder ons een einde zijn. De landbouwer zal, waar hij in het Evangelie leest dat *niemand die de hand aan de ploeg heeft geslagen moet omzien*, zijn werk spoedig laten varen...De bakker, waar hij leest dat *een weinig zuurdeesem het gehele deeg verzuurt*, zal ons voortaan slechts een smakeloos brood leveren; en de eenvoudige man, die het gebod aantreft *om het rechteroog uit te rukken en het van zich te werpen*....inderdaad, Engeland zal binnen enige jaren een afzichtelijk schouwspel opleveren. Het zal daar weinig beter zijn, dan een natie van blinde en éénogige mensen, die op droevige wijze langs de huizen hun brood bedelen *(12)*."

(11) With great pomp and prolixity. GILPIN's Life of LATIMER, p. 8.
(12) The nation full of blind beggars. Ibid.

Deze toespraak werkte op dat gedeelte van de hoorders, waarvoor zij ook bestemd was geweest. "De ketter is tot zwijgen gebracht," zeiden de monnikken en klerken; maar verstandige lieden glimlachten, en LATIMER was er zeer verheugd over, dat men hem zulk een tegenstander gegeven had. Daar hij van een levendige gemoedsaard was en een neiging bezat tot scherts. besloot hij de platheden van de opgeblazen monnik aan de kaak te stellen. Er zijn sommige dwaasheden, zo dacht hij, die slechts weerlegd kunnen worden, door te doen zien hoe belachelijk zij zijn. Spreekt zelfs de ernstige TERTULLIANUS niet van dingen, waarover men slechts lachen moet, uit vreze van daaraan gewicht te schenken door een ernstige weerlegging *(13)*? "Aanstaande Zondag zal ik hem antwoorden," zei LATIMER.

(13) Si et ridebitur alicubi materiis ipsis satisfiet. Multa sunt sic digna revinci, ne gravitate adorentur. Contra Valentin. C. VI. Zie ook PASCAL, Provinciales, lettre XI

Zonderlinge uitlegging. De beantwoording. De vos en de monnikskap.
De kerk was vol, toen BUCKINGHAM, met de kap van St. FRANCISCUS getooid, en met een opgeblazen houding, in alle deftigheid, vlak tegenover de prediker zijn plaats kwam nemen. LATIMER begon met de minst zwakke bewijsgronden van zijn tegenpartij op te noemen; en vervolgens behandelde hij die één voor één, wendde en keerde ze, en deed al het bespottelijke ervan met zoveel geestigheid uitkomen, dat de arme prior als begraven werd onder zijn eigen zotteklap. Daarop richtte hij het woord tot de luisterende schare, en riep met warmte uit: "Zulke geringe gedachten hebben uw slimme leidslieden van uw verstand! Zij beschouwen u als kinderen, die altijd aan de leiband moeten blijven lopen. Doch het uur van u meerderjarigheid is gekomen. Onderzoekt met vrijmoedigheid de Schriften, en gij zult gemakkelijk het dwaze van de leer van u doctoren inzien." En toen, met de wil om, gelijk SALOMO het uitdrukt, *een zot te antwoorden naar zijn dwaasheid*, liet hij er op volgen: "Wat de vergelijkingen aangaat, aan de *ploeg*, het *zuurdesem* en het *oog* ontleend, en waarvan de eerwaarde prior zulk een zonderling gebruik heeft gemaakt: is het nodig deze plaatsen der Schrift te rechtvaardigen? Moet ik u aantonen welke *ploeg* wat *zuurdesem* en welk *oog* hier bedoeld worde? Of onderscheidt zich niet de leerwijze van onzen Heer door uitdrukkingen, die onder algemeen begrijpelijke vormen een geestelijke en diepe betekenis verbergen? Weten wij niet, dat in alle talen en in alle redevoeringen wij niet het oog moeten vestigen op het *beeld* dat gebruikt wordt, maar op de *zaak* die door het beeld wordt voorgesteld?....Bij voorbeeld," zo ging hij voort, en nu wierp hij een doordringende blik op de prior, "zo wij een *vos* zien afgebeeld, die predikt in een *monnikskap* gehuld, denkt er dan wel iemand aan, dat een vos bedoeld werd, en niet veeleer aan de loosheid en schijnheiligheid, die zo menigwerf onder het monniksgewaad verborgen worden aangetroffen *(14)*?" Op deze woorden stond de arme prior, op wie de ogen van de ganse vergadering gevestigd waren, haastig op, en hij verliet de kerk en ijlde naar zijn klooster, om daar, onder zijn broeders, zijn verwarring en zijn gramschap te verbergen. De monnikken en hun handlangers deden luide kreten horen tegen LATIMER. Het was onvergefelijk, zeiden zij, om zo te kort te komen in eerbied voor het ordegewaad van St. FRANCISCUS. Maar zijn vrienden antwoordde: "Kastijden wij de kinderen niet? En hij die de Schrift nog erger behandelt dan een kind, verdient die geen scherpe kastijding?"

(14) GILPIN's Life of LATIMER, p. 10.

De Roomse partij achtte zich echter niet geslagen. De hoofden van de "Colleges" en de priesters hielden drukke samenkomsten. De professoren werden uitgenodigd zorgvuldig het oog op hun kwekelingen te houden, en om hen door vleierij of door bedreiging tot de leer van de Kerk terug te brengen. "Wij zullen ons onderwijs staken, zo gij Evangelisch wordt, en dan is het met uw bevordering uit," zeiden zij aan de studenten. Maar de openhartige, edeldenkende jongelingen wilde liever arm zijn met CHRISTUS, dan rijk met de priesters. STAFFORD ging met leren voort, LATIMER hield aan met preken, en BILNEY bleef de armen bezoeken: zodat de leer van CHRISTUS dagelijks meer verspreid werd en zielen behouden werden.

Het een wapen.

Eén wapen slechts was de Scholastieken overgebleven: dat van de vervolging, zo geliefkoosd door Rome. "Ons plan is niet gelukt," spraken zij, "BUCKINGHAM is een dwaas. De beste weg om deze *Gospellers* te beantwoorden, is hun het spreken te beletten." Dr. WEST, bisschop van Ely, onder wiens jurisdictie Cambridge behoorde, werd om zijn tussenkomst verzocht, en WEST gaf nu aan een der doctoren last, om hem te waarschuwen, de eerstvolgende keer als LATIMER preken moest; "maar," zo voegde hij er bij, "zeg er niemand iets van. lk wil komen zonder dat men mij verwacht."

Beeld van een bisschop.

Op zekere dag dan, wanneer LATIMER in het Latijn predikte *ad clerum*, kwam de bisschop plotseling de kerk van de universiteit binnen, gevolgd door een stoet van priesters. LATIMER hield op met spreken, en wachtte eerbiedig totdat WEST en zijn gevolg plaats hadden genomen. "Een nieuw gehoor," sprak hij, "en wel een gehoor dat grotere eer waardig is, vordert een nieuw onderwerp. Ik zal dan de tekst die ik mij voorgenomen had laten rusten, en er een kiezen die op de bisschoppelijke waardigheid betrekking heeft, en spreken over de woorden: CHRISTUS *existens Pontifex futurorum bonorum*." (Heb 9.11). Alsnu stelde dan LATIMER, bij de ontwikkeling van zijn onderwerp, JEZUS CHRISTUS voor als "het ware en volkomen voorbeeld voor alle andere bisschoppen *(15)*." Er was geen enkele deugd, aangewezen in de "Hogepriester der toekomende goederen," waar tegenover niet een ondeugd of een gebrek werd gesteld, gelijk dat in de Roomse bisschoppen werd ontmoet. LATIMER's scherpe spot kon hier te hun koste een vrije loop nemen; doch er was zoveel ernst in zijn aanvallen, en zulk een levend Christendom in zijn voorstellingen, dat een iegelijk daarin veeleer de klaagstem van een christelijk geweten, dan het bijtend vernuft van een zwartgallig gemoed moest erkennen. Nooit was enig bisschop door een van zijn priesters zodanig de les gelezen, dan hier het geval was met WEST, uit de mond van LATIMER. "Helaas!" spraken velen "onze bisschoppen zijn van zodanig geslacht niet; zij stammen af van ANNAS en KAJAFAS." WEST was niet meer op zijn gemak dan BUCKINGHAM tevoren. Hij verbeet zijn gramschap evenwel, en zei, na afloop van de predikatie, op hoffelijke toon tot LATIMER: "Gij hebt uitstekende talenten, en bijaldien gij één ding doen wilde, zou ik gereed zijn u de voeten te kussen *(16)*"..... Welke ootmoed in een bisschop!....."Doe in deze zelfde kerk," ging WEST voort "ene predikatie....tegen MARTEN LUTHER. Dàt is de beste weg om de ketterij tegen te gaan." LATIMER begreep de bedoeling van de bisschop, en antwoordde bedaard: "Indien LUTHER het Woord van God predikt, kan ik hem niet tegenstaan. Maar zo hij het tegendeel leert, ben ik gereed hem aan te tasten." - "Wel, wel Mr. LATIMER," hernam de bisschop, "dat riekt wat naar de mutsaard *(17)*....Vroeg of laat zal dat u nog wel berouwen."

(15) As the true and perfect pattern unto all other bishops. STRYPE, Eccl. Mem. III, p. 369.
(16) I will kneel down and kiss your foot. Ibid.
(17) l perceive that you somewhat smell of the pan. Ibid. 370.

Verbod om te prediken. De ijverigste van alle bisschoppen.

WEST had Cambridge verlaten, in grote verbolgenheid tegen de vrijmoedige klerk, en haastte zich nu om zijn kapittel samen te roepen: waarvan het gevolg was, dat aan LATIMER verboden werd, om, hetzij aan de universiteit, hetzij in de diocese, te prediken. "Allen die godzaliglijk willen leven, zullen vervolgd worden," had de Apostel PAULUS gezegd, en LATIMER ondervond nu de waarheid van dit zeggen. Het was niet genoeg dat de naam van ketter hem gegeven werd door de priesters en hun vrienden, en dat de voorbijgangers hem beledigde op de straten; ..... het werk Gods werd geweldadig gestuit. "Zie daar dan," zo sprak hij met een diepe zucht, "ziedaar dan tegenwoordig het nut van het ambt van bisschop....te verhinderen dat JEZUS CHRISTUS gepredikt worde! "Enige jaren later schetste hij, met zijn gewone bijtende ironie, het beeld van zekere *bisschop*, van wie LUTHER ook dikwijls sprak: "Weet gij," vroeg LATIMER, "wie de allerijverigste bisschop en prelaat is van geheel Engeland?....Ik zie u luisteren en de oren spitsen, opdat ik hem zou noemen *(18)*....Ik zal het u zeggen....Het is de *duivel*. *Deze* bisschop is nooit uit zijn diocese; gij zult hem nimmer afwezend vinden; zoekt hem wanneer gij maar wilt, hij is altijd thuis. Hij heeft altijd de hand aan de ploeg. Ik verzeker u, gij zult hem nimmer ledig aantreffen. En waar de duivel woont, daar - weg met boeken, en leve de waskaarsen! Weg met bijbels, en leve de rozenkransen *(19)*! Weg met het licht van het Evangelie, en leve het kaarslicht, zelfs op de klare middag! Weg met het kruis van CHRISTUS, dat de zonden van de wereld wegneemt; en leve de afzetterij van het vagevuur, waardoor de beurs der gelovigen geledigd wordt! Weg met het kleed der naakten, en verzorgen van armen en zwakken, en leve het kleden van beelden, en het prachtig versieren van hout en steen! Weg met de overlevering Gods, dat is Zijn heilig Woord, en leve de overleveringen van de mensen!.....O! dat onze prelaten even ijverig waren om het zaad van de goede leer uit te strooien, als satan is om doornen en distelen te zaaien *(20)*!" Het mocht wel door LATIMER met waarheid gezegd worden: "Nooit was er in Engeland een prediker, zo ijverig als satan is *(21)*." De hervormer was niet voldaan met spreken alléén; hij handelde evenzeer. "Noch de dreigende taal van zijn tegenstanders, noch hun wrede inkerkering," zegt een van zijn tijdgenoten, "kon hem verhinderen Gods waarheid te verkondigen *(22)*." Daar het hem verboden was in de kerken te prediken, ging hij rond, van huis tot huis. Hij verlangde echter zeer, wederom een kansel te kunnen bestijgen; en hierin slaagde hij. Een hooghartig kerkvoogd had hem tevergeefs het prediken verboden. JEZUS CHRISTUS, die boven alle bisschoppen is, is machtig om wanneer de een deur gesloten wordt, een andere te openen. In plaats van één' groot prediker waren er eerlang twee te Cambridge.

(18) I see you listening and hearkening that I should name him. LATIM. Sermons, p. 70,
(19) Away with Bibles and up with beads! Ibid.
(20) LATIMER's Sermons (PARK. Soc.) vol. I, p. 70. Sermon of the plough.
(21) There was never such a preacher in England as he is. lbid. p. 72.
(22) Hij voegt er bij: "Whatsoever he had once preached, he valiantly defended the same." BECN, II, p. 424.

Robert Barnes.

Een Augustijner monnik, met name ROBERT BARNES, geboortig uit het graafschap Norfolk, en die een groot geleerde was, had zich naar Leuven begeven, om daar zijn studiën voort te zetten. Hier ontving hij de graad van doctor in de godgeleerdheid; en bij zijn terugkomst te Cambridge werd hij, in 1523, benoemd tot prior van zijn klooster. Hij was de man om aan de universiteit geleerdheid met het Evangelie in verzoenend verband te brengen; echter, doordien hij te zeer tot de geleerdheid overhelde, verzwakte hij de kracht van het Woord van God. Dagelijks stroomde erin het Augustijner klooster een grote schare tezamen, om hem te horen lezen over TERENTIUS, en vooral over CICERO. Velen derzulken, die aanstoot namen aan het eenvoudige Christendom van BILNEY en LATIMER, werden aangetrokken door deze hervormer van een andere soort. COLEMAN, COVERDALE, FIELD, CAMBRIDGE, BARLEY en vele andere jongelieden van de universiteit waren de trouwe volgers van BARNES, en noemden hem "de hersteller der letteren *(23)*."

(23) The great restorer of good learning. STRYPE, I, p. 568. Fox, Acts, V, p. 415.

Zijn lessen.

Maar de klassieken maakten alleen een voorbereidend onderwijs uit. Nu de meesterstukken der oudheid BARNES hadden gediend om het pad te effenen, opende hij voor zijn hoorders de Brieven van PAULUS. Hij verstond hun goddelijke diepte niet, gelijk STAFFORD; hij was niet, zo als STAFFORD, met de Heilige Geest gezalfd; hij verschilde met hem ten aanzien van verscheidene leringen van de Apostels, bijv. omtrent de rechtvaardiging door het geloof, en het nieuwe schepsel; maar BARNES was een verlicht en liberaal man, niet zonder zekere graad van vroomheid, en hij verlangde, evenals STAFFORD, het onderwijs van de Schrift aan de plaats te stellen van de dorre disputatiën van de school. Doch zij traden eerlang met elkaar in het strijdperk: en Cambridge heeft lang de herinnering bewaard aan het merkwaardige twistgesprek, waarin BARNES en STAFFORD met zoveel roem elkaar bestreden, zonder van andere wapenen gebruik te maken dan van het Woord van God, "tot grote verbazing der blinde doctoren, en tot grote blijdschap der helderzienden," zegt de geschiedschrijver *(24)*.

(24) Marvellous in the sight of the great blind doctors. Fox, Acts, V. p. 415.

Het juiste midden. De bekering van Barnes.

BARNES was toen nog niet tot helder inzien gekomen, en de vrienden des Evangelies verwonderde zich er over, dat iemand, die jegens de waarheid een vreemdeling was, van de dwaling zulke gevoelige slagen kon toebrengen. BILNEY, wie wij gestadig ontmoeten wanneer enig geheimzinnig werk, een werk van liefde te verrichten valt, - BILNEY, die LATIMER had bekeerd, ondernam het ook om BARNES te bekeren; en STAFFORD, ARTHUR, THISTEL van Pembroke Hall, en FOOKE, van Benet's College, baden ernstig tot God, dat Hij daartoe zijn bijstand mocht verlenen. De onderneming was moeielijk. BARNES was totdat *juste milieu*, dat "juiste midden" van de Humanisten gekomen, tot die bedwelming van geleerdheid en roem, waardoor de bekering bezwaarlijker wordt gemaakt. En buitendien, kon iemand als BILNEY het waarlijk ondernemen, om de hersteller van de oudheid te leren? Doch de nederige magister, zo eenvoudig in zijn voorkomen, kende, gelijk DAVID van ouds, een geheime kracht, waarmee de GOLIATH van de universiteit zou kunnen overwonnen worden. Hij bracht dagen en nachten in de gebeden door; en toen drong hij er bij BARNES op aan, dat deze openlijk voor zijn overtuigingen zou uitkomen, zonder zich om het oordeel van

de wereld te bekommeren. Na vele samensprekingen en na veel gebeds werd dan BARNES tot het Evangelie van JEZUS CHRISTUS bekeerd *(25)*.

(25) BILNEY converted Dr. BARNES to the gospel of JESUS CHRIST. Fox, Acts, IV, p. 620.

Echter behield de prior iets wankelends in zijn karakter, en geraakte slechts half van die middentoestand vrij, waarin hij tevoren verkeerd had. Bij voorbeeld, hij schijnt altijd geloofd te hebben aan de kracht der priesterlijke consecratie, om het brood en de wijn te veranderen in het lichaam en bloed van CHRISTUS. Zijn oog was niet eenvoudig *(26)*, en zijn hart werd dikwijls beroerd en her - en derwaarts geslingerd door tegenstrijdige denkbeelden. "Helaas!" zo sprak dit wankelend gemoed bij zekere gelegenheid, "ik beken dat mijn overleggingen ontelbaar vele zijn *(27)*!" Toen BARNES nu tot kennis van de waarheid was gekomen, legde hij terstond een ijver aan de dag, die een weinig onvoorzichtig was. Mensen van een weinig bepaald karakter, en zelfs zij die tot een diepe val zullen komen, zijn vaak dezulken, die de loop met de meeste geestdrift beginnen. BARNES scheen in deze ogenblikken gereed om geheel Engeland het hoofd te bieden. En daar hij nu door de band ener tedere christelijke verbroedering met LATIMER verenigd was, ergerde het hem zeer, dat de krachtige stem van zijn vriend voor de Kerk verloren zou zijn. "De bisschop heeft u verboden te prediken," sprak hij tot hem, "maar mijn klooster staat niet onder de bisschoppelijke jurisdictie. Gij kunt dáár prediken." LATIMER beklom dan de predikstoel in de Augustijner kerk, en het gebouw kon de menigte niet bevatten, die derwaarts stroomde. Te Cambridge, zowel als te Wittenberg, werd zo de kapel van de Augustijner monnikken gebruikt, in de eerste strijd voor het Evangelie. Hier deed LATIMER enige van zijn beste leerredenen.

(26) Not single (Mt 6.22).
(27) I confess that my thoughts and cogitations be innumerable, Ibid. V, p. 434.

Fryth.
Een man die aanmerkelijk verschilde van LATIMER, en vooral van BARNESS, nam dagelijks toe in invloed onder de Engelse hervormers. Dit was FRYTH. Niemand was nederiger dan hij, en om die zelfde reden was niemand sterker. Hij blonk minder uit dan BARNES, maar was degelijker. Hij zou tot in de verhevenste vakken van de wetenschap hebben kunnen doordringen, doch werd aangetrokken door de diepe verborgenheden van Gods Woord; de stem van het geweten was sterker dan die van het verstand *(28)*. Hij besteedde de krachten zijner ziel niet aan ingewikkelde vraagstukken; hij dorstte naar God, naar Zijn waarheid, en naar Zijn liefde. In stede van zijn bijzondere gevoelens voor te staan, en verdeeldheid te veroorzaken, hield hij uitsluitend vast aan het zaligmakend geloof, en bevorderde het rijk van de ware eenheid *(29)*. Dit is het kenmerk van de grote dienaren Gods. En terwijl hij ootmoedig was voor God, zachtzinnig jegens de mensen, en zelfs, naar het voorkwam, wel een weinig schroomvallig, ontwikkelde FRYTH waar gevaar dreigde een onverschrokken moed. "Mijn geleerdheid is gering," zei hij, "maar het weinige dat ik bezit, heb ik besloten aan JEZUS CHRISTUS te wijden, ter opbouwing van zijn tempel *(30)*." De predikatiën van LATIMER, de geestdrift van BARNES, en de standvastigheid van FRYTH, wekten nieuwe ijver op te Cambridge. Men wist daar wat erin Duitsland en in Zwitserland gebeurde; en zouden dan de Engelsen, die steeds de eersten waren, hier ten achter blijven? Moesten niet LATIMER, BILNEY, STAFFORD, BARNES en FRYTH doen, wat de dienaren Gods deden aan andere plaatsen?

(28) Notwithstanding his other manifold and singular gifts and ornaments of the mind, in him most pregnant. TYNDALE and FRYTH's Works, III, p. 73.
(29) Stick stiffly and stubbornly in earnest aud necessary things. TYN. Ep.
(30) That is very small, never theless that little. Ibid.p.83.

De algemene aanval. Onvoorzichtige toespeling. De verklaring.

Ene moeilijk bedwongen gisting kondigde een ophanden crisis aan; een ieder verwachtte verandering, hetzij dan ten goede of ten kwade. De Evangelischen, die sterk waren in de waarheid, en zich van de overwinning zeker achtten, besloten de vijand op verschillende punten gelijktijdig aan te vallen. De zondag vóór kersmis, in het jaar 1525, was voor deze algemene aanval gekozen. Terwijl LATIMER zou spreken tot de dichte schare, die voortdurend de kapel van de Augustijnen bleven vullen, en anderen elders predikten, zou BARNES een leerrede houden in een van de kerken in de stad. Doch niets doet het Evangelie groter nadeel dan die neiging des gemoeds, welke zich aan uiterlijke dingen hecht. God, die Zijn' zegen slechts schenkt aan harten die onverdeeld zich aan Hem wijden, liet toe dat de algemene aanval, waarvan BARNES de held moest zijn, in een nederlaag eindigde. De prior dacht, toen hij de leerstoel beklom, slechts aan WOLSEY. Als de vertegenwoordiger van het pausdom in Engeland, was de kardinaal de grote hinderpaal voor de Hervorming. BARNES nu predikte uit de Brief die voor die dag was aangewezen, en wel over de woorden: *Verblijdt u in de Heer, te allen tijd (31)*. Maar in plaats van CHRISTUS te verkondigen en de blijdschap van de Christen, trok hij onvoorzichtig te velde tegen de weelde, de trotsheid, en het najagen van vermaken door de mannen van de Kerk; en iedereen begreep dat hij de kardinaal bedoelde. Hij sprak van de prachtige paleizen, de rijke stoet, de scharlaken kleren, de paarlen, het goud, de kostelijke stenen en al de praalzucht van de prelaat, wat, zei hij, zo weinig in overeenstemming was met de stal van Bethlehem. Twee *fellows* van King's College, ROBERT RIDLEY en WALTER PRESTON, nabestaanden van TONSTALL, de bisschop van Londen, die opzettelijk de predikatie hadden bijgewoond, tekenden in hun zakboekjes de onvoorzichtige woorden van de prior aan. De leerrede was nauwelijks geëindigd of de storm barstte los. "Deze lieden zijn niet tevreden dat zij afschuwelijke ketterijen verbreiden," riepen hun vijanden uit, "maar zij vallen ook de gestelde machten aan. Vandaag geldt het de kardinaal, en morgen zal het de koning gelden!" RIDLEY en PRESTON beschuldigden BARNES bij de vice - kanselier. Geheel Cambridge was in beweging. Wat! BARNES de prior van de Augustijnen, de hersteller van de letteren, aangeklaagd als een Lollard!....Doch het Evangelie werd met erger gevaar bedreigd, dan gevangenis of schavot konden zijn. De vrienden der priesters, die de zwakheid kenden van BARNES, en ook zijn ijdelheid, hoopten van hem een herroeping te verkrijgen, die de Evangelische partij met schaamte overdekken zou. "Hoe!" dus spraken deze gevaarlijke raadslieden tot hem, "de schoonste loopbaan stond voor u open, en gij wilt die sluiten?....Geef, wat wij u bidden mogen, een nadere uitlegging van uw preek." Zij dreigde en vleiden hem beurtelings; en de arme prior was bijna op het punt om voor hun aanzoeken te bezwijken." Aanstaande zondag moet gij deze verklaring voorlezen," spraken zij, "en zij stelde hem een papier ter hand. BARNES liep het opstel door, waarvan hem de voorlezing gevraagd werd, en zag daarin geen groot bezwaar. Echter verlangde hij het ook aan BILNEY en STAFFORD te laten zien. "Wacht u wel dat gij u zo zwak niet aanstelt," zeiden hem de trouwe vrienden. Maar BARNES wilde er nu verder niet van horen; en de vijanden van het Evangelie hielden zich toen een tijd lang stil.

(31) Php 4.4.

***Het* witte paard.**

De vrienden van het Evangelie daarentegen waren met verhoogde geestdrift werkzaam. De val waaraan een van de hunne zo ter nauwernood ontkomen was, stortte hun nieuwe ijver in. Hoe meer besluiteloosheid en zwakheid BARNES had getoond, hoe ernstiger zijn broeders God zochten, en Hem moed en standvastigheid afsmeekten. Er werd ook van gesproken, dat een machtige bondgenoot van over zee zou komen, en dat de Heilige Schriften, in de landstaal overgezet, ten laatste het volk in handen zouden worden gegeven. Waar het Woord gepredikt werd, stroomde men toe om te horen. Het was de zaaitijd voor de Kerk; allen waren bezig om de grond gereed te maken, en de voren te trekken. Ten minste zeven "Colleges" waren in volle gisting; te weten Pembroke, St. John's, Queens, King's, Caius, Benet's en Peterhouse College. Het Evangelie werd verkondigd in de Augustijner kerk, in die der universiteit (St. MARY, s) en aan andere plaatsen, en wanneer de klokken opriepen ten gebede, waren de straten vervuld met studenten, die men uit de verschillende universiteitsgebouwen zag komen, en zich haastten om de preek te gaan horen *(32)*. Er was te Cambridge een huis, het *Witte Paard* geheten, en zodanig gelegen, dat de schroomvalligste leden van King's, Queens en St. JOHN's Colleges aan de achterkant konden binnen komen, zonder opgemerkt te worden. Te allen tijde heeft NIKODEMUS zijn navolgers gehad. Hier nu kwamen dezulken bijeen, die de Bijbel en de Schriften der Duitse hervormers wensten te lezen. De priesters, die Wittenberg als de haard van de Hervorming aanmerkten, noemden dit huis *Duitsland*. Een bijnaam vindt altijd ingang onder het volk. In het eerst werden de bezoekers van het *Witte Paard* sofisten geheten; en nu, zo vaak men een troepje "fellows" die weg zag uitgaan, werd er gezegd: "Daar zijn de Duitsers, die naar Duitsland gaan." - "Wij zijn geen Duitsers," antwoordde zij, "en wij zijn geen Romeinen ook." Het Grieks Nieuwe Testament had hen tot Christenen gemaakt. De evangelische bijeenkomsten waren nooit met zoveel geestdrift bezocht geworden. Sommigen gingen derwaarts, om het nieuwe leven, dat hun gegeven werd, mee te delen aan anderen; en anderen kwamen, om te ontvangen wat God de meer gevorderden broeders geschonken had. De Heilige Geest verenigde hen allen: en dus werden, door de gemeenschap van de heiligen, werkelijke gemeenten gevormd. Voor deze jonge Christenen was het Woord van God de bron van zoveel licht, dat zij zich verbeeldden overgebracht te zijn naar die hemelse stad, van welke de Schrift zegt *dat zij de zon niet behoeft, want dat de heerlijkheid Gods haar verlicht heeft*. "Zo menigmaal ik mij in gezelschap van deze broeders bevond," zei een jeugdig student van St. JOHN'S College, was het mij of ik mij in het nieuwe, heerlijke Jeruzalem verplaatst voelde *(33)*."

(32) Flocked together in open street. STRYPE, Mem. I, p. 568.
(33) In the new glorious Jerusalem. BECON, II, p. 426.

De broeders van Oxford.

Soortgelijke dingen gebeurden er te Oxford. In 1524 en 1525 had WOLSEY opvolgelijk verschillende "fellows" van Cambridge derwaarts doen komen, en hoewel hij slechts de bekwaamsten had bedoeld, geschiedde het zo dat hij werkelijk de vroomsten had gekozen. Behalve JOHN CLARK waren er RICHARD COX, JOHN FRYER, GODFREY HARMAN, W. BETTS, HENRY SUMNER, W. BAILY, MICHAEL DRUMM, TH. LAWNY, en, eindelijk, ook de uitstekende JOHN FRYTH. Deze christenen, die zich aan CLARK, aan zijn getrouwe DALABER en aan andere Evangelischen te Oxford aansloten, hielden samenkomsten, evenals hun broeders van Cambridge, in welke God van Zijn

tegenwoordigheid getuigenis gaf. De bisschoppen deden het Evangelie de oorlog aan; de koning ondersteunde hen met al zijn macht; doch het Woord had de overwinning behaald: daaraan was geen twijfel meer. De Kerk was wedergeboren in Engeland.

Fiat lux.

De grote beweging van de zestiende eeuw was meer bepaald begonnen onder de jongere doctoren en studenten van Oxford en van Cambridge. Het was echter nodig, dat zij, van hen uitgaande, zich ook over het volk uitbreidde; en voor dit oogmerk moest het Nieuwe Testament, dat tot dusverre slechts in het Latijn en in het Grieks had kunnen gelezen worden, ook in het Engels vertaald worden verspreid. De stemmen van de jeugdige Evangelisten werden, wel is waar, te Londen en in de provinciën gehoord; maar hun vermaningen zouden onvoldoende zijn geweest, bijaldien niet de machtige hand, die alle dingen bestuurt, deze christelijke arbeid had doen samenwerken, met de heilige taak waartoe die hand TYNDALE had bestemd. Terwijl dan alles in beweging en in geestdrift was in Engeland, droegen de golven van de Oceaan die Heilige Schriften Gods van het vasteland naar de boorden van de Theems over, welke, drie honderd jaren later, vermenigvuldigd met duizenden en met millioenen, en overgezet in honderd en vijftig talen, van diezelfde oevers van de Theems naar de uiterste einden van de aarde zouden overgebracht worden. Bijaldien het Engels Nieuwe Testament in de vijftiende eeuw, of zelfs ook nog in de eerste jaren der zestiende eeuw, naar Londen was gebracht, zou het alleen in handen zijn gekomen van enige weinige Lollards. Maar nu was er overal, in de pastorieën, de universiteiten en de paleizen, zowel als in de hutten van de landbouwers en in de winkels en werkplaatsen, een vurig verlangen om de Heilige Schriften te bezitten. Engeland strekte de hand uit, om ze aan te nemen. Het *fiat lux* was op het punt om over de chaos van de Kerk uitgesproken te worden, en het licht stond gescheiden te worden van de duisternis, door het Woord van God.

NEGENTIENDE BOEK

HET ENGELSE NIEUWE TESTAMENT EN HET HOF VAN ROME

I.

Kerk en Staat. Hendrik VIII en de Hervorming. De nieuwe schepping. Vrijheid is nodig. Het Nieuwe Testament in Engeland. Honey Lane. Thomas Garret. Verdienste van Tyndale's werk. Vruchtbaar lezen. Tyndale's uitlegkunde. Voorbijgaande ijver. Verspreiding van de Schrift. Het vreemde boek. Bedelaars rekwest. De oude muur. Het smeekschrift uit het Vagevuur.

II.

Vervolging. De brandende liefde. Vriendenraad. Inwendige strijd. De onverwachte komst. De vlucht. Bijbeltroost. Gestoorde godsdienstoefening. Wolven en tijgers. Bekommering. Edel besluit. Huiszoeking. De ring. De gevangene. Velen in hechtenis gesteld. Akelige toestand. De boeken verbrand.

III.

Het wachtwoord van het pausdom. Barnes gevat. Teleurstelling. Barnes overgebracht naar Londen. Het verhoor. De stellingen. Moeilijke voorwaarde. Afzweren of verbrand worden! De val. De processie. Bayfield. De gevangenen. De stervenden. Het gunstbewijs. Te laat! De bevrijding.

IV.

Luther's brief aan Hendrik. Het antwoord. Wederantwoord, De zeepbellen. Vervolging. Barnes ontkomt. Het hekelschrift. Vergeefse pogingen. Een nieuwe druk van de Bijbel. Uitwerking van de Hervorming. Het punt van verschil. God en de mens.

V.

Het ontwerp van Wolsey. Gemoedstoestand van Hendrik. De liefde wordt afkeer. De eerste stap. Tweede poging. Margaretha van Valois. De bisschop van Tarbes. Zijn bedenkingen. De commissie van rechtsgeleerden. Godsdienstigheid van Catharina. List tegen list.

VI.

Anne Boleyn. Haar terugkomst in Engeland. Lord Percy. Gissingen. De bestorming van Rome. De zevende mei. Het Gezantschap. De dwaling van de sleutels. Lof van Anne Boleyn. Sir Thomas Wyatt. De dood liever dan schande! Alles of niets. Brief van Hendrik. Het antwoord. De derde aanleiding. Slechte troost. Veinzerij.

VII.

Bilney's ijver. Arthur. Vrijmoedige prediking. Afzweren of sterven. Het verhoor. Twijfelingen. De vriendschap brengt ten val. Wroeging. Nieuwe veroordeling. De schepen met koren. Het Woord van God.

VIII.

De zon en de muur. Bedenkingen wegens Hendrik's huwelijk. De universiteiten geraadpleegd. De non van Kent. Zending naar de paus. De cipier en de weldoener. De gevangene en de vrije. Keizer Karel. De herder en het schaap. Twee vrienden of één vijand. Aankomst en vertrek. De paus ontsnapt. Onrust van Hendrik. Brief van Wolsey. Een andere brief.

IX.

Het gehoor. Bedreigingen. Teleurstelling. Het ene voor het andere. Staatskunst. De Antichrist.

Komediespel. Gevaar aan alle kanten. Handelen maar niets doen. De legaat. Een ander middel. Moeilijke keuze.

X.

Teleurstelling. Oorlog aan de keizer. Oog om oog en tand voor tand. Nieuw gezantschap. Orvieto. Armelijke toestand. De audientie. Het koninklijke Boek. Verschil en geen verschil. Uitvluchten. Nieuwe audientie. De sleutel ontbreekt. Kunstgrepen. Goed- en afkeuring. Rondborstige taal. Toestand van Italië. De paus in onrust. De volmacht. Nieuwe aandrang van de gezanten. Gejaagde toestand.

XI.

Fox te Greenwich. Teleurstelling. Geveinsdheid. De achterdeur. Het hulpmiddel. Verraad of heldenmoed? Het geweten. Campeggio. Hendrik en de paus. Thomas Morus en zijn schoonzoon. Verandering bij Hendrik. Redeneringen. De laatste poging. Wie geslagen wordt heeft ongelijk. De dubbele nederlaag. Wolsey's blijdschap.

TWINTIGSTE BOEK

DE TWEE SCHEIDINGEN

I.

De taak van Engeland. De echtscheiding van Hendrik en Catharina. Anne Boleyn. Strijd. Brief van Hendrik. Een andere brief. Verder schrijven van Hendrik. Besluit van Anne. Bekommering van Wolsey. De brief van de keizer. Staatkunde. De zweetziekte. Angst van Hendrik. Algemene verslagenheid. De ziekte neemt toe. Hendrik schrijft aan Anne Boleyn. Toestand van Wolsey. Toeven van Campeggio. De beweegredenen.

II.

Coverdale. Zijn ijver. Hij wil de Bijbel vertalen. Vrome zangen. John Tyball. Bekeringen. Pykas. Evangelische vrouwen. De "Broeders." Vervolging. Monmouth. De beschuldiging. De vrijstelling.

III.

Verandering van zaken. De lastgeving om niets te doen. Campeggio op reis. Hij is in Parijs. De zonderlinge prent. Campeggio in Engeland. De intocht. Anne's besluiteloosheid ten einde. Plan van oplichting. Aanval en verdediging. Gehoor bij Catharina. Catharina's antwoord. Uitwerking. Billijke gramschap van Hendrik. Kunstgreep van Campeggio. List tegen list. Nadere poging. Alles vruchteloos. Het geweten van de Legaat. De moeilijke vraag. Ongerustheid. Toespraak van Hendrik. Het Bijvoegsel. De op handen revolutie. Grote en kleine dingen. De nieuwe Katholiciteit.

IV.

De ware Katholieke Kerk. Standpunt van Wolsey. John West. Tyndale en Fryth. De proloog. Het onderzoek. De vergissing. De "Begrafenis" van de Mis. Tyndale in Marburg. Roy en West. Verandering in het klooster.

V.

Brief aan Da Casale. Gehoor bij de paus. IJdele beloften. De brief van de Paus aan Hendrik. Campeggio. De gevonden brêve. Instructies. Langzame postdienst. Gronden voor de valsheid van de brêve. Het grote bezwaar. St. Pieter en St. Paulus. Gemoedskwelling van Wolsey.

VI.

De paus ongesteld. Plannen van Wolsey. Berekeningen. De stemmen. Instructies. Ja en Nee. De zeven doodzonden. Nieuwe pogingen. Pater Noster en Credo. Het hoofd en de vinger. Werkeloze wederstand. Daden en woorden. De gezanten teruggeroepen. Scylla en Charybdis. De valse en de ware Stedehouder. Zorgen van Wolsey. Wederzijdse opofferingen.

VII.

Evangelischen en Katholieken. Leer en leven. Tewkesbury gevangen genomen. Het verhoor. De pijniging. Twistschrift van Morus. Antwoord van Tyndale. De samenspraak. De Damesvrede. Nieuwe aanslag op Tyndale. Packington. Tonstall koopt Bijbels op. Tyndale vertrekt naar Hamburg. De schipbreuk. Coverdale en Tyndale.

VIII.

Veranderde omstandigheden. Het geestelijk gerechtshof. Hendrik en Catharina gedaagd. De 21e juni. Protest van de koningin. Haar aanspraak. Indruk. Getuigenis van Hendrik. Verontschuldiging voor Wolsey. Ja en Nee! Het moeilijke punt. De non van Kent. Het geheime onderhoud. De hete dag. De legaten bij de koningin. Kloekmoedige taal.

IX.

Het getuigenverhoor. Gronden voor en tegen. Een andere weg. Uitstel op uitstel. Gespannen verwachting. De vakanties. Uitvluchten. Verbittering. Uitwerking op de koning. Wolsey's vijanden werkzaam. De opgaande en de ondergaande zon. Bedenkelijke toestand van Wolsey. Een martelaar.

X.

Anne Boleyn. Het boek van Tyndale. Miss Gainsford. George Zouch. Stichting. Het dure boek. Misrekening. Lectuur van Hendrik. Verkeerd oordeel over Hendrik. Het hof in Woodstock. De geheimzinnige plaats. Het monster.

XI.

Brief van Wolsey aan Bennett. Wie op te offeren ? De zaak naar Rome beroepen. De koning gedagvaard. Verbittering van Hendrik. Uitwerking. Genade of ongenade? Teleurstelling. De gewichtige brief. Klacht van Anne. Gevolgen. De weerhanen. De speurhonden. Het afscheidsgehoor. Vernedering. Campeggio achtervolgd. Slechte vangst. Zwarte kunst. Moeilijke toestand van Wolsey.

XII.

Thomas Cranmer. De stalknecht. Cranmer's studies. Cranmer en de monniken. Wat zegt het Woord van God? De korte en zekere weg. Karakter van Cranmer. Eerste ontmoeting met Hendrik.

XIII.

Wolsey. De zittingen van de kanselarij geopend. Beschuldigingen tegen Wolsey. Hij weigert van het grootzegel afstand te doen. Zijn wanhoop. Hij geeft het zegel over. Bevel om te vertrekken. Zijn schatten. Het vertrek. Gunstige boodschap vanwege de koning. Blijdschap van Wolsey. Zijn nar. Aankomst in Esher.

XIV.

Sir Thomas Morus tot Groot-kanselier benoemd. Nieuwe klachten tegen Wolsey. Hij roept de goedertierenheid van de koning in. Zijn veroordeling. Cromwell in Esher. Zijn karakter. Hij vertrekt naar Londen. Sir Christoper Hales beveelt hem de koning aan. Ontmoeting van Cromwell met Hendrik in het park. Een nieuwe theorie. Cromwell tot lid van het parlement gekozen. Het parlement geopend. De misbruiken in het godsdienstige aangetast. Hervormingen

door de Convocatie bepaald. Drie wetten. Rochester bestrijdt ze. Waardige houding van het huis van de Gemeenten. Hendrik bekrachtigt de drie wetten. Verlegenheid van de geestelijkheid. Ongeregeldheden.

XV.

Gewichtige ogenblikken. Fanatisme van Morus. Debatten van de Convocatie. Koninklijke proclamatie. De bisschop van Norwich. Strenge Maatregelen. Tegenstand van Latimer. Het Nieuwe Testament verbrand. De vervolging begint. Hitton. Bayfield. Tonstall en Packington. Bayfield gevangen genomen. De rector Patmore. De Lollardstoren. Tyndale en Patmore. Een muzikant. Freese de schilder. Plakkaten en martelaarschap van Bennet. Thomas Morus en John Petit. Bilney.

XVI.

Angst van Wolsey. Hij wordt door de pairs in beschuldiging gesteld. Cromwell redt hem. Ziekte van de kardinaal. Zijn eerzucht herleeft weer. Zijn praktijken in Yorkshire. Hij wordt door Northumberland in hechtenis genomen. Zijn vertrek. Komst van de Luitenant van de Tower. Wolsey op Leicester Abbey. Zijn vervolgzieke ijver. Hij sterft. Drie bewegingen. Het pauselijk oppergezag. Het gezag van de Schrift. De Martelaars voor het geloof.

I.

Kerk en Staat.

De Kerk en de Staat zijn wezenlijk verscheiden. Zij ontvangen beiden hun taak van God, maar die taak is in ieder verschillend. De taak van de Kerk is mensen te brengen tot God; de taak van de Staat is de aardse ontwikkeling van een volk te verzekeren, in overeenstemming met zijn eigenaardig karakter. Er zijn zekere grenzen getrokken door de bijzondere geest van iedere natie, waarbinnen de Staat zich behoort te beperken; terwijl de Kerk, wier grenzen even uitgebreid zijn als het menselijk geslacht zelf, een algemeen karakter heeft, dat haar boven alle nationale verschillen verheft. Deze twee onderscheidende kenmerken moeten bewaard blijven. Een Staat die naar algemeenheid streeft lost zichzelf op; een Kerk waar geest en doel sectarisch is, komt tot verval. Nochtans zijn de Kerk en de Staat - de twee polen van het maatschappelijk leven, - terwijl zij in vele opzichten aan elkaar tegenovergesteld zijn, ver van elkaar volstrekt uit te sluiten. De Kerk heeft behoefte aan de gerechtigheid, de orde, en de vrijheid welke de Staat verplicht is te handhaven; maar de Staat heeft bijzondere behoefte aan de Kerk. Zo JEZUS CHRISTUS de koningen kan ontberen bij de vestiging van Zijn rijk, kunnen de koningen hunnerzijds geenszins JEZUS CHRISTUS ontberen, indien zij wensen dat hun rijken bloeien zullen. Gerechtigheid, welke het grondbeginsel is van de Staat, wordt gestadig belemmerd in haar gang, door de innerlijke macht van de zonde; en omdat geweld niets doen kan tegen deze macht, heeft de Staat behoefte aan het Evangelie, om haar te overwinnen. Dßt land zal altijd het gezegendst zijn, waar de Kerk het meest Evangelisch is. De beide lichamen hebben dus behoefte aan elkaar; en daarom moeten wij ons voorbereid houden, om, zo vaak er een grote godsdienstige gebeurtenis (manifestation) plaats grijpt in de wereld, zowel kleinen als groten, uit het gebied van de Staat, het toneel van die gebeurtenis te zien betreden. En dus moeten wij er ons niet over verwonderen, dat wij hier ook HENDRIK VIII ontmoeten. Doch laat ons trachten met nauwkeurigheid de rol na te gaan, welke hij ten deze speelde.

Hendrik VIII en de Hervorming.

Zo de Hervorming, voornamelijk in Engeland, noodzakelijkerwijze gemengd was met de Staat, en zelfs met de wereld, nam zij evenwel noch in de Staat noch in de wereld haar oorsprong. Er was veel wereldsgezindheid in de dagen van HENDRIK VIII: hartstochten, geweld, feesten, een rechtsgeding, een echtscheiding; en sommige historieschrijvers noemen de opsomming dáárvan *de Geschiedenis van de Hervorming in Engeland*. Wij zullen deze manifestaties van het *werelds* leven niet met stilzwijgen voorbijgaan; want hoezeer zij aan het *Christelijk* leven zijn tegenovergesteld, komen zij in de geschiedenis voor, en het is onze roeping niet, om ze er uit te lichten. Doch zeer zeker zijn ze, met dat al, de Hervorming *niet*. Van een geheel verschillende zijde ontstond het goddelijk licht, dat toen over het menselijk geslacht opging.

Te zeggen dat HENDRIK VIII de hervormer van zijn volk is geweest, is onze onkunde van de geschiedenis verraden. Het koninklijk gezag in Engeland weerstond en bevorderde beurtelings de Hervorming van de Kerk; maar het weerstond haar alvorens het er aan bevorderlijk was, en het weerstond ook veel sterker dan het bevorderde. De grote verandering was begonnen en breidde zich uit *door haar eigen kracht*, dat is: door de Geest van boven.

De nieuwe schepping.

Wanneer de Kerk het leven verloren heeft, dat haar eigenaardig eigen is, moet zij zien opnieuw in betrekking stellen met het levend wekkend beginsel, waaruit zij ontstond; dat is: met het Woord van God. Even als de scheppers van een toestel, gebezigd om het land te bevochtigen, telkens nadat zij het verkwikkende water hebben ontlast, terstond weer zinken in de stroom, om opnieuw gevuld te worden, moet elk geslacht dat de Geest van CHRISTUS niet meer heeft, tot de goddelijke *bron* terugkeren, om met die Geest andermaal vervuld te worden. De oorspronkelijke berekend haar te stuiten. Doch licht en warmte kwam uit de hoge, en de nieuwe schepping werd voltooid.

Onder de regering van HENDRIK VIII bezaten een groot aantal burgers, priesters en edellieden die graad van beschaving, welke geschikt is, om de werking van de Heilige Schrift op de harten te begunstigen. En het was voldoende voor het goddelijke zaad des Evangelies, dat het op een wèl toebereide grond werd uitgestrooid, om de gewenste ontkieming te doen plaats hebben.

Vrijheid is nodig.

Doch een niet minder belangrijk tijdsgewricht naderde - de stond wanneer de pauselijke macht over Engeland een einde zou nemen. Het uur had nog niet geslagen. God schiep eerst *inwendig*, door Zijn Woord, een geestelijke Kerk, alvorens Hij *uitwendig*, door Zijn besturingen, de banden verbrak, die Engeland zolang aan de macht van Rome onderworpen hadden gehouden. Het was Zijn welbehagen eerst waarheid en leven te schenken, en toen vrijheid. Het is gezegd geworden, dat indien de paus had toegestemd in een hervorming van misbruiken en leringen, onder voorwaarde van zijn plaats te behouden, de godsdienstige omwenteling niet voldaan zou zijn geweest tot die prijs, en dat na *hervorming* te hebben gevraagd, de eerstvolgende eis zou zijn geweest *vrijheid*. De enige aanmerking welke op dit beweren kan worden gemaakt, is dat zij over en over waar is. Vrijheid was een wezenlijk deel van de Hervorming; en één van de veranderingen, die gebiedend gevorderd werden, was: dat het gezag in zaken van godsdienst moest ontnomen worden aan de paus, en terug gegeven aan het Woord van God. In de zestiende eeuw vond een grote uitstorting des christelijken levens plaats in Frankrijk, in Italië en in Spanje. Welnu, het wordt getuigd door martelaren zonder tal, en de geschiedenis bewijst het, dat het Evangelie, om deze drie grote natiën te hervormen,

niets anders behoefde dan *vrijheid (1)*. "Indien wij twee maanden later ons werk begonnen hadden," zei een groot - inquisiteur van Spanje, die zijn handen geverfd had met het bloed van de heiligen "zou het te laat zijn geweest; Spanje zou verloren zijn geweest voor de Roomse Kerk." Wij mogen daarom geloven, dat bijaldien Italië, Frankrijk en Spanje een grootmoedige vorst hadden gehad, die de handlangers van de paus krachtdadig het hoofd had geboden, deze drie landen, meegevoerd door de wederbarende kracht van het Evangelie, een tijdperk van vrijheid en geloof zouden zijn ingetreden.

(1) GEDDES Martyrology. GONSALVI, Mart. Hisp. LLORENTE, Inquis M'CRIE, Ref. in Spain.

Het Nieuwe Testament in Engeland.

De worstelingen van Engeland met het pausdom, begonnen kort na de verspreiding van het Engels Nieuwe Testament, volgens de vertaling van TYNDALE. Het tijdstip tot wat wij genaderd zijn, stelt ons dan ook met één opslag beide het Testament van JEZUS CHRISTUS en het hof van Rome, als elkaar tegenovergesteld, voor ogen. Wij kunnen dus hier de *mensen* bestuderen (de hervormers en de pauselijken), en de *werken* die zij wrochten, en zo tot een juiste waardering geraken van de twee grote beginselen, die elkaar het gezag in de Kerk betwistten.

Het was tegen het einde van het jaar 1525; het Engels Nieuwe Testament kwam de zee over; vijf godvrezende Hanze kooplieden hadden zich met de zorg voor de boeken belast. Hoog ingenomen met de Heilige Schrift, hadden zij de gewijde bladen aan boord van hun schepen genomen, en ze onder hun koopmanschap verborgen; en laatstelijk waren zij van Antwerpen onder zeil gegaan naar Londen.

Dus naderde dan de kostelijke boekenschat, die Engelands licht en de bron van zijn grootheid worden zou. De kooplieden, (en hun ijver zou hun, ongelukkigerwijze, duur te staan komen), waren niet zonder bezorgdheid. Had toch niet COCHLOEUS bewerkt, dat naar iedere haven bevelen waren afgezonden, om het binnenkomen te verhinderen van de onschatbare lading, welke zij naar Engeland overbrachten? - Zij kwamen dan binnen, lieten het anker vallen, en streken de sloep, om zich aan wal te begeven. Wat zouden zij nu daar ontmoeten? De handlangers van TONSTALL ongetwijfeld, en de agenten van WOLSEY en van HENDRIK, gereed om hun Nieuwe Testamenten in beslag te nemen! - Zij gingen echter aan wal, en keerden weer naar boord terug; sloepen roeiden af en aan, en het schip werd gelost.....Geen vijand deed zich zien; en niemand scheen eraan te denken, dat de schepen zulk een ongewone schat bevatten! -

Juist in het ogenblik, toen de onwaardeerbare lading, de rivier op, vervoerd werd, had een onzichtbare hand de scherp toeziende wachters verstrooid. TONSTALL, bisschop van Londen, was naar Spanje afgevaardigd geworden; WOLSEY was verdiept in staatkundige betrekkingen met Schotland, Frankrijk en het keizerrijk; HENDRIK VIII, door een ongezonde winter uit zijn hoofdstad verdreven, bracht de kerstmisdagen door te Eltham; en de gerechtshoven, die door een buitengewone sterfte in schrik waren gebracht, hadden hun zittingen geschorst. God had, als wij zo spreken mogen, zijn engel gezonden, om de wachters te verwijderen.

Dewijl zij dan niets ontwaar werden, dat hen had kunnen belemmeren, haastten de vijf kooplieden zich - hun huis was gelegen in Thamesstreet, op de plaats genaamd *Steelyard*, - om hun kostbare schat in hun pakhuizen te verbergen. Maar wie zal nu de Testamenten uit hun handen overnemen? Wie zal het wagen om ze in Londen, Oxford, Cambridge en geheel

Engeland door te verspreiden? - Het zegde in deze onzekerheid weinig, dat de boeken veilig over zee waren gekomen. Welnu, de man die door God voornamelijk als werktuig ter verspreiding van de Nieuwe Testamenten stond gebruikt te worden, was een nederig dienaar van CHRISTUS.

Honey Lane. ***Thomas Garret.***

In *Honey Lane*, een nauwe straat van Londen, belendende aan Cheapside, stond de oude Allerheiligenkerk (All Hallows), van welke ROBERT FORMAN rector was. Zijn kapelaan was een eenvoudig man; iemand van een levendige verbeeldingskracht, een nauwgezet geweten, en schroomvallig van aard, doch die stoutmoedig werd gemaakt door zijn geloof, waarvoor hij ook een martelaar stond te worden. THOMAS GARRET - want dit was zijn naam - die tot levend geloof aan het Evangelie was gebracht, vermaande zijn hoorders ernstig tot bekering *(2)*. Hij drukte het hun op het hart, dat de werken, hoe ogenschijnlijk goed die ook wezen mochten, in genen dele in staat waren, om de zondaar te rechtvaardigen, en dat geloof alléén hem behouden kon *(3)*. Hij leerde dat iedereen het recht had om het Woord van God te prediken *(4)*, en noemde de bisschoppen, die christenmensen vervolgden, farizeeën. GARRET'S predikatiën, die zo opwekkend en zo zachtmoedig tevens waren, trokken gehele scharen van toehoorders; en voor velen van deze hoorders heette de straat, in welke de plaats van zijn prediking gelegen was, met volle recht *Honey Lane* (honing straat), want hier vonden zij de *honing uit de rotsstenen (5)*. - Maar GARRET zou iets doen, dat in de ogen van de priesters nog onvergefelijker fout was, dan zijn prediken van geloof alléén. De Hanze kooplieden zagen naar een veilige plaats uit, waar zij de Nieuwe Testamenten en andere boeken, die uit Duitsland gezonden waren, bergen konden. De kapelaan bood hun daartoe zijn woning aan, bracht de gewijde schat heimelijk derwaarts over, verborg die op de zekerste punten, en hield getrouwe wacht over de heilige bladen *(6)*. En GARRET bepaalde zich hiertoe niet. Nacht en dag bestudeerde hij de gewijde Schriften, hield evangelische samenkomsten, las het Woord, en verklaarde de leer daarin vervat, voor de burgers van Londen. Ten laatste was het hem niet voldoende meer om student, bibliothecaris en prediker tevens te zijn, maar hij werd nu ook boekhandelaar, en verkocht het Nieuwe Testament aan leken, en zelfs ook aan priesters en monnikken, zodat zodoende de Heilige Schriften over het gehele koninkrijk verspreid werden *(7)*. Deze nederige en schroomvallige priester was dus toen alléén de bestuurder van het werk van de bijbelverspreiding in Engeland.

(2) Earnestly laboured to call us to repentance. BECON, III, p. 11.
(3) Quod opera nostra quantumvis bona in specie nihil conducunt ad justificationem nec ad meritum, sed sola fides Fox, Acts, V, p. 428.
(4) Every man may preach the Word of God. Ibid.
(5) Ps 81:16
(6) Having the said books in his custody. Fox, Acts, V, p. 428.
(7) Dispersing abroad of the said books within this realm. Ibid. p. 428. Zie ook STRYPE, *Cranmer's Mem*. p. 81.

Verdienste van Tyndale's werk. Vruchtbaar lezen.

En zo werd het Woord van God, dat door ERASMUS in het jaar 1517 aan de geleerden was geschonken geworden, door TYNDALE in 1526 aan het volk in handen gegeven. In de pastorijen en in de kloostercellen, maar voornamelijk in winkels en in hutten, werd het Nieuwe Testament door tal van mensen gelezen. De duidelijkheid van de Heilige Schrift trof een iegelijke lezer. Niets van de systematische of aphoristische vormen van de School werd

hier gevonden; het was de taal des gewonen levens, die men in de gewijde bladen aantrof: hier een gesprek, daar een toespraak; nu een verhaal, dan een voorbeeld; hier een voorschrift, daar een redenering; hier een gelijkenis, en daar een gebed. Het was niet alles leerstellig, en ook niet alles geschiedenis: maar de vereniging van deze twee elementen deed een schoon geheel ontstaan. Boven al had het leven van de Heiland, zo goddelijk en zo menselijk tevens, een onuitsprekelijke bekoorlijkheid, waardoor de eenvoudigen van hart werden aangetrokken. Het een grote werk van JEZUS CHRISTUS verklaarde het andere grote werk; en de verhevene feiten van de verlossing, - de geboorte, dood en opstanding van de Zoon van God, en de uitstorting van de Heilige Geest, - volgden en volmaakten elkaar. Het gezag van de leer van CHRISTUS, die zo sterk verschilde met de twijfelingen van de scholastieken, verhoogde de duidelijkheid van Zijn woorden voor de lezer; immers hoe stelliger een waarheid is, hoe sterker zij het gemoed zal treffen. Geleerde verklaringen waren niet nodig voor deze vrome bijbellezers, edellieden, pachthoevenaars en burgers. Het is *tot* mij, *voor* mij, en *van* mij dat dit boek spreekt, zei iedereen. *Ik* ben het wie al deze beloften en leringen betreffen. Deze *val* en deze *behoud*....het betreft *mij*. Die *dood* des ouden, en dat *leven* des nieuwen mensen....*ik* heb dat ondervonden. Dat *vlees* en die *geest*....ik ken het. Deze *wet* en deze *genade*, dit *geloof*, deze *werken*, deze *dienstbaarheid*, deze *heerlijkheid*, CHRISTUS en BELIAL....dat alles is mij gemeenzaam. Het is mijn eigen geschiedenis, die ik vind in dit boek. - En zo had, door de hulp des Heiligen Geestes, een ieder in zijn eigen ondervinding een sleutel, tot de verborgenheden van de Bijbel. Om zekere schrijvers en zekere filosofen te verstaan, moet de verstandsontwikkeling van de lezer in harmonie zijn met de hunne; maar evenzeer moet er bij ons een innige verwantschap met de heilige boeken bestaan, om tot hun verborgenheden door te dringen. "Hij die de Geest van God niet heeft," sprak een hervormer, "verstaat geen tittel of jota van de Schrift *(8)*." Doch aan deze voorwaarde was voldaan; de Geest Gods zweefde op de wateren *(9)*.

(8) Nullus homo unum iota in Scripturis sacris videt, nisi qui spiritum Dei habet LUTHER, De servo arbitrio, Witt. II, p. 424.
(9) Gen. 18, 28

Tyndale's uitlegkunde.

Zodanig was te dier tijd de uitlegkunde van Engeland. TYNDALE had zelf er het voorbeeld van gegeven, door zodanig verschillende woorden te verklaren, die de lezer hadden kunnen moeilijk vallen. "Het *Nieuwe Testament*!" - Zo mogen wij ons voorstellen dat een landbouwer gesproken hebbe, als hij het boek in handen nam. "Wat is dat voor een *Testament*"? "CHRISTUS," zo antwoordde hem TYNDALE in zijn voorrede, "CHRISTUS beval vóór zijn dood aan zijn discipelen, om, de gehele wereld door, zijn *laatste wil* bekend te maken: welke is *al zijn heilgoederen te schenken aan hen die zich bekeren en geloven (10)*. Hij vermaakt hun zijn *gerechtigheid*, om hun zonden uit te wissen - zijn *verlossing*, om hun veroordeling weg te nemen; en daarom wordt deze Schrift genaamd het *Testament* van JEZUS CHRISTUS."

(10) To give unto al that repent and believe all his goods. TYNDALE and FRYTH'S Works (ed. RUSSELL) vol. II, p. 491. De "Pathway unto the Holy Scripture" is de inleiding voor het quarto Testament, met enkele veranderingen, van gering belang.

"De *wet* en het *Evangelie*," zo sprak weer een burger van Londen, in zijn winkel; "wat is dat?" "Het zijn twee *sleutelen*," antwoordde TYNDALE. "De *wet* is de sleutel, welke alle mensen

onder de veroordeeling sluit; en het *Evangelie* is de sleutel. welke de deur opent en hen vrij maakt. Of, zo gij wilt, het zijn twee verschillende zalven. De wet, scherp en bijtend, drijft het kwaad uit en doodt het; terwijl het Evangelie, strelend en balsemend, de wonde verzacht en leven aanbrengt *(11)*." Iedereen verstond en las, of liever verslond de gewijde bladen; en de harten van de uitverkorenen (om de woorden van TYNDALE te bezigen), verwarmd door de liefde van JEZUS CHRISTUS, begonnen te smelten als was *(12)*.

(11) The law driveth out the disease, and is a sharp salve. Ibid. p. 503.
(12) The hearts of them which are elect and chosen, begin to wax soft and melt. Ibid. p. 500.

Deze verandering zag men gebeuren ook in de meest Catholieke families. ROPER, de schoonzoon van MORUS, kwam, na de lezing van het Nieuwe Testament, tot de kennis van de waarheid. "Ik heb geen oorbiecht, geen zielmissen, of aanroeping van de heiligen meer nodig," sprak hij. "*Gods oren zijn altijd geopend om ons te horen*. Het geloof alléén is nodig tot behoud. Ik geloof....en ik ben behouden....Niets kan mij van Gods genade beroven *(13)*." -

(13) Fall out of God's favour. MORE'S Life, p. 134.

Voorbijgaande ijver.
Doch ROPER, de beminnenswaardige en volijverige jongman, wilde meer doen. "Vader" zo zei hij op zekere dag tot Sir THOMAS, "vraag voor mij van de koning, die u zo genegen is, de vergunning om te mogen prediken. God heeft mij geroepen om het volk te onderwijzen." MORUS hoorde dit verzoek met bekommering. Moest dan de nieuwe leer, welke hij verfoeide, tot zelfs zijn kinderen meeslepen? - Hij wendde dan al zijn invloed aan, om het goede werk te verwoesten, dat in ROPER'S hart begonnen was. "Wat!" zo sprak hij, met een glimlach, "is het niet genoeg dat *wij*, die uw vrienden zijn, weten dat gij een dwaas zijt, en wilt gij deze uwe dwaasheid ook nog aan de ganse wereld bekend maken? - Zwijg ervan, ik wil er niet langer van horen." En nu....de verbeelding van de jongman was getroffen geweest, doch zijn hart was daarom niet veranderd. Toen dan hier alle discussie een einde nam, en het vaderlijk gezag zich gelden deed, werd ROPER minder vurig in zijn geloof; en langzamerhand keerde hij ook weer terug tot het pausdom, waarvan hij later zelfs een ijverig kampvechter werd! -

Verspreiding van de Schrift.
Nadat nu de eenvoudige kapelaan van de Allerheilige kerk een tijd lang het Nieuwe Testament verkocht had aan personen die in Londen of in de nabuurschap woonde, en ook aan vele vrome lieden, die het naar de verwijderdste delen van Engeland overbrachten, kwam hij tot het besluit, om het gewijde boek ook de toegang te verschaffen tot de universiteit van Oxford, die ware citadel van het traditionele Katholicisme. Dáár had hij gestudeerd, en hij gevoelde voor deze School de liefde, welke een zoon van zijn moeder toedraagt. Hij ging dan derwaarts met zijn boeken *(14)*. Nu en dan werd hij nog wel door schrik bevangen, want hij wist dat het Woord van God vele doodvijanden had te Oxford; maar zijn onuitputtelijke ijver overwon zijn schroomvalligheid. Tezamen met DALABER bood hij het belangrijke boek steelsgewijze te koop aan; vele studenten kochten het; en GARRET tekende zorgvuldig hun namen op in zijn register. Dit was in Januari 1526. Doch nu gebeurde er iets, waardoor dit werk van christelijke ijver gestoord werd.

(14) And brought with him TYNDALE'S first translation of the New Testament in English.

Fox, Acts, V, p. 421.

Het vreemde boek. Bedelaars rekwest.

Op een morgen, toen EDMUND MODDIS, één van HENDRIK'S kamerdienaren, de dienst deed bij zijn meester, sprak de vorst, die zeer aan hem gehecht was, hem over de nieuwe boeken, die van over zee gekomen waren. "Zo uw genade beloven wilde," zei MOLLIS, "om mij en zekere personen te zullen vergiffenis schenken, zou ik u een wonderlijk boek laten zien, dat aan uw majesteit is opgedragen *(15)*." "Wie is de schrijver?" vroeg de koning. "Een advokaat van Gray's Inn, met name SIMON FISH, die zich tegenwoordig op het vasteland bevindt." "Wat doet hij daar?" "Omstreeks drie jaren geleden heeft Mr. ROW, een van zijn medestudenten van Gray's Inn, voor een liefhebberijtoneel een stuk gemaakt, dat op mylord de kardinaal was gemunt...." De koning glimlachte; als zijn minister aangevallen werd, scheen zijn eigen last hem lichter. "En daar er niemand gezind was, om de rol te vervullen van hem die de kardinaal de les moest lezen," zo ging de kamerdienaar voort, "heeft Meester FISH dat moedig op zich genomen. Het stuk maakte veel effect; en daar mylord van deze onbeschaamdheid onderricht was geworden, zond hij er op zekere avond de politie op af, om FISH gevangen te nemen. Deze evenwel wist te ontkomen, stak de zee over, kwam met zekere TYNDALE in aanraking, - de schrijver van sommigen van de boeken waarvan zoveel gesproken wordt, - en, door het voorbeeld van zijn vriend aangevuurd, schreef hij nu het boek waarvan ik begonnen was uw genade te spreken." "Hoe heet het boek?" "*Het Bedelaars Rekwest*." (*The Supplication of the Beggars*). - "Waar hebt gij het boek gezien?" - "Bij twee van uw kooplieden, GEORGE ELYOT en GEORGE ROBINSON *(16)*; en als uw genade het begeert, zullen zij bij u het boek bezorgen." De koning bepaalde daartoe dag en uur.

(15) His grace should see such a book as it was a marvel to hear of. Fox, Acts, IV, p. 658
(16) He said: Two of your merchants, George Elyot an George Robinson. Ibid.

Het boek was voor de koning geschreven, en iedereen las het, met uitzondering slechts van de koning. Op de bestemde dag verscheen MODDIS, met ELYOT en ROBINSON, die niet geheel zonder vrees waren, omdat zij wellicht beschuldigd konden worden van proselytisme, in het koninklijk paleis zelf. De koning ontving hen in zijn bijzonder vertrek *(17)*. "Wat verlangt gij?" zo richtte hij tot hen het woord. "Sire" sprak één van de kooplieden, "Wij komen tot u, ter zake van een buitengemeen boek, waarvan de inhoud aan u is gericht." "Kan één van u het mij voorlezen?" - "Ja, indien het uw genade behaagt," hernam ELYOT. "Gij moet mij de strekking maar uit uw hoofd zeggen," vervolgde de koning.... "doch nee, lees het geheel en al; dat zal beter zijn. Ik luister." ELYOT begon:

(17) They came before his presence in a privy closet. Ibid.

"**HET BEDELAARSREKWEST**."

"*Aan de Koning, onze souvereine Heer, -*

"Beklagen zich zeer droevig over hun diepe ellende, Uwer Hoogheid arme supplianten, de afzichtelijke monsters, op wie iemand uit afschuw ternauwernood het oog durft slaan: de ongelukkige melaatsen en andere met vuile kwalen bezochten, de naakten, lammen, blinden, kreupelen en zieken, die slechts van aalmoezen leven, - dat hun aantal dagelijks jammerlijk toeneemt, en dat de aalmoezen van alle welgezinden in Uw koninkrijk niet half genoegzaam zijn om hen te onderhouden, zodat zij, als noodzakelijk gevolg van honger moeten omkomen.

"En dit allerdroevigst ongeluk is over gezegde Uwe supplianten gekomen, uithoofde dat er, in de dagen van uw edele voorgangers, met list in dit Uw Koninkrijk een ander gewaand soort, niet van zwakke, maar van sterke, vermogende, "heilige," lediggaande bedelaars en vagebonden is binnengedrongen, die door de list en het werk van de Satan tegenwoordig niet alleen tot een groot getal zijn aangegroeid, maar zelfs een eigen koninkrijk vormen."

HENDRIK was zeer opmerkzaam. ELYOT vervolgde: "Dit zijn niet herders, maar vraatzieke wolven, die het kleed van een schaapherder omgeworpen hebben, en die de kudde verscheuren: bisschoppen, abten, priors, diakenen, aartsdiakenen, wijbisschoppen, priesters, monnikken, kanunnikken, bedelbroeders, aflaatkramers en anderen....de beste heerlijkheden, kastelen, landerijen en grondeigendommen zijn in hun handen. Ook hebben zij de tienden van alle koren, gras, beemde, bos, veulens, kalveren, lammeren varkens, ganzen en kiekens. Bovendien nog de tienden van de huur van dienstboden, en de tienden van wol, melk, honing, was, kaas en boter. De arme vrouwen moeten hun wel nauwkeurig elk tiende ei bezorgen, of zij kunnen op Pasen geen absolutie krijgen....Derhalve, wat ontvangen zij dus tezamen genomen in een jaar? De som van 430,333 ponden sterling, 6 schellingen, 8 penningen, van al wat zij, nog geen vier honderd jaar geleden, geen rode penning bekwamen....

"Hoe kunnen nu uw onderdanen tot de hulp van hun vorst in staat zijn, daar zij op deze manier jaarlijks gekneveld worden? Hoe kunnen goed christelijke mensen daaronder in staat zijn, ons arme melaatsen, blinden, zieken en kreupelen te ondersteunen, daar zij jaarlijks dusdanig verdrukt worden?....De oude Romeinen zouden nimmer bij machte zijn geweest, om de gehele wereld onder hun gehoorzaamheid te brengen, indien zij zulk een leeglopend slag van vraatzuchtige roofvogels in hun land hadden gehad."

Geen onderwerp had wel geschikter kunnen zijn om ‘s konings aandacht te boeien.

"En wat doet dit roofziek geslacht van onbeschaamde, niets doende. "heilige" dieven *(18)*, met wat zij jaarlijks afpersen van het volk? Inderdaad anders niet dan dat zij alle bestuur, macht, heerschappij, gezag, gehoorzaamheid en waardigheid van Uw genade overbrengen op zichzelf. Niets doen zij, dan wat Uw onderdanen tot ongehoorzaamheid en opstand brengen kan....priesters en duiven maken vuile huizen *(19)*; en zo wie een, Staat verderven wil, heeft slechts de paus met zijn monnikken en geestelijken daar binnen te vestigen.... Zend dan die onbeschaamde rekels de wijde wereld in, opdat zij zich eigen vrouwen nemen, en in het zweet van hun aangezicht hun brood verdienen....Dàn zullen Uw gemeenten toenemen in bloei; dàn zal het huwelijk heiliger worden gehouden; dàn zal niet uw zwaard, uw macht, kroon en waardigheid, en de gehoorzaamheid van uw volk van u vervreemd worden."

(18) This greedy sort of sturdy, idle, holy thieves. Ibid. p. 660.
(19) Priests and doves make foul houses. Ibid. p. 661.

De oude muur.
Toen ELYOT met het voorlezen ten einde was, bleef de koning zwijgen, en in gedachten verzonken. De ware oorzaak van de ondergang van de Staat was hem opengelegd geworden. Doch HENDRIK’S geest was niet rijp voor deze gewichtige waarheden. Ten laatste zei hij,

terwijl er onrust sprak uit zijn voorkomen: "Zo iemand die een oude muur wil afbreken, onder aan de voet begint, zou ik vrezen dat het bovengedeelte hem op het hoofd zou kunnen vallen *(20)*." Derhalve hield de koning het er voor, dat waar FISH de priesters aantastte, hij de grondslagen van godsdienst en maatschappij aan het wankelen bracht. Na het uiten van dit koninklijk oordeel stond HENDRIK op, nam het boek, sloot het weg in zijn schrijflessenaar, en verbood de beide kooplieden om aan iemand te zeggen dat zij het hem hadden voorgelezen.

(20) The upper part thereof might chance to fall upon his head. Fox, Acts, IV, p. 658.

Kort nadat de koning dit geschrift ontvangen had, te weten op Vrijdag 2 Februari, het feest van Maria Lichtmis, moest een aantal personen, en daaronder de koning zelf, deelnemen aan de processie, met waskaarsen in de hand. Gedurende de nacht was het scherpe hekelschrift door al de straten verspreid geworden, langs welke de processie gaan moest. De kardinaal gaf bevel om het pamflet in beslag te nemen, en vervoegde zich terstond bij de koning. Deze stak de hand onder zijn kleed, en bracht, met een glimlach, het zo gevreesde boek te voorschijn; en als ware hij nu voldaan met dit klein bewijs van onafhankelijkheid, gaf hij het aan de kardinaal over.

Het smeekschrift uit het Vagevuur.

Terwijl WOLSEY door verbeurdverklaring van zijn geschrift FISH beantwoordde, handelde Sir THOMAS MORUS met grotere onbekrompenheid, doordien hij, waar de drukpers gesproken had, ook met de drukpers antwoorden wilde, en nu *Het Smeekschrift van de zielen in het Vagevuur* uitgaf *(21)*. "Schaf de vrome bijdragen af die aan de monnikken betaald worden," zo heette het daar, "en het Evangelie van LUTHER zal binnendringen *(22)*, het Testament van TYNDALE zal gelezen worden, de ketterij zal de kansel bestijgen, het vasten zal verwaarloosd worden, de heiligen zullen gelasterd, God zal vertoornd, de deugd zal bespot worden, de ondeugd zal het hoofd verheffen, en Engeland zal bevolkt worden met bedelaars en dieven *(23)*." De zielen in het vagevuur noemden voorts de schrijver van het bedelaars rekwest, "een uil, een ezel, een dolle hond." Derwijze verlaagde bijgeloof het schoon genie van MORUS. Maar in weerwil van de verguizing van de "zielen in het vagevuur," werd het nieuwe Testament dagelijks meer gelezen in Engeland.

(21) The Supplications of the Souls in Purgatory.
(22) Then shall LUTHEH'S Gospel come in.
(23) Supplications of the Souls in Purgatory. MORE'S Works.

II.

Vervolging.

WOLSEY bepaalde zich niet tot het boek van FISH. Dit "ellendige schotschrift" was het niet alléén dat te keer gegaan moest worden. Het Nieuwe Testament in het Engels was bij verrassing het koninkrijk binnen gekomen, en dáárin lag het gevaar. De "gospellers," die ondernamen de mens vrij te maken van het juk van de priesters, en hun in dadelijke onderwerping te brengen aan God, deden volstrekt het tegenovergestelde van wat Rome wil *(1)*. De kardinaal haastte zich dan om de bisschoppen samen te roepen, en deze (vooral WARHAM en TONSTALL, die zo vaak het voorwerp waren geweest van de spotternijen, waarmee het bijgeloof werd aangegrepen) namen de zaak ernstig op, toen hun bericht werd,

dat het Nieuwe Testament in Engeland van hand tot hand ging. Deze priesters geloofden, met WOLSEY, dat het gezag van de paus en van de geestelijkheid een dogma was, waaraan al het overige moest ondergeschikt zijn. Zij zagen in de Hervorming een verheffing van de menselijke geest, een verlangen om voor zichzelf te denken, en om vrijelijk te oordelen over de leerstellingen en inzettingen, welke de natiën tot dusverre ootmoedig ontvangen hadden, uit handen van de priesters. De nieuwe doctoren rechtvaardigden echter hun streven naar vrijheid, doordien zij een nieuw gezag aan de plaats stelden van het oude. Het *Nieuwe Testament* was het, dat de absolute macht van Rome bedreigde. "Men moet er zich meester van maken en het vernietigen," spraken de bisschoppen. "Londen, Oxford, en vooral Cambridge, deze drie schuilhoeken van de ketterij moeten zorgvuldig doorzocht worden." Stellige bevelen daartoe werden op zaterdag, de 3de Februari 1526 uitgevaardigd, en het werk des onderzoeks begon onmiddelijk.

(1) Actus meritorius est in potestate hominis. DUNS SCOTUS in Sentent. lib. I, diss. 17.

De* brandende *liefde.

Het eerste bezoek van de inquisiteurs gold Honey Lane, en wel de woning van de kapelaan van de Aller Heilige kerk. Zij vonden GARRET niet. Zij zochten hem nu ook aan het huis van MONMOUTH, en de gehele stad door, maar ontdekten van hem geen spoor *(2)*. "Hij is naar Oxford gegaan, om zijn verfoeilijke waar te verkopen," zo onderrichtte men de inquisiteurs, en zij zetten GARRET nu dadelijk achterna, vast besloten om de Evangelist. tezamen met zijn boeken te verbranden. "Zo brandend heet was de liefde van deze heilige vaders," zegt een historieschrijver *(3)*.

(2) He was searched for through all London. Fox, Acts, V, p. 421.
(3) So *burning* hot was the charity of those holy fathers. Ibid.

Vriendenraad.

Op dinsdag de 6de Februari was GARRET te Oxford vreedzaam aan het verkopen van zijn boeken, waarbij hij in zijn register van elke verkoop nauwkeurige aantekening hield, toen twee van zijn vrienden in allerijl naar hem toekwamen, en hem zeiden: "Vlucht! want anders zult gij voor de kardinaal worden gebracht, en dan....naar de Tower." De arme kapelaan was geweldig ontroerd. "Van wie hebt gij dat gehoord?" was zijn woord. "Van Meester COLE, de secretaris van de kerkelijke vergadering, die zeer bij de kardinaal in gunst is." GARRET, die terstond inzag dat de zaak ernstig was, begaf zich onverwijld naar ANTHONY DALABER, onder wiens bewaring de voorraad was van Testamenten te Oxford; anderen volgden hem derwaarts; het gerucht van het ophanden onderzoek had zich snel verbreid, en dezulken die Testamenten gekocht hadden, werden door schrik aangegrepen: Want zij wisten, uit de geschiedenis van de Lollards, wat de Roomse geestelijkheid kon doen. Zij pleegde tezamen raad. De broeders - "want zo noemde wij niet slechts elkaar, maar wij waren het met van de daad voor elkaar" zegt DALABER *(4)*, - beslisten dat GARRET zijn naam zou veranderen; dat DALABER hem een brief geven zou voor zijn broeder, de rector van Stalbridge, in Dorsetshire, die aan een kapelaan behoefte had; en dat, wanneer hij zich nu eenmaal in diens kerspel bevond, hij de eerste gelegenheid zou waarnemen om de zee over te steken. De rector was wel is waar een "dol papist," om de eigen woorden van DALABER te bezigen, doch dit veranderde daarom hun besluit niet. Zij wisten geen ander hulpmiddel. ANTHONY schreef hem dan in haast, en ‘s morgens van de 7de Februari verliet GARRET Oxford, zonder opgemerkt te zijn geworden.

(4) For so did we not only call one another, but were indeed one to another. Ibid.

Toen DALABER hiermee voor de veiligheid van GARRET had gezorgd, dacht hij nu ook aan zichzelf. Hij verborg zorgvuldig, op een geheime plaats in zijn kamer, in St. Alban's Hall, het Testament van TYNDALE, en de werken van LUTHER, ŒCOLAMPADIUS en anderen, over het Woord van God. En toen, daar hij zich vreselijk ergerde aan de schoolse sofismen, die hij op gezegd *College* horen moest, nam hij een Nieuwe Testament mee, en het Commentaar over het Evangelie van LUKAS, door LAMBERT, van Avignon, waarvan de tweede druk toen juist te Straatsburg verscheen was *(5)*, en begaf zich naar Gloucester College, waar hij zich voornam het burgerlijk recht te studeren, zonder dat hij wenste verder iets met de Kerk te doen te hebben.

(5) In Lucae Evangelium Commentarii, nunc secundo recogniti et locupletati. Argentorati, 1525.

Inwendige strijd.

Inmiddels reisde de arme GARRET zijn weg naar Dorsetshire. Zijn geweten kon het denkbeeld niet verdragen om, zij het ook maar voor een korte tijd, de kapelaan te zijn van een bigottische priester, en om zijn geloof, zijn wensen, en zelfs zijn naam te moeten verbergen. Hij gevoelde zich rampzaliger, onder de bewustheid van deze misleiding, hoewel hij in vrijheid was, dan hij had kunnen zijn, opgesloten in de kerkers van WOLSEY. Het is beter, zo sprak hij bij zichzelf, CHRISTUS te belijden voor de rechterstoel, dan de schijn aan te nemen, als of ik de bijgelovige praktijken goedkeurde, die ik verfoei. Hij ging onder zulke overleggingen een eind weegs voort, stond dan stil, en vervolgde de weg weer. Er vond een geweldige strijd plaats, tussen zijn angstige bekommering en zijn geweten. Ten laatste, nadat hij gedurende anderhalve dag aan twijfel was ten prooi geweest, behield zijn geweten de overhand. Het was hem onmogelijk de wroeging die hij gevoelde langer te verduren: en daarom keerde hij terug op zijn schreden, kwam weer naar Oxford. alwaar hij op vrijdagavond terug was, en legde zich gerust te bed. Nauwelijks was middernacht voorbij, of de handlangers van WOLSEY, die van zijn terugkomst bericht hadden ontvangen, verscheen, sleurden hem van het bed *(6)*, en leverden hem over aan Dr. COTTISFORD, Commissaris van de universiteit. Laatstgenoemde sloot GARRET op, in een van zijn vertrekken, terwijl LONDON en HIGDON, (laatstgenoemde deken van Frideswide), "twee aartspapisten," (zoals de geschiedschrijver hen noemt) de belangrijke gevangenneming aan de kardinaal ter kennis brachten. Zij meenden dat het pausdom gered was, nu een arme kapelaan was in hechtenis gesteld.

(6) Taken there in his bed. Fox, Acts, V, p. 422.

Onverwachte komst. De vlucht.

DALABER, die intussen druk bedrijvig was om zijn nieuwe kamer, op Gloucester College, in te richten, had van al deze beweging niets bespeurd *(7)*. Zaterdags, op de middag, toen hij met zijn schikkingen gereed was, sloot hij de deur op het nachtslot, en begon het Evangelie van LUKAS te lezen. Op eens hoort hij kloppen....DALABER antwoordde niet; het waren ongetwijfeld de agenten van de commissaris. Er werd harder geklopt; maar nog altijd hield hij zich stil. Terstond daarop werd ten derdemale geklopt, en dat met een geweld, of de deur ervan bezwijken zou. "Misschien heeft iemand mij nodig," dacht DALABER. Hij legde zijn

boek weg *(8)*, deed de deur open, en zag tot zijn grote verwondering GARRET voor zich, die met angst op het gelaat hem toeriep: "Ik ben een verloren man *(9)*! Zij hebben mij gevat!" DALABER, die vermeende dat zijn vriend bij zijn broeder te Stalbridge was, kon zijn verwondering niet verbergen, en te gelijkertijd wierp hij een argwanende blik op de vreemdeling, die GARRET vergezelde. Deze was één van de bedienden van Gloucester College, die de voortvluchtige kapelaan naar de nieuwe kamer van DALABER had begeleid. Zodra de bediende zich verwijderd had, verhaalde GARRET alles aan ANTHONY. "Daar ik had opgemerkt," zei hij, "dat Dr. COTTISFORD en zijn gezin naar de kerk waren gegaan, schoof ik met mijn vinger de grendel weg van het slot *(10)*....en hier ben ik nu...." "Helaas! Meester GARRET" antwoordde hem DALABER, "de onvoorzichtigheid die gij begaan hebt, om in tegenwoordigheid van dat jonge mens zulke uitroepen tegen mij te doen, heeft ons beide in het ongeluk gebracht!" Bij deze woorden riep GARRET, die, nu zijn geweten was in rust gebracht, weer de grootste angst voor de priesters gevoelde, met een stem, die door tranen en zuchten werd afgebroken, uit *(11)*: "Om Gods wil, help mij! Red mij!" Zonder een antwoord af te wachten, wierp hij kleed en kap af, vroeg ANTHONY dat hij hem een rok met mouwen geven zou, en zei, toen hij zich aldus vermomd had: "Ik zal naar Wallis vluchten, en van daar, zo mogelijk, naar Duitsland, tot LUTHER."

(7) Of all this sudden hurly burly was I utterly ignorant Ibid.
(8) Laying my book aside. Ibid.
(9) He said he was undone. Ibid.
(10) Put back the bar of the lock with his finger. Ibid.
(11) With deep sighs and plenty of tears. FOX, V, p. 422.

Hier zweeg GARRET. Er moest nog iets gedaan worden voor hij heenging. De beide vrienden wierpen zich op de knieën, en baden te zamen *(12)*. Zij riepen God aan, dat Hij zijn dienaar tot een veilige schuilplaats geleiden zou. En toen zij gebeden hadden, omarmden zij elkaar, terwijl zij hun gemoed lucht gaven in tranen, en buiten staat waren een woord uit te brengen *(13)*.

(12) Then kneeled we both down. Ibid p. 423.
(13) That we all bewet both our faces. Ibid. 423.

Bijbeltroost.
Terwijl DALABER nu zwijgend op de drempel van zijn kamer staan bleef, volgde hij met ogen en oren de voetstappen van zijn vriend, die zich verwijderde. Zodra hij zich overtuigd had, dat GARRET de trap gelukkig was ten einde gekomen, keerde hij in zijn kamer terug, sloot de deur, nam zijn Nieuw Testament weer ter hand, en terwijl hij het boek vóór zich stelde, las hij geknield het tiende hoofdstuk uit het Evangelie van MATTHEÜS, onder het lozen van menige diepe zucht.....*Gij zult voor stadhouders en koningen geleid worden, om Mijnentwil.... maar vreest hen niet; want uw haar des hoofds zijn allen geteld*. Door deze lezing gesterkt en bemoedigd, bad ANTHONY, steeds geknield, vurig voor de vluchteling en al zijn broederen. "O God!" sprak hij," schenk, door Uw Heilige Geest, kracht van boven aan de tedere, nieuw geborene kleine kudde te Oxford *(14)*. Het zware kruis van CHRISTUS zal op de zwakke schouders van Uw arme schapen worden gelegd. Geef dat zij het mogen dragen met vroom geduld, en met een onuitblusselijke ijver!"

(14) That he would endue his tender and lately born little flock in Oxford with heavenly

strength. Ibid.

Nu stond Dalaber op, borg zijn boek weg, nam Garret's achtergelaten kleed en kap, gaf daaraan een plaats onder zijn eigen kleren, sloot de deur van zijn kamer, en begaf zich naar Cardinal's College (thans Christ Church), om aan CLARK en de andere broeders mee te delen wat er gebeurd was *(15)*. Zij waren in de kapel; de avondgodsdienst was begonnen; de deken en kanunnikken, in vol kostuum, zongen in koor. DALABER bleef aan de deur staan luisteren, naar de statige tonen van het orgel, dat door TAVERNER bespeeld werd, en naar de harmonieuze zang van het koor. Men zong het *Magnificat: Mijn ziel maakt groot de Heer.....Hij heeft Israël, zijn knecht, opgenomen*. Het was DALABER Eveneens, of zij van GARRET'S bevrijding zongen. Maar zijn stem kon aan hun loflied geen deel nemen. "Ach!" riep hij uit, "al mijn zingen en muziek is veranderd in zuchten en treuren *(16)*."

(15) Fox, Acts, V. p. 423.
(16) Now my *singing* and *music* were turned into *sighing* and *musing*. Ibid.

Gestoorde godsdienstoefening.
Terwijl hij luisterde, en geleund stond aan de ingang van het koor, kwam Dr. COTTISFORD, de commissaris van de universiteit, in grote haast aan, blootshoofds en zo bleek als een dode *(17)*. Hij stapte ANTHONY voorbij, zonder hem op te merken, en ging regelrecht op de deken toe, wie hij enig belangrijk en onaangenaam nieuws scheen mee te delen. "Ik weet de oorzaak van zijn bekommering maar al te goed" dacht DALABER, terwijl hij op elke beweging acht gaf. De commissaris kon ternauwernood zijn bericht gedaan hebben, of de deken stond op, en beiden verlieten nu het koor, in zichtbare verwarring. Zij waren nog maar tot op het midden van de kerk gekomen, toen Dr. LONDON binnenstormde, blazende van drift en gramschap, en stampende met de voeten, "gelijk een hongerige en bloedgierige leeuw, die gereed is om zijn prooi te verslinden *(18)*." Alle drie bleven nu staan, en zij ondervroegen elkaar, en beklaagden wederkerig hun ongeluk. Hun levendige gebaarden drukten de sterkste gemoedsbeweging uit; en LONDON voornamelijk kon zich niet bedwingen. Hij viel de commissaris met harde woorden aan, en verweet hem zijn onachtzaamheid zo ruw en dreigend, dat COTTISFORD ten laatste in een vloed van tranen uitbarstte. "Er moet *gehandeld* worden, en niet *geschreid*," sprak de fanatieke LONDON; en terstond werden er langs alle wegen dienaren en verspieders uitgezonden.

(17) Bare - headed, as pale as ashes. Ibid.
(18) Like a hungry and greedy lion, seeking his prey. Ibid.

Wolven en tijgers.
Zodra ANTHONY de kapel verlaten had ijlde hij naar CLARK, om hem van de vlucht van hun vriend bericht te doen. "Wij zijn van wolven en tijgers omringd," sprak CLARK; "wees op vervolging voorbereid. *Prudentia serpentina et simplicitas columbina* (de voorzichtigheid van de slangen en de oprechtheid van de duiven) moet onze zinspreuk zijn. O God! schenk Gij ons de moed, die in deze ongelukkige dagen vereist wordt!" - Allen onder de kleine kudde waren nochtans verblijd over de bevrijding van GARRET. SUMNER en BETTS, die ook bij CLARK gekomen waren, snelden heen om het aan de andere broeders op het College bekend te maken *(19)*, en DALABER begaf zich haastig met hetzelfde doel naar Corpus Christi. Al deze godvruchtige jonge lieden gevoelden zichzelf strijders te zijn in hetzelfde leger, reizigers in hetzelfde gezelschap, broeders van hetzelfde huisgezin. Broederlijke liefde blonk wel

nergers in de dagen van de Hervorming zo heerlijk uit, als onder de Christenen van Groot Brittanië. Dit is een karaktertrek, die verdient opgemerkt te worden.

(19) To tell unto our other brethren; (for there were divers else in that college). Ibid.

Bekommering.
FITZJAMES, UDAL en DIET waren op de kamer van laatstgenoemde, aan Corpus Christi College, bijeen, toen DALABER aankwam. Zij gebruikten hun eenvoudig maal, terwijl zij, met neergeslagene ogen en half gesmoorde stem, tezamen spraken over Oxford, over Engeland, en over de gevaren, die hun boven het hoofd hingen *(20)*. En toen zij opstonden van tafel, vielen zij op de knieën, riepen God om hulp aan, en schreidden; waarop FITZJAMES zijn vriend DALABER mee nam naar St. Alban's Hall. Zij vreesde er voor, dat de bediende van Gloucester College hem verraden zou hebben.

(20) Considering our state and peril at hand. Fox, Acts, V, p. 424.

Edel besluit.
De discipelen van het Evangelie te Oxford brachten de nacht in grote angst door. De vlucht van GARRET; de woede van de priesters; de gevaren die de nieuw geborene Kerk bedreigden; het loeien van een stormwind, die daarbuiten huilde, en in de lange koorgangen weergalmde - dit alles vervulde hen met schrik. Op zondag de 11de Februari ging DALABER, die reeds ten vijf uur was opgestaan, op weg naar zijn kamer in Gloucester College. Daar hij de poort gesloten vond, bleef hij langs de muur heen en weer gaan in het slijk, want het was geweldig morsig op straat, omdat het de gehele nacht geregend had. Terwijl hij daar zo in de eenzame straat, bij de grauwe morgenschemering, op en neer stapte, kwamen duizenderlei gedachten zijn geest bestormen. Het was bekend, zo sprak hij bij zichzelf, dat hij deel had genomen aan de ontvluchting van GARRET; en nu zou hij gevangen genomen, en het ontkomen van zijn vriend aan hem gewroken worden *(21)*. Hij gevoelde zich geheel neergedrukt door droefheid en bekommering; hij zuchtte diep *(22)*; hij verbeeldde zich reeds dat de agenten van WOLSEY hem de namen afvroegen van zijn medeplichtigen, en dat zij, volgens zijn opgave, een lijst ter verbanning opmaakten; hij herinnerde zich, dat bij meer dan een gelegenheid wrede priesters de Lollards de namen van hun broeders hadden afgeperst; en daar het denkbeeld van de mogelijkheid van zulk een misdaad hem verschrikte, riep hij uit: "O God, ik zweer U dat ik niemand beschuldigen zal, ... Ik zal niets zeggen, dan wat wèl bekend is *(23)*."

(21) My musing head being full of forecasting cares. Ibid.
(22) My sorrowful heart flowing with doleful sighs. Ibid.
(23) I fully determined in my conscience before God that I would accuse no man. Fox, V, p. 424.

Huiszoeking.
Ten laatste, nadat hij een vol uur onder zulke pijnlijke overleggingen had doorgebracht, kon hij het College binnengaan. Hij aarzelde geen ogenblik; doch toen hij nu zijn eigen deur wilde opendoen bevond hij dat het slot verdraaid was. De deur ging echter bij een sterke stoot open; doch welk een toneel deed zich nu aan hem voor! Zijn bed omgekeerd, de dekens over de vloer geworpen, zijn kleren in de kleerkast alles door elkaar, zijn schrijfvertrek opengebroken! Hij twijfelde er niet aan, of het nagelaten kleed van GARRET had hem veraden; en hij stond nu het droevig spektakel in de grootste gejaagdheid aan te staren, toen een monnik, die de

naastaangelegene kamers bewoonde, zich bij hem vervoegde, en hem zei wat er gebeurd was. "De Commissaris en twee opzieners (proctors, curatoren) gewapend met degens en hellebaarden, zijn in het midden van de nacht gekomen, en hebben uw deur opengebroken. Zij hebben herhaaldelijk in uw bedstro gestoken, om zich te overtuigen dat GARRET daaronder niet verborgen was *(24)*; en zij hebben ook zorgvuldig alle hoeken en gaten doorzocht, doch konden geen spoor van de vluchteling ontdekken." Bij deze woorden haalde DALABER ruimer adem....maar de monnik was nog niet ten einde. "Ik heb bevelen," zo liet hij er op volgen, "om u naar de prior te brengen." - ANTHONY DUNSTAN, de prior, was een fanatieke en schraapzuchtige monnik; en de verwarring, waarin deze aankondiging DALABER bracht, was zo groot, dat hij zo als hij daar was, geheel met slijk bespat, zich naar de vertrekken van de prior begaf.

(24) With bills and swords thrusted through my bed - straw. Ibid. p. 425.

De ring.

De prior nu, die bij het binnenkomen van DALABER met het aangezicht naar de deur gekeerd stond, beschouwde hem van het hoofd tot de voeten. "Waar hebt gij de nacht doorgebracht?" vroeg hij hem. "In St. Alban's Hall; bij FITZJAMES." De prior vervolgde, met een voorkomen van ongelovigheid: "Is meester GARRET gisteren niet bij u geweest?" - "Ja." "Waar is hij nu?" - "Ik weet het niet." Gedurende dit onderzoek had de prior een grote, dubbel vergulden zilveren ring aan ANTHONY'S vinger ontdekt, met de letters A. D. erop *(25)*. "Laat mij dat eens zien," sprak de prior. DALABER gaf hem de ring, en de prior, die geloofde dat hij van massief goud was, stak hem aan zijn eigen vinger, terwijl hij er al schertsende bijvoegde: "Dat is *mijn* ring; mijn naam staat er op. De A is ANTHONY, en de D is DUNSTAN." "Gave God," zo dacht DALABER, "dat ik even zeker van het gezelschap van deze man ontslagen geraakte, als ik gerust kan zijn dat ik mijn ring kwijt ben!"

(25) Then had he spied on my fore - finger a big ring of silver, very well double - gilted. Fox, V, p. 425.

De gevangene.

Op dit ogenblik kwam de pedel, met zijn staf gewapend, en twee of drie van de lieden van de Commissaris binnen, en brachten DALABER naar de kapel van Lincoln College, alwaar drie weinig goeds voorspellende figuren bij het altaar stonden: te weten COTTISFORD, LONDON en HIGDON. "Waar is GARRET?" vroeg LONDON; en terwijl hij wees op DALABERS bemorste kleding, liet hij er op volgen: "Uw schoenen en kleren, die met slijk als bedekt zijn, bewijzen genoeg dat gij de gehele nacht met hem op straat zijt geweest. Als gij niet zegt waarheen gij hem gebracht hebt, zult gij naar de Tower gezonden worden." - "Ja," voegde HIGDON er bij, "naar *little - ease*"(*weinig gemak*, een naam waarmee één van de afschuwelijkste holen in genoemde kerker werd aangeduid); "en gij zult ook op de pijnbank gebracht worden, verstaat gij?" Daarop brachten de drie doctors twee uren door, onder vleiende beloften en schrikkelijke bedreigingen, om de jonge man aan het wankelen te brengen; doch alles tevergeefs. Nu gaf de Commissaris een teken, de dienaren traden toe, en de drie rechters gingen een nauwe trap op, die naar een ruim vertrek leidde, dat boven de kamer van de Commissaris gelegen was. Hier ontdeed men DALABER van zijn beurs en van zijn gordel, en zijn benen werden derwijze in de stok gesloten, dat zijn voeten bijna even hoog kwamen als zijn hoofd *(26)*. Toen dit geschied was, gingen de drie doctoren zeer devoot ter mis.

(26) Into the stocks, my feet almost as high as my head. Ibid. p. 426.

De arme ANTHONY, die nu in zulk een pijnlijke toestand alleen werd gelaten, herinnerde zich de waarschuwing, welke CLARK hem twee jaren vroeger gegeven had. Hij zuchtte diep, en riep tot God *(27)*: "O, Vader! dat mijn lijden tot Uw eer moge zijn, en tot vertroosting van mijn broeders! Gebeure wat er wil, ik zal nimmer iemand van hun beschuldigen." Na deze edele ontboezeming gevoelde ANTHONY de vrede terugkeren in zijn hart; doch een nieuwe droefenis wachtte hem.

(27) With deep sighs, to cry unto God from my heart...Ibid. p. 427.

GARRET, die zijn weg westwaarts had genomen, met het voornemen om naar Wallis te gaan, was gevat geworden te Hinksey, op kleine afstand van Oxford. Hij werd teruggebracht, en in het eigen lokaal opgesloten, waarin DALABER na het verhoor was geplaatst geworden. Hun droevige voorgevoelens zouden meer dan vervuld worden.

Velen in hechtenis gesteld. Akelige toestand.

Werkelijk was WOLSEY er hogelijk verbitterd over, dat hij moest zien, dat het College (Christ Church), waarvan hij gewild had dat het zou zijn "het uitstekendste van de gehele wereld," een broeinest werd van de ketterij; en dat de jongelieden, die hij met zoveel zorg gekozen had, verspreiders van het Nieuwe Testament waren geworden. Door de letterkunde te begunstigen, had hij de triomf van de geestelijkheid ten oogmerk gehad: en nu was de letterkunde, integendeel, aan de zegepraal van het Evangelie bevorderlijk! - Hij vaardigde zonder dralen zijn bevelen uit, en de universiteit werd met schrik vervuld. JOHN CLARK, JOHN FRYTH, HENRY SUMNER, WILLIAM BETTS, RICHARD TAVERNER, RICHARD COX, MICHAEL DRUMM, GODFREY HARMAN, THOMAS LAWNEY, RADLEY en anderen meer van Cardinal's College; UDAL, DIET en anderen van Corpus Christi; EDEN en onderscheidenen van zijn vrienden van Magdalen College; GOODMAN, WILLIAM BARLEY, ROBERT FERRAR, JOHN SALISBURY van Gloucester - , Barnard - en St. Mary's College werden gevat en in hechtenis gesteld. WOLSEY had hun eer en roem beloofd, en hij gaf hun een kerkerhol: in de hoop om langs deze weg het gezag van de priesters te redden, en tevens het ontwaken van waarheid en vrijheid te onderdrukken, dat, gelijk op het vasteland ook uitbreiding verkreeg in Engeland.

Onder Cardinal's College was een diepe kelder, uitgegraven in de grond, waar de hofmeester de gezoute vis bewaarde *(28)*. In dit hol wierp men nu de jonge lieden, de keur van Engeland. De vochtigheid van deze kelder; de bedorvene lucht die zij hier moesten inademen, en de vreselijke stank, die door de vis veroorzaakt werd, deed de gevangenen (die door hun studeren toch reeds van zwakke gezondheid waren) zeer aan. Hun hart was overstelpt van treurigheid, hun geloof werd geschokt, en de droevigste tonelen vonden in dit afzichtelijk kerkerhol plaats. De beklagelijke gevangenen staarde elkaar aan, weenden en baden. Deze beproeving was echter bestemd om voor hen van heilzame uitwerking te zijn. "Ach!" zo zei FRYTH later, "ik zie nu dat er behalve het Woord van God werkelijk een ander vagevuur is.....maar het is niet dàt wat door Rome is uitgedacht; het is het kruis van de verdrukking, waaraan God ons wil nagelen *(29)*."

(28) A deep cave, where their salt fish was laid, so that, through the filthy stench thereof, they were all

infected. Ibid.

(29) God naileth us to the cross, to heal our infirmities. TYNDALE and FHYTH'S Works, III, p. 91. (ed. Russell).

Eindelijk werden de gevangenen, één voor één, uit de kelder gehaald en voor hun rechters gebracht. Slechts twee werden losgelaten. De een daarvan was BETTS, die naderhand kapelaan van ANNE BOLEYN is geweest. Men had in zijn kamer geen verbodene boeken kunnen vinden, en hij verdedigde zijn zaak met grote bekwaamheid. De andere was TAVERNER. Hij had de boeken van CLARK onder de vloer van het schoollokaal verborgen, en daar waren zij ontdekt geworden; doch zijn liefde voor de kunsten redde hem. "O! hij is maar een muzikant!" zei de kardinaal.

De boeken verbrand.

Al de overigen werden veroordeeld. Er werd een groot vuur aangelegd, op het verhevenste punt van de markt van Oxford *(30)*: en nu had er een statelijke processie plaats, en de arme veroordeelden werden uitgeleid, waarbij elk van hun een takkebos te dragen had. Toen zij tot aan het vuur genaderd waren, werden zij genoodzaakt de *ketterse* boeken, die men in hun kamers gevonden had, in de vlammen te werpen, waarna zij zelf weer naar hun walgelijke gevangenis terug werden gevoerd. Het scheen dat men er een wreed genoegen in schepte, om deze jonge en edelgezinde mannen zo laag te behandelen. In andere landen, Frankrijk, Spanje en Italië beijverde Rome zich evenzeer, om kennis en talenten in de vlammen te verstikken. Zodanige ontvangst genoten de letteren en het Evangelie in de zestiende eeuw van het pausdom! Doch iedere plant Gods moet door de wind geschud worden, zelfs op het gevaar af van ontworteling. Zo zulke plant alleen de koesterende stralen van de zon ontvangt, is er grond om te vrezen, dat zij verdrogen en verwelken zal, vóór zij vrucht voortbrengt. *Indien het tarwegraan in de aarde niet valt, en sterft, zo blijft het alleen*. Er zou te eniger tijd een ware Kerk ontstaan in Engeland, want de vervolging was begonnen.
Doch wij worden nu getuigen van verdere beproevingen.

(30) There was made a great fire upon the top of Carfax. Fox, V, p. 428.

III.

Het wachtwoord van het pausdom.

Cambridge, dat LATIMER, BILNEY, STAFFORD en BARNES had voortgebracht, scheen in het eerst de voorste rijen in de kamp van de Engelse Hervorming te zullen innemen. Maar Oxford, dat de kroon van de vervolging ontvangen had, scheen nu de voorrang boven de zuster - universiteit verkregen te hebben. En toch zou Cambridge óók haar deel van de lijdens bekomen. Het onderzoek was te Oxford begonnen op Maandag de 5de Februari, en op dezelfde dag vertrokken twee handlangers van WOLSEY uit Londen, om zich naar Cambridge te begeven; te weten Dr. CAPON, een van WOLSEY'S kapelaans, en GIBSON, een deurwaarder *(1)*, die vanwege zijn aanmatigende trots berucht was. *Onderwerping* was het wachtwoord des pausdoms. "Ja, *onderwerping*," zo werd uit alle delen van de Christenheid geantwoord, door mannen van oprechte godsvrucht en gezond verstand; "onderwerping aan het *wettig gezag*, waartegen het Rooms - Katholicisme in opstand is geraakt." Volgens hun zienswijze had toch het traditionalisme en het pelagianisme van de Roomse Kerk het gezag van de rede van de gevallen mens tegenovergesteld aan het goddelijk gezag des Woords en van de genade. De uiterlijke en schijnbare offerande van het eigen ik, die door het Rooms -

Katholicisme wordt opgelegd, - gehoorzaamheid aan een biechtvader of aan de paus; eigenwillige boetedoening; ascetische verrichtingen, en het celibaat, - strekte alleen, meenden zij, tot aankweking, versterking en onderhouding van een zelfmisleiding, waarvan de strekking was: het egoïstisch bewaren van een zondige persoonlijkheid. Wanneer de Hervorming vrijheid verkondigt, zoveel betreft voorschriften van menselijke uitvinding, is dat met het doel om ‘s mensen hart en leven in onderwerping te brengen aan hun, werkelijke Opperheer. Waar de heerschappij van God een aanvang neemt, moet die van de priesters noodzakelijkerwijze ten einde lopen. Niemand kan twee heren dienen.....Zulke waren de gewichtige waarheden, wier licht langzamerhand aanbrak over de wereld; en nu werd het dus noodzakelijk dat licht zonder toeven uit te blussen?

(1) Sergeant at arms.

Barnes gevat.

Daags na hun aankomst te Cambridge, op Dinsdag de 6de Februari, begaven CAPON en GIBSON zich naar het huis van de Convocatie, alwaar zij onderscheidene doctoren met elkaar in gesprek vonden. Hun komst veroorzaakte enige ongerustheid onder de aanwezigen, die de vreemdelingen met een oog van wantrouwen gadesloegen. Eensklaps trad nu GIBSON voorwaarts, sloeg de hand aan BARNES, en maakte hem tot zijn gevangene, in tegenwoordigheid van zijn vrienden *(2)*. Deze laatsten werden verschrikt; maar dit was juist wat de deurwaarder wenste. "Wat!" spraken zij, "de prior van de Augustijnen, de hersteller van de letteren te Cambridge, door een deurwaarder in hechtenis genomen!" - Doch dit was nog niet alles. De zendelingen van WOLSEY moesten de *boeken*, die uit Duitsland gekomen waren, in beslag nemen, en tevens de *bezitters* daarvan: en dus moesten BILNEY, LATIMER, STAFFORD, ARTHUR en hun vrienden naar de gevangenis worden gebracht, daar zij het Nieuwe Testament bezaten. Dertig leden van de universiteit waren als verdacht opgegeven, en sommige laaggeestige ellendelingen, die door de inquisiteurs waren omgekocht, boden zich aan, om in elke kamer de plaats aan te wijzen, waar de verbodene boeken verborgen waren. Doch terwijl de vereiste toebereidselen voor dit onderzoek gemaakt werden, hadden BILNEY, LATIMER en hun ambtgenoten, die men in tijds gewaarschuwd had, gelegenheid om de boeken nog weg te maken *(3)*. Zij werden niet slechts door de deur weggedragen, maar ook door de ramen en zelfs langs het dak vervoerd: en er was vooraf nauwkeurig onderzoek gedaan naar vertrouwde plaatsen, waar de boeken verborgen konden worden.

(2) Suddenly arrested BARNES openly in the convocation house to make all others afraid. Fox. V, p. 416.

(3) They were conveyed away. Ibid.

Teleurstelling.

Nauwelijks kon dit werk volbracht zijn, of de onderkanselier van de universiteit, de deurwaarder, WOLSEY’S kapelaan, de curatoren (proctors), en de aanbrengers of wegwijzers begonnen hun onderzoek. Zij openden het eerste vertrek, gingen binnen, onderzochten alles, en vonden niets. Nu traden zij de tweede kamer binnen, en daar was ook niets. De deurwaarder was verbaasd, en werd er toornig om. Bij het binnentreden van de derde kamer, begaf hij zich dan terstond naar de plaats die hem was aangewezen geworden *(4)*, - maar er was al wederom niets te vinden. Ditzelfde was overal het geval. Nooit was wel een inquisiteur dieper teleurgesteld geweest! Hij durfde de handen niet slaan aan de personen van de Evangelische doctoren; want zijn bevelen luidden dat hij de boeken moest in beslag nemen,

en *hun bezitters* arresteren. En daar er geen boeken te vinden waren, kon er geen gevangenneming van de bezitters plaats grijpen. Gelukkig dat er althans iemand was (de prior van de Augustijnen) tegen wie bijzondere aanklachten bestonden. De "sergeant at arms" nam zich dan voor, om zich ten koste van BARNES schadeloos te stellen voor zijn vergeefse moeite.

(4) Going directly to the place where the books lay. Ibid.

Barnes overgebracht naar Londen.
De volgende dag vertrokken GIBSON en CAPON naar Londen, en voerden BARNES mee. Gedurende deze treurige overtocht was de prior aan grote gemoedsontroering ten prooi; en het een ogenblik zou hij in staat zijn geweest om geheel Engeland te weerstaan, terwijl hij terstond daarop weer beefde als een blad. Ten laatste was de reis ten einde: en de kapelaan liet nu zijn gevangene aan het huis van PARNELL, dat dicht bij de kaak was gelegen *(5)*. Drie studenten, COVERDALE, GOODWIN en FIELD, waren hun meester gevolgd, om hem woorden van troost en opbeuring toe te spreken.

(5) And layat master PARNELL'S house by the stocks. Ibid.

Het verhoor.
Op Donderdag (8 Februari) geleidde de deurwaarder BARNES naar het paleis van de kardinaal, in Westminster; en hier moest de arme prior, wiens geestdrift voor de grootste neerslachtigheid had plaats gemaakt, de gehele dag wachten, voor hij kon worden toegelaten *(6)*. Welk een dag! Zou er dan niemand te zijner hulpe komen? - Doctor GARDINER, de secretaris van WOLSEY, en Fox, zijn intendant (*Steward*), beiden oude vrienden van BARNES, kwamen 's avonds voorbij in de galerie, en spraken met de gevangene, die hun verzocht dat zij hem een gehoor bij de kardinaal verschaffen zouden. Toen het nu nacht was geworden, brachten GARDINER en FOX de prior in het vertrek waar hun meester gezeten was, en BARNES - gelijk de gewoonte dat meebracht - viel voor hem op de knieën *(7)*. "Is dit Doctor BARNES, die beschuldigd wordt van ketterij?" vroeg WOLSEY op trotse toon, aan FOX en GARDINER. Zij antwoordden toestemmend. Daarop wendde de kardinaal zich tot BARNES, die nog altijd geknield lag, en zei hem, schertsenderwijs, doch niet zonder grond: "Hoe, mijnheer de doctor, kon gij in de Schrift geen stof genoeg vinden om het volk te leren? Of moest gij u zo vreselijk ergeren aan mijn paleis, mijn stoet, mijn vergulde Schoenen, gouden kussens en zilveren kruisen, dat gij mij daarvoor tot het voorwerp maken moest van de spotternij - *ridiculum caput* - van het volk? Men heeft zich destijds schoon te onze koste vermaakt *(8)*! Waarlijk, het was een sermoen, geschikter om op het toneel gehouden te worden dan van de predikstoel; immers aan het slot hebt gij ook nog gezegd, dat ik een paar *rode* handschoenen droeg....om geen kou te vatten, hebt gij er stekelachtig bijgevoegd; en *rode* handschoenen?....nee, *bloedige* handschoenen hebt gij gezegd. Welnu, wat dunkt er u van, mijnheer de doctor?" BARNES, die zulke kwellende vragen wenste te ontwijken, gaf een onbepaald antwoord. "Ik heb niets dan de waarheid gesproken, uit de Schrift, volgens mijn geweten, en in overeenstemming met de oude doctoren," zei hij. En nu bood hij de kardinaal een memorie aan, rakende zijn leer.

(6) Waiting there all day and could not speak with him till night. Ibid.
(7) Kneeling on his knees. Ibid.
(8) We were jollily that day laughed to scorn. Ibid.

De stellingen.
WOLSEY nam het papier met een glimlach aan. "Aha!" sprak hij, terwijl hij de zes vellen telde, die het stuk groot was, "ik bemerk dat gij op uw gevoelen wilt blijven staan, en uw geleerdheid wilt tonen." "Met Gods genadige hulp," antwoordde BARNES. WOLSEY begon nu te lezen, en hield op bij Artikel 6, wat aldus luidde: "Ik zal nimmer geloven dat een en dezelfde man, volgens de goddelijke wet bisschop kan zijn van twee of drie steden, of wel van een geheel land; want dit is in strijd met de heilige PAULUS, die tot TITUS zegt: "*Ik heb u in Kreta gelaten, opdat gij van stad tot stad zou bisschoppen stellen*." BARNES haalde de tekst niet nauwkeurig aan, want de Apostel zegt eigenlijk: *opdat gij van stad tot stad zou ouderlingen stellen (9)*." WOLSEY was over deze these niet gesticht. "Zo, dit betreft mij" zei hij *(10)*. "Acht gij het verkeerd met het oog op de voorschriften van de Kerk dat één bisschop zo vele steden onder zich gesteld ziet?" "Ik weet, wat deze zaak aangaat, van geen voorschriften van de Kerk," hernam BARNES, "en beroep mij op het woord van PAULUS alleen."

(9) Kai katasthshv kata polin presyuterouv Tit 1:5
(10) There he stopped and sayd that this touched him. (CAVENDISH. WOLSEY'S Life, p. 89).

Ofschoon de redewisseling over dit onderwerp de kardinaal belang inboezemde, trof hem toch de persoonlijke aanval, waarover hij zich te beklagen had, nog veel meer. "Goed," zei WOLSEY; en toen verledigde hij zich, met een neerbuiging die men bezwaarlijk van zulk een trots man had mogen verwachten, om zich bij BARNES zo goed als te verontschuldigen. "Gij verwijt mij," zo sprak hij, "dat ik een koninklijke praal ten toon spreid; maar beseft gij dan niet, dat ik, geroepen om zijn majesteit te vertegenwoordigen, op deze wijs moet trachten de kwaadwillige ontzag in te boezemen?" "Uw praal en uw hellebaarden zullen de persoon des konings niet beveiligen," gaf BARNES moedig ten antwoord; "*God* zal hem behoeden, Die gezegd heeft: *Per me reges regnant*." BARNES derhalve, in plaats van zich de vriendelijkheid van de kardinaal ten nut te maken, om hem een nederige verontschuldiging aan te bieden, gelijk de deken COLET dat vroeger aan HENDRIK VIII had gedaan, durfde hem een nieuwe predikatie doen in zijn aangezicht. WOLSEY gevoelde het rood van de toornigheid zijn gelaat bedekken. "Welnu, heren!" zei hij, terwijl hij zich wendde tot Fox en GARDINER, "gij hoort het. Is dit de *wijze* en *geleerde* man, van wie gij mij gesproken hebt?"

Moeilijke voorwaarde.
Bij deze woorden wierpen de intendant en de secretaris beiden zich op de knieën, en spraken: "Mylord, vergeef hem om Gods genade wil." - "Kunt gij tien, of ook maar zes doctoren van de godgeleerdheid vinden, die bereid zijn te zweren dat gij vrij zijt van ketterij?" vroeg WOLSEY. BARNES bood twintig eerlijke lieden aan, even geleerd als hij zelf, of zelfs geleerder nog. "Ik moet *doctoren van de godgeleerdheid* hebben, en mannen zo oud als gij." - "Dat is onmogelijk," sprak de prior. "In dat geval moet gij verbrand worden," vervolgde de kardinaal. "Laat hem naar de Tower gebracht worden." GARDINER en FOX boden zich echter aan om voor hem borg te zijn, en alsnu stond WOLSEY toe, dat hij de nacht ten huize van PARNELL mocht doorbrengen. "Het is geen tijd om aan slapen te denken," zei BARNES, toen hij het huis binnentrad, "wij moeten schrijven." Die harde en vreselijke woorden, *gij moet verbrand worden*, klonken hem gestadig in het oor. Hij bracht de nacht door, met zijn drie jeugdige vrienden een verdediging van zijn stellingen in de pen te geven.

Afzweren of verbrand worden!

De volgenden dag werd hij voor het kapittel gebracht, alwaar CLARKE, bisschop van Bath, STANDISH en andere doctoren tegenwoordig waren. Zijn rechters legden hem een uitgebreid stuk voor, en zeiden hem: "Beloof dat gij dit papier publiek zult voorlezen, zonder er een enkel woord af te laten of bij te voegen." Daarop werd de inhoud hem kennelijk gemaakt. "Ik zou liever willen sterven," was zijn antwoord. "Wilt gij *afzweren* of *levend verbrand* worden?" spraken de rechters, "gij moogt kiezen." De keuze was verschrikkelijk. De arme BARNES, die aan de vreselijkste gedachten ten prooi was, beefde terug op het denkbeeld van de brandstapel; doch plotseling herleefde zijn moed, en hij riep uit: "Ik wil liever verbrand worden dan afzweren." GARDINER en FOX deden alles wat zij konden om hem te overreden. "Redeneer toch verstandig," zeiden zij hem arglistig, "uw stellingen zijn waar; dáár is geen sprake van. Maar zeg ons, wilt gij door uw dood de dwaling laten triomferen, of wilt gij niet liever blijven leven, om de waarheid te verdedigen, wanneer er eenmaal gunstiger dagen mochten komen?"

De val.

Zij baden hem; zij voerden de schoonschijnendste gronden aan; en van tijd tot tijd herhaalden zij de vreselijke woorden, *levend verbrand*! - Het bloed stolde BARNES in de aderen; hij wist niet meer wat hij zei of deed....zij legden hem een papier voor - zij gaven hem een pen in de hand - zijn hoofd was verward, en hij tekende zijn naam met een diepe zucht. De ongelukkige man was bestemd om later een getrouw martelaar voor JEZUS CHRISTUS te zijn; maar hij had thans nog niet geleerd om "tot de bloede toe tegen te staan." BARNES was bezweken.

De processie.

De volgende morgen (Zondag 11 Februari) bereidde zich een plechtig toneel voor, in de St. PAULUSkerk. Nog vóór het aanbreken van de dag was alles in de gevangenis van de arme prior op de been; en ten acht uur werd BARNES, te gelijk met vier van de Hanze kooplieden, die het eerst het Nieuwe Testament van JEZUS CHRISTUS, in het Engels, naar Londen hadden gebracht, door de maarschalk van het paleis (knight - marshal) met zijn hellebardiers, en de opziener van de gevangenis (Warde of the Fleetprison) met zijn agenten, naar de St. PAULUSkerk begeleid. De vijfde van deze vrome kooplieden droeg een vervaarlijke waskaars in de hand. Een rusteloos onderzoek had doen ontdekken dat het deze mannen waren, aan wie Engeland het zo gevreesde boek te danken had; hun huizen werden dan omsingeld, en hun personen in verzekering genomen. Boven op de trappen, aan de ingang van de kerk, was een stellaadje gemaakt, en op die stellaadje bevond zich een troon, en op die troon was de kardinaal gezeten, in het scharlaken gekleed - "gelijk een bloedige Antichrist" zegt de historieschrijver. Op zijn hoofd glinsterde de hoed, waarvan BARNES zo euvel gesproken had; rondom hem zag men zes en dertig bisschoppen, abten, priors, en al zijn doctoren geschaard, gekleed in damast en satijn; en de ruime kathedraalkerk was overigens geheel vol. De bisschop van Rochester beklom nu een predikstoel, die boven op de trappen geplaatst was, en BARNES en de kooplieden werden gedwongen om, ieder een takkebos dragende, te knielen en een sermoen aan te horen, waarvan de bedoeling was, om de arme mensen te genezen van die zucht tot ongehoorzaamheid tegen het pausdom, welke zich allerwege begon te vertonen. Toen de predikatie uit was, besteeg de kardinaal zijn ezel, nam zijn plaats in onder een prachtig verhemelte, en reed weg. Alsnu moesten BARNES en zijn vijf lotgenoten driemaal rondom een vuur gaan, dat vóór het kruis, aan de noordelijke ingang van de kerk was aangelegd. De geheel ontmoedigde prior ging met gebukt hoofd, en sleepte zich meer voort, dan dat hij ging. Nadat de gevangenen de derde maal waren rond geweest,

wierpen zij hun takkebossen in de vlammen; sommige "ketterse" boeken werden evenzeer in het vuur geworpen; en toen nu de bisschop van Rochester absolutie aan de zes boetelingen had gegeven, werden zij teruggevoerd naar de gevangenis, om daar in verzekering te worden gehouden, *zolang het de lord - kardinaal behagen zou*. BARNES kon nu niet wenen; de gedachte aan zijn afval, en aan de gevolgen die zulk een strafbaar voorbeeld hebben kon, had hem van alle zedelijke kracht beroofd. - In de maand Augustus werd hij uit de gevangenis ontslagen; maar nu verder in het Augustijner klooster opgesloten.

Bayfield.

BARNES was niet de enige te Cambridge, die door de gevreesde slag getroffen werd. Sinds het jaar 1520 was een monnik, met name RICHARD BAYFIELD, bewoner geweest van de abdij van Bury St. Edmunds. Zijn voorkomendheid werd door elke reiziger geroemd. Op zekere dag dat hij bedrijvig was om BARNES te ontvangen, die gekomen was om Dr RUFFAM, zijn medestudent van Leuven, te bezoeken, traden twee mannen het klooster binnen. Het waren vrome lieden, die grote achting genoten in Londen, al waar zij in het steenbakken hun bestaan vonden; terwijl zij tot hoofdlieden van hun gilde waren opgeklommen. Hun namen waren MAXWELL en STACY; zij waren mannen "wel onderwezen in de leer van CHRISTUS *(11)*" zegt de historieschrijver, en die door hun gesprekken en hun voorbeeldig leven velen tot de Zaligmaker hadden geleid. Daar het hun gewoonte was, eens in het jaar de graafschappen te doorreizen, om de broeders te bezoeken en de kennis des Evangelies uit te breiden, waren zij ook gewoon, naar het gebruik van die tijd, om in kloosters en abdijen te overnachten. Al spoedig ontstond er nu tussen BARNES, STACY en MAXWELL een gesprek, dat de aandacht trok van de lekebroeder. BARNES, die deze aandacht had opgemerkt, gaf hem, toen hij het klooster verliet, een Nieuw Testament in het Latijn; en de beide steenbakkers voegden er een Nieuw Testament in het Engels bij, alsmede een exemplaar. van *The Wicked Mammon* (de boze Mammon) en *The Obedience of a Christian Man* (de gehoorzaamheid van een Christenmens). De lekebroeder haastte zich deze boeken in zijn cel te verbergen, en twee jaren lang las hij ze geregeld. Ten laatste werd dit ontdekt en bestraft; maar BAYFIELD deed moedig belijdenis van zijn geloof. Daarop wierpen de monnikken hem in de gevangenis, zetten hem in de stok, sloegen hem wreedaardig en stopten hem een bal in de mond, om hem te beletten dat hij sprak van de genade Gods *(12)*. - De ongelukkige BAYFIELD bleef negen maanden in deze toestand.

(11) Well grafted in the doctrine of Christ.
(12) There sore whipped, with a gag in his mouth. Fox, Acts, IV, p. 681.

Toen BARNES later Bury weer bezocht, vond hij de beleefde lekebroeder niet meer aan de poort van de abdy. Hij vroeg naar hem, en vernam nu hoe het met hem gelegen was, en deed terstond moeite om hem in vrijheid gesteld te krijgen. Dr. RUFFAM ondersteunde hem hierin. "Geef hem aan mij over" zei BARNES, "ik zal hem meenemen naar Cambridge." De prior van de Augustijnen stond destijds in hoge achting; en zijn verzoek werd toegestaan, in de hoop dat hij BAYFIELD zou terugbrengen tot de leer van de Kerk. Doch het tegengestelde gebeurde; de omgang met de broeders van Cambridge strekte slechts om het geloof van de jonge monnik te versterken. Maar op eenmaal kwam eraan zijn gelukkige toestand een einde. BARNES, zijn vriend en weldoener, werd naar Londen gevoerd, en de monnikken van Bury St. Edmunds, die in bekommering geraakten over het gerucht dat deze zaak maakte, riepen hem nu op, om naar de abdij terug te keren. Maar BAYFIELD, die besloten had zich niet verder aan hun juk te onderwerpen, ging naar Londen, en hield zich aan het huis van

MAXWELL en STACY verborgen. Eens op een dag had hij echter zijn schuilhoek verlaten, en ging Lombard Street door, waar hij een priester ontmoette, PIERSON genaamd, en twee andere religieuzen van zijn orde, met wie hij toen een gesprek had dat voor hem ernstige gevolgen dreigde te hebben. "Gij moet terstond van hier," zeiden MAXWELL en STACY hem bij zijn terugkomst.
BAYFIELD ontving een kleine som geld van hen, begaf zich aan boord van een schip, en zodra hij het vasteland bereikt had, haastte hij zich om TYNDALE te gaan opzoeken. - Inmiddels vonden er te Oxford tonelen plaats, die wel van een geheel andere aard waren dan die, welke wij te Cambridge hebben zien gebeuren, doch die niet minder treffend mochten heten.

De gevangenen.
De storm van de vervolging woedde daar werkelijk met nog groter geweld dan te Cambridge. CLARK en de verdere belijders van de naam van CHRISTUS waren nog altijd in hun onderaardse gevangenis opgesloten. De lucht die zij inademden; het voedsel dat zij nuttigden (en zij bekwamen niets anders dan gezouten vis) *(13)*; de brandende dorst die hierdoor veroorzaakt werd; de gedachten waardoor zij geslingerd werden: - alles werkte samen om deze edelgezinde mannen neer te drukken. Hun lichamen vermagerden van dag tot dag; en zij bewogen zich als spookgedaanten in hun akelige kelder heen en weer. De levendige gesprekken, in welke zij de eerste dagen de gewichtige vraagstukken zo welsprekend behandeld hadden, die destijds de Christenheid in spanning hielden, hadden een einde genomen. Zij ontmoetten elkaar nu veeleer als schaduwen, als schimmen. Met doffe, holle ogen wierpen zij elkaar wilde, onbestemde blikken toe, en nadat zij de een de andere zo een ogenblik hadden aangestaard, gingen zij verder, zonder een woord te spreken. CLARK, SUMNER, BAYLEY en GOODMAN, die door koortsen ondermijnd werden, sleepten zich slechts zwakkelijk voort, en moesten daarbij gedurig leunen tegen de muur van hun kerker. Eerstgemelde, die tevens de oudste was, kon niet gaan, zonder door een van zijn medegevangenen ondersteund te worden. Eerlang was hij geheel buiten staat om zich te bewegen, en lag daar nu uitgestrekt op de vochtige grond. De broeders verzamelden zich rondom hem, en trachtten uit zijn trekken te lezen, of niet de dood reeds gereed stond het leven af te snijden des mans die menigeen van hun gebracht had tot de kennis van CHRISTUS. Zij herhaalden langzaam voor hem de troostwoorden van de Schrift, en knielden toen nevens hem, en baden vurig.

(13) Eating nothing but salt fish. Fox, Acts, V, p. 5.

De stervenden.
CLARK gevoelde zijn einde naderen, en vroeg om de communie. De cipiers brachten zijn verzoek aan de opziener over; spoedig werd nu het gerucht van het wegschuiven van grendels gehoord, en een gevangenbewaarder trad in de kring van de droevige gekerkerden, en sprak een wreed *nee*! uit *(14)*. Op het horen hiervan sloeg CLARK de ogen ten hemel, en sprak met de kerkvader: *Crede et manducasti*: Geloof en gij hebt gegeten *(15)*. Hij geraakte in gedachten verzonken. Hij aanschouwde met het oog van zijn ziel de gekruisigde Zoon Gods; door het *geloof* at en dronk hij het vlees en bloed van CHRISTUS, en ondervond hij in zijn innerlijk leven de sterkende kracht van de Verlosser. *Mensen* mochten hem al de hostie weigeren; toch had JEZUS CHRISTUS hem Zijn lichaam gegeven: - en van dit ogenblik aan gevoelde hij zich gesterkt, door een levende gemeenschap met de Koning des hemels.

(14) Not be suffered to receive the communion, being in prison. Fox, Acts, V, p. 428.
(15) Ibid. Habe fidem et tecum est quem non vides, zegt AUGUSTINUS aan een andere plaats. Zie Serm. 235, 272. Tract. 26, Evang. JOH.

Het gunstbewijs.

CLARK was het niet alleen, die de vallei van de schaduwen des doods tegemoet ging; ook SUMNER, BAYLEY en GOODMAN namen schielijk af in krachten. De dood, die als koning van de verschrikking in dit akelig gevangenishol heerste, had de vier vrienden zich ten prooi gekozen *(16)*. Hun broederen richtten nu nieuwe verzoeken tot de kardinaal, die in deze dagen maar al te zeer werd bezig gehouden door onderhandelingen met Frankrijk, Rome en Venetië *(17)*. Hij vond nochtans gelegenheid, om ook aan de martelaren van Oxford een ogenblik te wijden; en juist toen de vrome Christenen, rondom hun vier stervende lotgenoten geknield, in het gebed verdiept waren, kwam de Commissaris hun berichten, dat "zijn lordschap, in zijn grote goedheid, had toegestaan, dat de zieke gevangenen naar hun eigen kamers mochten overgebracht worden." Nu werden draagzetels verschaft, waarin men de stervenden plaatste, en met behulp waarvan zij toen naar hun kamers vervoerd werden *(18)*; doch achter de overigen, wier leven door het verblijf in dit afzichtelijk gat nog niet dadelijk in gevaar was gebracht, werden de deuren wederom gesloten.

(16) Taking their death in the same prison. Fox, Acts, V, p. 5.
(17) State Papers, I, p. 169.
(18) Being taken out of the prison into their chambers. Fox, Acts, V, p. 5.

Te laat!

Het was nu in het midden van Augustus. De beklagenswaardige lijders, die zes maanden in de kelder hadden doorgebracht, had men tevergeefs naar hun eigen kamers en bedden teruggevoerd; en vruchteloos ook poogden onderscheidene leden van de universiteit, door hun zorgen en hun tedere belangstelling, hen in het leven te behouden. Het was te laat. De gruwzaamheid des pausdoms had deze edele getuigen vermoord. Weldra verried zich duidelijk het naderen van de dood. Hun bloed werd koud, hun ledematen stijf; - maar hun benevelde ogen zochten JEZUS CHRISTUS, hun onvergankelijke hoop. CLARK, SUMNER en BARLEY stierven in dezelfde week. GOODMAN volgde hen spoedig *(19)*.

(19) Master CLARK, Master SUMNER and Sir BARLEY died all three together, within the compass of one week. Ibid.

De bevrijding.

Deze onverwachte afloop vertederde WOLSEY. Hij was slechts wreed, zover zijn belang en de veiligheid van de Kerk vereiste. Hij vreesde dat de dood van zo vele jonge mensen, de algemene geest tegen hem innemen zou, of dat althans het voorgevallene nadelig zou werken voor zijn *College*; en misschien kan zelfs ook enig gevoel van menselijkheid zijn hart getroffen hebben. "Stel de overigen in vrijheid," schreef hij aan zijn zaakgelastigden, "doch onder beding dat zij zich niet verder dan tien mijlen van Oxford zullen verwijderen." De universiteit zag dan nu de jonge lieden als opstaan uit hun levend graf: bleek, vermagerd, zwak en met wankelende schreden. Destijds waren zij nog geen mannen van naam of onderscheiding; het was hun jeugd slechts waardoor de harten van velen in de lande getroffen werden. In latere jaren echter bekleden zij allen een gewichtige plaats in de Kerk. Het waren Cox, die bisschop van Ely werd, en opvoeder van prins EDWARD; DRUMM, die onder

CRANMER één van de zes predikers werd van Canterbury; UDAL, naderhand aan het hoofd van de scholen van Westminster en Eton; SALISBURY, deken van Norwich, en voorts bisschop van Sodor en Man, die in al zijn rijkdom en grootheid nog dikwijls van zijn verschrikkelijke gevangenis te Oxford sprak, als van een verdrukking hem tot ere; FERRAR, later CRANMER'S kapelaan, bisschop van St. David's, en een martelaar ter dood, na een tijdsverloop van dertig jaren; FRYTH, de vriend van TYNDALE, voor wie deze vrijspraak slechts een tijdelijke uitredding was, en meer anderen. Toen zij uit hun afzichtelijke gevangenis te voorschijn kwamen, snelden hun vrienden hun tegemoet, ondersteunden hun ongewisse tred, en sloten hen, onder een vloed van tranen, in de armen. FRYTH verliet de universiteit niet lang daarna, en begaf zich naar Vlaanderen *(20)*. - Zo werd de storm bedaard, die Oxford zo vreselijk geteisterd had. Maar de kalmte was van geen lange duur. Een onverwachte omstandigheid werd gevaarlijk voor de zaak van de Hervorming.

(20) Escaped and fled into Flanders. TYND. and FRYTH'S Works, III, p. 75.

IV.

Luther's brief aan Hendrik.

HENDRIK verkeerde nog altijd onder de indruk van het beruchte *Bedelaars Rekwest*, toen LUTHER zijn gramschap deed ontvlammen. De brief, die de hervormer, op raad van CHRISTIAAN, koning van Denemarken, in September 1525 aan HENDRIK geschreven had, was niet in de rechte handen gekomen. Daar de Wittenberger doctor er niets van hoorde, had hij de stoutmoedigheid de brief te laten drukken, en er de koning een exemplaar van te zenden. "Ik ben onderricht," sprak LUTHER, "dat uw majesteit begint het Evangelie te begunstigen *(1)*, en een afkeer bekomt van het verdorven geslacht, dat daartegen strijd voert in uw schoon koninkrijk....Het is maar al te waar dat, overeenkomstig de Schrift, *de koningen van de aarde tezamen beraadslagen tegen de Heer*, en wij kunnen, bij gevolg, niet verwachten hen gunstig gestemd te zien voor de waarheid. Hoe vurig wens ik daarom, dat dit wonder moge vervuld worden in de persoon van uw majesteit *(2)*!"

(1) Majestatem tuam cæpisse favere Evangelio. COCHLÆUS, p. 136.
(2) Huic miraculo in Majestate tua quam opto ex totis medullis. Ib. p. 127.

Het antwoord. Wederantwoord.

Wij kunnen ons de toorn van HENDRIK voorstellen, toen hij deze brief las. "Wat!" zei hij, "durft deze afvallige monnik een brief in druk geven die aan ons is gericht, zonder dat hij ons die gezonden heeft, of althans zonder te weten of wij hem ooit ontvangen hebben?....En of dit nog niet genoeg was, geeft hij zoveel te kennen, alsof wij tot zijn aanhangers behoorden!... Hij verleidt ook nog een paar ellendelingen, geboren in ons koninkrijk, en brengt hen ertoe om het Nieuwe Testament in het Engels te vertalen, onder bijvoeging van zekere inleidingen en gevaarlijke kanttekeningen! "Zo sprak HENDRIK. De gedachte dat zijn naam verbonden zou worden met die van de monnik uit Wittenberg, deed hem het bloed in het aangezicht stijgen. Hij wilde echt koninklijk antwoorden op zulk een ongehoorde onbeschaamdheid. Terstond liet hij WOLSEY bij zich komen. "Hier!" zei hij, terwijl hij op een zinsnede wees welke de prelaat betrof, "hier! zie maar eens wat ervan u gezegd wordt!" En nu las hij overluid: "*Illud monstrum et publicum odium Dei et hominum, cardinalis Eboracensis, pestis illa regni tui*."...."Gij ziet, Mylord, dat gij een *monster* zijt, een voorwerp van *haat*, voor God en mensen, de *gesel* van mijn koninkrijk!" De koning had tot dusverre de bisschoppen toegelaten

te doen zoals zij wilden, en een soort van onzijdigheid bewaard. Nu besloot hij die onzijdigheid te laten varen, en een kruistocht tegen het Evangelie van JEZUS CHRISTUS te beginnen; doch eerst moest hij de onbeschaamde brief beantwoorden. Hij raadpleegde Sir THOMAS MORUS, sloot zich in zijn kabinet op, en dicteerde zijn secretaris een antwoord aan de hervormer. "Gij schaamt u over het boek dat gij tegen mij geschreven hebt," zo heette het daarin, "maar ik zou u raden dat gij u schaamt over alles wat gij geschreven hebt. Uw schriften zijn vol van ergerlijke dwalingen en dwaze ketterijen, en worden gesteund door de stoutste hardnekkigheid. Uw giftige pen bespot de Kerk, beledigt de vaders, mishandelt de heiligen, veracht de Apostelen, onteert de heilige maagd, en lastert God, door Hem tot de oorzaak des kwaads te maken....En bij dit alles matigt gij u aan dat gij een schrijver zijt, wiens gelijke in de wereld niet bestaat *(3)*!"
"Gij wilt een boek uitgeven tot mijn lof....ik danku!....Gij zult mij het hoogste prijzen door mij te verguizen; gij zult mij boven mate onteren zo gij mij prijst. Ik zeg met SENECA: *Tam turpe tibi sit laudari a turpibus, quam si lauderis ob turpia (4)*."

(3) Tantus autor haberi postulas, quantus nec hodie quisquam sit....COCHLAEUS, p. 127.
(4) Laat het u even onaangenaam zijn door de slechten geprezen te worden, als of gij om slechte daden geprezen werd.

Deze brief, door *de koning van de Engelsen aan de koning van de ketters* geschreven *(5)*, werd onmiddelijk, tezamen met de brief van LUTHER, geheel Engeland door verspreid. HENDRIK waarschuwde, bij de uitgave, zijn onderdanen tegen de *ongetrouwe* vertalingen van het Nieuwe Testament: die buitendien allerwege verbrand moesten worden. "De druiven zien er schoonschijnend uit," zei hij, "maar wacht u dat gij uw lippen niet nat maakt met de wijn die daarvan gemaakt wordt; want de tegenpartijder heeft vergif daaronder gemengd."

(5) Rex Anglorum Regi haereticorum scripsit. STRYPE, Mem. I, p. 91. De titel van het geschrift zelf was: *Litterarum quibus invictus* Pr. HENRICUS VIII *etc. etc. respondit ad quandam Epistolam* M. LUTHERI *ad se missam.*

De zeepbellen.
LUTHER, die over deze harde toespraak getroffen was, poogde zich te verontschuldigen. "Ik sprak tot mijzelf," zo schreef hij, "*er zijn twaalf uren in de dag*. Wie weet, misschien zal ik een gelukkig uur treffen om de koning van Engeland te winnen. Ik legde daarom mijn nederige brief aan zijn voeten; maar ach! de zwijnen hebben hem verscheurd. Ik ben bereid te zwijgen.....maar wat mijn leer betreft: *die* kan ik geen zwijgen opleggen. Die leer moet zich luide doen horen, moet *bijten (6)*. Zo enig koning zich verbeeldt, dat hij mij mijn geloof kan doen verzaken, dan bedriegt hij zich. Zolang er één druppel bloed in mijn lichaam overblijft, zal ik *nee* zeggen. Keizers, koningen, de duivel, en zelfs het gehele heelal kan mij niet verschrikken, waar het geldt het *geloof*. Ik betuig dat ik daarin stout ben, zeer stout, buitengemeen stout. Zo mijn leer geen andere vijanden had dan de koning van Engeland, hertog GEORGE, de paus en hun bondgenoten, al deze zeepbellen....één kort gebed zou hen allen reeds lang terneer hebben geworpen. Waar zijn PILATUS, HERODES en KAJAFAS nu? Waar zijn NERO, DOMITIANUS, en MAXIMIANUS? Waar zijn ARIUS, PELAGIUS, en MANES? - Waar zijn zij?.....Waar al onze schriftgeleerden en al onze tyrannen spoedig zijn zullen. - Maar CHRISTUS? CHRISTUS is altijd dezelfde.
"Sinds duizend jaren hebben de Heilige Schriften niet met zoveel helderheid uitgeblonken in de wereld als thans *(7)*. - Ik wacht in vrede mijn laatste uur af; ik heb gedaan wat ik kon. O

vorsten! mijn handen zijn rein van uw bloed; het zal over uw eigen hoofden komen." -

Terwijl LUTHER boog voor het oppermachtig koningschap van JEZUS CHRISTUS, sprak hij vrijmoedig tot koning HENDRIK, die de rechten van het Woord van God bestreed.

(6) It must cry aloud, it must bite.
(7) Als in Tausend Jahren nicht gewesen ist. LUTH. Opp. XIX, p. 501.

Vervolging.

Een brief, tegen de hervormer geschreven, was niet genoeg voor de bisschoppen. Terwijl zij hun voordeel deden met de wonden die LUTHER aan HENDRIK'S eigenliefde had toegebracht, spoorden zij de koning aan, om *de opstand van de menselijke rede* te onderdrukken, die (gelijk zij beweerden) gelijkelijk pausdom en monarchie bedreigde. Zij begonnen dan de vervolging. LATIMER werd opgeroepen om voor WOLSEY te verschijnen; doch zijn geleerdheid en tegenwoordigheid van geest werkte zijn loslating uit. BILNEY, die almede naar Londen was opontboden geweest, ontving een vermaning om de *leringen van* LUTHER niet te prediken. "Ik zal de leringen van LUTHER niet prediken, voor zoveel zij *zijn* leringen zijn, zei hij; "maar ik kan en moet de leringen van JEZUS CHRISTUS prediken, ofschoon LUTHER die insgelijks prediken mocht." - GARRET eindelijk werd, toen hij zich in tegenwoordigheid van zijn rechters zag gebracht, door schrik overmeesterd, en bezweek voor de wrede bedreigingen van de bisschop. Toen hij echter in vrijheid was gesteld, zwierf hij van plaats tot plaats *(8)*, en poogde zijn hartzeer te verbergen, en zich aan het geweld van de priesters te onttrekken: terwijl hij de stond verbeidde, waarin hij zijn leven zou geven voor JEZUS CHRISTUS. -

(8) Flying from place to place. Fox, Acts, V, p. 428.

Barnes ontkomt.

De tegenstanders van de Hervorming waren nog niet voldaan. Het Nieuwe Testament werd bij voortduring verspreid, en depôts daarvan vormden zich in verschillende kloosters. BARNES, die gevangene was in het Augustijner klooster, te Londen, had zijn moed terugbekomen, en gevoelde steeds grotere liefde voor zijn Bijbel. Op zekere dag, tegen het laatst van September, terwijl drie of vier vrienden in zijn kamer bijeen waren, en zich bezig hielden met lezen, traden twee eenvoudige landlieden, JOHN TYBALL en THOMAS HILLES, die te Bumpstead, in Essex, thuis behoorden, binnen. "Hoe zijt gij tot kennis van de waarheid gekomen?" vroeg BARNES. Zij haalden nu uit hun zakken enige oude boeken voor de dag, die de Evangeliën en enkele Brieven in het Engels bevatten. BARNEs gaf ze hun met een glimlach terug. "Die boeken zijn niet met al," zo zei hij hun, "in vergelijking met de laatste uitgaaf van het Nieuwe Testament *(9)*;" en nu kochten onze boeren daarvan een exemplaar, voor drie schellingen en twee stuivers Engels. "Berg het zorgvuldig weg" sprak BARNES. Toen dit voorval de geestelijkheid ter ore kwam, werd BARNES vervoerd naar Northampton, om daar op de brandstapel verbrand te worden; doch het gelukte hem te ontkomen. Zijn vrienden gaven voordat hij verdronken was; en terwijl er, gedurende een gehele week, langs de zeekust gestreng onderzoek naar hem werd gedaan, begaf hij zich heimelijk aan boord van een schip, en werd daarmee overgebracht naar Duitsland. "De kardinaal zal hem nu toch wel krijgen," zei de bisschop van Londen, "hoeveel geld het hem ook kosten moge." Wanneer men BARNES hiervan onderrichtte, merkte hij aan: "Ik ben een arme, dood eenvoudige man,

die het tiende gedeelte niet waard is, van wat zij voor mijn gevangenneming geven willen. En bovendien, als zij mij verbranden, wat zullen zij daarbij winnen?....De zon en de maan, vuur en water, de sterren en de elementen - ja, de stenen zelf zullen de goede zaak nog tegen hen staande houden, *eer de waarheid zou bezwijken*." Het geloof was in het wankelmoedige hart van BARNES wedergekeerd.

(9) Which books he did little regard, and made a twit of it. TYBALL'S Confession in Bible Annals, I, p. 184.

Zijn ontkomen gaf nieuw voedsel aan de gramschap van de geestelijken. Zij verkondigden, aan alle oorden en plaatsen van Engeland, dat de Heilige Schriften een *pestaardig vergif (10)* bevatten, en bevalen een algemeen onderzoek, ter opsporing van het Woord van God. De 24ste Oktober 1526 gaf de bisschop van Londen zijn aartsdiakenen last, om alle overzettingen van het Nieuwe Testament in het Engels, met of zonder aantekeningen, in beslag te nemen; en enige weinige dagen later deed de aartsbisschop van Canterbury een bevelschrift uitgaan tegen alle boeken, die "enig gedeelte van het Nieuwe Testament bevatten mochten *(11)*." De primaat herinnerde zich, dat een vonk genoegzaam is om een groot vuur te ontsteken.

(10) Libri pestiferum virus in se continentes, in promiscuam provinciae Cant. multitudinem sunt dispersi. WILKINS. Concilia, III, p. 706.
(11) Vel aliquam ejus particulam. WILKINS, Concilia III, p. 706.

Het hekelschrift.

Bij het vernemen van dit bevel, gaf WILLIAM ROY, - een scherp hekelschrijver, - een bijtende satire in het licht, waarin JUDAS (STANDISH), PILATUS (WOLSEY), en KAJAFAS (TONSTALL) voorkwamen. De auteur riep met geestdrift uit:

"God, of his goodness, grudged not to die,
Man to deliver from deadly damnation;
Whose will is, that we should know perfectly
What he here hath done for our salvation.
O cruel CAIAPHAS! full of crafty conspiration.
How durst thou give them false judgment
To burn God's Word - the holy Testament (12)?"

(12) Satire of W. ROY. (HARL., Misc., vol. IX, p. 77 ed. 1809). "God heeft, in Zijn goedheid, niet geaarzeld te sterven, om de mens van de veroordeling des doods te verlossen; en Zijn wil is, dat wij volkomen weten, wat Hij voor onze behoud heeft gedaan. O wrede KAJAFAS! Gij die vol zijt van listige overwegingen, - hoe durft gij het boze vonnis vellen, om Gods Woord - het Heilige Testament - te verbranden?" (De franse tekst geeft deze woorden aldus: Christ aimant ses élus, comme son Père l'aime, Triompha par son sang de l'immortelle mort. "Lisez," dit - il, "croyez, car j'ai souffert moi - même "Pour payer votre dette et vous ouvrir le port. Caïphe!...pourquoi donc ce coupable blasphéme?" Pourquoi contre ce Livre un fatal jugement? Prétends - tu nous priver de notre espoir suprême? 0ses - tu bien brùler le sacré Testament?)

Vergeefse pogingen. Een nieuwe druk van de Bijbel.

De pogingen van "KAJAFAS" en zijn ambtgenoten waren inderdaad nutteloos. De priesters ondernamen een werk dat boven hun krachten was. Bijaldien, door een vreselijke revolutie, alle maatschappelijke vormen in de wereld vernietigd mochten worden, zou de levende Kerk

van de uitverkorenen, - een goddelijke instelling te midden van menselijke instellingen, - blijven bestaan door de kracht van God, gelijk een rots te midden van de storm; en zij zou aan toekomstige geslachten de zaden overbrengen van christelijk leven en beschaving. Het is evenzo met het Woord, het scheppende beginsel van de Kerk. Het kan niet vergaan, niet vernietigd worden hier beneden. De priesters van Engeland hadden te deze aanzien nog veel te leren.

Terwijl de agenten van de geestelijkheid het aartsbisschoppelijk bevelschrift ter uitvoering legden, en er alom een onbarmhartig onderzoek plaats vond naar de Nieuwe Testamenten van Worms, werd een nieuwe druk ontdekt, die zo - even vers van de pers kwam, en die van een kleiner, handelbaarder, en bij gevolg ook gevaarlijker formaat was. Deze uitgaaf was gedrukt geworden bij CHRISTOFFEL EYNDHOVEN, te Antwerpen, die de exemplaren aan zijn correspondenten in Londen gezonden had. De spijt van de priesters was groot, en HACKETT, de zaakgelastigde van HENDRIK VIII in de Nederlanden, ontving terstond bevelen, om de drukker te doen straffen. "Wij kunnen geen vonnis vellen, zonder dat wij de zaak onderzocht hebben," spraken de regeerders van Antwerpen; "wij zullen daarom het boek in het Vlaams doen overzetten." - "Daarvoor beware u God!" riep HACKETT verschrikt uit; "hoe! wilt gij dan ook aan deze zijde van de Oceaan dit boek in de taal van het volk overgezet hebben?" "Welnu," sprak een van de rechters, minder teder van geweten dan zijn ambtgenoten, "laat de koning van Engeland ons een exemplaar zenden van de boeken welke hij verbrand heeft, en wij zullen ze hier ook verbranden." HACKETT schreef aan WOLSEY om de boeken, en zodra zij ontvangen waren vergaderde het hof opnieuw. De advokaat van EYNDHOVEN drong er bij de eiser op aan, dat hij de *ketterijen* zou aanwijzen, in het boek vervat. De markgraaf (ambtenaar van het keizerlijk gouvernement) schrikte terug voor deze taak, en zei tot HACKETT: "ik geef de zaak op!" Hiermee was de aanklacht tegen EYNDHOVEN opgeheven.

Uitwerking van de Hervorming.

Zo deed de Hervorming in Europa de sluimerende geest van wet en vrijheid ontwaken. Door de denkwijze vrij te maken van het juk des pausdoms, bereidde zij de weg tot andere bevrijdingen; en door het gezag van het Woord van God te herstellen, herstelde zij de heerschappij van orde en wet onder de natiën, die zolang ten prooi waren geweest aan onstuimige driften en willekeurige macht. Toen, gelijk te allen tijde, streefde de godsdienstige ontwikkeling die van de burgerlijke samenleving vooruit, en bracht zij deze laatste de zegepraal dier beide grote beginselen van orde en vrijheid, welke het pausdom belemmert of vernietigt. Het was niet tevergeefs, dat hier de regering van een Vlaamse stad, verlicht door de eerste morgenschemering van de Hervorming, zulk een edel voorbeeld gaf. Immers de Engelsen, die zeer talrijk waren in de Hanzesteden, verwierven zich eerlang die burgerlijke en godsdienstige vrijheid, welke een door de tijd geheiligd recht van Engeland geworden is, en waaromtrent de Engelsen in latere dagen andere natiën zo nodige lessen zouden geven.

Het punt van verschil.

"Goed," sprak HACKETT, wie het grotelijks verdroot, dat hier de wet werd gesteld boven zijns meesters wil, "ik zal al die boeken opkopen, en ze aan de kardinaal zenden, opdat hij ze kunne verbranden." En met deze woorden verliet hij de rechtszaal. Doch toen zijn toorn bedaard was *(13)*, begaf hij zich naar Mechelen, om zich bij de regentes en haar raad over de beslissing te beklagen, die in Antwerpen gevallen was. "Wat!" zei hij, "gij straft dezulken die vals geld in omloop brengen, en gij zou niet veel gestrenger nog de man straffen die dat geld

maakt - dat is in dit geval de drukker?" "Maar dat is juist het punt van verschil," werd geantwoord; "wij zijn niet zeker dat het geld *vals* is." - "Hoe kan het anders zijn," hernam HENDRIK'S zaakgelastigde, "daar de bisschoppen van Engeland het daarvoor verklaard hebben?" - Het keizerlijk gouvernement, dat niet zeer gunstig jegens Engeland gestemd was, bekrachtigde de vrijspraak van EYNDHOVEN, doch stond HACKETT toe, om al de exemplaren van het Nieuwe Testament, die hij kon meester worden, te verbranden. Hij haastte zich om met deze vergunning zijn voordeel te doen, en begon op de Heilige Schrift jacht te maken, terwijl de priesters hem daarbij volijverig behulpzaam waren. In hun wijze van zien, zowel als in die van hun Engelse ambtgenoten, berustte de hoogste beslissing in zaken des geloofs niet in het Woord van God, maar bij de paus; en het beste middel om de opperkerkvoogd dit privilegie te verzekeren, was.....de Bijbel tot as te verbranden.

(13) My choler was descended. ANDERSON'S Annals of the Bible, I, p. 129.

God en de mens.

Niettegenstaande deze beproevingen was het jaar 1526 merkwaardig voor Engeland. Het Engels Nieuw Testament was verspreid geworden van de kusten van het kanaal tot aan de grenzen van Schotland, en de Hervorming was in het Britse eiland begonnen, *door het Woord van God*. De herleving, opwekking van de zestiende eeuw was in geen land minder dan in Engeland het uitvloeisel van een koninklijk bevelschrift. Maar God, die de Schrift over Brittanië als gezaaid had, in weerwil van de tegenwerking van de beheersers van de natie, zou zich nu ook van hun hartstochten bedienen, als een middel om de moeilijkheden weg te nemen, die de volkomen triomf van Zijn voornemens belemmerden. Wij zijn hier aan een nieuwe fase in de geschiedenis van de Hervorming genaderd; en terwijl wij *het werk van God* aanschouwd hebben, in het geloof van de *kleinen* naar deze wereld, gaan wij er nu toe over om *het werk van de mens* te zien, in de intrigues van de *groten* van deze aarde.

V.

Het ontwerp van Wolsey.

WOLSEY, wie het tot bittere ergernis was, dat hij niet tot de pauselijke troon had kunnen geraken, waarnaar hij zo vurig gehaakt had, en die vooral ook dáárover gramstorig was, dat hij deze misrekening aan de kwade wil van KAREL V te danken had gehad, overlegde een plan, dat - hoewel hij *deze* strekking ervan in het geheel niet vermoedde - leiden zou tot de losmaking van Engeland van het pauselijk juk. "Zij lachen mij uit; zij willen mij volstrekt een persoon van de tweede rang laten blijven," had hij gezegd...."Welaan, dan zal ik ook zulk een verwarring in de wereld veroorzaken, als in geen eeuwen gezien is....Ik zal het doen, al zou ook Engeland in de storm ondergaan *(1)*!" Daar hij wenste een onuitroeibare haat te doen ontstaan tussen HENDRIK VIII en KAREL V had hij zich voorgenomen het huwelijk te verbreken, wat HENDRIK VII en FERDINAND de Catholieke gesmeed hadden, om voor altijd hun geslachten en hun kronen te verbinden. Zijn haat tegen KAREL was evenwel zijn enige beweeggrond niet. CATHARINA had hem berispt over zijn losbandig leven *(2)*, en hij had gezworen dat hij zich wreken zou. Er kan geen twijfel zijn aan WOLSEY'S aandeel in de zaak. "De eerste stappen tot de echtscheiding zijn door *mij* gedaan *(3)*" zei hij later aan de franse gezant. "Ik deed het," zo voegde hij er bij, "om een duurzame scheiding te bewerken, tussen de huizen van Engeland en Bourgondië *(4)*." De best ingelichte schrijvers van de zestiende eeuw, mannen die tot de tegengesteldste partijen behoorden, gelijk POLUS, POLYDORUS VIRGILIUS, TYNDALE, VAN METEREN, PALLAVISINI, SANDERUS en

ROPER, de schoonzoon van MORUS, komen er allen in overeen, dat zij WOLSEY noemen als de ontwerper van de echtscheiding, die sinds zo berucht is geworden *(5)*. Hij wenste zelfs nog verder te gaan: want nadat hij de koning overreed zou hebben om de koningin te verstoten, hoopte hij de paus te zullen bewegen om de keizer af te zetten *(6)*. Het was niet HENDRIK'S hartstocht voor ANNE BOLEYN, gelijk zo vele Roomse fabelschrijvers verzekerd hebben; maar het was de begeerte van de kardinaal naar de driedubbele kroon, welke het sein gaf voor Engeland's bevrijding. Beledigde trots is één van de werkzaamste drijfveren van de menselijke natuur.

(1) SANDOVAL, I, p. 358. RANKE, deutsche Gesch. III, p. 17.
(2) Malos oderat mores. POLYD. VIRG., p. 685.
(3) The *first terms* of the divorce were put forward by me.
(4) LE GRAND, Hist. du divorce. Preuves, p. 186.
(5) Instigator et auctor concilii existimabatur (POLUS, Apol). He was furious mad, and imagined this divorcement between the king and the queen. (TYNDALE'S Works, I, p. 465). Zie ook SANDERUS, 7 en 9; POLYD. VIRG. p. 685; VAN METEREN, p. 20; PALLAVICINI, Conc. Trident. I, p. 203, enz. Een tegenverklaring van WOLSEY wordt aan deze autoriteiten overgesteld (*Pamphleteer*, No. 42, p. 336); doch een geringe bekendheid met zijn geschiedenis leert ons al spoedig, dat waarheidlievendheid de minste was van zijn deugden.
(6) LE GRAND, Hist. du divorce. Preuves, p. 65, 69.

Gemoedstoestand van Hendrik.

WOLSEY'S ontwerp was vreemd, en moeilijk ten uitvoer te brengen, doch niet onmogelijk. HENDRIK leefde, ogenschijnlijk, op de beste voet met CATHARINA; bij meer dan één gelegenheid had ERASMUS van de koninklijke familie in Engeland gesproken, als van een voorbeeld van huiselijke deugden. Maar HENDRIK'S vurigste verlangen was met dat al niet bevredigd geworden; hij had geen zoon. De zonen welke de koningin hem gebaard had, waren in de kindsheid gestorven, en prinses MARY alleen was overgebleven. Het sterven van deze kinderen, gelijk voor ouders zulk sterven altijd hartverscheurend is, was dit meer bijzonder voor het vorstelijk paar op het paleis van Greenwich. Het kwam CATHARINA voor, dat de schim van de laatste PLANTAGENET, die op haar huwelijksaltaar was geofferd geworden, één voor één de erfgenamen wegroofde, die zij aan de troon van Engeland schonk, en dat hij de kinderen meevoerde naar zijn grafkuil! De koningin weende bijna zonder ophouden, en riep God om erbarming aan, terwijl de koning zijn ongelukkig lot verwenste. Het volk scheen in de droefheid van het hof te delen; en mannen van geleerdheid en vroomheid (LONGLAND bevond zich onder hun getal) *(7)* verklaarden zich tegen de wettigheid van het huwelijk. Zij zeiden dat "de pauselijke dispensatiën geen kracht hadden, waar zij in tegenspraak waren met de Wet van God." Nochtans had HENDRIK tot dusverre alle denkbeeld van een echtscheiding verworpen *(8)*.

(7) Jampridem conjugium regium, veluti infirmum. POLYD. VIRG. p. 685.
(8) That matrimony which the king at first seemed not disposed to annul. STRYPE, I, p. 135.

De liefde wordt afkeer.

De tijden waren veranderd sinds 1509. De koning had CATHARINA lief gehad; haar ingetogenheid, zachtzinnigheid en waardigheid hadden hem bekoord. Terwijl hij vermaak en toejuiching najaagde, deed het hem genoegen zijn gemalin tevreden te zien, met de stille getuige te zijn van zijn genoegens en zijn triomfen. Maar langzamerhand was de koningin ouder geworden; haar Spaanse ernstigheid was toegenomen, haar devote oefeningen waren

vermeerderd, en haar ongesteldheden kwamen zo vaak terug, dat de koning geen hoop meer had om een zoon te zullen krijgen. Van toen aan, ofschoon hij al haar deugden bleef roemen, werd HENDRIK koel tegen haar, en zijn liefde veranderde trapsgewijze in afkeer. En daarbij dacht hij dat de dood van zijn kinderen een teken kon zijn van Gods toorn. Dit denkbeeld had zich eindelijk geheel meester van hem gemaakt, en bracht hem er toe om vertrekken te gaan bewonen, die afgescheiden waren van die van de koningin *(9)*.

(9) BURNET, vol. I, p. 20 (Lond. 1841). Brief van GRYNÆUS aan BUCER. STRYPE, I, p. 135.

De eerste stap.

WOLSEY oordeelde het ogenblik gunstig om de aanval te beginnen. Het was op het laatst van het jaar 1526, toen hij LONGLAND, ‘s konings biechtvader, tot zich riep, en, terwijl hij zijn voornaamste beweeggrond verborgen hield, hem zei; "Gij weet hoezeer de koning lijdt. De duurzaamheid van zijn kroon en zijn eeuwige behoud worden gelijk bedreigd. Aan wie anders dan aan u kan ik mijn gemoed uitstorten, die de innerlijkste geheimen van zijn ziel kennen moet?" De twee bisschoppen besloten dan HENDRIK de gevaren onder het oog te brengen, die van zijn verbintenis met CATHARINA het gevolg waren *(10)*; doch LONGLAND stond er op, dat WOLSEY ten deze de eerste stappen doen zou.

De kardinaal begaf zich tot de koning, en bracht hem de bezwaren, die hij vóór de verloving had gekoesterd, te binnen. Hij vergrootte tevens die, welke bij de natie bestonden; en terwijl hij met meer dan gewone warmte sprak, smeekte hij de koning, dat hij niet langer in zulk een gevaarlijke toestand zou blijven verkeren *(11)*. "De onberispelijkheid van uw leven en de wettigheid van uw nakomelingschap staat op het spel," zei WOLSEY. "Goede vader," sprak HENDRIK, "gij zou wèl doen met te denken aan het gewicht van de steen, die gij ondernomen hebt van zijn plaats te brengen *(12)*. De koningin is een vrouw van zulk een voorbeeldig leven, dat ik volstrekt geen grond heb om mij van haar te scheiden."

(10) Quam primum regi patefaciendum. POLYD. VIRG. p. 685.
(11) Vehementer orat ne se patiatur diutius in tanto versari discrimine. POLYD. VIRG., p. 685.
(12) Bone pater, vide bene quale saxum suo loco jacens movere coneris. POLYD. VIRG., p. 685.

Tweede poging.

De kardinaal achtte zich hierdoor niet geslagen. Drie dagen daarna verscheen hij andermaal voor de koning, doch ditmaal vergezeld door de bisschop van Lincoln. "Machtigste vorst," zei de biechtvader, die althans moed genoeg had om, nu de kardinaal het ijs gebroken had, van de zaak te spreken, "gij moogt evenmin als HERODES uws broeders vrouw hebben *(13)*. Immers ik vermaan en bezweer u, daar ik met de zorg voor uw ziel belast ben *(14)*, dat gij de zaak aan het oordeel van bevoegde rechters onderwerpt." HENDRIK gaf toe aan de vermaning, en misschien niet ongewillig.

(13) Like another HERODES. MORE’S, Life, p. 129.
(14) Ipse cui de salute animæ tuæ cura est, *hortor, rogo, persuadeo*. POLYD. VIRG., p. 686.

Margaretha van Valois.

Het was niet genoeg voor WOLSEY dat hij HENDRIK scheidde van de keizer; hij moest, tot grotere zekerheid, hem ook verbinden aan FRANS I. De koning van Engeland moest de tante van KAREL V verstoten, en dan de zuster van de koning van Frankrijk trouwen. Trots er op,

dat hij met het eerste gedeelte van zijn plan alrede zo wèl geslaagd was, deed hij ook stappen voor het gelukken van het andere gedeelte. "Er is een prinses," zo zei hij de koning, "wier geboorte, bevalligheden en talenten geheel Europa verrukken. MARGARETHA van Valois, zuster van koning FRANS, munt boven allen harer kunne uit, en geen andere vrouw zou meer een verbintenis met u waardig zijn *(15)*." HENDRIK gaf ten antwoord dat het een hoogernstige zaak was, die een bedaard onderzoek vereiste. WOLSEY overhandigde de koning niettemin een portret van MARGARETHA; en men heeft gemeend, dat hij, in het geheim, ook haar denkwijze op dit punt heeft doen polsen. Doch dit zij zo het wil: de zuster van FRANS I had vernomen dat men op haar het oog had geslagen, als op de toekomstige koningin van Engeland, en zij kon het denkbeeld niet verdragen, dat zij een onschuldige vrouw de kroon ontnemen zou, welke die vrouw zo waardig gedragen had. "De zuster van de koning van Frankrijk was te zeer vervuld met de kennis van CHRISTUS, dan dat zij in zulke snoodheid had kunnen toestemmen *(16)*" zei TYNDALE. MARGARETHA van Valois antwoordde: "Laat mij niet meer horen van een huwelijk, dat slechts tot stand kan komen, ten koste van het geluk en het leven van CATHARINA van Arragon *(17)*." - De vrouw, die ertoe bestemd was, om in latere jaren de troon van Engeland te bestijgen, bevond zich destijds aan MARGARETHA'S hof. - Kort hierop, namelijk de 24ste Januari 1527, trad de zuster van FRANS I met HENDRIK D'ALBRET, koning van Navarre, in het huwelijk. -

(15) Mulier praeter caeteras digna matrimonio tuo. POLYD. VIRG., p. 686.
(16) The French king's sister knows too much of Christ, to consent unto such wickedness. TYND., Opp. I, p. 464.
(17) Princeps illa, mulier optima, noluerit quicquam audire de nuptiis, quae nuptiae non possunt conjungi sine miserabili Catharinae casu atque adeo interitu. POLYD. VIRG., 687.

HENDRIK VIII, die verlangend was om nader ingelicht te worden, met betrekking tot het denkbeeld door zijn gunsteling aan de hand gedaan, belastte FOX, zijn aalmoesenier, PACE, deken van de St. PAULUSkerk, en WAKEFIELD, professor in de Hebreeuwse taal, aan de universiteit te Oxford, om die plaatsen in LEVITICUS en DEUTERONOMIUM, welke over een huwelijk met de vrouw van een broeder handelen, te onderzoeken. WAKEFIELD, die niet graag zichzelf hier in ongelegenheid wilde brengen, vroeg vooraf of HENDRIK *voor* of *tegen* de scheiding gezind was *(18)*. Maar PACE antwoordde de angstvallige taalgeleerde, dat de koning slechts de waarheid verlangde te vernemen.

(18) Utrum staret ad te an contra te? LE GRAND, Preuves, p. 2.

De bisschop van Tarbes.

Doch wie wilde evenwel openlijk de eerste stap doen, bij een zo hachelijke onderneming? Iedereen schrikte terug; de gevreesde keizer boezemde allen ontzag in. Een Frans bisschop was het dan die de eerste stap waagde. Wij ontmoeten ieder ogenblik bisschoppen in de zaak van deze echtscheiding, hoewel toch bisschoppen zo geweldig de Hervorming daarover hebben aangetast. - HENDRIK nu, die verlangde WOLSEY te verschonen, gaf later zelfs voor, dat de bedenkingen van de Franse prelaat aan die van LONGLAND en de kardinaal vooraf waren gegaan. In Februari van het jaar 1527 had FRANS I een gezantschap naar Londen afgevaardigd, aan welks hoofd zich GABRIEL DE GRAMMONT, bisschop van Tarbes bevond, met het doel om de hand van MARY van Engeland te verwerven. Toen nu HENDRIK'S ministers vroegen, of niet de verloving van FRANS met de koningin - weduwe van Portugal een beletsel was, voor de zending waarmee de Franse bisschop was belast

geworden, gaf laatstgenoemde ten antwoord: "Laat mij op mijn beurt u vragen, wat er gedaan is om de zwarigheden weg te nemen, die er bestonden tegen het huwelijk, waarvan prinses MARY de vrucht is *(19)*?" Men legde nu de ambassadeur de dispensatie voor van JULIUS II, welke hij nochtans teruggaf, onder bijvoeging dat de bul niet *voldoende* was, aangezien zodanig huwelijk, *jure divino*, verboden was *(20)*; en tevens vroeg hij: "Hebt gijlieden Engelsen een ander Evangelie dan wij *(21)*?"

(19) What had been here provided for taking away the impediment of that marriage. (State Papers, I, p. 199). LE GRAND (vol. I, p. 17) trekt de bedenkingen van de bisschop van Tarbes in twijfel. De brief van WOLSEY aan HENDHIK VIII (in de *State Papers* voorkomende) vermeldt ze daarentegen stellig. Buitendien, DU BELLAY spreekt van het feit nog stelliger dan WOLSEY, in een brief die later door LE GRAND zelf wordt aangehaald.

(20) Wherewith the pope could not dispense, *nisi ex urgentissima causa*. Brief van WOLSEY aan HENDRIK VIII, van 8 Juli, State Papers I, p. 199.

(21) Anglos, qui tuo imperio subsunt, hoc idem evangelium colere quod nos colimus. (SANDERUS, 12).

Zijn bedenkingen. De commissie van rechtsgeleerden.

De koning was, toen hij deze woorden vernam (gelijk hij zelf ons zegt) met angst en ontzetting vervuld *(22)*. Drie van de aanzienlijkste bisschoppen van de Christenheid beschuldigden hem toch gezamenlijk van bloedschande! - Hij begon er nu ook tot dezen en genen van te spreken. "Mijn gemoedsbezwaren zijn vreselijk toegenomen (zei hij), sinds de bisschop zich aan mijn ministers in zo duidelijke bewoordingen over de zaak verklaard heeft *(23)*." Er is geen reden om te geloven, dat de *vreselijke* onrust, waarvan de koning spreekt, een bloot verzinsel zijnerzijds is geweest. Een betwiste opvolging zou Engeland ongetwijfeld wederom in de burgeroorlog kunnen storten. En zelfs, indien al geen pretendenten zich konden handhaven, zou het dan niet het geval kunnen worden, dat iemand uit een vreemd huis, een frans prins bij voorbeeld, als gemaal van HENDRIK'S dochter, heerste over Engeland? - De koning nam in zijn gejaagde toestand weer de toevlucht tot zijn geliefkoosde schrijver, THOMAS AQUINAS, en deze "Engel van de School" verklaarde zijn huwelijk voor onwettig. HENDRIK sloeg nu ook de Bijbel op, en vond daar deze bedreiging tegen de man die zijns broeders vrouw mocht nemen: "hij zal *zonder kinderen* zijn!" Deze strafbedreiging vermeerderde zijn onrust, want hij had werkelijk geen erfgenaam. Doch te midden van deze donkerheid deed zich een nieuw uitzicht aan hem voor. Zijn geweten zou ontlast kunnen worden; zijn verlangen om een jeugdiger vrouw tot gemalin te hebben zou bevrediging kunnen vinden; hij zou nog een zoon kunnen hebben!....De koning besloot de zaak aan het oordeel van een commissie van rechtsgeleerden te onderwerpen, en deze commissie schreef er weldra boekdelen vol over *(24)*.

(22) Quae oratio quanto metu ac horrore animum nostrum turbaverit. HENRY VIII, Oratio. WILKINS Concil. III, p. 714.

(23) Brief van DU BELLAY, bij LE GRAND, Preuves, p. 218.

(24) So as the bookes excrescunt in magna volumina. WOLSEY aan HENDRIK VIlI, State Papers, I, p. 200.

Godsdienstigheid van Catharina.

Middelerwijl was CATHARINA, die niets kwaads vermoedde, geheel met haar godsdienstverrichtingen bezig. Haar hart, dat geweldig leed onder het vroege sterven van haar kinderen, en door 's konings koelheid tegen haar, zocht troost in het gebed, zowel in stille

afzondering, als in de koninklijke kapel. Zij stond te middernacht op, knielde op de koude stenen neer, en verzuimde geen enkelen kerkelijk voorgeschreven plicht. Doch op zekere dag (waarschijnlijk in Mei of in Juni 1527) onderrichtte een al te gedienstig persoon haar van de geruchten, die in de stad en aan het hof rondliepen. Geheel buiten zichzelf van toorn en onrust tevens, en onder het storten van een vloed van tranen, ijlde zij naar de koning, en deed hem de bitterste klachten horen *(25)*. HENDRIK deed zijn best, om haar met niets zeggende beloften te bevredigen; maar de ongevoelige WOLSEY, die veel minder nog dan zijn meester zich aan CATHARINA'S ontroering en tranen liet gelegen zijn, glimlachte slechts en noemde de zaak "een kort treurspel."

(25) The queen hath broken with your Grace thereof. Ibid.

List tegen list.

De beledigde vrouw verloor geen tijd. Het was nodig dat de keizer spoedig, stellig, en nauwkeurig met deze krenking zonder voorbeeld werd bekend gemaakt. Een brief zou onvoldoende zijn geweest, ook al werd die niet onderschept. CATHARINA besloot dan om iemand van haar gevolg, een Spanjaard, met name FRANS PHILIP tot haar neef te zenden; en om het doel van deze reis te verbergen, vond zij er op uit, om, na het "*treurspel*" dat vertoond was geworden, harerzijds nu een *komedie* te spelen, geheel op Spaanse manier. "Mijn moeder is ernstig ziek en verlangt mij te zien," liet zij PHILIP zeggen. CATHARINA verzocht nu de koning dat hij haar schildknaap het gevraagde verlof niet toestaan zou; en HENDRIK, die de kunstgreep vermoedde, besloot list tegen list te gebruiken *(26)*. "Het verzoek van PHILIP is zeer gepast," gaf hij ten antwoord; en CATHARINA veinsde nu dat zij *om haar gemaal te wille zijn* in de afreis toestemde. Middelerwijl had HENDRIK bevelen gegeven, dat, in weerwil van alle vrijgeleide, de bewuste PHILIP te Calais moest aangehouden worden; echter zódanig, dat niemand weten kon van waar of op wiens last deze aanhouding geschiedde.

(26) The kings Highnesse knowing greate collusion and dissimulation between them doeth also dissimule. KNIGHT aan WOLSEY. State Papers, I, p. 215.

Te vergeefs nam de koningin tot strafbare veinzerij de toevlucht. Een giftige pijl had haar hart doorboord; en haar woorden, alles wat zij deed, haar klachten, haar tranen, de veelvuldige boodschappers die zij zond, dan aan deze en dan aan genen, verrieden het geheim, dat de koning nog immer wenste te bedekken *(27)*. Haar vrienden keurden het af, dat zij zich zo bloot gaf. Men vreesde het ergste, wanneer KAREL vernemen zou in welk een onaangenamen toestand zijn tante was gebracht, ja men was beducht voor een algemene vredebreuk. Maar voor CATHARINA, wier hart zo wreed verscheurd was, hadden alle overwegingen van staatkunde haar kracht verloren. Haar droefheid was nochtans voor HENDRIK geen beletsel; en bij de twee beweeggronden welke hem alrede een echtscheiding deden wensen - de bezwaren van zijn geweten en zijn verlangen naar een erfgenaam - kwam zich nu een derde nog sterkere aanleiding voegen. Een jonge en schone vrouw zou een belangrijk aandeel nemen aan de lotsbestemmingen van Engeland.

(27) By her manner, behaviour, wordes aud messages sent to diverse, hath published, divulged, &c. Ibid.

VI.

Anne Boleyn.

MARGARETHA van Valois, die zonder aarzeling de kroon had afgeslagen. welke men haar had voorgespiegeld, had de jeugdige en beminnelijke ANNE BOLEYN onder haar staatdames. Deze gaf zich met al het vuur van haar leeftijd aan de genoegens van het hof over, en blonk, bij alle gelegenheden, onder al wat jong en schoon was uit. Terwijl zij zich aan het paleis van MARGARETHA door de beschaafdste mannen omgeven zag, ontwikkelden haar verstand en haar hart zich Eveneens als haar bekoorlijkheden. Zij las nu en dan zonder er juist veel van te begrijpen, het "stichtelijke boek," waarin MARGARETHA, zo als BRANTôME ons zegt, haar rust en haar troost vond, en schonk ook wel vluchtig en voorbijgaande enige gedachten aan die "zoete IMMANUEL *(1)*," wie MARGARETHA zulke treffelijke verzen wijdde.

(1) Doux EMMANUëL

Haar terugkomst in Engeland.

Eindelijk keerde ANNA naar Engeland terug. Men heeft gewild dat de regentes na de slag van Pavia, uit vrees dat HENDRIK Frankrijk zou aanvallen, hem ANNE BOLEYN heeft gezonden, om hem van dit voornemen af te brengen. Doch een machtiger stem dan de haar hield de koning van Engeland terug. "Blijf gerust thuis," schreef KAREL V aan HENDRIK, "ik heb het hert in mijn netten, en wij hebben er nu slechts aan te denken, om de vangst samen te delen." Toen nu MARGARETHA van Valois, tegen het einde van de maand Januari 1527, de koning van Navarre ten gemalin was geworden, en zij bij gevolg Parijs en het hof van haar broeder verlaten had, deed Sir THOMAS BOLEYN, die niet verlangde dat zijn dochter in de Pyreneën zou gaan verblijf houden, haar terug komen in Engeland, denkelijk gedurende de winter of in de lente van dat zelfde jaar. "Er is geen het minste bewijs, dat zij vroeger naar Engeland kwam," zegt één van de nieuwere schrijvers *(2)*. Kort daarop verzocht hij dat ANNE onder het getal van de staatdames van de koningin mocht worden opgenomen; dit werd toegestaan: en nu overschaduwde weldra de nicht van de hertog van Norfolk al haar gezellinnen, "door haar bekoorlijkheden zowel als door haar voorbeeldig gedrag," - gelijk ons door een tijdgenoot die een vijand was van de BOLEYN'S, bericht wordt *(3)*. Het gehele hof was getroffen door de schone regelmaat van haar trekken, door de uitdrukking van haar ogen, de zachtheid van haar manieren, en de majesteit van haar voorkomen *(4)*. "Het was een schoon meisje," zegt een oud geschiedschrijver, "welgemaakt, hoffelijk, beminnelijk, zeer innemend, en die zich goed verstond op de muziek *(5)*."

(2) TURNER, Hist. HENRY, VIII, II, p. 185.

(3) Among whom, for her excellent gesture and behaviour, she did excell all others. CAVENDISH'S WOLSEY, p. 424.

(4) Representing both mildness and majesty, more than can be expressed. Memoir of sir Th. WYATT. CAVENDISH'S WOLSEY, p. 424.

(5) EMANUëL VAN METEREN, Nederl. Historie, fol. 22. De eigen woorden des schrijvers zijn: "Sy was een fraey ghestreckt ende wel ghemaeckt persoon, wel opgebrocht, die wonderlycken wiste te leven, minnelyck, ende bevallyck van wesen, ende alle Musycke verstaende."

Lord Percy.

Onder de jonge edellieden, die tot het huis van de kardinaal behoorden, was ook Lord PERCY, oudste zoon van de graaf van Northumberland. Terwijl WOLSEY zich met de

koning in zijn kabinet bevond, was PERCY gewoonlijk in de vertrekken van de koningin te vinden, waar hij zijn tijd in het gezelschap van de dames doorbracht. Hij gevoelde weldra een oprechte liefde voor ANNE, en de jeugdige staatdame, die voor de liefdesbetuigingen van de heren aan het hof van koning FRANS koud was gebleven, beantwoordde de genegenheid van de erfgenaam van NORTHUMBERLAND. Reeds verlustigden de beide jongelieden zich in de zoete dromen van een gerust, genoegelijk en gelukkig leven, op de schone voorvaderlijke kastelen, in het noorden van Engeland. Maar deze dromen zouden van korte duur zijn.
WOLSEY haatte de NORFOLKS, en bijgevolg de BOLEYNS. Het was om een tegenwicht voor hun invloed te vormen, dat hij het eerst aan het hof was geroepen. Hij werd er daarom vergramd over, toen hij zien moest dat een edelman van zijn huis naar de hand stond van de dochter en nicht van zijn vijanden. Bovendien, sommige aanhangers van de geestelijkheid beschuldigden ANNE ervan, dat zij gunstig gestemd zou zijn voor de Hervorming *(6)*.....

(6) VAN METEREN, fol. 22.

Gissingen.
Het wordt algemeen geloofd, dat het om deze tijd reeds door WOLSEY zou opgemerkt zijn, dat HENDRIK een oog van welbehagen op de jeugdige staatdame had geslagen, en dat dit hem aanleiding zou zijn geweest, om de liefde van PERCY te dwarsboomen; doch dit komt niet waarschijnlijk voor. Van alle vrouwen in Engeland was het ANNE BOLEYN wier invloed WOLSEY de meeste grond had om te vrezen; en hij duchtte die invloed ook werkelijk. Hij zou dus maar al te gelukkig zijn geweest, zo hij haar had mogen gehuwd zien met PERCY. Men heeft ook beweerd, dat HENDRIK de kardinaal zou bewogen hebben, om aan de minnehandel van de jonge lieden beletselen in de weg te leggen. Maar heeft hij, in dit geval, dan ook aan WOLSEY de ware reden van zijn tegenstand aan dit huwelijk bloot gelegd? En heeft dan WOLSEY ten deze strafbare bedoelingen gevoed? Beoogde hij om de dochter en nicht van zijn politieke tegenstanders aan schande en ongeluk prijs te geven? - Dit zou gruwelijk zijn geweest, maar het is toch ook mogelijk, en zou zelfs uit het bericht van CAVENDISH kunnen afgeleid worden; maar wij willen hopen dat het evenwel niet het geval was. En indien ook, dan heeft ANNE'S deugd het schandelijk ontwerp gelukkig verijdeld.

Zij dit zo het wil: doch op zekere dag, wanneer PERCY zijn dienstbeurt bij de kardinaal te vervullen had, voegde laatstgenoemde hem bars toe: "Ik verwonder mij over uw dwaasheid, dat gij het onderneemt om met dat meisje een verbintenis aan te knopen, zonder de toestemming van uw vader of van de koning. Ik beveel u dat gij het verkeer met haar afbreekt." PERCY barstte los in tranen, en smeekte de kardinaal dat hij zich veeleer zijn belangen mocht aantrekken *(7)*. "Ik verbied u om meer haar gezelschap te zoeken," gaf WOLSEY hem koud ten antwoord, en daarmee stond hij op, en verliet het vertrek. ANNE ontving tegelijkertijd bevel om zich van het hof te verwijderen. Trots en fier, en terwijl zij het gebeurde geheel op rekening stelde van de haat van WOLSEY, sprak zij, toen zij het paleis verliet, "ik zal gewroken worden over deze belediging." Doch zij kon ter nauwernood in de antieke hallen van Hever Castle zich een wijkplaats hebben gezocht, toen een treffende tijding nog dieper haar neersloeg. PERCY was verbonden aan lady MARY TALBOT! Zij weende nu lang en bitter en vatte voor de jonge edelman, die haar verlaten had, een verachting op, welke haar haat tegen de kardinaal evenaarde. - ANNE was bestemd voor een luisterrijker, maar ook ongelukkiger lot.

(7) Sir, quoth the lord PERCY all weeping. CAVENDISH'S WOLSEY, p. 123.

De bestorming van Rome. De zevende mei.
Terwijl men zich aan het hof van HENDRIK VIII met deze zaak nog bezig hield, kwam een vreemd gerucht geheel Engeland met verbazing vervullen. Het werd namelijk verzekerd, dat de keizerlijke soldaten Rome bij storm genomen hadden, en dat ook sommige Engelsen onder diegenen waren geweest, welke de bres beklommen hadden. Bepaald werd als zodanig THOMAS CROMWELL genoemd *(8)*, - de man, die nagenoeg twintig jaren tevoren zekere vrijbrieven van JULIUS II verkregen had, door hem enige potten met Engelse lekkernijen aan te bieden. Deze krijgsman droeg het Nieuwe Testament van ERASMUS bij zich, en van hem wordt gezegd, dat hij het gedurende de veldtocht van buiten leerde. Hij was levendig van aard, dapper en verstandig, en kreeg, door het lezen van het Evangelie, maar ook door het zien van Rome, een grote afkeer van de politiek, de bijgelovigheden en verkeerdheden des pausdoms. De dag van de 7de Mei 1527 besliste omtrent zijn verder leven. De omverwerping van de pauselijke macht werd van toen aan zijn hoofdgedachte. - Bij zijn terugkomst in Engeland, ontving hij een plaats aan het huis van de kardinaal.

(8) Fox, vol. V, p. 365

Het gezantschap.
Inmiddels schreven de paus en de kardinalen, die gevangen waren gemaakt, brieven "met tranen en klachten vervuld *(9)*." In zijn ijver voor het pausschap, schreef WOLSEY een algemene vasten uit. "De keizer zal de paus nimmer in vrijheid stellen, tenzij hij ertoe genoodzaakt worde" zei hij de koning *(10)*. "Sire, God heeft u ten *verdediger des geloofs* geroepen; red nu de Kerk en haar hoofd!" - "Mylord," antwoordde de koning, met een glimlach, "ik verzeker u dat deze oorlog tussen de keizer en de paus niet is om het *geloof*, maar veeleer om wereldse bezittingen en om aardse heerschappij."

(9) Plenas lacrymarum et miseriae. State Papers, I.
(10) Non dimittet pontificem nisi in manu forti. Ibid. p. 217.

Maar WOLSEY liet zich niet ontmoedigen; en op de 3de Juli trok hij in staatsie door de straten van Londen, gezeten op een rijk getuigde ezel, terwijl hij zijn voeten in vergulde stijgbeugels rusten liet, en door twaalf honderd heren te paard vergezeld werd. Hij ging zich namelijk op weg begeven, om FRANS I te verzoeken dat hij zijn meester mocht behulpzaam zijn, om CLEMENS VII te redden. Het had hem geen moeite gekost HENDRIK te bewegen. Immers KAREL sprak er van, om de paus naar Spanje te voeren, en de apostolische Stoel voorgoed daar te lande te vestigen *(11)*. En hoe zou men nu van een *Spaanse* paus toestemming tot de echtscheiding met CATHARINA van Arragon kunnen verkrijgen? - Gedurende de processie scheen WOLSEY door droefheid overstelpt te zijn, en zelfs schreide hij tranen *(12)*; maar hij richtte al spoedig het hoofd op, en sprak: "Mijn hart is gewond, maar ik wens dat het van de paus moge gezegd worden *per secula sempiterna*, "Rediit Henrici octavi virtute serena."

(11) The see apostolique shoulde perpetually remain in Spain. State Papers, I, 227.
(12) I saw the lord cardinal weep very tenderly. CAVENDISH, p. 151.

De dwaling van de sleutels.
Daar het zijn begeerte was om tot bereiking van zijn oogmerken een nauwe vereniging tussen

Frankrijk en Engeland te bewerken, had hij de ogen geslagen op prinses RENEE, dochter van LODEWIJK XlI, en schoonzuster van FRANS I, als de toekomstige echtgenoot van HENDRIK VIII. Daarom, toen het traktaat van bondgenootschap tussen de beide kronen de 18de Augustus 1527 te Amiens getekend was, begaven FRANS met zijn moeder en de kardinaal zich naar Campiègne, en hier vroeg WOLSEY, terwijl hij KAREL de hardnekkigste beschermer van het Lutherdom noemde *(13)*, en aan de een kant altijddurend *bondgenootschap*, (tussen Frankrijk en Engeland), en aan de andere kant altijddurende *scheiding* (tussen Engeland en Duitschland) beloofde *(14)* de hand van RENEE voor koning HENDRIK. STAFFIELO, deken van de Rota, betuigde dat de paus alleen *door een dwaling van de sleutelen van* St. PIETER in staat had kunnen zijn, om het huwelijk van HENDRIK met CATHARINA toe te staan *(15)*. En deze verklaring, die zo merkwaardig was in de mond van de deken van een van de voornaamste gerechtshoven van Rome, bracht er de moeder van FRANS toe, om aan het voorstel van de kardinaal een gunstig oor te lenen. Doch of deze aanvrage niet welgevallig was aan RENEE, in wier bestemming het lag om later het zuivere geloof van de Evangelies met diepere ernst te belijden dan het geval was met MARGARETHA van Valois, of wel dat FRANS niet sterk begerig was naar een vereniging, welke HENDRIK rechten zou gegeven hebben op het hertogdom Bretagne: - de prinses werd verloofd aan de zoon van de hertog van Ferrara. Dit was een teleurstelling voor de kardinaal; doch bij zijn terugkomst in Engeland zou hij een nog grievender teleurstelling ondervinden.

(13) Omnium maxime dolosus et haeresis Lutherianae fautor acerrimus. Ibid. p. 274.
(14) DU BELLAY aan MONTMORENCY. LE GRAND, Preuves, I, p. 186.
(15) Nisi clave errante. State Papers, I, p. 272.

Lof van Anne Boleyn. Sir Thomas Wyatt.

Sir THOMAS BOLEYN, die in het jaar 1525 tot burggraaf van Rochford verheven was geworden, en wie de verwijdering van zijn dochter ten bittere grieve was, bewerkte dat zij aan het hof werd terug geroepen; en de jeugdige ANNE, die niet geloven kon dat HENDRIK enig aandeel had gehad aan haar verbanning *(16)*, kwam aan het hof terug als of er niets gebeurd was: waar zij nu grote achting en gunst genoot, zegt CAVENDISH; terwijl zij heimelijk verontwaardiging bleef voeden tegen de kardinaal, daar hij het was geweest, die haar verbintenis met Lord PERCY verbroken had *(17)*. Zij was twintig jaren oud. Haar schoonheid, haar gracieuze houding, haar zwart haar, haar fraai ovaalvormig gelaat en haar levendige ogen; haar liefelijke stem vooral, wanneer zij zong; de sierlijkheid en tevens waardigheid, die zij in het dansen ten toon spreidde; haar naïve zucht om te behagen, die niet geheel vrij was van coquetterie; haar vrolijkheid en vlugheid van geest, en bovenal de beminnelijkheid van haar karakter, won haar aller harten. Zij bracht naar Greenwich en Londen de beschaafde manieren over van het hof van FRANS I. Elke dag (zo werd gezegd) dacht zij iets nieuws in de kleding uit, en zij gaf in Engeland wet en voorbeeld in alles wat de mode betrof. Maar aan al deze hoedanigheden verbond zij zedigheid, en deelde die zelfs, door haar voorbeeld, aan anderen mee. De dames van het hof, die tot dusverre een vrijere manier van kleding hadden gevolgd (zo betuigt ANNE'S grootste vijand) bedekten nu ook zorgvuldig hals en boezem, gelijk zij deed *(18)*; en kwaaddenkenden, die niet in Staat waren om de beweegredenen te schatten, volgens welke ANNE hierbij handelde, schreven de zedigheid van de kleding van de jeugdige staatdame toe aan haar wens, om enig verborgen gebrek bedekt te houden *(19)*. Talrijke bewonderaars drongen zich andermaal samen rondom ANNE BOLEYN, en onder anderen ook één van de uitstekendste edellieden en dichters van Engeland, Sir THOMAS WYATT, een volgeling van WIKLEF. Hij was evenwel de man niet, bestemd om in de gunst

van ANNE de plaatsvervanger te zijn van de afstammeling van de PERCIES.

(16) For all this while she knew nothing of the king's intended purpose, zegt een van de tegenstanders. CAVENDISH. WOLSEY'S Life, p. 129.

(17) Where she flourished in great estimation and favour, having always a private indignation against the cardinal, for breaking off the pre - contract made between Lord PERCY and her. Ibid.

(18) Ad illius imitationem reliquae regiae ancillae colli et pectoris superiora, quae antea nuda gestabant, operire coeperunt. SANDERUS, Schism., p. 16.

(19) Zie SANDERUS, als voren. Het is doelloos de vertelselen van SANDERUS te wederleggen. Wil verwijzen onze lezers naar BURNET'S Hist. of the Reformation, naar HERBERT'S Life of HENRY VIII, naar WYATT en anderen. Men heeft slechts SANDERUS te lezen, om de *vuile lasteringen* (naam die gemelde schrijvers eraan geven) op de rechte waarde te schatten, van een man die zij *de Roomse legendenschrijver* heten.

De dood liever dan schande! Alles of niets.

HENDRIK, die geheel werd beziggehouden door overdenkingen, in verband met zijn echtscheiding van CATHARINA, was neêrslachtig en treurig geworden. Maar de innemende lach, het zingen, de gevatte antwoorden en de schoonheid van ANNE BOLEYN trof en boeide hem, en zijn blik vestigde zich eerlang met welbehagen op de jeugdige staatdame. CATHARINA was meer dan veertig jaren oud, en het was bezwaarlijk te verwachten dat een zo prikkelbaar man als HENDRIK, om met JOB te spreken, *een verbond zou hebben gemaakt met zijn ogen, om geen acht te geven op een maagd (20)*. Dewijl hij van zijn bewondering blijk wilde geven, schonk hij ANNE, ingevolge het gebruik van die dagen, een kostbaar juweel; en zij nam het aan, en droeg het, en ging voort met dansen, lachen en praten als tevoren, zonder aan het koninklijk geschenk bijzondere waarde te hechten. HENDRIK'S oplettendheden werden echter veelvuldiger; en hij maakte gebruik van een ogenblik dat hij ANNE alleen aantrof, om haar zijn gevoelens te openbaren. Getroffen en verontrust tevens wierp het jonge meisje zich bevend aan 's koning voeten, en riep uit, terwijl zij losbarstte in tranen: "Ik denk, edel en grootmachtig koning, dat uw majesteit deze woorden in scherts gesproken heeft, om mij te beproeven....Ik zou eerder mijn leven willen opofferen dan mijn deugd *(21)*." HENDRIK gaf op hoffelijke wijze ten antwoord, dat hij tenminste zou blijven hopen. Doch ANNE stond op, en zei met fierheid: "Ik begrijp niet, sire, hoe gij zulke hoop ook maar enigszins kunt blijven koesteren. Uw gemalin *kan* ik niet zijn, zowel uit aanmerking van mijn eigen onwaardigheid, als omdat gij uw troon reeds deelt met een koningin. Uw maitres *wil* ik niet zijn." ANNE hield woord. Zij ging voort om, ook na dit gebeurde, de koning al de eerbied te betonen, die zij hem verschuldigd was; maar bij verschillende gelegenheden wees zij fier, en gevoelig zelfs, zijn vrijheden af *(22)*. In dien tijd van galanterie zien wij haar, bijna zes jaren lang, aan alle verleidingen het hoofd bieden, waarmee HENDRIK haar omringde. Voorwaar, zulk een voorbeeld wordt niet dikwijls aangetroffen, in de geschiedenis van de hoven! - De boeken, welke zij aan het paleis van MARGARETHA gelezen had, verleenden haar een inwendige sterkte. Allen vestigde met eerbied het oog op haar; en zelfs de koningin behandelde haar zeer hoffelijk. CATHARINA toonde nochtans, dat zij 's konings oplettendheden voor ANNE had opgemerkt. Eens dat zij met haar staatdame kaartspeelde, terwijl HENDRIK zich in het vertrek bevond, gebeurde het dat ANNE telkens een *heer* had, waarvoor men in het Engels zegt *koning* (king), en dit gaf CATHARINA aanleiding om aan te merken: "Mylady ANNE, gij zijt wel gelukkig, dat gij gedurig zo een *koning* (heer) hebt; maar gij zijt ook niet zo als anderen; gij wilt *alles* hebben of *niets (23)*." ANNE bloosde; en van dit ogenblik aan verkregen HENDRIK'S beleefdheden grotere betekenis. ANNE besloot zich daaraan te onttrekken, en verliet het hof met Lady

ROCHFORD.

(20) Job 31:1
(21) I will rather lose my life, than my virtue. SLOANE, MSS., no. 2495. TURNER, Hist. II, p. 196.
(22) Tanto vehementius preces regias illa repulit. SANDERUS, p. 17.
(23) You have a good hap to stop at a king. WYATT, kleinzoon van sir THOMAS, Memoirs of Anne B., p. 448.

Brief van Hendrik.

De koning, die niet gewoon was aan tegenstand, was zeer mistroostig; en daar hij verstaan had, dat ANNE niet weer naar het hof terug wilde keren, hetzij dan met of zonder haar moeder, zond hij een courier naar Hever, met een boodschap en een brief voor haar. Indien wij ons de zeden uit de tijd van HENDRIK VIII herinneren, en bedenken hoezeer de mannen toenmaals, in hun omgang met de schone sekse, vreemd waren aan de ingetogenheid, welke de welvoeglijkheid hun tegenwoordig voorschrift, kunnen wij niet anders dan getroffen zijn, over de toon van eerbied die in ‘s konings brief heerst. Hij schreef aan ANNE als volgt, in het Frans:

"Daar de tijd mij zeer lang valt, sinds ik van uw goede gezondheid of van u gehoord heb, dringt de grote genegenheid, die ik voor u koester, mij er toe, om u brenger dezes te zenden, ten einde beter onderricht te worden omtrent uw gezondheid en wensen; vooral daar, sinds ik laatst afscheid van u nam, men mij gezegd heeft, dat de denkwijze waarin gij mij toen verliet, geheel veranderd is, en dat gij niet aan het hof wilt komen, hetzij met mevrouw uw moeder of anderszins: over welk bericht, indien het waar is, ik mij niet genoeg zou kunnen verwonderen, omdat ik mij verzekerd houd, dat ik nooit enigszins tegen u misdaan heb; en het schijnt mij toe wel zeer hard te zijn, bij de grote liefde die ik u toedraag, dat ik zowel van de toespraak als van de persoon zou moeten verwijderd blijven van de vrouw, welke ik boven alles in de wereld hoogschat. En zo gij mij met zo goede genegenheid mint als ik hoop, ben ik verzekerd dat zulke verwijdering van ons beiden u evenzeer verdrieten zal; ofschoon dit minder het woord mag zijn van de geliefde dan van haar ootmoedige dienaar. Bedenk wel, mijn waarde, dat uw afwezendheid voor mij een grote kwelling is. Ik hoop dat het uw wil niet is, dat dit zo zij. Maar zo ik naar waarheid gehoord heb dat gij zelf onze afzondering verlangt, zou ik slechts mijn ongeluk kunnen beklagen, en langzamerhand moeten trachten mijn grote dwaasheid te overwinnen. En nu besluit ik, uit gebrek aan tijd, deze lompe brief: terwijl ik u bid, dat gij brenger wilt geloven, in wat hij u van mijnentwege zeggen zal. Geschreven met de hand van die geheel uw dienaar is,

"H. T. REX *(24)*."

(24) Pamphleteer, No. 42, p. 347. Het is moeilijk de volgorde en chronologie van HENDRIK’S brieven aan ANNE BOLEYN te bepalen. Deze brief is de tweede in de verzameling van het Vaticaan, maar hij komt ons voor van oudere dagtekening te zijn. Hij wordt gerekend geschreven te zijn in Mei 1528, en wij zijn geneigd hem te plaatsen in de herfst van 1527. De originelen van deze brieven, die veelal in oud Frans geschreven zijn, worden nog op het Vaticaan bewaard, werwaarts zij werden overgebracht, na uit het koninklijk kabinet geroofd te zijn.

Het woord *dienaar* (serviteur), gelijk dat in deze brief voorkomt, verklaart de zin waarin HENDRIK het woord *maitresse*, door ons *geliefde* vertaald, bezigde. In de hoffelijke taal dier dagen, drukte laatstgemelde benaming een persoon uit, aan welke de minnaar zijn hart had

geschonken.

Het antwoord.
Het schijnt dat het antwoord, wat ANNE gaf op deze brief, hetzelfde is geweest dat zij de koning in de aanvang reeds had gegeven; en de kardinaal POLUS maakt er meer dan eens melding van, hoe zij met standvastigheid een overspelige liefde afwees *(25)*. Ten laatste kreeg HENDRIK dan de overtuiging van ANNE'S deugd; maar het was er ver af, dat hij *zijn grote dwaasheid* zou verwonnen hebben, gelijk hij beloofd had. Die tyrannieke zelfzucht, welke de vorst menigmaal in zijn leven openbaarde, toonde hij meer bijzonder in zijn minnarijen. Dewijl hij zag dat hij zijn doel niet met ongeoorloofde middelen kon bereiken, besloot hij om, zo spoedig doenlijk, de banden te verbreken, die hem wettig hechtten aan de koningin. De deugd van ANNE was de derde aanleiding tot HENDRIK'S echtscheiding.

(25) Concubina enim tua fieri pudica mulier nolebat, uxor volebat. Illa cujus amore rex deperibat, pertinacissime negabat sui corporis potestatem. POLUS ad Regem, p. 176. Het bericht van kardinaal POLUS is vrij wat meer geloofwaardig dan wat SANDERUS schrijft.

De derde aanleiding.
Toen nu zijn besluit eenmaal genomen was, moest het volstrekt worden uitgevoerd. Daar het HENDRIK gelukt was om ANNE aan het hof terug te brengen, verschafte hij zich een bijzonder onderhoud met haar, bood haar nu zijn kroon aan, en nam, terwijl hij haar bij de hand vatte, voor zich één van haar ringen van de vinger. Maar ANNE, die 's konings *bijzit* niet had willen zijn, weigerde ook zijn gemalin te worden. Het schitterende van een kroon kon haar niet verblinden, zegt WYATT, en twee beweeggronden vooral wogen op tegen de vooruitzichten van grootheid, welke haar werden voorgespiegeld. De eerste was haar achting voor de koningin. "Hoe zou ik een zo deugdzame vorstin belegen kunnen!" riep zij uit *(26)*. De tweede beweeggrond was haar vrees, dat een verbintenis met iemand die "haar heer en koning was," haar niet die openheid van hart en die vrijheid laten zou, welke zij zou kunnen genieten, wanneer zij een man huwde van gelijke rang als zij zelf *(27)*.

(26) The love she bare even to the queen, whom she served, that was also a personage of great virtue. WYATT, Mem. of ANNE BOL. p. 428.
(27) There was not that freedom of conjunction with one that was her lord and king, Ibid.

Evenwel fluisterden de heren en dames aan het hof van HENDRIK het elkaar reeds toe, dat ANNE zeker koningin van Engeland zou worden. Sommigen werden door naijver gefolterd; anderen - van haar vrienden - verheugden zich, in het vooruitzicht om spoedig tot grotere eer en aanzien te geraken. WOLSEY'S vijanden inzonderheid werden verblijd, door het denkbeeld dat thans de val van de gunsteling te verwachten was. En juist in een ogenblik dat al deze gedachten en overleggingen het hof zo veelzijdig in beweging brachten, kwam de kardinaal van zijn gezantschap bij FRANS in Londen terug, waar nu een onverwachte slag hem trof.

Slechte troost. Veinzerij.
WOLSEY betuigde HENDRIK zijn leedwezen, dat het hem niet had mogen gelukken om de hand van MARGARETHA of van RENEE voor hem te verwerven, toen de koning hem tegemoet voerde: "Troost u; ik zal ANNE BOLEYN huwen." De kardinaal bleef een ogenblik

sprakeloos. Wat zou er van hem worden, indien de koning de kroon van Engeland op het hoofd plaatste van de dochter en nicht van zijn grootste vijanden? Wat zou er worden van de Kerk, indien een tweede ANNA van Boheme de troon beklom? WOLSEY wierp zich dan aan de voeten van zijn meester, en smeekte hem dat hij zulk een noodlottig voornemen zou laten varen *(28)*. Het was zeker toen dat hij, gelijk hij later vermeldde, een *paar uren* voor de koning in zijn kabinet geknield bleef liggen *(29)*, doch zonder van HENDRIK te verkrijgen dat hij zijn ontwerp opgaf. WOLSEY dan, die de overtuiging had, dat bijaldien hij voortging openlijk HENDRIK'S wil te weerstreven, hij voor altijd zijn vertrouwen zou verbeuren, ontveinsde zijn spijt, en wachtte nu slechts op de gelegenheid, om zich door de één of andere kunstgreep van deze gevaarlijke mededingster te bevrijden. Hij begon met aan de paus te schrijven, en meldde hem dat een jonge dame, die door de koningin van Navarre was opgevoed, en bij gevolg *besmet met de ketterij van* LUTHER, het hart des konings had veroverd *(30)*; en van dien ogenblik aan, werd ANNE BOLEYN het voorwerp van de haat en de lasteringen van Rome. Maar te gelijkertijd, om zijn bedoelingen te verbergen, gaf WOLSEY een reeks van prachtige feesten ter ere van HENDRIK, op welke feesten ANNE BOLEYN schitterend uitblonk, boven al de dames van het hof.

(28) Whose persuasion to the contrary, made to the king upon his knees CAVENDISH, W., p. 204.
(29) I have often kneeled before him in his privy chamber on my knees, the space of an hour or two CAVENDISH, p. 388.
(30) VAN METEREN, Nederl. Hist. fol. 22.

VII.

Bilney's ijver.

Terwijl deze strijd van de hartstochten het paleis van HENDRIK in spanning hield, werd de natie in beweging gebracht door roerende tonelen, die in het christelijk geloof van sommigen hun oorsprong vonden. BILNEY, door die moed bezield, welke God soms aan de zwakste gemoederen schenkt, scheen zijn natuurlijke schroomvalligheid verloren te hebben, en predikte sinds enige tijd met een waarlijk Apostolische geestkracht. Hij leerde dat alle mensen *eerst* hun zonden erkennen en veroordelen moesten, en dàn hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, welke JEZUS CHRISTUS aanbrengt *(1)*. En aan dit getuigenis dat hij van de waarheid gaf, verbond hij zijn getuigenis tegen de dwaling. "Sinds vijf honderd jaren," zo sprak hij, "is er geen goede paus geweest; en gedurende alle verlopene tijden kunnen wij er geen vijftig vinden: want zij hebben evenmin goed *gepredikt*, als goed, of overeenkomstig hun waardigheid *geleefd*; waarom zij, tot op deze dag, slechts de *sleutelen van de simonie* gebezigd hebben *(2)*."

(1) Ut omnes primum peccata sua agnoscant et damnent, deinde esuriant et sitiant justitiam illam. Fox, Acts, IV, p. 634.
(2) These 500 years there hath been no good poPetrus Ibid. p. 527.

Arthur.

Steeds wanneer hij van de leerstoel kwam, bezocht de vrome BILNEY, tezamen met zijn vriend ARTHUR, de naburige steden en dorpen. "De Joden en Saracenen zouden reeds lang gelovigen zijn geworden," zo zei hij eens te Wilsdon, "bijaldien er niet zoveel afgoderij was geweest onder Christenmensen, zodat zij waskaarsen en geld offeren aan hout en steen.." Op zekere dag dat hij te Ipswich was, alwaar zich een Franciskaner klooster bevond, riep hij uit:

"Het monnikskleed van St. FRANCISKUs, om een dood lichaam geslagen, heeft geen macht om de zonden weg te nemen....*Ecce agnus Dei qui tollit peccata mundi*" Joh 1:29. De arme monnikken, die weinig in de Schrift bedreven waren, namen de toevlucht tot de *almanak* om de *Bijbel* van dwaling te overtuigen. "St. PAULUS heeft terecht gezegd, "zo sprak broeder JOHN BYUSIERD, "dat er slechts één middelaar Gods en van de mensen is; want *toen* waren er nog geen *heiligen* gecanosiseerd of in de kalender geplaatst." - "Laat ons de Vader bidden in de naam des Zoons," sprak BILNEY, "en Hij zal ons verhoren." - "Gij spreekt altijd van de Vader en nooit van de *heiligen*," hernam de monnik; "gij gelijkt wel de man die zo lang in de zon heeft gestaard, dat hij niets anders meer onderscheiden kan *(3)*." En terwijl onze monnik dit zei, scheen hij te willen bersten van gramschap. "Indien ik niet wist dat de *heiligen* eeuwige wraak aan u zullen oefenen," ging hij voort, "zou ik u voorzeker met mijn nagels van één scheuren *(4)*." En werkelijk werd BILNEY door de monnikken een en andermaal van de preekstoel gesleurd. Eindelijk zag hij zich gevangen genomen en naar Londen gebracht.

(3) Look so long upon the sun, that he can see nothing else but the sun. Fox, Acts, IV, p. 629.
(4) I would surely, with these nails of mine be thy death. Ibid. p. 630.

Vrijmoedige prediking.

ARTHUR nu, in stede van op zijn veiligheid bedacht te zijn, beijverde zich, om de kudde van de gelovigen te bezoeken, welke door zijn vriend bekeerd waren geworden. "Goede mensen" sprak hij "indien ik al vervolging zou moeten lijden, omdat ik het Evangelie verkondig, zijn er wel zeven duizend anderen, die het evenzo zullen prediken als ik. Daarom, goede mensen, goede mensen!" en hij herhaalde deze woorden verscheidee malen, op een droevige toon *(5)*, - "denk niet, dat wanneer de wrede vervolgers iemand ter dood brengen, de verkondiging van het Evangelie daarom nagelaten zal worden! Elk christenmens, iedere leek is een priester van de levende God. Laten onze tegenstanders prediken op gezag van de kardinaal; anderen op gezag van de universiteit; en wederom anderen op gezag van de paus: - *wij* zullen prediken op het gezag van God! Het is niet de *man*, die het woord brengt, welke de ziel behoudt, maar het *woord*, dat die man brengt. Bisschoppen noch pausen hebben het recht om enig mens te verbieden het Evangelie te verkondigen *(6)*; en zo zij hem ter dood brengen is hij geen ketter maar een martelaar *(7)*." De priesters werden bij zulke prediking door ware afschuw aangegrepen. Volgens hun gevoelen was er toch geen God buiten hun Kerk, geen zaliging buiten hun offerande. - ARTHUR werd in dezelfde kerker geworpen met BILNEY.

(5) Therefore good people! good people! (Which words he often rehearsed, as it were lamenting...) Fox, Acts, IV, p. 623.
(6) There is neither bishop, nor ordinary, nor yet the pope, that may make any law to hinder any man to preach the Gospel. Ibid. p. 623.
(7) He is not there fore a heretick, but rather a martyr. COLLYER'S Church History, vol. II, p. 26

De 27ste November 1527 kwamen de kardinaal en de aartsbisschop van Canterbury, met een groot aantal bisschoppen, godgeleerden en rechtsgeleerden in het kapittelhuis van Westminster samen, als wanneer BILNEY en ARTHUR vóór hen werden gebracht. Doch 's konings eerste minister achtte het beneden zijn waardigheid, om zijn tijd met ellendige ketters te verspillen. WOLSEY toch had nauwelijks het onderzoek aangevangen, of hij stond op, met de woorden: "De belangen van het rijk roepen mij van hier. Voor zoveel gij hen schuldig moogt bevinden, zult gij hen tot herroepen verplichten; en die zich mochten verzetten, zult gij overgeven aan de wereldlijke arm." Nadat nu enige weinige vragen door de bisschop van

Londen waren gedaan, werden de beide beschuldigden naar de gevangenis teruggebracht

Afzweren of sterven. Het verhoor.

Afzweren of sterven - deze keus had WOLSEY gelaten. Maar de leiding van het verhoor was aan TONSTALL opgedragen: en daarom voedde BILNEY enige hoop *(8)*. "Is het mogelijk," zo sprak hij tot zichzelf, "dat de bisschop van Londen, de vriend van ERASMUS, de monnikken zal te wille zijn?.....Ik wil hem zeggen dat het Grieks Testament van zijn beroemde meester mij tot het geloof heeft gebracht dat ik nu belijd." Daarop verzocht de nederige Evangelist papier en inkt, en begon nu uit zijn bedompte gevangenis aan de bisschop de merkwaardige brieven te schrijven, die voor het nageslacht bewaard zijn gebleven. TONSTALL, die geen wreed mens was, werd diep geroerd; en nu vond er een zonderlinge strijd plaats: te weten tussen een rechter, die de gevangene redden wilde, en een gevangene, die gereed was om te sterven. TONSTALL wenste, waar hij BILNEY mocht vrijspreken, zichzelf niet in ongelegenheid te brengen. "Onderwerp u aan de Kerk," zei de bisschop, "want God spreekt door haar alléén." Maar BILNEY, die integendeel wist dat God spreekt in de *Schrift*, bleef onbewegelijk. "Welnu," hernam TONSTALL, terwijl hij de welsprekende brieven van de gevangene te voorschijn bracht, "om mijn geweten te ontlasten zal ik deze brieven aan het hof voorleggen." Hij hoopte wellicht dat zijn ambtgenoten door de inhoud zouden getroffen worden; maar hij bedroog zich. Hij besloot daarom een nieuwe poging te doen. De 4de December werd BILNEY andermaal voor zijn rechters gebracht. "Zweer uw dwalingen af" sprak TONSTALL. Daar BILNEY slechts antwoordde met een weigerend hoofdschudden, ging de bisschop voort: "Begeef u in de naaste kamer, en denk na." BILNEY ging, en toen hij weinige ogenblikken daarna terugkwam, terwijl voldoening sprak uit zijn ogen, vermeende TONSTALL dat hij verwonnen had. "Gij wilt dus tot de Kerk terugkeren?" vroeg hij.....Maar de doctor antwoordde hem bedaard: "*Fiat judicium in nomine Domini (9)*." "Haast u," hervatte de bisschop, "gij hebt geen ogenblik te verliezen, en zult veroordeeld worden." "*Haec est dies quam fecit Dominus*," antwoordde BILNEY, "*exultemus et laetemur in ea (10)*!" Alstoen nam TONSTALL zijn muts af, en zei: "*In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.... Exsurgat Deus et dissipentur inimici ejus (11)*!" En nu maakte hij het teken des kruises aan zijn voorhoofd en over zijn borst, en sprak aldus vonnis: "THOMAS BILNEY, ik verklaar u overtuigd te zijn van ketterij." Hij was nu op het punt om de straf te noemen....doch een laatste hoop hield hem terug; hij zei: "het verdere gedeelte van het vonnis houden wij in overweging tot morgen." Dus werd dan de worsteling verlengd tussen twee mannen, waarvan de een verlangde naar de brandstapel te gaan, en de andere wenste hem de weg daarheen te sluiten, zij het bijna met zijn eigen lichaam.

(8) In talem nunc me judicem incidisse gratulor. Fox, Acts, IV, p. 633

(9) Dat er worde recht gedaan in de naam des Heeren.

(10) Dit is de dag, die de Heer gemaakt heeft, laat ons op deze ons verheugen en verblijd zijn. Ps 118:24

(11) In de naam des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geestes....God zal opstaan; zijn vijanden zullen verstrooid worden Ps 68:2

"Wilt gij tot de eenheid van de Kerk terugkeren?" vroeg TONSTALL de volgende dag. "Ik hoop dat ik nooit van de Kerk ben gescheiden geweest," antwoordde BILNEY. "Spreek er met enkelen van uw vrienden over," hernam de bisschop, die nog altijd besloten had hem het leven te redden; "ik geef u tijd tot één uur in de namiddag." Doch die namiddag gaf BILNEY hetzelfde antwoord. "Ik zal u nog twee nachten tijd van overdenking geven," sprak de

bisschop; "en zaterdag morgen te negen uur, verwacht het hof een duidelijk, beslissend antwoord." TONSTALL rekende er op, dat de nacht, in de kerker, met zijn dromen, angsten en verschrikkingen, BILNEY wel tot herroeping zou stemmen.

Twijfelingen. De vriendschap brengt ten val.

Deze zonderlinge strijd hield vele gemoederen bezig, zowel aan het hof als in de stad. ANNA BOLEYN en HENDRIK VIII volgden met belangstelling de verschillende fasen van deze treurige geschiedenis. Wat zal er gebeuren? was de algemene vraag. Zal hij toegeven? Zullen wij hem bij het leven gespaard zien, of zal hij sterven? - Nog moesten er één dag en twee nachten verlopen. Alles werd beproefd, om de doctor van Cambridge aan het wankelen te brengen. Zijn vrienden stroomden naar zijn gevangenis: hij werd als overstelpt met redeneringen en gronden van overreding. Doch een innerlijke strijd, die veel vreselijker was dan alle uitwendige kamp, schokte de vrome BILNEY. "Wie zijn leven zal willen behouden, die zal het verliezen," had CHRISTUS gezegd. Die zelfzuchtige liefde voor zijn leven, die ook in de gevorderden Christen wordt gevonden, - dat *ik*, wat na zijn bekering in BILNEY niet was weggenomen, maar slechts overheerst door de Geest van God, werd langzamerhand weer krachtiger in zijn gemoed, nu schande en dood hem voor ogen stonden. Zijn vrienden, die hem wilden redden, en niet inzagen dat de gevallene BILNEY niet langer BILNEY zou zijn, bezwoeren hem onder tranen, dat hij medelijden zou hebben met zichzelf; .... en langs deze weg werd zijn standvastigheid overwonnen. De bisschop drong bij hem aan, en BILNEY vroeg zich af: "zou een jeugdig strijder, gelijk ik, beter de krijgswetten weten dan een oud soldaat gelijk TONSTALL? Of ook zou een arm, onnozel schaap beter de weg weten naar de schaapskooi, dan de eerste herder van Londen *(12)*?" Zijn vrienden verlieten hem nacht noch dag, en gevangen in de strik van hun noodlottige belangstelling, geloofde hij ten laatste dat hij een middel gevonden had, waardoor hij zijn geweten kon geruststellen. "Ik zal mijn leven bewaren" zei hij, "*om het de Heer te wijden*." Deze begoocheling had nauwelijks zijn verstand bevangen, of zijn oordeel werd verward, zijn geloof beneveld, de Heilige Geest verliet hem. God gaf hem over aan zijn vleselijke overleggingen; en onder het voorwendsel van nog vele jaren nuttig te zijn voor JEZUS CHRISTUS, was BILNEY Hem in het tegenwoordig ogenblik ongehoorzaam. Toen hij dan in de morgen van Zaterdag de 7de December, te negen uur, voor de bisschoppen werd geleid, bezweek hij....(ARTHUR was reeds vóór hem gevallen); en terwijl de valse vrienden, die hem zo bitter misleid hadden, thans ternauwernood de ogen durfden opslaan, slaakte de levende Kerk van CHRISTUS in Engeland een kreet van smarte. "Zo gij ooit om de twistzaak Gods in gevaar komt" zei LATIMER later, "zou ik u raden om, eerst en vooral, alles wat voor u *vriendschap* is af te zweren; laat niets van die aard blijven bestaan. De *vriendschap* zou u overwinnen, en niet uw vijanden. Het waren zijn *vrienden* ook die BILNEY ten val brachten *(13)*."

(12) An old soldier or a young beginner, the chief pastor of London, or a poor silly sheep. Fox, Acts, IV. p. 638.
(13) Abjure all your friends. LATIMER'S Serm. p. 222.

De volgende dag (Zondag, 8 December) werd BILNEY aan het hoofd van een processie geplaatst, en de gevallen discipel stond nu daar blootshoofds, met een takkebos op zijn schouders, vóór het kruis van de St. PAULUSkerk, terwijl een priester hem van de predikstoel vermaande tot berouw: waarna hij naar de gevangenis werd teruggevoerd.

Wroeging.
Welk een eenzaamheid voor de rampzalige man! De een tijd scheen hem de kille duisternis van zijn hok zo heet te zijn als een brandend vuur; dan weer was het hem of hij in het stille van de nacht stemmen hoorde, die hem beschuldigden. De dood, de vijand wie hij had gewenst te ontkomen, hield zijn ijskoude blik op hem gevestigd, en deed hem sidderen van angst *(14)*. Hij trachtte het verschrikkelijke spook te ontwijken, maar tevergeefs. En toen nu de vrienden, die hem in deze afgrond hadden gesleept, bij hem kwamen in de gevangenis, en poogden hem te troosten, week BILNEY, zo vaak zij enige bemoedigende toezegging van CHRISTUS wilden aanvoeren, met afgrijzen terug, en verborg zich in de diepste hoek van zijn kerker, onder het uitstoten van een schreeuw, "alsof iemand hem met een scherp wapen het hart doorstoken had *(15)*." Daar hij het Woord van God verloochend had, kon hij de stem daarvan niet langer verdragen. De vloek uit de Openbaring: *Bergen valt op mij, en verbergt mij van de toorn des Lams*! was de enige plaats van de Schrift, die thans weerklank vond in zijn ziel. Zijn geest was verward; het bloed stolde hem in de aderen; hij bezweek onder de last van zijn angstgevoel; hij verloor alle besef, en bijna het leven, en lag bewegingloos in de armen van zijn verbaasde vrienden. "God," zo spraken de ongelukzalige mensen, die zijn val hadden veroorzaakt, "God geeft, met een rechtvaardig oordeel, dezulken die Zijn waarheid verloocheen, aan de straffen van hun eigen geweten prijs!"

(14) Had such conflicts with himself, beholding this image of death. Ibid.
(15) As though a man would run him through the heart with a sword. Ibid.

Nieuwe veroordeling.
Dit was niet de enige droefenis van de Kerk. Zodra RICHARD BAYFIELD, de gewezen kloosterbroeder van Bury, zich bij TYNDALE en FRYTH had vervoegd, had hij hun gezegd: "Ik ben te uwer beschikking; gij zult mijn hoofd zijn, en ik wil uw hand zijn; ik zal uw boeken, en die van de Duitse hervormers, in de Nederlanden, in Frankrijk en in Engeland verkopen." Het duurde ook niet lang of hij keerde naar Londen terug. Maar PIERSON, de priester wie hij tevoren in Lombard Street had ontmoet, ontdekte hem opnieuw, en klaagde hem aan bij de bisschop. De arme man werd voor TONSTALL gebracht. "Gij wordt beschuldigd," sprak de prelaat, "dat gij beweerd hebt, dat ere aan God alléén verschuldigd is, en niet aan heiligen of schepselen *(16)*." BAYFIELD erkende dat de aanklacht gegrond was. "Gij wordt beschuldigd dat gij staande houdt, dat iedere priester het Woord van God mag prediken, uit gezag van het Evangelie, en zonder toelating van de paus of de kardinalen." Dit erkende BAYFIELD almede. Nu werd hem een boetedoening opgelegd, en hij voorts naar zijn klooster teruggezonden, met last om zich de 25ste April andermaal te vertonen. Doch hij stak opnieuw de zee over, en haastte zich, om zich weer bij TYNDALE te voegen.

(16) That all laud and praise should be given to God alone. Fox, Acts, IV, p. 682.

De schepen met koren. Het Woord van God.
De Nieuwe Testamenten evenwel, die door hem en anderen verkocht waren, bleven in Engeland. Te dier tijd ijverden de bisschoppen evenzeer om de Heilige Schrift te weren, als zoveeln later hebben gedaan om haar te verspreiden: en die ten gevolge werd een groot deel van de exemplaren, die door BAYFIELD en zijn vrienden waren overgebracht, opgekocht *(17)*. Schaarste van levensmiddelen voegde zich eerlang bij de schaarste van het Woord van God; want omdat de kardinaal alles aanwendde om een oorlog tussen HENDRIK en de keizer te doen ontstaan, kwamen er geen schepen uit Vlaanderen meer in de Engelse havens. Het

was ten gevolge hiervan, dat de lord mayor en de aldermen van Londen zich haastten, om hun bekommering aan WOLSEY bloot te leggen, nog bijna vóór dat hij zich had hersteld van de vermoeienissen van zijn terugkomst uit Frankrijk. "Vrees niets," zei hij hun; "de koning van Frankrijk heeft mij gezegd, dat al had hij ook maar drie schepels tarwe, Engeland daarvan twee zou hebben." Doch er kwam niets, en het volk was op het punt om tot gewelddadigheden over te slaan, toen zich plotseling een gehele vloot van schepen voor de mond van de Theems vertoonde. Het waren Duitse en Vlaamse schepen, met koorn geladen, en onder welk koorn de waardige mannen uit de Nederlanden tevens het Nieuwe Testament hadden verborgen. Een Antwerpse boekverkoper, met name JOHANNES RAIMOND, of ROERMOND, naar zijn geboorteplaats, had een vierde druk gereed gemaakt, fraaier dan de voorgaande drukken. Deze uitgaaf was verrijkt met de aantekening van gelijkluidende plaatsen, en met houtsneeplaten; en de bladzijden waren met rode lijnen afgezet. ROERMOND zelf had zich aan boord van één van de schepen begeven, met vijfhonderd exemplaren van zijn Nieuw Testament *(18)*. Omstreeks kerstmis van het jaar 1527 werd dan het Boek van God door Engeland verspreid, te gelijk met het graan dat het lichaam voedt. Doch daar zekere priesters en monnikken de Schrift tussen de zakken tarwe hadden ontdekt, brachten zij onderscheidene afdrukken aan de bisschop van Londen, die toen ROERMOND in hechtenis deed stellen. Het grootste deel van deze nieuwe druk ontging echter de aandacht. Het Nieuwe Testament werd overal gelezen, en zelfs bleef het hof van de besmetting in deze zin niet vrij. ANNE BOLEYN namelijk zonderde zich menigmaal, in weerwil van haar vrolijke, schertsende aard, in haar kamer af, te Greenwich of te Hampton Court, om het Evangelie te overpeinzen. Openhartig, moedig en fier, gelijk zij was, maakte zij geen geheim van het genoegen dat zij in deze lezing vond; en haar stoutheid verbaasde de hovelingen en verbitterde de geestelijkheid. In de stad ging men nog verder. Daar werd namelijk het Nieuwe Testament geregeld verklaard, in veelvuldige geheime samenkomsten (conventicles), welke voornamelijk aan het huis van een RUSSELL gehouden werden; en groot was de blijdschap van de gelovigen *(19)*. "Het is genoeg dat men in Londen komt, om een ketter te worden!" zeiden de priesters. - De Hervorming schoot wortel onder het volk, vóór zij nog ingang kreeg bij de hogere standen.

(17) Contribute certain sums of money. Bible Annals, I, p. 158.
(18) Fox, Acts, V, p. 27.
(19) The New Testament was read with great application and joy. STRYPE, I, p. 113.

VIII.

De zon en de muur.

De zon van het Woord van God, die dagelijks helderder scheen aan de hemel van de zestiende eeuw, was voldoende om alle duisternis in Engeland op te klaren; maar het pausdom, aan een vervaarlijk hoge muur gelijk, onderschepte haar stralen. Brittanië had nauwelijks de Heilige Schrift in het Grieks en Latijn, en daarop in het Engels ontvangen, of de priesters begonnen daartegen strijd te voeren, met onvermoeibare ijver. Het was nodig dat de *muur* omvergeworpen werd, opdat de *zon* vrij zou kunnen doordringen tot het Angelsaksische volk. En nu bereidden zich gebeurtenissen voor, die bestemd waren om aan die muur van de pausdoms een geweldige schok toe te brengen. De onderhandelingen van HENDRIK VIII met CLEMENS VII spelen een gewichtige rol in de Hervorming. Daar zij het hof van Rome in zijn ware aard leerden kennen, namen zij de eerbied weg die het volk voor Rome koesterde; zij maakten een einde aan die *kracht en macht*, gelijk de Schrift het noemt, welk de monarchie daaraan gegeven had. En toen nu de troon van de paus eenmaal gevallen was in Engeland,

heeft JEZUS CHRISTUS daar zijn eigen troon opgericht en bevestigd.

HENDRIK, die vurig een erfgenaam verlangde, en vermeende dat hij de vrouw gevonden had, die zijn eigen geluk en dat van Engeland zou kunnen verzekeren, vormde het plan om de banden los te maken die hem aan de koningin verbonden; en met dit oogmerk raadpleegde hij zijn meest begunstigde raadslieden over de echtscheiding. Daaronder was er vooral één, wiens goedkeuring hij bepaald wenste: Sir THOMAS MORUS namelijk. Op een dag dat de vriend van ERASMUS met zijn koninklijke meester onder de schone galerie van Hampton Court heen en weer wandelde, waarbij hij hem verslag deed van een zending naar het vasteland, welke hij toen juist volvoerd had, viel de koning hem plotseling in de rede. "Mijn huwelijk met de koningin," zei hij, "is in strijd met de wetten van God, de Kerk en de Natuur." Hij nam nu een Bijbel ter hand, en wees de plaatsen aan die in zijn voordeel spraken *(1)*. "Ik ben geen theologant," zei MORUS, enigszins verlegen; "uw majesteit moest een vergadering van doctoren hierover raadplegen."

(1) Layd the Bible open before me, aud showed me the words. MORE to CROMWELL. STRYPE I, 2d. P., p. 197.

Bedenkingen wegens Hendrik's huwelijk.

Dien ten gevolge riep WARHAM, op last van HENDRIK, de geleerdste uitleggers van het kanonieke recht op Hampton Court bijeen; doch er verliepen weken alvorens zij tot een slotsom konden komen *(2)*. De meesten van hun beriepen zich, in het belang van de koning, op die plaatsen van Le 18:16 20:21, waar het de man verboden wordt *zijns broeders huisvrouw* te hebben *(3)*. Maar FISHER, bisschop van Rochester, en de andere tegenstanders van de echtscheiding, antwoordden, dat volgens DEUTERONOMIUM De 25:5, wanneer een vrouw weduwe is zonder kinderen, haar schoonbroeder haar ter vrouw moet nemen, opdat zijns broeders naam niet uitgedelgd worde in Israël. "Deze wet betrof alleen de Joden," hernamen de verdedigers van de echtscheiding; en zij voegde er bij, dat de bedoeling ervan was "om de nalatenschappen afgezonderd te houden en de geslachten onvermengd, tot op de komst van CHRISTUS." "De Joodse bedeling heeft opgehouden," spraken zij; "maar de wet van LEVITICUS, welke een zedelijke wet is, is verbindend voor alle mensen en alle tijden."

(2) Consulting from day to day, and time to time. CAVENDISH, p. 209.
(3) Ex his doctoribus asseritur quod Papa non potest dispensare in primo gradu affinitatis. BURNET, Records, I, p. 12.

De universiteiten geraadpleegd.

Om zich uit de verlegenheid te redden, vroegen de bisschoppen dat de uitstekendste universiteiten geraadpleegd zouden worden; en nu werden terstond commissarissen gezonden naar Oxford, Cambridge, Parijs, Orleans, Toulouse, Leuven, Padua en Bologna: voorzien van geld, om de vreemde doctoren schadeloos te stellen voor de tijd en de moeite, welke deze zaak hun kosten zou. Dit veroorzaakte natuurlijk enig oponthoud, en nu wilde men inmiddels alles beproeven, om de koning, zo mogelijk, van zijn voornemen af te brengen.

WOLSEY, die de eerste was geweest om de koning op het denkbeeld van een echtscheiding te brengen, was nu daarover meer dan iemand ernstig bekommerd. Het kwam hem nu voor, dat een blote wenk van de dochter van de BOLEYNS hem de post zou kunnen doen verliezen, die hij met zoveel moeite zich verworven had; en dit deed hem zijn gramstorigheid lucht geven,

tegen allen die hem omringden: waarbij hij het een ogenblik WARHAM dreigde, en dan weer PACE zijn ongenoegen ondervinden deed. Doch dewijl hij vreesde HENDRIK openlijk te weerstaan, riep hij uit Parijs tot zijn hulp CLARKE tot zich, de bisschop van Bath en Wells, te dier tijd gezant aan het hof van Frankrijk. Laatstgenoemde toch deelde zijn inzichten; en nadat hij nu met de meeste behoedzaamheid zich vooraf de weg had geëffend, waagde CLARKE het de koning te zeggen: "De voortgang van het onderzoek zal zo langzaam zijn, uwe majesteit, dat er meer dan zeven jaren zullen moeten verlopen, om het tot een einde te brengen!" - "Daar mijn geduld nu al reeds *achttien* jaren op de proef is gesteld," gaf de koning koel ten antwoord, "ben ik desnoods bereid om nog *vier* of *vijf* jaren langer te wachten *(4)*."

(4) Since his patience had already held out for eighteen years. COLLYER., lI, p. 24

De non van Kent.
Daar de *politieke* kunstgreep niet geslaagd was, beproefde de clericale partij een middel van een andere aard. Een jonge dochter, ELIZABETH BARTON genaamd, en bekend als *de heilige non van Kent*, was van haar kindsheid af aan vallende ziekte onderhevig geweest. De pastoor van haar kerspel, met name MASTERS, had haar doen geloven dat zij goddelijke ingevingen ontving; en in verbond met zekere BOCKING, een monnik van Canterbury, maakte hij van de zwakheid van de zo geheten profetes, tot zijn oogmerk, gebruik. ELIZABETH zwierf dan het land door, en ging van huis tot huis, en van klooster tot klooster. Op eenmaal konden dan haar ledematen stijf worden, en haar trekken misvormd; vreselijke stuiptrekkingen schokten haar lichaam, en vreemde, onverstaanbare geluiden bracht zij voort, die door de verbaasde omstanders als openbaringen van de heilige Maagd en de heiligen werden aangemerkt. FISHER, bisschop van Rochester, ABEL, kerkelijk zaakgelastigde van de koningin *(5)*, en zelfs sir THOMAS MORUS waren onder het getal diegenen die meer of minder in deze "profetes" geloofden en haar zaak voorstonden. Het heette dat er geruchten van de echtscheiding onze "heilige" ter ore waren gekomen, en dat een engel haar geboden had zich tot de kardinaal te begeven. Zodra zij in diens tegenwoordigheid verscheen was, verdween de kleur van haar wangen, haar leden beefden, en terwijl zij in verrukking van zinnen viel, riep zij uit: "Kardinaal van York, God heeft drie zwaarden in uw hand gegeven: het geestelijk zwaard, om de Kerk te besturen onder het gezag van de paus; het wereldlijk zwaard, om het koninkrijk te regeren; en het zwaard van de gerechtigheid, om de echtscheiding van de konings te beletten....Zo gij deze drie zwaarden niet getrouwelijk gebruikt, zal God u zwaar tot verantwoording roepen *(6)*." Nadat zij deze woorden gesproken had, verwijderde de profetes zich weer.

(5) The queen’s ecclesiastical agent.
(6) God would lay it sore to his charge. STRYPE, I, p. 279.

Doch andere hartstochten voerden in deze ogenblik strijd in het gemoed van WOLSEY; haat, die hem aanspoorde om de echtscheiding tegen te werken; en eerzucht, die hem zijn ondergang deed voorzien, zo hij tegenstand bood. Ten laatste behield eerzucht de overhand, en hij besloot zijn aanvankelijk gemaakte bezwaren te doen vergeten, door het vuur van de ijver, die hij nu betonen zou.

Zending naar de paus. De cipier en de weldoener.
HENDRIK haastte zich om met deze verandering zijn voordeel te doen. "Spreek gij zelf de echtscheiding uit," zei hij tot WOLSEY; "of heeft de paus u niet tot zijn vicaris - generaal

gemaakt *(7)*?" De kardinaal evenwel gevoelde geen lust om zichzelf zo hoog te plaatsen. "Indien *ik* de zaak mocht beslissen," sprak hij, "zou de koningin zich beroepen op de paus; wij moeten daarom òf ons tot de heilige vader wenden om bijzondere machtiging, òf de koningin bewegen dat zij in een klooster ga. Doch zo beide deze pogingen mislukken, zullen wij de stem van ons geweten volgen, zelfs in weerwil van de paus *(8)*." Er werd nu besloten om langs de eerstgenoemde weg te beginnen, en daarop werden GREGORY DA CASALE, de secretaris KNIGHT, en de opperkanselarijschrijver *(9)* GAMBARA met een bijzondere zending naar het pauselijk hof afgevaardigd. CASALE was meer bijzonder de man van WOLSEY, en KNIGHT die van HENDRIK. WOLSEY zei de afgezanten: "Gij moet van de paus vragen 1ø een *lastgeving*, waarbij ik gemachtigd word om de zaak te onderzoeken; 2ø een *belofte* dat hij de nietigheid van CATHARINA'S huwelijk met HENDRIK zal uitspreken, zo wij bevinden mochten, dat haar huwelijk met ARTHUR is voltrokken (*consummated*) geweest; en 3ø een *dispensatie*, waarbij de koning vergund wordt opnieuw te huwen." Op deze wijze hoopte WOLSEY de echtscheiding te verzekeren, zonder aan het pauselijk gezag te kort te doen. Er werd ook verspreid, dat in de tijd aan JULIUS II verkeerde berichten waren gedaan uit Engeland, ten aanzien van de consummatie van het eerste huwelijk, op grond waarvan de kerkvoogd toen het tweede huwelijk vergund had. Daar dan de paus, bij zijn beslissing, met opzicht tot het *feit* was misleid geworden, bleef zijn onfeilbaarheid ongekwetst. Maar WOLSEY begeerde nog iets meer. Dewijl hij wist, dat er geen rekening kon gemaakt worden op de goede trouw van de paus, vroeg hij 4ø een document, waarbij de paus zich moest verbinden om *nimmer de drie andere documenten te zullen herroepen*. Slechts vergat hij ook nog voorzorgen te nemen, voor het geval dat CLEMENS deze vierde verklaring mocht intrekken. - "Met deze vier strikken, behendig met elkaar in verband gebracht, zal ik de haas (hij bedoelde de paus) vangen," sprak de kardinaal; "zo hij al aan de een strik ontkomt, zal hij in de andere verward geraken." - De hovelingen verwachtten een spoedige afdoening van de zaak. Was niet de keizer de verklaarde vijand van de paus? En had HENDRIK daarentegen zich niet protector gemaakt van het *Heilig Verbond*? Kon CLEMENS aarzelen, waar het er op aankwam om te kiezen tussen zijn cipier en zijn weldoener?

(7) Toen NAPOLEON, uit dergelijke beweegredenen, verlangde van JOSEPHINE te scheiden, en hij, gelijk HENDRIK, duchtte dat de paus ongezind zou zijn om aan zijn wens te voldoen, had hij, evenals HENDRIK, het denkbeeld opgevat, om de zaak *zonder* de paus tot beslissing te brengen, en zijn huwelijk door de Franse bisschoppen voor nietig te doen verklaren. Daar NAPOLEON machtiger was dan Hendrik slaagde hij.
(8) Quid possit clam fieri quoad forum conscientiae. COLLYER, II, p. 24.
(9) Prothonotary.

De gevangene en de vrije.

Werkelijk bevond KAREL V zich in die ogenblik in een kommervolle toestand. Wel is waar, zijn wachten stonden aan de poorten van het kasteel St. Angelo, alwaar CLEMENS gevangen zat, en het volk in Rome zei tot elkaar met een glimlach: "Nu is het wel waarheid *Papa non potest errare (10)*." Maar het was niet mogelijk de paus voortdurend in Rome gevangen te houden; en wat moest er dàn met hem gedaan worden? - De onderkoning van Napels stelde voor aan ALARCON, de gouverneur van St. Angelo, om CLEMENS naar Gaëta over te brengen; maar de kolonel antwoordde verschrikt: "De hemel beware mij, dat ik Gods lichaam zou meevoeren *(11)*!" KAREL dacht er wel over, om de kerkvoogd te vervoeren naar Spanje; maar zou niet een vijandelijke vloot hem dan onderweg kunnen bevrijden? - Inderdaad, de paus was, als *gevangene*, voor KAREL veel meer belemmerend, dan hij als vrij man was

geweest.

(10) De paus kan niet *dwalen*. Eeen woordspeling met *errare*, omdat het de kerkvoogd onmogelijk was gemaakt, om verder te gaan dan de vier muren van het kasteel.
(11) A Dieu ne plaise que je trâine après moi le corps même de Dieu!

Keizer Karel.
In deze moeilijke tijd nu was het, dat FRANS PHILIP, koningin CATHARINA'S vertrouwde dienaar, wie het gelukt was de voorzorgen van HENDRIK VIII en WOLSEY te verschalken, te Madrid aankwam, waar hij toen een gehele dag met KAREL V in conferentie bleef. De vorst wàs in het eerst verbaasd, geschokt zelfs, door de plannen van de koning van Engeland. Het scheen werkelijk dat de vloek van God over zijn huis was gekomen. Zijn moeder was krankzinnig; zijn zuster van Denemarken uit haar Staten verdreven; zijn zuster van Hongarije door de slag van Mohacz ten weduwe gemaakt; de Turken maakten zich van zijn grondgebied meester; LAUTREC zegevierde in Italië; en de Catholieken, die door de gevangenschap van de paus waren verbitterd geworden, haatten zijn eerzucht. En dit was nu nog niet genoeg!...HENDRIK VIII wendde ook nog pogingen aan, om zich van CATHARINA, 's keizers tante, te scheiden; en de paus zou natuurlijk ondersteuning schenken aan dit strafbare voornemen....KAREL moest hier kiezen tussen de paus en de koning. De vriendschap van de koning van Engeland zou hem te stade komen, om het verbond te verijdelen, dat gevormd was om hem uit Italië te verdrijven; en als hij CATHARINA maar opofferde, zou hij zeker kunnen zijn van de hulp van HENDRIK. Doch zou hij redenen van Staat opvolgen, waar het de eer gold van zijn tante? - De keizer aarzelde niet; hij liet zelfs sommige ontwerpen van hervorming varen, die hij gewenst had te verwezenlijken. Hij besliste zich voor de paus; en van dat uur aan volgde hij een andere weg. -

KAREL, die met een goed doorzicht begaafd was, had zijn eeuw begrepen. Hij had beseft dat aan de ontwikkeling van de menselijke geest moest worden tegemoet gekomen: maar had daarbij gewenst, de overgang uit de middeleeuwen tot de moderne tijden geleidelijk en zorgvuldig bestuurd te doen zijn. Hij had daarom een concilie gevraagd, tot hervorming van de Kerk, en gewild langs deze weg de geestelijke heerschappij in Europa te verzwakken. Maar de uitslag was nu geheel verschillend. Waar KAREL zich toch verwijderde van HENDRIK, moest hij naderen tot CLEMENS; en nadat hij eerst het hoofd van de Kerk als zijn gevangene had opgesloten gehouden in een kerker, was het nu nodig dat eigen geestelijk hoofd andermaal ten troon te verheffen. KAREL V offerde hier de belangen van de christelijke samenleving op, aan de belangen van zijn geslacht. De echtscheiding, die in Engeland is beschouwd geworden als de doodsteek van het pausdom, redde datzelfde pausdom op het vasteland van Europa.

De herder en het schaap. Twee vrienden of één vijand.
Doch hoe kon de keizer het gemoed van de kerkvoogd voor zich winnen, daar deze te zijn aanzien zo vervuld was met verbittering en toorn? - Hij koos voor deze moeilijke zending een monnik van grote bekwaamheid, DE ANGELIS, generaal van de Spaanse Observantie, en beval hem om zich naar het kasteel van St. Angelo te begeven, onder voorwendsel dat hij kwam om over de vrijlating van de heilige vader te onderhandelen. De monnik nu werd naar het sterkste punt van de citadel gebracht, de *Rots* geheten, waar CLEMENS bewaard werd: en thans namen de beide priesters wederkerig al hunne list te baat. De Franciskaner wist, geholpen door de geslepen MONCADE, 's pausen bevrijding en het huwelijk van

CATHARINA sluw ondereen te mengen. Hij betuigde dat de keizer wenste de deuren van ‘s pausen gevangenis te openen, en dat hij reeds het bevel daar toe had gegeven *(12)*; maar dan voegde hij er onmiddellijk bij: "De keizer heeft besloten om de rechten van zijn tante te handhaven, en zal nimmer in de echtscheiding toestemmen *(13)*." - "Zo gij een *goede herder* voor mij zijt," schreef KAREL eigenhandig aan de paus, (de 22ste November), "zal ik voor u een *goed schaap* zijn." CLEMENS glimlachte toen hij deze woorden las. Hij begreep zijn toestand. De *keizer* had de *priester* nodig. KAREL lag aan de voeten van zijn gevangene; CLEMENS was gered! De echtscheiding was een koord dat uit de lucht was komen vallen, en niet missen kon de paus uit zijn gevangenis te helpen; hij had er zich slechts aan vast te klemmen, en het zou hem terugbrengen op zijn troon! - Van dit ogenblik aan liet CLEMENS dan ook minder begeerte blijken om het kasteel te verlaten, dan KAREL om hem in vrijheid te stellen. "Zo lang de zaak van de echtscheiding hangende blijft," dacht de listige DE MEDICIS, "heb ik twee grote vrienden; maar zodra ik mij verklaar ter gunste van de éne, zal ik een doodvijand hebben in de andere." - Hij beloofde de monnik dat hij tot geen beslissing van de zaak zou komen, zonder er de keizer bericht van te geven.

(12) La Caesarea Majesta si come grandamente desidera la liberatione de nostro signor, cosi efficacemente la manda. Capituli, etc. LE GRAND, III, p. 48.
(13) That in any wise he should not consent to the same. St. P. VII, p. 29.

Aankomst en vertrek.

Middelerwijl haastte zich KNIGHT, de afgezant van de ongeduldige TUDOR, - daar hij bij zijn overtrekken van de Alpen had vernomen dat de paus in vrijheid was, - om naar Parma te komen, alwaar hij GAMBARA ontmoette. "Hij is nog niet vrij," zei hem laatstgenoemde; "maar de generaal van de Franciskanen hoopt binnen weinige dagen zijn gevangenschap te doen ophouden *(14)*." "Zet uw reis maar voort," voegde hij er bij. KNIGHT kon dit echter niet doen zouder groot bezwaar. Hem werd namelijk te Foligno gezegd, - dat is op zestig mijlen afstand van de hoofdstad, - dat hij, zo hij geen vrijgeleide had, niet naar Rome komen kon, zonder zijn leven in gevaar te brengen. KNIGHT ging dus voor het ogenblik niet verder. Maar nu juist bracht een courier van HENDRIK hem depêches die hoogst dringend waren; en nu begaf KNIGHT zich dan weer op weg, met slechts één bediende en een gids bij zich. Te Monte Rotondo werd HENDRIK’S gezant door de inwoners bijna vermoord; doch de volgende dag (25 November) bereikte hij Rome, onder begunstiging van een geweldige storm en zware regen *(15)*. Hij kwam de stad te tien uur binnen, zonder opgemerkt te worden, en hield zich nu ook verborgen.

(14) Quod sperabat intra paucos dies auferre suae Sanctitati squalorem et tenebras. Ib. 13.
(15) Veari trobelous with wynde and rayne, and therefore more mete for our voyage. Ibid., p. 16.

Het was onmogelijk om CLEMENS te spreken, want ‘s keizers bevelen waren stellig. KNIGHT beproefde daarom op de kardinalen te werken; en hij haalde werkelijk de kardinaal van Pisa in zijn belang over: door wiens bemiddeling zijn brieven nu de kerkvoogd werden voorgelegd. Nadat CLEMENS de stukken gelezen had, legde hij ze neer met een glimlach van zelfvoldoening *(16)*. "Goed!" sprak hij, "daar meldt zich *de andere* bij mij aan! Maar het was nauwelijks nacht geworden, of de secretaris van de kardinaal van Pisa kwam in alle haast KNIGHT aanzeggen: "DON ALARCON is van uw komst onderricht, en de paus verzoekt u dat gij terstond vertrekt." En ternauwernood kon de secretaris hem verlaten hebben, of

GAMBARA meldde zich almede in de grootste ontroering bij hem aan. "Zijn heiligheid dringt er op aan dat gij vertrekt" zei hij; "doch zodra de heilige vader in vrijheid is, zal hij aan het verzoek van uw meester gedachtig zijn." Twee uren later verscheen er twee honderd Spaanse soldaten, die het huis omringden waar KNIGHT zich had verborgen gehouden, en het onderzochten van boven tot onder; doch vruchteloos, de Engelse gezant was verdwenen *(17)*.

(16) Reponed the same saufly, as Gambara shewed unto me. Ibid, p. 17.
(17) I was not passed out of Rome by the space of two hours, ere 200 Spaniards invaded and searched the house. BURNET, Records II, p. 12.

KNIGHT'S veiligheid was de ware beweegreden niet, die CLEMENS aanspoorde om hem zijn vertrek te doen verhaasten. De eigen dag waarop de paus de brieven van de koning van Engeland ontvangen had, tekende hij een verdrag met KAREL V, waarbij hij, paus, onder zekere voorwaarden, in zijn tweevoudig gezag hersteld werd. Ter zelfder tijd drong de kerkvoogd, tot zijn meerdere veiligheid, er bij de Franse generaal LAUTREC op aan, om zijn mars naar Rome te bespoedigen, opdat hij hem uit handen van de keizer mocht bevrijden. CLEMENS, een discipel van MACHIAVELLI, gaf dus de rechterhand aan KAREL, en de linker aan FRANS; en daar hij voor HENDRIK geen hand meer over had, deed hij hem tenminste de stelligste beloften. Elk van de drie vorsten kon op 's pausen vriendschap rekenen, en dat op dezelfde gronden.

De paus ontsnapt.
De 10de December (1527) was de dag op welke de gevangenschap van CLEMENS een einde zou nemen; maar hij wilde liever aan intrigue zijn vrijheid te danken hebben, dan aan 's keizers grootmoedigheid. Hij verschafte zich daarom de kleding van een reizend koopman, en 's avonds vóór de dag op welke hij in vrijheid zou gesteld worden, gelukte het hem in deze vermomming, - daar ook zijn bewaking niet meer zo gestreng geschiedde, - uit het kasteel te ontsnappen; en terwijl hij zich alleen door LOUIS DE GONZAGO op zijn vlucht vergezellen deed, sloeg hij de weg in naar Orvieto.

Onrust van Hendrik.
Terwijl CLEMENS nu al het genoegen smaakte van iemand die zo - even uit de kerker ontkomen is, was HENDRIK aan de vreselijkste gemoedsbeweging ten prooi. Dewijl hij voor CATHARINA geen liefde meer gevoelde, wilde hij zichzelf doen geloven dat hij het slachtoffer was van de eerzucht van zijn vader, een martelaar van plicht, en de gedwongen kampioen voor heiligheid des huwelijks. Elke van zijn bewegingen verried zijn lusteloosheid, en zelfs onder de vrolijkste gesprekken aan het hof kon hij diepe zuchten slaken. Hij had veelvuldige samenkomsten met WOLSEY *(18)*. "Ik stel de rust van mijn ziel boven alles *(19)*" zei hij, "maar ik laat mij ook gelegen zijn aan de rust van mijn koninkrijk. Sinds lange tijd heeft de worm van een grievend naberouw aan mijn geweten geknaagd *(20)*, en ik kan niet dan met onuitsprekelijke smart aan mijn huwelijk denken *(21)*. God heeft, in Zijn toorn, mijn zonen weggenomen, en zo ik in deze onwettige verbintenis blijf volharden, zal Hij mij met nog geduchter kastijdingen bezoeken *(22)*. Mijn enige hoop is op de heilige vader." - WOLSEY antwoordde hem, met een diepe buiging: "Sire, ik verzeker uw majesteit dat ik in deze zaak bedrijvig ben, als of het voor mij het enige middel was om de hemel te verwerven."

(18) Variis crebrisque cum regia majestate habitis sermonibus. BURNET Rec., I, p. 11.
(19) Deumque primo et ante omnia ac animae suae quietem et salutem respiciens. Ibid.

(20) Longo jam tempore intimo suae conscientiae remorsu. Ib.
(21) Ingenti cum molestia cordisque perturbatione. Ib.
(22) Graviusque a Deo supplicium expavescit. Ib., p. 13.

Brief van Wolsey.
En WOLSEY verdubbelde werkelijk zijn pogingen. Hij schreef de 5de December (1527) aan DA CASALE: "Gij moet u, tot elke prijs, een onderhoud verschaffen met de paus. Vermom u, verschijn voor hem als de bediende van deze of gene edelman *(23)*, of als een boodschapper van de hertog van Ferrara. Spaar geen geld; waag er alles aan, zo gij maar een geheim gesprek met zijn heiligheid mocht hebben; tien duizend dukaten zijn te uwer beschikking. Gij moet aan CLEMENS de gemoedsbezwaren van de konings blootleggen, en de noodzakelijkheid om te voorzien in de voortduring van zijn huis, en in het bewaard blijven van de rust van zijn koninkrijk. Gij moet de paus zeggen, dat, om hem in vrijheid te stellen, de koning bereid is de oorlog te verklaren aan de keizer, en zich dus voor het oog van de gehele wereld als een getrouw zoon van de Kerk te betonen."

(23) Mutate habitu et tanquam alicujus minister. Ib.

Een andere brief.
WOLSEY zag duidelijk, dat het noodzakelijk was om de echtscheiding aan CLEMENS te doen voorkomen als een middel, om de zekerheid van het pauselijk gezag te waarborgen. Hierom schreef de kardinaal de 6de December opnieuw aan DA CASALE: "Nacht en dag ben ik mijn gedachten bezig met de tegenwoordige toestand van de Kerk *(24)*, en denk ik over de beste middelen na, om de paus uit de afgrond te redden, waarin hij gestort is. Terwijl ik dit één en ander zo overdacht in een slapeloze nacht....deed zich plotseling een middel aan mij voor. Ik zei tot mijzelf, de koning moet overreed worden om de verdediging van de heilige vader op zich te nemen. Dit was geen gemakkelijke zaak, want zijn majesteit is zeer gehecht aan de keizer *(25)*; echter wilde ik het beproeven. Ik zei de koning dat zijn heiligheid gereed was om hem genoegen te geven; ik verpandde daaronder mijn eer; ik slaagde....Om de paus te redden wil mijn meester zijn schatten, zijn onderdanen, zijn koninkrijk en zelfs zijn leven opofferen *(26)*....Ik bezweer daarom zijn heiligheid, om ook aan *ons* billijk verzoek te beantwoorden."

(24) Diuque ac noctu mente volvens quo facto...State Papers, VII, p. 18.
(25) Adeo tenaciter Caesari adhaerebat. Ibtd.
(26) Usque ad mortem. Ibid., p. 19.

Nooit tevoren waren zulke dringende smeekbede gedaan aan een paus.

IX.

Het gehoor.
De gezanten van de koning van Engeland verscheen in het karakter van behouders van Rome. Dit was ongetwijfeld geen kunstgreep; en WOLSEY beschouwde wellicht de gedachte, welke hij in die slapeloze nacht had gehad, als van de hemel ingegeven. De ijver van zijn zendelingen nam steeds toe. De paus was ternauwernood in vrijheid gesteld, of KNIGHT en DA CASALE vertoonden zich aan de voet van de steile rots, op welke Orvieto gebouwd is, en vroegen om bij CLEMENS VII te worden toegelaten. Niets kon belemmerender zijn voor de

kerkvoogd, dan dit bezoek. Hoe toch kon hij schijnen met Engeland op goede voet te zijn, terwijl Rome en al zijn staten nog in handen waren van de neef van CATHARINA van Arragon? De paus werd dan ook door de komst van de beide afgezanten in geen kleine verlegenheid gebracht. Echter herstelde hij zich. De machtige hand af te wijzen welke Engeland hem toereikte, was niet zonder gevaar; en daar CLEMENS er zich zeer goed op verstond, om een moeielijke onderhandeling tot een gewenste uitkomst te brengen, hernam hij zijn vertrouwen op zijn geslepenheid, en gaf last om HENDRIK'S afgezanten toe te laten.

Bedreigingen. Teleurstelling.

De aanspraak van de gezanten was niet van welsprekendheid ontbloot. "Nooit is de Kerk in een moeilijker toestand geweest," zeiden zij. "De onbegrensde eerzucht van de vorsten, die zich aanmatigen om naar hun eigen welbehagen omtrent geestelijke zaken te beslissen (hiermee werd op KAREL V gedoeld), doet het scheepje van PETRUS aan de rand van een afgrond verkeren. De enige haven welke voor dat scheepje openstaat in de storm, is de gunst van de verheven koning die wij vertegenwoordigen, en die steeds het schild des geloofs is geweest. Maar, helaas! deze koning, het onoverwinnelijk bolwerk van uw heiligheid, is zelf ten prooi aan moeilijkheden, die de uwe bijna evenaren. Zijn geweten wordt door naberouw verscheurd; zijn kroon is zonder erfgenaam; zijn koninkrijk zonder zekerheid; zijn volk opnieuw blootgesteld aan wanordelijkheden zonder einde.....Nee! de gehele christelijke wereld kan aan de gruwelijkste verdeeldheid ten prooi worden.....*(1)* Zodanige zijn de gevolgen van een noodlottige verbintenis, welke God met Zijn ongenoegen heeft getekend".... "Er zijn ook zekere dingen," voegden zij er op zachter toon bij, "waarvan zijn majesteit niet spreken kan in zijn brief.....zekere ongeneeslijke ongesteldheden, aan welke de koningin lijdt, en die de koning nimmer meer vergunnen zullen haar als zijn gemalin te beschouwen *(2)*. Indien uw heiligheid aan deze diep ongelukkige toestand een einde maakt, door dit onwettig huwelijk voor nietig te verklaren, zult gij zijn majesteit door een onverbrekelijke band aan u verbinden. Hulp, rijkdommen, legers, de kroon, ja zelfs het leven - de koning, onze meester, is bereid alles in de dienst van Rome te besteden. Hij strekt zijn hand naar u uit, heiligste vader, ... reik hem ook uw hand; door uw bondgenootschap zal de Kerk gered zijn, en Europa zal daardoor tevens behouden worden."

(1) Discordiae crudelissimae per omnem christianum orbem. State Papers VII, p. 19,

(2) Nonnulla sunt secreta S. D. N. secreto exponenda et non credenda scriptis...ob morbos nonnullos quibus absque remedio regina laborat. Ibid.

Het een voor het andere. Staatskunst.

CLEMENS was in de grootste verlegenheid. Zijn politiek bestond erin om de balans in evenwicht te houden tussen de twee vorsten, en nu werd hij geroepen om zich ter gunste van één van hun te verklaren! Hij begon er berouw over te gevoelen, dat hij HENDRIK'S afgezanten ontvangen had. "Neem mijn toestand in aanmerking," zei hij tot hen, "en bid de koning dat hij wachtte, totdat gunstiger omstandigheden mij vrijheid van handelen laten." - "Wat!" gaf KNIGHT fier ten antwoord, "heeft uw heiligheid dan niet beloofd het verzoek van zijn majesteit te zullen overwegen? Zo gij dan nu aan uw belofte te kort komt, hoe zal ik dan zijn majesteit kunnen doen geloven, dat gij aan die belofte later zult getrouw zijn *(3)*?" DA CASALE dacht nu dat het ogenblik gekomen was, om een beslissende slag te slaan. "Wat kwaad," riep hij uit, "wat onvermijdelijke onheilen zal uw weigering veroorzaken!....De keizer denkt er slechts aan, om de Kerk van haar macht te beroven, en de koning van Engeland alléén heeft gezworen die macht te handhaven." En nu vervolgde hij, zachter en langzamer, en

terwijl hij op ieder woord een nadruk legde: "Wij vrezen dat zijn majesteit, waar hij tot zulk een uiterste wordt gebracht....van twee kwaden het *geringste* zal kiezen *(4)*, en dat hij, steunende op de zuiverheid van zijn bedoelingen, *op zijn eigen gezag* doen zal....wat hij nu zo eerbiedig verzoekt....En wat zouden wij dan aanschouwen?....Ik beef bij de gedachte....Laat uw heiligheid zich niet aan een valse gerustheid overgeven, die u onvermijdelijk in de afgrond slepen zou....Lees alles....merk alles op....raad alles....neem alles in aanmerking *(5)*.... Allerheiligste vader, het geldt hier een vraag van leven of dood." En de toon waarop DA CASALE sprak zei nog meer dan zijn woorden.

(3) Perform the promise once broken. BURNET, Rec. I, p. 23.
(4) Ex duobus malis minus malum eligat. State Papers, VII, p. 20.
(5) Ut non gravetur, cuncta legere, et bene notare. Ibid., p. 18.

CLEMENS besefte dat een stellige weigering hem er aan zou bloot stellen om Engeland te verliezen. Dewijl hij zich tussen HENDRIK en KAREL zag geplaatst als tussen twee vuren, besloot hij tijd te winnen. "Welnu," zei hij tot KNIGHT én DA CASALE, "ik wil doen wat gij mij vraagt; maar ik ben niet goed bekend met de *vormen* welke zodanige dispensatiën vorderen....Ik zal de kardinaal Sanctorum Quatuor over de zaak raadplegen.... en dan zal ik u bericht doen."

KNIGHT en DA CASALE, die CLEMENS VII wensten te voorkomen, wendden zich onmiddellijk tot LORENZO PUCCI, de kardinaal Sanctorum Quatuor, en gaven hem te verstaan, dat hun meester wel zou weten zich erkentelijk te betonen. De kardinaal verzekerde de afgezanten van zijn genegenheid voor HENDRIK VIII, en laatstgenoemden legden hem, in de volheid van hun dankbaarheidsgevoel, de vier documenten voor, welke zij door de paus bekrachtigd wensten. Doch de kardinaal had nauwelijks in het eerste stuk het oog geslagen - het voorstel dat WOLSEY de zaak van de echtscheiding in Engeland beslissen zou - of hij riep uit: "Onmogelijk!...een bul in zulke bewoordingen vervat zou niet slechts zijn heiligheid en de koning met eeuwige schande bedekken, maar ook de kardinaal van York zelf." De gezanten stonden als verpletterd, want WOLSEY had hen bevolen de paus niets anders te vragen dan zijn ondertekening *(6)*. Toen zij zich enigszins hersteld hadden, hernamen zij: "Alles wat wij verlangen is een *voldoende* lastgeving." Van zijn kant schreef de paus een brief aan HENDRIK, waarin hij zorg droeg met veel woorden niets te zeggen *(7)*.

(6) Alia nulla re esset opus, praeterquam ejus Sanctitatis signatura. State Papers, VII, p. 29.
(7) Charissime in Christo fili, etc., 7 Dec. 1527. State Papers VII, p. 27.

De Antichrist.

Onder de vier bewuste documenten waren er twee, waaromtrent KNIGHT en DA CASALE op een dadelijke beslissing aandrongen; het waren de *machtiging* om de echtscheiding uit te spreken, en de *dispensatie*, om een tweede huwelijk aan te gaan. De *dispensatie* zonder gezegde *machtiging* was van gener waarde; dit wist de paus wel: en daarom besloot hij bloot de *dispensatie* te geven. Het was Eveneens als of KAREL aan CLEMENS, tijdens deze zich in de gevangenis bevond had toegestaan om zijn kardinalen te bezoeken, doch hem de vrijheid had ontzegd om het kasteel St. Angelo te verlaten. Wij hebben hier het voorbeeld ervan, hoe een godsdienstig stelsel, als het in een politiek stelsel wordt verkeerd, waar het de *macht* ontbreekt de toevlucht neemt tot *list*. "De *machtiging*" (commission) zei de sluwe MEDICIS tot KNIGHT, "moet ingericht worden overeenkomstig de aan ons hof gebruikelijke stijl; maar

hier is de *dispensatie*." KNIGHT nam het stuk aan. Het was gericht aan HENDRIK VIII en van deze inhoud; "Wij verlenen u volle vrijheid, om in geval uw huwelijk met CATHARINA nietig wordt verklaard *(8)*, een andere vrouw te nemen, mits zij niet geweest zij de vrouw van uw broeder...." Hoe grof werd de Engelsman hier door de Italiaan beet genomen! "Naar mijn zwak oordeel" zei KNIGHT, "zal dit document ons van nut zijn." Verder scheen CLEMENS zijn aandacht geheel te bepalen bij de gezondheid van KNIGHT, en plotseling liet hij de grootste belangstelling dienaangaande blijken. "Het zou goed zijn dat gij uw vertrek verhaast," zei hij hem, "want het is nodig dat gij *op uw gemak* reist. GAMBARA zal u met postrijtuig volgen, en de *machtiging* overbrengen." KNIGHT, die dit voor goede munt opvatte, nam zijn afscheid van de paus; en de kerkvoogd wist zich van DA CASALE en GAMBARA op soortgelijke wijze te ontslaan. Nu haalde hij weer ruimer adem. - Nooit heeft er diplomatie bestaan in Europa, welke Rome, zelfs in zijn zwakste toestand, niet gemakkelijk om de tuin heeft kunnen leiden.

(8) Matrimonium cum Catharina nullum fuisse et esse declarari. HERBERT'S, HENRY VIII, p. 280.

Komediespel.

Het kwam er nu op aan, om ten aanzien van de *machtiging* de gewenste komedie te spelen. Terwijl 's konings afgezanten welgemoed de terugreis aannamen, en rekenden op het document dat volgen zou, drukte de generaal van de Spaanse Observantie gedurig de paus de waarschuwing op het gemoed: "Wacht u wel, dat gij geen stuk afgeeft waarbij de echtscheiding vergund wordt; en vooral, sta niet toe dat deze zaak binnen HENDRIK'S eigen staten word uitgewezen." De kardinalen stelden het stuk op, onder de invloed van DE ANGELIS, en maakten het tot een meesterstuk van onbeduidendheid. Zozeer als *goede* theologie het *hart* veredelt, deelt *slechte* theologie, zo vruchtbaar in spitsvondigheden, het *verstand* een grote mate van geslepenheid mee; en vandaar dat de beroemdste diplomaten dikwijls kerkelijken zijn geweest. - Nu dan de acte was opgemaakt, zond de paus daarvan drie afschriften, te weten één aan KNIGHT, één aan DA CASALE, en één aan GAMBARA. KNIGHT was nabij Bologna, toen de courier hem bereikte. Hij stond als verbluft; doch hij nam nu postpaarden, en keerde ijlings naar Orvieto terug *(9)*. - GAMBARA zette inmiddels de reis, over Frankrijk, naar Engeland voort, met de nutteloze *dispensatie*, welke de paus had verleend, bij zich.

(9) I returned unto Orvieto with post horses. BURNET. Records, I, p. 23.

Gevaar aan alle kanten.

KNIGHT had gemeend meer goede trouw te zullen vinden aan het hof van de paus, dan onder vorsten: en hij was bedrogen geworden. Wat zouden WOLSEY en HENDRIK van zijn dwaze lichtgelovigheid zeggen? - Zijn gekwetste eigenliefde begon hem nu te doen geloven, dat alles wat TYNDALE en LUTHER van het pausdom gezegd hadden waar was. Eerstgenoemde had juist zijn *Gehoorzaamheid van een Christen mens* (Obedience of a Christian Man) en de *Gelijkenis van de Boze Mammon* (Parable of the Wicked Mammon) uitgegeven, waarin hij Rome voorstelde als één van de openbaringen van de Antichrist. "De Antichrist" zo heette het in het laatstvermelde geschrift, "is niet een *persoon* die plotseling onder mirakelen zich vertoont. Hij is veeleer een geestelijk iets, en bestond reeds onder het Oude Testament, en evenzeer in de dagen van CHRISTUS en de Apostelen; en hij bestaat nu ook, en zal (daaraan twijfel ik niet) blijven voortduren tot aan het einde van de wereld. Het ligt in zijn aard, om,

wanneer hij door het Woord van God overwonnen is, zich een tijd lang verborgen te houden, zich te vermommen, en dan weer op te treden met een nieuwe naam en onder een nieuw kleed *(10)*. De Schriftgeleerden en Farizeeën uit het Evangelie zijn ware Antichristen geweest. Pausen, kardinalen en bisschoppen zijn nieuwe *namen*, maar de *zaak* is geheel dezelfde gebleven wat Antichrist betreft. En zo ook *nu*; als *wij* Antichrist overwonnen hebben, *zal hij zich opnieuw veranderen*, en zich voordoen als een engel des lichts. Reeds ziet men *het Beest*, daar het maar al te wel beseft dat het hém gelden moet, brullende en snuivende, nieuwe holen zoeken, waar het zich kan verbergen, en daarbij zich in duizenderlei gedaanten wringen *(11)*." Dit denkbeeld, dat aanvankelijk zeer paradox klonk, vond langzamerhand gereder ingang in de gemoederen. De "Romeinen" gewenden, door hun praktijken, de Engelsen aan de enigszins ruwe persoonsbeschrijvingen, die de hervormers gaven. Engeland zou vele dusdanige lessen ontvangen, en zo trapsgewijze leren, om de wille van zijn eer en zijn welvaart, van Rome zich los te maken. -

(10) To come again with a uew name and new raiment. Preface to the Wicked Mammon. TYND. W. I., p. 80.
(11) Roareth and seeketh new holes to hide bimself. TYNDALE, Doctr. Tr. p. 42, 43.

Handelen maar niets doen.

KNIGHT en DA CASALE kwamen omtrent te gelijkertijd te Orvieto aan. CLEMENS antwoordde hun met zuchten. "Helaas! ik ben ‘s keizers gevangene" sprak hij. "De keizerlijken plunderen elke dag steden en burchten in onze nabijheid *(12)*.....Ellendige die ik ben! Ik heb geen vriend dan de koning, uw meester, en hij is zover weg!....Indien ik dan nu iets deed, dat KAREL kon mishagen, zou ik een verloren man zijn!....Als ik de *machtiging* ondertekende, zou dat hetzelfde zijn, of ik een altijddurende vredebreuk met hem onderschreef." Maar KNIGHT en DA CASALE bepleitten hun zaak zo gelukkig bij de kardinaal Sanctorum Quatuor, en drongen zozeer bij CLEMENS aan, dat de kerkvoogd, zonder medeweten van de spanjaard DE ANGELIS, hun een meer voldoende stuk uitreikte, hoewel dan toch niet zódanig een als WOLSEY wel verlangde. "Met u deze *machtiging* te verlenen," sprak de paus, "geef ik mijn vrijheid, en misschien mijn leven prijs. Ik volg hier de stem van de voorzichtigheid niet op, maar slechts die van de goede vriendschap. Ik vertrouw op de grootmoedigheid van de koning van Engeland; hij is nu meester over mijn toekomstig lot." En daarop begon CLEMENS te wenen *(13)*, en scheen op het punt om flauw te vallen. KNIGHT, die hierbij een ogenblik zijn ergernis vergat, beloofde CLEMENS dat de koning alles doen zou om hem te helpen. - "O!" hernam de paus, "er is een afdoend middel!" - "En welk is dat?" vroegen HENDRIK’S gezanten. - "Eenvoudig dat LAUTREC, die dagelijks zegt dat hij komen zal en toch niet komt, het Franse leger tot voor de poorten van Orvieto brengt," antwoordde CLEMENS; "dan zou ik mij kunnen verontschuldigen, met te zeggen dat de franse generaal mij gedwongen heeft de *machtiging* te ondertekenen *(14)*." - "Niets is gemakkelijker," hernamen de gezanten; "wij zullen zorg dragen zijn aankomst te verhaasten."

(12) The imperialists do daily spoil castles and towns about Rome....they have taken within three days two castles lying within six miles of this. BURNET’S Refor. vol. II. Records, p. 13
(13) Cum suspiriis et lacrymis. BURNET, R., I, p. 21.
(14) And by this colour he would cover the matter. BURNET, R., I, p. 21.

CLEMENS was zelfs nu nog niet op zijn gemak. De veiligheid van de Roomse Kerk bekommerde hem niet minder dan zijn eigen..... KAREL zou de streek kunnen ontdekken, en

het pausdom daarvoor duur laten boeten. Gevaar dreigde aan alle kanten. Terwijl de Engelsen spraken van *onafhankelijkheid*, dreigde immers de keizer met *hervorming*?...De Catholieke vorsten, zeiden de pauselijke raadsheren, zijn in staat, en dat misschien zonder een enkele uitzondering, om de zaak van LUTHER te ondersteunen, ten einde aan een strafbare eerzucht toe te geven *(15)*....De paus dacht hierover na, en terwijl hij zijn woord nu weer introk, beloofde hij, dat hij de *machtiging* zou geven, wanneer LAUTREC onder de muren van Orvieto zou zijn aangekomen. Doch de Engelse gezanten stonden er op, om het document nu dadelijk te ontvangen. Om ook hen te vrede te stellen, werd dan overeengekomen dat de paus het verlangde stuk nu aanstonds geven zou, maar dat hij, zodra het Franse leger zou aangekomen zijn, een ander afschrift daarvan zenden zou, dat de dagtekening zou voeren van de dag, op welke hij LAUTREC voor Orvieto zou hebben zien verschijnen. "Smeek toch de koning dat hij de *machtiging* geheim houde, welke ik u geef *(16)*" zei CLEMENS VII tot KNIGHT; "want mocht hij daarvan dadelijk gebruik maken bij ontvangst ervan, dan ben ik voor altijd bedorven *(17)*." Dus gaf de paus vergunning om te handelen, onder beding dat er niets gedaan zou worden. - KNIGHT nam de 1ste Januari 1528 zijn afscheid. Hij beloofde alles wat de kerkvoogd wenste; en toen, evenals had hij enige nieuwe moeilijkheid gevreesd, vertrok hij nog dezelfde dag. DA CASALE van zijn kant, begaf zich, nadat hij de kardinaal Sanctorum Quatuor een geschenk van 4000 kronen had aangeboden, dat door deze geweigerd was geworde, tot LAUTREC, om hem te verzoeken dat hij de paus *dwingen* zou een document te ondertekenen, dat reeds onderweg was naar Engeland!

(15) Non potest Sua Sanctitas sibi persuadere ipsos principes (ut forte aliqui jactant) assumpturos sectam Lutheranam contra Ecclesiam. State Papers, VII, p. 47.
(16) Beseke your Highness to kepe secret the commission. State Papers, VII, p. 36.
(17) Is fully in your puissance with publishing of the commission to destroye for ever. Ibid.

Doch terwijl de zaak te Rome een helderder aanzien scheen. te bekomen, werd zij te Londen meer ingewikkeld. ‘s Konings voornemen geraakte bekend, en CATHARINA gaf zich aan de levendigste droefheid over. "Ik zal protesteren," zo sprak zij, "tegen de machtiging aan de kardinaal van York verleend. Is hij niet ‘s konings onderdaan, de lage vleier van zijn begeerten? "En CATHARINA was het niet alléén die verzet toonde. Het volk, dat de kardinaal haatte, kon wel niet met genoegen hem bekleed zien met zulke macht. Om deze moeilijkheid te ontwijken, besloot HENDRIK de paus een anderen kardinaal te vragen, die gemachtigd moest zijn om de zaak te Londen, met of zonder WOLSEY, af te doen.

De legaat.

Laatstgenoemde nam in deze maatregel genoegen. Het is zelfs mogelijk dat hij het is geweest, die het denkbeeld had aan de hand gedaan; daar hij er voor vreesde om alléén de verantwoordelijkheid van het tedere onderzoek te dragen. Die overeenkomstig dan schreef hij de 27ste December aan ‘s konings gemachtigden te Rome: "Bewerk de zending van een legaat, en wel van een geschikte, gemakkelijke, *handelbare* legaat....een legaat, die wenst zich de gunst des konings te verwerven *(18)*; CAMPEGGIO bij voorbeeld. En gij moet met alle ernst de kardinaal, die gekozen mocht worden, aansporen, om met spoed te reizen, en tevens hem verzekeren, dat de koning zich onbekrompen jegens hem betonen zal *(19)*."

(18) Eruditus, indifferens, tractabilis, de regia majestate bene merendi cupidus. Ibid., p. 33.
(19) Regia majestas sumptus, labores, atque molestias liberalissime compenset. Ibid. p. 34.

Een ander middel.
KNIGHT kwam de 10de Januari te Asti aan, waar hij brieven vond, die een nieuwe lastgeving inhielden. Dit was een nieuw oponthoud. Het een ogenblik is het de paus die hem terughoudt, en dan weer is het de koning! De arme ziekelijke secretaris van HENDRIK, die zeer gevoelig was voor vermoeienis, en nu alrede moe en uitgeput, ten gevolge van tien moeilijke dagreizen, was thans in een bijzonder slecht humeur. Hij besloot GAMBARA met de twee documenten te laten doorreizen naar Engeland; voorts DA CASALE, die ‘s pausen nabijheid niet verlaten had, op te dragen om CLEMENS de zending van een legaat te verzoeken; en wat hem zelf betrof, naar Turijn te gaan, en daar verdere bevelen af te wachten. - "Zo de koning goedvindt dat ik naar Orvieto terugkeer," zo waren zijn woorden, "zal ik doen zoveel als mijn arm lichaam maar kan uitstaan *(20)*."

(20) I shall do as much as my poor carcase may endure. BURNET, Records, I, 24.

Moeilijke keuze.
Toen DA CASALE te Bologna was aangekomen, drong hij er bij LAUTREC op aan, dat hij met zijn troepen aanrukken en de paus noodzaken zou de acte te ondertekenen, welke GAMBARA reeds overbracht naar Engeland! - Op ontvangst van de nieuwe bevelen keerde hij in alle haast naar Orvieto terug; en de paus geraakte zeer in verlegenheid, toen hij zijn aankomst vernam. Hij had er bezwaar in gevonden om een eenvoudig papier af te geven, dat bestemd was om *geheim* gehouden te worden; en nu werd van hem gevraagd dat hij een prins van de Kerk zenden zou! Was HENDRIK dan nimmer tevreden? - "De zending welke gij verlangt zou vol gevaren zijn," gaf hij ten antwoord; "maar wij hebben een ander middel bedacht, dat alléén geschikt is om aan deze zaak een einde te maken." - "Wacht u wel, te zeggen dat ik er uw aandacht op gevestigd heb," vervolgde de paus, op geheimzinnige toon," maar zeg dat het u aan de hand werd gedaan door de kardinaal Sanctorum Quatuor en door SIMONETTA." DA CASALE was geheel opmerkzaamheid. "Er is geen doctor in de wereld, die beter in deze aangelegenheid beslissen kan, en over de bijzondere omstandigheden dienaangaande oordelen, dan de koning zelf *(21)*. Zo hij daarom oprecht gelooft, dat CATHARINA met der daad zijns broeders vrouw is geworden, laat hem dan de kardinaal van York machtigen om de echtscheiding uit te spreken, en laat hem zonder enige verdere omstandigheid een andere vrouw nemen *(22)*. Hij kan dan later de bekrachtiging vragen van het consistorie. Indien de zaak op deze wijze behandeld wordt, wil ik het overige op mij nemen." - "Maar," sprak DA CASALE, die enigszins ontevreden was over deze nieuwe kunstgreep, "ik moet mijn zending volbrengen, en de koning verlangt een legaat." - "En wie zal ik zenden?" vroeg CLEMENS. "DA MONTE? Maar die kan zich niet bewegen. DE CAESIS? Maar die is te Napels. ARA COELI? Maar die heeft de jicht. PICCOMILINI? Maar die is van de keizerlijke partij..... CAMPEGGIO zou het best zijn; doch die is te Rome, waar hij mijn plaats vervult, en van waar hij zich niet kan verwijderen, zonder gevaar voor de Kerk."....En toen liet hij er met enige ontroering op volgen: "Ik werp mij in de armen van zijn majesteit. De keizer zal nimmer vergeven wat ik doe. Zo hij ervan hoort, zal hij mij voor zijn *concilie* roepen, en mij zal geen rust gelaten worden, voor hij mij van mijn troon, ja van mijn leven zal beroofd hebben *(23)*."

(21) Nullus doctor in mundo est, qui de hac re meus decernere possit quam ipse rex. BURNET, Rec., I, 25.
(22) Aliam uxorem ducat. Ibid.
(23) Vocabit eum ad concilium, vel nihil aliud quaeret, nisi ut eum omni statu et vita privet. Ibid., p.

DA CASALE toefde niet om de uitslag van de conferentie te schrijven naar Londen. Daar CLEMENS buiten staat was de knoop te ontwarren, verzocht hij HENDRIK nu hem maar door te hakken. En zal deze vorst aarzelen zulk een gemakkelijk middel aan te wenden, daar de paus (CLEMENS had het zelf verzekerd) gezind was om alles goed te keuren? -
Hier eindigt HENDRIK'S eerste veldtocht op het pauselijk grondgebied. Wij zullen thans de gevolgen zien van zoveel pogingen.

X.

Teleurstelling.
Nooit was er wel groter teleurstelling, dan die welke HENDRIK en WOLSEY ondervonden, bij de aankomst van GAMBARA met de machtiging. De koning was vergramd, en de kardinaal ergerde zich diep. Wat CLEMENS noemde de *opoffering van zijn leven* was met der daad slechts een blad papier, bloot geschikt om in het vuur geworpen te worden. "Deze *machtiging* is van gener waarde," zei WOLSEY *(1)*. - "En ook, om er uitvoering aan te geven, moeten wij wachten tot de keizerlijke Italië verlaten hebben!" voegde HENDRIK er bij. "De paus stelt ons uit *ad calendas graecas*." "Zijn heiligheid," zo merkte de kardinaal aan, "verbindt zich niet om de echtscheiding te bekrachtigen; en de koningin zal daarom van onze beslissing in beroep komen." - "En al had ook de paus zich verbonden," hernam de koning, "zou het voldoende zijn dat de keizer hem een vriendelijk gezicht toonde, om hem te doen herroepen wat hij beloofd had." "Het is al te maal misleiding en bespotting," zo oordeelden beiden, de koning en de minister, ten slotte.

(1) Nullius sit roboris vel effectus. State Papers, VII, p. 50.

Oorlog aan de keizer.
Wat moest er nu gedaan worden? De enige weg om ons van CLEMENS te verzekeren - dacht WOLSEY - is dat wij van KAREL geheel los geraken. Het is ook tijd dat zijn trots vernederd worde. En nu verklaarden werkelijk, de 21ste Januari 1528, Frankrijk en Engeland de oorlog aan de keizer. Toen KAREL hiervan bericht kreeg, sprak hij: "Ik ken de hand, die de fakkel des oorlogs in het midden van Europa heeft geworpen. Mijn misdaad is, dat ik de kardinaal van York niet op de troon van St. PIETER heb geplaatst."

Oog om oog en tand voor tand.
Een blote oorlogsverklaring was niet genoeg voor WOLSEY. De bisschop van Bayonne, ambassadeur van Frankrijk, fluisterde hem op zekere dag in het oor, toen hij hem in enigszins opgewonden toestand vond *(2)*: "In vorige tijden hebben de pausen keizers afgezet voor geringere vergrijpen." De afzetting van KAREL zou de koning van Frankrijk van een lastige mededinger bevrijd hebben; maar DU BELLAY, die bevreesd was om in zo koene onderneming het eerste woord te spreken, gaf het denkbeeld de kardinaal slechts aan de hand. WOLSEY peinsde er over na. Zulk een gedachte was hem nog nooit voor de geest gekomen. En nu nam hij de ambassadeur ter zijde, aan een raam, en zwoer hem daar *fors en ferm* (bien étroit), zegt DU BELLAY, dat hij met vreugde al zijn invloed gebruiken zou, om te bewerken dat KAREL door de paus werd afgezet. "Niemand kan beter dan gij CLEMENS ertoe brengen," hernam de bisschop. - "Ik zal alles doen wat ik vermag," antwoordde WOLSEY, en hiermee gingen de beide priesters van elkaar. Dit trotse denkbeeld bleef de kardinaal nu

immer voor de geest zweven. KAREL had hem van de tiara beroofd; hij wilde vergelding oefenen, door KAREL van zijn kroon te beroven. *Oog om oog en tand voor tand*. STAFFILEO, deken der Rota, bevond zich toen te Londen; en dewijl hij nog altijd gloeide van verontwaardiging, tegen de bewerker van de plundering van Rome, nam hij het denkbeeld, - dat WOLSEY hem meedeelde, - welgevallig op; en ook de gezant van ZAPOLRA, verkozen koning van Hongarije, ondersteunde het ontwerp. Maar de koningen van Frankrijk en van Engeland waren niet zo gemakkelijk te overreden, om de koninklijke tronen ter beschikking te stellen van de priesters. Het schijnt niettemin dat de paus over de zaak is gepolst geworden; en bijaldien de keizer in Italië de neerlaag had gekregen, zou waarschijnlijk de bul wel tegen hem zijn afgekondigd. Zijn *zwaard* bewaarde zijn *kroon*, en de aanslag van de twee bisschoppen mislukte.

(2) DU BELLAY aan FRANS I. LE GRAND, Preuves, p. 64.

Nieuw gezantschap.
‘s Konings raadslieden begonnen dan naar minder heldhaftige middelen om te zien. "Wij moeten de zaak te *Rome* voortzetten," spraken sommigen. - "Nee," zeiden anderen, "*in Engeland*. De paus is te bevreesd voor de keizer, om zelf de echtscheiding te durven uitspreken." - "Zo de paus de keizer meer vreest dan de koning van Engeland," riep de fiere TUDOR uit, "zullen wij wel middel vinden om hem gerust te stellen *(3)*." Dus sloeg HENDRIK, bij de eerste tegenkanting reeds, de hand aan het zwaard, en dreigde hij al aanstonds de banden te verscheuren, die zijn koninkrijk hechtten aan de troon van de Italiaanse opperbisschop.

(3) Find some other way to set him at ease. BURNET, Ref., I, p. 50.

"Ik heb het gevonden!" sprak WOLSEY ten laatste; "wij moeten de beide denkbeelden verenigen - de zaak onderzoeken *te Londen*, en te gelijkertijd de kerkvoogd binden *te Rome*." En nu bracht de behendige kardinaal het concept van een bul te voorschijn, bij welke de paus, terwijl hij twee legaten met de vereiste machtiging bekleedde, verklaren zou dat de handelingen van deze legaten een onverbrekelijke kracht zouden hebben, in weerwil van alle tegengestelde besluiten, die later van zijn onfeilbaar gezag mochten uitgaan *(4)*. Er werd dan tot een nieuwe zending besloten, om dit koene plan, zo mogelijk, ter uitvoering te brengen.

(4) Non obstantibus quibuscumque decretis, etc. Ibid., p. 31.

WOLSEY had zich aan de gedragingen van KNIGHT en zijn medegezanten zeer geërgerd, en verlangde daarom nu mannen van een andere stempel. Hij sloeg dan het oog op zijn eigen secretaris, STEPHEN GARDINER, die een werkzaam man was, van een vlugge geest, buigzaam en sluw, geleerd in het kanonieke recht, zeer verlangende om zich ‘s konings gunst te verwerven, en vooral ook een goed "Romein," wat te Rome zeker een aanbeveling was. GARDINER was in het klein het levende beeld van zijn meester: en daarom noemde de kardinaal hem wel eens *de helft van mijzelf (5)*. EDWARD FOX, de groot aalmoesenier, werd hem toegevoegd. Deze was een gematigd, invloedrijk man; een bijzondere vriend van HENDRIK, en een ijverig voorstander van de echtscheiding. Fox werd in de lastbrief eerst genoemd; maar er werd echter overeengekomen, dat GARDIDER het eigenlijke hoofd van de zending wezen zou. "Herhaal het zonder ophouden" zei WOLSEY hun, "dat zijn majesteit niet anders *kan* dan zich scheiden van de koningin. Tast een ieder in zijn zwakke zijde aan.

Betuig aan de paus, dat de koning belooft hem tegen de keizer te verdedigen; en zegt de kardinalen, dat hun diensten edelmoedig zullen beloond worden *(6)*. En zo dit alles niet voldoende is, laat dan de kracht van uw woorden zodanig zijn, dat daardoor een heilzame vrees in het, gemoed van de kerkvoogd worde teweeggebracht."

(5) Mei dimidium. BURNET: Rec., I, p. 27.
(6) Money to present the cardinals. STRYPE, Memor. I, p. 137.

Orvieto. Armelijke toestand.

FOX en GARDINER kwamen, nadat zij te Parijs (23 Februari) door FRANS I met alle heusheid waren ontvangen geworden, de 20ste Maart te Orvieto aan: na vele gevaren te hebben uitgestaan, en terwijl hun kleding op reis derwijze in wanorde was geraakt, dat niemand hen voor afgezanten van HENDRIK VIII zou gehouden hebben. "Welk een stad!" zeiden zij, toen zij de straten doorgingen; "hoe bouwvallig en ellendig! Men geeft er terecht de naam aan van Orvieto (*urbs vetus*)!" De toestand van de stad gaf hun geen groot denkbeeld van de staat des pausdoms, en zij oordeelden dat zij met een paus, die zo armelijk gehuisvest was, gemakkelijke onderhandelingen zouden hebben. "Ik bied u mijn huis, mijn kamer en mijn eigen bed aan," sprak DA CASALE, tot wie zij zich begeven hadden; en toen zij enige bedenkingen maakten, voegde hij er bij; "Het is onmogelijk u elders onder dak te helpen; en ik ben zelfs genoodzaakt geweest, om datgene wat ik voor uw ontvangst nodig had te lenen *(7)*." DA CASALE drong nu bij hen aan, dat zij van kleren zouden verwisselen, daar zij druipend nat waren, zo als zij hier voor hem stonden: want zij hadden weinige uren tevoren, op hun ezels gezeten, nog de overtocht van een rivier gemaakt. Doch hun antwoord was, dat aangezien zij per post hadden moeten reizen, zij geen kleren ter verwisseling hadden kunnen meenemen. "Helaas!" sprak DA CASALE, "wat zullen wij dan doen? Er zijn weinig mensen te Orvieto die meer dan één stel kleren hebben *(8)*; ook is in de winkels geen laken te koop. Deze stad is een ware gevangenis. Men zegt dat de paus hier in vrijheid is.....Een schone vrijheid waarlijk! Gebrek, onzuivere lucht, ellendige huisvesting, en duizend andere ongeriefelijkheden belemmeren de heilige vader hier meer, dan tijdens hij gevangen was op het kasteel St. Angelo. Daarom heeft hij mij onlangs ook gezegd, dat het beter was te Rome gevangen te zijn, dan in vrijheid hier *(9)*."

(7) Borrowing of divers men so much as might furnish three beds. STRYPE, I, p. 139.
(8) Few of them had more garments than one. STRYPE, I, p. 139.
(9) It were better to be in captivity at Rome, thenne here at liberty State Papers, VII. p. 63.

De audientie.

Binnen twee dagen wisten HENDRIK'S gezanten zich echter enige nieuwe kleding te verschaffen; en daar zij nu in een, staat waren dat zij zich vertonen konden, werden zij op maandag de 22ste Maart, (1528) 's middags na de eten tot een audientie toegelaten.
DA CASALE bracht hen aan een oud gebouw, dat schier in puinhopen lag. "Hier woont zijn heiligheid" zei hij. Zij zagen elkaar met verbazing aan; en terwijl zij zich een weg baanden door het rondom verspreide puin, gingen zij drie vertrekken door, waarvan de zolderingen aan stuk waren, wier ramen geen gordijnen hadden, en in welke dertig personen "lomp en onbehouwen" tegen de kale muren stonden, als moesten zij voor meubelen dienen *(10)*." Dit was het hof van de paus.

(10) Thirty persons *riff - raff* and others standing in the chambers for a garnishement.

STRYPE, I, p. 139.

Het koninklijk Boek.

Ten laatste hadden de ambassadeurs de kamer van de kerkvoogd bereikt, en overhandigden hem nu de brieven van HENDRIK. "Uw heiligheid," sprak GARDINER, "heeft de goedheid gehad, om bij de toezending van de dispensatie de koning de toezegging te doen, dat bijaldien dit stuk niet voldoende mocht zijn, gij volgaarne een beter zoudt geven. Deze gunst is het, welke de koning nu verzoekt." De paus trachtte in zijn verlegenheid een weigering te verzachten. "Ik ben onderricht," zei hij, "dat de koning in deze zaak eigenlijk gedreven wordt door een verborgene neiging, en dat de dame welke hij zijn liefde schonk, ver is van van zijn waardig te zijn." GARDINER gaf hierop fier ten antwoord: "De koning verlangt zeer zeker om nà de echtscheiding wederom te huwen, opdat hij een erfgenaam moge hebben voor zijn kroon; maar de vrouw welke hij zich voorstelt tot gemalin te kiezen, wordt door de edelste gevoelens bezield. De kardinaal van York en geheel Engeland doen hulde aan haar deugden *(11)*." De paus scheen overtuigd. "Daarenboven," ging GARDINER voort, "de koning heeft een boek geschreven over de beweegredenen van zijn echtscheiding." - "Welnu, kom morgen bij mij, en lees het mij voor," hernam CLEMENS.

(11) The cardinal's judgement as to the good qualities of the gentlewoman. STRYPE, I, p. 141.

De volgende dag waren HENDRIK'S afgezanten nauwelijks voor CLEMENS verscheen, of hij nam het bewuste boek in handen, bladerde het door, (waarbij hij in de kamer op en neer ging) en terwijl hij toen op een lange bank ging zitten, die met oud tapijtgoed bekleed was, - "geen twintig stuivers waard" zegt een geschiedschrijver - begon hij het boek hardop te lezen. Hij telde het aantal bewijsgronden overluid op, maakte bedenkingen, evenals of HENDRIK ware tegenwoordig geweest, en liet die op elkaar volgen, zonder voor een antwoord tijd te geven. "De huwelijken die in LEVITICUS verboden werden," zei hij op korte, levendige toon," worden toegestaan in DEUTERONOMIUM; en daar DEUTERONOMIUM achter LEVITICUS komt, zijn wij aan DEUTERONOMIUM gehouden. - De eer van CATHARINA en de keizer is er mee gemoeid, en de echtscheiding zou tot een vreselijke oorlog aanleiding geven *(12)*." De paus ging steeds met spreken voort; en zo vaak de Engelsen poogde te antwoorden, wenkte hij hen dat zij zwijgen zouden, en las dan weer in het boek van HENDRIK. "Het is een voortreffelijk boek," zei hij echter, op hoffelijke toon, toen hij aan het eind was gekomen; "ik zal het houden, om het op mijn gemak nog eens over te lezen." Wanneer nu GARDINER hem een ontwerp aanbood van de machtiging, welke HENDRIK verlangde, gaf CLEMENS ten antwoord: "Het is te laat om er nu nog kennis van te nemen; doch geef het mij hier." - "Maar wij hebben haast" voegde GARDINER er bij. - "Ja, ja, dat weet ik," zei de paus. Hij bedoelde niets anders dan de zaak op de lange baan te schuiven.

(12) Quis praestabit ne hoc divortium magni alicujus belli causam praebeat. SANDERUS, p. 26.

Verschil en geen verschil.

De 28ste Maart werden de gezanten binnengeleid in de kamer waar de paus sliep. De kardinalen Sanctorum Quatuor en DE MONTE, zowel als SIMONETTA, raadsheer van de Rota, bevonden zich bij hem. Er waren stoelen in een halve cirkel geplaatst. "Gaat zitten," sprak CLEMENS, die in het midden bleef staan *(13)*. "Welnu, meester GARDINER,"

vervolgde hij, "zeg mij nu wat gij verlangt." - "Er is tussen ons geen verschil, dan alleen wat betreft de *tijd*" was het antwoord. "Gij hebt beloofd de echtscheiding te zullen bekrachtigen, zodra zij zou zijn uitgesproken; en wij verlangen van u om *van tevoren* te doen, wat gij *naderhand* doen wilt. Wat recht is de een dag, moet ook de andere dag recht zijn." En met verheffing van stem liet de Engelsman er op volgen: "Indien zijn majesteit ziet dat hem geen grotere eerbied wordt betoond dan aan een gewoon man *(14)*, zal hij tot een *hulpmiddel* de toevlucht nemen, dat ik niet noemen zal, maar dat niet missen kan in zijn uitwerking."

(13) In medio semicirculi. STRYPETRUS Records, I, p. 81.
(14) Promiscuae plebis. Ibid, p, 82.

Uitvluchten.
De paus en zijn raadsheren zagen elkaar stilzwijgend aan *(15)*; zij hadden GARDINER begrepen. En deze, nog temeer aangevuurd door de indruk die hij zag dat zijn woorden gemaakt hadden, voegde er op besliste toon bij: "Wij hebben onze lastbrief, en zijn besloten ons daaraan te houden." - "Ik ben bereid om alles te doen wat met mijn eer is overeen te brengen," zei CLEMENS ongerust. - "Wat uw eer u niet veroorloven zou toe te staan," hernam de trotse ambassadeur, "zou de eer van de koning, mijn meester hem niet toelaten te vragen." - De taal van GARDINER werd met ieder ogenblik gebiedender. "Goed," sprak CLEMENS, die tot het uiterste was gebracht, "ik zal doen wat de koning verlangt; en bijaldien de keizer er vertoornd over wordt kan ik het niet helpen." De samenkomst, die met een storm begonnen was, eindigde dan toch met een flikkering van zonneschijn.

(15) Every man looked on other and so stayed. Ibid.

Maar deze heldere flikkering verdween al spoedig. CLEMENS, die zich verbeeldde in HENDRIK een HANNIBAL te zien, die met Rome in oorlog was, wenste alleen maar tijd te winnen, en de *Fabius Cunctator* te spelen." *Bis dat qui cito dat (16)*" zei GARDINER scherp, die deze kunstgreep bemerkte. - "Het is een rechtsvraag" sprak de paus, "en daar ik in deze zaken zeer onkundig ben, moet ik de doctoren van het kanonieke recht de nodige tijd laten, om alles wèl te onderzoeken." - "Door zijn vertragen heeft FABIUS MAXIMUS Rome gered," hernam GARDINER, "maar gij zult het door uw vertragen ten val brengen *(17)*, - "Helaas!" riep de paus uit, "als ik openlijk zeg dat de koning gelijk heeft, zal ik kort en goed naar mijn gevangenis terug hebben te keren *(18)*." - "Als het de waarheid geldt," zei de gezant, "wat betekenen dan de meningen van de mensen?" GARDINER sprak dit woord hier zeer gemakkelijk uit, maar CLEMENS dacht evenwel dat het kasteel St. Angelo ook nog enig gewicht legde in de schaal. "Gij moogt verzekerd zijn dat ik alles zal doen ten beste," antwoordde de nieuwere FABIUS. En met deze betuiging nam de samenkomst een einde.

(16) Hij die spoedig geeft, geeft dubbel.
(17) In Fabio Maximo qui rem Romanam cunctando restituit. STRYPE, p. 90
(18) Materia novae captivitatis. Ibid, p. 86.

Uitvluchten. Nieuwe audientie. De sleutel ontbreekt.
Van zulke aard waren de worstelingen van Engeland met het pausdom - worstelingen, die in een volstrekte afscheuring zouden eindigen. GARDINER wist dat hij met een geslepen tegenstander te doen had; en daar hij te verstandig was, om zich hier aan gramschap over te geven, besloot hij met bedaard overleg de kerkvoogd slechts vrees aan te jagen, gelijk dat in

zijn lastbrief lag. - Op Vrijdag vóór Palmzondag werd hij in ‘s pausen kabinet toegelaten. Hij vond daar CLEMENS, in gezelschap van DE MONTE, Sanctorum Quatuor, SIMONETTA, STAFFIELO, PAUL, auditeur van de Rota, en GAMBARA. "Het is onmogelijk," zeiden de kardinalen, "een decretale machtiging te verlenen, waarbij de paus zich *de jure* ter gunste van de echtscheiding verklaart, met een belofte om die *de facto* te bekrachtigen." GARDINER drong daarop echter aan; doch geen overreding, zachte woorden noch dreigende woorden *(19)*, konden de kerkvoogd bewegen. De gezant oordeelde dat nu het ogenblik gekomen was, om van zijn zwaar geschut gebruik te maken." O gij verdorven geslacht," sprak hij tot ‘s pausen ministers, "in stede van onschuldig te zijn als duiven, zijt gij zo vol arglistigheid en boosheid als slangen; gij belooft alles en doet niets *(20)*. Engeland zal ertoe gebracht worden om te geloven, dat God u de sleutel van de kennis ontnomen heeft, en dat de wetten van de pausen, die voor de pausen zelf dubbelzinnig zijn, slechts geschikt zijn om in het vuur geworpen te worden *(21)*. De koning heeft tot dusverre zijn volk bedwongen, dat met weerzin het juk van Rome draagt; maar nu zal hij dat volk de ruime teugel laten." Een langdurige en doodse stilte volgde. En nu trad de Engelsman, terwijl hij plotseling van toon veranderde, bedaard op CLEMENS toe, die van zijn stoel was opgestaan, en bezwoer hem met zachte stem, om nauwlettend te overwegen wat de rechtvaardigheid van hem vorderde. "Ach," hernam CLEMENS, "ik herhaal het u, ik ben onkundig in deze zaken. Volgens de regelen van het kanonieke recht *heeft de paus alle wetten geschreven op de tafelen van zijn hart (22)*, maar ongelukkig heeft God mij de sleutel niet verleend, om ze te openen." Daar hij met stilzwijgen zich niet redden kon, blies CLEMENS hier de aftocht, onder bedekking van een *bon mot*, en ontzag zich niet om daarmee onbedachtzaam de veroordeling van het pausdom uit te spreken. Zo *hij* de gewichtige sleutel niet ontvangen had, was er geen reden om aan te nemen dat *andere* pausen die ooit bezeten hadden. - De volgende dag vond hij weer een nieuwe uitvlucht; want toen de gezanten hem betuigden, dat de koning de zaak zou doorzetten zonder hem, zuchtte hij, bracht zijn zakdoek voor de dag, en zei, terwijl hij zich de ogen afveegde *(23)*: "Ik wenste wel van God dat de zaak reeds een einde had!" CLEMENS maakte hier van tranen als van een politiek hulpmiddel gebruik.

(19) No persuasion ne dulce ne poynante. Ibid, p. 114.
(20) Pleni omni dolo et versatione et dissimulatione. Verbis omnia pollicentur, reipsa nihil praestant. Ib. p. 98.
(21) Digna esse quae mandentur flammis pontificia jura. Ibid.
(22) Pontifex habet omnia jura in *scrinio pectoris*. Ibid. p. 99.
(23) Sighed and wyped his eyes. Ibid. p. 100.

Kunstgrepen. Goed - en afkeuring.

"Wij zullen de *decretale* machtiging niet verkrijgen" (die waarbij de echtscheiding werd uitgesproken) zeiden Fox en GARDINER nu tot elkaar, "en zij is ook niet volstrekt nodig. Laat ons de *algemene* lastgeving vragen (waarbij de legaten gemachtigd werden de scheiding uit te spreken) en een belofte trachten te verkrijgen, die de plaats zal kunnen vervullen van de acte welke ons geweigerd wordt." CLEMENS, die gereed was om alle mogelijke beloften te doen, zwoer dat hij de uitspraak van de legaten zonder uitstel bekrachtigen zou. FOX en GARDINER boden alstoen aan SIMONETTA het ontwerp aan van de verlangde acte. De deken gaf dit ontwerp, nadat hij het gelezen had, aan de gezanten terug, met de woorden: "Het is zeer goed, geloof ik, het *slot* uitgenomen *(24)*; laat het nu ook aan Sanctorum Quatuor zien." De volgende morgen begaven zij zich dan met het ontwerp ook tot genoemde kardinaal. "Sinds wanneer is het gewoonte geworden, dat de zieke het geneesmiddel voorschrijft?" vroeg

hij. "Ik heb altijd gedacht dat dit de zaak was van de geneesheer." - "Niemand kent de kwaal zo goed als de lijder," antwoordde GARDINER; "en de kwaal kan van zulke aard zijn, dat de doctor geen geneesmiddel voorschrijven kan, zonder de mening van de lijder gehoord te hebben." Sanctorum Quatuor las daarop het opstel, en gaf het terug met de opmerking: "Het is niet kwaad, het *begin* uitgenomen *(25)*. Laat nu ook DE MONTE en de verdere raadsheren het ontwerp zien." DE MONTE en laatstgenoemden nu konden zich evenmin met het begin, als met het middengedeelte of het slot verenigen. "Wij zullen deze avond om u zenden," zei DE MONTE.

(24) The matter was good, saving in the *latter end*. Ibid. p. 102.
(25) The *beginning* pleased him not. Ibid. p. 103.

Rondborstige taal.
Nadat drie of vier dagen verlopen waren, hadden HENDRIK'S gezanten opnieuw een gehoor bij de paus, die hun nu het ontwerp zien liet, gelijk het door zijn raadsheren was gewijzigd. Toen GARDINER daarin verschillende bijvoegingen, bekortingen en veranderingen opmerkte, wierp hij het stuk met verachting van zich, en zei koel: "Uw heiligheid misleidt ons; en gij hebt deze mannen gekozen, om de werktuigen van u dubbelhartigheid te zijn." CLEMENS zond in zijn verlegenheid om SIMONETTA; en na een warme discussie *(26)* verlieten de gezanten de paus, ontevredener dan ooit, om een uur in de morgen.

(26) Incalescente disputatione. Ibid, p. 104.

De nacht brengt wijsheid aan. "Ik wens alleen twee kleine woordjes in de machtiging bijgevoegd te zien," zei GARDINER de volgende morgen tot CLEMENS en SIMONETTA. De paus verzocht nu SIMONETTA om er de kardinalen aanstonds over te gaan spreken: maar laatstgenoemden zonden een boodschap dat zij aan tafel zaten; en dus werd de zaak tot de andere dag uitgesteld.

Toestand van Italië.
Toen GARDINER van deze zo geheel epicuristische verontschuldiging hoorde, begreep hij dat het tijd was om een beslissende slag te slaan. Een nieuw treurspel begon *(27)*. "Wij zijn bedrogen," riep hij uit; "gij drijft de spot met ons. Dit is de weg niet om de gunst van vorsten te verwerven. Water onder de wijn gemengd bederft hem *(28)*; en zo maken ook uw veranderingen ons document van geen waarde. Die domme en achterdochtige priesters hebben ons opstel letter voor letter gespeld, als of er onder elk woord een giftige schorpioen verborgen ware *(29)*." - "Gij hebt ons naar Italië doen komen," zei hij tot STAFFILEO en GAMBARA, "als valken die de vogelaar aanlokt, door hem een stuk vlees voor te houden *(30)*; en nu wij hier zijn is het lokaas verdwenen, en in plaats van ons te geven wat wij zochten, poogt gij ons door zoet sirenengezang in slaap te wiegen *(31)*." Daarop wendde de Engelse gezant zich weer tot CLEMENS, en voegde er bij: "Uw heiligheid zal dit te verantwoorden hebben." De paus zuchtte en wiste zijn tranen af. "Het is Gods welbehagen geweest," zo ging GARDINER voort, en zijn toon werd ieder ogenblik dreigender, "dat wij met eigen ogen zien zouden hoe het met de lieden hier geschapen staat. Het is tijd dat er een einde aan kome. HENDRIK is geen gewoon vorst; - bedenk dat gij de *Verdediger des Geloofs* beledigt.....Gij zult de gunst verliezen van de enige monarch die u beschermt; en de apostolische Stoel, die toch reeds aan het waggelen is, zal tot stof vergaan en geheel te niet worden, onder de levendige toejuiching van de ganse Christenheid."

(27) Here began a new tragedy. Ibid. p. 105.
(28) Vinum conspurcat infusa aqua. Ibid.
(29) Putantes sub omni verbo latere scorpionem, Ibid.
(30) Praetendere pugno carnem. Ibid.
(31) Dulcibus sirenum vocibus incantare. Ibid.

De paus in onrust.

GARDINER zweeg. De paus was getroffen. De toestand van Italië scheen maar al te zeer de donkere voorspellingen van de afgezant van HENDRIK VIII te bevestigen. De keizerlijke troepen, waaronder LAUTREC schrik had gebracht en die door hem vervolgd werden hadden Rome verlaten en waren teruggetrokken op Napels. De franse generaal volgde het beklagelijke leger van KAREL V, welks gelederen door de pest en door ongebondenheid schrikbarend gedund waren, op de voet. DORIA had, aan het hoofd van zijn galeien, de Spaanse vloot vernield. Gaeta en Napels alléén waren de keizerlijken nog overgebleven; en LAUTREC, die laatstgenoemde stad belegerd hield, schreef de 26ste Augustus aan HENDRIK dat alles spoedig zou gedaan zijn. De angstvallige CLEMENS VII had al deze gebeurtenissen nauwlettend gadegeslagen. En daarom had ook GARDINER nauwelijks op het gevaar gewezen dat de pauselijke Stoel bedreigde, of CLEMENS werd bleek van schrik, stond van zijn zitplaats op, strekte de armen in vertwijfeling uit: evenals had hij een ondier willen afweren dat gereed stond hem te verslinden, en riep uit; "Schrijf, schrijf! Zet erin wat gij maar belieft!" - Terwijl hij zo sprak stapte hij driftig heen en weer in de kamer, hief de handen ten hemel en zuchtte diep; en FOX en GARDINER, die roerloos staan bleven, zagen dit onverwacht toneel zwijgend aan. Een stormwind scheen de diepte van de afgrond te beroeren, en de gezanten wachtten totdat die stormwind zou bedaard zijn. Eindelijk herstelde CLEMENS zich weer *(32)*, maakte enige nietige verontschuldigingen, en liet HENDRIK'S ministers gaan. Het was één uur na middernacht.

(32) Compositis affectibus, Ibid. p 106.

Het was noch zedelijkheid, noch godsdienst, noch zelfs de wetten van de Kerk welke CLEMENS er toe leidden om de echtscheiding te weigeren; eerzucht en vrees waren zijn enige drijfveren. Hij zou verlangd hebben, dat HENDRIK eerst de keizer gedwongen had hem zijn grondgebied terug te geven. En de koning van Engeland, die zichzelf buiten staat gevoelde om de paus tegen KAREL te beschermen, vorderde nochtans dat de arme kerkvoogd iets doen zou, waardoor hij zich 's keizers gramschap moest berokkenen! CLEMENS plukte de vruchten van het noodlottige stelsel, wat de Kerk van JEZUS CHRISTUS had verkeerd in een armhartig samenstel van politiek en van sluwheid.

De volmacht.

De volgende dag, toen het onweer volkomen bedaard was *(33)*, werd de volmacht door Sanctorum Quatuor verbeterd. Het stuk werd toen ondertekend, ter bekrachtiging van een loden zegel, aan een draad afhangende, voorzien, en daarop ter hand gesteld aan GARDINER, die het alstoen las. De bul was gericht aan WOLSEY, en "machtigde hem, om in geval hij van de nietigheid van HENDRIK'S huwelijk mocht overtuigd worden, naar rechtsvorm het vonnis van de echtscheiding uit te spreken, maar zonder daarvan gerucht te maken, en zonder vertoon van een rechterlijke uitwijzing van de zaak *(34)*." En hierbij kon hij een Engelse bisschop te zijner keuze tot zijn medegemachtigde nemen. - "Alles wat *wij* kunnen doen kunt *gij* doen"

zei de paus. "Wij twijfelen zeer," sprak de moeilijk voldane GARDINER, nadat hij de bul gelezen had, "of deze lastbrief, zonder de clausulen betreffende de *bekrachtiging* en *herroeping*, zijn majesteit zal voldoen; maar wij zullen alles doen wat in ons vermogen is, om de koning tot het aannemen van het document te bewegen." - "Vóór alle dingen, spreek er geen woord van dat wij het zo onees zijn geweest" zei de paus. Maar GARDINER, als een wijs diplomaat, verzuimde met dat al niet elke bijzonderheid, in cijferschrift, in de brieven op te nemen; uit welke wij die op onze beurt hebben geput. "Zeg de koning," ging de kerkvoogd voort, "dat deze machtiging van mijn zijde feitelijk een oorlogsverklaring is tegen de keizer, en dat ik mij dan ook nu stel onder de bescherming van zijn majesteit." De groot aalmoesenier van Engeland ging nu met het gewichtige document op reis naar Londen.

(33) The divers tempests passed over. STRYPE, Records I, p. 106.
(34) Sine strepitu et figura judicii sententiam divortii judicialiter proferendam. RYMER, Foedera, VI, pars II, p. 95.

Nieuwe aandrang van de gezanten.
Doch de een storm volgde spoedig de andere op. Fox had nog niet lang Orvieto verlaten, of er kwamen nieuwe brieven van WOLSEY aan, waarbij de *vierde* van de vroeger verlangde acten werd gevraagd, te weten de *verbintenis* dat de paus te Rome goedkeuren zou, al wat de gevolmachtigde in Engeland zouden beslissen. GARDINER moest hiervan zijn werk maken *tijdelijk* en *ontijdelijk*. De mondelinge belofte van de paus betekende niets. Dit stuk moest verkregen worden, onverschillig of de paus ziek was, of stervende, of dood zelfs *(35)*. "*Ego et Rex meus*, zijn majesteit en ik bevelen het u," sprak WOLSEY. "Deze echtscheiding is voor ons van meer belang dan twintig pausschappen *(36)*." De Engelse gezant vernieuwde dan zijn aanvrage bij CLEMENS. "Daar gij het decretaal weigert," zei hij, "is er temeer grond, waarom gij de *verbintenis* niet moet afslaan." Deze vernieuwde aanvrage leidde tot nieuwe discussie, en ook tot nieuwe klachten en tranen aan de zijde van de paus. CLEMENS gaf nogmaals toe; maar de Italianen, die geslepener waren dan GARDINER, zorgden dat erin het stuk een achterdeur geopend bleef, door welke de paus zich kon redden. - De courier THADDEUS bracht het document naar Londen over, en GARDINER begaf zich van Orvieto naar Rome, om met CAMPEGGIO te onderhandelen.

(35) In casu mortis pontificis, quod Deus avertat. BURNET, Rec., I, p. 55.
(36) The thing which the king and I more esteem than twenty papalities. BURNET, Records, I, p. 50.

Gejaagde toestand.
Ofschoon CLEMENS een man was van een vlug verstand, en zo goed als iemand berekend om een welsprekende redevoering te houden, had hij even wel iets onbestemds en schroomvalligs in zijn karakter; en daarom was de machtiging nog maar korte tijd uit zijn handen, toen hij er reeds berouw over gevoelde. Door spijt gejaagd doorkruiste hij de vervallene kamers van het oude kasteel, en verbeeldde zich dat hij het geduchte zwaard van KAREL de Vijfde zich boven het hoofd zag hangen, waarvan hij de scherpte reeds gevoeld had. "Ellendige die ik ben," sprak hij; "wrede wolven omringen mij; zij openen de muil om mij te verslinden....Ik zie niets dan vijanden rondom mij: en aan hun hoofd is de keizer....Wat zal hij doen? Ach! ik heb die noodlottige machtiging verleend, welke de generaal van de Spaanse Observantie mij zo gewaarschuwd had niet toe te staan! Achter KAREL komen de Venetianen, de Florentijners, de hertog van Ferrara....Zij hebben het lot geworpen over mijn kleren *(37)*....Dan komt de koning van Frankrijk, die niets belooft, maar toeziet met over

elkaar geslagene armen; of liever, o boosheid! hij vordert van mij, in deze bedenkelijke ogenblikken, dat ik KAREL V vervallen zal verklaren van zijn troon!....En nu de laatste, maar niet de minste, HENDRIK VIII, de *verdediger des Geloofs*, die zich de vreselijkste bedreigingen tegen mij veroorlooft....De keizer wenst de koningin op de troon van Engeland te handhaven, en HENDRIK wil haar verstoten....Gave God dat CATHARINA maar dood ware! Maar helaas! zij leeft...om de twistappel te zijn die de beide grootste monarchen verdeeld houdt, en om de onvermijdelijke oorzaak te worden van de val des pausdoms tevens....Ongelukkig man die ik ben! In wat wrede verlegenheid ben ik gebracht!.... En rondom mij zie ik niets dan schrikkelijke verwarring *(38)*."

(37) Novo foedere inito super vestem suam miserunt sortem. STRYPE, Records, I, p. 109.
(38) His holiness findeth himself in a marvellous perplexity and confusion. lbid. p. 108.

XI.

Fox te Greenwich.

Inmiddels zette FOX zijn reis naar Engeland voort. De 27ste April kwam hij te Parijs aan, en de 2de Mei zette hij te Sandwich voet op Engelse bodem, en haastte zich nu om naar Greenwich te komen, waar het hof zich bevond, en waar hij de volgende dag, om vijf uur ‘s avonds, zich vertoonde, juist toen WOLSEY vertrokken was naar Londen. De aankomst van FOX was in deze ogenblikken een omstandigheid van groot gewicht. "Laat hem naar de vertrekken van Lady ANNE gaan, en daar op mij wachten," zei de koning. FOX verhaalde ANNE BOLEYN één en ander van de pogingen door hem en GARDINER in het werk gesteld, en van de uitslag van hun zending, waarover zij haar grote tevredenheid betuigde. Er was nu ook meer dan een jaar verlopen sinds haar terugkomst in Engeland, en zij weerstond het plan van HENDRIK te haren aanzien niet langer. "Lady ANNE noemt mij altijd maar *Meester* STEPHEN," schreef FOX aan GARDINER, "zò is zij in haar gedachten met u vervuld *(1)*." Eindelijk kwam de koning en ANNE verwijderde zich.

(1) Mistress ANNE always called me Master STEPHEN.

"Zeg mij nu zo kort als mogelijk wat gijlieden gedaan hebt," sprak HENDRIK. FOX stelde daarop de koning ‘s pausen onbeduidende brief ter hand, welke HENDRIK zijn aalmoezenier verzocht hem voor te lezen; voorts die van STAFFIELO, die ter zijde werd gelegd; en eindelijk de brief van GARDINER, die HENDRIK gretig aanvatte en toen zelf las. "De paus heeft ons beloofd," zei FOX toen hij zijn verslag geëindigd had, "om de uitspraak van de echtscheiding te bekrachtigen, zodra die door de gemachtigden mocht hebben plaats gehad." - "Uitmuntend!" riep HENDRIK uit; en nu gaf hij bevel om ANNE te verzoeken binnen te komen. "Herhaal voor deze dame, wat gij mij daar even gezegd hebt," sprak de koning tot FOX. De aalmoezenier voldeed hieraan. "De paus is van de billijkheid van uw zaak doordrongen," zei hij ten slotte, "en de brief van de kardinaal heeft hem overtuigd, dat mevrouw de troon van Engeland waardig is." - "Doe nog deze avond bericht aan WOLSEY," sprak de koning.

Teleurstelling.

Het was tien uur, toen de groot almoezenier zich aan het paleis van de kardinaal aanmeldde. WOLSEY was reeds naar bed gegaan, doch hij gaf terstond bevelen, dat Fox in zijn kamer moest gebracht worden. Als kerkelijke kon WOLSEY de kunstgrepen van de paus beter

doorgronden dan HENDRIK; en daarom, zodra hij vernam dat FOX alleen de *machtiging* had meegebracht, besefte hij al het bezwaarlijke van de taak die nu op zijn schouders rustte. "Welk een teleurstelling!" riep hij uit; "de machtiging welke gij mij brengt is niet beter dan die van GAMBARA....Maar hoe het zij, begeef u nu ter ruste; ik zal de papieren morgen nazien." Fox verwijderde zich zeer in verlegenheid. "Het stuk is zo kwaad niet," zei WOLSEY de volgende dag, "maar de gehele zaak komt nog altijd maar op mij alléén neer....Doch, geen nood; ik moet houden of het wèl naar mijn zin is, want anders...." Die namiddag liet hij in zijn kabinet FOX, Dr. BELL en burggraaf ROCHEFORD bij zich komen. "Meester GARDINER heeft zichzelf overtroffen," zei de geslepene kardinaal; "welk een man! wat een onwaardeerbare schat! welk een juweel in ons koninkrijk *(2)*!"

(2) O non aestimandum thesaurum margaritamque regni nostri. STRYPE, p. 119.

Geveinsdheid.

Hij meende geen woord van wat hij zei. WOLSEY was ontevreden met alles, - met de weigering van het *decretaal*, en met de wijze waarop de *machtiging* gesteld was, en evenzeer met de inrichting van de *verbintenis*, die spoedig daarop in goede staat ontvangen werd (zoveel als het uiterlijke betrof tenminste). Maar ‘s konings gramschap zou onvermijdelijk op WOLSEY’S hoofd neerkomen; en daarom, terwijl hij bij een slechte zaak een goede houding aannam, peinsde hij in stilte over de middelen na, om nog te verkrijgen wat hem was geweigerd geworden. "Schrijf aan GARDINER," zei hij tot FOX, "dat alles strekt om mij het *decretaal* van de paus stellig te doen verlangen - zowel de behoefte om mijn geweten te ontlasten, als de wens om in staat te zijn de lastertongen te antwoorden, die mijn beslissing zullen aanvechten *(3)*; en ook de gedachte aan de wisselvalligheden, waaraan ‘s mensen leven is blootgesteld. Laat daarom zijn heiligheid zelf de echtscheiding uitspreken: wij verbinden ons van onze kant, om het besluit geheim te houden. Maar gelast Meester STEPHEN om van *elke soort* van overreding gebruik te maken, welke zijn *rhetorica* hem maar aan de hand geeft." Voor het geval dat de paus stellig het decretaal mocht weigeren, verlangde WOLSEY dat tenminste CAMPEGGIO de verantwoordelijkheid van de echtscheiding met hem delen zou.

(3) Justissime obstruere ora calumniantium et temere dissentientium. Ibid, p. 120.

De achterdeur.

Dit was niet alles. Onder het lezen van de *verbintenis* ontdekte WOLSEY de "achterdeur" welke aan de aandacht van GARDINER was ontsnapt; en zie hier wat hij nu bedacht had: - "De *verbintenis* welke de paus ons gezonden heeft," zo schreef hij aan GARDINER, "is in zulke bewoordingen gesteld, dat hij haar naar goedvinden kan terugnemen; . wij moeten daarom er iets op vinden, ten einde een andere verbintenis te bekomen *(4)*. Gij zult dit doel kunnen bereiken op deze wijze: Gij moet u voor zijn heiligheid vertonen, met een mistroostig gelaat *(5)*, en zeggen dat de courier, aan wie het overbrengen van gezegde verbintenis was opgedragen, met zijn brieven is in het water gevallen, zodat het schrift van de stukken geheel onleesbaar is geworden *(6)*; dat ik ze dus niet de koning in handen heb durven geven, en dat, indien zijn heiligheid u geen duplicaat verlenen wil, gij onder een zware verantwoording zult zijn, dat gij geen betere zorg voor het overbrengen hebt gehad. En dan moet gij er bijvoegen: Ik herinner mij de inhoud van het vorige document; en om uw heiligheid de moeite te sparen, zal ik alles aan uw secretaris dicteren. En terwijl dan de secretaris schrijft, zult gij wel middel vinden om, zonder dat het wordt opgemerkt, zo veel mogelijk afdoende en veelzeggende

woorden erin te brengen *(7)*, waardoor de paus gebonden en mijn macht vergroot wordt. Zijn majesteit en ik laten het beleid van deze kleine politieke kunstgreep *(8)* aan uw wijsheid over."

(4) Ye shall by some *good way* find the mean to attain a new pollicitation. BURNET, Records, p, 60.
(5) By way of sorrow and doleance. Ibid.
(6) Were totally wet, defaced, and not legible. Ibid.
(7) May find the means to get as many of the new and other pregnant, fat and available words. Ibid. p. 61.
(8) Politic handling. Ibid. p. 61.

Het hulpmiddel.
Dit was dan het hulpmiddel door WOLSEY uitgedacht. De pauselijke secretaris moest, terwijl hij in de waan was, dat hij een nieuw afschrift maakte van het oorspronkelijke stuk (dat met dat al volkomen goed aan zijn adres was gekomen), onder het dicteren van de ambassadeur een ander document opstellen, dat een verschillende zin had! - De "politieke kunstgreep" van de kardinaal - legaat, die niet veel anders was dan schriftvervalsing, werpt een schandelijk licht op de staatkunde van de zestiende eeuw.

WOLSEY las deze brief aan de groot aalmoezenier voor; en toen, om zijn geweten gerust te stellen, voegde hij er vroom bij: "In een zaak van zo groot aanbelang, waarvan de roem of de ondergang van het *koninkrijk* afhangt, - mijn eer of mijn ongenade - de rampzaligheid van mijn ziel of mijn onvergankelijke verdienste - wil ik slechts naar de stem van mijn geweten horen *(9)*; en ik zal dan ook op zodanige wijze handelen, dat ik in staat ben om zonder vrezen Gode rekenschap te doen."

(9) Reclamante conscientia. STRYPE, Records I, p. 124.

Verraad of heldenmoed? Het geweten. Campeggio.
WOLSEY deed meer. Het schijnt dat de stoutheid van zijn betuigingen hem inderdaad moed en gerustheid instortte, ten opzichte van zijn laaggeestige handelingen. Althans toen hij zich de volgende Zondag te Greenwich bevond, zei hij tot de koning, in tegenwoordigheid van FOX, BELL, WOLMAN en TUKE: "Ik ben aan uw koninklijke persoon verbonden, meer dan ooit enig onderdaan aan zijn vorst is verbonden geweest. Ik ben gereed om mijn goed, mijn bloed, mijn leven voor u op te offeren....Maar mijn verplichtingen jegens God zijn nog groter. Daarom zou ik, liever dan tegen Zijn wil te handelen, het ergste kwaad ondervinden *(10)*. Ik zou liever uw koninklijke ongenade lijden, en, des gevorderd, mijn lichaam de scherprechters in handen geven, opdat zij het in stukken hieuwen." - Door hoedanigen geest kon WOLSEY hier gedreven zijn? Was het blindheid of onbeschaamdheid? - Hij kßn oprecht zijn geweest in de woorden welke hij sprak tot HENDRIK. Uit grond van zijn hart kan hij verlangd hebben de *paus* boven de *koning* te stellen, en de Kerk van Rome boven het koninkrijk van Engeland; ja dit verlangen kan hem een heerlijke deugd zijn voorgekomen, die een menigte van zonden kon bedekken. Wat toch in het algemeen het geweten *verraad* zou hebben genoemd, was *heldenmoed* in de schatting van de Roomse priester. Ook wordt deze ijver voor het pausdom somtijds ontmoet, in verband met de grofste onzedelijkheid. Waar WOLSEY dan de *paus* bedroog, het was om het *pausdom* in het koninkrijk van Engeland te behouden. - FOX, BELL, WOLMAN en TUKE hoorde hem met verbazing aan *(11)*. HENDRIK, die vermeende zijn man te kennen, ontving deze vrome betuigingen zonder er zich enigszins ongerust over te

maken; en de kardinaal, die aldus zijn geweten had ontlast, ging nu te stoutmoediger voort in zijn dubbelhartigheid. Het schijnt echter dat de stem van de wachters daar binnen, die hij voor het uiterlijke tot zwijgen bracht, zich wreekte in het geheim. Immers een van zijn dienaren kwam hem kort hierna in zijn kabinet een brief ter ondertekening aanbieden, die voor CAMPEGGIO bestemd was. De brief eindigde aldus: "Ik hoop dat alle dingen geschieden zullen naar de wil van God, naar de wens van de konings, voor de rust des koninkrijks bevorderlijk, en tot onze eer *met een goed geweten*." Toen de kardinaal de brief gelezen had, streek hij de laatste vier woorden door *(12)*....Het geweten heeft een prikkel waaraan niemand ontkomen kan, zelfs geen WOLSEY.

(10) Extrema quaeque...contra conscientiam suam. Ibid. p. 126.
(11) To my great mervail and no less joy and comfort. Ibid.
(12) The cardinal dashed out. BURNET, I, p. 52.

Hendrik en de paus.

Inmiddels verloor GARDINER in Italië geen tijd. Hij vervoegde zich bij CAMPEGGIO, wie HENDRIK VIII een paleis had geschonken te Rome, en een bisdom in Engeland, en verzocht hem naar Londen te komen, en aldaar de echtscheiding uit te spreken. Deze prelaat, die in 1530 met de machtiging zou bekleed worden, om het Protestantisme in Duitsland gewelddadig te onderdrukken, scheen wel verplicht om een zending te aanvaarden, welke het Romanisme in Brittanië redden moest. Doch trots op zijn betrekking te Rome, alwaar hij handelde als vertegenwoordiger van de paus, gevoelde hij minder lust voor een lastgeving, welke hem ontwijfelbaar òf de haat van HENDRIK òf de gramschap des keizers berokkenen moest. Hij verzocht daarom verschoond te blijven. De paus sprak op gelijke toon. Maar toen de hartstochtelijke TUDOR hiervan onderricht werd, geloofde hij daaruit te moeten besluiten, dat CLEMENS wenste hem te verschalken, gelijk de jager de leeuw in zijn strikken vangt: en nu gaf hij zijn toorn lucht tegen TUKE, tegen FOX en GARDINER, maar vooral ook tegen WOLSEY. En het ontbrak ook niet aan redenen voor zulk een uitbarsting van gramschap. De kardinaal namelijk, die tot de overtuiging was gekomen, dat zijn haat tegen KAREL hem te ver had vervoerd, gaf voordat het zonder zijn bevelen was geweest, en veeleer door omkoping van Frankrijk, dat CLARENCIEUX met de franse ambassadeur gewone zaak had gemaakt om de keizer de oorlog aan te doen; en hij voegde er bij, dat hij de Engelse wapenkoning aan het leven zou doen straffen, zodra deze over Calais naar Engeland mocht komen. Dit ware een onfeilbaar middel geweest, om onaangename ontdekkingen te voorkomen. Maar CLARENCIEUX, die in tijds was gewaarschuwd geworden, kwam over Boulogne, en had nu, zonder weten van de kardinaal, een onderhoud met HENDRIK, wie hij de stellige bevelen voorlegde, die hem in drie opvolgende brieven door WOLSEY gegeven waren. De koning was verbaasd over de onbeschaamdheid van zijn minister, en kon zich niet weerhouden uit te roepen: "O Heere JEZUS! de man in wie ik het volste vertrouwen had, heeft mij juist het tegendeel gezegd!" Hij ontbood nu WOLSEY, en bestrafte hem scherp over zijn misleiding. De schuldige man beefde waarlijk als een blad. HENDRIK scheen hem nu wel vergiffenis te schenken, maar het tijdperk waarin WOLSEY bij hem in gunst had gestaan was voorbij. Voortaan behield HENDRIK de kardinaal nog slechts als een werktuig, waarvan hij zich nog een tijd lang bedienen wilde, maar dat hij dacht weg te werpen, als hij er geen behoefte meer aan zou hebben.

‘s Konings gramschap tegen de paus overtrof evenwel ver het ongenoegen, dat WOLSEY zich berokkend had. HENDRIK beefde van het hoofd tot de voeten, als hij aan het gedrag van

CLEMENS dacht. Hij stond dan op van zijn stoel, en ging werktuigelijk weer zitten, en gaf zijn toorn in de hevigste bewoordingen lucht. "Hoe!" riep hij uit, "ik zal mijn politieke betrekkingen afbreken, mijn schatkist uitputten, mijn vrienden de oorlog aandoen, mijn strijdkrachten verspillen...en dat voor wie?.... voor een gewetenloze priester, die, terwijl hij evenmin in aanmerking neemt wat mijn eer vordert, als acht geeft op de vrede mijns gemoeds, en evenmin het geluk van mijn koninkrijk gedenkt als de talloze weldaden die ik aan hem verkwist heb, mij een gunst weigert, die hij, als de algemene vader van de gelovigen, zelfs aan een vijand moest toestaan.... Huichelaar!....Gij hult u in de mantel van de vriendschap; gij vleit ons met schoon voorgespiegelde droombeelden *(13)*, maar gij geeft ons slechts een verminkt stuk *(14)*, en gij zegt met PILATUS: Het scheelt mij weinig of deze koning ten ondergang komt, en zijn gehele koninkrijk met hem; neem hem, en oordeel hem naar uw wet!....Ik versta u...gij wilt ons verwarren in de doornstruiken *(15)*, ons vangen in een voetangel, ons lokken in een wolfskuil....Maar wij hebben de strik ontdekt; wij zullen uit uw hinderlaag ontkomen, en uw macht zullen wij braveren."

(13) By crafty means and under the face and visage of entire amity. STRYPE, I, p. 166.
(14) Bastard document.
(15) To involve and cast us so in the briers and fetters. Ibid.

Thomas Morus en zijn schoonzoon.

Dusdanige taal werd toen dagelijks aan het Engelse hof gehoord, zegt een historieschrijver *(16)*. De monnikken en priesters begonnen zich ongerust te maken, terwijl de verlichtste gemoederen, daarentegen, op een afstand reeds de eerste schemering van godsdienstige vrijheid geloofden te aanschouwen. - Op zekere dag, tijdens HENDRIK zichzelf nog zozeer een getrouw opvolger en voorstander betoonde van de Roomse leerstellingen, was Sir THOMAS MORUS in de schoot van zijn gezin gezeten, toen ROPER, zijn schoonzoon, die nu een warm papist was geworden, in geestdrift uitriep: "Gelukkig koninkrijk van Engeland, waar geen ketter het hoofd verheffen durft!" - "Dat is waar, zoon ROPER", zei MORUS; "wij schijnen nu tot de top van de bergen verheven te zijn, en de ketters als mieren onder onze voet te kunnen vertreden; maar God geve dat niet sommigen van onze de dag nog beleven, dat zij graag zouden wensen met de ketters verbroederd te zijn, en hun het rustig bezit te laten van hun kerken, indien ook *zij* dan maar tevreden zijn met ons *onze* kerken in vrede te laten bezitten!" ROPER gaf hierop gramstorig ten antwoord *(17)*: "Op mijn eer, mijnheer, dat is een onvoorzichtig, een wanhopend woord!" - MORUS had nochtans gelijk. Het genie is soms *clairvoyant*. - De Hervorming was op het punt om de *godsdienstige* vrijheid ten troon te verheffen, en om, langs die weg, ook de *burgerlijke* vrijheid op een onwankelbare grondslag te vestigen.

(16) STRYPETRUS
(17) My uncle said in a rage. MORE'S Life, p. 132.

Verandering bij Hendrik. Redeneringen.

HENDRIK zelf werd trapsgewijs wijzer. Hij begon twijfelingen te koesteren aangaande de Roomse hiërarchie, en zichzelf af te vragen, of een priester - koning, die zich ingewikkeld zag in alle politieke combinatiën van Europa, het hoofd kon zijn van de Kerk van CHRISTUS. Daarbij, vrome gemoederen in zijn koninkrijk erkenden in de Schrift en in hun geweten een wet die *boven* de wet van Rome verheven was, en weigerden aan de voorschriften van de Kerk zedelijke overtuigingen ten offer te brengen, die bekrachtigd werden door de

Openbaring Gods. Het hiërarchiecale stelsel, dat de persoonlijke mens in het pausdom volstrekt wil oplossen, had eeuwen lang de gewetens van de Christenen verdrukt. En wanneer de Roomse Kerk van mannen als BERINGARIUS, JOHANNES HUSS, SAVONAROLA, JOHANNES WESSEL en LUTHER verzaking vorderde van hun geweten, gelijk dat verlicht was geworden door het Woord, dat is te zeggen door de stemme Gods, had die Kerk ten duidelijkste doen in het oog vallen, hoe grote onzedelijkheid met het ultramontaansche socialisme verbonden is. "Indien de Christen toegeeft aan deze buitensporige eis van de hiërarchie," zo spraken de verlichtste verstanden; "indien hij zijn eigen begrippen van goed en kwaad verzaakt, ten believe van de geestelijkheid; indien hij zich niet het recht voorbehoudt om God, die tot hem spreekt in de Bijbel, meer te gehoorzamen dan de mensen, zelfs wanneer zij in leer en voorschrift in alles overeenstemden....zo HENDRIK VIII zijn geweten tot zwijgen mocht brengen, dat zijn verbintenis met de weduwe van zijn broeder veroordeelt, om aan de uitspraak van de Kerk te gehoorzamen, die deze verbintenis goedkeurt: - hij zou daardoor de waarheid, zijn plicht, ja God zelf verzaken." Doch wij moeten er bijvoegen, dat indien al de rechten des gewetens destijds begonnen begrepen te worden in Engeland, het toch geenszins was uit zulke reine, vrome beginselen, dat de paus en HENDRIK onderling strijd voerden. Zij waren beide intriganten - de één werd in zijn streven bestuurd door de hartstocht van de liefde, en de andere door de zucht naar macht.

Doch zij dit zo als het wil: in deze tijd wortelde er voor het minst een gevoel van afkeer voor Rome in ‘s konings hart, en niets kon later dat gevoel weer uitroeien. Hij wendde terstond alle moeite aan, om ERASMUS naar Londen te trekken. En zeker, zo HENDRIK zich scheiden zou van de paus, moesten zijn oude vrienden, de humanisten, de geletterden, zijn bondgenoten zijn, en niet de "ketterse" doctoren, Maar ERASMUS beriep zich in zijn brief van de 1ste Juni op de zwakke staat van zijn gezondheid, op de rovers die de wegen onveilig maakten, en op de oorlogen en geruchten van oorlogen, waarvan de tijden vol waren. "Onze bestemming geleidt ons" zei hij; "laat ons daaraan ons overgeven *(18)*." Het is een gelukkige omstandigheid voor Engeland, dat ERASMUS zijn hervormer *niet* is geweest.

(18) Fatis agimur, fatis cedendum. ER. Epp., p. 1032.

De laatste poging.

WOLSEY bemerkte dat HENDRIK de paus de rug scheen te willen toekeren, en besloot daarom een krachtige poging te doen, ten einde CLEMENS en HENDRIK te verzoenen; immers zijn eigen veiligheid stond hier op het spel. Hij schreef dan aan de paus, aan CAMPEGGIO, aan DA CASALE, ja aan gans Italië. Hij betuigde in deze brieven, dat indien hij ten val mocht komen het pausdom evenzeer vallen zou, althans voor zoveel Engeland aanging. "Ik zou het *decretaal* met mijn eigen bloed willen verwerven, zo dit mogelijk ware *(19)*" voegde hij er bij. "Verzeker de heilige vader op mijn leven," zo heette het almede "dat geen sterfelijk oog het document zal zien." Eindelijk beval hij de grootaalmoezenier ook om aan GARDINER te schrijven: "Indien CAMPEGGIO niet komt *zult gij nimmer naar Engeland wederkeren (20)*;" een onfeilbaar middel voorzeker, om de ijver van de secretaris aan te vuren.

(19) Ut vel proprio Sanguine id vellemus posse a S. D. N. impetrare. BURNET, Rec., I, p. 36.
(20) Neither should GARDINER ever return. STRYPE, I, p. 167.

Redeneringen. Wie geslagen wordt heeft ongelijk.
Dit was de laatste poging van HENDRIK VIII. BOURBON en de prins van Oranje hadden een jaar vroeger geen grotere ijver betoond, bij het bestormen van de muren van Rome. Het vuur dat WOLSEY bezielde had ook zijn gemachtigden doorgloeid; zij lieten redeneringen, smeekbeden, noch bedreigingen onbeproefd. De verontruste kardinalen en theologen, die op ‘s pausen roep tezamen kwamen, beraadslaagden hunnerzijds over de zaak: waarbij maar al te zeer staatkundige belangen vermengd werden met de aangelegenheden van de Kerk *(21)*. Eindelijk beseften zij nu toch ook wat WOLSEY hun laatstelijk had doen onder het oog brengen. "HENDRIK is de krachtdadigste verdediger des geloofs," zeiden zij. "Slechts door aan zijn verzoek toe te geven, kunnen wij het koninkrijk van Engeland voor de pauselijke Stoel behouden. Het leger van KAREL is alomme op de vlucht geslagen, en dat van FRANS zegeviert..." De laatste bewijsgrond besliste de zaak. De paus gevoelde opeens een grote sympathie voor WOLSEY en voor de engelse Kerk. De keizer was geslagen; dáárom had hij ongelijk. CLEMENS stond nu alles toe.

(21) Negotia ecclesiastica politicis rationibus interpolantes. SANDERUS, p. 27.

Dubbele nederlaag.
Vooreerst werd aan CAMPEGGIO opgedragen om naar Londen te gaan. De paus wist, dat hij rekenen kon op zijn doorzicht, en op zijn onveranderlijke verkleefdheid aan de belangen van de hiërarchie; zelfs kwam de *jicht* van de kardinaal ten goede, want dit kon het middel zijn van veelvuldig uitstel. Ten andere verleende de paus de 8ste Juni, terwijl hij zich toen te Viterbo bevond, een nieuwe lastbrief, waarbij hij aan WOLSEY en CAMPEGGIO de volmacht gaf, om het huwelijk tussen HENDRIK en CATHARINA voor nul en van gener waarde te verklaren; met vrijheid voor de koning en de koningin, om hunnerzijds een nieuwe huwelijksverbintenis aan te gaan *(22)*. Enige weinige dagen later tekende hij het beruchte *decretaal*, waarbij hij zelf het huwelijk tussen HENDRIK en CATHARINA voor nietig verklaarde; doch in stede van dit stuk aan GARDINER toe te vertrouwen, gaf hij het over aan CAMPEGGIO, met last om het niet uit de handen te geven. Voorzeker, CLEMENS was ook niet gewis van de loop van de dingen. Bijaldien KAREL stellig door de oorlogskans zijn macht mocht verliezen, zou de bul in het aangezicht van de ganse Christenheid worden publiek gemaakt; en zo hij, integendeel, alle macht mocht herwinnen, moest de bul verbrand worden *(23)*. En werkelijk verteerde de vlammen later dit zelfde *decretaal*, dat CLEMENS zo met zijn tranen bevochtigd had, tijdens hij er zijn naam onder stelde. - Eindelijk, op de 23ste Juli, tekende de paus een behoorlijke *verbintenis*, bij welke hij bij voorraad verklaarde, dat alle wederroeping van de gegevene acten *nul en van gener waarde* zou zijn *(24)*. - CAMPEGGIO en GARDINER vertrokken nu. KAREL’S nederlaag was dan even volkomen te Rome als te Napels. De gerechtigheid van zijn zaak was verdwenen....met zijn leger.

(22) Ad alia vota commigrandi. HERBERT, p. 262.
(23) State Papers, vol. VII, p. 78. Dr. LINGARD erkent het bestaan van deze bul, en het bevel om haar te verbranden.
(24) Si (quod absit) aliquid contra præmissa faciamus, illud pro casso, irrito, inani et vacuo omnino haberi volumus. HERBERT, p. 250.

Wolsey’s blijdschap.
Niets ontbrak derhalve aan de wensen van HENDRIK. Hij had nu CAMPEGGIO, de *machtiging*, het *decretaal* van de echtscheiding, door de paus getekend, en de *verbintenis*,

welke een onherroepelijke waarde gaf aan al deze documenten. WOLSEY was overwinnaar, - de overwinnaar van CLEMENS!....Hij had menigmaal gewenst het weerbarstige ros des pausschaps te bestijgen, en het te mennen naar zijn wil, doch telkens had het ongetemde dier hem uit de zadel geworpen. Maar nu zat hij onbewegelijk vast, en kon het ros naar zijn hand besturen. Dank de tegenspoeden van KAREL, was hij nu meester te Rome! De paus en zijn raad moesten nu, willens of onwillens, de weg volgen die hij gekozen had, en waarvoor zij zo lang hadden teruggedeinsd. De blijdschap van de koning kende geen palen, en werd slechts door die van WOLSEY geëvenaard. De kardinaal, die, in de volheid van zijn zelfvoldoening, van zijn dankbaarheid aan de leden van het pauselijk hof wilde doen blijken, deed hun geschenken van tapijten, paarden, en gouden vaten *(25)*. En allen die met HENDRIK in aanraking kwamen, ondervonden evenzeer de invloed *van zijn* blijmoedige stemming van hart. ANNE'S gelaat vertoonde de glimlach van de voldoening; het hof gaf zich over aan feesten en vermakelijkheden; de *grote zaak* stond haar beslag te krijgen; het Nieuwe Testament zou overgegeven worden aan de vlammen; de vereniging tussen Engeland en het pausdom scheen voor altijd bevestigd te zijn: en de zegepraal, welke Rome gereed scheen in de Britse eilanden te behalen, zou zijn triomf in het Westen kunnen verzekeren. IJdele verwachtingen! Geheel anders zouden de gebeurtenissen zijn, die de toekomst in haar schoot verborg.

(25) Num illi, aulaea, vas aureum aut equi maxime probentur. BURNET, Records, I, p. 28.

TWINTIGSTE BOEK

DE TWEE SCHEIDINGEN

I.

De taak van Engeland. De echtscheiding van Hendrik en Catharina. Anne Boleyn. Strijd. Brief van Hendrik. Een andere brief. Verder schrijven van Hendrik. Besluit van Anne. Bekommering van Wolsey. De brief van de keizer. Staatkunde. De zweetziekte. Angst van Hendrik. Algemene verslagenheid. De ziekte neemt toe. Hendrik schrijft aan Anne Boleyn. Toestand van Wolsey. Toeven van Campeggio. De beweegredenen.

II.

Coverdale. Zijn ijver. Hij wil de Bijbel vertalen. Vrome zangen. John Tyball. Bekeringen. Pykas. Evangelische vrouwen. De "Broeders." Vervolging. Monmouth. De beschuldiging. De vrijstelling.

III.

Verandering van zaken. De lastgeving om niets te doen. Campeggio op reis. Hij is in Parijs. De zonderlinge prent. Campeggio in Engeland. De intocht. Anne's besluiteloosheid ten einde. Plan van oplichting. Aanval en verdediging. Gehoor bij Catharina. Catharina's antwoord. Uitwerking. Billijke gramschap van Hendrik. Kunstgreep van Campeggio. List tegen list. Nadere poging. Alles vruchteloos. Het geweten van de Legaat. De moeilijke vraag. Ongerustheid. Toespraak van Hendrik. Het Bijvoegsel. De op handen revolutie. Grote en kleine dingen. De nieuwe Katholiciteit.

IV.

De ware Katholieke Kerk. Standpunt van Wolsey. John West. Tyndale en Fryth. De proloog. Het onderzoek. De vergissing. De "Begrafenis" van de Mis. Tyndale in Marburg. Roy en West. Verandering in het klooster.

V.

Brief aan Da Casale. Gehoor bij de paus. IJdele beloften. De brief van de Paus aan Hendrik. Campeggio. De gevonden brêve. Instructies. Langzame postdienst. Gronden voor de valsheid van de brêve. Het grote bezwaar. St. Pieter en St. Paulus. Gemoedskwelling van Wolsey.

VI.

De paus ongesteld. Plannen van Wolsey. Berekeningen. De stemmen. Instructies. Ja en Nee. De zeven doodzonden. Nieuwe pogingen. Pater Noster en Credo. Het hoofd en de vinger. Werkeloze wederstand. Daden en woorden. De gezanten teruggeroepen. Scylla en Charybdis. De valse en de ware Stedehouder. Zorgen van Wolsey. Wederzijdse opofferingen.

VII.

Evangelischen en Katholieken. Leer en leven. Tewkesbury gevangen genomen. Het verhoor. De pijniging. Twistschrift van Morus. Antwoord van Tyndale. De samenspraak. De Damesvrede. Nieuwe aanslag op Tyndale. Packington. Tonstall koopt Bijbels op. Tyndale vertrekt naar Hamburg. De schipbreuk. Coverdale en Tyndale.

VIII.

Veranderde omstandigheden. Het geestelijk gerechtshof. Hendrik en Catharina gedaagd. De 21e juni. Protest van de koningin. Haar aanspraak. Indruk. Getuigenis van Hendrik. Verontschuldiging voor Wolsey. Ja en Nee! Het moeilijke punt. De non van Kent. Het geheime onderhoud. De hete dag. De legaten bij de koningin. Kloekmoedige taal.

IX.

Het getuigenverhoor. Gronden voor en tegen. Een andere weg. Uitstel op uitstel. Gespannen verwachting. De vakanties. Uitvluchten. Verbittering. Uitwerking op de koning. Wolsey's vijanden werkzaam. De opgaande en de ondergaande zon. Bedenkelijke toestand van Wolsey. Een martelaar.

X.

Anne Boleyn. Het boek van Tyndale. Miss Gainsford. George Zouch. Stichting. Het dure boek. Misrekening. Lectuur van Hendrik. Verkeerd oordeel over Hendrik. Het hof in Woodstock. De geheimzinnige plaats. Het monster.

XI.

Brief van Wolsey aan Bennett. Wie op te offeren ? De zaak naar Rome beroepen. De koning gedagvaard. Verbittering van Hendrik. Uitwerking. Genade of ongenade? Teleurstelling. De gewichtige brief. Klacht van Anne. Gevolgen. De weerhanen. De speurhonden. Het afscheidsgehoor. Vernedering. Campeggio achtervolgd. Slechte vangst. Zwarte kunst. Moeilijke toestand van Wolsey.

XII.

Thomas Cranmer. De stalknecht. Cranmer's studies. Cranmer en de monniken. Wat zegt het Woord van God? De korte en zekere weg. Karakter van Cranmer. Eerste ontmoeting met Hendrik.

XIII.

Wolsey. De zittingen van de kanselarij geopend. Beschuldigingen tegen Wolsey. Hij weigert van het grootzegel afstand te doen. Zijn wanhoop. Hij geeft het zegel over. Bevel om te vertrekken. Zijn schatten. Het vertrek. Gunstige boodschap vanwege de koning. Blijdschap van Wolsey. Zijn nar. Aankomst in Esher.

XIV.

Sir Thomas Morus tot Groot-kanselier benoemd. Nieuwe klachten tegen Wolsey. Hij roept de goedertierenheid van de koning in. Zijn veroordeling. Cromwell in Esher. Zijn karakter. Hij vertrekt naar Londen. Sir Christoper Hales beveelt hem de koning aan. Ontmoeting van Cromwell met Hendrik in het park. Een nieuwe theorie. Cromwell tot lid van het parlement gekozen. Het parlement geopend. De misbruiken in het godsdienstige aangetast. Hervormingen door de Convocatie bepaald. Drie wetten. Rochester bestrijdt ze. Waardige houding van het huis van de Gemeenten. Hendrik bekrachtigt de drie wetten. Verlegenheid van de geestelijkheid. Ongeregeldheden.

XV.

Gewichtige ogenblikken. Fanatisme van Morus. Debatten van de Convocatie. Koninklijke proclamatie. De bisschop van Norwich. Strenge Maatregelen. Tegenstand van Latimer. Het Nieuwe Testament verbrand. De vervolging begint. Hitton. Bayfield. Tonstall en Packington. Bayfield gevangen genomen. De rector Patmore. De Lollardstoren. Tyndale en Patmore. Een muzikant. Freese de schilder. Plakkaten en martelaarschap van Bennet. Thomas Morus en John Petit. Bilney.

XVI.

Angst van Wolsey. Hij wordt door de pairs in beschuldiging gesteld. Cromwell redt hem. Ziekte van de kardinaal. Zijn eerzucht herleeft weer. Zijn praktijken in Yorkshire. Hij wordt door Northumberland in hechtenis genomen. Zijn vertrek. Komst van de Luitenant van de Tower.

Wolsey op Leicester Abbey. Zijn vervolgzieke ijver. Hij sterft. Drie bewegingen. Het pauselijk oppergezag. Het gezag van de Schrift. De Martelaars voor het geloof.

I.

De taak van Engeland.

Terwijl Engeland zich nauwer aan het hof van Rome scheen te verbinden, gaf de algemene gang van de gebeurtenissen, zo in de schoot van de Kerk als alomme in de wereld, met elke dag sterkere grond aan de verwachtingen van een ophandene emancipatie van de Christenheid. De eerbied van de volken, die gedurende zoveel eeuwen de Roomse kerkvoogd als een sterke muur omgeven had, was overal geschokt; en de Hervorming, die reeds op vaste voet gevestigd was in verschillende staten van Duitsland en Zwitserland, breidde zich dagelijks uit in Frankrijk, de Nederlanden, en Hongarije, en nam ook een aanvang in Zweden, Denemarken en Schotland. Het Zuiden van Europa scheen, wel is waar, aan de Roomse Kerk onderworpen te zullen blijven; doch Spanje hechtte, met der daad, weinig meer aan de pauselijke onfeilbaarheid; en zelfs Italië begon te vragen, of niet de pauselijke heerschappij een hinderpaal was voor zijn welvaart. Engeland, ofschoon het anders mocht *schijnen*, maakte zich Eveneens gereed, om het juk van de bisschoppen van de Tiber af te werpen: en vele stemmen van gelovigen werden reeds gehoord, die verlangde dat het Woord van God erkend zou worden als het hoogste gezag te hebben in de Kerk.

De echtscheiding van Hendrik en Catharina.

De verovering van Brittanië, door het pausdom, was een werk geweest, dat de gehele zevende eeuw bezig hield, gelijk wij tevoren gezien hebben. De *zestiende* eeuw was in zoverre de *tegenhelft* van de zevende eeuw. De worsteling, die Engeland destijds vol te houden had, ten einde zich vrij te maken van de macht, die het negen honderd jaren lang in slavernij had gehouden, was evenzeer rijk aan plotselinge wisselingen, als de strijd uit de dagen van AUGUSTINUS en OSWY was geweest. Zodanige worsteling vond zeer zeker in de zestiende eeuw in elk van de landen plaats, waar de Kerk hervormd werd; doch nergens kan zij, evenwel, in al haar verschillende trappen zo duidelijk worden nagegaan, als in Groot - Brittanië. Het *positieve* werk van de Hervorming - een werk dat bestond in het terugbrengen van waarheid en van leven, waar beide zolang verloren was geweest - was nagenoeg overal hetzelfde; maar wat het *negatieve* werk van de Hervorming betreft - de strijd met het pausdom - dienaangaande mogen wij bijna zeggen, dat andere natiën aan Engeland alléén de taak opdroegen, waarvan zij allen de vruchten zouden plukken. - Vrome maar onverlichte gemoederen mogen misschien de betrekkingen van het hof van Londen met het hof van Rome, ten tijde van de Hervorming, in verband met ‘s konings echtscheiding, aanmerken als voor het geloof van wezenlijk belang ontbloot; de *Geschiedenis* oordeelt er niet zodanig over. Het is te menigwerf vergeten geworden, dat het hoofdpunt in deze strijd niet was de *echtscheiding* (welke bloot daartoe de aanleiding is geweest), maar dat in de strijd zelf en in zijn gewichtige gevolgen, dat hoofdpunt moet gezocht worden. De echtscheiding van HENDRIK TUDOR en CATHARINA VAN ARRAGON is een gebeurtenis van ondergeschikt belang; maar de scheiding *van Engeland en de paus* is een hoofdgebeurtenis, een van de grote momenten in de historie, een scheppingsdaad, zo te zeggen, welke nog steeds een normale invloed heeft op de bestemmingen van de mensheid. En daarom is alles wat daarmee in verband stond vol lering voor ons. Reeds had een groot getal godvruchtige gemoederen zich gesteld onder het uitsluitend gezag van God en zijn Woord; maar de koning,

en met hem dat gedeelte van de natie, dat nog vreemd was gebleven aan het Evangelisch geloof, bleef vasthouden aan Rome, dat HENDRIK zo dapper verdedigd had. Het Woord van God had in *geestelijke* zin Engeland reeds van de paus gescheiden; maar *de grote zaak* volbracht die scheiding in *materieel* opzicht. Er is een nauw verband tussen deze twee scheidingen, dat een hoog belang geeft aan het rechtsgeding van HENDRIK en CATHARINA. Wanneer een grote revolutie in de boezem van een volk moet teweeg gebracht worden (wij hebben hier bepaald op de Hervorming het oog) leert God de *minderheid* door de heilige Schrift, en de *meerderheid* door de beschikkingen van Zijn goddelijk Albestuur. Feiten, gebeurtenissen zijn daar, om dezulken in beweging te brengen, welke voor de stem des Woords ongevoelig bleven. Engeland heeft zijn voordeel gedaan met deze grote leerschool van de feiten, en daarom altijd sinds het van zijn plicht geacht, om alle aanraking te vermijden met een macht, die het zo wreed misleid had. Engeland heeft begrepen, dat het pausdom geen heerschappij kan hebben over een volk, zonder de levenskracnten van dat volk aan te tasten: en dat alléén door zich van zulk een priesterlijk dictatorschap te ontslaan, de natiën van de nieuwere tijden ongestoord vorderingen kunnen maken op de weg van de vrijheid, van de orde, en van de grootheid.

Anne Boleyn. Strijd.

Langer dan een jaar, gelijk HENDRIK'S klachten zelf ons dat zeggen, bleef ANNE doof voor zijn aanbiedingen. Dewijl de koning dus wanhoopte, om langs deze weg tot zijn doel te geraken, besefte hij dat hij andere springveren moest in beweging brengen; en zo nam hij dan Lord ROCHFORD ter zijde, en legde hem zijn plannen bloot. De eerzuchtige vader beloofde dat hij alles doen zou wat hij vermocht, om zijn dochter tot een gunstig besluit te bewegen.. "De echtscheiding is een uitgemaakte zaak," dus sprak hij dan tot haar; "gij kunt daaraan niets veranderen. De enige vraag is maar, of *gij* het zult zijn of wel een andere jonge dame, die van de kroon van Engeland een erfgenaam zult geven. Bedenk dat vreselijke beroerten het land bedreigen, indien de koning geen zoon nalaat." Zo werkte alles samen, om ANNE in haar besluit aan het wankelen te brengen. De raadgevingen van haar vader; de wel begrepene belangen van haar vaderland; de liefde van de koning, en ongetwijfeld ook wel enige heimelijke eerzucht aan haar kant, zeiden haar dat zij de aangeboden scepter aanvaarden moest. De gedachte hieraan liet haar geen rust, hetzij zij zich in gezelschap bevond, of ook in de eenzaamheid, ja zelfs in de droom. Het een ogenblik verbeeldde zij zich, dat zij als HENDRIK'S gemalin gezeten was op de troon, en van haar macht gebruik maakte, om haar volk met weldaden te overladen, en het Woord van God aan dat volk te schenken; dan weer zag zij zichzelf in een verwijderde verbanningsoord overgebracht, waar zij haar leven nutteloos voortsleepte, veracht en onder droefenis. Wanneer, bij het levendige spel van haar verbeelding, de kroon van Engeland zich zo in al haren luister aan haar voordeed, wees zij die aanvankelijk wel terug; doch later scheen het koninklijk versiersel haar zo schoon, en de macht, welke daarmee verbonden was, zo benijdenswaardig, dat zij minder stellig werd in haar weigering. Echter bleef ANNE nog immer aarzelen, om de door de koning zo vurig verlangde toestemming te geven.

HENDRIK, wie dit dralen verdroot, schreef dikwijls aan haar, en dat bijna altijd in het Frans. - Daar het hof van Rome van deze brieven gebruik maakt (zij worden op het Vaticaan bewaard) om de Hervorming te verguizen, achten wij ons verplicht ze hier aan te halen. De diefstal, door een kardinaal aan deze brieven gepleegd, heeft uitgewerkt dat zij voor ons bewaard zijn gebleven; en wij zullen zien, dat, wel ver dat deze brieven de lasteringen ondersteunen zouden, die verspreid zijn geworden, zij, integendeel, strekken om die te

wederleggen. Wij zijn ver om de inhoud geheel en al goed te keuren; maar wij kunnen niettemin van de jonge dame, aan wie de brieven gericht zijn, geen edele en grootmoedige gevoelens van hart ontzeggen.

Brief van Hendrik.

HENDRIK, die de smart welke hij over ANNE'S weigering gevoelde niet verduren kon, schreef haar (men neemt algemeen aan, dat het in Mei 1528 zij geweest) de volgende brief *(1)*:

(1) Brieven van het Vaticaan. *Pamphleteer,* Nø. 43, p. 114. De datum in de tekst is die welke er door de uitgever aan is toegekend. Wij zouden genegen zijn de dagtekening iets vroeger te stellen.

"Terwijl ik in gedachten de inhoud naging van uw laatste brieven, heb ik mijzelf in een bange tweestrijd gebracht, daar ik niet weet hoe ik die brieven moet uitleggen; tot mijn nadeel, indien ik sommige gedeelten wel begrijp, of ook niet, gelijk ik uit andere uitdrukkingen zou opmaken. Ik smeek u daarom ernstig, dat gij mij uw ware denkwijze, ten aanzien van onze wederzijdse liefdebetrekking, kennen doet. Het is nodig dat ik een bepaald antwoord van u bekome, daar ik reeds een geheel jaar lang door de schicht van de liefde ben gewond geweest, en echter nog niet zeker ben of ik er al dan niet in zal slagen, om een plaats te verkrijgen in uw hart en in uw genegenheid. Deze onzekerheid heeft mij ook laatstelijk verhinderd om u mijn *maîtresse* te noemen, omdat het zou kunnen blijken, dat gij bloot een zeer gewone genegenheid voor mij hebt. Maar zo gij werkelijk voor mij een ware en loyale *maîtresse* zijn wilt, beloof ik u dat niet slechts de *naam* als zodanig u zal gegeven worden, maar dat ik u waarlijk als mijn maîtresse zal aannemen, en dat ik allen die uw mededingsters mogten zijn, uit mijn gedachten en genegenheid zal verbannen, om alleen *uw* getrouwe dienaar te zijn. Ik verzoek u dan dat gij een stellig antwoord geeft op deze vrij plompe brief, opdat ik weten moge waarop en in hoeverre ik mag vertrouwen. Doch zo gij mij liever niet schriftelijk wenst te antwoorden, noem mij dan maar een plaats, waar ik uw antwoord mondeling kan vernemen, en ik zal er mij volgaarne doen vinden. Ik breek hier af, om u niet te lang met mijn geschrijf bezig te houden. - Geschreven met de hand van hem, die graag uw getrouwe vriend en dienaar zou blijven.

"H. T. Rex."

Een andere brief.

Zulke waren de tedere, en wij mogen er bijvoegen (zo wij ons de tijd en de man herinneren) de eerbiedige bewoordingen, waarvan HENDRIK gebruik maakte in zijn schrijven aan ANNE BOLEYN. ANNE nu, zonder enige stellige belofte te doen, liet nochtans genegenheid voor de koning blijken, en liet haar antwoord vergezeld gaan van een zinnebeeldig juweel, voorstellende "een jong meisje, alléén in een scheepje, blootgesteld aan een storm *(2)*" waarmee zij de vorst wilde doen verstaan, aan welke gevaren zijn liefde haar prijs gaf. HENDRIK was verrukt, en antwoordde terstond:

"Voor een geschenk van zo hoge waarde, dat wel niets (het *geheel* in aanmerking genomen) mij dierbaarder had kunnen zijn, breng ik u mijn hartelijkste dank; niet slechts om de kostelijke diamant, en om het scheepje, waarin de eenzame jonge dochter aan de stormwind is blootgesteld, maar voornamelijk om de schone toepassing van dat beeld, en om de waarlijk al te grote toegefelijkheid welke uw goedheid mij betoond heeft. Ik zal steeds trachten uw gunst

te behouden; en mijn stellig voornemen en mijn vaste hoop in deze zaak druk ik uit met de spreuk: *aut illic aut nullibi (3)*.

(2) A solitary damsel in a boat tossed by the tempest.
(3) Hier of nergens. (Nu of nooit)

"De betuigingen van uw genegenheid zijn zodanig, en de schone gedachten in uw brief zo openhartig ontwikkeld, dat zij mij als een plicht opleggen, om u voor altijd te eren, lief te hebben en getrouw te zijn. Ik bid u, dat gij bij dezelfde vaste en duurzame voornemens volhardt: terwijl ik u verzeker, dat ik u dit niet alleen van mijn kant behoorlijk zal beantwoorden, maar dat ik u hierin zelfs hoop te overtreffen; zo groot is de trouw en de gehechtheid, van het gemoed dat u wenst te behagen. - Ik verzoek ook, dat indien ik, bij enige vroegere gelegenheid, u in enig opzicht mocht mishaagd hebben, gij *mij* dezelfde vrijspraak geven zult die *gij* vraagt; en ik verzeker u, dat van nu aan mijn hart aan u alléén zal zijn toegewijd. Ik wenste dit van mijn *persoon* ook te kunnen zeggen! God kan het uitwerken, zo het Hem behaagt, en *ik bid Hem dagelijks daarom (4)*, in de hoop dat *mijn gebeden ten laatste zullen verhoord worden*. Ik hoop dat wij elkaar spoedig zullen weerzien; doch de tijd zal mij evenwel lang vallen. - Geschreven met de hand van *die* secretaris, die met hart, en lichaam, en wil is "Uw getrouwe en meest toegenegene dienaar,

"H. T. Rex." *(5)*

(4) à qui je supplie une fois le jour.
(5) Pamphleteer, Nø, 43, p. 115. Onder de handtekening vindt men dit devies: Nulle autre que ne cherche H.T.

HENDRIK was een hartstochtelijk minnaar, en de geschiedenis is niet geroepen om de wrede vorst te verdedigen; maar in bovenstaande brief kunnen wij evenwel de taal van een *verleider* niet bespeuren. Het is onmogelijk ons de koning voor te stellen in zijn *dagelijks bidden*, dan dat hij dat gedaan hebbe voor een wettige verbintenis. Deze dagelijkse gebeden schijnen ons de zaak in een ander licht te stellen, dan waarin Roomse schrijvers getracht hebben haar te plaatsen. -

Verder schrijven van Hendrik.
HENDRIK geloofde met dat al verder gevorderd te zijn, dan inderdaad het geval was. ANNE trok zich daarom weer enigszins terug. En omdat de betrekking, waarin zij aan het hof verkeerde, haar onder de bestaande omstandigheden te belemmerend was, verzocht zij in een minder hoog geplaatst karakter daar te mogen verschijnen. De koning stemde erin toe, ofschoon het hem in het eerst tot grote grieve was.

"Hoewel het niet met het karakter van een edelman strookt," zo schreef hij haar, "om zijn *maîtresse* in de rang van een *bediende* te plaatsen, wil ik, in voldoening aan uw verlangen, volgaarne daarmee genoegen nemen, zo gij begrijpt dat gij u meer naar uw wens zult bevinden, in de betrekking welke *gij* wilt kiezen, dan in die waarin gij door *mij* zijt geplaatst geweest. - Ik dank u hartelijk, dat gij zo goed zijt nog aan mij te denken. "H. T."

Toen ANNE in de maand Mei zich naar Hever Castle had begeven, - het woonoord van haar vader, - schreef de koning haar als volgt: -

"Mijn maîtresse en vriendin!
"Mijn hart en ik geven ons zelf over in uw handen, en wij smeken om in uw goede gunst aanbevolen te zijn: en dat, door afwezendheid, uwe genegenheid voor ons niet moge verminderd worden. Dit toch zou onze smart vergroten; wat te grievender zou zijn, daar de afwezendheid alléén reeds smart genoeg is, en meer dan ik ooit had gedacht te zullen ondervinden. - Dit brengt mij een feit uit de sterrenkunde voor de geest; namelijk, dat hoe langer de dagen zijn, de zon zoveel te verder van ons af is, hoewel haar hitte nochtans ook te sterker is. Zo is het ook met onze liefde. Afwezendheid heeft ons op een afstand gebracht van elkaar, en nochtans neemt de liefdegloed toe; ten minste aan *mijn* zijde. Ik hoop echter hetzelfde van u: terwijl ik u verzeker, dat voor mij het smartelijke van de scheiding zo groot is, dat het onverdragelijk zou zijn, indien ik niet zulk een vaste hoop had, op uw onwankelbare genegenheid voor mij. Ten einde u daaraan te herinneren, en omdat ik toch niet persoonlijk in uw tegenwoordigheid kan zijn, zend ik u dàtgene wat dat het naast mogelijke kan vergoeden: dat is te zeggen mijn afbeeldsel, in bracelet gezet, met de gehele spreuk, welke gij reeds kent, er bij *(6)*. Ik zou mijzelf wel in de plaats ervan wensen, als namelijk dit geschenk u behaagt. Geschreven met de hand van
"Uw, trouwe dienaar en vriend, "H. T. Rex."

(6) Ongetwijfeld het *aut illic aut nullibi*. - Zie voor deze brief de *Pamphleteer*, Nø. 42, bl. 346.

Besluit van Anne.
Om strijd gedrongen door haar vader, haar ooms, en door HENDRIK, werd ANNE'S standvastigheid geschokt. De kroon, die door RENEE en door MARGARETHA was afgewezen geworden, schitterde van de jeugdige Engelse jonkvrouw verblindend in de ogen. Met elke dag werd die kroon voor haar bekoorlijker; en terwijl zij zich langzamerhand gewende aan het denkbeeld van haar nieuwe toekomst, zei zij ten laatste: "Zo de koning vrij man wordt, zal ik bereid zijn hem mijn hand te schenken." Dit was een grote fout; maar HENDRIK was ten toppunt van vreugde.

Bekommering van Wolsey.
De hovelingen sloegen met een waakzaam oog de ontwikkeling gade, die HENDRIK'S genegenheid voor ANNE BOLEYN verkreeg, en bereidden zich reeds op de hulde voor, welke zij van de nieuwe koningin zouden bieden. Doch er was tevens iemand aan het hof, wie het voornemen van HENDRIK met leedwezen vervulde; wij bedoelen WOLSEY. Hij was de eerste geweest, om HENDRIK op het denkbeeld te brengen zich van CATHARINA te scheiden; maar wanneer nu ANNE BOLEYN haar moest opvolgen, wilde hij, bij nadere overweging, liever geen echtscheiding. Daarom, had hij in het eerst de partij van CATHARINA van zich vervreemd: nu moest hij evenzeer de partij van de BOLEYNS tegen zich in het harnas jagen; en hij begon dus te vrezen, dat hoedanig ook de afloop van de zaak zijn mocht, *zijn* val daarvan het gevolg zou wezen. - Hij wandelde dikwijls in zijn park, op Hampton Court, in gezelschap van de Franse gezant, die de vertrouweling was van zijn bekommeringen. "Ik zou graag één van mij vingers er voor willen geven," sprak hij tot deze, "indien ik maar eens een onderhoud van twee uren met de koning van Frankrijk hebben mocht." Op een ander ogenblik, wanneer het hem in zijn verbeelding Eveneens was alsof geheel Engeland hem vervolgde, zei hij met ongerustheid: "De koning, mijn meester, en al zijn onderdanen zullen wraak tegen mij roepen; zij zullen mij gestrenger behandelen dan een Turk, en de gehele Christenheid zal tegen mij opstaan!" De volgende dag deed WOLSEY, om

de Franse ambassadeur te winnen, deze een lang verhaal van wat hij voor Frankrijk had gedaan *tegen de wensen van Engeland*. "Ik heb grote behendigheid nodig in mijn omstandigheden," voegde hij er bij, "en moet van een geduchte *alchimie* gebruik maken *(7)*." Maar deze alchimie kon hem niet redden. - Zelden is wel zoveel bekommering en onrust van de gemoeds onder zo groot vertoon van aanzien en macht verborgen geweest. DU BELLAY werd werkelijk met medelijden aangedaan, bij het aanschouwen van wat de beklagelijke man te lijden had. "Hij kan zich hele dagen aan zijn mijmeringen overgeven," schreef hij aan MONTMORENCY; "hij zucht en klaagt onophoudelijk. - Gij hebt nooit iemand aan zulk gemoedslijden ten prooi gezien *(8)*."

(7) Une terrible Alquemie. LE GRAND, Preuves, p. 157.
(8) 26 april 1528. Ibid. p. 93.

De brief van de keizer. Staatkunde.
In waarheid, WOLSEY bezweek er bijna onder. Zijn noodlottig denkbeeld van de echtscheiding was de oorzaak van al zijn kwellingen; en om nu in staat te zijn dat denkbeeld te herroepen, zou hij niet slechts een *vinger*, maar een arm, en misschien nog meer hebben willen opofferen. Doch het was te laat. HENDRIK had nu eenmaal (om een beeld te gebruiken) de wagen in beweging gesteld, en deze rolde nu voort van de steilte naar beneden; en wie had willen pogen het voertuig nog te stuiten in zijn vaart, zou onder de wielen zijn verpletterd geworden. Nochtans beproefde de kardinaal toch iets nog uit te werken. FRANS I had een brief van KAREL V onderschept, waarin de keizer van de echtscheiding sprak, als van een zaak die de strekking had om het Engelse volk in opstand te brengen. WOLSEY zorgde dat deze brief de koning werd voorgelezen, in de hoop dat daardoor bij hem ernstige bekommering zou worden gewekt; maar HENDRIK fronsde er alleen de wenkbrauwen over, terwijl DU BELLAY, wie de koning voor de man hield, die hem met de aankondiging van deze "volksberoeringen," door KAREL voorspeld, een schrik had willen aanjagen, daarover een kleine tuchtiging ontving *(9)*. Dit was het enige uitwerksel van deze kunstgreep.

(9) Quelque petit coup de fouet. 24 Mei 1528. DU BELLAY aan MONTMORENCY. LE GRAND, Preuves, p. 102.

De zweetziekte. Angst van Hendrik.
WOLSEY besloot dan nu in deze hoogstgewichtige zaak ruiterlijk en zonder omwegen te handelen. Deze stap zou hem ten val kunnen brengen; maar gelukte hij ook, dan was WOLSEY en met hem het pausdom gered. Daarom verzocht hij op zekere dag (het was kort vóór dat de *zweetziekte* uitbrak, zegt DU BELLAY; waarschijnlijk in Juni 1528) de koning rondweg, dat hij van zijn voornemen van de scheiding zou afzien. "Uw eigen goede naam," - zo zei hij tot HENDRIK - "het geluk van Engeland, de vrede van Europa, de veiligheid van de Kerk - alles vordert het; en buitendien, de paus zou de echtscheiding nimmer toestaan." Terwijl de kardinaal zo sprak, trokken donkere wolken samen op HENDRIK'S gelaat; en vóór WOLSEY nog eindigde brak de koning in gramschap uit. "De koning gebruikte vreselijke woorden," zegt DU BELLAY. Hij zou duizend WOLSEY'S voor één ANNE BOLEYN hebben willen geven. "Niemand dan God alléén zal haar aan mij kunnen ontrukken," sprak hij op stellig besliste toon.

WOLSEY twijfelde nu niet langer aan zijn ongenade, en hij ving dan ook aan zijn maatregelen daarnaar te nemen. Hij begon bijv. op verschillende plaatsen te bouwen, om zich

de genegenheid van het volk te winnen; hij betoonde grote zorg voor zijn bisdommen, opdat deze hem een goede wijkplaats zouden opleveren; hij was minzaam jegens de hovelingen - in één woord, hij bestrooide de grond met bloemen, opdat zijn val zou gebroken worden. En dan ook liet hij het, onder zuchten en klagen, voorkomen, alsof hij een afkeer van wereldse eer had bekomen, en was welsprekend in de lof van de eenzaamheid *(10)*. Maar hij deed meer. Daar hij duidelijk inzag, dat de beste weg om ‘s konings gunst te herwinnen dáárin bestond, dat hij met ANNE BOLEYN op de beste voet was, deed hij haar kostelijke geschenken *(11)*, en betuigde haar, dat al zijn pogingen voortaan zouden strekken om haar tot de troon van Engeland te verheffen. ANNE geloofde deze verzekeringen, en antwoordde hem, dat zij van haar zijde hem graag van dienst wilde zijn, "zolang er nog één ademtocht zijn zou in haar lichaam *(12)*." - HENDRIK zelf twijfelde er niet aan, of de laatst ontvangene les zou de kardinaal tot lering zijn geweest.

(10) 20 Augustus 1528. DU BELLAY aan MONTMORENCY. LE GRAND, Preuves, p. 165.
(11) Your rich aud goodly present. *Pamphleteer*, Nø. 43, p. 150.
(12) As long as any breath is in my body. Ibid.

Algemene verslagenheid.

Dus waren alle partijen in volle bedrijvigheid: - HENDRIK met zijn voornemen om Lady ANNE te huwen; de hovelingen, om van WOLSEY bevrijd te geraken; en laatstgenoemde, om aan het gezag te blijven - toen een hoogernstige omstandigheid er toe leidde, om allen, naar het scheen, met elkaar in vrede en vriendschap te brengen. Omstreeks het midden van Juni brak namelijk de vreselijke *zweetziekte* (*sudor anglicus*) in Engeland uit. De burgers van Londen ("zo dicht als vliegen," zegt DU BELLAY) *(13)* gevoelden plotseling pijn in het hoofd en voor het hart, en haastten zich dan van de straat of uit de winkels naar hun kamers, begonnen te zweten, en begaven zich te bed. - De ziekte maakte vreselijke en snelle voortgang. De lijders gevoelde een brandende hitte in alle ledematen; en als zij bij ongeluk, in bed liggende, bloot geraakten, hield de uitwaseming op, er ontstond ijlhoofdigheid, en binnen vier uren tijds was het slachtoffer dood en "stijf als een muur *(14)*" zegt de franse gezant. - Elk gezin was in rouw. Ook Sir THOMAS MORUS lag, onder het schreien van bittere tranen, geknield aan het bed van zijn dochter, en riep God aan in de gebede, voor de redding van zijn geliefde MARGARET *(15)*. WOLSEY, die zich op Hampton Court bevond en niets kwaads vermoedde, had zich, als naar gewoonte, naar Londen begeven, om het voorzitter schap van de kanselarij (Court of Chancery) waar te nemen; maar hij gaf terstond orders om de paarden weerom te zadelen, en keerde ijlings terug. - In vier dagen tijds stierven er 2000 personen te Londen.

(13) Dru comme mouches. LE GRAND, Preuves, p. 138.
(14) Raide comme un pan de mur. Ibid.
(15) Upon his knees, with many tears. MORE’S Life, p. 136.

De ziekte neemt toe.

Het hof bleef aanvankelijk bewaard voor de besmetting; maar op de vierde dag werd één van de dames van ANNE BOLEYN aangetast: en nu was het of het paleis door een bliksemstraal was getroffen geweest. De koning vertrok in alle haast, en begaf zich naar een punt op twaalf mijlen afstand van de hoofdstad - want hij was niet bereid om te sterven. Hij beval dat ANNE naar haar vader zou terugkeren, nodigde de koningin uit om zich bij hem te vervoegen, en vestigde zijn verblijf te Waltham. Zijn geweten ontwaakte eerst recht in het aangezicht van de

dood. Toen nu vier van de lieden van zijn huis, en ook een monnik, - ANNE'S biechtvader, naar het schijnt *(16)*, - ziek werden, vertrok de koning naar Hunsdon. Hij was hier slechts twee dagen geweest, toen POWIS, CAREW CARTON en anderen van zijn hof, door de ziekte binnen twee of drie uren tijd werden ten grave gesleept. HENDRIK had hier een vijand ontmoet, die hij niet overwinnen kon.

(16) Votre frère maître Jesonère est tombé malade. HENRI à ANNE, *Pamphleteer*, Nø. 42, p. 347.

Hij verliet dan weer deze plaats, als besmet door de ziekte, en vestigde zich elders; en telkens wanneer iemand van zijn lieden in zijn nieuwe verblijfplaats door de besmetting werd aangegrepen, verwisselde hij dat oord al wederom voor een ander punt. De schrik voor de dood deed hem het bloed stollen in de aderen. Hij zag zich op elke voetstap bedreigd door de vreselijke zeis, wier slag hem mogelijk óók kon bereiken. Hij sneed dan alle gemeenschap met anderen, zelfs met zijn bedienden af, sloot zich op in een vertrek boven in een afgezonderde toren, spijsde alléén en wilde niemand bij zich toelaten, met uitzondering slechts van zijn geneesheer *(17)*. Hij bad, vastte, biechtte, werd met de koningin verzoend, en deed communie elke Zondag en elke feestdag (ontving *zijn Maker (18)*, - om de woorden te gebruiken van een van zijn kamerheren); en de koningin en WOLSEY deden hetzelfde. En dit was nog alles niet. Sir BRIAN TUKE lag ziek in Essex; maar dit belette niet dat de koning hem beval tot hem te komen, al zou het ook zijn in een draagstoel. En de 20ste Juni, nadat HENDRIK driemaal de mis had bijgewoond (hij had het nooit tevoren op één dag zo druk gedaan), sprak hij tot TUKE: "Ik heb u nodig om *mijn testament* te maken." HENDRIK was de enige niet die deze voorzorg nam. "Er werden *honderd duizend* testamenten gemaakt," zegt DU BELLAY.

(17) With his physician, in a chamber, within a tower, to suppe a parte. State Papers I, p. 296.
(18) Hath received his Maker. State Papers, I, 290.

Terwijl dit alles gebeurde was ANNE kalm en gerust in haar afzondering op Hever. Zij bad veel, vooral voor de koning en voor WOLSEY *(19)*. Maar HENDRIK, die ver was van zulk een berusting in God te gevoelen, was ook om haar zeer bekommerd. "De ongerustheid, welke ik geleden heb door de onzekerheid omtrent uw gezondheid, heeft mij bovenmate gekweld," zo schreef hij haar; "maar dewijl gij tot dusverre nog niets van de ziekte bespeurd hebt, hoop ik dat het met u zijn zal gelijk met ons....Ik bid u, mijn teer beminde, dat gij u niet beangstigt, of u te zeer bekommert over ons afzijn: want waar ik mij ook bevinde ben ik de uwe. Doch met dat al moeten wij ons aan onze tegenspoeden onderwerpen; want wie tegen zijn lot wil strijden, is doorgaans daardoor zoveel te verder er van verwijderd, om zijn doel te bereiken. Daarom, troost u en vat moed, en maak deze tegenheid u zo weinig mogelijk onaangenaam *(20)*."

(19) I thank our Lord that them that I desired and prayed for are escaped, and that is the king and you. ANNE to WOLSEY, *Pamphleteer*, Nø, 43, p. 150.
(20) Pamphleteer, Nø. 42, p. 347.

Daar HENDRIK geen tijding kreeg, nam zijn onrust wederom toe. Hij zond ANNE een bode en een brief. "Om mij van de plicht een getrouwe dienaar te kwijten zend ik u deze brief" zo schreef hij, "en ik bid u dat gij mij bericht doet toekomen van uw welstand, die ik hoop dat

even lang moge voortduren, als ik dat wens voor mij zelf."

Hendrik schrijft aan Anne Boleyn.

HENDRIK'S bekommering was wél gegrond. De ziekte nam toe in hevigheid. In vier uur tijd stierven er achttien personen aan het huis van de aartsbisschop van Canterbury; en ANNE BOLEYN zelf, en ook haar broeder, werden door de besmetting aangetast. De koning was in de grootste ontroering. ANNE evenwel bleef kalm; haar sterkte van geest deed haar zich verheffen boven overdrevene vreesachtigheid; doch haar vijanden schreven haar kalmte aan andere oorzaken toe. "Haar eerzucht is sterker dan haar vrees voor de dood," spraken zij. "De koning, de koningin en de kardinaal beven voor hun leven, maar zij...zij zou tevreden sterven, zo zij maar stierf als koningin." - HENDRIK verwisselde andermaal van verblijfplaats. Al zijn kamerheren waren door de ziekte getroffen geworden, met één enkele uitzondering slechts. "Hij (de koning) bleef alléén, en hield zich afgezonderd," zegt DU BELLAY; en hij biechtte ook dagelijks. Hij schreef opnieuw aan ANNE, en zond haar zijn geneesheer, Dr. BUTTS *(21)*. "Het onaangenaamste nieuws dat ik vernemen kon," schreef HENDRIK, "ontving ik 's avonds onverwachts. Om drie redenen moet ik het betreuren. Vooreerst, omdat ik van de ziekte moest horen van mij *maîtresse*, die ik hoger schat dan de gehele wereld, en wier gezondheid ik even vurig wens als mijn eigene. Ik zou volgaarne de helft dragen van wat gij lijden moet, zo ik u daarmee herstellen kon. Ten andere, uit vrees dat ik nu veel langer nog de treurige afzondering zal moeten verduren, die mij tot hiertoe reeds tot de hoogst mogelijke kwelling is geweest; doch wanneer akelige denkbeelden mijn geest bestormen, bid ik God dat Hij zulke pijnigende en weerstrevige gedachten ver van mij doe. Ten derde, omdat mijn geneesheer, in wie ik het meeste vertrouwen stel, afwezend is. Doch bij gebreke van hem zend ik u mijn tweede geneesheer, en hoop dat hij u spoedig zal beter maken. Ik zal hem dan meer dan ooit hoogschatten. Ik smeek dat gij u in uw ziekte door zijn raad leiden laat. Wanneer gij dit doet hoop ik u weldra weer te zien, wat mij tot grotere blijdschap zijn zal, dan al de kostelijke juwelen van de wereld."

(21) Ibid, Nø. 43, p. 120.

Toestand van Wolsey.

De ziekte begon eerlang heviger te woeden, ook in de dadelijke nabijheid van HENDRIK. Hij vluchtte daarom vol angst naar Hatfield, en nam derwaarts slechts zijn kamerheren mee. Van hier begaf hij zich toen weer naar Tittenhanger, een huis dat aan WOLSEY behoorde, en van waar hij het bevel liet uitgaan, dat er algemene processiën door het koninkrijk moesten geschieden, om daardoor de bezoeking Gods af te wenden *(22)*. Tevens schreef hij aan WOLSEY: "Zodra er iemand wordt aangetast in de plaats waar gij u bevindt, vlucht dan naar elders; en begeef u zo van plaats tot plaats." De arme kardinaal was nog meer in angst dan HENDRIK. Als hij maar de minste uitwaseming bespeurde, achtte hij zichzelf reeds een dood man. "Ik bid uw hoogheid," zo schreef hij al bevende aan de koning, de 5de Juli, "dat gij medelijden hebt met mijn arme ziel. Dit zijn misschien de laatste woorden die ik aan u schrijven zal; maar de gehele wereld zal uit mijn laatste wil zien, dat gij uw gunst niet aan een ondankbare hebt besteed." - De koning, die zag dat WOLSEY'S geest geweldig aangegrepen was door de vrees die hem beklemde, schreef hem dat hij angst en schrikbeelden moest verbannen *(23)*, en een blijmoedige geest bewaren zelfs in het aangezicht van de dood.

(22) General procession to be made, universally through the realme. State Papers, I, p. 308.
(23) Put apart fear and fantasies. State Papers, I, p. 314.

Eindelijk begon de ziekte af te nemen; en aanstonds herleefde nu ook weer de begeerte om ANNE te zien, in HENDRIK'S gemoed. De 18de Augustus verscheen zij weer aan het hof, en nu waren 's konings gedachten opnieuw geheel en al bij de echtscheiding bepaald.

Toeven van Campeggio.

Maar deze aangelegenheid scheen toch voortgang te maken in een omgekeerde reden met 's konings begeerten. Er was geen bericht van CAMPEGGIO. Kon hij in de Alpen of op zee verongelukt zijn? Hield zijn jicht hem hier of daar in een dorp terug, of was de aankondiging van zijn vertrek een bloot voorwendsel geweest? - ANNE BOLEYN zelf verdroot het wegblijven van CAMPEGGIO niet minder; want aan zijn komst werd door haar groot gewicht gehecht. Indien toch de Kerk het eerste huwelijk van de konings ontbond, geloofde ANNE, omdat alsdan het hoofdbezwaar zou weggenomen zijn, de hand van HENDRIK te mogen aannemen. Zij schreef daarom aan WOLSEY: "Ik verlang ernaar, om van u nieuws te horen van de legaat; en ik hoop dat dit nieuws, als van u komende, gunstig mag zijn." De koning voegde erin een naschrift bij: "Dat wij niets horen van de aankomst van de legaat in Frankrijk, maakt ons enigszins bezorgd. Echter vertrouwen wij, dat wij door uw ijver en uw werkzaamheid (met de hulp van God Almachtig) spoedig uit deze bekommering zullen gered zijn *(24)*."

(24) Pamphleteer, Nø. 48, p. 149.

De beweegredenen.

Evenwel kwam er nog altijd geen bericht. En terwijl er nu zo op de lang verwachte afgezant gewacht werd, speelde een ieder aan het Engelse hof zijn rol zo goed hij kon. ANNE - het zij dan gewetenshalve, of uit voorzichtigheid of zedigheid - weigerde de eerbewijzen, welke de koning haar in de ruimste mate betonen wilde, en naderde ook CATHARINA nooit dan met de diepste eerbied. WOLSEY had het voorkomen of hij de echtscheiding wenste, terwijl hij haar inderdaad duchtte, aangezien hij daarvan zijn eigen val en die van de pausdoms in Engeland verwachtte. HENDRIK beijverde zich om de beweegredenen te bedekken, die hem dreven tot een echtscheiding met de koningin. Tot de bisschoppen sprak hij van zijn *geweten*, tot de adel van een *erfgenaam*, en in het algemeen van de *treurige verplichting* waaronder hij was, om zijn verbintenis met een zo terecht hooggeschatte vorstin te verbreken. Inmiddels scheen hij met haar op de beste voet te leven, naar wat DU BELLAY ons zegt *(25)*. Doch CATHARINA wist het best van allen haar gewaarwordingen te bemantelen. Zij leefde met de koning even als in de gelukkigste dagen, bejegende ANNE met de meeste voorkomenheid, kleedde zich prachtig, had veel muziek en dans in haar vertrekken, vertoonde zich dikwijls in het openbaar, en scheen, door haar minzaamheid, zich de liefde van geheel Engeland te willen verzekeren. Dit nu was een beklagelijke komedie, bestemd om in een treurspel vol geween en droefenis te eindigen.

(25) DU BELLAY aau MONTMORENCY, 16 oktober 1528. LE GRAND, Preuves, p. 170.

II.

Coverdale.

Terwijl dit alles in de koninklijke paleizen voorviel, werd ervan geheel andere dingen gehandeld onder het volk. Nadat wij ons enige tijd met andermaal, en overtuigde zich, gelijk

TYNDALE, dat de kabalen van het hof hebben bezig gehouden, keren wij nu graag terug tot de nederige discipelen van de Goddelijken Woords. De Hervorming van Engeland (en het is daarvan de kenmerkende trek) brengt afwisselend ons de koning op zijn troon voor ogen, en de nijveren werkman in zijn hut: en tussen deze beide uitersten ontmoeten wij de doctor in zijn "College" en de priester op zijn predikstoel. -

Onder de jongelieden, die te Cambridge onder de leiding van BARNES onderwezen werden, en die hem getrouw ter zijde hadden gestaan, toen hij te zijner verantwoording was opgeroepen geworden, bevond zich MILES COVERDALE, die later bisschop van Exeter is geweest; een man, die zich door zijn ijver voor het Evangelie van JEZUS CHRISTUS onderscheidde. Enige tijd na de val van de prior, ‘s avonds vóór Pasen van het jaar 1527, ontmoetten COVERDALE en CROMWELL elkaar aan het huis van Sir THOMAS MORUS, bij welke gelegenheid CROMWELL de student van Cambridge vooral opwekte, om zich op de studie van de gewijde Schriften toe te leggen *(1)*. De val van zijn ongelukkige leermeester had COVERDALE met bekommering vervuld; en terwijl hij zich daaraan spiegelde, achtte hij het geraden zich voor de in het ooglopende bedrijvigheid *(2)* te wachten, die voor BARNES zo noodlottig was geweest. Hij wijdde zich dan met zijn gehele gemoed aan de Schriften, las en herlas die een en de Hervorming van de Kerk door het Woord van God moest uitgewerkt worden. De *inspiratie* van dat Woord, - de enige grondslag ook van zijn souverein gezag, - had COVERDALE getroffen. "Waar de Schrift gekend wordt, verdrijft zij de duisternis en hervormt zij alle dingen," zei hij. "En waarom? Dewijl zij ons gegeven is *door inspiratie van God (3)*." - Dit fundamenteel beginsel van de Hervorming in Engeland, moet te allen tijde het fundamenteel beginsel zijn van de Kerk. -

(1) COVERDALE’S Remains. (Park. Soc.) p. 490. De uitgever van de "Remains" dagtekent de hier voorkomende brief aan CROMWELL de 1ste Mei 1527. Anderen brengen hem tot latere tijd.
(2) Outward activity.
(3) Reformed all things. And why? Because it is given by the inspiration of God. COVERD. Remains, p. 10.

Hij wil de Bijbel vertalen.

COVERDALE gevoelde zich gelukkig bij zijn studiën. "Nu begin ik de Heilige Schriften te genieten!" zei hij: "Nu smaak ik - God zij de eer! - de liefelijke reuk van de gewijde boeken *(4)*!" Hij bepaalde zich echter hiertoe niet, maar achtte het van zijn plicht, om in Engeland het eigen werk te beproeven, waaraan TYNDALE in Duitsland arbeidde. - De Bijbel was zo gewichtig in de ogen van deze Christenen, dat twee overzettingen bijna gelijktijdig ondernomen werden. "Waarom zouden andere natien," zo sprak COVERDALE, "overvloediger begiftigd worden met de Schrift in haar moedertaal dan wij *(5)*?" - "Wacht u wel dat gij de Bijbel zou vertalen!" riepen de volgelingen van de schoolmannen uit; "uw arbeid zou slechts verdeeldheid brengen in het geloof, en onder het volk van God *(6)*." - "God heeft nu eenmaal Zijn Kerk de gaven van vertalen en drukken geschonken," antwoordde COVERDALE, "en die gaven moeten wij ons ten nut maken." En wanneer sommige vrienden hem spraken van de overzetting van TYNDALE, gaf hij ten antwoord: "Weet gij dan niet, dat wanneer velen tezamen een loop beginnen, een ieder zijn best doet om het naast aan het doel te komen *(7)*?" - "Maar de Schrift moet in het Latijn alléén bestaan," wierpen de priesters tegen. - "Nee," hernam COVERDALE, "de Heilige Geest is er evenzeer de Maker van in het Hebreeuws, Grieks, Frans, Hollands en Engels, als in het Latijn....Het Woord van God is van

gelijk gezag, in welke taal ook de Heilige Geest dat Woord spreekt *(8)*." Dit wilde niet zeggen dat de overzettingen van de Heilige Schrift geïnspireerd zijn, maar dat het Woord van God, getrouw vertaald, steeds een goddelijk gezag heeft.

(4) Now I begin to taste of Holy Scriptures! Now, honour be to God! I am set to the most sweet smell of holy letters!" COVERDALE'S Remains, p. 490.
(5) It grieved me that other nations should be more plenteously provided. Ibid. p. 12.
(6) Many translations make division in the faith. Ibid.
(7) Every one doth his best to be nighest the mark. Ibid. p. 14.
(8) Of like worthings aud authority iu what language soever the Holy Ghost speaketh. Ibid. p. 26.

COVERDALE besloot daarom de Bijbel te vertalen; en om zich de hierbij noodzakelijke boeken te verschaffen, schreef hij aan CROMWELL: die, op zijn reizen, een verzameling van kostbare werken had samengebracht. "Ik verlang niets ter wereld dan boeken *(9)*" schreef hij; "gelijk JACOB, hebt gij van de dauw des hemels gedronken....ik vraag om van uw wateren te mogen drinken *(10)*." CROMWELL nu weigerde zijn schatten niet aan COVERDALE. - "Daar de Heilige Geest u beweegt om de kosten van dit werk te dragen," betuigde laatstgenoemde alstoen, "zo geeft God mij de moed om daaraan te arbeiden *(11)*." Hij begon zonder uitstel, terwijl hij zei: "Wie de Schrift niet gelooft, gelooft niet in CHRISTUS; en wie haar verwerpt, die verwerpt God zelf *(12)*." Zodanig waren de grondslagen van de Hervormde Kerk in Engeland. -

(9) Nothing in the world I desire but books. Rem., p. 490.
(10) De tuo ipso torrente maxime potare exopto. Ibid. p. 491.
(11) So was I boldened in God to labour in the same. Ibid. p. 10.
(12) Whosoever believed not the Scripture, believed not Christ. Ibid. p. 19, 22.

Vrome zangen.
COVERDALE ondernam de overzetting van de Schrift niet als een bloot letterkundige taak. De Geest, die de heilige schrijvers gedreven had, sprak ook tot *zijn* hart; en terwijl hij bij zijn arbeid de levengevende beloftenissen des Woords smaakte, drukte hij zijn gelukkige gemoedstoestand in vrome zangen uit: -

"Be glad now all ye christen men,
And let us rejoyce unfaynedly.
The kindnesse cannot be written with penne,
That we have receaved of God's mercy;
Whose love towarde us hath never ende:
He hath done for us as a frende;
Now let us thanke him hartely.

These lovynge wordes he spake to me:
I wyll delyver thy soule from payne;
I am desposed to do for thee,
And to myne owne selfe thee to retayne.
Thou shalt be with me, for thou art myne;
And I with thee, for I am thyne;
Such is my love, I can not layne.

They wyll shed out my precyous bloude,
And take away my lyfe also;
Which I wyll suffre all for thy good:
Beleve this sure, where ever thou go.
For I will yet ryse up agayne;
Thy synnes I beare, though it be payne,
To make thee safe and free from wo. (13)

(13) Ibid. p. 550. In het Hollands komt de zin van deze verzen hierop neer;
"Zijt nu verheugd, gij Christenmensen,
En laat ons ongeveinsd ons verblijden! –
Zij is met geen pen te beschrijven,
De weldaad, die wij van Gods genade hebben ontvangen.
God, wiens liefde jegens ons nimmer einde heeft; -
Die God heeft voor ons gedaan als een vriend –
Laat ons Hem dan van harte danken!

"Deze woorden van de liefde heeft Hij tot mij gesproken: "
Ik wil uw ziel verlossen uit de nood;
Ik ben gereed u ten helper te wezen;
Ik wil u, als Mijn eigendom bewaren.
Gij zult met Mij zijn, want gij behoort Mij toe;
En Ik zal met u zijn, want Ik behoor u toe: -
Zodanig is Mijn liefde –
Ik ben geen man dat Ik liegen zou.

"Zij zullen Mijn kostelijk bloed vergieten,
En ook Mijn leven zullen zij nemen:
Wat Ik alles zal lijden tot uw heil; -
Geloof dit vast, waar gij ook heen gaat:
Want Ik zal wederom opstaan.
Uw zonden wil Ik dragen, - ofschoon het zwaar zij, -
Om u te behouden, en u te verlossen van smarte."

John Tyball.

COVERDALE mocht niet lang verwijlen in de afzondering, welke hij zozeer begeerde. De studie van de Bijbel, die hem tot eenzaamheid getrokken had, onttrok er hem ook weer spoedig aan. Er vond een opwekking plaats in Essex. JOHN TYBALL, een inwoner van Bumpstead, die geleerd had in JEZUS CHRISTUS *het ware brood uit de hemel* te vinden, vergenoegde zich daarmee niet. Op zekere dag, toen hij in de Eerste Brief aan de Corinthiers de woorden las: "dit *brood* eten," en "deze *drinkbeker* drinken," en welke woorden hij tot vier malen toe, in de loop van enige weinige verzen, herhaald vond, werd hij daardoor overtuigd dat er geen *transubstantiatie* is. "Een priester heeft geen macht om het lichaam des Heeren te scheppen," sprak hij; "CHRISTUS is zeer zeker in het sacrament aanwezig, maar Hij is daar alléén *voor hem die gelooft*, en slechts door een *geestelijke* tegenwoordigheid en werking." TYBALL, voor wie de Roomse geestelijkheid en eredienst ten ergernis waren geworden, en die de overtuiging had, dat de Christenen tot een algemeen priesterdom geroepen zijn,

oordeelde eerlang dat een bepaalde leraarsstand ontbeerd kon worden; en zonder dat hij de geestelijke bedieningen, die in de Schrift genoemd worden, dadelijk verwierp - gelijk sommige Christenen sinds hebben gedaan - hechtte hij daaraan geen belang. "De priesterschap is niet nodig *(14)*" zei hij; "ieder leek mag de sacramenten bedienen, even goed als een priester." De pastoor van Bumpstead, RICHARD FOX genaamd, en daarop een Franciskaner uit Colchester, met name MEADOW, werden door de overtuigende toespraak van TYBALL bekeerd.

(14) Pristhoode was not necessary. STRYPE'S Records, I, p. 51.

Bekeringen.

COVERDALE, die op geen grote afstand verwijderd was van daar, en die van deze godsdienstige opwekking had horen spreken, kwam naar Bumpstead, en beklom daar de 29ste Maart 1528 de predikstoel, om de schatten te verkondigen, welke de Schrift bevat. Onder zijn hoorders was ook een Augustijner monnik, TOPLEY geheten, die de plaats van FOX vervulde, bij diens afwezendheid. Deze monnik had, terwijl hij zich op de pastory bevond, een exemplaar gevonden van WIKLEF'S *Wicket (15)*, dat hij met gretigheid las. Zijn geweten werd er door getroffen, en alles rondom hem scheen zich nu in een maalstroom te bewegen *(16)*. Hij was thans, door twijfelingen geschokt, naar de kerk gegaan, en na afloop van de godsdienstoefening begaf hij zich tot de prediker (COVERDALE) en riep uit: "Mijn zonden! mijn zonden!" "Belijd die voor God," sprak COVERDALE, "en niet aan een priester. God neemt de belijdenis van hart aan, en delgt al uw zonden uit *(17)*." De monnik geloofde in de zondevergeving Gods, en werd een ijverig Evangelist voor de omliggende streek.

(15) Klinket, klein deurtje ("de enge poorte").
(16) I felt in my conscience a great wavering. (Bible Annals, p. 185).
(17) God accepteth the confession which cometh from the heart, and blotteth out all your sins. COVERDALE'S Remains, p. 481.

Pykas.

Het Goddelijk Woord had ternauwernood één toorts ontstoken, of deze deed wederom een andere ontbranden. Te Colchester, in hetzelfde graafschap, had een godvruchtig man, met name PYKAS, een exemplaar van de Brieven van PAULUS van zijn moeder ontvangen, met deze raad: "Mijn zoon, leef overeenkomstig deze Schriften, en niet naar de leringen van de geestelijkheid." Enige tijd daarna, toen PYKAS een Nieuw Testament had gekocht, en hij het onderscheidene malen gelezen en herlezen had *(18)*, greep er een gehele verandering met hem plaats. "Wij moeten door de Heilige Geest gedoopt worden," zei hij, en deze woorden waren als een adem des levens, voor de eenvoudige gemoederen diegenen die hem hoorden. Op zekere dag, toen PYKAS vernomen had dat BILNEY, de eerste van de doctoren van Cambridge die de kracht van het goddelijk Woord had gekend, te Ipswich predikte, ging hij derwaarts; want hij weigerde nooit een priester te horen, indien maar die priester de waarheid verkondigde. "O, welk een preek! Hoe vol des Heiligen Geestes!" riep PYKAS uit.

(18) And read it thoroughly many times. (STRYPE, I, chap. I, p. 121).

Evangelische vrouwen.

Van die tijd aan werden de samenkomsten van de broederen in CHRISTUS (want zo werden zij genoemd) menigvuldiger. Zij lazen het Nieuwe Testament, en een ieder deelde aan de

overigen mee, wat hij voor de onderwijzing van allen mee te delen had. Eens dat het vierentwintigste hoofdstuk van MATTHEUS was gelezen geworden, merkte PYKAS aan (hij dwaalde soms in de geestelijke opvatting van de Schrift): "Wanneer de Heer verklaart *dat er geen steen van de tempel op de andere zal gelaten worden*, bedoelt Hij de trotse priesters, die dezulken vervolgen welke zij ketters noemen, en die voorgeven dat zij de tempel Gods zijn. God zal hen allen terneer werpen." En gelijk hij sprak tegen de *priester*, sprak hij ook tegen de priesterlijke opvatting van het sacrament des Avondmaals. "Het ware lichaam van JEZUS CHRISTUS is in het Woord," zei hij; "God is in het Woord, en het Woord is in God *(19)*. God en het Woord kunnen niet afgescheiden worden. CHRISTUS is het levende Woord dat de zielen voedt." - Deze eenvoudige predikers vermeerderden langzamerhand in getal. Zelfs vrouwen kenden de Brieven en Evangeliën van buiten. MARION MATTHEW, DOROTHY LONG, CATHARINE SWAIN, ALICE GARDINER, maar bovenal de vrouw van GYRLING, welke in dienst was geweest van een priester, die onlangs om ketterij verbrand was geworden, namen deel aan deze Evangelische bijeenkomsten. En het was niet slechts in armelijke hutten dat toen de "blijde boodschap" verkondigd werd; want Bower Hall, alwaar de *squires* van Bumpstead woonden, stond evenzeer voor FOX, TOPLEY en TYBALL open, die dikwijls uit de Heilige Schrift voorlazen, in de grote zaal van het "manorhouse", in tegenwoordigheid van de heer en allen die tot het huis behoorden. Een nederige Hervorming voorwaar! doch met dat al degelijker, dan die welke door HENDRIK VIII werd uitgewerkt.

(19) God is in the word and the word is in God. (Ibid., 130).

De "Broeders".

Er was evenwel enig verschil van mening onder deze "broederen." "Allen die begonnen zijn te geloven," zo spraken TYBALL, PYKAS en anderen "moeten samenkomen om het Woord te horen, en langs die weg toe te nemen in het geloof. Wij bidden daar gezamenlijk....en dàt is een Kerk." COVERDALE, BILNEY en LATIMER lieten volgaarne deze weinig geregelde samenkomsten toe, alwaar de gelovigen bloot als *discipelen* vergaderden. Zij achtten deze samenkomsten zelfs nodig, in een tijd dat de herboren Kerk nog verkeerde in een toestand van vorming. Deze samenkomsten bewezen toch, naar de zienswijze van de hervormers, dat *organisatie* in de Christelijke Kerk niet de voorrang moet hebben, gelijk Rome beweert, en dat die voorrang veeleer aan geloof en leven toekomt. Doch zulk een gebrekkige vorm beschouwden zij met dat al slechts als voorlopig. Om velerlei gevaren te voorkomen, was het nodig dat deze vereniging van de "broederen" eerlang vervangen werd door een andere, door *de Kerk des Nieuwen Testaments*, met haar ouderlingen of bisschoppen, en diakenen. Het Woord, oordeelden zij, maakte een *bediening* des Woords noodzakelijk; en voor de behoorlijke vervulling van deze bediening werd niet slechts godsvrucht vereist, maar kennis van de gewijde talen, de gave van de welsprekendheid, haar oefening en vervolmaking. Nochtans was er onder deze Christenen geen verdeeldheid, om de wille van deze punten van ondergeschikt belang.

Vervolging.

Een tijd lang sloeg de bisschop van Londen deze beweging met ongerustheid gade. Hij liet toen HACKER gevangen nemen, die, sinds zes jaren, zich er een gewoonte uit had gemaakt, om in Londen en Essex van huis tot huis te gaan, en uit de Bijbel voor te lezen. De bisschop ondervroeg en bedreigde hem. Hij deed ook nauwkeurig onderzoek naar de namen diegenen, die hem aan hun huizen ontvangen hadden; en de arme man had ook, in zijn angst, omtrent veertig van zijn broeders opgenoemd. SEBASTIAN HARRIS, priester van Kensington,

FORMAN, rector van de Allerheilige kerk, JOHN en WILLIAM PYKAS, en vele anderen werden ontboden voor de bisschop. Zij zagen zich naar de gevangenis gebracht, voor de rechters gesteld, in de stok gesloten, en op duizend manieren gepijnigd. Hun geest werd verward onder dit alles; hun gedachten verloren vastheid en sterkte, en velen deden de "bekentenissen", die hun door de vervolgers werden afgeperst.

Monmouth.

De tegenstanders van het Evangelie, die op deze uitslag trots waren, wensten nu een glorierijker zegepraal. En zo zij al TYNDALE niet konden bereiken, hadden zij dan toch in Londen MONMOUTH niet, de begunstiger van zijn werk, de invloedrijkste van de kooplieden, en een volger van het ware geloof? - De geestelijkheid had de godsdienst tot *haar* eigendom gemaakt, en de Hervorming gaf die schat weer terug aan het volk. Niets verbitterde de priesters zozeer, dan dat *leken* zich het recht zouden aanmatigen, om te geloven zonder hun tussenkomst, ja om zelfs hun geloof nog verder voort te planten! Sir THOMAS MORUS zelfs, een van de beminnelijkste mannen van de zestiende eeuw, nam aan die haat ook deel. Hij schreef aan COCHLOEUS: "Duitsland brengt thans dagelijks monsters voort, dodelijker dan die welke Afrika gewoonlijk oplevert *(20)*; maar helaas! het is Duitsland niet alléén. Een aantal Engelsen, die weinige jaren geleden zelfs de *naam* van LUTHER niet zouden hebben genoemd willen hebben, zijn nu de verkondigers van zijn lof geworden! - Engeland is tegenwoordig aan de zee gelijk, welke reeds aanschiet en deint, als een grote storm ophanden is, zonder dat er nog wind is die haar beroert *(21)*." MORUS was er vooral verbolgen over, dat de stoutmoedigheid van de "gospellers" zo op de beschroomdheid van de Lollards was gevolgd. "De ketters," zo sprak hij, "hebben *schijnheiligheid* afgelegd, maar *onbeschaamdheid* aangedaan." Hij besloot daarom ook van *zijn* kant de handen aan het werk te slaan.

(20) Germany now daily bringeth forth more monsters. MORE'S Life p. 82.
(21) Like as before a great storm the sea swelleth...Ibid., p. 117.

De beschuldiging.

De 14de Mei 1529 bevond MONMOUTH zich in zijn winkel, toen een bode verscheen, en hem aanzegde dat hij te komen had voor Sir JOHN DAUNCIES, die lid was van de geheime raad. De godvrezende koopman gehoorzaamde, terwijl hij zichzelf trachtte te overreden, dat zijn tegenwoordigheid om handelszaken gevraagd was geworden. Hierin vergiste hij zich echter, gelijk hij weldra bemerkte. "Welke brieven en boeken hebt gij in de laatste tijd van het buitenland ontvangen *(22)*?" vroeg hem Sir THOMAS MORUS, op enigszins strenge toon. (Sir THOMAS MORUS en Sir WILLIAM KINGSTON waren hier de ambtgenoten van Sir JOHN.) "Geen" gaf MONMOUTH ten antwoord. "Welke hulp hebt gij aan personen verleend, die zich op het vasteland ophouden?" - "In de laatste drie jaren niets." "WILLIAM TYNDALE heeft zes maanden bij mij gewoond," vervolgde hij, "en zijn levenswijze was toen zo als die van een goed priester behoort te zijn. Ik heb hem bij zijn vertrek tien pond sterling gegeven, maar sinds niets meer. Doch hij is niet de enige wie ik geholpen heb. De kapelaan van de bisschop van Londen, bijvoorbeeld, heeft van mij meer dan vijftig pond sterling ontvangen." - "Welke boeken hebt gij in uw bezit?" vroeg MORUS verder. De koopman noemde het Nieuwe Testament en enige andere boeken. "Al deze boeken hebben meer dan twee jaren op mijn tafel gelegen, en ik heb tot dusverre niet gehoord, dat hetzij priesters, hetzij monnikken, hetzij leken daaruit grote dwalingen hebben geleerd *(23)*." MORUS schudde het hoofd. "Het is een moeilijke zaak", zo placht hij te zeggen, "om een droge stok in

het vuur te steken, zonder dat hij brandt, of om een slang in de boezem te koesteren, en er niet van gestoken te worden *(24)*." - "Het is genoeg," vervolgde hij, "wij zullen uw huis onderzoeken." Geen stukje papier ontging nu aan hun nasporing; doch zij vonden niets om MONMOUTH te kunnen bezwaren. Evenwel werd hij naar de Tower gezonden.

(22) What letters and what books I received lately from beyond the seas. (STRYPE'S Records, p. 363).
(23) I never hearde priest, nor fryer, nor lay man...(STRYPE, Records, I, p. 365.
(24) To nourish a snake in our bosom and not to be stung with it. (MORE'S Life p. 116).

Na enig tijdsverloop werd de koopman andermaal voor zijn rechters gebracht. "Gij wordt beschuldigd," sprak MORUS, "dat gij de schriften van MARTEN LUTHER hebt gekocht; dat gij dezulken onderhoudt, die de Bijbel in het Engels overzetten; dat gij hen geholpen hebt om naar Duitsland te komen, en eraan hebt bijgedragen, om het Nieuwe Testament in het Engels, met en zonder aantekeningen, te doen drukken; dat gij het gedrukte binnen hebt gebracht in dit koninkrijk; en eindelijk ook, dat gij gezegd hebt dat het geloof alléén voldoende is om een mens te behouden *(25)*."

(25) That faith only is sufficient to save a man. (STRYPE'S Mem., I, p. 490).

De vrijstelling.
Er was hier stof genoeg om er verscheidene personen om te verbranden. MONMOUTH, die de overtuiging had dat WOLSEY alléén de macht bezat om hem nog to bevrijden, besloot zich tot hem te wenden. "Wat zal er worden van mijn arme werklieden, in Londen en op het land, gedurende mijn gevangenschap?" schreef hij aan de kardinaal. "Zij moeten wekelijks hun geld hebben; en wie zal het hun nu geven?....Buitendien, ik doe belangrijke verkopen in het buitenland, welke grote sommen opleveren voor de schatkist van zijn majesteit *(26)*. Zo ik in hechtenis blijf, wordt deze handel gestremd, en bij gevolg gaan al de voordelen voor de landen verloren." WOLSEY, die evenzeer staatsman was als kerkelijke, werd nu zachter gestemd. Daar hij op het punt was, om met de paus en de keizer in strijd te geraken, was hij er beducht voor, om te gelijker tijd ook het volk ontevreden te maken. MONMOUTH werd dan uit de gevangenis ontslagen. Als alderman, en sinds als sheriff van Londen, bleef hij zijn geloof getrouw tot in de dood, en bepaalde hij zijn uiterste wil, dat dertig leerredenen door de meest Evangelische leraars van Engeland moesten gepredikt worden, "om het Heilig Woord van JEZUS CHRISTUS bekend te maken." - "Dit is beter," dacht hij "dan missen voor te schrijven." De Hervorming bewees in de zestiende eeuw, dat grote werkzaamheid in de handel met grote vroomheid kan gepaard gaan.

(26) Which was worth to the king's Grace in his customes. (STRYPE Records, I, p. 367).

III.

Verandering van zaken.
Terwijl deze vervolgingen het platteland en de hoofdstad van Engeland in spanning hielden, was alles in de kerkelijke wereld veranderd, omdat alles in de staatkundige wereld veranderd was. De paus had, op aandrang van HENDRIK VIII, en daar de legers van FRANS I hem schrik inboezemden, het *decretaal* toegestaan, en CAMPEGGIO naar Engeland gezonden. Maar onverwachts kwam er wederom een nieuwe wending in de zaken. Andere

gebeurtenissen deden andere inzichten ontstaan. DORIA was tot de keizer overgegaan; zijn vloot had Napels in overvloed van alles voorzien; het leger van FRANS I, dat door gebrek en pestziekte bijna vernietigd was geworden, had gecapituleerd, en KAREL V, die nu overwinnaar was in Italië, had tot de paus op trotse toon gesproken: "Wij hebben besloten de koningin van Engeland te verdedigen, tegen de onrechtvaardigheid van koning HENDRIK *(1)*."

(1) Cum Cæsar materteræ suæ causam contra injurias Henrici propugnaverit. SANDERUS, p. 28.

De lastgeving om niets te doen.

Nu KAREL weer de overmacht had, gingen de verschrikte paus de ogen ook wederom open voor de billijkheid van de zaak van CATHARINA. "Zendt CAMPEGGIO vier boden achterna," sprak hij tot zijn lieden, "en laat ieder van hen een verschillende weg nemen. Zeg hun dat zij met alle spoed moeten reizen, en onze brieven hem ter hand stellen *(2)*." Zij haalden werkelijk de legaat in, die nu van ‘s pausen bevelen kennis nam. "Vooreerst," zo schreef CLEMENS hem, "moet gij uw reis vertragen. Dan, wanneer gij in Engeland komt, moet gij alle pogingen aanwenden, om de koning met de koningin te verzoenen. In de derde plaats moet gij, zo gij de verzoening niet kunt bewerken, de koningin overreden om de sluier aan te nemen. En eindelijk, zo zij dit weigert, spreek dan geen beslissing uit ter gunste van de echtscheiding, zonder een nieuwe en stellige order van mij. Dit is de hoofdzaak: *Summum et maximum mandatum*." De gezant van de opperkerkvoogd had dan een lastgeving om niets te doen. Zodanige lastgeving is soms van even grote uitwerking als enige andere.

(2) Quatuor nuncios celerrimo cursu diversis itineribus ad Campegium misit. Ibid. et HERBERT, p. 253.

Campeggion op reis.

CAMPEGGIO, de jongste van de kardinalen, was ook de verstandigste en de langzaamste tevens; en deze langzaamheid was grond geweest dat de paus hem gekozen had. Hij verstond zijn meester. Zo WOLSEY voor HENDRIK, om het zo uit te drukken, de spoor was, om CAMPEGGIO aan te zetten, was laatstgenoemde voor CLEMENS de breidel, om WOLSEY in toom te houden *(3)*. Eén van de rechters over de echtscheiding zou de wagen vooruittrekken, terwijl de andere hem even sterk zou tegenhouden. Derhalve had de zaak alle kans, om in het minst geen vordering te maken; en dit was juist wat de paus verlangde.

(3) WOLSEY might spur CAMPEGIUS, and CAMPEGIUS would bridle WOLSEY. FULLER, book V, p, 172.

Hij is in Parijs.

De legaat, die zijn spoed op reis graag zoveel mogelijk vertraagde, bracht drie maanden door, op zijn tocht van Italië naar Engeland. Hij moest zich de 23ste Juli naar Frankrijk hebben ingescheept; doch reeds was het einde van Augustus nabij, en niemand daar te lande wist wat er van hem geworden was *(4)*. Eindelijk vernam men dat hij de 22ste Augustus te Lyon was aangekomen. De Engelse ambassadeur in Frankrijk zond hem paarden, rijtuigen en geld, om maar zijn spoed te verhaasten; maar de legaat klaagde over de *jicht*, en GARDINER vond er de grootste moeilijkheid in, om hem in beweging te brengen. HENDRIK schreef dagelijks aan ANNE BOLEYN, en beklaagde zich dan over de langzame voortgang, die de nuntius maakte.

"Hij is laatstleden Zondag of Maandag te Parijs aangekomen, , schrijft hij in het begin van September; "aanstaande Maandag zullen wij horen van zijn komst te Calais, en dßn zal ik verkrijgen waar ik zo naar verlangd heb, tot welbehagen Gods, en voor uw en mijn geluk *(5)*."

(4) State Papers, VII, p. 91, 92.
(5) Which I have so long longed for, to God's pleasure, and our both comforts. *Pamphleteer*, no. 43, p. 117.

Tevens zond de ongeduldige vorst boodschap op boodschap, om maar de reize van de legaat te bespoedigen.
ANNE begon naar een toekomst te verlangen, die zozeer alles te boven ging wat haar jeugdige verbeelding haar had kunnen voorspiegelen; en haar bewogen gemoed verruimde zich, daar de adem van de hoop dat gemoed met nieuw leven bezielde. Zij schreef aldus aan WOLSEY:
"Deze dient om, gelijk ik daartoe meest verplicht ben, uw genade mijn nederige dank te betuigen, voor de grote moeite en arbeid, welke uw genade zich getroost, om, in uw wijsheid en grote ijver, te overleggen, hoedanig mij op eerlijke wijze het grootste goed zou kunnen verzekerd worden, dat enig mens op aarde ten deel worden kan; vooral wanneer ik bedenk hoe nietig en onwaardig ik ben, in vergelijking met zijn hoogheid.....En nu, goede mylord, gij beseft het geredelijk, hoe weinig het voor als nog in mijn macht staat, om u anders dan met mijn goede wil te belonen; doch dáárvan verzeker ik u dan ook, dat welke zaak ter wereld gij mocht bedenken, waarin ik zou begrijpen u genoegen te kunnen doen, gij mij de gelukkigste vrouw op aarde zult vinden, zo ik het doen mag *(6)*."

(6) The gladdest woman in the world. (Ib. 151).

Doch het scheen dat het ongeduld van de koning van Engeland en van ANNE BOLEYN nimmer voldoening zou vinden. CAMPEGGIO verzekerde FRANS I, bij zijn oponthoud te Parijs, dat de echtscheiding nimmer zou plaats vinden, en dat hij weldra naar Spanje zou gaan, om KAREL V te ontmoeten....Dit was veelbetekenend. "De koning van Engeland moet weten," sprak FRANS in zijn verontwaardiging tot de hertog van Suffolk "dat CAMPEGGIO een *imperialist* is in zijn hart, en dat zijn zending naar Engeland een loobte bespotting zal zijn *(7)*."

(7) The cardinal intended not that your Grace's matter should take effect, but only to use dissimulation with your Grace, for he is entirely imperial. SUFFOLK to HENRY, State Papers, VII, p. 183.

De zonderlinge prent.
Werkelijk beproefden de Spaanse en Roomse factiën elke kunstgreep, om een verbintenis te voorkomen welke zij haatten. ANNE BOLEYN *koningin van Engeland*, drukte niet alleen de vernedering uit van CATHARINA, en was niet slechts een belediging voor KAREL, maar tevens zou daardoor de clericale partij verzwakt, misschien te niet gedaan worden, en daarentegen de Evangelische partij aan haar plaats gesteld. De Roomse factie nu vond ondersteuning, zelfs onder de naaste bloedverwanten van ANNE. De vrouw van haar broeder GEORGE bijvoorbeeld, een trotse en hartstochtelijke vrouw, en die tegelijkertijd streng Rooms Catholiek was, had een onverzoenlijke haat gezworen aan haar jeugdige zuster. Hierdoor konden er ANNE nu wonden worden geslagen, zelfs binnen het heiligdom des huiselijke verkeers, die niet te minder diep zouden zijn omdat zij het werk waren van leden van haar eigen familie. Zo wordt verhaald dat ANNE eens op een dag in haar kamer een boek

vond met zogenaamde voorspellingen, waarin een prent voorkwam die een koning voorstelde, een koningin die weende, en aan hun voeten een jonge dame zonder hoofd. ANNE wendde met ontzetting de ogen daarvan af. Zij verlangde evenwel te weten wat deze zinnebeeldige voorstelling betekenen moest; en gedienstige vrienden brachten een dier "wijzen" tot haar, die te allen tijde zo talrijk zijn, en die misbruik maken van de lichtgelovigheid van de onkundigen, met voor te geven dat zij zulke geheimzinnigheden kunnen uitleggen. "Deze profetische schildering," zo sprak de man, "stelt de geschiedenis voor van de koning en zijn gemalin." ANNE was niet lichtgelovig, maar zij begreep wat haar vijanden met dit goochelspel hadden gehoopt te bewerken, en gaf de voorgegeven uitlegger zijn afscheid, zonder enig teken van vrees te verraden.
Daarop keerde zij zich tot haar begunstigde gezelschapsdame, ANNE SAVILLE, en zei: "Kom eens hier, NAN; zie dit boek van voorspellingen eens! Dit is de koning; dat is de koningin, die de handen wringt en rouwklaagt; en dit (en hier wees zij met de vinger op het bloedige lichaam) ben *ik zelf*, met afgehouwen hoofd." - Het jonge meisje antwoordde met een huivering: "Als ik dacht dat het waar was, zou ik de koning niet willen huwen, al ware hij ook een keizer." - "Kom, kom, NAN," hervatte ANNE BOLEYN, met een innemende glimlach, "ik houd dat boek voor kinderspel *(8)*, en heb besloten de koning te trouwen, opdat ik hem een prins moge schenken, als waarborg voor het geluk van dit volk: wat er dan ook van mij worde." Dit verhaal berust op goed gezag; en er waren toen ook zo vele voorspellingen met betrekking tot ANNE BOLEYN lopende, dat het zeer mogelijk moest zijn dat één daarvan door de uitkomst bewaarheid werd: terwijl men later aan deze profetieën slechts nog in zoverre gedachtig bleef, als zij door de gebeurtenissen werkelijk bevestigd werden. Doch zij dit zo het wil: de jonge dame, die later zo zwaar beproefd werd, vond destijds in haar God een rijke troost.

(8) I think the book a bauble. ANNE BOLEYN, WYATT, p. 430.

Campeggion in Engeland.
Eindelijk scheepte CAMPEGGIO zich dan toch de 29ste September te Calais in; en ongelukkig genoeg voor hem, - hij had een zeer voorspoedige overtocht van het Kanaal. Een storm, die hem naar de Franse kust teruggedreven had, zou hem uitermate gewenst zijn geweest. Maar de 1ste Oktober bevond hij zich nu te Canterbury, vanwaar hij de koning kennis gaf van zijn komst. Op dit bericht vergat HENDRIK al de vertragingen die hem zozeer tot ergernis waren geweest. "Zijn majesteit kan nimmer aan uw heiligheid genoegzaam dankbaar zijn, voor zo groot een gunst," schreef WOLSEY aan de paus: "maar hij wil zijn schatten, zijn koninkrijk, ja zelfs zijn leven eraan wijden, om evenzeer de naam van *Hersteller van de Kerk* te verdienen, als hij de titel van *Verdediger des geloofs* zich heeft waardig gemaakt." Deze ijver verontrustte CAMPEGGIO; want de paus had hem geschreven, dat elke handeling welke KAREL mocht kunnen verbitteren, onvermijdelijk de ondergang van de Kerk zou na zich slepen *(9)*. De nuntius werd dan meer dan ooit talmende en uitstel zoekende, en ofschoon hij de 1ste Oktober te Canterbury was gekomen, bevond hij zich niet voor de 5de te Dartford: zodat hij vier dagen doorbracht over een tocht van omstreeks dertig (Engelse) mijlen *(10)*.

(9) SANGA aan CAMPEGGIO, uit Viterbo. 27 September, RANKE, Deutsche Gesch. III, p. 135.
(10) State Papers, VII, p. 94, 95.

De intocht.
Middelerwijl werden erin Londen toebereidselen gemaakt voor zijn ontvangst. WOLSEY, die met een oog van minachting neerzag op de armoede van de Roomse kardinalen, en weinig eer verwachtte van de *equipage* waarmee zijn ambtgenoot waarschijnlijk de intocht doen zou in de hoofdstad, zond hem een aantal rijke koffers, prachtige dekkleden, fraaie koetsen, kostelijk versierde draagstoelen en sierlijk getuigde muilezels. Van zijn kant was CAMPEGGIO, wiens geheime lastbrief hem voorschreef dat hij zich op de achtergrond houden, en vooral *niets doen* moest, weinig gesticht met al deze opschik en pronk, en met al dit vertoon van een triomfale intocht. Terwijl hij daarom een aanval van jicht voorgaf, om zich gevoegelijk aan de luister te kunnen onttrekken, die zijn ambtgenoot voor hem bestemd had, bediende hij zich dood eenvoudig van een boot, en liet zich zo aan het paleis van de bisschop van Bath brengen, waar hij verblijf houden zou.

Terwijl de nuntius aldus onopgemerkt langs de Theems naderde, kwamen de rijtuigen, die WOLSEY gezonden had, Londen binnen, ingehaald door een dichte volksmenigte, die de trein met dezelfde nieuwsgierigheid aangaapte, als of alles zo regelrecht van de boorden van de Tiber was gekomen. Enkele muilezels, evenwel, geraakten verschrikt, en zetten het op de vlucht; de koffers vielen nu op de grond, en sloegen open; en toen was er een algemene aandrang, om toch te zien wat erin die koffer was: doch tot elks verbazing waren zij ledig! - Dit was een welkome aardigheid voor de burgers van Londen. "Van buiten fraai, maar leeg van binnen," heette het; "een getrouw beeld van het pausdom, zijn ambassade en dwaze praalvertoningen! Een spot - legaat, een carnavals - optocht, en het geheel een kluchtspel!" -

CAMPEGGIO was dan toch ten laatste gekomen; en wat hij nu het meest van alles duchtte was....een gehoor bij de koning. "Ik kan mij niet verroeren," zei hij, "en de beweging van een draagstoel kan ik niet velen *(11)*." Nooit was wel een aanval van jicht meer te pas gekomen. WOLSEY, die hem dikwijls bezocht, bevond weldra dat CAMPEGGIO in sluwheid niet voor hem behoefde te wijken. Te vergeefs dat hij hem met alle eerbied bejegende, hem de hand schudde en zijn uiterste werk van hem maakte *(12)*; het was verloren moeite: de Roomse nuntius zei niets, en WOLSEY begon te wanhopen. De koning, daarentegen, was vol hoop, en verbeeldde zich dat hij de acte van de echtscheiding reeds in zijn portefeuille had, omdat hij nu de nuntius had in zijn koninkrijk!

(11) Brief aan de bisschop van Bayonne, 16 Oktober 1529. LE GEAND, Preuves, p. 169.
(12) Quem saepius visitavi et amantissime sum complexus. State Papers, VII, p. 103.

Anne's besluiteloosheid ten einde.
De grootste uitwerking van de komst van de nuntius bestond dáárin, dat zij een einde maakte aan de besluiteloosheid van ANNE BOLEYN. Zij had om verschillende redenen geaarzeld; de Moeielijkheden welke zij voorzag, en de bittere grieve die er voor CATHARINA in moest gelegen zijn, had haar verbeelding geschokt en haar geest verontrust. Doch toen zij de Kerk en zelfs haar persoonlijke vijanden gereed zag om de echtscheiding des konings uit te spreken, werden haar twijfelingen ook weggenomen, en beschouwde zij de hoge plaats, die haar werd aangeboden, als wettig voor haar verkrijgbaar. De koning, wie haar bezwaren diep gesmart hadden, was verrukt over deze verandering. "Ik wens u te verzekeren", zo schreef hij haar, in het Engels, "welke blijdschap het voor mij is, te vernemen dat gij u naar gezonde reden voegen gaat, en dat gij uw nodeloze en ijdele bezwaren en bedenkingen laat varen *(13)*. Ik betuig u, dat al de grootheid van deze wereld niet zou kunnen opwegen, tegen de

voldoening welke de kennis en de zekerheid hiervan mij geeft.....De geenszins voorgewende ongesteldheid van de welwillende legaat alléén vertraagt het nog een weinig, dat hij bij u worde toegelaten *(14)*." Dus was het werkelijk ‘s pausen besluit, dat ANNE BOLEYN ertoe bracht om de hand van HENDRIK aan te nemen. Dit is een gewichtige bijzonderheid, welke wij aan de *Vaticaanse Brieven* verschuldigd zijn. Wij behoren dus de pausen er dankbaar voor te zijn, dat zij deze Brieven zo zorgvuldig bewaard hebben.

(13) The supressing of your inutile and vaine thoughts and fantasys with the brydl of reason. (*Pamphleteer*, no. 43, p. 123).
(14) The unfeigned sickness of this well willing legate. Ib.

Plan van oplichting.
Doch hoemeer HENDRIK zich verblijdde, hoemeer WOLSEY alle moed verloor. Hij zou zo graag gewenst hebben tot de ware gedachten van CLEMENS te kunnen doordringen, maar dit mocht hem niet gelukken. Daar hij zich nu verbeeldde dat DE ANGELIS, de generaal van de Spaanse Observantie, al de geheimen wist van de paus en des keizers, kwam hij op het plan om hem te doen oplichten...."Zo hij over zee naar Spanje gaat," zei hij tot DU BELLAY, "zouden een paar goede brigantijnen voldoende zijn; en indien over land, dan zal het nog gemakkelijker vallen." DU BELLAY verzuimde niet (gelijk hij zelf ons verzekert) "WOLSEY rondweg te zeggen, dat hij door zulke handelingen ‘s pausen genegenheid volstrekt verbeuren zou." - "Wat nood!" hervatte WOLSEY; "ik heb toch niets te verliezen." En terwijl hij zo sprak kwamen hem de tranen in de ogen *(15)*. Eindelijk besloot hij dan toch, om van de bedoelingen van de kerkvoogd liever maar onkundig te blijven, en wiste zich toen de ogen af: terwijl hij echter niet zonder bekommering het onderhoud van HENDRIK met CAMPEGGIO tegemoet zag.

(15) DU BELLAY aan MONTMORENCY, 21 Oktober. LE GRAND, Preuves, p. 185.

Aanval en verdediging.
De 22ste Oktober, - en dus een maand na zijn aankomst, - liet de nuntius, in een rood fluwelen draagstoel gezeten, zich naar het hof brengen. Hij zag zich daar geplaatst ter rechterhand van de troon, en zijn secretaris droeg, in zijn naam, een hoogklinkende aanspraak voor, waarin HENDRIK begroet werd met de titel van Redder van Rome, *Liberator urbis*. "Zijn majesteit," zo antwoordde FOX, vanwege de koning, "heeft slechts de verplichtingen vervuld, die op Christen vorsten rusten; maar hoopt dat de heilige Stoel daaraan evenwel zal willen gedachtig zijn." - "Goede aanval, goede verdediging," zei DU BELLAY. - Voor het ogenblik redden dan enige weinige Latijnse declamatiën de pauselijke nuntius uit zijn moeielijkheden.

Gehoor bij Catharina.
CAMPEGGIO bedroog zich zeker niet. Hij voorzag terecht dat Engeland hervormd worden zou, bijaldien de echtscheiding geweigerd werd. Echter bleef hij nog hopen: want hem werd verzekerd dat CATHARINA zich aan het oordeel van de Kerk zou onderwerpen; en daar de nuntius zich volkomen overtuigd hield, dat de koningin de heilige vader niets zou weigeren, begon hij "zijn loopgraven te openen," zo als DU BELLAY het noemt. - De 27ste Oktober hadden de beide kardinalen een gehoor bij CATHARINA, en gaven zij haar in vleiende bewoordingen te verstaan, dat zij de slag, die haar dreigde, nog zou kunnen voorkomen, door vrijwillig in een klooster te gaan. En toen, om aan alle besluiteloosheid in het gemoed van de koningin een einde te maken, nam CAMPEGGIO een gestreng gelaat aan, en sprak:

"Mevrouw! hoe moeten wij uw houding verstaan? Van het ogenblik af, dat de heilige vader ons de last heeft opgedragen, om de zaak van uw echtscheiding te onderzoeken, hebt gij, niet slechts aan het hof, maar ook in het openbaar, u vertoond, op het prachtigst uitgedost, en hebt gij met een voorkomen van vrolijkheid en welbehagen deelgenomen aan vermakelijkheden en feesten, welke gij vroeger nooit geduld zou hebben....De Kerk bevindt zich om uwentwil in de grootste verlegenheid; de koning, uw gemaal, is aan diepe bekommering ten prooi; de prinses, uw dochter, is u ontnomen....en in plaats van over dit alles te treuren en tranen te storten geeft gij u over aan ijdelheid! Doe afstand van de wereld, mevrouw; begeef u in een klooster! De heilige vader zelf verlangt dit van u *(16)*."

(16) DU BELLAY aan MONTMORENCY, 1 November. LE GEAND, Preuves, p. 195.

Catharina's antwoord. Uitwerking.

De geschokte koningin scheen op het punt om bewusteloos neer te zijgen. Zij werd echter haar randoeninge meester, en sprak nu op zachtzinnige maar vaste toon: "Helaas, mylords, kan het nu nog de vraag zijn of ik 's konings wettige vrouw ben of niet, terwijl ik omtrent twintig jaren met hem gehuwd ben geweest, en er nooit vroeger enige bedenking daaromtrent is gerezen?..... Onder scheidene prelaten en lords zijn nog in leven, die destijds ons huwelijk goed en wettig hebben gekeurd, - en nu te zeggen dat het onwettig, dat het een gruwel is!....Dit is voor mij een grote duisterheid; vooral wanneer ik bedenk welk een verstandig vorst 's konings vader is geweest, en als ik mij herinner welk een liefde en genegenheid *mijn* vader, koning FERDINAND, mij heeft toegedragen. Ik geloof dat geen van beiden van deze doorluchtige vorsten mij zoude toegelaten hebben een onwettige verbintenis aan te gaan." Hier werd CATHARINA door de overstelping van haar gevoel genoodzaakt met spreken op te houden. - "Zo ik tranen schrei, mylords," vervolgde zij terstond daarop, "dan is dat niet om mijzelf, maar om iemand anders, die mij dierbaarder is dan mijn leven. Hoe! ik zou in een handeling toestemmen, welke mijn dochter van de kroon moet beroven? - Nee! ik wil mijn kind niet opofferen! - Ik weet welke gevaren mij bedreigen. Ik ben slechts een zwakke vrouw, een vreemdelinge, zonder geleerdheid, zonder raadslieden of vrienden....en mijn vijanden zijn wijs en geleerd, bekend met de wetten, en begerig om zich de gunst van hun meester te verwerven....en wat meer zegt, ook mijn rechters zijn mijn vijanden. Kan ik ook als zodanig een man aannemen" - en terwijl zij dit zei vestigde zij op CAMPEGGIO het oog, - "wiens zending door openbare leugentaal de paus is afgedwongen?....En wat u betreft," - zo sprak zij, terwijl zij zich trots keerde tot WOLSEY, - "daar het u mislukt is de pauselijke kroon te bekomen, hebt gij gezworen u te wreken op mijn neef, de keizer....en gij hebt hem getrouw woord gehouden; want al zijn oorlogen en tegenspoeden moet hij aan u alléén dank weten. Doch één slachtoffer was voor u niet genoeg. Terwijl gij de verfoeielijkste spitsvondigheden opwerpt, is daarmee uw oogmerk slechts om 's keizers moei in een vreselijke afgrond te storten....Maar mijn zaak is rechtvaardig, en ik geef haar over in de hand van God." Na deze roerende ontboezeming begaf de ongelukkige CATHARINA zich naar haar vertrekken. Maar het dreigende van het gevaar, werkte ook een heilzame verandering bij haar uit. Zij legde haar kostbare versierselen af, kleedde zich voortaan op de eenvoudige wijze waarin zij gewoonlijk wordt afgebeeld gevonden, en bracht haar dagen en nachten in rouw en in tranen door *(17)*.

(17) Regina in luctu et lacrymis noctes diesque egit. SANDERUS, 29.

Zo zag CAMPEGGIO dan zijn hoop teleurgesteld. Hij had gemeend in CATHARINA een non te zullen ontmoeten, en had in haar een koningin en een moeder aangetroffen....Hij ging

er dan nu toe over, om alle mogelijke springveren in werking te brengen; namelijk dáártoe, om, aangezien CATHARINA van HENDRIK geen afstand wilde doen. HENDRIK ertoe te brengen, dat hij zijn denkbeeld varen liet, om zich van de koningin te scheiden. De Roomse legaat veranderde dus van batterij, en opende nu zijn vuur tegen de koning.

Billijke gramschap van Hendrik. Kunstgreep van Campeggio. List tegen list.

HENDRIK, die steeds ongeduldig bleef, vervoegde zich op zekere dag onaangemeld bij CAMPEGGIO, terwijl hij zich slechts door WOLSEY vergezellen deed *(18)*. "Daar wij nu hier zonder getuigen zijn," sprak hij, terwijl hij vertrouwelijk tussen de beide kardinalen plaats nam, "moeten wij eens vrij over onze zaken spreken *(19)*. Wat denkt gij eraan te doen?" - Doch tot zijn grote verbazing en teleurstelling *(20)*, verzocht de nuntius hem, onder de zachtste bewoordingen, wel is waar, om af te zien van de echtscheiding *(21)*! Hierbij kon de fiere TUDOR zich niet bedwingen. "Is het op zulke wijze dat de paus zijn woord houdt?" riep hij uit. "Hij zendt mij een ambassadeur om mijn huwelijk te ontbinden, maar met der daad om het te bevestigen!" Hier zweeg hij enige ogenblikken. CAMPEGGIO wist niet wat hij hem antwoorden zou. Dewijl HENDRIK en CATHARINA beiden voor zichzelf van de rechtvaardigheid van hun zaak overtuigd waren, bevond de nuntius zich in ware verlegenheid. WOLSEY was niet minder op de pijnbank gebracht *(22)*. ‘s Konings gramschap nam met elk ogenblik toe. Hij had gemeend dat de legaat zich haasten zou, om een onvoorzichtige uitdrukking terug te nemen, maar CAMPEGGIO bleef zwijgen. "Ik zie dat gij uw partij gekozen hebt," sprak HENDRIK tot de nuntius; "en gij moogt u verzekerd houden, dat de mijne óók spoedig zal gekozen zijn. Laat de paus slechts voortgaan met deze wijze van doen, en de Apostolische stoel, met altoosdurende schande overdekt, zal door een verwoestende schok getroffen worden *(23)*." De leeuw had de lammerenvacht afgeworpen, in welke hij zich voor een tijd had gehuld; en nu zweepte hij zich, brullende van woede, met de staart. CAMPEGGIO besefte dat hij de monarch bedaren moest. "List en vertragen" waren zijn bevelen uit Rome; en met dit doel voor ogen, had de paus hem van de nodige wapenen voorzien. Hij haastte zich om het beruchte *decretaal* voor de dag te brengen, waarbij de echtscheiding uitgesproken werd. "De heilige vader," zo zei hij de koning, "verlangt vurig dat deze zaak nog moge geëindigd worden, door een gelukkige verzoening tussen u en de koningin; doch indien dit onmogelijk is, moogt gij zelf oordelen of zijn heiligheid al dan niet zijn beloften weet te houden." Daarop las hij de bul voor, en liet het stuk zelfs aan HENDRIK zien, zonder het evenwel uit de handen te geven. Deze kunstgreep had de verlangde uitwerking. HENDRIK bedaarde. "Nu ben ik weder gerustgesteld," zei hij; "deze wonderbare talisman doet al mijn moed herleven. Dit decretaal is het afdoend geneesmiddel, dat de vrede aan mijn bezwaard geweten zal hergeven, en blijdschap aan mijn geschokt hart *(24)*. Schrijf aan zijn heiligheid, dat deze overgrote weldaad mij zó nauw aan hem verbindt, dat hij van mij meer mag verwachten, dan hij met mogelijkheid zich kan voorstellen."
Nochtans trokken weldra enige donkere wolken samen in ‘s konings gemoed.

(18) Regia majestas et ego ad eum erero accessimus. State Papers, VII, p. 103.
(19) Rex et duo cardinales, remotis arbitris, de suis rebus multum et diu collocuti. SANDERUS, 29.
(20) Incredibili utriusque nostrum animi moerore, State Papers, VII, p. 104.
(21) Conatus est omne divortium inter regiam majestatem et reginam dissuadere. State Papers, VII, p. 104.
(22) Non absque ingenti cruciàtu. Ibid.
(23) Ingemiscendum excidium, perpetua infamia...Ibid.
(24) Remedium levamenque afflictæ oppressæque conscientiæ. Ibid.

CAMPEGGIO had wel de bul *vertoond*, doch zich gehaast die weer weg te sluiten. Zou hij dus het document in eigen handen willen bewaren? - HENDRIK en WOLSEY mochten dan van nu aan geen middelen onbeproefd laten, om de bul in hun bezit te krijgen; immers slaagden zij hierin, dan was alles gewonnen.

Nadere poging.

Toen WOLSEY zich dus weer bij de kardinaal vervoegde, vroeg hij hem om het decretaal; en dat zo zonder omwegen en zo rondweg, als of de overgiftdaarvan de eenvoudigste en natuurlijkste zaak van de wereld geweest was. Hij wenste het stuk aan de leden van de geheime raad te laten zien, zei hij. "De paus," zo gaf CAMPEGGIO hem ten antwoord, "heeft deze bul verleend, niet om er gebruik van te maken, maar om geheim gehouden te worden *(25)*; hij wenste daarmee bloot de koning de goede gezindheid te tonen, die hem bezielt." Toen WOLSEY dan nu gemist had, beproefde HENDRIK of *hij* niet zou kunnen slagen. "Heb de goedheid mij de bul ter hand te stellen, welke gij mij hebt laten zien," zei hij. Maar de nuntius sloeg dit beleefd af. "Voor een enkel ogenblik maar," ging HENDRIK voort. Doch CAMPEGGIO bleef weigeren. De hooghartige TUDOR ging heen, en verbeet met moeite zijn gramschap. Daarop waagde WOLSEY een nieuwe poging, en grondde nu zijn vraag op de billijkheid daarvan. "Even als gij ben ook ik door zijn heiligheid belast om deze zaak te beslissen," sprak hij, "en ik wens het belangrijk document in te zien, dat onze handelingen besturen moet." - Doch er volgde een nieuwe weigering. "Wat!" riep de minister van HENDRIK VIII uit, "ben ik dan niet een kardinaal, evenals gij?.....ben ik niet even als gij rechter in deze zaak, uw ambtgenoot?" Het baatte niet; de nuntius wilde het decretaal volstrekt niet uit de handen geven *(26)*. CLEMENS had zich niet bedrogen in de keuze van CAMPEGGIO. De ambassadeur was zijn meester waardig.

(25) Non ut ea uteremur, sed ut secreta haberetur. Ibid.

(26) Nullo pacto adduci vult, ut mihi, *suo collegæ*, commissiouem hanc decretalem e suis mauibus credat. Ibid., 105.

Alles vruchteloos.

Het was duidelijk dat de paus, terwijl hij de bul verleende, slechts komedie had gespeeld; en de overtuiging hiervan deed de koning in toorn ontsteken. Doch HENDRIK'S gramschap maakte al aanstonds voor afkeer, voor walging plaats, bij zoveel laaggeestigheid. En WOLSEY wist dat de verachting van HENDRIK meer te vrezen was dan zijn toorn. Hij bevond zich dan in ware verlegenheid, en ging andermaal de nuntius bezoeken. "De *algemene* lastgeving is onvoldoende," sprak hij; "het *decretaal* alléén kan van dienst zijn; en gij wilt ons niet toelaten dat wij er een woord van lezen!....*(27)* De koning en ik stellen het grootste vertrouwen in de goede bedoelingen van zijn heiligheid, en nochtans zien wij onze verwachtingen teleurgesteld *(28)*. Waar is die vaderlijke toegenegenheid, waarmee wij ons zelf gevleid hadden? Welke vorst heeft ooit zo met zich zien spelen, als hier met de koning van Engeland gebeurt? Zo dit de wijze is waarop de *Verdediger des Geloofs* beloond wordt, zal de Christenheid daaruit kunnen opmaken, wat degenen die Rome dienen van Rome te verwachten hebben, en alle machten zullen haar ondersteuning aan Rome onttrekken. Bedrieg dan u zelf niet! De grondslag waarop de heilige Stoel berust is zo onzeker, dat de geringste beweging voldoende zou zijn, om hem ten onherstelbare val te brengen *(29)*. Welk een droevige toekomst!....Wat onuitsprekelijke marteling!....Helaas! beide in wakende of in

slapende toestand, vervolgen mij, om Rome's wil, de naarste, akeligste gedachten.....*(30)* "Ditmaal sprak WOLSEY de waarheid.

(27) Nec ullum verbum nec mentionem ullam. Ibid.
(28) Esse omni spe frustratos quam iu præfata Sanctitate tam ingenne reposueramus. Ibid.
(29) A fundamento tam levi, incertaque statera pendeat, ut in sempiternam ruinam. Ibid., p. 106.
(30) Quanto animi cruciatu...vigilans dormiensque...Ibid., 108.

Het geweten van de Legaat.

Maar al zijn welsprekendheid was tevergeefs. CAMPEGGIO weigerde de zo vurig begeerde bul over te geven. Als zijn lastbrief had Rome hem bij zijn vertrek gezegd: "Bovenal, slaag *niet*!" - Evenwel, daar nu deze poging al wederom mislukt was, bleef er voor WOLSEY toch nog een andere weg over, om de echtscheiding uit te werken. "Welnu," zei hij tot CAMPEGGIO, "laten wij zelf de scheiding uitspreken." - "Dat zij verre" hernam de nuntius; "de gramschap van de keizer zou zo groot zijn, dat de vrede van Europa voor altijd verbroken zou wezen." - "Ik zal dat alles wel terecht brengen," antwoordde hem de Engelse kardinaal; "in zaken van politiek moogt gij u gerust op mij verlaten *(31)*." Nu nam de nuntius een andere toon aan, en terwijl hij zich trots wikkelde in de mantel van zijn zedelijkheid, zei hij: "Ik zal de stem van mijn geweten volgen. Zo ik zie dat de echtscheiding mogelijk is, zal ik de gevaarlijke sprong doen; en indien niet, dan gebeurt het ook niet." - "Uw geweten! Dàt kan gemakkelijk gerust worden gesteld," hernam WOLSEY. "De Heilige Schrift verbiedt iemand om de weduwe van zijn broeder tot vrouw te hebben; en geen paus kan toestaan wat verboden is door de Wet van God." - "De Heer beware ons voor zulk een grondbeginsel," riep de Roomse prelaat uit; "de macht van de paus is onbeperkt!" - De nuntius had dus nauwelijks zijn geweten zo op de voorgrond gesteld, of het leed reeds schipbreuk; het bond hem aan *Rome* en niet aan de *Hemel*. Doch wat ook dit geweten betrof: de publieke mening had, evenmin als CAMPEGGIO'S bijzondere vrienden, grote gedachten van zijn zedelijkheid. Algemeen geloofde men, dat om hem *de gevaarlijke sprong* te laten doen, er slechts nodig was te weten, tot welke prijs hij te koop was. De bisschop van Bayonne schreef aan MONTMORENCY: "Laat aan het slot van een brief, die ik aan CAMPEGGIO kan laten zien, een enkel *fraai klinkend* woord invloeien, van *beneficiën* die hem worden toegedacht.....Dit kost u niets, en zou van dienst kunnen zijn, in de zaak van dit huwelijk; want ik weet, dat hij naar zo iets zeer begerig is." - "Wat is er dan aan te doen?" vroeg WOLSEY ten laatste, verbaasd dat hij hier een tegenstand ontmoette, waaraan hij niet gewend was. "Ik zal de paus onderrichten van wat ik gezien en gehoord heb," antwoordde CAMPEGGIO, "en ik zal zijn bevelen afwachten." HENDRIK was wel verplicht om in deze nieuwe loop van de aangelegenheid toe te stemmen, want de nuntius gaf er een wenk van, dat bijaldien men zich daarnaar niet mocht willen voegen, hij in persoon naar Rome zou gaan, om de orders van de opperkerkvoogd te vragen, terwijl hij dan denkelijk niet meer teruggekomen zou zijn. Op deze wijze werden onderscheidene maanden gewonnen.

(31) DU BELLAY aan MONTMORENCY. LE GRAND, Preuves, p. 266.

De moeilijke vraag.

In deze tijd heerste er grote bewogenheid in de gemoederen. Het vooruitzicht van een echtscheiding tussen de koning en de koningin had de natie in onrust gebracht; en de meerderheid, voornamelijk onder de vrouwen, was tegen de koning gestemd. "Wat er ook gebeuren moge," zo werd er stoutweg onder het volk gesproken, "wie prinses MARY trouwt

zal toch koning van Engeland zijn *(32)*." De spionnen van WOLSEY berichtten hem, dat CATHARINA en KAREL V vele warme aanhangers hadden, zelfs aan het hof. Hij wenste zich hiervan te verzekeren. "Het wordt beweerd," zo zei hij zekere dag op onverschillige toon, "dat de keizer er zijn roem op heeft gedragen, dat hij de koning uit zijn rijk verdrijven zal, en wel door middel van van zijn majesteit eigen onderdanen....Wat dunkt gij hiervan, mijn heren?" - "De heren waren doof aan dit oor," zegt DU BELLAY, "en zwegen." Eindelijk echter zei één van hun, die minder voorzichtig was dan de overigen: "Zulke grootspraak zal de keizer meer dan honderd duizend Engelsen doen verliezen." Dit was genoeg voor WOLSEY. Om hen te kunnen *verliezen*, oordeelde hij, moet KAREL hen toch ook *hebben*. Zo daarom CATHARINA ertoe komen mocht, om, op het voetspoor van vroegere koninginnen van Engeland, strijd te voeren tegen haar gemaal, zou zij een partij hebben, gereed om haar te ondersteunen. Dit werd gevaarlijk.

(32) DU BELLAY aan MONTMORENCY, 8 November 1528. LE GRAND, Preuves, p. 204.

De koning en de kardinaal namen onmiddelijk hun maatregelen. Meer dan 15000 van KAREL'S onderdanen ontvingen bevel om Londen te verlaten; de wapenen van de burgers werden in beslag genomen, "opdat zij geen erger verdedigingsmiddel hebben zouden dan hun tong *(33)*;" de vlaamse rechtsgeleerden, die CATHARINA waren toegestaan geworden, werden ontslagen, nadat zij bij de koning en CAMPEGGIO een gehoor hadden gehad, "want zij hadden geen last om met de *anderen* (WOLSEY) te spreken" - en verder werd er een scherp en aanhoudend toezicht gehouden, het gehele land over. Er was vrees voor een inval in Engeland, en HENDRIK was er niet naar gestemd, om zijn koninkrijk aan de paus onderworpen te zien.

(33) LE GRAND, Preuves, p. 232.

Ongerustheid. Toespraak van Hendrik.

Dit was niet genoeg. De verontruste koning achtte het zijn plicht te zijn, om tot een verklaring te komen met zijn volk; en nadat hij de geestelijke en wereldlijke lords, de rechters, de leden van de geheime raad, de mayor en de aldermen van de stad Londen, en velen van de *gentry* had opgeroepen, om op zijn paleis van Bridewell de 13de November voor hem te verschijnen *(34)*, sprak hij met een uitdrukking van genadige welwillendheid in stem en voorkomen de vergadering aldus aan: "Mylords en Heren! Gij weet dat de Voorzienigheid in de laatste twintig jaren ons land een voorspoed heeft geschonken, zo als het nooit tevoren heeft gekend. Doch te midden van al de glorie die mij omringt, treft mij toch dikwijls de gedachte aan mijn laatste uur *(35)*, en ik vrees dat, indien ik zonder een erfgenaam mocht sterven, mijn dood meer schade doen zou aan mijn volk, dan mijn leven hun goed heeft gedaan. God verhoede, dat, bij gebreke van een wettig koning, Engeland andermaal gedompeld worden zou, in de gruwelen van de burgeroorlog!" Daarop bracht de koning al het onwettige in herinnering, dat zijn huwelijk met CATHARINA krachteloos moest maken, en vervolgde: "Deze gedachten hebben mijn gemoed met bekommering vervuld, en pijnigen gestadig mijn geweten. Dit is de enige beweegreden - God is mijn getuige *(36)* - waarom ik deze aangelegenheid voor de paus heb gebracht. Wat de koningin aangaat: zij is een onvergelijkelijke vrouw door haar zachtzinnigheid, haar ootmoed en haar opgeruimdheid van hart, gelijk ik twintig jaar lang heb ondervonden; zodat, indien ik nu weer trouwen moest, en het huwelijk met haar goed en wettig heten mocht, ik haar voorzeker boven alle andere vrouwen kiezen zou. Doch zo het rechtskundig wordt uitgewezen dat ons huwelijk is geweest tegen de goddelijke Wet, en

waarlijk nietig, dan zal ik niet slechts er over treuren dat ik mij scheiden moet van zulk een voortreffelijke vrouw en liefhebbende gezellin, maar veelmeer nog mijn ongelukkig lot beklagen en bewenen, dat ik zolang feitelijk in overspel heb geleefd, tot groot misnoegen Gods, en dat ik geen wettige erfgenaam heb, die mij in de regering over dit rijk kan opvolgen....Daarom verzoek ik u allen, dat gij met ons bidt dat de werkelijke waarheid moge gekend worden, tot geruststelling van ons geweten en de behoud van onze ziel *(37)*." Deze woorden, ofschoon daaraan het karakter van oprechtheid ontbrak, waren wel geschikt om de gemoederen gerust te stellen. Ongelukkigerwijze schijnt het, dat HENDRIK aan deze *officiële troonrede*, waarvan het officiële afschrift is bewaard gebleven, enige woorden van zichzelf heeft toegevoegd. "Indien echter," zo vervolgde hij namelijk, volgens DU BELLAY, en terwijl hij een dreigende blik wierp rondom zich, "indien er iemand zijn mocht, wie dan ook, die van zijn vorst in andere dan betamelijke bewoordingen spreekt, zal ik hem tonen dat ik de meester ben, en er is geen hoofd zo hoog, of ik zal het doen van de schouders rollen *(38)*." Dit was een toespraak in HENDRIK'S eigenaardige stijl. Doch wij mogen geen onvoorwaardelijk vertrouwen schenken aan de verzekeringen van DU BELLAY, omdat deze diplomaat, gelijk anderen zijns gelijken, er veel van hield om zijne depêches te "kruiden." Wat echter zij van dit toevoegsel: de troonrede aangaande de echtscheiding maakte indruk. Van die tijd aan was het met spotten en schertsen uit, zelfs van de kant van de vijanden van de BOLEYNS. Sommigen ondersteunden de koning; anderen vergenoegden zich er mee, om de koningin slechts in stilte te beklagen.

(34) Idibus Novembris is het stuk gedagtekend. WILKINS, Concilia, III p. 714. HERBERT eu COLLYER noemen de 8ste November.
(35) In mentem una venit et concurrit mortis cogitatio. WILKINS, Concilia, III, p. 714.
(36) Haec una res quod Deo teste et in regis oraculo affirmamus. Ibid.
(37) HALL, p. 754.
(38) DU BELLAY aan MONTMORENCY, 17 november 1528. LE GRAND, Preuves, p. 218.

De op handen revolutie.

De meesten maakten zich gereed om hun voordeel te doen met de *revolutie aan het hof,* welke iedereen voorzag. "De koning heeft hun *zo duidelijk* zijn welbehagen te verstaan gegeven," zegt de Franse gezant, "dat zij nu bedachtzamer zijn in hun spreken dan tot dusverre."

Daar HENDRIK de stemmen onder het volk wilde tot zwijgen brengen, en de vrees wegnemen wilde, die door de hogere standen gekoesterd werd, gaf hij onderscheidene luisterrijke feesten; nu eens te Londen, dan te Greenwich, dan te Hampton - Court, en dan weer te Richmond. De koningin vergezelde hem, doch ANNE bleef zich veelal ophouden "in een zeer aangenaam verblijf, dat HENDRIK voor haar had laten inrichten" zegt DU BELLAY. De kardinaal, in navolging van zijn meesters voorbeeld, gaf rijke voorstellingen van franse toneelspelen. Al zijn hoop berustte op Frankrijk. "Ik verlang niets in Engeland, hetzij in woord of in daad, dat niet Frans is *(39)*," zei hij tot de bisschop van Bayonne. - Ten laatste had ANNE BOLEYN openlijk de schitterende positie aanvaard, welke zij aanvankelijk geweigerd had aan te nemen, en dagelijks was nu haar prachtig huis, (Suffolk House) met een overgroot getal van hovelingen gevuld - "meer dan ooit bij de koningin hun opwachting hadden gemaakt." - "Ja, ja," zei DU BELLAY, wanneer hij de menigte zo de *opgaande zon* zag huldigen, "zij willen met zulke *kleine* dingen het volk eraan gewennen, opdat als er *grote* dingen gebeuren moeten, deze niet zo vreemd voorkomen."

(39) Ibid. 1 Januari. LE GRAND, p. 268.

Grote en kleine dingen.

Te midden van al deze feesten en vermakelijkheden bleef de *grote zaak* niet sluimeren. Toen de franse ambassadeur de subsidie vroeg, die bestemd was voor de losprijs van de zonen van FRANS I, vorderde de kardinaal in ruil daarvoor een verklaring, dat HENDRIK'S huwelijk nooit wettig was geweest. DU BELLAY verschoonde zich daarvan, op grond van zijn jaren en zijn gebrek aan kennis ten deze; doch toen hem te verstaan werd gegeven, dat hij de subsidie niet bekomen kon *zonder* dat, schreef hij de verlangde memorie in één enkele dag. De kardinaal en de koning waren verrukt, en verzochten hem nu ook dat hij met CAMPEGGIO spreken zou *(40)*. De ambassadeur stemde daarin toe, en slaagde boven alle verwachting. De nuntius namelijk, die zeer wel besefte dat een boog die te sterk gespannen wordt moet breken, maakte HENDRIK beurtelings tot de speelbal van hoop en vrees. "Wacht u wel te zeggen dat de paus het recht niet had om de koning een dispensatie te verlenen," zei hij tot de franse bisschop; "dit zou een ontkenning zijn van zijn *macht, die onbeperkt is*. Maar," en dit sprak hij op geheimzinnige toon, "ik zal u een weg wijzen die u ontwijfelbaar tot het doel moet voeren. Zeg dat de heilige vader door verkeerde berichten misleid is geworden. *Bind dit zoveel mogelijk aan*," ging hij voort, "zo dat gij mij noodzaakt om te verklaren, dat de dispensatie op valse gronden is gegeven geworden *(41)*." Dus wees de legaat zelf de bres aan, door welke de sterkte kon vermeesterd worden. "Victorie!" riep HENDRIK uit, toen hij nu, geheel met blijdschap vervuld, de apartementen van ANNE binnentrad.

(40) Ibid. p. 200.
(41) Poussez - moi cela raide. DU BELLAY aau MONTMORENCY. LE GEAND, Preuves, p. 217.

De nieuwe Katholiciteit.

Maar deze vertrouwelijkheid van de zijde van CAMPEGGIO was slechts een nieuwe kunstgreep. "Er wordt aan het hof druk van gesproken," zo schreef DU BELLAY kort daarop, "dat de keizer en de koning van Frankrijk het eens zullen worden, en dat zij koning HENDRIK alleen zullen laten, zodat alles op zijn schouders zal neerkomen *(42)*." WOLSEY, die zag dat de listen van de diplomatie mislukt waren, achtte het van zijn plicht nieuwe hefbomen in beweging te brengen, "en door alle goede en eerlijke middelen 's pausen gunst te winnen *(43)*." Hij zag het ook, tot zijn grote smart, dat een nieuwe katholiciteit zich vormde in de wereld, en dat deze de strekking had, om de Christenen van Engeland met de nauwste banden aan hun broeders op het vasteland verbonden te doen worden. Het terneer werpen van één van de leiders van de Evangelische beweging zou wellicht het hof van Rome ter gunste van HENDRIK stemmen kunnen. De kardinaal besloot dan TYNDALE te vervolgen; en dit besluit brengt ons nu over naar Duitsland.

(42) Ibid. p. 219.
(43) Ibid. p. 225.

IV.

De ware Katholieke Kerk.

Het verblijf van TYNDALE en zijn vrienden in vreemde landen, en de betrekkingen dáár met vrome Christenen aangeknoopt, getuigen voor de geest van broederlijke liefde, welke de

Hervorming destijds in de Kerk herleven deed. Het is in het Protestantisme dat de ware Katholiciteit is te vinden. De *Roomse* Kerk is geen *Catholieke* Kerk. Afgescheiden van de Kerken van het Oosten, die de oudste zijn van de Christenheid, en van de Hervormde kerken, die de zuiverste zijn, is zij niets meer dan een sekte, en wel een ontaarde sekte. Een Kerk voorts, welke mocht voorgeven in een bisschoppelijke eenheid te geloven, doch die zich gelijk afgescheiden hield van het episcopaat van Rome en van dat van het Oosten, en ook van de Evangelische kerken, zou geen *Catholieke* Kerk zijn; het zou een sekte zijn, nog meer sektarisch zelfs dan die van het Vaticaan: een fragment van een fragment. De Kerk van de Zaligmaker vordert een waarachtiger, goddelijker eenheid dan die van priesters, die elkaar veroordelen. Het zijn de hervormers geweest, en bepaaldelijk TYNDALE *(1)*, die de Christenheid het bestaan verkondigden van een *lichaam van* CHRISTUS, waarvan al de kinderen Gods leden zijn. De discipelen van de Hervorming zijn de ware Catholieken.

(1) The Church of Christ is the multitude of all them that believe in Christ, etc...TYNDALE, Exposition of Matthew, prologue.

Standpunt van Wolsey.

Het was een Katholiciteit van een andere soort, welke WOLSEY poogde te handhaven. Hij verwierp wel niet zekere hervormingen in de Kerk, voornamelijk dezulke niet, die hem enig voordeel aanbrachten; maar boven alles wenste hij voor de hiërarchie haar privileges en haar uniformiteit te behouden. De Roomse Kerk in Engeland was toen in hem verpersoonlijkt, en daarom, indien *hij* ten val kwam, moest haar ondergang nabij zijn. Zijn staatkundige talenten en veelvuldige betrekkingen met het vasteland, deden hem duidelijker dan anderen de gevaren zien, die het pausdom bedreigden. Het in druk verschijnen van de Openbaringen Gods in het Engels, kwam sommigen slechts voor als een niets beduidende wolk aan de hemel, die weldra van de horizon zou verdwenen zijn; maar voor de vooruitziende blik van WOLSEY betekende die wolk een geweldige storm. Buitendien, hij hield niet van de broederlijke betrekkingen, welke zich destijds tussen de Evangelische Christenen van Groot Brittanië en die van andere natiën vormden. En daar hem deze spirituele Katholiciteit ten ergernis was, besloot hij de gevangenneming van TYNDALE uit te werken, daar deze daarvan het voorname werktuig mocht heten.

Reeds had HACKETT, de gezant van HENDRIK in de Nederlanden, de inkerkering bewerkt van HARMAN een Antwerps koopman, en één van de voornaamste ondersteuners van de Engelse hervormer. Maar HACKETT had WOLSEY tevergeefs om de toezending gevraagd van schrifturen, op grond waarvan tegen HARMAN een aanklacht van *verraad* zou kunnen ingebracht worden; want de misdaad van *liefde voor de Bijbel* was onvoldoende, om HARMAN in Braband te doen veroordelen. De gezant had geen brieven ontvangen uit Engeland, en daar nu de laatste termijn, bij de wet bepaald, verstreken was, werden HARMAN en zijn vrouw in vrijheid gesteld, nadat zij zeven maanden in de gevangenis hadden doorgebracht.

John West.

En toch was WOLSEY niet werkeloos gebleven. De kardinaal hoopte elders de medewerking te zullen vinden, die MARGARETHA van Oostenrijk hem weigerde. Hij had TYNDALE zich ten doel gekozen, en alles scheen aan te duiden dat deze zich toen te Keulen of in de omtrek verborgen hield. Dewijl WOLSEY zich de raadsheer RINCKE herinnerde, en de goede diensten welke hij alrede betoond had, besloot hij zekere JOHN WEST, een monnik uit het

Franciskanerklooster te Greenwich, tot hem te zenden. WEST, die, ofschoon enigszins bekrompen van geest, een voortvarend man was, wenste zeer zichzelf te onderscheiden, en had ook reeds in Engeland zekere naam verworven, onder de tegenstanders van de Hervorming. De hovaardige monnik was zeer gevleid met de last hem opgedragen, en nam terstond de reis naar Antwerpen aan, in gezelschap van nog een anderen monnik. Het doel met zijn zending was, zich meester te maken van TYNDALE, en ook van ROY, die eenmaal te Greenwich met hem tot hetzelfde klooster had behoord, en met wie hij destijds onder geen gunstige uitslag had geredetwist.

Tyndale en Fryth.

Terwijl deze ijveraars de val van TYNDALE beraamden, schreef laatstgenoemde onderscheidene werken, die hij liet drukken en overzond naar Engeland, waarbij hij dag en nacht had tot God in de hemel, dat Hij zijn landgenoten uit de duisternis mocht brengen tot het licht. "Waarom geeft gij u zoveel moeite," spraken sommigen van zijn vrienden. "Zij zullen uw boeken verbranden, gelijk zij het Evangelie verbrand hebben." "En zo zij dan mij óók verbranden, zullen zij slechts doen wat ik verwacht," was zijn antwoord. Werkelijk meende hij van ver reeds zijn eigen brandstapel te aanschouwen; doch dit strekte slechts om zijn ijver te meer aan te vuren. Verborgen, gelijk LUTHER op de Wartburg, - echter niet op een kasteel, maar in een zeer armelijke woning, - bracht TYNDALE, evenals de Saksische hervormer, zijn dagen en nachten door met de overzetting van de Bijbel. Doch daar hij geen keurvorst van Saksen tot zijn beschermer had, was hij verplicht nu en dan van woonplaats te verwisselen.

De proloog.

In deze tijd kwam FRYTH, die uit de gevangenis van Oxford ontkomen was, zich bij TYNDALE voegen, en de aangenaamheden van de vriendschap verzachtten het droevige van hun ballingschap. Dewijl TYNDALE met het Nieuwe Testament was gereed gekomen, en nu met de vertaling van het Oude Verbond een begin had gemaakt, was de geleerde FRYTH hem van groot nut. Hoe meer zij gezamenlijk het Woord van God overpeinsden, hoe meer zij met bewondering daarvoor vervuld werden. In de aanvang van het jaar 1529 gaven zij de boeken GENESIS en DEUTERONOMIUM uit, en bij die gelegenheid spraken zij in een voorrede aldus tot hun landgenoten: "Terwijl gij de Schrift leest, moet gij u voorstellen dat iedere syllabe betrekking heeft op uzelf; en zo moet gij het *merg* van de Schrift als inzuigen *(2)*." Daarop ontkenden zij dat zichtbare tekenen of bondzegelen *als zodanig* Gods genade mededelen, gelijk de scholastieken dreven, maar leerden daarentegen, dat de sacramenten dßn alleen van kracht zijn, wanneer de Heilige Geest zijn invloed daaraan schenkt. "De ceremoniën van de wet," zo schreef TYNDALE, "waren voor de Israëlieten hetzelfde, wat de sacramenten zijn voor ons. Wij worden niet behouden door de kracht van de *offerhande*, of van de *ceremoniële verrichting zelf*, maar *uit kracht des geloofs in de belofte*, van welke de offerhande of de ceremonie het waarteken of zegel is. De Heilige Geest is geen stomme, sprakeloze God, geen God die zich verborgen houdt *(3)*. Nee, overal waar het Woord waarlijk verkondigd wordt, is deze inwendige getuige werkzaam; en waar de *Doop* mij de afwassing van mijn zonden predikt in het bloed van CHRISTUS, bezegelt de Heilige Geest het sacrament; en deze prediking, dit sacrament, neemt dan mijn zonden weg *door het geloof (4)*. De ark van NOACH behield evenzeer dezulken, die van de vloed gespaard bleven, *door het geloof*."

(2) As thou readest, think that every syllable pertaineth to thine own self, and suck out the pith of the Scripture. Prologue to the Book of GENESIS. Doctr. Tr. p. 400.

(3) The Holy Ghost is no dumb God, no God that goeth a mumming. Ibid., XXX, 16, 17, 27. 29, 49.
(4) If baptism preach me the washing in Christ's blood, so doth the Holy Ghost accompany it. Ibid.

Het onderzoek.

De man, die tot het volk van Engeland durfde spreken in een taal welke zo grotelijks van de leer van de middeleeuwen verschilde, moest zeker wel in hechtenis gesteld worden. JOHN WEST, die met dit doel was afgezonden geworden, kwam te Antwerpen aan. HACKETT bezorgde hem, als tolk, een monnik van Engelse afkomst; deed hem zich kleden in wereldlijk gewaad, en gaf hem "drie ponden sterling," op rekening van de kardinaal. Hoe minder aandacht het gezantschap trok, dus redeneerde men, hoe meer uitzicht er was op goed slagen. Doch de teleurstelling van WEST was groot, toen hij bij zijn aankomst te Keulen vernam, dat RINCKE zich in Frankfort bevond. Bij nader inzien, evenwel, kwam de zwarigheid hem niet van dat belang voor. Immers terwijl hij, de monnik van Greenwich, te *Keulen* naar TYNDALE onderzoek deed, kon hij RINCKE verzoeken hetzelfde te doen in *Frankfort*; en zo zou er dan tweederlei nasporing zijn in stede van één. WEST wist zich een "vlugge" bode te bezorgen, die evenzo een monnik was, en stelde hem de brief ter hand, die WOLSEY voor RINCKE bestemd had.

Het was juist Frankforter mis, en de stad was daarom vervuld met kooplieden en hun waren. Zodra RINCKE de brief van WOLSEY gelezen had, begaf hij zich naar de burgemeesters, en vroeg van hen dat zij de Engelse overzetting van de Schrift in beslag zouden nemen; en vooral dat zij "de ketter zouden vatten, die op gelijke wijze Engeland in beroering bracht, als LUTHER Duitsland beroerde." - "TYNDALE en zijn vrienden hebben zich op onze markten niet laten zien, sinds de maand maart van het jaar 1528, en wij weten niet of zij dood zijn of nog leven," gaven de magistraten ten antwoord.

RINCKE werd hierdoor niet ontmoedigd. JOHAN SCHOOT, van Straatsburg, die gezegd werd TYNDALE'S boeken gedrukt te hebben, en die zich minder bekommerde om de boeken welke hij uitgaf, dan wel om het geld dat hij daarvoor maakte, bevond zich in deze ogenblik juist te Frankfort. "Waar is TYNDALE?" vroeg RINCKE deze man. "Ik weet het niet," antwoordde de drukker; maar hij erkende tevens dat hij een duizend exemplaren had gedrukt, op last van TYNDALE en ROY. "Breng mij die exemplaren," ging de raadsheer van Keulen voort. - "Indien er mij een goede prijs voor betaald wordt, wil ik ze u overgeven," was het antwoord. - RINCKE betaalde alles wat gevraagd werd.

De vergissing. De "Begrafenis" van de Mis.

WOLSEY zou nu tevreden worden gesteld; want het Nieuwe Testament was hem bijna evenzeer ten ergernis als de echtscheiding. Dit boek, dat zo gevaarlijk was in zijn ogen, scheen toch op het punt om een gloed te ontsteken, waardoor ontwijfelbaar het gebouw van het Roomse traditionalisme zou verteerd worden. RINCKE, die van gelijke vrees als zijn meester doordrongen was, sloeg met het meeste ongeduld de boeken open, die hem nu in handen waren gekomen; doch er had een jammerlijke vergissing plaats gevonden. Het was niet het Nieuwe Testament, en zelfs niet eens een boek van TYNDALE, maar slechts een geschrift van WILLIAM ROY, de veranderlijke en daarbij opvliegende man, wie de hervormer te Hamburg enige tijd tot zijn helper had gehad, en die hem naar Keulen was gevolgd, doch met wie hij het verder niet had kunnen uithouden." Ik zei hem vaarwel, in de hoop van hem niet weer te ontmoeten," zegt TYNDALE *(5)*. ROY had, toen hij de hervormer verliet, zich naar Straatsburg begeven, waar hij hoog opgaf van zijn betrekking met

TYNDALE; en aldaar had hij voorts een schimpschrift doen drukken tegen WOLSEY en de kloosterorden, onder de titel van *De Begrafenis van de Mis (6)*; en dit boek nu was RINCKE ter hand gekomen. De sarcastische geest van de monnik was de billijke grenzen van twistredenering te buiten gegaan, en daarom durfde de raadsheer de boeken niet opzenden naar Engeland. Hij staakte evenwel zijn nasporingen niet, maar doorzocht veeleer iedere plaats, waar hij maar vermoeden kon Nieuwe Testamenten te zullen vinden; en met al de aldus verzamelde verdachte boeken vertrok hij alstoen naar Keulen *(7)*.

(5) I bade him farewell for our two lives, and a day longer.
(6) The Burial of the Mass.
(7) I gathered together and packed up all the books from every quarter. COTTON, MSC. Galba. B. IX, fol. 186. Bible Annals, I, p, 213.

Tyndale in Marburg.

Hij was nochtans niet voldaan. Hij moest TYNDALE hebben, en vroeg nu aan iedereen of zij niet wisten waar hij te vinden zou zijn. Doch de hervormer, wie hij op zo vele punten zocht, en vooral te Frankfort en te Keulen, hield zich destijds in een plaats op, welke op gelijke afstand van beide genoemde steden als in het midden gelegen was, zodat RINCKE, bij het reizen van de één naar de andere, hem van aangezicht tot aangezicht had kunnen ontmoeten, evenzo als de boodschapper van ACHAB door ELIA werd ontmoet *(8)*. TYNDALE was te Marburg, waarheen hij om verschillende redenen was getrokken geworden. PHILIP van Hessen was de grote beschermer van de evangelische leerbegrippen. De universiteit te Marburg had met opzicht tot de Hervorming de aandacht getrokken, door de *paradoxen* van LAMBERT van Avignon. Daar had kort tevoren een jeugdige Schot gestudeerd, met name HAMILTON, die later de kroone des martelaarschaps verwierf; en daar was ook de beroemde drukker JOHAN LUFT gevestigd. In deze stad dan hadden TYNDALE en FRYTH in de maand september 1528 zich neergezet; en terwijl zij hier vergeten leefden, aan de stille oevers van de Lahn, hielden zij zich bezig met de overzetting van het Oude Testament. Indien RINCKE ook te Marburg zijn onderzoekingen had te werk gesteld, had het niet kunnen missen, of hij zou hen hebben moeten ontdekken. Doch hij dacht daaraan niet, of was voor de gevreesde landgraaf beducht. Hij volgde de rechte weg langs de Rijn, en zo ontkwam TYNDALE aan zijn nasporingen.

(8) 1Ki 18:7

Roy en West.

Toen RINCKE te Keulen aankwam had hij terstond een samenkomst met WEST. Dewijl hun pogingen vruchteloos waren geweest, moesten zij tot meer doortastende maatregelen de toevlucht nemen. De raadsheer zond dan de monnik naar Engeland terug, en liet hem derwaarts door zijn zoon HERMANN vergezellen. Zij moesten in zijn naam aan WOLSEY zeggen, dat zij, om TYNDALE te kunnen gevangen nemen, uitgestrektere volmacht nodig hadden, bekrachtigd door de keizer. "De verraders, die tegen het leven van de koning van Engeland samenspannen," zo heette het al verder, "worden in het keizerrijk niet geduld; en zoveel te minder nog TYNDALE, en allen die tegen het Christendom samenspannen. Hij moet ter dood gebracht worden. Niets dan een afdoend voorbeeld kan de Luthersche ketterij tot staan brengen. - "En wat ons zelf betreft," zo moesten zij er bijvoegen, "er zal, door de gunst van God, mogelijk voor zijn koninklijke hoogheid en uw genade gelegenheid zijn, om ons te belonen *(9)*." RINCKE had de subsidie van tien duizend pond sterling nog niet

vergeten, welke hij van HENDRIK VII had bekomen, voor de Turkse oorlog, tijdens hij als afgezant van MAXIMILIAAN te Londen was geweest.

(9) By the favour of God there may be an opportunity to recompense us. COTTON, MSC., Bible Annals, I, p. 203.

Verandering in het klooster.

WEST keerde naar Engeland terug, zeer verstoord dat hij het doel van zijn zending gemist had. Wat zou men wel zeggen, aan het hof en in zijn klooster! Doch er was een nieuwe verootmoediging voor hem aanstaande. ROY, wie WEST had willen opsporen aan de boorden van de Rijn, had nu juist zijn moeder een bezoek gebracht, aan de boorden van de Theems; en wat het ergste was: de nieuwe leringen waren tot in zijn eigen klooster doorgedrongen. De gardiaan zelf, vader ROBINSON, had die leringen omhelsd; en nacht en dag lazen nu de monnikken van Greenwich datzelfde Nieuwe Testament, tot welks verbranding WEST opzettelijk een reis naar Keulen had ondernomen! De Antwerpse monnik, die hem vergezeld had op zijn tocht, was de enige voor wie hij zijn droeve teleurstellingen ontboezemen kon; doch de Franciskanen zonden de vreemdeling naar het Vasteland terug, en maakten zich nu vrolijk ten koste van de arme WEST. Als hij verhalen wilde van zijn ontmoetingen aan de Rijnoevers, werd hij in het aangezicht uitgelachen; en als hij de namen van WOLSEY en HENDRIK VIII noemde, had hij nog veel meer te lijden. Hij wilde met de moeder van ROY spreken, in de hoop langs deze weg enig gewenst bericht te zullen inwinnen; maar de monnikken beletten het. "Het behoort tot mijn lastgeving," sprak hij; doch hij werd er slechts te erger om bespot. Vader ROBINSON nu, die duidelijk zag dat deze "lastgeving" aan WEST grond gaf om zich veel te laten voorstaan, en een ongepaste houding van onafhankelijkheid aan te nemen, verzocht WOLSEY dat hij haar zou intrekken; en WEST, die zich voorstelde dat hij weldra in de kerker stond geworpen te worden, riep in zijn angst uit: "Ik ben mijn leven moe!" en bezwoer een vriend, die hij had aan het hof, om hem, nog vóór kerstmis, onder handtekening en zegel van zijn lordschap, de vergunning (*obedience*) te bezorgen, volgens welke hij het klooster zou mogen verlaten. "Wat gij hem daarvoor te betalen mocht hebben," voegde hij er bij "zal ik zorgen dat gij terug ontvangt." Zo boette WEST dan hier de fanatieke ijver, welke er hem toe gedreven had, om de man te vervolgen, die de Openbaring Gods in de taal des lands had overgezet. Wat ervan hem geworden is weten wij niet. Er is nooit meer van hem gehoord.

Te dier tijd waren er wel andere zaken waarmee WOLSEY zich had bezig te houden, dan die vergunning om welke WEST verzocht. Terwijl de klachten van WEST haar weg vonden naar Londen, namen de klachten van koning HENDRIK de weg naar Rome. De grote zaak, in de ogen van de kardinaal, was, de goede verstandhouding te bewaren tussen HENDRIK en de Kerk. Er werd niet meer gedacht aan nasporingen in Duitsland, en dus was TYNDALE, voor een tijd althans, wederom in veiligheid.

V.

Brief aan Da Casale.

De koning en een deel van zijn volk bleven nog immer aan de paus vasthouden; en zolang toch deze banden niet verbroken waren, kon het Woord van God geen vrije loop hebben. Doch om er Engeland toe te brengen, dat het aan Rome de gehoorzaamheid opzegde, waren er voorzeker krachtige drangredenen nodig; en deze ontbraken niet.

WOLSEY had nooit tevoren zulke dringende bevelen gezonden aan de gezanten van HENDRIK VIII. "De koning," zo schreef hij de 1ste November 1528 aan DA CASALE, "draagt deze zaak op aan uw voorzichtigheid, uw doorzicht en uw trouw; en ik bezweer u, dat gij alle krachten van uw genie te hulp roept, ja, dat gij nog meer doet dan dit. Zijt verzekerd dat gij niets gedaan hebt tot dusverre, en ook verder niets doen kunt, dat aangenamer zou kunnen zijn voor de koning, wenselijker voor mij, en nuttiger en roemrijker voor u en uw geslacht *(1)*."

(1) Vobis vestraeque familiae utilius aut honorificentius. State Papers, VII, p. 114.

Gehoor bij de paus. IJdele beloften.

DA CASALE bezat een volharding, welke het vertrouwen van de kardinaal rechtvaardigde, en een levendige, licht ontvlambare geest; en terwijl hij beefde bij het denkbeeld dat Engeland voor Rome zou kunnen verloren gaan, verzocht hij dadelijk een gehoor bij CLEMENs VII. "Hoe!" zo sprak hij tot de paus, "juist in de ogenblik dat men dacht met de zaak van de echtscheiding goede voortgang te maken, tracht uw nuntius veeleer de koning van het plan daartoe terug te brengen!....Er is geen hoop meer dat CATHARINA van Arragon ooit een erfgenaam zal schenken aan de kroon. Heilige vader, waarlijk er moet aan de zaak een einde komen! Beveel daarom CAMPEGGIO dat hij het *decretaal* in handen stelle van zijn majesteit." - "Wat zegt gij daar?" riep de paus uit. "Ik zou volgaarne één van mijn vingers er om verliezen, als ik het document kon terugbekomen, en gij vraagt mij dat ik het publiek zou maken!....Het zou mijn ondergang zijn *(2)*." - DA CASALE bleef echter aanhouden. "Wij hebben een dure plicht te vervullen," zei hij. "Wij moeten u in deze beslissende ogenblik aan de gevaren herinneren, waardoor de banden bedreigd worden, die Rome aan Engeland hechten. De crisis is nu daar. Wij kloppen aan uw deur, wij klagen, wij smeken, wij dringen bij u aan, wij wijzen u op de moeielijkheden, tegenwoordige en toekomende, die de apostolische stoel boven het hoofd hangen *(3)*....De gehele wereld zal weten, dat de koning althans de plicht van een getrouwe zoon van de Kerk heeft vervuld. Zo uw heiligheid Engeland in de schaapskooi van St. PIETER wenst te behouden.... ik herhaal het....nu is het nog tijd....nu is het nog tijd *(4)*." - Onder het uitspreken van deze woorden wierp DA CASALE, die zijn ontroering niet kon meester blijven, zich aan de voeten van de paus, en bad hem de Kerk van Groot Brittanië te redden. De paus was getroffen. "Sta op," sprak hij, met een voorkomen van diep smartgevoel *(5)*, "ik wil alles doen wat in mijn vermogen is. Ik ben bereid het oordeel te bekrachtigen, dat de legaten het hun plicht zullen achten uit te spreken. Maar ik wijs alle verantwoordelijkheid van mij af, ten aanzien van de onuitsprekelijke onheilen, welke deze zaak kan na zich slepen....Zo de koning, nadat hij het geloof en de Kerk verdedigd heeft, nu beiden ten ondergang wil brengen, dan moet ook op hem alléén de verantwoordelijkheid van zulk een vreselijke ramp neerkomen." - CLEMENS dan stond niets toe. En DA CASALE ging mistroostig heen: overtuigd dat de kerkvoogd het plan had om met KAREL V te onderhandelen.

(2) BURNET, Records, II, p. 20. Unius digiti jactura....quod factum fuit revocarem.

(3) Admonere, exclamare, rogare, instare, urgere, pulsare, pericula praesentia et futura demonstrare. State Papers, VII, p 112.

(4) Tempus jam in promptu adest. Ibid.

(5) With great signs of unusual grief. BURNET, l, p. 57

De brief van de Paus aan Hendrik.

WOLSEY wenste het pausdom te redden; maar het pausdom verzette zich. CLEMENS VII stond nu op het punt om datzelfde eiland te verliezen, dat GREGORIUS de Grote met zoveel moeite gewonnen had. De paus bevond zich werkelijk in de moeilijkste toestand. De Engelse gezant had ternauwernood het paleis verlaten, of de gezant van de keizer trad binnen, en overlaadde CLEMENS met bedreigingen. De beklagenswaardige kerkvoogd geraakte zo van HENDRIK'S aanvallen slechts bevrijd, om aan de slagen van KAREL blootgesteld te worden. Hij werd her - en derwaarts geslingerd als hun beider speelbal. "Ik zal een algemene concilie samenroepen, sprak de keizer, door de mond van zijn ambassadeur, "en zo gij bevonde wordt in enig punt tegen de Canones van de Kerk te hebben gezondigd, zal er met de grootste gestrengheid tegen u gehandeld worden."

"Vergeet niet," dit voegde de keizerlijke gezant er met zachte stem bij, "dat uw geboorte *onwettig* is geweest, en u dus van het pausschap moet uitsluiten." De schroomvallige CLEMENS, die in gedachten zich de tiara reeds van het hoofd zag vallen, zwoer dat hij HENDRIK alles weigeren zou. "Ach!" zo zei hij tot één van zijn innigste vertrouwelingen, "ik beklaag het mij in zak en as dat ik ooit de decretale bul verleend heb. Indien de koning van Engeland zo ernstig begeert dat het stuk hem word uitgereikt, dan is dat voorzeker niet bloot en alleen om er de inhoud van te kennen. Die inhoud kent hij maar al te goed. Hij bedoelt veeleer mij de handen te binden in deze zaak van de echtscheiding. Ik zou liever duizend doden sterven." CLEMENS dan zond, om zijn ontrust gemoed weer enigszins tot bedaren te brengen, één van zijn geslependste kamerheren, te weten FRANCESCO CAMPANA, naar Londen: ogenschijnlijk om de koning in zijn naam nieuwe beloften te doen, maar in werkelijkheid, om de enige draad af te snijden, waaraan HENDRIK'S hoop nog hing. "Wij omhelzen uw majesteit," zo schreef de paus in de brief die hij CAMPANA meegaf, "met die vaderlijke liefde, waarop uw veelvuldige verdiensten u aanspraak geven *(6)*." CAMPANA werd naar Engeland gezonden, om heimelijk het beruchte decretaal te verbranden *(7)*. CLEMENS verborg dan de slag die hij wilde toebrengen, onder een vaderlijke omarming! Rome had menige echtscheiding toegestaan, die niet zo wèl gegrond waren geweest als die van HENDRIK VIII; maar hier was van geheel iets anders sprake dan van een echtscheiding. De paus, die wenste in Italië zijn geschokte macht te herstellen, ging daarvoor een TUDOR opofferen, maar ook...de zegepraal van de Hervorming voorbereiden. Rome ging zich scheiden van Engeland.

(6) Nos illum paterna charitate complecti, ut sua erga nos atque hanc sedem plurima merita requirunt. State Papers, VII, p. 116.
(7) To charge Campegius to burn the decretal. HERBERT, p. 250. BURNET'S Ref, I, 47.

Campeggio. De gevonden brêve.

Niets vreesde CLEMENS meer, dan dat CAMPANA te laat komen zou om de bul nog te verbranden; doch hij werd daaromtrent spoedig gerust gesteld. Er gebeurde iets dat allen voortgang van de *grote zaak* voorlopig stuitte. CAMPEGGIO, die wel zorgde dat hij met zijn commissie geen grote haast maakte, gaf zich, als een volleerd diplomaat, aan wereldse genoegens in de ruimste mate over; en bijaldien hij al niet, uit noodzakelijke eerbied voor de toestand waarin zich zijn benen bevonden, kon deelnemen aan de jacht, waarvan hij een hartstochtelijk liefhebber was, bracht hij de tijd door met spelen, waaraan hij zeer verslaafd was. Geloofwaardige geschiedschrijvers verzekeren zelfs, dat hij aan nog andere, veel minder gewettigde vermaken deel nam *(8)*. Maar dit kon niet altijd duren, en de nuntius zag dus naar

enig ander middel van vertraging uit, dat zich nu op het onverwachts aan hem voordeed. Op zekere dag, namelijk, stelde iemand uit het gevolg van de koningin de Roomse legaat een *brêve* ter hand van JULIUS II, welke dezelfde dagtekening droeg als de bul van de dispensatie, en die ook Eveneens door de secretaris SIGISMOND getekend was: in welke *brêve* de paus zich derwijze verklaarde, dat de bedenkingen van HENDRIK vanzelfs moesten vervallen. "De keizer," zo zei CATHARINA'S boodschapper, "heeft dit stuk gevonden onder de papieren van PUEBLA, de Spaanse ambassadeur in Engeland, ten tijde van het huwelijk." - "Nu is het onmogelijk voort te gaan," zei CAMPEGGIO tot WOLSEY; "al uw redeneringen zijn nu met eenmaal omvergeworpen. *Wij moeten nieuwe instructiën afwachten*." Dit was het besluit, waartoe de kardinaal steeds kwam, bij elke nieuwe zwarigheid die zich voordeed; en daar de reis van Londen naar het Vaticaan zeer lang was (zonder nog van de langzaamheid van het Roomse hof te spreken) mocht het hulpmiddel uitnemend genoemd worden.

(8) Hunting and gaming all the day long, and following whores all the night. BURNET, I, p. 267.

Instructies.

Zo bestonden er dan twee acten van dezelfde paus, die op dezelfde dag getekend waren - de één een geheim stuk, de andere openbaar gemaakt - welke in tegenspraak waren met elkaar. HENDRIK besloot een nieuw gezantschap naar Rome af te vaardigen. ANNE stelde tot deze ambassade haar neef Sir FRANCIS BRYAN voor, die één van de voortreffelijkste edellieden was aan het hof. Hem werd een Italiaan toegevoegd, PETER VANNES, HENDRIK'S Latijnse secretaris. "Gij moet al de registers uit de tijd van JULIUS II doorzoeken," zei WOLSEY tot hen; "gij moet het schrift van de secretaris SIGISMOND nauwlettend bestuderen, en gij moet nauwkeurig de vissersring onderzoeken, die door genoemde kerkvoogd gebruikt is geworden *(9)*. - Verder zult gij de paus te kennen geven, dat eraan gedacht wordt om zekeren Franciskaner, met name DE ANGELIS, in zijn plaats te stellen, aan wie dan KAREL het *geestelijk* gezag zou laten, terwijl hij het *wereldlijk* gezag voor zichzelf zou behouden. Gij moet het dààrheen brengen, dat CLEMENS beangstigd wordt door dergelijke plannen, en dan moet gij hem een lijfwacht van 2000 man aanbieden te zijner bescherming. Gij moet al verder vragen of, voor het geval dat de koningin in een klooster mocht willen gaan, onder voorwaarde dat de koning hetzelfde deed, en indien HENDRIK dan aan deze begeerte mocht toegeven *(10)*, hij zich zou mogen verzekerd houden, dat de paus hem later van zijn geloften zou ontslaan. En eindelijk moet gij onderzoeken, of, indien de koningin mocht weigeren de sluier aan te nemen, de paus de koning vergunnen zou *twee vrouwen* te hebben, gelijk wij daarvan het voorbeeld ontmoeten in het Oude Testament *(11)*." - Het denkbeeld, dat voor de landgraaf van Hessen de oorzaak van zoveel bitter verwijt is geweest, was dus niet nieuw; en de eer van dit denkbeeld komt toe aan een kardinaal en Rooms legaat, wat ook BOSSUET moge zeggen. - "Ten laatste," zo ging WOLSEY voort, "daar de paus beschroomd is van aard, moet gij niet in gebreke blijven, om uw redeneringen van bedreigingen te doen vergezeld gaan. Gij, PETER, moet hem ter zijde nemen, en hem zeggen dat, daar gij een Italiaan zijt, de eer van de heilige Stoel u meer dan iemand anders ter harte gaat, en gij het daarom uw plicht acht, hem te waarschuwen, dat bijaldien hij blijft volharden, de koning, het koninkrijk, en ook vele andere vorsten nog zich voor altijd van het pausdom scheiden zullen."

(9) State Papers, VII, p. 126.
(10) Only thereby to conduce tbe queene thereunto. State Papers, VII, p. 136.

(11) De duabus uxoribus Instructiën van het midden van December 1528. (State Papers, VII, p. 137). Some great reasons and precedents of the Old Testament appear. Instructiën van 1 Dec. (Ibid. p. 136).

Langzame postdienst.

Het was niet op het gemoed van de paus alléén dat moest gewerkt worden. Er liep een gerucht dat de keizer en de koning van Frankrijk samen onderhandelden; en dit verontrustte HENDRIK. WOLSEY had vruchteloos beproefd DU BELLAY te polsen; de beide priesters stelden list tegen list. Doch de Fransman werd ook niet altijd tijdig door zijn hof onderricht, daar de brieven soms *tien dagen* onder weg bleven van Parijs naar Londen *(12)*. HENDRIK besloot dan een conferentie te hebben met de ambassadeur. Hij begon met hem over *zijn zaak* te spreken, zegt DU BELLAY, "en ik verzeker u:" zo voegde hij er bij, "dat hij geen advokaat nodig heeft; hij verstaat de gehele aangelegenheid uitnemend goed." In de tweede plaats sprak HENDRIK van wat hij het *ongelijk* van FRANS I noemde, "waarbij hij zoveel dingen ophaalde, dat de gezant niet wist wat hij hem antwoorden zou." - "Ik verzoek u, mijnheer de ambassadeur," zo zei HENDRIK ten slotte, "dat gij de koning, mijn broeder, overreedt, om - zij het gedurende één jaar ook maar - zich van zijn uitspanningen een weinig te spenen, opdat hij zijn zaken beter kunne regelen. Waarschuw allen wie het aangaat." Nadat HENDRIK hiermee zo hij geloofde de koning van Frankrijk had aangespoord, bepaalde hij zijn gedachten weer geheel tot Rome.

(12) La dite lettre du roi, combien qu'elle fût du 3, je l'ai reçue sinon le 13; le pareil m'advint quasi de toutes autres. DU BELLAY aan MONTMORENCY, de 20 December. LE GRAND, Preuves, p. 250.

Gronden voor de valsheid van de brêve.

Inderdaad, de noodlottige *brêve* uit Spanje was hem een pijniging dag en nacht, en de kardinaal pijnigde zich van zijn kant weer af, om bewijzen te vinden voor de onechtheid ervan; immers slaagde hij hierin, dan zou de Apostolische Stoel van de aanklacht van dubbelhartigheid zijn vrijgesproken, en tevens zou hij de keizer van vervalsing in geschrifte kunnen beschuldigen. Ten laatste geloofde hij dat het hem gelukt was. "Vooreerst," zo sprak hij tot de koning, "de *brêve* heeft dezelfde dagtekening als de bul. Indien nu toch wat in laatstgenoemde verkeerd mocht zijn reeds de eigen dag ontdekt ware, op welke de bul werd opgemaakt, zou het immers veel natuurlijker zijn geweest een andere bul te verlenen, dan wel een afzonderlijke *brêve* te maken, waarin het verkeerde van de bul werd aangetoond? Hoe! zou dezelfde paus, op dezelfde dag, en ten verzoeke van dezelfde personen, twee schrifturen hebben gegeven over dezelfde zaak, waarvan het een het andere weerspreekt *(13)*? Van tweeën één: de bul was *goed*, en waarom dan de *brêve*? Of de bul was *niet goed*, en waarom dan de vorsten misleid, met een bul die nul en van gener waarde was? Verschillende namen zijn in de brêve onnauwkeurig gespeld; en dit zijn vergissingen, welke de pauselijke secretaris, wiens nauwkeurigheid zo wèl bekend is, niet zou hebben kunnen begaan *(14)*. Eindelijk, niemand in Engeland heeft ooit iets van deze *brêve* gehoord, en toch zou zij hier te huis behoren!" HENDRIK gelastte dan KNIGHT, zijn eerste secretaris, om zich met alle spoed bij de overige afgezanten te gaan voegen, ten einde de paus de onechtheid van het document aan te tonen.

(13) The same pope, the same day, at the petition of the same persons, give out two rescripts for one effect. State Papers, VII, p. 130.

(14) Koningin ISABELLA werd ELIZABETH genaamd in de brêve; maar ik heb een document gezien van het hof van Madrid, waarin Koningin ELIZABETH van Engeland ISABELLA was genaamd: en dus was het hier geen dwaling zonder voorbeeld.

Het grote bezwaar. St. Pieter en St. Paulus.

Dit noodlottige papier deed de verbittering toenemen, die in Engeland tegen KAREL V gevoeld werd; ja, er werd nu besloten om tot dadelijkheden te komen. - Allen die over Oostenrijk ontevreden waren, namen destijds de wijk naar Londen, voornamelijk Hongaren. De gezant van Hongarije deed aan WOLSEY het voorstel, om de keizerlijke kroon van Duitsland op te dragen aan de keurvorst van Saksen, of aan de landgraaf van Hessen, de beide hoofden van het Protestantisme *(15)*. Maar WOLSEY riep, in ongerustheid hierover, uit: "Dat zou groot bezwaar hebben voor het Christendom, *want zij zijn zo sterk Luthersgezind*!" De Hongaarse ambassadeur wist hem echter derwijze gerust te stellen, dat hij de zaak ten laatste niet meer zo geheel bezwarend vond. Doch terwijl van zulke plannen in Londen sprake was, viel er echter weer iets voor, dat een nieuwe wending aan de stand van zaken scheen te zullen geven. De koning, de kardinaal en de ministers lieten althans grote verlegenheid blijken. VINCENT DA CASALE was namelijk juist uit Rome aangekomen, met een brief van zijn neef, de protonotaris, waarbij aan HENDRIK bericht werd, dat de paus, bij de voortgang die KAREL V maakte, bij de besluiteloosheid van FRANS I, en bij de isolatie van de koning van Engeland en de moeilijke positie van de kardinaal, zich de keizer had in de armen geworpen. - Te Rome ging men zóver, om met WOLSEY zelfs de spot te drijven, en van hem te zeggen, dat dewijl hij geen St. PIETER kon zijn, men hem tot een St. PAULUS zou maken.

(15) DU BELLAY aau MONTMORENCY, 12 Januari 1529. LE GRAND, Preuves, p. 279.

Terwijl aldus te Rome met WOLSEY de draak werd gestoken, maakte men zich aan het hof van St. Germain vrolijk met HENDRIK. "Ik zal hem de dwaasheden wel doen vergeten die hij in het hoofd heeft," zei FRANS. En de Vlamingen, die in deze ogenblik opnieuw uit het land verdreven werden, zeiden, toen zij Londen verlieten, "dat zij dit jaar de oorlog zo krachtdadig voeren zouden, dat het werkelijk de moeite waard zou zijn om te zien."

Gemoedskwelling van Wolsey.

En behalve deze grieven, die hem zo voor het oog van iedereen werden aangedaan, had WOLSEY geheime kwellingen. ANNE BOLEYN, die reeds begonnen was haar invloed te gebruiken, in het belang van de slachtoffers van het despotisme van de kardinaal, liet niet af voordat CHEYNEY, een hoveling die door WOLSEY in ongenade was geraakt, in ‘s konings gunst was hersteld geworden. Ook veroorloofde ANNE zich scherpe uitdrukkingen met opzicht tot de kardinaal; en de hertog van Norfolk en zijn partij begonnen een hoge toon te voeren *(16)*, zegt DU BELLAY. Op het ogenblik dus dat de paus, uit vrees voor KAREL V, zich scheiden ging van Engeland, wankelde ook het fondament van WOLSEY’S grootheid. En wie zou nu in Engeland de steun zijn van het pausdom?....Na WOLSEY niemand! Rome was derhalve op het punt om de macht te verliezen, welke het gedurende negen eeuwen in de boezem van het grote Britse volk had uitgeoefend! - De gemoedskwelling van de kardinaal was onbeschrijfelijk. Onophoudelijk werd hij door beangstigende denkbeelden vervolgd, en in gedachten zag hij ANNE, eenmaal op de troon gezeten, van haar macht gebruik maken, om de triomf van de Hervorming te verzekeren. Dit greep hem wel het meest aan. "Zijn genade, de legaat, is in grote bekommering," schreef de bisschop van Bayonne. "Evenwel..." zo voegde hij er bij, "hij is geslepener dan al de anderen *(17)*."

(16) Parler gros.
(17) LE GRAND, Preuves, p. 295, 296.

WOLSEY had slechts één middel om de storm af te leiden; en dit bestond dáárin: te trachten CLEMENS gunstig te stemmen voor de plannen van zijn meester. De sluwe CAMPANA, die op ‘s pausen last het *decretaal* verbrand had, bezwoer de kardinaal dat hij niet alles geloven moest, wat hem omtrent Rome werd bericht. "Om de koning te voldoen," zo sprak hij al verder tot de kardinaal, "zou de heilige vader, des vereist, afstand willen doen van de pauselijke troon *(18)*." WOLSEY besloot dan om een meer doortastend zaakgelastigde naar Rome te zenden, dan VANNES BRYAN of KNIGHT zich hadden betoond, en hij wierp daartoe het oog op GARDINER. Zijn moed begon te herleven, toen bovendien een onverwachte gebeurtenis opnieuw aan zijn hoogste verwachtingen van eer en aanzien kwam voedsel geven.

(18) BURNET, Hist. of the Ref. vol. I, p. 60.

VI.

De paus ongesteld.
De 6de Januari 1529, op Drie Koningen, werd de paus, juist toen hij de mis bediende, door een plotselinge ongesteldheid overvallen. Hij werd, ogenschijnlijk, in stervende toestand weggedragen. Toen dit nieuws in Londen ontvangen was, kwam bij de kardinaal terstond de wens boven, om Engeland, waar toch de grond reeds waggelde onder zijn voeten, vaarwel te zeggen, en, zo mogelijk, ditmaal dan toch de apostolische troon te bestijgen. BRYAN en VANNES, die zich toen te Florence bevonden, zetten met alle spoed de reis naar Rome voort: ofschoon zij langs wegen moesten gaan, die door rovers onveilig werden gemaakt. Te Orvieto werd hun gezegd dat de paus beter was; te Viterbo wist niemand of hij reeds dood was of nog leefde; te Ronciglione verzekerde men hun dat hij de geest had gegeven; en eindelijk, toen zij de 14de Januari de pauselijke hoofdstad bereikt hadden, vernamen zij dat CLEMENS het niet overleven zou, en dat de keizerlijken, ondersteund door de COLONNAS, hun best deden om een paus te bekomen, die op de hand zou zijn van KAREL V *(1)*.

(1) State Papers, VII, p. 148 - 150.

Plannen van Wolsey. Berekeningen.
Doch hoe groot ook, die ten gevolge, de beweging mocht zijn te Rome, was de bedrijvigheid op Whitehall zeker nog groter. Zo het God behaagde DE MEDICI weg te nemen van de pauselijke Stoel, kon het alleen zijn, dacht WOLSEY, om hem, kardinaal legaat, die te doen beklimmen. "Het is van belang een paus te hebben, die het koninkrijk van Engeland voor de apostolische Stoel behouden kan...." Zo waren zijn woorden tot GARDINER. "En hoewel het voor mij, op mijn gevorderde jaren, niet dan bezwaarlijk kan zijn, om de algemene vader van de Christenheid te worden," heette het verder, "zo ben *ik* toch de enige (zonder aanmatiging gesproken, en wanneer men de geschiktheid van de overige kardinalen nagaat en alle dingen goed overweegt) - die *als paus* de bijzondere aangelegenheid des konings zou kunnen en willen tot een goed einde brengen. En ware het ook niet tot herstel van de gezonken toestand van de Kerk, en voornamelijk ook om de koning en zijn rijk uit bezwaren en moeilijkheden te verlossen, - al de rijkdommen en alle eer van de wereld zouden niet in staat zijn, mij te

bewegen om de bedoelde hoge waardigheid aan te nemen. Doch ik wil mij voegen naar de drang van de omstandigheden. En daarom, meester STEPHEN, bid ik u, dat gij tot het wél gelukken van deze zaak alles doet wat in uw vermogen is. Gij moet geld noch moeite ontzien. Ik geef u de ruimste volmacht, zonder voorbehoud of beperking *(2)*" - GARDINER begaf zich dan op reis, om voor zijn meester de zo vurig begeerde tiara te verwerven.

(2) Omnes nervos ingenii tui...amplissima potestas, nullis terminis aut conditionibus limitata seu restricta. Fox, Acts, IV, p. 601.

Stemmen.

HENDRIK VIIl en WOLSEY, die bezwaarlijk hun ongeduld konden bedwingen, hoorden eerlang van verschillende zijden het bericht van ‘s pausen dood *(3)*. "De keizer heeft de dood van CLEMENS op zijn geweten *(4)*" sprak WOLSEY, geheel door haat verblind. "KAREL zal," zo oordeelde de koning, "zich beijveren om, hetzij door geweld, hetzij door list, een paus te verkrijgen naar zijn wens." "Ja, om hem tot zijn kapelaan te maken," hernam WOLSEY, "en om trapsgewijze aan paus en pausdom een einde te doen komen *(5)*. "Wij moeten ons haasten om van de Kerk te hulpe te zijn," hervatte HENDRIK, "en met dit doel voor ogen, mylord, moet gij u voorbereid houden om paus te worden." - "Dßt alleen," antwoordde de kardinaal, "kan de aangelegene zaak van uw majesteit tot een gelukkig einde brengen; en door uw majesteit te helpen zal ook de Kerk gered zijn"...."en ik evenzeer," dacht hij erin zijn hart bij. - "Laat ons zien; gaan wij eens na wie er stemmen moeten....."

(3) By sundry ways hath been advertised of the death of our Holy Father. Ibid., Instructions of the king.
(4) By some detestable act committed for the late Pope’s destruction. Ibid., p. 603.
(5) By little and little utterly to exclude and extinguish him and his authority. Ibid., p. 603

Instructies.

Nu schreven HENDRIK en zijn minister op een stuk perkament de namen van al de kardinalen, waarbij zij met de letter. *A* dezulken tekenden, die op de zijde waren van de koningen van Engeland en Frankrijk, en met de letter *B* degenen die ter gunste waren van de keizer. "Er was geen letter *C*" zo merkte een geschiedschrijver met bittere spot aan, om diegenen aan te duiden *die van* CHRISTUS *waren*." De letter *N* betekende de onzijdigen. - "De aanwezige kardinalen zullen de negen en dertig niet te boven gaan," zei WOLSEY, "en daarvan moeten wij twee derde op onze hand hebben, dat is zes en twintig. Welnu, er zijn er een twintig onder, op wie wij rekenen kunnen; derhalve moeten wij tot elke prijs nog zes van de onzijdigen trachten te winnen."

WOLSEY, die doordrongen was van het gewicht van een verkiezing, welke beslissen zou of Engeland hervormd zou worden of niet, stelde met de meeste zorg de instructiën voor de gezanten die betreffende op; welke instructiën door HENDRIK getekend werden: terwijl de geschiedenis ze in herinnering moet bewaren. "Wij verlangen en bevelen," zo heette het in deze instructiën, "dat gij de verkiezing van de kardinaal van York verzekert; waarbij gij te bedenken hebt, dat er voor de koning, nevens de behoud van zijn eigen ziel, niets is, wat hij ernstiger verlangt dan dit.

"Ten einde de onzijdige kardinalen te winnen, zult gij voornamelijk twee hulpmiddelen te baat nemen.

"Vooreerst zult gij de kardinalen, wanneer zij vergaderd zijn, en zich voor het aangezicht Gods en van de Heilige Geestes hebben gesteld *(6)*, herinneren, dat de kardinaal van York alléén de man is die de Christenheid kan redden.

(6) Having God and the Holy Ghost before them. Ibid., p. 604.

"Ten tweede, daar de menselijke zwakheid niet altijd vergunt, dat alle dingen gewikt en gewogen worden in een juiste weegschaal, zo zal het goed zijn, om, in een zaak van zo groot aanbelang als deze, tot troost en hulp van het ganse Christendom, zulke menselijke zwakheid, waar zij hier mocht bestaan, tegemoet te komen *(7)*....niet ter omkoping, dit beseft gij....maar meer bij wijze van aanvulling, verbetering van het broze en gebrekkige in de menselijke natuur. En daartoe zal het nuttig zijn, dat gij toezegging doet van geestelijke officiën en waardigheden, van beloningen in geld, of anderszins, gelijk een en ander voor het oogmerk u meest geschikt zal voorkomen *(8)*.

"Dan moet gij, met goed overleg, al degenen die op onze hand zijn, verbinden en verenigen tot een wèl sluitend geheel en een onlosmakelijke knoop *(9)*. En opdat zij te ijveriger en geruster mogen te werk gaan, om de verkiezing naar ‘s konings wens te doen uitvallen, zult gij hun een lijfwacht van 2000 of 3000 man aanbieden, vanwege de koningen van Engeland en van Frankrijk, de burggraaf van Turijn, en de republiek van Venetië.

(7) To the comfort of all Christendom, to succour the infirmity. Ibid
(8) With policitation of promotion, spiritual offices, dignities, rewards of money, or other things. Ibid.
(9) With good dexterity combine and knit those, in a perfect fasteness and in an indissoluble knot. Ibid., p. 605.

"Indien, in weerwil van al uw pogingen, de gehoopte verkiezing niet mocht kunnen gelukken, zullen de kardinalen van ‘s konings zijde zich aan een verzekerde plaats verenigen, en daar tot zodanig een verkiezing overgaan, als Gode welbehagelijk mag zijn *(10)*.

(10) As may be to God’s pleasure. Ibid.

"En om temeer vrienden voor de koning te winnen, zult gij, aan de een kant, de kardinaal DE MEDICI en zijn partij van onze bijzondere gunst verzekeren; en aan de andere kant de Florentijners met de belofte te vrede stellen, van de uitsluiting van het genoemde geslacht DE MEDICI *(11)*. Eveneens zult gij aan de kardinalen de beste hoop geven, dat zij het volle patrimonieel van de Kerk terugbekomen zullen; doch tevens de Venetianen het vertrouwen inboezemen, dat Cervia en Ravenna, welke steden een deel uitmaken van gezegd patrimonieel, en waarop zij zozeer prijs stellen, in hun bezit zullen gelaten worden *(12)*."

(11) Inculke unto them the singular devotion and special favour...and semblably put the Florentines in comfort of the exclusion of the said family the MEDICIS. Ibid., p. 606.
(12) Likewise putting the cardinals in perfect hope of recovery of the patrimonies of the Church. Ibid.

Ja en Nee. De zeven doodzonden.
Zodanig waren de middelen, door welke de kardinaal hoopte de pauselijke troon voor zich te winnen. Tot degenen die aan zijn rechterhand stonden zei hij *ja*; tot die aan zijn linkerhand zei

hij *nee*. Wat kwam het er op aan, of deze valsheid eenmaal ontdekt werd, zo dit maar na de verkiezing geschiedde? - De Christenheid mocht dan verzekerd zijn, dat de keuze van de aanstaande kerkvoogd het werk zou zijn van de Heilige Geest! - ALEXANDER VI was een gifmenger geweest; JULIUS II was overgegeven geweest aan eerzucht, aan toorn en aan ondeugd; de vrijgeest LEO X had zijn leven doorgebracht in wereldse zin en lust; de ongelukkige CLEMENS VII was in zijn karakter een samenweefsel geweest van kuiperijen en leugen; WOLSEY zou dus hun waardige opvolger zijn:
"Al de zeven doodzonden hebben de driedubbele kroon gedragen *(13)*."

(13) Les sept péchés mortels ont porté la tiare. CASIMIR DELAVIGNE, Derniers Chants, Le Conclave.

WOLSEY vond zijn verontschuldiging in de gedachte, dat bijaldien hij slaagde, de echtscheiding verzekerd, en Engeland voor altijd in dienstbaarheid aan het hof van Rome gekluisterd zou zijn.

Nieuwe pogingen.
Aanvankelijk scheen een goede uitslag waarschijnlijk. Vele kardinalen spraken openlijk ter gunste van de Engelse prelaat. Een van hun vroeg een omstandig bericht van zijn leven, ten einde hem als een voorbeeld te stellen voor de Kerk; een ander vereerde hem (gelijk hij zei) als een godheid....Onder de goden en pausen, die vroeger en later te Rome aanbeden werden, zijn er ongetwijfeld geweest, die niet beter waren dan hij. Doch weldra kwam er verontrustend nieuws in Engeland aan. Hoe jammer! de paus werd beter! - "Houdt uw instructiën verborgen," schreef nu de kardinaal, "en bewaart ze *in omnem eventum*.".

Hoewel WOLSEY de tiara niet verkregen had, bleef het niettemin zaak het punt van de echtscheiding te doen beslist worden. "God zegt in zijn Woord," zo spraken de Engelse gezanten tot de paus, "dat *zo de Heer het huis niet bouwt, tevergeefs arbeiden de bouwlieden daaraan (14)*. Daarom; terwijl de koning God alléén tot zijn leidsman neemt, verzoekt hij, in de eerste plaats, van uw heiligheid een verbintenis, dat de echtscheiding binnen de tijd van drie maanden zal worden uitgesproken, en in de tweede plaats het beroep van de zaak naar Rome." - "De belofte, de verbintenis eerst, en dßn het beroep," had WOLSEY gezegd; "want ik vrees" zei hij "dat indien de paus met het beroep naar Rome *begint*, hij de scheiding zelf wel nimmer zal uitspreken." - "Bovendien" - zo voegden de gezanten er bij "‘ s konings tweede huwelijk zal voortgang hebben, in spijt van alle mogelijke bullen of *brêven (15)*. Doch uit de aard van de zaak brengt dit tweede huwelijk de echtscheiding mee; en deze echtscheiding moet dus, op welke wijze dan ook, worden uitgewerkt."

(14) Where Christ is not the foundation, surely, no building can be of good work. State Papers, VII, 122.
(15) Convolare ad secundas nuptias non patitur negativum. State Papers, VII, 138.

Pater Noster *en* Credo.
WOLSEY had zijn gemachtigde ingescherpt, om deze woorden met een zeker air van vertrouwelijkheid uit te spreken, en te gelijkertijd met een ernst, die indruk moest maken *(16)*. Maar zijn verwachtingen werden teleurgesteld; CLEMENS was koeler dan ooit. Hij had inderdaad besloten Engeland op te geven, ten einde zich te verzekeren van de Kerkelijke Staat, waarvan KAREL in die ogenblik meester was; en hij offerde zo *geestelijke* aan

wereldlijke belangen op. "De paus wil niet het allerminste doen voor uw majesteit," schreef BRYAN aan de koning; "uw zaak moge al gedacht worden in zijn *Pater Noster*, maar zij komt gewis in zijn *Credo* niet voor *(17)*." "Gij moet dringender worden in uw spreken" antwoordde de koning; "de kardinaal van Verona moet de paus niet verlaten, en een tegenwicht trachten te vormen, tegen de invloed van DE ANGELIS en de aartsbisschop van Capua. Ik zou liever mijn beide kronen verliezen, dan mij door deze twee monnikken te laten bij de neus leiden."

(16) Which wordes, fashioned with a famyliaryte and somewhat with earnestness and gravite...Ibid.
(17) It might well be in his *Pater noster*, but it was no thing in his *Credo*. State Papers, I, p. 330.

Het hoofd en de vinger.

Dus stond de strijd scherper gevoerd te worden dan ooit, toen CLEMENS weer instortte, en daardoor opnieuw over alles twijfel werd geworpen. Hij bleef steeds in een toestand tussen leven en dood verkeren; en deze gestadige wisseling van de kansen, hield zowel het gemoed van de koning, als dat van de ongeduldige kardinaal in beweging en onrust. Laatstgenoemde oordeelde dat de paus behoefte had aan *verdiensten*, zou hij het koninkrijk van de hemelen kunnen binnengaan. "Tracht een onderhoud te hebben met de paus," zo schreef hij aan de afgezanten, "al ware hij ook reeds in de laatste doodstrijd *(18)*; en stelt hem dan voor ogen, dat niets dienstiger kan zijn om *zijn ziel te behouden* dan de bul van de echtscheiding." Doch HENDRIK'S gezanten werden niet toegelaten. Evenwel, toen, tegen het einde van maart, de ambassadeurs *en corps* voor de paus verscheen *(19)*, beloofde hij dat hij het stuk uit Spanje onderzoeken zou. VANNES begon vrees te koesteren voor dit document. Hij waagde de opmerking, dat zij die het stuk hadden samengesteld, ook wel in staat konden zijn geweest om daaraan een voorkomen van echtheid te geven. "Verklaar liever terstond maar dat deze *brêve* geen *brêve* is," sprak hij tot de paus. "De koning van Engeland, de getrouwe zoon van uw heiligheid, is niet zo als andere mensen. Men kan ook dezelfde schoen niet voor een ieders voeten doen dienen *(20)*." Deze weinig kiese redenering had op CLEMENS geen invloed. "Indien ik al, om uw meester in deze zaak genoegen te geven, - mijn *hoofd* er niet aan kan wagen, wil ik het ten minste mijn *vinger* doen" sprak hij. *(21)* - "Heb de goedheid u nader te verklaren," hernam VANNES, die de *vinger* al een zeer onbeduidende zaak achtte. - "Ik meen," hervatte de kerkvoogd, "dat ik alle middelen wil te baat nemen, indien zij slechts *eerlijk* zijn." - VANNES ging moedeloos heen.

(18) And though he were in the very agony of death. BURNET, I, p. 63.
(19) Postquam conjunctim omnes...State Papers, VII. p. 154.
(20) Uno eodemque calceo omnium pedes velle vestire. Ibid., p. 156.
(21) Quod forsan non licebit toto capite assequi, in eo digitum imponam. Ibid., p. 157.

Werkeloze wederstand.

Hij had nu dadelijk een samenkomst met zijn ambtgenoten, en de vrees voor de gramschap van HENDRIK bracht hen ertoe, dat zij zich nogmaals gezamenlijk tot de paus begaven; en in hun ijver drongen zij de bedienden uit de weg, die hen wilden tegenhouden, en gingen regelrecht op 's pausen slaapvertrek aan. CLEMENS evenwel stelde hun die werkeloze weerstand tegen, door welke het pausdom zijn grootste overwinningen heeft behaald: - *siluit*, hij bleef zwijgen. Van wat belang waren de kerkvoogd ook TUDOR, zijn eiland en zijn Kerk,

terwijl KAREL van Oostenrijk hem met zijn legers bedreigde? CLEMENS, minder trots dan HILDEBRAND, onderwierp zich gewillig aan de macht van de keizers, indien de keizer hem dan ook maar beschermen wilde. "Ik zou liever de dienstknecht zijn van CESAR," sprak hij, "niet slechts in de tempel, maar ook in de stal, zo nodig, dan blootgesteld te zijn aan de beledigingen en de willekeur van rebellen en van vagebonden *(22)*." Tezelfder tijd schreef hij aan CAMPEGGIO: "Verbitter de koning niet, maar rek de zaak zolang als u maar doenlijk is *(23)*. De Spaanse *brêve* geeft er ons het middel voor aan de hand."

(22) Malle Cæsari a stabulo nedum a sacris inservire, quam inferiorum hominum subditorum, vassalorum, rebellium, injurias sustinere. HERBERT, I, p. 261.
(23) LE GRAND, vol. I, p. 131.

Daden en woorden.

Werkelijk had KAREL V tweemaal aan LEE het originele stuk getoond, en WOLSEY begon, nadat hij het bericht hiervan van de ambassadeur gehoord had, te geloven dat de *brêve* geen vals stuk was, door KAREL gemaakt, maar dat paus JULIUS II met der daad twee elkaar wedersprekende documenten op dezelfde dag had afgegeven. Daarom vreesde de kardinaal er nu voor, om de *brêve* in handen van de kerkvoogd te zien. "Doe al wat gij kunt, om de paus terug te brengen van zijn voornemen, om het origineel van de *brêve* in Spanje op te sporen," schreef hij aan één van de gezanten, "*het zou de keizer al te zeer verbitteren*." Wij weten hoe "oplettend" de kardinaal was ten aanzien van de keizer. Intrigue werd in dit tijdsgewricht tot het toppunt gedreven, en Engelsen en Romeinen stelden om strijd list tegen list. "Bij zulke tedere onderhandelingen" zegt BURNET (die almede enige ondervinding had in diplomatie) "moeten ministers *ja* en *nee* zeggen, zo als hun instructiën dat meebrengen; en dit maakt een wezenlijk deel van hun zending uit *(24)*." HENDRIKS gezanten bij de paus onderschepten de brieven die van Rome werden afgezonden, en lieten ook die van CAMPEGGIO in beslag nemen *(25)*. Van zijn kant liet de paus het niet aan vleiende woorden en bedrieglijke voorkomendheid ontbreken. BRYAN schreef aan HENDRIK VIII: "Uw genade heeft voor de paus steeds belangstelling getoond met *daden*, en hij heeft u beloond met *fraaie woorden* en schoonklinkende *brieven*, van welke beiden ik vertrouw dat uw genade ook nú verder geen gebrek hebben zult; maar wat *daden* aanbelangt - die, geloof ik, zullen wij niet zien gebeuren, en vooral niet in deze tijd *(26)*." BRYAN had het Roomse hof misschien beter begrepen, dan menige staatsman. Eindelijk, CLEMENS zelf, die de koning wenste voor te bereiden op de slag die hij hem dacht toe te brengen, schreef hem: "Wij hebben niets kunnen vinden ten genoege van uw gezanten *(27)*.".

(24) BURNET'S Ref. vol. I, p. 54.
(25) De intercipiendis litteris. State Papers VII, p. 185.
(26) With fayre wordys and fayre wrytinges. Ibid., p. 107.
(27) Hij voegde er bij: Tametsi noctes ac dies per nos ipsi, ac per juris - peritissimos viros omnes vias tentemus. State Papers, VII, p. 165.

De gezanten teruggeroepen.

HENDRIK dacht dat hij de bedoeling van dit schrijven begreep: dat de paus namelijk niets gevonden had, maar ook niets vinden zou; en daarom gaf de koning, die tot dusverre, zo wij WOLSEY mogen geloven, buitengewoon geduld en zachtmoedigheid had betoond *(28)*, aan zijn verbolgenheid vrije loop. "Zeer goed" zei hij; "mijn lords en ik zullen wel weten ons aan de oppermacht van de Stoel van Rome te onttrekken." WOLSEY werd bleek, en bezwoer zijn

meester, dat hij zich toch niet in die vreselijke afgrond storten zou *(29)*; en CAMPEGGIO trachtte evenzeer ‘s konings hoop weer aan te wakkeren. Maar het was alles vruchteloos. HENDRIK riep zijn gezanten terug.

(28) Incredibili patientia et humanitate. BURNET, Records, I, p. 64.
(29) No præceps huc vel illuc rex hic ruat curamus. Ibid., p. 66.

Scylla en Charybdis.

HENDRIK was, wel is waar, nog niet tot de jaren gekomen, waarin heftige karakters onbuigbaar worden, als een gevolg van de gewoonte, waaraan zij onafgebroken voedsel gaven, om zich door hun hartstochten te laten meeslepen. Maar de kardinaal, die zijn meester kende, wist ook dat *zijn* onbuigbaarheid niet van het cijfer van zijn jaren afhankelijk was. Hij oordeelde daarom dat het gezag van Rome over Engeland verloren was; en dewijl hij zich hier tussen HENDRIK en CLEMENS zag geplaatst, riep hij uit: "Hoe zal ik Scylla ontwijken, en niet op Charybdis vervallen *(30)*?" Hij smeekte dan de koning om een laatste poging te doen, door Dr. BENNET tot de paus te zenden, met de last om op het beroep naar Rome aan te dringen; en hij gaf nu deze gezant een brief mee, waarin hij alle overredingsmiddelen van zijn welsprekendheid als had uitgeput. "Hoe kan het geloofd worden," zo schreef hij "dat zinnelijkheid en hartstocht de koning ertoe zouden aandrijven, om een verbintenis te verbreken, in welke hij toch de jaren van zijn opgewondene jeugd met zoveel reinheid van wandel heeft doorleefd *(31)*?....Nee! het is met de zaak geheel anders gelegen. Ik bevind mij op de plaats zelf; ik ken de staat van de gemoederen.....Ik bid u, geloof mij....De echtscheiding is een *ondergeschikt* punt; de hoofdzaak is *het getrouw blijven van dit land aan de pauselijke Stoel*. Grote en kleine adel, en de burgers evenzeer roepen met verontwaardiging uit: Moet het lot van onze eigendommen, en zelfs ons leven, van de willekeur van een vreemdeling afhangen? - Wij moeten veeleer aan het gezag van de Roomse kerkvoogd een einde maken, of althans dat gezag zoveel mogelijk beperken *(32)*... Allerheiligste Vader, wij kunnen zulke dingen niet neerschrijven zonder dat ons een koude huivering overvalt...." Doch deze nieuwe poging bleef al wederom vruchteloos. - De paus vroeg HENDRIK hoe hij met mogelijkheid aan zijn goede wil kon twijfelen, daar toch de koning van Engeland zoveel voor de apostolische Stoel gedaan had *(33)*. Dit nu kwam TUDOR voor als een wrede spotternij. Hij, koning, vroeg een gunst aan de paus, en de paus beantwoordde dit, met eraan te herinneren welke weldaden het pausdom uit ‘s konings handen ontvangen had! - "Is dit de manier," zo vroeg men elkaar in Engeland "waarop de paus zich kwijt van zijn schulden?"

(30) Hanc Charybdin et hos scopulos evitasse. BURNET, Records, p. 64.
(31) Sensuum suadela eam abrumpere cupiat consuetudinem. BURNET, Records, p. 65.
(32) Qui nullam aut certe diminutam hic Romani pontificis auctoritatem vellent. Ibid., p. 66.
(33) Dubitare non debes si quidem volueris recordare *tua erga nos merita*. State Papers, VII, p. 178.

De valse en ware Stedehouder.

WOLSEY had evenwel de grens van zijn tegenspoeden nog niet bereikt. GARDINER en BRYAN waren juist in Londen teruggekomen: en zij verklaarde dat een beroep naar Rome, in de zaak van de echtscheiding, gelijk zou staan met verloren spel ten deze. Derhalve gaf WOLSEY, die met alle winden draaide, aan DA CASALE wederom in last, om in geval CLEMENS tot het beroep besluiten mocht, zijnerzijds in beroep te komen van de paus, het *valse* hoofd van de Kerk, *op de ware Stedehouder van* JEZUS CHRISTUS *(34)*. Dit was bijna in de manier van LUTHER. Wie was deze *ware* Stedehouder? Waarschijnlijk een paus, te

benoemen door de invloed van Engeland.

(34) A non vicario ad verum vicarium. Ibid., 191.

De zorgen van Wolsey.
Doch deze maatregel stelde de kardinaal nog niet gerust. Hij bezweek bijna onder de last van zijn bekommernissen. Korte tijd tevoren was DU BELLAY, - die zo - even teruggekeerd was uit Parijs, werwaarts hij zich had begeven om Frankrijk op de zijde van Engeland te doen blijven, - door WOLSEY uitgenodigd geworden om naar Richmond te komen. Terwijl de beide prelaten nu wandelden in het park, op de schilderachtige hoogten, waar het oog weiden kan over de vruchtbare, zacht golvende velden, door welke de kronkelende Theems zijn stille wateren zachtkens heenvoert, stortte de ongelukkige kardinaal voor de bisschop aldus zijn hart uit: "De zorgen die mij drukken gaan alle denkbeeld te boven.....Ik heb de zaak van deze echtscheiding begonnen en doorgedreven, om de goede verstandhouding tussen de huizen van Spanje en Engeland te verbreken, en ik heb verdeeldheid gezaaid, alsof dat mij persoonlijk volstrekt niet zou betreffen *(35)*....Gij weet, het was in het belang van Frankrijk. Ik smeek dan nu de koning uw meester en madame, om alles te doen wat de echtscheiding van HENDRIK en CATHARINA zou kunnen bevorderen. Ik zal zodanige gunst hoger schatten, dan indien zij mij paus maakten; doch zo zij mij het afslaan, is mijn ondergang onvermijdelijk." En toen, terwijl hij geheel aan een gevoel van wanhoop toegaf, riep hij uit: "Ach! dat ik toch morgen maar begraven moest worden!"

(35) DU BELLAY aan MONTMORENCY. 22 Mei. LE GRAND. Preuves, p. 319.

Wederzijdse opofferingen.
De rampzalige man dronk nu de bittere beker, die zijn trouwelоosheden hem bereid hadden. Alles scheen ook tegen HENDRIK samen te spannen, en BENNET werd kort daarop teruggeroepen. Men zei nu aan het hof en in de stad: "Daar de paus ons opoffert aan de keizer, moeten wij van onze kant de paus opofferen." CLEMENS VII, door de bedreigingen van KAREL V verschrikt, en gezeten op een waggelende troon, stiet in zijn verbijstering het schip van Engeland met de voet van zich. Geheel Europa zag het schouwspel aan, en begon te geloven dat het trotse zeekasteel van Albion het kabel kappen zou, waarmee het gebonden werd gehouden aan de pauselijke Stoel; dat het moedig alle zeilen zou bijzetten, en voortaan alléén de zee bevaren, gedreven door de kracht die van boven is.

De invloed van Rome over Europa is in grote mate politiek van aard. Rome verliest een koninkrijk, tengevolge van een onenigheid met een koning, en kan er langs deze zelfde weg nog tien verliezen.

VII.

Evangelischen en katholieken. Leer en leven.
Andere omstandigheden maakten met elke dag de emancipatie van de Kerk noodzakelijker. - Indien er achter de voorgrond van deze politieke debatten geen christelijk volk ware gevonden geworden, besloten om met de dwaling nimmer vrede te hebben, ware het waarschijnlijk geweest, dat Engeland, na enige weinige jaren van onafhankelijkheid, wederom tot de schoot van Rome zou zijn teruggekeerd. De zaak van de echtscheiding was niet de enige, welke de gemoederen in beweging hield; de verschillen om de godsdienst, waarmee het vasteland sinds

enige jaren vervuld was, namen ook te Oxford en te Cambridge gedurig aan toe. De *Evangelische* en de *Catholieke* (niet zeer *Catholiek* voorwaar!) hielden daar warme discussiën, over de grote vraagstukken, welke de loop van de tijden toenmaals op de voorgrond bracht op het toneel van de wereld. Eerstgemelden hielden staande, dat de oorspronkelijke Kerk van de apostelen en de toenmalige Kerk van de pausdoms niet dezelfde waren. De laatsten beweerden, daarentegen, dat pausdom en apostolisch Christendom één en dezelfde zaak was. Andere Roomse doctoren, uit later tijd, die deze stelling enigzins bezwaarlijk vonden, hebben gezegd dat het Katholicisme slechts als *kiem* in de apostolische Kerk begrepen is geweest, en dat het zich sinds uit deze kiem ontwikkeld heeft. Maar duizenden misbruiken, duizenden dwalingen zouden onder bedekking van deze theorie in de Kerk kunnen binnensluipen. Een plant ontkiemt uit het zaad, en groeit dan verder volgens onwankelbare natuurwetten; terwijl een *leer* zich in het menselijk gemoed niet kan ontwikkelen, zonder aan de invloed van de zonde onderworpen te zijn. Het is waar, dat de volgelingen des pausdoms een gestadige werking van de Goddelijke Geest in de Catholieke Kerk hebben voorondersteld, welke alle invloed van de dwaling zou buitensluiten. Om van de ontwikkeling van de Kerk het karakter van waarheid te geven, hebben zij de Kerk zelf de stempel van de onfeilbaarheid ingedrukt; *quod erat demonstrandum*. Hun redenering legt maar al te zeer de zwakheid van het beginsel bloot. Om te weten of de ontwikkeling, welke de Roomse Kerk heeft ontvangen, in overeenstemming is met het Evangelie, moeten wij haar onderzoeken met de Schrift in de hand.

Het waren echter niet alléén de mannen van de universiteiten, die zich toenmaals bezig hielden met de Christelijke waarheid. De afscheiding, om het zo te noemen, welke in andere tijden is opgemerkt geworden, tussen de meningen van het volk en de inzichten van de geleerden bestond hier niet. Wat de doctoren leerden brachten de burgers in beoefening; Oxford en Londen reikten elkaar de hand. De theologanten wisten dat de geleerdheid behoefte heeft aan het praktische leven, en de burgers geloofden dat het leven behoefte heeft aan die geleerdheid, welke haar kracht ontleent aan de reine springbron van de goddelijke Schriften. Het was de harmonie tussen deze twee elementen, het één theologisch, het andere praktikaal, welke de sterkte van de Engelse Hervorming uitmaakte.

Het Evangelisch *leven* in de hoofdstad verontrustte de geestelijkheid meer, dan de Evangelische leer op de "Colleges." Daar MONMOUTH de slag ontkomen was, moesten de prelaten nu een ander treffen. Onder de Londense kooplieden bevond zich ook JOHN TEWKESBURY, één van de oudste vrienden van de Schrift in Engeland. Reeds in het jaar 1512 was hij in het bezit gekomen van een geschreven exemplaar van de Bijbel, en hij had daarin aandachtig gelezen. Toen nu het Nieuwe Testament van TYNDALE uitkwam, las hij het met vurige belangstelling; en de overpeinzing van *The Wicked Mammon* (De boze Mammon) had het werk van zijn bekering voltooid. Dewijl hij iemand was wie hart en verstand op de rechte plaats zaten, die met oordeel te werk ging in alles wat hij ondernam die juist en vlug was in het spreken, en graag tot de grond van alles doordrong, verkreeg TEWKESBURY, evenzeer als MONMOUTH, grote invloed in de stad, gelijk hij onder de Evangelische een diegenen was, die de meeste kennis bezaten van de Heilige Schrift. De edelaardige Christenen van deze stempel, die besloten hadden het goede, dat zij van God hadden ontvangen, ook weer te wijden aan God, zijn de eersten geweest, dier lange reeks van leken, welke bestemd waren om nuttiger te zijn voor de waarheid, dan zelfs vele leraars en bisschoppen. Zij wisten tijd te vinden, om zich belangstellend te tonen, ook ten aanzien van de geringste omstandigheden betreffende het koninkrijk van God; en op het geschiedblad van de

Hervorming in Engeland behoren hun namen gelezen te worden, naast die van een LATIMER en een TYNDALE.

Tewkesbury gevangen genomen.

De werkzaamheid van deze "leken" kon de aandacht van de kardinaal niet ontgaan. CLEMENS VII liet Engeland varen; het was daarom nodig, dat Engelse bisschoppen, door gestrengheid tegen de ketters, bewijs gaven dat *zij* het pausdom *niet* wilden opgeven. Wij kunnen de ijver van deze prelaten begrijpen; en zonder hun vervolgingen te billijken, zijn wij geneigd hen te deze opzichte met verschoning te beoordelen. De bisschoppen dan hadden de ondergang van TEWKESBURY besloten. Op zekere dag van de maand April 1529, terwijl hij met zijn pelterijen druk bedrijvig was, traden de boden van de geestelijkheid zijn pakhuis binnen, namen hem in hechtenis, en brachten hem naar de kapel van de bisschop van Londen, alwaar behalve deze bisschop zelf (TONSTALL) de bisschoppen van Ely, St. Asaph, Bath en Lincoln, met de abt van Westminster als rechtbank verenigd waren. De samenstelling van het gerechtshof gaf genoegzaam het gewichtige van de aanklacht te kennen. De emancipatie van de *leken* was, in de schatting van deze geestelijke rechters, misschien nog gevaarlijker ketterij, dan de leer van de rechtvaardiging door het geloof.

Het verhoor. De pijniging.

"JOHN TEWKESBURY," zei de bisschop van Londen, "ik vermaan u, om minder uw vertrouwen te stellen op uw eigen verstand en geleerdheid, en meer op het gezag van de heilige Moeder, de Kerk." TEWKESBURY antwoordde, dat hij, naar zijn begrip, geen andere leer voorstond, dan die van de Kerk van CHRISTUS. Nu bracht TONSTALL de voornaamste beschuldiging tegen hem in, te weten dat hij *The Wicked Mammon* had gelezen; en nadat hij verschillende plaatsen uit dit geschrift had aangehaald, riep hij hem toe: "Doe afstand van deze dwalingen!" - "Ik vind niets kwaads in het boek," hernam TEWKESBURY *(1)*. "Het heeft mij licht geschonken voor mijn geweten, en troost voor mijn hart. Maar het is evenwel mijn evangelie niet. Ik heb nu zeventien jaar lang de Heilige Schrift onderzocht, en evenals iemand de vlekken van zijn aangezicht ontdekt, wanneer hij zijn gelaat in een spiegel beschouwt, heb ik, door het lezen van de Bijbel, de gebreken van mijn hart leren kennen *(2)*. Waarlijk, zo er enig verschil is tussen u en het Nieuwe Testament, brengt dan uzelf daarmee in overeenstemming, eerder dan dat gij zou pogen het Nieuwe Testament in overeenstemming te brengen met uzelf." De bisschoppen waren verwonderd, dat een eenvoudig leerkoper zo verstandig sprak, en dat hij de Schrift zo gelukkig wist te pas te brengen, dat zij hem niet weerleggen konden *(3)*. En daar het hun tot geen geringe ergernis was, dat een leek hun lessen gaf, begrepen de bisschoppen van Bath, St. Asaph en Lincoln dat zij hem gemakkelijker door de pijnbank *dwingen*, dan met hun redeneringen *overtuigen* zouden. TEWKESBURY werd dan naar de Tower gebracht, en de bisschoppen gelastten dat hij gepijnigd moest worden *(4)*. Zijn ledematen werden nu uit elkaar gerukt, ofschoon dit met de wetten van Engeland streed; en het smartelijke van de pijniging deed de arme man een angstkreet slaken, die door de prelaten met gejuich vernomen werd. De standvastige belijder had ten laatste zoveel toegegeven, dat hij beloofde TYNDALE'S *Boze Mammon* te zullen verzaken. TEWKESBURY verliet nu de Tower, in zwakkelijke, kreupele toestand *(5)*, en keerde naar zijn huis terug om daar het noodlottige woord te betreuren, dat de pijnbank hem had afgeperst: maar ook om zich, in stilheid des geloofs, er toe voor te bereiden, om op de gloeiende brandstapel de dierbare naam van JEZUS CHRISTUS te belijden.

(1) That he findeth no fault in it. Fox, Acts, IV, p. 690

(2) Fox, IV, p. 690.
(3) That they were not able to resist him. Ibid., p. 689.
(4) He was sent to be racked in the Tower. Ibid.
(5) Till he was almost lame. Ibid.

Twistschrift van Morus.

Wij moeten echter erkennen, dat de pijnbank niet het uitsluitend middel van overtuiging was van Rome. Het Evangelie had twee klassen van tegenstanders in de zestiende eeuw, gelijk dit in de eerste eeuwen van de Kerk ook het geval was geweest. Sommigen tastten het aan met foltertuigen, en anderen door hun geschriften. Sir THOMAS MORUS zou enige jaren later de toevlucht nemen tot het eerste van deze hulpmiddelen; maar voor het ogenblik nam hij slechts de pen op. Hij had eerst de werken van de kerkvaders en van de hervormers bestudeerd, doch meer als rechtsgeleerde dan als theologant; en toen, van top tot teen gewapend, betrad hij de kampplaats van de polemiek, en maakte bij zijn bestrijding van "die eigenaardige overtuigingstactiek, en die slimme behendigheden gebruik," zo zegt één van zijn grootste bewonderaars *(6)*, "van welke ook de bestgezinde rechtsgeleerde zich zo bezwaarlijk kan vrijwaren." Hij had geen scherpe uitvallen of bijtende scherts gespaard, in zijn discussie met TYNDALE, of in zijn twistgeschrijf met LUTHER. En kort na het gebeurde met TEWKESBURY (in Juni 1529) verscheen er *A dialogue of Sir* THOMAS MORE, *knt., touching the pestilent Sect of* LUTHER. *and* TYNDALE, *by the one begun in Saxony, and by the other laboured to be brought into England*. (Samenspraak van Sir THOMAS MORUS, Ridder, aangaande de pestaardige Sekte van LUTHER en TYNDALE, door de eersten begonnen in Saksen, en welke de andere poogt ingang te verschaffen in Engeland) *(7)*.

(6) Ces convictions de plaidoirie, et cette subtilité malveillante. NISARD, Hommes illustres de la renaissance. *Revue des Deux Mondes*.
(7) De *samenspraak* was 250 bladzijden groot, en werd gedrukt bij JOHN RASTELL, de schoonzoon van MORUS. Het antwoord van TYNDALE verscheen eerst later; maar wij hebben het van onze plicht geacht, dit antwoord hier aan te halen.

Antwoord van Tyndale.

TYNDALE werd al spoedig van de uitgave van het geschrift van MORUS onderricht; en nu ontstond er een merkwaardige strijd, tussen deze twee vertegenwoordigers van de beide leerbegrippen, die de Christenheid als in twee kampen verdelen zouden - tussen TYNDALE, de kampioen voor de *Schrift*, en MORUS, de strijder voor de *Kerk*. Dewijl MORUS zijn boek een *Samenspraak* had genoemd, zo maakte TYNDALE, bij zijn antwoord, ook van deze vorm gebruik *(8)*, en de beide kampvechters deelde elkaar dapper de slagen toe, ofschoon er wijde zeeën tussen beiden lagen. Deze theologische tweekamp is niet van belang ontbloot in de geschiedenis van de Hervorming. De strijd van diplomatie, priesterdom en koningschap was niet genoeg; er moest ook strijd van leerbegrippen zijn. Rome had de hiërarchie boven het geloof gesteld; en de Hervorming zou het geloof herstellen in zijn plaats boven de hiërarchie.

(8) Answer to Sir THOMAS MORUS dialogue. TYND. Works.

De samenspraak.

MORUS. CHRISTUS heeft niet gezegd: de Heilige Geest zal *schrijven*, maar: de Heilige Geest zal *leren*. Alles daarom wat de Kerk *leert* is het Woord van God, al staat het niet in de Schrift.

TYNDALE. Hoe! Hebben CHRISTUS en de apostelen niet gesproken van de *Schriften*?....*Ik* SCHRIJF *u deze dingen*, zegt JOHANNES, *opdat gij niet zondigt*. 1Jo 2:1 Ro 15:4 Mt 22:29 *(9)*.

(9) Ibid. p. 101.

MORUS. De Apostelen hebben *mondeling* vele dingen geleerd, die zij niet *geschreven* hebben, opdat zulke schrifturen niet de heidenen in handen zouden komen, die er mee gespot zouden hebben.
TYNDALE. Ik bid u, welke zaak konden zij met mogelijkheid leren, waarover de heidenen meer spotten konden dan de *opstanding*, en dat CHRISTUS *God en mens* was, en *ter dood is gebracht* tussen *twee moordenaren*? En toch hebben de Apostelen dit alles *geschreven*. Daarentegen is het vagevuur, de boetedoeningen voor begane zonden, en het aanroepen van heiligen verwonderlijk wel in overeenstemming met het bijgeloof van de Heidenen, zodat de Apostelen, ware dit alles Evangelieleer geweest, niet hadden behoeven te schromen daarvan te schrijven, uit vreze dat namelijk de heidenen daarover spotten zouden *(10)*.
(10) Ibid. p. 28, 29.

MORUS. Wij moeten wat de *Kerk* leert niet toetsen aan de *Schrift*, maar de *Schrift* verstaan, met behulp van het onderwijs van de *Kerk*.
TYNDALE. Hoe! Deelt het uitspansel aan de *zon* licht mee, of is het de zon die het *uitspansel* verlicht? Is de *Kerk* er geweest vóór het *Evangelie*, of het *Evangelie* vóór de *Kerk*? Is de *vader* niet ouder dan de *zoon*? - *God heeft ons naar zijn wil gebaard, door het woord van de waarheid* zegt JACOBUS Jas 1:18. En gelijk dàtgene wat *baart* aanwezig moest zijn vóór dàt wat *gebaard wordt*, zo is het *woord* er geweest vóór de *Kerk*, of, om nauwkeurig te spreken, vóór de *gemeente*.
MORUS. Waarom zegt gij *gemeente* en niet *Kerk*?
TYNDALE. Dewijl gij door dat woord *Kerk* anders niet verstaat dan die vereniging van geschorenen en gezalfden, waaraan meer bijzonder de naam van *geestelijkheid* wordt gegeven; terwijl door *Kerk* eigenlijk wordt uitgedrukt de vergadering van al degenen die in CHRISTUS geloven, dat is de *gemeente (11)*.

(11) Ibid. p. 12, 13.

MORUS. De Kerk is de *paus* en dezulken die zijn navolgers zijn.
TYNDALE. De paus leert ons dat wij voor onze behoud vertrouwen moeten stellen op goede werken, boetedoeningen, de verdiensten van de heiligen, ja op het geestelijk gewaad *(12)*. Doch hij die het *geloof* niet heeft dat hij *door* CHRISTUS moet behouden worden, is niet van CHRISTUS Kerk *(13)*.
(12) Ibid. p. 40.
(13) Ibid. p. 39.
MORUS. De Roomse Kerk, uit welke de Lutheranen zijn uitgegaan, bestond vóór hen, en is daarom de ware Kerk.
TYNDALE. Op gelijke wijze zou gij kunnen zeggen: de Kerk van de Farizeeën, uit welke CHRISTUS en zijn Apostelen zijn voortgekomen, bestond vóór hen, en was daarom de ware Kerk, en bijgevolg zijn CHRISTUS en zijn discipelen ketters.
MORUS. Nee! De Apostelen zijn uit de Kerk van de Farizeeën uitgegaan, omdat zij daarin CHRISTUS niet vonden; maar uw priesters, in Duitsland en elders, hebben onze Kerk

verlaten, omdat zij vrouwen wensten te hebben.
TYNDALE. Niet zo....Deze priesters hebben *eerst* aangenomen wat gij *ketterijen* noemt, en daarna hebben zij zich vrouwen gekozen; maar *uw* priesters hebben de "heilige" leer van de paus aangenomen, en zich niet *vrouwen* gekozen maar *hoeren (14)*.

(14) Ibid. p. 104.

MORUS. De schriften van LUTHER zijn geopend vóór u, zo gij ons niet geloven wilt....
TYNDALE. Integendeel; gij hebt al zulke boeken toegesloten, en ze zelfs verbrand *(15)*....
(15) Ibid. p. 189.
MORUS. Ik verbaas er mij over dat gij het *vagevuur* ontkent, mijnheer TYNDALE: ten ware het bij u een uitgemaakte zaak mocht zijn, dat gij regelrecht ter *helle* zult varen *(16)*.
(16) Ibid p. 214
TYNDALE. *Ik* weet van geen vagevuur, van geen andere reiniging van zonden, dan die *door het geloof in het kruis van* CHRISTUS: terwijl *gij* voor weinige stuivers van de paus zekere pillen (aflaten) kunt kopen, die gij dan, zo gij meent, maar in te nemen hebt, om u te zuiveren van uw ongerechtigheden *(17)*.
(17) Ibid. Buy out their purgatory there of the pope, for a groat or sixpence.
MORUS. Derhalve is het *geloof* uw vagevuur, naar gij zegt, en aan goede werken is er dus geen behoefte - een hoogst onzedelijke leer!

TYNDALE. Het geloof alléén behoudt ons, maar geen *bloot, onvruchtbaar geloof*. - Wanneer een paard een zadel draagt, met een man daarop, mijnheer MORUS, kunnen wij wel zeggen het *paard* draagt de *zadel*; maar wij bedoelen dan toch niet de *lege zadel*, zonder de man *(18)*.

(18) Ibid. p. 197.

Op deze wijze voerden de Catholieke en de Evangelische - MORUS en TYNDALE - discussie. Volgens TYNDALE is de innerlijke werking van de Heilige Geest datgene wat de ware Kerk vormt; en volgens MORUS wordt die Kerk daargesteld door de uitwendige vormen des pausdoms. Het *geestelijk* karakter van het Evangelie wordt hier dan tegenovergesteld aan het *vormelijk* karakter van de Roomse Kerk. De Hervorming heeft aan ons geloof de vaste grondslag van Gods Woord teruggegeven; voor zand stelde zij de rotssteen in de plaats. - In de discussie waarvan wij daar even getuigen zijn geweest, bleef voorzeker het voordeel niet op de zijde van de Catholiek. ERASMUS, een vriend van MORUS, en die in bekommering was geraakt over de weg die deze had ingeslagen, schreef aan TONSTALL: "Ik kan THOMAS MORUS niet van harte gelukwensen *(19)*." -

(19) Thomæ Moro non admodum gratulor. (Er. Epp. p. 1478.

De damesvrede.
HENDRIK verplichtte de beroemde ridder deze pennenstrijd af te breken, doordien hij hem zond naar Kamerijk, alwaar over een vrede tussen Frankrijk en het keizerrijk onderhandeld werd. WOLSEY zou graag zelf derwaarts zijn gegaan, maar zijn vijanden aan het hof maakten de koning de opmerking, "dat het alleen was om met de zaak van de echtscheiding geen voortgang te maken." HENDRIK vaardigde dan MORUS, KNIGHT en TONSTALL naar Kamerijk af; maar WOLSEY had zo velerlei oponthoud veroorzaakt, dat zij in genoemde stad niet aankwamen dan nß het sluiten van de *Dames vrede* (Augustus 1529). De koning was

hierover uitermate boos. Het hielp niet dat DU BELLAY hem, gelijk hij het noemde, *een goed voorbereidende Julimaand* had doen doorbrengen, om hem *de pil te doen slikken (20)*: HENDRIK was vertoornd op WOLSEY; WOLSEY wierp de schuld op de ambassadeur, en de ambassadeur verdedigde zich, gelijk hij ons zegt, "met handen en voeten *(21)*."

(20) Juillet préparatoire pour lui faire avaler la médecine.
(21) Du bec et des ongles DU BELLAY aan MONTMORENCY. LE GRAND, III, p. 328.

Nieuwe aanslag op Tyndale.

Bij wijze van vergoeding sloten de Engelse afgezanten met de keizer een traktaat, waarbij wederzijds het drukken en verkopen van "Lutherse boeken" verboden werd *(22)*. Sommigen wensten wellicht een dadelijke vervolging, en misschien wel een brandstapel hier en daar. Een bijzondere gelegenheid hiertoe deed zich dan ook voor. In de lente van 1529 hadden TYNDALE en FRYTH zich van Marburg naar Antwerpen begeven, en zij bevonden zich dus in de nabuurschap van de Engelse afgezanten. Wat WEST niet had kunnen volvoeren zou nu, dacht men, aan de twee verstandigste, geleerdste mannen van Brittanië zeer zeker niet mislukken. "TYNDALE *moet* ditmaal in hechtenis komen," zeiden MORUS en TONSTALL - "Gij weet niet in welk land gij zijt," antwoordde hun HACKETT. "Zoudt gij wel geloven, dat HARMANN mij de 7de April te Antwerpen heeft doen arresteren, daar hij schadevergoeding eiste voor wat zijn gevangenneming hem had doen verliezen? - Zo gij mij iets kunt te laste leggen als bijzonder persoon, zei ik tot de gerechtsbode, ben ik bereid mij zelf te verantwoorden; maar zo gij mij als ambassadeur in hechtenis neemt, erken ik geen rechter dan de keizer. En nu had nochtans de man de onbeschaamdheid, om mij te zeggen dat ik als *ambassadeur* werd gearresteerd; en de heren van Antwerpen wilden mij ook slechts in vrijheid stellen, onder beding dat ik op de eerste oproeping weer verschijnen zou *(23)*. Deze kooplieden zijn zó trots op hun privileges, dat zij aan KAREL de Vijfde zelf het hoofd zouden bieden." Dit verhaal was zeker in het minst niet geschikt om MORUS aan te moedigen; en daar hij toch ook weinig belang stelde in een nasporing, die gering nut scheen te zullen aanbrengen, keerde hij naar Engeland terug. Maar de bisschop van Londen, die nog achterbleef, gaf het ontwerp niet op, en ging zelfs naar Antwerpen, om er uitvoering aan te geven.

(22) HERBERT, p. 316.
(23) HARMAN'S Procurator answered that I was arrested as *ambassador*. HACKETT aan WOLSEY, Brussel 13 April 1529. Bible Annals, I, p. 199.

Packington.

TYNDALE was op die ogenblik in grote verlegenheid. Hij had belangrijke schulden aan zijn drukkers, en daarom moest hij voorlopig zijn arbeid staken. En dit was niet alles. De eigen prelaat, die hem in Londen zo koel van zich had afgestoten, was thans aangekomen in de stad waar hij, TYNDALE, zich heimelijk ophield....Wat zou er nu van hem worden?...Een koopman, met name AUGUSTIN PACKINGTON, een kundig man, doch die er wellicht al te weinig bezwaar in vond om onder de invloed van dubbelhartigheid en sluwheid te handelen, bevond zich toevallig om zaken te Antwerpen, en haastte zich om zijn opwachting te maken bij de bisschop. Laatstgenoemde zei in de loop van het gesprek: "Ik zou graag de boeken meester worden, waarmee Engeland zo jammerlijk vergiftigd wordt." "Daarin kan ik u misschien van dienst zijn" antwoordde de koopman. "Ik ken de Vlamingen, die TYNDALE'S boeken gekocht hebben; zodat, indien uw lordschap ze betalen wil, ik op mij neem ze u allen

te bezorgen." - "Aha!" dacht de bisschop "nu zal ik er komen *(24)*." "Mijn lieve heer PACKINGTON" zo voegde hij er op vleiende toon bij, "ik zal u alles terug betalen wat de boeken u mogen kosten. Ik denk ze dan aan het kruis van de PAULUSkerk te verbranden." Daar de bisschop nu zo goed als de hand had geslagen aan de Testamenten van TYNDALE, geloofde hij ook op het punt te zijn om TYNDALE zelf gevangen te nemen.

(24) The bishop thinking he had God by the toe. Fox, Acts, IV, p. 670.

Tonstall koopt Bijbels op.
PACKINGTON, die één van die mensen was, welke graag iedereen te vriend houden, ging nu dadelijk naar TYNDALE, met wie hij op vertrouwelijke voet verkeerde, en zei hem: - "WILLIAM, ik weet dat gij gebrek hebt aan geld, en dat gij een gehele menigte van Nieuwe Testamenten en boeken bij u hebt, waarvoor gij u arm hebt gemaakt; welnu, ik heb een koopman gevonden, die ze u allen afkopen wil, en dat voor gereed geld." - "Wie is die koopman?" - vroeg TYNDALE. - "De bisschop van Londen." - "TONSTALL?....Zo *hij* mijn boeken koopt, kan het alleen zijn om ze te verbranden." - "Ongetwijfeld," antwoordde PACKINGTON, "maar wat zal hij daarmee winnen? De gehele wereld zal de stem verheffen, tegen de priester die Gods Woord verbrandt, en veler ogen zullen geopend worden. Kom, WILLIAM laat ons de koop sluiten; de bisschop zal de boeken hebben, gij het geld, en ik de dank...." TYNDALE verwierp de voorstel; maar PACKINGTON hield nu zoveel te sterker bij hem aan. "De vraag is eigenlijk maar," zo sprak hij "of de bisschop voor de boeken betalen zal of niet? Want, bedenk het wèl....hij wil en zal ze hebben." - "Ik stem erin toe," zei de hervormer ten laatste; "ik zal nu mijn schulden betalen, en dan een nieuwe en meer nauwkeurige uitgaaf van het Nieuwe Testament bezorgen." Dus werd deze zaak afgedaan.

Tyndale vertrekt naar Hamburg.
Maar weldra dreigde voor TYNDALE gevaar aan alle zijden. Plakkaten, die te Antwerpen en door de gehele provincie werden aangeplakt, maakten het algemeen bekend, dat de keizer, in overeenstemming met het traktaat van Kamerijk, het voornemen had, om maatregelen te nemen tegen de hervormers en hun schriften. Er kon zich dan nu geen justitiebeambte op straat vertonen, of TYNDALE'S vrienden beefden voor zijn veiligheid. En hoe kon hij nu, onder zodanige omstandigheden, zijn vertaling van GENESIS en DEUTERONOMIUM in druk geven? - Hij nam zich daarom voor, om tegen het einde van Augustus naar Hamburg te gaan, en nam ook een plaats aan boord van een schip dat voor die haven in lading lag. Hij scheepte zich nu eerlang in, met zijn boeken, zijn handschriften, en het overschot van zijn geld, zakte de Schelde af, en bevond zich weldra dobberende op de Noordzee.

De schipbreuk.
Maar het een gevaar volgde terstond op het andere. Hij was ternauwernood met zijn schip de monden van de Maas voorbij gestevend, toen een storm opstak, en het vaartuig, evenals eenmaal gebeurde met het schip aan welks boord zich de apostel PAULUS bevond, bijna verzwolgen werd door de gramstorige baren. - "Satan, die spijt gevoelde over de gelukkige voortgang en het wèl slagen van de verbreiding van het Evangelie," zegt een historieschrijver, "spande al zijn vermogen in, om de gezegende werkzaamheid van deze godvruchtige man te verhinderen *(25)*." De varenslieden deden het onmogelijke bijna; TYNDALE bad - maar alle hoop was vervlogen. De hervormer verloor nochtans de moed niet. Hij twijfelde er niet aan, of God zou hem bewaren voor de voltooiing van zijn werk. Evenwel....alle pogingen van het scheepsvolk bleven vruchteloos; het schip werd op de kust geworpen, en de passagiers konden

niets redden dan hun leven. TYNDALE staarde met droeve blik de grimmige golven aan, die hem van zijn hooggeschatte boeken, zijn kostbare handschriften, en zijn weinig overgebleven geld beroofd hadden *(26)*. Wat verloren arbeid, wat gevaren! - Verbanning, armoede, honger, dorst, belediging, vervolging, gevangenis, en brandstapel.... Gelijk PAULUS was hij in gevaar van zijn eigen landslieden, in gevaar van vreemdelingen, in gevaar in de stad, in gevaar op zee. Evenwel verhief hij zich boven het uitgestane leed, ging aan boord van een ander schip, liep daarmee de Elve binnen, en kwam ten laatste te Hamburg aan.

(25) To hinder the blessed travail of that man. Fox, Acts, V, p. 120.
(26) Having lost both his money, his copies...Fox, Acts, V, p. 120.

Coverdale en Tyndale.
Daar ter plaatse wachtte hem grote blijdschap. COVERDALE - zo bericht ons FOX - verbeidde hem, om met hem te raadplegen, en hem te helpen bij zijn arbeid *(27)*. Men heeft gemeend dat COVERDALE naar Hamburg was gekomen, om TYNDALE in de naam van CROMWELL uit te nodigen, om naar Engeland terug te keren *(28)*; doch dit is een blote gissing, die bevestiging zou vereisen. Reeds ten jare 1527 had COVERDALE aan CROMWELL zijn wens te kennen gegeven, om de Heilige Schriften te vertalen *(29)*. Het was natuurlijk, dat hij, bij het ontmoeten van zwarigheden in deze onderneming, verlangde om met TYNDALE er over te spreken. - De twee vrienden hadden hun verblijf bij een vrome weduwe, met name MARGARETHA VAN EMMERSEN, en brachten in de herfst van 1529 enige tijd in elkaars samenzijn door, terwijl zij gelukkig verschoond bleven van de zweetziekte, die rondom hen zoveel slachtoffers wegrukte. COVERDALE keerde kort daarop terug naar Engeland. De beide hervormers hadden ongetwijfeld de overtuiging verkregen, dat het beter zou zijn dat ieder van hen afzonderlijk met de vertalingsarbeid van de Schrift voortgang maakte.

(27) COVERDALE tarried for him and helped him. Fox, Acts, V, p. 120.
(28) ANDERSON'S Annals of the Bible, I, p. 240.
(29) Deze tijdsopgave komt voor in COVERDALE'S *Remains*, (Park. Soc.) p. 490.

Vóór de terugkomst van COVERDALE was TONSTALL naar Londen wedergekeerd, juichende en vol zelfvoldoening over de schat van duurgekochte boeken, die hij meebracht. Maar toen hij zich weer in de hoofdstad bevond, oordeelde hij dat het beter zijn zou om het voorgenomen *auto da fé* nog uit te stellen, totdat de één of andere belangrijke gebeurtenis daaraan groter gewicht zou bijzetten. En buitendien, in deze ogenblik werd de algemene aandacht aan de boorden van de Theems door geheel andere dingen getrokken; en elks gemoed werd er door de levendigste aandoeningen bewogen.

VIII.

Veranderde omstandigheden.
De zaken waren veranderd in Engeland, gedurende de afwezendheid van TONSTALL en MORUS; en zelfs reeds vóór hun vertrek, hadden er dingen van gewicht plaats gevonden. HENDRIK, die inzag dat ervan Rome niets meer te hopen was, had zich gewend tot WOLSEY en tot CAMPEGGIO. De Roomse nuntius was erin geslaagd om de koning te misleiden. "CAMPEGGIO is een geheel ander man dan wel van hem gezegd wordt," sprak HENDRIK tot zijn vrienden; "hij is niet voor de keizer, gelijk mij bericht was; ... ik heb hem

één en ander gezegd, dat hem van gedachten heeft doen veranderen *(1)*." Ongetwijfeld had hij hem een schitterende belofte gedaan.

(1) We have said somewhat to him. BURNET, Records, 71.

Het geestelijk gerechtshof.

Daar HENDRIK zich zo zeker beschouwde van zijn twee legaten, verlangde hij van hen dat zij zonder uitstel met de zaak van de echtscheiding voortgang zouden maken. Er was geen tijd te verliezen; want de koning was bericht, dat de paus op het punt stond om de lastgeving te herroepen, welke hij aan beide kardinalen had verleend; en ook reeds de 19de Maart had SALVIATI 's pausen oom en secretaris van Staat, aan CAMPEGGIO daarover geschreven *(2)*. En indien HENDRIK'S rechtzaak eenmaal voor het hof van de pauselijke kanselarij aanhangig was gemaakt, zou het lang, zeer lang geduurd hebben, alvorens er een beslissing was gevallen. Daarom gaf dan de koning de 31ste Mei, bij bevelschrift onder het groot zegel, de legaten *vrijheid* om hun lastgeving uit te voeren, "zonder wat hem betrof enig aanzien van de persoon te gebruiken, en met de vreze Gods alléén voor ogen *(3)*." De legaten zelf hadden de koning dit formulier aan de hand gedaan.

(2) E quanto altro non si possa, forse si pensera ad avocare la causa a se. Lettere di XIII, nomini illustri, (van 19 Maart 1529).

(3) Ut solum Deum præ oculis habentes. RYMER, Acta ad annum.

Dezelfde dag vergaderde de commissie; maar waar zij hier het proces *aanvingen*, was het er nog ver van af dat zij het konden *eindigen*. Elke brief die de nuntius ontving, verbood hem dit ook op de stelligste wijze. "Ga langzaam voorwaarts, maar kom nooit aan het einde," waren de instructiën van CLEMENS *(4)*. Het gehele rechtsgeding zou een kluchtspel zijn, gespeeld door een paus en twee kardinalen.

(4) Sua beatitudine ricorda, che il procedere sia *lento* ed in modo alcuno non si *venghi al giudicio*. Al card. Campiggi, 29 Maggio 1529. Lett. di Principi.

Hendrik en Catharina gedaagd.

Het geestelijk hof kwam in de grote zaal van Blackfriars, gewoonlijk "de parlementskamer" genaamd, bijeen. De twee legaten namen opvolgelijk, met eerbiedig vertoon, de pauselijke machtiging in handen, en verklaarden op vrome toon, dat zij besloten hadden haar uit te voeren (te *ontwijken* hadden zij moeten zeggen); legden de vereiste eden af, en bevalen een dagvaarding, waarbij de koning en de koningin werden opgeroepen, om de 18de Juni, des morgens te negen uur, voor het hof te verschijnen. CAMPEGGIO wenste vooral *langzaam* te werk te gaan, en daarom werd de zitting tot over drie weken verdaagd. - De dagvaarding veroorzaakte grote beweging onder het volk. "Wat!" zeiden zij, "een koning en een koningin, genoodzaakt om, in hun eigen koninkrijk, voor hun eigen onderdanen als beschuldigde te verschijnen! "Het pausdom gaf hier een voorbeeld, dat in latere jaren, zo in Engeland als in Frankrijk, maar al te stipt zou worden nagevolgd.

De 18de Juni verscheen CATHARINA werkelijk voor de commissie in de parlementskamer; en terwijl zij met waardigheid vooruit trad, zei zij met vaste stem: "Ik protesteer tegen de legaten, als onbevoegde rechters, en beroep mij op de paus *(5)*." Deze handeling van de koningin, haar fierheid en vastheid, bracht haar vijanden in verlegenheid; en in hun

verlegenheid gaven zij toe aan verbittering tegen haar. "In stede van God te bidden, dat Hij deze zaak tot een goed einde mag brengen," zei men, "tracht zij de koning de liefde van zijn volk te doen verliezen. In stede van HENDRIK de liefde van een trouwe echtgenoot te betonen, houdt zij zich met opzet nacht en dag van hem afgezonderd." - "Er is zelfs grond om te vrezen," zo werd er bijgevoegd, "dat zij in verband staat met zekere personen, die het verfoeilijke plan hebben gevormd, om de koning en de kardinaal het leven te benemen *(6)*." Maar edelaardige gemoederen daarentegen, die in haar een koningin, een vrouw en een moeder zagen, welke in haar tederste betrekkingen werd gekrenkt, betoonden haar achting en medelijden.

(5) Se in illos tanquam judices suos non assentire, ad papam provocavit. SANDERUS, p, 32.
(6) BURNET'S Refor., I, p. 54.

De 21e juni.

De 21e juni - de dag tot op welke het hof zijn zittingen verdaagd had, - traden de beide legaten de parlementskamer binnen, met al de luister die aan hun hoge waardigheid verbonden was; en zij namen nu op een verheven *platform* plaats. Nabij hen waren de bisschoppen van Bath en Lincoln gezeten, de abt van Westminster, en docter TAYLOR, bewaarder van de registers van de kanselarij *(7)*, die zij aan hun commissie hadden toegevoegd. Beneden hen zaten de secretarissen, onder welke de bekwame STEPHEN GARDINER de eerste plaats bekleedde. Rechts vóór het hof bevond zich een vorstelijk verhemelte, onder wat de koning, van zijn groot - officieren omringd, gezeten was; terwijl links, een weinig lager, de plaats was van de koningin met haar dames. De aartsbisschop van Canterbury en de bisschoppen waren gezeten tussen de legaten en HENDRIK VIII, en aan weerszijden van de troon waren de raadslieden van de koning en de koningin geplaatst. Laatstgemelde waren FISHER, bisschop van Rochester, STANDISH, bisschop van St. Asaph, WEST, bisschop van Ely, en doctor RIDLEY. Het was er ver vandaan, dat het volk, toen het deze optocht zag voorbijtrekken, door de praal en de luister ervan zou zijn verblind geworden. "Minder vertoning en meer deugd zou aan zulke rechters beter voegen" werd er gezegd.

(7) Master of the Rolls.

Protest van de koningin.

Nadat de pauselijke machtiging was voorgelezen, verklaarden de legaten dat zij zouden uitspraak doen zonder vreze of gunst, en dat zij evenmin verwerping (recusatie) als appel van hun vonnis zouden toelaten *(8)*. Daarop riep de deurwaarder: "HENDRIK, koning van Engeland, verschijn voor het hof! "De koning, die hier in zijn eigen hoofdstad werd opgeroepen om als zijn rechters twee priesters, zijn eigen onderdanen, te erkennen, onderdrukte de weerstand van zijn trots hart, en antwoordde, in de hoop dat dit zonderling proces een goede uitkomst voor hem hebben zou: "Hier ben ik." De deurwaarder vervolgde: "CATHARINA, koningin van Engeland, verschijn voor het hof!" Doch de koningin gaf, zonder een woord de spreken, aan de kardinalen een papier over, waarin zij protesteerde tegen de bevoegdheid van de rechtbank, dewijl de rechters onderdanen waren van haar tegenpartij *(9)*, en waarbij zij zich op Rome beriep. De kardinalen betuigden dat zij dit stuk niet konden aannemen, en die ten gevolge werd CATHARINA andermaal voor het hof gedaagd. Op deze tweede oproeping stond zij op, maakte eerbiedig het teken des kruises, ging de kring van het hof rond, tot waar de koning gezeten was, en terwijl zij met waardigheid een buiging had gemaakt, toen zij de legaten voorbijging, wierp zij zich nu voor haar echtgenoot op de knieën.

Aller ogen waren op haar gevestigd. Daarop sprak zij de koning volgenderwijze toe, met tranen in de ogen, en met een toon in haar stem, die waardigheid en hartstochtelijkheid tevens uitdrukte, - (en wel in het Engels, wat zij met een Spaanse tongval uitsprak, wat, omdat het zo natuurlijk in herinnering bracht, dat zij hier ver van haar geboortegrond verwijderd was, welsprekend voor haar pleitte) - :

(8) 's Konings brief aan zijn gezanten te Rome, 23 Juni. BURNET'S Refor., Records, p. 72.
(9) Personas judicum non solum Regi devinctas verum et subjectas esse. SANDERUS, p. 35.

Haar aanspraak.
"Sire! Ik smeek u bij de liefde die tussen ons bestaan heeft, en bij de liefde Gods, dat gij mij gerechtigheid en recht laat wedervaren. Heb enig medelijden met mij, want ik ben slechts een zwakke vrouw, en vreemdeling tevens, geboren buiten de kring van uw gebied. Ik heb hier geen vertrouwde vriend, en veel minder nog onpartijdige raadgevers; en ik neem dus mijn toevlucht tot u, die aan het hoofd zijt geplaatst van het recht, in dit koninkrijk. Ach, Sire! waarin heb ik u beledigd, of wat reden heb ik u gegeven tot ongenoegen, dat gij wensen zou mij te verstoten? Ik neem God en de gehele wereld tot getuige, dat ik voor u een trouwe, onderdanige en gehoorzame vrouw ben geweest, en dat ik mij altijd naar uw wil en wensen heb gevoegd. Ik heb nooit in woord of daad daartegen gehandeld, daar ik veeleer altijd genoegen en lust heb getoond in datgene wat u welaangenaam was; ook heb ik nooit met enig woord of teken mij tegen uw welbehagen gekant, of zelfs maar door een ontevreden gelaat of door een opslag van mijn oog misnoegen getoond. Ik hield veel van allen die gij lief had, geheel om uwentwil. Twintig jaar lang ben ik nu uw trouwe echtgenoot geweest, en gij hebt bij mij verscheidene kinderen gehad, hoewel het God behaagd heeft hen uit deze wereld weg te nemen, wat nochtans mijn schuld niet is geweest...."

Indruk.
De rechters, en zelfs de meest slaafse dienaren van het hof waren getroffen over deze eenvoudige en welsprekende taal, en de smart van de koningin roerde hen bijna tot tranen toe. CATHARINA vervolgde: -

"Sire! Toen gij mij ten vrouw naamt, - ik roep God aan als mijn getuige, - was ik waarlijk maagd; en of ik hier de waarheid spreek of niet, laat ik over aan uw eigen geweten.... Zo er enige gegronde klacht bestaat, die gij tegen mij kunt inbrengen, ben ik bereid dit land te verlaten, zij het mij ook tot grote oneer en schande; maar indien gij geen grond hebt tot zodanige klacht, laat mij dan tot mijn dood in mijn vorige staat blijven! - Wie heeft ons verenigd? De koning, uw vader, die een tweede SALOMO werd genoemd, en mijn vader, FERDINAND, die voor één van de verstandigste vorsten werd gehouden, welke in lange jaren over Spanje hadden geregeerd. Er is dan wel geen twijfel aan, of het huwelijk tussen u en mij is goed en wettig. - Wie zijn mijn rechters? Is niet de een juist de man die de twistappel tussen ons heeft geworpen *(10)*....een rechter die ik weiger en verfoei! - Wie zijn de raadslieden welke mij zijn toebedeeld? Zijn zij niet dienaren van de kroon, die aan u de eed van onderdanigheid en trouw hebben afgelegd?....Sire! Ik bezweer u dat gij mij niet roept voor een rechtbank die aldus is samengesteld. Doch zo gij mij deze gunst weigert...uw wil zij gedaan....ik zal zwijgen; ik zal de ontroering die mij schokt onderdrukken, en mijn gerechte zaak overgeven in de hand van God."

(10) Qui dissensionem fecisset inter ipsam et virum suum. POLYD. VIRG., p. 688.

Zo sprak CATHARINA, onder tranen *(11)*. Diep gebogen scheen zij HENDRIK'S knieën te omhelzen. Zij stond nu op, en maakte een eerbiedige neiging voor de koning. Men dacht nu dat zij naar haar zitplaats terugkeren zou; doch terwijl zij leunde op de arm van GRIFFITHS, haar ontvanger generaal, begaf zij zich naar de deur. Toen de koning dit bespeurde, beval hij dat men haar terugroepen moest; en de deurwaarder volgde haar nu ook, en riep tot driemaal toe overluid: "CATHARINA, koningin van Engeland, verschijn voor het hof!" - "Mevrouw," zei GRIFFITHS haar, "gij wordt teruggeroepen." - "Ik hoor het wel," antwoordde de koningin, "doch ga maar voort; want dit is geen rechtbank van welke ik gerechtigheid kan verwachten. Ga maar voort!" - CATHARINA keerde dan terug naar het paleis, en verscheen in het geheel niet meer voor het hof, hetzij in persoon hetzij bij procuratie *(12)*.

(11) Haec illa flebiliter dicente. POLYD. VIRG., p. 688. Zie ook CAVENDISH.
(12) Brief van HENDRIK (BURNET, Records, p. 36). In deze brief zegt de koning: Beiden, wij en de koningin, verscheen in persoon.

Zij had in de mening van velen haar zaak gewonnen. De waardigheid van haar voorkomen, de roerende eenvoudigheid van haar toespraak, de gepastheid waarmee zij, steunende op haar onschuld, van de tederste omstandigheden had gesproken, en de tranen die de tolken waren geweest van haar ontroerd gemoed, - dit alles had een diepe indruk gemaakt. Doch "de scherpste prikkel van haar toespraak" zo drukt een geschiedschrijver het uit *(13)*, was haar beroep op 's konings eigen geweten, en op het oordeel van de Almachtige God, aangaande het gewichtigste punt van de zaak. "Hoe kon zij toch, bij zoveel zedigheid en ernst in haar woorden," dus spraken velen, "zo iets zeggen met een vals hart? Buitendien, de koning heeft haar niet tegengesproken."

(13) The sting in her speech. FULLER, p. 173.

Getuigenis van Hendrik.
HENDRIK was in grote verlegenheid, de taal van CATHARINA had hem getroffen. CATHARINA'S verdediging, zo roerend als enige andere waarvan de geschiedenis melding maakt, had de beschuldiger zelf ontwapend. Hij gevoelde zich daarom gedrongen om van de beschuldigde dit getuigenis te geven: "Daar de koningin is heengegaan, wil ik in haar afwezendheid aan allen hier tegenwoordig verklaren, dat zij voor mij zulk een getrouwe en onderdanige vrouw is geweest als ik maar heb kunnen wensen. Zij bezit al de deugden en goede hoedanigheden welke een vrouw versieren. Zij is even edel in haar karakter als van geboorte."

Verontschuldiging voor Wolsey. Ja en nee!
Maar WOLSEY was onder allen wel het meest in verlegenheid. Toen de koningin had gezegd, zonder hem te noemen, dat één van haar rechters de oorzaak was van al haar ongeluk, werden er blikken van verontwaardiging op hem geworpen *(14)*. Hij kon het niet verdragen om de last van deze beschuldiging te blijven torsen. Zodra daarom de koning eindigde met spreken zei hij: "Sire, ik verzoek uw majesteit eerbiedig, om voor allen hier aanwezig te verklaren, of ik de eerste of hoofdaanleiding tot deze zaak ben geweest." WOLSEY had er zich vroeger bij DU BELLAY op beroemd "dat het eerste plan van de echtscheiding door hem ontworpen was, om een altijddurende breuk tussen de huizen van Engeland en Spanje te veroorzaken *(15)*;" maar nu kwam het hem beter te stade om het tegendeel te beweren. De koning, die zijn

diensten nodig had, droeg zorg hem niet tegen te spreken. "Mylord kardinaal," zei hij, "ik kan u hierin wel verontschuldigen. Inderdaad, wel ver van de aanleiding te zijn geweest, hebt gij veeleer getracht mij van het ondernemen van de zaak geheel terug te houden. Het is de bisschop van Tarbes, de franse ambassadeur, die het eerst in mijn gemoed bedenkingen heeft doen ontstaan, door zijn twijfel aangaande de wettigheid van de geboorte van prinses MARY." Dit was evenwel niet juist. De bisschop van Tarbes was niet vóór het jaar 1527 in Engeland geweest, en wij hebben er bewijzen van, dat de koning reeds in 1526 over een echtscheiding dacht *(16)*. "Van dat ogenblik aan," zo ging HENDRIK voort, "was ik in grote bekommering, en geloofde mijzelf blootgesteld aan het zware ongenoegen Gods; waarom Hij ook, als ten straf voor mijn bloedschandig huwelijk, al de zonen had doen sterven, die mijn vrouw mij gebaard had. Ik legde mijn bezwaren aan u bloot, Mylord van Lincoln, die toen mijn biechtvader waart; en op uw raad vroeg ik het gevoelen van de aartsbisschop van Canterbury en van de overige bisschoppen: en gij allen hebt mij schriftelijk betuigd, dat gij in mijn gemoedsbezwaren deelt." - "Dat is de waarheid," liet de aartsbisschop van Canterbury hierop volgen. - "Nee, Sire, onder verbetering" sprak de bisschop van Rochester," van *mij* hebt gij zodanige verklaring niet ontvangen." - "Niet?" riep de koning verwonderd uit, terwijl hij de bisschop een papier vertoonde, dat hij in de hand hield, "is dit niet uw handschrift en zegel, Mylord?" - "Waarlijk niet," was zijn antwoord.

(14) Vidisses Wolseum infestis fere omnium oculis conspici. POLYD. VIRG., p. 688.
(15) DU BELLAY aan MONTMORENCY. LE GRAND, Preuves, p. 186, 319.
(16) Zie de brief van PACE aan HENDRIK, in 1526. LE GRAND, Preuves, p. l. PACE betoogt daar, dat het onnauwkeurig is te zeggen: *Deuteronomium abrogare Leviticum* (DEUTERONOMIUM herroept LEVITICUS) voor zoveel het verbod betreft om de vrouw van een overleden broeder te trouwen.

HENDRIK'S verbazing nam toe, en terwijl hij zich met een gramstorig gelaat tot de aartsbisschop van Canterbury wendde, vroeg hij deze: "Wat hebt gij hierop te zeggen, mylord?" "Sire, het is zijn handschrift en zegel," sprak WARHAM. - "Het is het niet," hervatte ROCHESTER; "ik heb u integendeel gezegd, dat ik nimmer tot zo iets mijn toestemming zou geven." - "Dat is zo," antwoordde hem de aartsbisschop, "maar ten laatste zijt gij tot het volle besluit gekomen, dat ik uw naam onder het stuk plaatsen, en uw zegel eraan hechten zou." - "Dat is alles onwaarheid," sprak ROCHESTER in vervoering. - De bisschop was hier zeker niet zeer eerbiedig jegens zijn primaat. "Welnu," hernam de koning, die aan de zaak een einde wenste te maken, "wij willen niet met u woordetwisten, mylord, want gij staat dan toch ook maar alléén met uw gevoelen *(17)*." - Het hof werd nu verdaagd. Deze dag was zeer zeker gunstiger geweest voor CATHARINA dan voor de prelaten.

(17) For you are but one man. CAVENDISH WOLSEY, p. 223.

Het moeilijke punt.

Evenzeer als de eerste zitting waarlijk treffend was geweest, waren nu in de tweede zitting de discussiën, die tussen de rechtsgeleerden en de bisschoppen werden gevoerd, maar al te geschikt om het kies gevoel te kwetsen. De advokaten van beide partijen verdedigden met de meeste ijver het *pro* en *con* aangaande de *comsummatie* van het huwelijk van ARTHUR met CATHARINA. "Het is een hoogst moeilijke zaak," zei één van hen; "niemand kan de stellige waarheid weten." - "Maar *ik* weet het," sprak de bisschop van Rochester. - "Wat bedoelt gij daarmee?" vroeg WOLSEY - "Mylord," was het antwoord, "het is de mond van de Waarheid

zelf geweest, die betuigd heeft: "*Wat God samengevoegd heeft, scheide de mens niet*", en dat is mij genoeg." - "Zo denkt iedereen," hernam WOLSEY; "maar of het *God* is geweest, die HENDRIK van Engeland en CATHARINA van Arragon heeft samengevoegd. *hoc restat probandum*, dat zou nog moeten bewezen worden. Doch reeds heeft ‘s konings raad beslist dat het huwelijk *onwettig* is, en bij gevolg is het voorzeker niet *God* geweest, *die hen heeft samengevoegd*." - De twee bisschoppen wisselden nu nog enkele woorden, die nog minder stichtelijk waren, dan die welke men de vorige dag van ROCHESTER en CANTERBURY had gehoord. Onder de aanwezigen waren er ook verscheidenen, die blijken van afkeuring gaven. "Het is schande voor het hof" zei doctor RIDLEY, met een gevoel van verontwaardiging, "dat gij zo zonder enig bedeksel dingen behandelt, die elk rechtschapen gemoed stuiten en kwetsen moeten." Deze scherpe terechtwijzing maakte aan de discussie een einde. -

De non van Kent.

De beweging aan het hof deelde zich eerlang ook aan de kloosters mee; priesters, monnikken en nonnen geraakten allerwege in opgewondenheid over de zaak. Het duurde niet lang, of vertellingen van wonderbare openbaringen gingen in de kloosters van mond tot mond. Er was toen wel niet sprake van enig oud afbeeldsel van de heilige maagd, dat de oogleden bewoog; maar er werden toch andere mirakelen uitgedacht. "Een engel" zo werd er verhaald, "een engel is er verscheen aan ELISABETH BARTON, de non uit Kent, gelijk eenmaal geschiedde aan ADAM, aan de aartsvaders, en aan JEZUS CHRISTUS." In de dag van de schepping en van de verlossing, gelijk in de tijden welke van het een naar het andere hoofdpunt de overgang maken, waren wonderen natuurlijk. God verscheen toen, openbaarde zich toen nadrukkelijk aan de mensheid: en Zijn komst *zonder* tekenen van macht, zou even zo hebben moeten verbazen, als de opgaande zon zou doen, wanneer haar de lichtstralen ontbraken. Maar de Roomse Kerk bepaalt zich hiertoe niet. Zij eist in iedere eeuw voor haar *heiligen* het privilegie van de wondermacht; en de mirakelen worden in dezelfde evenredigheid vermenigvuldigd, naar gelang de onkunde van de bevolking groter is. En daarom ook had nu de engel gezegd tot de "non uit Kent" - even beklagelijke lijderes van vallende ziekte als slachtoffer van dweepzucht - :"Ga tot de ongelovigen koning van Engeland, en zeg hem dat er drie dingen zijn welke hij wenst, en die ik nu en voor altijd hem ontzeg. Het eerste is het gezag van de paus; het tweede, de nieuwe leer; en het derde ANNE BOLEYN. Zo hij *haar* zich tot vrouw neemt, zal God hem bezoeken." De non bracht haar last werkelijk over aan de koning *(18)*; met dàt gevolg evenwel, dat er nu werkelijk niets meer was, waardoor deze zich van zijn voornemen liet terughouden.

(18) She showed this unto the king. Brief aan CROMWELL, bij STRYPE, vol. I, p. 272.

Het geheime onderhoud.

Integendeel; hij geloofde te bemerken dat WOLSEY te langzaam voortgang maakte; en somtijds kwam zelfs de gedachte hij hem op, dat hij door deze minister verraden werd. Op een schone zomermorgen liet HENDRIK, zodra hij was opgestaan, de kardinaal te Bridewell bij zich ontbieden. WOLSEY haastte zich derwaarts te gaan, en had nu van elf tot twaalf uur een geheim onderhoud met de koning. Laatstgenoemde gaf zich in deze samenkomst geheel en al over aan de woede van zijn gramschap, en aan het geweld van zijn despotisme. "Wij moeten een schielijk einde maken aan de zaak," zei hij, "wij moeten dat stellig en bepaald." WOLSEY was ver van op zijn gemak toen hij zich verwijderde, en keerde langs de Theems naar Westminster terug. De zonnestralen werden heet door het water teruggekaatst. De bisschop

van Carlisle, die nevens de kardinaal in het vaartuig gezeten was, maakte de aanmerking, terwijl hij zich het voorhoofd afwiste: "Het is een warme dag, Mylord." - "Ja," antwoordde de ongelukkige WOLSEY, "en bijaldien gij een uur lang zo in het *vuur* waart geweest als met mij het geval was, zou gij zeggen dat het zelfs een *hete* dag is vandaag." Toen de kardinaal in zijn paleis was aangekomen, begaf hij zich terstond te bed, om enigszins uit te rusten. Maar hij mocht niet lang rust hebben.

De hete dag.
CATHARINA was gerezen in de schatting van HENDRIK, gelijk zij dit was in de ogen van de natie. De koning schrikte voor een rechtsgeding terug; en hij begon ook aan de goede uitslag te twijfelen. Hij wenste dus maar dat de koningin nog in een scheiding mocht toestemmen. Dit denkbeeld kwam bij hem op, kort nadat WOLSEY vertrokken was: en de kardinaal kon daarom ternauwernood de ogen geloken hebben, toen de graaf van WILTSHIRE (de vader van ANNE BOLEYN) bij hem werd aangediend, met een boodschap van de koning. "Het is de wens van zijn majesteit," zei WILTSHIRE, "dat gij aan de koningin doet beseffen, welk een schande er voor haar uit een gerechtelijk vonnis zou moeten volgen, en dat gij haar beweegt, om zich naar het wijs oordeel van zijn majesteit te voegen." WOLSEY, die hier een lastgeving bekwam, welke hij te voren wist dat onuitvoerlijk zou zijn, riep uit: "Waarom brengt gij de koning toch zulke droombeelden in het hoofd?" en hij overlaadde WILTSHIRE al verder zòzeer met verwijten, dat deze, ontroerd en met tranen in de ogen, zich op de knieën wierp voor het bed van de kardinaal *(19)*. BOLEYN, die vurig wenste zijn dochter koningin van Engeland te zien, vreesde wellicht dat hij een verkeerde weg had ingeslagen. "Het is wel," sprak nu de kardinaal, die zich te binnen bracht dat het in ieder geval een boodschap was van HENDRIK VIII, "ik ben gereed om alles te doen wat zijn majesteit welbehagelijk is. Hij stond toen op, ging naar Bath - Place, om CAMPEGGIO af te halen, en daarop begaven zij zich gezamenlijk naar de koningin.

(19) Water in his eyes, kneeling by my lord's bedside. CAVENDISH, p. 226.

De legaten bij de koningin.
De beide legaten vonden CATHARINA, van haar staatdames omringd, gerust met vrouwelijk handwerk bezig. WOLSEY sprak de koningin in het Latijn aan. "Nee, mylord," zei zij, "spreek Engels met mij; ik wenste wel dat de gehele wereld u kon horen." - "Mevrouw!" was het antwoord "wij wensen aan *u alleen* onze raad en ons gevoelen mee te delen." - "Mylord," sprak de koningin wederom, "gij komt mij spreken over zaken die eigenlijk boven mijn bevatting gaan;" en toen, terwijl zij met een edele eenvoudigheid wees op de bundel rode zijde, die zij los om de hals had geworpen, en waarvan zij zich bij haar werk bediende, liet zij er op volgen: "Dit zijn de dingen waarmee ik mij bezig houd, en waarvoor ik bekwaam ben. Ik ben slechts een zwakke vrouw, zonder vrienden in dit vreemde land, en ik heb geen verstand om mannen, zo wijs en geleerd als gij, te antwoorden. Nochtans, mylords, wil ik met u in mijn kabinet gaan."

Kloekmoedige taal.
Met deze woorden stond de koningin op, en WOLSEY bood haar de hand. CATHARINA verdedigde alsnu met de meeste ernst haar rechten als vrouw en als koningin. "Wij, die in de voorste kamer waren," zegt CAVENDISH, "konden van tijd tot tijd de koningin zeer luid horen spreken, ofschoon het ons niet mogelijk was te verstaan wat zij zei *(20)*." CATHARINA nu, in plaats dat zij gepoogd zou hebben zichzelf te rechtvaardigen,

beschuldigde met grote moed haar rechter. "Ik weet het, mijnheer de kardinaal," zei zij, met edele rondbostigheid, "ik weet wie het is, die de koning de raad heeft gegeven die hij in dit geval volgt; dat zijt *gij*. Ik heb uw trots niet gevleid - ik heb uw gedrag afgekeurd - ik heb over uw geweldenarij geklaagd, en mijn neef, de keizer, heeft u geen paus gemaakt....Dáár ligt de grond van al mijn ongeluk. Om u te wreken hebt gij een oorlog verwekt in Europa, en tegen mij deze boosaardige aanslag gesmeed. God zal *mijn* rechter zijn.... maar ook *uw* rechter!" WOLSEY wilde antwoorden, maar CATHARINA weigerde hooghartig hem aan te horen; en terwijl zij CAMPEGGIO met veel beleefdheid bejegende, verklaarde zij dat zij geen van hen beiden als haar rechter erkennen zou. De kardinalen namen hun afscheid; WOLSEY met ergernis vervuld, en CAMPEGGIO met blijdschap, want de zaak werd nu gedurig meer ingewikkeld. - Alle hoop op schikking was verloren; er bleef anders niets over, dan langs de weg van rechten te werk te gaan.

(20) We might hear the qneeu speak very loud. Ibid., p. 229.

IX.

Het getuigenverhoor.

Het proces werd dan voortgezet. De bisschop van Bath en Wells vervoegde zich te Greenwich bij de koningin, en dagvaarde haar plechtig om in de parlementskamer te verschijnen *(1)*. Op de bestemde dag bepaalde CATHARINA zich ertoe, dat zij een beroep op de paus inleverde. Zij werd nu wederspannig verklaard, en de legaten gingen met de zaak voort.

(1) In quadam superiori camera: *The queen's dining chamber*, nuncupata, 26 die mensis junii. RYMER, Acta, p. 119.

Er waren twaalf hoofdpunten aangenomen, die bij het verhoor van de getuigen moesten dienen, en waarvan de slotsom was, dat het huwelijk van HENDRIK met CATHARINA, als verboden, beide door de goddelijke Wet en door de wetten van de Kerk, van nul en gener waarde was *(2)*.

(2) Divino, ecclesiastico jure...nullo omnino et invalidum. HERBERT, p. 263.

Het verhoor van de getuigen begon, en dit verhoor werd door Dr. TAYLOR, aartsdiaken van Buckingham, geleid. Men vindt de bijzonderheden van dit verhoor - wat heden ten dage met geslotene deuren zou geschieden - door Lord HERBERT van Cherbury geboekt, in zijn geschiedenis van HENDRIK VIII *(3)*. De hertog van Norfolk, lord - thesaurier van Engeland, de hertog van Suffolk, MAURICE ST. JOHN, oppervoorsnijder van prins ARTHUR, de burggraaf FITZWALTER eu ANTHONY WILLOUGHBY, 's prinsen schenkers, verklaarden dat zij 's morgens, daags na de trouwdag, bij het ontbijt van de prins waren tegenwoordig geweest, en dat de prins toen in de beste gezondheid had verkeerd; en tevens verhaalden zij, uit hun herinnering, het gesprek dat er toen had plaats gehad *(4)*. De oude hertogin van Norfolk, de graaf van Shrewsbury, en de markies van Dorset bevestigden deze verklaringen: welke de strekking hadden om te bewijzen dat ARTHUR en CATHARINA inderdaad man en vrouw waren geweest. Ook werd op de omstandigheid gewezen, dat, bij de dood van ARTHUR, het niet aan HENDRIK was vergund geworden, de titel van prins van Wallis aan te nemen, omdat CATHARINA van detijds gehoopt had een erfgenaam aan de kroon van Engeland te zullen schenken *(5)*.

(3) Pag. 270 - 274.
(4) Quod Arthurus mane postridie potum flagitaret, idque ut, aiebant, quoniam diceret se illa nocte in calida Hispaniarum regione peregrinatum fuisse SANDERUS, p, 43.
(5) Fox, Acts, V, p. 51.

Gronden voor en tegen.
"Indien ARTHUR en CATHARINA werkelijk man en vrouw zijn geweest," zeiden ‘s konings advokaten, nadat deze getuigenissen waren gehoord, "was het huwelijk van deze vorstin met HENDRIK, de broeder van ARTHUR, verboden bij de Goddelijke wet, dat is bij een opzettelijk gebod van God, in LEVITICUS te lezen; en geen dispensatie kon ooit toestaan wat God verboden had." CAMPEGGIO wilde evenwel deze redenering niet gewonnen geven, omdat daardoor de macht van de pausen beperkt werd; en daarom was het nodig hier het *goddelijk recht* buiten aanmerking te laten (wat met der daad nochtans was *de zaak verloren geven*), en bloot in de bul van JULIUS II en in zijn beruchte brêve te zoeken naar deze en geen uitdrukking, welke de kracht en geldigheid van beiden zou mogen wegnemen *(6)*. En dit deden nu ‘s konings raadsmannen, ofschoon zij zichzelf de zwakheid van hun standpunt daarbij niet verheelden. "De beweeggrond die in de dispensatie wordt aangegeven," spraken zij, "is de noodzakelijkheid om een vriendschappelijke betrekking tussen Spanje en Engeland te doen voortduren; doch er was niets, dat de onderlinge goede harmonie dreigde te verstoren. Voorts wordt er in dit document gezegd, dat de paus het verleent, op de bede van HENDRIK, prins van Wallis. En daar deze prins toen nog niet ouder was dan dertien jaar, was hij zeker nog te jong om zodanig verzoek te doen. - Wat de *brêve* betreft: deze is noch in Engeland noch te Rome kunnen gevonden worden, en daarom kunnen wij haar echtheid niet toestemmen." Het was voor de vrienden van CATHARINA niet moeilijk deze bedenkingen te ontzenuwen. "Buitendien," zo voegden zij er bij, "een echtverbintenis die twintig jaren heeft geduurd, bewijst zelf wel voldoende haar wettigheid. En zou gij de geboorte van prinses MARY voor onwettig willen verklaren, tot groot gevaar voor het koninkrijk?"

(6) HERBERT, p. 264 - 267.

Een andere weg.
Nu sloegen de pleitbezorgers des konings een andere weg in. Was de Roomse legaat niet voorzien van een decretaal, waarbij de echtscheiding werd uitgesproken, indien het mocht blijken dat het huwelijk van ARTHUR werkelijk was voltrokken geweest? Welnu, dit feit was bewezen door de afgelegde getuigenissen. "Zie hier dan het ogenblik, om zonder verder uitstel over de zaak vonnis te spreken," zeiden HENDRIK en zijn advokaten tot CAMPEGGIO; "maak het decretaal van de paus bekend." Maar de paus vreesde het zwaard van KAREL V, dat in die ogenblik hem dreigend boven het hoofd hing; en daarom zo vaak de koning een stap voorwaarts deed, droeg de Roomse prelaat zorg meer dan één schrede te doen in tegenovergestelde richting. "Ik zal over *vijf* dagen uitspraak doen," zei hij; en toen deze vijf dagen om waren, verbond hij zich om over *zes* dagen vonnis te vellen. "Geef de vrede terug aan mijn geschokt gemoed," sprak HENDRIK. De legaat antwoordde hem beleefd en hoffelijk; hij had weer enige dagen uitstel gewonnen, en dit was alles wat hij wilde.

Uitstel op uitstel.
Zulk een gedrag aan de zijde van de Roomse legaat bracht echter in Engeland een ongunstige indruk teweeg, en er had een merkbare verandering plaats in de algemene denkwijze. De

eerste stemming van de gemoederen was voor CATHARINA geweest: maar nu was de opinie ter gunste van HENDRIK gekeerd. Het onophoudelijke uitstel van CLEMENS en de kunstgrepen van CAMPEGGIO verbitterden de natie. De redenering, de bewijsgrond des konings was dood eenvoudig en populair: "De paus kan geen dispensatie verlenen van de goddelijke wetten; , terwijl de koningin daarentegen, door zich op het gezag van de Roomse kerkvoogd te beroepen, groten en geringen mishaagde. "Geen vroeger voorbeeld kan ‘s konings huwelijk met de weduwe van zijn broeder rechtvaardigen," spraken de rechtsgeleerden.
Er waren evenwel ook Evangelische Christenen, die vermeenden dat HENDRIK met dat al meer "geschokt en verontrust" werd door zijn *hartstocht*, dan door zijn *geweten*; en zij vroegen hoe het zijn kon, dat een vorst, die het liet voorkomen alsof hij de mogelijke overtreding van een wet van twijfelachtige uitlegging zich zozeer aantrok, wensen kon, na een tijdsverloop van twintig jaren het onbetwistbaar gebod te schenden, dat de echtscheiding verbood?....De 21ste Juli, - de dag bepaald *ad concludendum*, - werd de zaak tot de volgende vrijdag uitgesteld, en niemand twijfelde nu meer of dßn zou er stellig een einde aan worden gemaakt.

Gespannen verwachting.
Allen maakten zich voorbereid op de gewichtige dag. De koning beval de hertogen van Norfolk en Suffolk om de zitting van het hof bij te wonen; en daar hij zelf toch ook begerig was, om van de zolang gewenste uitspraak getuige te zijn, nam hij steelsgewijs plaats op een galerij in de parlementskamer, tegenover de rechters.

Nadat de legaten van de heilige Stoel gezeten waren, betekende hun de procureur generaal, "dat aangezien alles wat nodig was geweest, ten einde hen in staat te stellen om ten deze overeenkomstig hun geweten een beslissing te nemen, in de vorm van rechten was gedaan en geschied, de dag van heden tot sluiting van het rechtsgeding bepaald was geworden." Nu volgde er een stilte. Dewijl iedereen het gewicht van de te nemen beslissing gevoelde, werd die ook door iedereen met gespannen aandacht verbeid. "De paus moet òf mijn echtscheiding van CATHARINA uitspreken, of ik zal mijzelf afscheiden van het pausdom," had de koning gezegd. Op zulke wijs stelde dus HENDRIK de kwestie voor. Aller ogen, en vooral die van de koning, waren op de rechters gevestigd. CAMPEGGIO kon niet terug; hij moest ditmaal *ja* of *nee* zeggen. Hij bleef enige tijd zwijgen. Hij wist met zekerheid, dat het beroep van de koningin door CLEMENS VII was aangenomen geworden, en dat laatstgemelde ook een verbond met de keizer had aangegaan. Het was dus niet langer in de macht van de paus om ‘s konings verzoek toe te staan. Doch terwijl hij duidelijk voorzag, dat een nee, hier in ‘s pausen naam uitgesproken, wellicht het gezag van Rome over Engeland zou doen verloren gaan, en daarentegen een ja een einde maken kon aan de plannen van godsdienstige emancipatie, die hem zo grote bekommering aanjoegen, kon hij niet tot een besluit komen om *ja* of *nee* te zeggen.
Ten laatste stond de nuntius langzaam van zijn zitplaats op, en alle aanwezigen luisterden met een bewogen hart naar het orakelwoord, dat de beslissing zou inhouden, welke de machtige koning van Engeland sinds zo vele jaren van de Roomse opperpriester had verbeid. "Dewijl de algemene vacantie voor de oogst en de wijninzameling," zo sprak hij, "die telken jare door het hof van Rome gehouden wordt, invalt te rekenen van morgen de 24ste Juli, het begin van de hondsdagen, zo wordt de uitspraak van dit rechtsgeding door ons tot op een ander tijdstip verdaagd *(7)*."

(7) Feriae generales messium et vindemiarum. HERBERT, p. 278: CAVEND. WOLSEY, p. 229.

De toehoorders waren als van de bliksem getroffen. "Hoe!" dus sprak men, "omdat de *malaria* het luchtsgestel van Rome op het einde van Juli ongezond maakt, en de Romeinen verplicht hun gerechtshoven te sluiten, zou een proces moeten geschorst worden aan de oevers van de Theems; en nog wel een proces welks beeindiging met zoveel ongeduld verwacht wordt?" - De aanwezigen hadden een rechterlijk vonnis gedacht te vernemen, en in stede daarvan werd men op een flauwe aardigheid onthaald! Zo dreef Rome zijn spel met de Christenheid. CAMPEGGIO bracht, om HENDRIK'S gramschap te ontwapenen, enkele schoon klinkende phrasen voor de dag; maar zijn tot dusverre gevolgd gedrag, was maar al te geschikt, om hier ten aanzien van zijn oprechtheid billijken twijfel te doen ontstaan. "De koningin" zei hij "ontkent de bevoegdheid van dit hof; ik moet daarvan bericht doen aan de paus, "de bron van de levens en van de eer," en ik moet zijn hoge bevelen afwachten. Ik ben niet zulk een ver weg gekomen om enig mens te behagen, zij hij koning of onderdaan. Ik ben een oud man, zwak en ziekelijk, maar ik vrees niemand, dan alleen de Opperste Rechter, voor wie ik weldra zal moeten verschijnen. Ik verdaag dus dit hof tot op de 1ste Oktober."
Het was duidelijk dat dit verdagen bloot een formaliteit was, waarmee voorlopig werd te kennen gegeven, dat het verzoek van HENDRIK door de paus stellig zou worden afgewezen. Dezelfde gewoonte heerst, gelijk bekend is, nog altijd in de Britse wetgeving.

De vakanties.
De koning, die van de plaats waar hij zich verborgen hield de toespraak van CAMPEGGIO had aangehoord, kon ternauwernood zijn verontwaarding bedwingen. Hij had een geregeld rechtsgeding verlangd; hij hechtte aan vormen; hij had gewild dat zijn zaak, met gehoopte uitslag, door alle kronkelwegen van de kerkelijke rechtspleging zou worden heengevoerd; en hier leed zij nu schipbreuk op de vakantiën van het Roomse hof! - HENDRIK zweeg nochtans, hetzij uit voorzichtigheid, dan wel omdat verbazing hem letterlijk belette te spreken, en hij verliet in allerijl de galerij.

Uitvluchten. Verbittering.
NORFOLK, SUFFOLK en de verdere hovelingen volgden hem niet. De koning en zijn ministers, de adel en het volk, en zelfs de geestelijkheid was genoegzaam eenstemmig over het vraagstuk, en toch sprak de paus zijn *veto* uit! Hij vernederde de Verdediger des Geloofs, om de man te vleien, die de oorzaak was geweest van de plundering van Rome...Dit was te veel. De heethoofdige SUFFOLK sprong op van zijn zitplaats, gaf een geweldige slag met de hand op de tafel vóór hem, wierp een dreigende blik op de rechters, en riep uit: "Bij de mis! Het oude zeggen wordt heden bevestigd, dat geen legaat of kardinaal ooit enig goed heeft gedaan aan Engeland *(8)*." - "Sir," zo antwoordde hem WOLSEY, "van alle mensen in dit koninkrijk hebt *gij* wel de minste oorzaak om een kardinaal te belegen; want indien ik, arme kardinaal, er niet geweest was, zou uw hoofd reeds lang niet meer op uw schouders staan *(9)*." Het schijnt dat WOLSEY de man was geweest, die in de tijd van HENDRIK VIII bevredigd had, toen de hertog van Suffolk prinses MARY had gehuwd. "Ik kan geen uitspraak doen" vervolgde WOLSEY, "zonder de wil te kennen van zijn heiligheid." De beide hertogen en de overige edellieden verlieten alstoen de zaal in toorn, en begaven zich onverwijld naar het paleis *(10)*. De legaten, die nu met de aan hen verbondene personen alléén nog achterbleven, zagen elkaar een tijd lang zwijgend aan. Ten laatste stond CAMPEGGIO op - hij was de enige geweest, die bij deze hartstochtelijke scène bedaard was gebleven - en daarop was de zaal

weldra ledig.

(8) Mensam quae proponebatur magno ictu concutiens: Per sacram, inquit, missam, nemo unquam legatorum aut cardinalium quicquam boni ad Angliam apportavit. SANDERUS, p. 49.
(9) No head upon your shoulders. CAVEND., p. 233.
(10) Duces ex judicio discedentes, ut ipsi omnibus iracundiae flammis urebautur. SANDERUS, p. 49.

Uitwerking op de koning.
HENDRIK liet zich door dit gebeurde niet terneer slaan. Rome kweekte, door zijn zonderlinge handelingen, in hem die argwanende en despotieke geest, waarvan hij in latere jaren zulke droevige bewijzen gaf. Het pausdom dreef zijn spel met hem. CLEMENS en WOLSEY wierpen elkaar de kwestie van zijn echtscheiding toe als een bal, die bestemd scheen om, nu te Rome en straks weer te Londen, altijd maar te blijven zweven in de lucht. De koning dacht echter dat hij nu lang genoeg zulk een speelbal van zijn heiligheid en de sluwe kardinaal was geweest; zijn geduld was ten einde, en hij besloot zijn tegenstanders te tonen, dat HENDRIK VIII op den duur een ongelijke partij was voor de bisschoppen, wij zullen hem dan ook deze gelegenheid zien aangrijpen, om van de zaak een geheel onverwachte wending te geven.

Wolsey's vijanden werkzaam.
WOLSEY liet treurig het hoofd hangen. Door partij te trekken met de nuntius en de paus, had hij, dit was hem duidelijk, het besluit van zijn eigen val ondertekend. - Zo lang HENDRIK één enkele straal van hoop nog behield, oordeelde hij het geraden om met CLEMENS VII de veinsaard te spelen; maar op WOLSEY kon hij nu al dadelijk zijn gramschap doen neerkomen. Van het ogenblik van de *Roomse vakantiën* aan, was de ongenade van de kardinaal bij zijn koninklijke meester bepaald. En toen WOLSEY'S vijanden hem zagen dalen in gunst, toefden zij ook niet om hem aan te vallen. SUFFOLK en NORFOLK vooral, die vurig wensten zich van een aanmatigende priester ontslagen te zien, die hun trots zolang gebreideld had, beijverden zich om HENDRIK aan te tonen, dat WOLSEY gestadig aan vals spel had gespeeld. Zij gingen opzettelijk, maand voor maand, en dag voor dag, zijn handelingen na; en de slotsom, welke zij hieruit opmaakten, was voor hem allerbezwarendst. Sir WILLIAM KINGSTON en Lord MANNERS legden de koning een brief voor van de kardinaal, die Sir FRANCIS BRYAN uit het pauselijk archief had weten te bekomen. Daarin verzocht de kardinaal aan CLEMENS, dat hij de zaak van de echtscheiding zo lang mogelijk rekken, en ten laatste zich er tegen verklaren zou; "want," zo had hij er bijgevoegd, "wanneer HENDRIK met der daad van CATHARINA gescheiden mocht worden, zou slechts een beschermster van de hervormers tot koningin van Engeland worden gemaakt *(11)*." Deze brief nu legde zeer duidelijke WOLSEY'S geheimste gedachten bloot: Rome wilde hij behouden tot elke prijs....liever zou hij het ongeluk van Engeland en van HENDRIK zien dan teruggang in macht van het pausdom! - Wij kunnen ons de toorn des konings gemakkelijk voorstellen.

(11) Edm. Campion *De Divortio* HERBERT, p. 289.

Doch de vrienden van ANNE BOLEYN waren niet alléén aan het werk. Er was niemand aan het hof, wie de trotsheid en geweldenarij van WOLSEY niet geërgerd en verbitterd had; en evenzeer was er niemand in 's konings raad, bij wie zijn onophoudelijke intriges geen wantrouwen en onwil te zijnen aanzien hadden doen ontstaan. Hij had, zei men, in Frankrijk de zaak van Engeland verraden; beide, in tijd van oorlog en van vrede, geheime

verstandhouding bewaard met Madame, de moeder van FRANS I; belangrijke geschenken van haar ontvangen *(12)*; de natie verdrukt, on de wetten des lands met voeten getreden. Het volk noemde hem zelfs ronduit een *Fransman* en een *verrader*, en geheel Engeland scheen thans te wedijveren, om brandfakkelen te werpen in het prachtige, schitterende gebouw, dat de trots van de prelaat met zoveel arbeids en volharding had opgebouwd *(13)*.

(12) Brieven van DU BELLAY. LE GRAND, Preuves, p. 374
(13) Novis etiam furoris et insaniae facibus incenderunt. SANDERUS, p. 49.

De opgaande en de ondergaande zon.
WOLSEY had te veel doorzicht, om de voortekenen van zijn aanstaande val niet op te merken. "Zowel de opgaande als de ondergaande zon (want dus noemt een historieschrijver ANNE BOLEYN en CATHARINA van Arragon) toonde hem een gram gelaat *(14)*" en de hemel rondom hem, geraakte zwaar betrokken en kondigde de storm aan, die hem ganselijk overweldigen zou. Indien de "*zaak*" mislukte, zou WOLSEY aan de wraak des konings zijn blootgesteld; en zo zij slaagde, zou hij prijs gegeven zijn aan de wraak van de BOLEYNS; zonder nog te gewagen van die van CATHARINA, van de keizer en van de paus. Gelukkige CAMPEGGIO! dacht de kardinaal, gij hebt niets te vrezen. Zo gij al de gunst van HENDRIK mocht verbeuren, zullen KAREL en CLEMENS u daarvoor schadeloos stellen....Maar WOLSEY verloor alles, wanneer hij de gunst des konings verloor. Gehaat door zijn medeburgers, veracht ja verafschuwd door gans Europa, aanschouwde hij, naar welke zijde hij zich ook wendde, niets dan het gerechte loon voor zijn geldgierigheid en valsheid. Hij poogde tevergeefs, om ditmaal, gelijk bij andere gelegenheden, op de ambassadeur van Frankrijk te steunen. DU BELLAY werd te sterk naar de andere kant heengetrokken. "Ik ben hier aan zulk een hevig en aanhoudend vuur van belegering blootgesteld," schreef de bisschop van Bayonne, "dat ik er half onder bezwijk *(15)*" en de kardinaal ontmoette dan ook een ongewone terughoudendheid, in de man die vroeger zijn vertrouweling was geweest.

(14) Both the *sun rising* and *setting* frowned upon him. FULLER. p. 176.
(15) DU BELLAY aan MONTMORENCY 15 Juni. LE GRAND, Preuves, p. 324.

Bedenkelijke toestand van Wolsey. Een martelaar.
Intussen naderde de crisis. Gelijk een bedreven maar beangstigd zeeman, sloeg WOLSEY de ogen rondom zich, om een haven op te sporen, waar binnen hij een veilige wijkplaats kon zoeken. Hij kon er geen vinden, met uitzondering slechts van zijn bisdom van York. Hij begon dan opnieuw te klagen over het afmattende van de hoge staatsbedieningen, en te betuigen dat hij de diplomatieke loopbaan moe was; waarentegen hij het aangename van het leven als eenvoudig bisschop hoog verhief. Eensklaps scheen hij nu ook een grote belangstelling te gevoelen in de kudde, aan welke hij te voren nooit gedacht had. Zij die hem omringden schudden, daarbij het hoofd, wèl overtuigd dat zodanige afzondering voor WOLSEY de grievendste ongenade zou mogen heten. Één denkbeeld evenwel was hem tot troost: namelijk, dat bijaldien hij ten val kwam, het zou zijn omdat hij getrouwer was geweest aan de paus dan aan de koning; hij zou dus een martelaar zijn des geloofs. Welk een geloof, welk een martelaar!

X.

Anne Boleyn.

Terwijl dit een en ander voorviel, leefde ANNE BOLEYN op Hever Castle in afzondering en in treurigheid. Bedenkingen kwamen van tijd tot tijd nog haar geweten bestormen. Wel is waar, de koning betuigde haar onophoudelijk, dat zijn gemoedsrust en het geluk van zijn volk om strijd de losmaking vorderden van een verbintenis, die door de Wet van God veroordeeld werd: en dat, buitendien, hetzelfde wat *hij* nu vroeg, door verschillende pausen voormaals was toegestaan geworden. Had toch niet ALEXANDER VI na verloop van tien jaren het huwelijk vernietigd van LADISLAUS en BEATRIX van Napels? Had niet LODEWIJK XII, de vader van zijn volk, zijne echtscheiding verkregen van JOHANNA van Frankrijk? - Niets was inderdaad gewoonlijker, zei hij, dan een vorstelijke echtscheiding door de paus bekrachtigd te zien; want de rust, de veiligheid van de Staat was iets, waarvoor in de allereerste plaats moest gezorgd worden. Door zodanige beweeggronden meegesleept, en verblind door de luister van een troon, was ANNE BOLEYN bij ogenblikken gereed, om aan de zijde van HENDRIK de plaats in te nemen, die aan een andere toekwam. Evenwel, zo zij in zoverre onvoorzichtig was en eerzuchtig, was zij ook gevoelig en grootmoedig, en het besef van het ongeluk van een koningin welke zij eerbied toedroeg, deed haar dan even spoedig wederom met schrik het denkbeeld verwerpen, om haar plaats vervangster te worden. De vruchtbare velden van Kent en de antieke hallen van Hever Castle, waren beurtelings getuige van de gemoedsstrijd, die de jeugdige edeldame te verduren had. Zowel de vrees welke zij had om de koningin weer te ontmoeten, als de gedachte dat de beide kardinalen, haar vijanden, haar ongeluk beraamden, deed haar het besluit nemen om niet naar het hof terug te keren; en zij sloot zich dus in haar eenzame kamer op.

Het boek van Tyndale.

ANNE bezat evenmin de diepe vroomheid van een BILNEY, als de enigzins onbestemde en mystieke spiritualiteit, die in MARGARETHA van Valois viel op te merken; het was geenszins *gevoel* dat bij haar godsdienstigheid de voorname plaats bekleedde, maar *kennis*, en afkeer van bijgeloof en farizeëndom. Haar geest had begeerte naar licht en werkzaamheid, en destijds zocht zij in hel lezen de vertroosting, waaraan zij in haar toestand zozeer behoefte had. Op zekere dag gebeurde het, dat zij één van de boeken ter hand nam die in Engeland verboden waren, en welk boek haar door een vriend van de Hervorming gegeven was, te weten; *The Obedience of a Christian Man* (De gehoorzaamheid van een Christenmens). De schrijver er van was WILLIAM TYNDALE, die veel besproken man, welke de handlangers van WOLSEY tevergeefs in Braband en in Duitsland opspoorden; en dit was voor ANNE al dadelijk een aanbeveling. "Zo gij de toezeggingen des Woords gelooft," dus las zij hier "wordt gij gerechtvaardigd door Gods waarheid; dat is: Gods waarheid - God zelf - vergeeft uw zonden en verzegelt u met de Heilige Geest. Zo gij waar geloof hebt, ziet en beseft gij de alles overtreffende en oneindige liefde en genade, welke God u om niet heeft geschonken in CHRISTUS; en dan moet gij noodzakelijkerwijze Hem óók liefhebben; en de liefde zal u aansporen tot goede werken. Zo gij, waar dwingelanden u vervolgen, sterk genoeg zijt om CHRISTUS te belijden, moogt gij ook zeker zijn dat gij behouden zijt *(1)*. Zo gij afgeweken zijt van de weg van de waarheid, keer daarop weer - en gij zijt behouden. Ja, CHRISTUS zal u verlossen, en de engelen des hemels zullen over u juichen *(2)*." Deze woorden veranderden wel niet het *hart* van ANNE, maar zij tekende toch sommige plaatsen, die haar bijzonder troffen, met haar nagel, gelijk dit haar gewoonte was *(3)*: en welke plaatsen zij zich voornam de koning te tonen, als zij hem, zo als zij hoopte, zou weerzien. Zij geloofde dat zeer zeker de

waarheid hier gevonden werd, en zij ondervond een levendige belangstelling, voor dezulken die in deze dagen door WOLSEY, door HENDRIK en de paus vervolgd werden.

(1) If when tyrants oppose thee, thou have power to confess. TYNDALE'S Works, I, p. 295.
(2) TYNDALE'S Works, vol. I, p. 300.
(3) She noted with her nail. WHAT'S Memoirs, p. 438.

ANNE zag zich eerlang aan deze vrome overdenkingen onttrokken, en meegesleept in een wereld vol gevaren. HENDRIK, die overtuigd was dat hij voortaan van CAMPEGGIO niets meer te verwachten had, stelde nu ook al die vormen van uiterlijke welvoeglijkheid ter zijde, welke hij tot daartoe had in acht genomen, en gaf terstond na de verdaging van de einduitspraak bevel, dat ANNE BOLEYN aan het hof moest terugkomen. Hij herstelde haar ook weer in de betrekking welke zij vroeger daar bekleed had, en omringde haarzelfs met nóg meerdere luister. Iedereen zag het, dat ANNE in 's konings mening eigenlijk reeds koningin van Engeland was; en er vormde zich rondom haar een machtige partij, die zich bepaald ten doel stelde om de ongenade van de kardinaal te bewerken.

Miss Gainsford. George Zouch.

Na haar terugkomst aan het hof, las ANNE veel minder in "De Gehoorzaamheid van de Christen - mens," of in "Het Nieuwe Testament van JEZUS CHRISTUS." De oplettendheden van HENDRIK, de vleierijen en kuiperijen van haar vrienden, en de maalstroom van feesten aan het hof scheen in haar gemoed de denkbeelden te zullen verstikken, die de afzondering had gekweekt. Eens op een dag had zij het boek van TYNDALE in de vensterbank laten liggen, en Miss GAINSFORD, een schone, jeugdige *fille d'honneur (4)*, aan haar persoon verbonden, vond het boek daar en las erin. Een edelman van een aangenaam voorkomen, vrolijk humeur, en grote zachtzinnigheid, GEORGE ZOUCH genaamd, die almede tot ANNE'S huis behoorde, en die met Miss GAINSFORD verloofd was, maakte van de gelegenheid die zijn dienstbetrekking hem verschafte gebruik, om nu en dan met haar een vertrouwelijk woordje te spreken *(5)*. Eens nu dat GEORGE met Miss GAINSFORD enige ogenblikken in vrijheid wenste te zijn, was het hem tot ware ergernis, haar geheel verdiept te vinden in de lezing van een boek, met welks inhoud hij onbekend was; en terwijl hij van een ogenblik gebruik maakte, dat het meisje haar hoofd even afwendde, nam hij al lachende het boek weg. Miss GAINSFORD liep ZOUCH achterna, om het boek terug te bekomen; maar juist hoorde zij ANNE roepen, en nu verliet zij GEORGE, terwijl zij hem met de vinger dreigde.

(4) A young fair gentlewoman. STRYPE, I, p. 171.
(5) Among other love tricks. Ibid., p. 172.

Daar zij niet zo spoedig terugkwam, ging GEORGE naar zijn kamer, en sloeg daar nieuwsgierig het boek open. Het was "*De Gehoorzaamheid van een Christenmens*." Hij liet het oog gaan over enkele regels, doorliep toen enige bladzijden, en las ten laatste het boek meer dan eens geheel door. Hij scheen daarin de stem van God te horen. "Ik gevoel de geest van God tot mijn hart spreken," zei hij, "evenals Hij gesproken heeft, tot het hart van hem die dit boek heeft geschreven *(6)*." De eigen woorden, die slechts een voorbijgaande indruk hadden gemaakt op het gemoed van ANNE BOLEYN, - dat ook met zoveel andere dingen vervuld was, - drongen door tot op de grond van de harten van haar schildknaap, en bekeerden hem. Miss GAINSFORD, die vreesde dat ANNE haar het boek zou afvragen, bad en smeekte

GEORGE dat hij het haar mocht teruggeven; maar hij weigerde dit volstandig: en zelfs waren de tranen van het jonge meisje *(7)* onvermogend, om hem een boek te doen uit de handen geven, waarin hij het leven voor zijn ziel gevonden had. Daar hij nu ook ernstiger was geworden, schertste hij niet meer zo als voorheen; en toen Miss GAINSFORD hem het boek zo bepaald afeiste, zou hij er wel om geweend hebben, zegt de historieschrijver.

(6) He was so ravished with the Spirit of God speaking now as well in the heart of the reader. Ibid.
(7) She wept because she could not get the book. Ibid.

Stichting.
ZOUCH, die in dit boek een stichting vond, welke koude vormen en ceremonieën niet geven konden, had de gewoonte om het mee te nemen naar de koninklijke kapel. Dr. SAMPSON, de deken, deed gewoonlijk de dienst; en terwijl het koor dan zong, was GEORGE geheel verdiept in zijn boek, waar hij las: "Zo gij, wanneer gij bij de plechtigheid van het Sacrament van ‘s Heeren Avondmaal tegenwoordig zijt, *gelooft* in deze toezegging van CHRISTUS: *Dit is mijn lichaam dat voor u verbroken is*, en zo gij aan deze belofte vasthoudt in uw hart, zijt gij daardoor gerechtvaardigd en behouden; dan *eet* gij Zijn lichaam en *drinkt* Zijn bloed. En zo niet, dan helpt het u ook niet of gij al duizend missen hoort op één dag, evenmin als het u helpen zou, wanneer gij brandende dorst had, dat gij bloot de *groene krans* zag hangen, buiten de deur van de herberg, indien gij niet tevens wist, dat daar binnen wijn zou te koop zijn *(8)*." De jonge man vestigde alle aandacht op deze woorden; en door het *geloof* at en dronk hij waarlijk het lichaam en bloed van de Zoon van God. - Zulke dingen gingen er om in het paleis van HENDRIK VIII; er waren "heiligen" onder CESAR’S huisgenoten.

(8) To behold a bush at a tavern’s door. TYND Works., I, p. 286.

Het dure boek.
WOLSEY, begerig om van het hof alles te verwijderen wat de Hervorming mocht kunnen begunstigen, had aan Dr SAMPSON de uiterste waakzaamheid aanbevolen, wat betrof het verspreid geraken van de boeken, die "nieuwigheden" leerden. Als gevolg van deze last werd GEORGE, toen hij in de kapel wederom eens geheel en al in de lezing van zijn boek verzonken was, door de deken, die gedurende de gehele godsdienstoefening de ogen op hem had gevestigd gehouden, toen de dienst was afgelopen tot zich geroepen, en terwijl hij GEORGE het boek op ruwe wijze uit de hand rukte, vroeg hij hem: "Hoe heet gij, en in wiens dienst zijt gij?" Nadat ZOUCH hierop geantwoord had, verwijderde de deken zich met een gramstorig gelaat, en nam het boek mee naar de kardinaal.

Toen Miss GAINSFORD hiervan hoorde, werd zij er zeer bekommerd over. Zij beefde bij het denkbeeld dat "*De Gehoorzaamheid van een Christenmens*" in handen was geraakt van WOLSEY. Niet lang hierna, toen ANNE naar het boek gevraagd had, beleed Miss GAINSFORD haar alles, en vroeg haar geknield om vergiffenis *(9)*. ANNE voegde haar geen enkel woord van bestraffing toe. Haar vlugge geest had veeleer aanstonds doorzien, welk voordeel zij uit deze zaak zou kunnen trekken. "Dat boek zal wel het duurste boek zijn, dat de deken of de kardinaal ooit heeft weggenomen" sprak zij.

(9) She on her knees told all. STRYPE, I, p. 172,

"De edele lady" zoals de geschiedschrijver haar noemt, vroeg onmiddellijk een onderhoud met

de koning, en zodra zij in zijn tegenwoordigheid was gekomen, wierp zij zich hem te voet *(10)*, en smeekte hem om zijn hulp. "Wat scheelt er aan, ANNE?" vroeg de koning, met verwondering. Zij verhaalde hem nu wat er gebeurd was, en HENDRIK beloofde haar dat het boek niet in handen van WOLSEY blijven zou.

(10) Upon her knees she desireth the king's help for her book. Ibid.

Misrekening.
ANNE had ternauwernood de koninklijke vertrekken verlaten, of de kardinaal trad die binnen, met het bewuste boek bij zich, en met het voornemen om zich bij HENDRIK over sommige plaatsen daarin te beklagen, welke hij geloofde dat hem ongetwijfeld verbitteren zouden, en waarvan hij dus gebruik wilde maken als een wapen ook tegen ANNE *(11)*. Doch de koude ontvangst die hij had bij HENDRIK, sloot hem de mond. De koning bepaalde zich ertoe dat hij het boek aannam, en had verder voor de kardinaal slechts een koele buiging over, waarmee deze zich de deur zag gewezen. Dit was het juist wat ANNE gehoopt had. Zij bad de koning voorts dat bij het boek lezen zou, wat HENDRIK beloofde te doen.

(11) WYATT'S Memoirs, p. 441.

Lectuur van Hendrik.
Werkelijk sloot de koning zich op in zijn kabinet, en las daar "*De Gehoorzaamheid van een Christenmens.*" Er waren zeker weinig geschriften, beter berekend om hem een helderder godsdienstig inzicht te schenken; en na de Bijbel was er niet één, dat groter invloed heeft gehad op de Hervorming in Engeland. TYNDALE handelde in dit geschrift van *gehoorzaamheid*, en deze noemde hij "het hoofdbeginsel van iedere staatkundige of godsdienstige samenleving." Hij ijverde daarbij tegen de onwettige macht van de pausen, welke het wettig gezag van CHRISTUS en zijn Woord overweldigden. Hij stond staatkundige leringen voor, die zeer zeker te gunstig waren voor het absolute gezag, maar die tevens bewezen, dat de hervormers geenszins opstand en verzet tegen de overheid in de hand werkten, zo als van hen getuigd was geworden. HENDRIK las als volgt:

"De koning is in de plaats van God in deze wereld. Hij die de koning weerstaat, die weerstaat God; en hij die de koning oordeelt, óórdeelt God. De koning is Gods dienaar, om u tegen duizend bezwaren en moeilijkheden te beschermen. Ook waar hij de grootste dwingeland is in de wereld, is hij voor u een grote zegen Gods: want het is beter *tienden* te betalen dan *alles* te verliezen, en beter kwaad te lijden van één man, dan van iedereen *(12)*."

(12) TYNDALE'S Works, ed. RUSSEL, vol, I, p. 212.

Dit zijn waarlijk zonderlinge grondregels voor *rebellen*, dacht de koning. Hij vervolgde:

"Laat de koningen, indien zij liever in werkelijkheid Christenen willen *zijn* dan bloot zo *heten*, zich geheel wijden aan het welzijn van hun volk, naar het voorbeeld van JEZUS CHRISTUS: bedenkende dat het volk *Gods* eigendom is, en niet *hun* eigendom; ja het erfdeel van CHRISTUS, gekocht met Zijn bloed. De verachtste man in het koninkrijk is, zo hij namelijk een Christen is, gelijk met de vorst, in het koninkrijk van God en CHRISTUS. Laat de koning dus alle trots afleggen, en een broeder worden voor de armste van zijn onderdanen *(13)*."

(13) Ibid. p. 233.

Het kan zijn dat deze woorden minder welbehagelijk waren in ‘s konings oren. - Hij las voort; "Keizers en koningen zijn heden ten dage anders niet dan handlangers in de dienst van de paus en van de bisschoppen, om namelijk dezulken om het leven te brengen, die door laatstgemelde daartoe veroordeeld worden: evenals PILATUS de beul was, die de schriftgeleerden en Farizeeën en hogepriesters gebruikten, om CHRISTUS te doden *(14)*."

(14) Ibid. p. 274.

Dit kwam HENDRIK voor nog al krachtig uitgedrukt te zijn.

"De paus heeft van CHRISTUS geen andere macht ontvangen, dan om Gods Woord te verkondigen. En dit Woord alléén moet gezag hebben, en niet besluiten van bisschoppen, of het welbehagen van de paus. *In praesentia majoris cessat potestas minoris* - tegenover de machtigere heeft de geringere geen kracht *(15)*. De paus heeft, in strijd met de leer van CHRISTUS, die zegt: *Mijn koninkrijk is niet van deze wereld*, het recht van de keizer zich aangematigd. - Koningen hebben van hun daden aan God alléén rekenschap te geven *(16)*. - Niemand kan van de onderdanigheid aan deze instelling Gods (het vorstelijk gezag) zijn buitengesloten; en evenmin kan de geestelijke bediening van monnikken en kloosterbroeders, of iets hoegenaamd dat pausen of bisschoppen voor zichzelf als verschoning mochten inbrengen, hen buiten het bereik stellen van het zwaard des keizers of des konings, *zo zij namelijk de wetten schenden*: want er slaat geschreven: *Alle ziele zij van de machten over haar gesteld onderworpen* Ro 13:1 *(17)*."

(15) Ibid. p. 243.
(16) Ibid. p. 220.
(17) Ibid. p. 213.

"Een heerlijk boek!" riep HENDRIK uit, toen hij dit gelezen had," het is inderdaad een boek dat alle koningen lezen moeten; en voor mij inzonderheid is hel een uitmuntende lectuur *(18)*."

(18) This book is for me and all kings to read. STRYPE, I, p. 172.

Verkeerd oordeel over Hendrik.
Geheel weggesleept door het boek van TYNDALE begon de koning met ANNE te spreken over de Kerk en de paus; en zij, die er eenmaal getuige van was geweest, dat MARGARETHA van Valois zich gemoedelijk beijverd had om FRANS I te leren en te stichten, poogde hetzelfde te doen ten aanzien van HENDRIK VIII. Zij bezat echter op hem niet de invloed die zij wenste. De ongelukkige vorst bleef, tot aan zijn dood toe, de Evangelische Hervorming tegenstaan. Protestanten en Catholieken hebben zich evenzeer vergist, wanneer zij hem beschouwd hebben als gunstig daarvoor gestemd. "In korte tijd," zo spreekt, de berichtgever, die door STRYPE wordt aangehaald aan het slot van zijn verhaal," werden de koning, door de hulp van deze vrome dame, de ogen geopend voor de waarheid *(19)*. Hij leerde die waarheid zoeken, Gods ware dienst en ere bevorderen, de keringen, de leugenen, de praal en de trots des pausen verfoeien, en zijn onderdanen verlossen uit de Egyptische duisternis en de Babylonische gevangenschap, waaronder de paus hemzelf en zijn

onderdanen had gebracht. Terwijl hij de geweldadige tegenstand van zijn onderdanen, en de verbolgenheid van zo menig machtig buitenlands heerser niet achtte, bracht hij een godsdienstige hervorming tot stand, welke, waar zij een aanvang nam met het hoofd zelf dat door een driedubbele kroon wordt gedekt, zich over alle delen van de hiërarchie uitstrekte." De geschiedenis heeft zelden een oordeel geveld, dat sterker met de waarheid in tegenspraak was. HENDRIK'S ogen zijn nooit geopend geweest voor de waarheid, en *hij* is het waarlijk niet geweest, die tot de Hervorming de grond legde. Allereerst werd zij teweeggebracht door de Schrift, en voorts door de werkzaamheid van eenvoudige en gelovige mannen, die de doop des Heiligen Geestes ontvangen hadden.

(19) The king by the help of this vertuous lady had his eyes opened to the truth. Ibid.

Het hof in Woodstock. De geheimzinnige plaats.

Nochtans had het boek van TYNDALE en het gedrag van de legaten in 's konings gemoed nieuwe denkbeelden doen ontslaan, voor wier ontwikkeling hij nu tijd zocht. Hij wenste ook zijn verbolgenheid voor WOLSEY en CAMPEGGIO te verbergen en zijn *spleen* te verdrijven, zo als dé historieschrijver COLLYER ons zegt; en daarom gaf hij bevelen, om het hof naar het paleis van Woodstock te verplaatsen. Het heerlijke park, dat deel van dit koninklijk verblijf uitmaakte, en waar zich het beroemde prieel of doolhof bevond, dat, naar men wil, door HENDRIK II werd aangelegd, om de schone ROSAMOND te verbergen, bood om strijd alle genoegens aan van de wandeling, van de jacht, en van de eenzaamheid *(20)*. Van hier kon de koning zich gemakkelijk begeven naar Langley, Grafton en andere buitenverblijven. Het duurde ook niet lang, of onderscheidene landelijke vermakelijkheden, paardenwedrennen en andere, begonnen. De wereld met haar genoegens en haar grootheid was de afgod welke ANNE BOLEYN in de grond haars harten diende; doch zij gevoelde zich niettemin ook aangetrokken door de nieuwe leer, al was het ook dat zij daarvan geen opgeklaarde bewustheid had. Terwijl zij verlichter was dan het merendeel van de vrouwen van haar tijd, onderscheidde zij zich door de vlugheid van haar verstand, niet slechts boven de leden van haar eigen kunnen aan het hof, maar ook boven niet weinigen van de heren. Waar CATHARINA, die lid was van de derde orde van St. FRANCISCUS, zich aan beuzelachtige praktijken overgaf, hechtte de meer verlichte, zo al niet meer godvruchtige ANNE weinig aan amuletten die door de monnikken waren gewijd geworden, of aan verschijningen en bezoeken van engelen. Woodstock verschafte haarzelfs de gelegenheid, om HENDRIK VIII te genezen van de bijgelovige begrippen die hem eigen waren. Er was een plaats in het bos, waar men zei dat boze geesten zich ophielden; geen priester en geen hoveling durfde haar naderen. Een overlevering wilde, dat bijaldien een koning het waagde de grens ervan te overschrijden, hij zeker dood neervallen zou. ANNE besloot dan HENDRIK derwaarts te brengen. Met dit oogmerk koos zij op zekere morgen ongemerkt een weg, die naar het punt leidde, waar de geheimzinnige machten, naar verzekerd werd, door vreemde verschijningen van haar tegenwoordigheid deden blijken: Zij traden het bos in; zij kwamen aan de zo gevreesde plek; allen bleven aarzelend staan...maar de bedaardheid van ANNE deed de moed bij de overigen herleven; zij waagden zich nu verder; zij vonden., .. niets dan hoornen en graszoden!...en terwijl zij nu met de vroegere vrees de spot dreven, werd elk hoekje van het geheimzinnig verblijf van de boze geesten doorzocht. ANNE keerde naar het paleis terug, terwijl zij zich zelve geluk wenste met de overwinning, die HENDRIK op zijn denkbeeldige vrees had behaald *(21)*. Deze vorst, die destijds nog voorrang in anderen dulden kon, was getroffen over de meerdere moed die ANNE BOLEYN had getoond.

(20) De brieven van ‘s konings secretarissen GARDINER en TUKE aan WOLSEY, gedagtekend van Woodstock, lopen van 4 Augustus tot 8 September. State Papers, I. p. 335 - 347.
(21) Fox, Y, p. 136. Miss BENGER’S Life of ANNE BOLEYN, p. 299.

Het monster.

"Jamais trop gay, ne trop mèlancolique,
Elle a au chef un esprit angélique,
Le plus subtil qui onc au ciel vola.
O grand merveille! on peut voir par cela
Que je suis serf d’un monstre fort étrange;
Monstre je dy, car pour tout vray elle a
Corps féminin, coeur d’homme et tête d’ange (22).

(22) Nooit te dartel, of ook te treurig gestemd, bezit zij een waarlijk engelachtige geest, gelijk geen reiner ooit de hemelsfeer doorzweefde. O machtig wonder! Zo wordt het een ieder openbaar, van welk vreemdsoortig monster ik de gehoorzame slaaf ben! Een monster, zeg ik, want waarlijk zij bezit een vrouwelijk lichaam, een mannenhart en het hoofd van een engel."

De Engelse uitgaaf geeft deze regelen aldus weer:

"Never too gay nor yet too melancholy,
A heavenly mind is hers, like angels holy.
None purer ever soared above the sky.
O mighty marvel, thus may every eye
See of what monster strange the humble serf am I;
Monster indeed, for in her frame divine
A woman’s form, man’s heart, and angel’s head combine."

Deze dichtregelen van CLEMENT MAROT, die ter ere van MARGARETHA van Valois geschreven werden, drukken getrouw uit wat HENDRIK toen gevoelde voor ANNE, welke met MAROT aan het paleis dier vorstin had verkeerd. Echter kan HENDRIK’S liefde voor ANNE hem misschien wel enigermate misleid hebben, ten aanzien van haar voortreffelijkheid.

XI.

Brief van Wolsey aan Bennett. Wie op te offeren?

Terwijl het hof aldus te Woodstock zijn vermaak nam, bleef WOLSEY in Londen aan de pijnigendste bekommering ten prooi. "Het beroep van het proces van de echtscheiding naar Rome," zo schreef hij aan BENNETT, "zal niet slechts de koning en zijn rijk volstrekt van de apostolische Stoel vervreemden, maar ook mij ten volslagen ondergang brengen *(1)*." Deze boodschap kon ternauwernood de paus ter kennis zijn gekomen, toen de keizerlijke gezanten hem het protest van de koningin aanboden, terwijl zij er op een veel betekenende toon bijvoegden: "Indien uw heiligheid deze zaak niet beroept voor uw eigen rechtbank, zal de keizer, die besloten heeft er een eind aan te maken, tot *andere drangredenen* de toevlucht nemen." CLEMENS bleef dan nog altijd in dezelfde moeilijkheid geplaatst. Wie van beiden moest opgeofferd worden, HENDRIK of KAREL? ANTONIO DE LEYVA, die de keizerlijke

strijdmacht gebood, had het Franse leger op de vlucht geslagen; derhalve twijfelde de paus er niet aan, of KAREL was de uitverkorene van de hemels. Europa was het ook niet alléén dat de macht van deze vorst huldigde. Een nieuwe wereld had juist haar krachten en haar goud aan zijn voeten neergelegd. De geduchte priester - koning van de Azteken was buiten staat geweest om CORTEZ te weerstaan; en zou dan de priester - koning van Rome KAREL V het hoofd kunnen bieden? - CORTEZ was uit Mexico teruggekeerd, en had in zijn gevolg Mexicaanse opperhoofden in al hun barbarengrootheid meegebracht, en ook *pesos* bij duizenden, goud en zilver, edele gesteenten van buitengemene grootte, prachtige lijnwaden, en vogels van de sierlijkste kleuren. Hij had KAREL, toen deze vertrok naar Italië, vergezeld tot aan het punt van inscheping, en aan CLEMENS VII kostbare geschenken gezonden van edele metalen, rijke juwelen, zomede een troep van Mexicaanse dansers, potsenmakers en goochelaars, waarmee de paus en de kardinalen zich uitermate hadden vermaakt *(2)*.

(1) Non solum regium animum et totum hoc regnum a sedis apostolicae devotione penitus abalienabit, ac me omnino perdet et funditus destruet. State Papers, VII, p 189.
(2) PRESCOTT'S Conquest of Mexico, book VII, chap. IV.

De zaak naar Rome beroepen.
CLEMENS had, terwijl hij HENDRIK'S bede afsloeg, tot dusverre het verzoek des keizers nog niet toegestaan. Nu evenwel geloofde hij niet langer de stem te kunnen weerstaan, van een monarch die overwinnaar was in twee werelden; en hij haastte zich dus om onderhandelingen met hem aan te knopen. Wel overvielen hem van tijd tot tijd nog ogenblikken van vrees. Mijn weigering kan oorzaak zijn dat ik Engeland verlies, zei hij tot zichzelf. Maar KAREL, die hem in zijn krachtvolle vuist omsloten hield, dwong hem toe te geven. De vroegere gedragingen van HENDRIK boden bemoedigends genoeg aan voor de kerkvoogd. Hoe kon hij toch denken dat een vorst, die alléén onder al de monarchen van Europa de grote hervormer de spits had geboden, zich nu van het pausdona afscheiden zou? - De 6de Juli verklaarde CLEMENS zo aan de Engelse gezanten, dat hij de zaak tussen HENDRIK VIII en CATHARINA van Arragon *beriep naar Rome*. Met andere woorden was dit de echtscheiding afslaan. "Er zijn drie en twintig punten van behandeling in deze zaak," spraken de hovelingen, "en de debatten over het eerste punt hebben een jaar geduurd; dus zal wel de koning vóór het einde van het onderzoek niet slechts te oud zijn om nog te trouwen, maar ook wel reeds gestorven zijn *(3)*...."

(3) Not only past marrying, but past living. FULLER, p. 178.

Toen BENNETT hoorde dat het noodlottige besluit gevallen was, riep hij op droevige toon uit: "Helaas, heiligste Vader! door deze daad zal de Kerk in Engeland geheel de doodsteek ontvangen; de koning heeft het mij met tranen in de ogen betuigd *(4)*." - "Waarom moet het mijn lot zijn in zulke tijden te leven?" antwoordde de paus, die nu op zijn beurt begon te wenen *(5)*; "maar ik ben door 's keizers legermacht aan alle zijden ingesloten, en zo ik de koning mocht te wille zijn, zou ik een vreselijke ondergang brengen over mijzelf en de Kerk....God zal mij oordelen."

(4) The Church of England utterly to be destroyed...with weeping tears. BURNET, Records, I, p. 75.
(5) Ibid.

De koning gedagvaard.

De 15de Juli deelde DA CASALE het noodlottige nieuws aan de Engelse minister mee. De koning werd gedagvaard voor de paus, en in geval van weigering tot een boete verwezen van 10000 dukaten. De 18de Juli werd te Rome de vrede afgekondigd, tussen de paus en de keizer, en de volgende dag (deze dagtekeningen zijn van gewicht) schreef CLEMENS, die nog altijd een poging doen wilde, om de stag af te wenden waarmee het pausschap bedreigd werd, aan kardinaal WOLSEY: "Mijn waarde zoon, hoe kan ik u mijn droefheid beschrijven? Toon in deze zaak de voorzichtigheid die u zo onderscheidt, en bewaar de koning bij die vriendschappelijke gevoelens, welke hij steeds te mijnen aanzien heeft aan de dag gelegd *(6)*." Vergeefse poging! Welverre van het aanzien van de paus te bewaren, zou WOLSEY met hem te gelijk schipbreuk lijden.

(6) Ut dictum regem in solita erga nos benevolentia retinere velis. BURNET, Records, I, p. 76,

WOLSEY was als van de bliksem getroffen. Op het eigen ogenblik dat hij HENDRIK de verzekering gaf van de gehechtheid van CLEMENS en FRANS, verlieten die beiden hem. De "politieke kunstgreep" mislukte, die de kardinaal zo wél overlegd had geoordeeld, en die zo rijk aan kwelling was geweest. HENDRIK had nu niets dan vijanden op het vasteland van Europa, en de Hervorming breidde zich met elke dag over zijn koninkrijk uit. De bekommering, de gemoedsangst van WOLSEY laat zich niet beschrijven. Zijn macht, zijn praal, zijn paleizen, alles werd bedreigd; en wie kon zeggen of hij zelfs wel zijn vrijheid of zijn leven zou behouden? - Een gerechte beloning voor zoveel dubbelhartigheid!

Verbittering van Hendrik. Uitwerking.

Maar de toorn des konings zou nog groter zijn, dan de vreze van de minister. De verschrikte hovelingen wisten niet hoe zij HENDRIK het besluit van de kerkvoogd kennelijk maken zouden. GARDINER, die na zijn terugkomst uit Rome tot secretaris van Staat benoemd was geworden, begaf zich de 3de Augustus naar Langley, om het HENDRIK mee te delen. Welk nieuws voor de hooghartige TUDOR! De beslissing omtrent de echtscheiding mocht niet geschieden in Engeland; de zaak was naar Rome beroepen, om daar in vergetelheid te geraken, of op onwaardige wijze verloren te worden; FRANS I in onderhandeling met de keizer; KAREL en CLEMENS op het punt om elkaar te Bologna de sterkste bewijzen te geven van hun onverbrekelijke verbintenis; de diensten, die de koning aan het pausschap had bewezen, met de zwartste ondankbaarheid beloond; zijn hoop, om van de kroon een erfgenaam te schenken, jammerlijk verijdeld; en wat wij het laatste noemen doch het minste niet was: HENDRIK VIII, de hooghartigste monarch van de Christenheid, gedaagd om te Rome voor een geestelijk gerechtshof te verschijnen...het was te veel voor HENDRIK. Zijn toorn, die een ogenblik bedwongen was geweest, barstte los als een donderslag *(7)*, en allen rondom hem werden door schrik aangegrepen." Willen zij zich aanmatigen, om mijn zaak elders dan binnen mijn eigen gebied tot beslissing te brengen?" riep hij uit, "ik, de koning van Engeland, gedaagd voor een Italiaanse rechtbank!....Ja wel, ... ik *zal* naar Rome trekken...maar het zal zijn met zulk een machtig leger, dat de paus en zijn priesters, en gans Italië met ontzetting zullen geslagen worden *(8)*." - "Ik verbied dat eraan de brieven van oproeping enig gevolg worde gegeven," vervolgde hij; "ik verbied de commissie om haar verrichtingen voor geëindigd te houden." HENDRIK zou gewenst hebben CAMPEGGIO zijn purperen mantel van de schouders te rukken, en deze prins van de Roomse Kerk in de kerker te werpen, om CLEMENS schrik aan te jagen; maar juist omdat deze belediging zo ontzettend groot zou zijn

geweest, gevoelde hij zich verplicht zich te bedwingen. Hij vreesde meest van alles om vernederd te worden in de ogen van Engeland, en hij hoopte, door gematigdheid te tonen, de belediging te verbergen, die hem was aangedaan. "Laat alles geschieden," zo was zijn woord tot GARDINER, "om deze brieven van oproeping, die zo kwetsend zijn voor mijn eer, voor mijn onderdanen geheim te doen blijven. Schrijf aan WOLSEY dat ik het grootste vertrouwen heb in zijn doorzicht, en dat hij het zo moet aanleggen, dat hij CAMPEGGIO voor ons wint *(9)*, en ook de raadsmannen van de koningin; en dat hij vooral en tot elke prijs er hen toe brengen moet, om van de brieven van citatie tegen mij geen gebruik te maken." Doch HENDRIK had ternauwernood deze bevelen gegeven, of de belediging waarvan hij het voorwerp was geweest, deed zich met vernieuwde kracht aan zijn verbeelding voor; de gedachte aan CLEMENS liet hem nacht of dag geen rust, en hij zwoer een vreselijke wraak te nemen aan de kerkvoogd. Rome verlangde met Engeland niet meer te doen te hebben....Engeland zou op zijn beurt Rome verwerpen....HENDRIK wilde thans WOLSEY, CLEMENS en de Kerk opofferen; niets zou zijn woede stuiten. De sluwe kerkvoogd had bedekt spel gespeeld, maar de koning zou hem slaan in het openbaar; en alle eeuwen door zou het pausdom met tranen de dwaze onvoorzichtigheid van een MEDICIS beklagen.

(7) He became much incensed. HERBERT, 287. Supra quam dici potest excanduit. SANDERUS, p. 50.
(8) He would do the same with such a mayn and army royal, as should be formidable to the pope and all Italy. WOLSEY aan BENNETT. State Papers, VII, 194. BURNET, I, p. 75.
(9) Your grace's dexterity...by good handling of the cardinal CAMPEGGIUS, State Papers, I, p. 336.

Zo trof dan, na een oponthoud en een vertragen dat tot ware kwelling was geweest en het geduld van de natie uitgeput had, een felle bliksemstraal Engeland. Het hof, de geestelijkheid en het volk, waarvoor met geen mogelijkheid dingen van deze aard verborgen konden blijven, waren hevig ontroerd, en het gehele koninkrijk gevoelde de schok. WOLSEY, die nog immer hoopte de val af te keren, die hemzelf en het pausdom bedreigde, bediende zich zonder toeven van dat "doorzicht," die geslepenheid, waarvan HENDRIK gesproken had. Hij werkte zoveel uit, dat de brieven van dagvaarding, aan de koning gericht, buiten werking werden gelaten, en dat slechts de *brêve*, door CLEMENS VII aan WOLSEY gezonden, de koning officieel ter kennis kwam *(10)*. De kardinaal, die over deze geringe triomf gelukkig was tot boven de wolken, en wenste zich daarvan te bedienen om zijn aanzien te steunen, besloot CAMPEGGIO te vergezellen, die zich naar Grafton begaf, om van de koning afscheid te nemen. Toen de komst van de twee legaten als ophanden vernomen werd aan het hof, veroorzaakte dit een grote beweging. De hertogen van Norfolk en Suffolk beschouwden dit bezoek niet ten onrechte als een laatste poging van de tegenpartij, en baden dus HENDRIK dat hij WOLSEY niet toelaten zou. "De koning zal hem ontvangen," spraken sommigen. "De koning zal hem niet toelaten," zeiden anderen. Ten laatste werd dan op een Zondagmorgen aangekondigd, dat de twee prelaten zich voor de poort van het kasteel bevonden. WOLSEY zag met een bekommerd oog rond naar de groot - officieren, die gewoon waren hem te ontvangen. Zij verscheen ook, en verzochten CAMPEGGIO hen te volgen. Terwijl dan nu de legaat naar de voor hem bestemde vertrekken werd geleid, verwachtte WOLSEY dat het zo aanstonds zijn beurt worden zou. Doch zijn verlegenheid was groot, toen hem werd aangezegd, dat er voor hem in het kasteel geen kamer beschikbaar was. Sir HENRY NORRIS, opziener van de koninklijke kleedkamer (groom of the stole) bood nu WOLSEY het gebruik van zijn eigen kamer aan, en de kardinaal volgde hem derwaarts: ofschoon hij bijna bezweek onder de vernedering die hij hier had moeten ondervinden *(11)*. Hij maakte zich nochtans

gereed om voor de koning te verschijnen, en terwijl hij al zijn moed te hulp riep, begaf hij zich gelijk de overigen naar de gehoorzaal.

(10) The exhibition of the bref in lieu of the letters citatorial. State Papers, I, p, 343.
(11) CAVENDISH, Life of WOLSEY, p, 237 - 245.

Geande of ongenade?
De lords van de geheime raad stonden daar, volgens hun rang, geschaard; en WOLSEY, die zich bij het binnenkomen het hoofd ontbloot had, groette elk van hun, in het voorbijgaan, met gemaakte beleefdheid. Er verscheen een menigte hovelingen in de zaal, verlangend om te zien hoe HENDRIK zijn oude gunsteling behandelen zou; en de meesten verheugden zich bij voorraad reeds, in de onmiskenbare bewijzen van WOLSEY'S ongenade, van welke zij dachten getuige te zullen zijn. Eindelijk werd de koning aangekondigd.

Teleurstelling.
HENDRIK stond nu daar onder het troonverhemelte, en WOLSEY naderde en boog voor hem de knie. Een diepe stilte heerste in het vertrek....Maar tot aller verwondering boog HENDRIK zich op zijn beurt naar de kardinaal, en richtte hem met beide handen op *(12)*....Toen geleidde hij, met een welgevallige glimlach op het gelaat, de kardinaal naar een raam, verzocht hem dat hij zijn hoed zou opzetten, en sprak vertrouwelijk met hem. "En nu," zo verhaalt ons CAVENDISH, WOLSEY'S ceremoniemeester, "nu was het waarlijk om te lachen, de uitdrukking te zien op het gelaat derzulken, die een weddingschap hadden aangegaan, dat de koning volstrekt niet met hem spreken zou."

(12) Then he took mylord up by both arms and caused him to stand up. CAVENDISH, p. 239.

De gewichtige brief.
Maar dit was ook de laatste straal van het ter kimme neigende licht van de gelukzon van WOLSEY; die zon stond gereed om voor altijd onder te gaan....De stilte bleef voortduren, ja werd groter nog; want iedereen was begerig om een of ander woord van het gesprek op te vangen. Het scheen dat de koning WOLSEY beschuldigde, en dat WOLSEY zichzelf verdedigde. Op eenmaal bracht HENDRIK een brief te voorschijn, en terwijl hij die aan de kardinaal voorhield, zei hij op luide toon tot hem: "Hoe kan dat zijn? Is dit uw hand niet?" Het was ongetwijfeld de brief die BRYAN onderschept had. WOLSEY antwoordde met fluisterende stem, en het scheen wel dat hij zijn meester al wederom had tevreden gesteld. Toen het uur van het middagmaal gekomen was, verliet de koning de zaal, en zei aan WOLSEY bij het heengaan, dat hij niet verzuimen zou hem nog weer te komen spreken. De hovelingen beijverden zich nu om diepe buigingen te maken voor de kardinaal, maar hij ging ditmaal met opgericht hoofd de zaal ten einde; en de beide hertogen haastten zich, om ANNE BOLEYN het nieuws van deze zo verrassende ontvangst te gaan melden.

WOLSEY, CAMPEGGIO en de lords van de geheime raad middagmaalden te samen. De kardinaal, die zeer goed besefte dat de noodlottige brief de zekere aanleiding zijn zou van zijn ongenade, en dat de ogenschijnlijke welwillendheid van HENDRIK eigenlijk slechts de bedekte voorbereiding was van zijn val, begon zelf bij voorraad van zijn aftreden te spreken. "Inderdaad," zei hij, met een voorkomen van vroomheid in gelaat en stem, "de koning zou wél doen met de bisschoppen en kapelaans, die aan het hof verkeren, terug te zenden naar hun plaatsen, als geestelijke herders." De aanwezigen zagen elkaar verwonderd aan. "Zekerlijk,"

zei de hertog van Norfolk hierop, enigszins ruw; "en dat zou ook goed zijn wat uzelf betreft, mylord." - "Ik zou er zeer wel vrede mee hebben," gaf WOLSEY ten antwoord, "indien het de koning behagen mocht mij vrijheid te verlenen, om mij naar mijn bisdom van "Winchester te begeven." - "Nee, niet naar Winchester; naar uw bisdom van York, dat zoveel belangrijker is," hernam NORFOLK, die er minder op gesteld was, dat WOLSEY zo in de nabijheid van HENDRIK zou blijven. - "Geheel zo als het de koning behagen zal," liet WOLSEY er op volgen; en hij gaf nu een wending aan het gesprek.

Klacht van Anne.

HENDRIK had zich laten aandienen bij ANNE BOLEYN, die, naar CAVENDISH verzekert, te Grafton een hofhouding had, meer als een koningin, dan als een eenvoudige edeldame *(13)*. Daar zij grote teergevoeligheid bezat, en een levendige verbeelding, was ANNE, die de geringste belediging met al de gevoeligheid van het vrouwelijk hart beantwoordde, zeer ontevreden op de koning, na wat zij van de hertogen had vernomen. En daarom, zonder acht te geven op de tegenwoordigheid dergenen, die in dat ogenblik in het vertrek waren, zei zij tot hem: "Sire, is het geen ergerlijke zaak, dat de kardinaal van York u op zulk een gevaarlijke voet heeft gebracht met uw onderdanen?" - "Hoe dat?" vroeg HENDRIK, enigzins verbaasd. ANNE ging voort: "Zijt gij dan onkundig van de haat, die zijn afpersingen u algemeen berokkend hebben? Er is niemand in uw ganse koninkrijk van Engeland, die maar een honderd pond (sterling) bezit, of diens schuldenaar zijt gij geworden, door zijn toedoen." ANNE doelde hier op de lening, welke de koning van zijn onderdanen had doen heffen. "Kom, kom," zei HENDRIK, die over deze aanmerkingen van ANNE niet best gesticht was, "ik versta die zaak beter dan gij." - "Zo lord NORFOLK, lord SUFFOLK, mijn oom, of mijn vader in veel geringere mate gedaan hadden wat de kardinaal heeft gedaan" hernam ANNE, "zouden zij het reeds lang met hun hoofd hebben moeten boeten." - "Ik merk wel" zei HENDRIK, "dat gij niet zeer tot zijn vrienden behoort." - "Nee, Sire, daar heb ik geen reden toe, gelijk niemand dat heeft die u liefde toedraagt," was haar antwoord. - Zodra het middagmaal was afgelopen, begaf de koning, zonder dat er iets buitengewoons aan hem was op te merken, zich naar de gehoorzaal, waar WOLSEY hem verwachtte.

(13) Kept state at Grafton more like a queen than a simple maid.

Gevolgen.

Nadat zij een tijdlang op fluisterende toon samen gesproken hadden, nam de koning WOLSEY bij de hand, en geleidde hem naar zijn kabinet. De hovelingen verbeidden met ongeduld de uitslag van een onderhoud, dat beslissend kon zijn voor het lot van Engeland. Zij gingen in de galerij heen en weer, en gestadig de deur van het kabinet voorbij, in de hoop om op WOLSEY'S gelaat, als hij er uit mocht komen, al aanstonds iets van de uitslag van de geheime conferentie te zullen lezen. Doch het een kwartier wachtens volgde op het andere, en die kwartieren werden tot uren, en nog verscheen de kardinaal niet!... HENDRIK, die besloten had dat dit onderhoud het laatste zou zijn, beijverde zich ongetwijfeld om van zijn minister nog alle inlichtingen te verkrijgen, die hem nuttig konden zijn. De hovelingen daarentegen verbeeldde zich, dal de kardinaal weer in 's konings gunst hersteld werd. NORFOLK, SUFFOLK, WILTSHIRE en de verdere tegenstanders van de eerste minister maakten zich hierover niet weinig ongerust *(14)*, en begaven zich ook als gejaagd naar ANNE BOLEYN, die hun enige hoop uitmaakte.

(14) Which blanked his enemies very sore. CAVENDISH, p. 242.

De weerhanen.
Het was duister geworden, toen HENDRIK en WOLSEY het koninklijk kabinet verlieten. Eerstgenoemde scheen zeer genadig, en de laatste tevreden. Maar het was doorgaans HENDRIK'S gewoonte, een glimlach te tonen aan dezulken die hij besloten had op te offeren. "Ik zal u morgen ochtend verwachten," zei hij op vriendelijke toon tot de kardinaal. WOLSEY maakte een diepe buiging; en toen hij zich nu omkeerde, zag hij de glimlach van HENDRIK uitgedrukt op het gelaat van de hovelingen. WILTSHIRE, TUKE, en zelfs SUFFOLK, waren vol beleefdheid. "Nu" dacht hij, "zolang weerhanen als deze nog zo draaien, waait de wind voor mij nog uit geen kwade hoek *(15)*."

(15) From the motions of such weathercocks the air of prince's affection was best gathered. BURNET, I, p. 77.

Doch een ogenblik later begon de wind te veranderen. Mannen met toortsen in de Hand wachtten de kardinaal aan de poort van het kasteel, om hem te geleiden naar de plaats waar hij de nacht zou hebben door te brengen. Dus zou hij niet meer met HENDRIK onder hetzelfde dak slapen. Het was bepaald dat hij moest overnachten op Euston, één van de landhuizen van EMPSON, op omtrent drie mijlen afstand van daar gelegen. WOLSEY verborg zijn spijt, besteeg zijn paard, de bedienden gingen hem met hun fakkelen vooruit *(16)*: en nadat de tocht, langs slechte wegen, een uur ongeveer geduurd had, bereikte hij het huis, dat hem voor die nacht opnemen zou.

(16) Whither mylord came by torch light. CAVENDISH, p. 243.

De speurhonden.
WOLSEY had zich aan de avonddis gezet, waaraan enkele bijzondere vrienden deelnamen, toen op het onverwachtst GARDINER werd aangemeld. GARDINER had alles aan de kardinaal te danken, en toch had hij zich niet aan hem vertoond, sinds zijn terugkomst uit Rome. Hij komt ongetwijfeld om bij mij de huichelaar en de verspieder te spelen, dacht WOLSEY *(17)*. Doch toen de secretaris binnentrad stond WOLSEY niettemin op, maakte hem een beleefde plichtpleging, en verzocht hem te gaan zitten. "Mijnheer de secretaris," zo vroeg hij hem, "waar zijt gij toch geweest, sinds gij uit Rome thuisgekomen zijt?" - "Ik heb het hof gevolgd, van de een plaats naar de andere," was het antwoord. - "Dan zijt gij op de jacht geweest? - Hebt gij ook speurhonden?" vroeg de eerste minister weer, die zeer wel wist wat GARDINER deed in 's konings kabinet. "Enkele," hernam GARDINER. WOLSEY hield het er voordat GARDINER zelf een speurhond was, die hem was achterna gezonden. En toch nam hij, toen het avondmaal was afgelopen, GARDINER ter zijde, en bleef met hem tot middernacht in gesprek. Hij achtte het voorzichtig niets te verzuimen, wat zijn toestand mocht kunnen verhelderen; en WOLSEY ondervroeg hier GARDINER evenzo, als hij zelf nog kort geleden door HENDRIK was ondervraagd geworden.

(17) Mylord took it that he came to dissemble or to espy. Ibid.

Het afscheidsgehoor.
Diezelfde avond verleende de koning te Grafton een afscheidsgehoor aan CAMPEGGIO, en daarbij behandelde hij hem zeer minzaam, en gaf hem zelfs geschenken, naar DU BELLAY verzekert *(18)*. Daarna begaf HENDRIK zich weer naar ANNE BOLEYN. De hertogen

hadden haar het gewichtige van het ogenblik doen beseffen; en zij vroeg daarom de koning - en het werd haar ook zonder veel bedenken toegestaan - dat hij haar beloven zou, nimmer weer met zijn minister te zullen spreken *(19)*. De behandeling, hem door Rome aangedaan, had Engelands koning zwaar vertoornd: en daar hij CLEMENS daarvoor niet straffen kon, nam hij wraak aan de kardinaal.

(18) Tant de présents que d'autres choses.
(19) DU BELLAY au Grand - Maître. (LE GRAND, Preuves, p. 375. Zie ook CAVENDISH.

Vernedering.
De volgende morgen reed WOLSEY vroegtijdig terug naar Grafton, daar hij zeer begerig was om het onderhoud te hebben, dat HENDRIK hem had toegezegd. Doch toen hij in de nabijheid kwam van het slot, ontmoette hem een talrijke stoet van bedienden en bepakte paarden, en kort daarop HENDRIK, met ANNE BOLEYN, en een aantal heren en dames van het hof, die uitgereden waren *(20)*. "Wat kan dit alles betekenen?" dacht de kardinaal, in verlegenheid. "Mylord," zei hem de koning, toen hij dicht genoeg genaderd was om met hem te kunnen spreken, "ik kan mij nu om u niet ophouden. Gij moet maar met kardinaal CAMPEGGIO naar Londen terugkeren!" Daarop gaf HENDRIK zijn paard de sporen, en reed weg in galop: terwijl hij de kardinaal echter, nog een beleefde groet toewierp. Nu volgde ANNE BOLEYN, die WOLSEY voorbijreed met opgerichte hoofd, en de blik trots op hem gevestigd hield. Het hof begaf zich naar Hartwell Park, alwaar ANNE zich voorgenomen had de koning de gehele dag bezig te houden. WOLSEY was geweldig ter neer geslagen. Er was geen twijfel meer aan: zijn ongenade was zeker. Het werd hem duizelig voor de ogen, en hij bleef enige ogenblikken volstrekt roerloos. Nu herstelde hij zich wel weer, maar de slag hem toegebracht was door de hovelingen niet onopgemerkt gebleven, en de val van de kardinaal werd het algemene onderwerp van gesprek.

(20) At whose coming the king was ready to ride. CAVENDISH, p. 244.

Na het middagmaal vertrokken de legaten, en de tweede dag kwamen zij aan op Moor Park, een kasteel dat in de tijd gebouwd was geworden door aartsbisschop NEVILLE, een van WOLSEY'S voorgangers, die om hoog verraad gevangen had gezeten, eerst te Calais, en daarna te Ham. Deze herinneringen waren ver van aangenaam voor de bijgelovige WOLSEY. De volgende morgen scheidde de twee kardinalen van elkaar. CAMPEGGIO zette de reis voort naar Dover, en WOLSEY ging door naar Londen.

Capeggio achtervolgd.
CAMPEGGIO wenste hoe eerder hoe liever Engeland te verlaten, en daarom was het hem een grote teleurstelling, toen hij bij zijn aankomst te Dover bevond dat de wind vlak tegen was. Doch een grotere kwelling wachtte hem nog. Ternauwernood had hij zich te ruste gelegd, of zijn deur werd geopend, en een troep hellebaardiers drong het vertrek binnen. De kardinaal, die maar al te goed wist wat verschijningen van deze aard in Italië le betekenen hadden, dacht dat zijn laatste uur gekomen was *(21)*, en wierp zich bevend zijn kapelaan te voet, met de bede dat deze hem absolutie geven zou. Inmiddels maakten de hellebaardiers zijn pakkaadje los, braken zijn koffers open, wierpen zijn goed verspreid over de vloer, en schudden zelfs zijn kleren uit *(22)*.

(21) LE GRAND, vol. II, p. 156. SIGONIUS, Life of CAMPEGGIO.

(22) Sarcinas excuti jussit. SANDERUS, p. 51.

De gemoedsrust van HENDRIK was niet van lange duur geweest. "CAMPEGGIO is overbrenger van brieven van WOLSEY naar Rome," fluisterden sommigen van de hovelingen; "wie weet of die brieven geen hoog verraad bevatten?" "Ook is het beruchte *decretaal*, waarbij de echtscheiding wordt uitgesproken, onder zijn papieren," zei er één; "zo wij dit stuk maar konden machtig worden, zouden wij aan de zaak terstond een einde kunnen maken." Een ander wederom beweerde dat CAMPEGGIO "belangrijke schatten bij zich had van WOLSEY, die in grote vaten moesten overgevoerd worden naar Rome *(23)*," werwaarts men zei dat de kardinaal van York dacht te ontsnappen, om er dan de vruchten te genieten van zijn verraad. "Het is zeker" zo voegde een derde er bij, "dat CAMPEGGIO, door WOLSEY geholpen, erin geslaagd is, om zich in het bezit te stellen van de briefwisseling van uw majesteit met ANNE BOLEYN, en dat hij die meevoert." HENDRIK zond dan de nuntius een bode achterna, met bevelen dat zijn pakkaadje scherp onderzocht moest worden.

(23) The king was informed that he carried with him great treasures of mylord's, conveyed in great tuns. CAVENDISH, p. 246. Zie ook LE GRAND, II, p. 258.

Slechte vangst.

Doch er werd niets gevonden, geen brieven, geen bul, geen rijkdommen. De bul was vernietigd geworden; WOLSEY had er nooit een ogenblik aan gedacht, om zijn bezittingen aan de legaat toe te vertrouwen; en de brieven van ANNE en HENDRIK had CAMPEGGIO reeds vooruit gezonden, met zijn zoon RODOLFO. De paus had daarnaar begerig de handen uitgestrekt, en was, evenals zijn opvolgers dat geweest zijn, trots op de roof, door twee van zijn legaten gepleegd.

Toen CAMPEGGIO van zijn ontsteltenis bekomen was, en zich overtuigd had dat hij evenmin vermoord als bestolen zou worden, maakte hij grote beweging over deze daad van geweld, en over de belegende vooronderstellingen, die daartoe aanleiding hadden gegeven. "Ik zal Engeland niet verlaten voor ik voldoening zal ontvangen hebben" sprak hij, en hij zorgde dat HENDRIK hiervan kennis droeg." Mylord vergeet dat hij niet meer *legaat is*, daar de paus zijn lastgeving heeft ingetrokken," sprak HENDRIK; "en hij vergeet buitendien, dat hij, als bisschop van Salisbury, mijn onderdaan is. En wat de aanmerkingen betreft, die tegen hem en de kardinaal van York zijn gemaakt geworden: dit is een vrijheid, die het volk van Engeland gewoon is te nemen, en die ik niet bedwingen kan." CAMPEGGIO, die slechts verlangde om naar Frankrijk te komen, stelde zich met deze ophelderingen tevreden, en vergat eerlang al het doorgestane leed, aan de wél voorziene tafel van de kardinaal DUPRAT.

Zwarte kunst. Moeilijke toestand van Wolsey.

WOLSEY was zo gelukkig niet. Hij had CAMPEGGIO zien vertrekken, en bleef achter in de toestand van een zeeman die op een woest eiland schipbreuk heeft geleden, en die de enige vrienden zich heeft zien verwijderen, die hem nog hulp konden bieden. Zijn "zwarte kunst" had hem voorspeld dat dit jaar noodlottig voor hem zijn zou *(24)*. De "engel" van de non van Kent had gezegd: "Ga naar de kardinaal en kondig hem zijn val aan, omdat hij niet gedaan heeft wat gij hem geboden hadt te doen *(25)*." Nog andere stemmen lieten zich waarschuwend horen: - de haat van de natie, de verachting van Europa, en bovenal de gramschap van HENDRIK, zeiden hem dat zijn uur gekomen was. Het is zo, de paus betuigde dat hij alles wat in zijn vermogen was doen wilde om hem te behouden *(26)*; maar de goede diensten van

CLEMENS zouden slechts zijn ondergang verhaasten. DU BELLAY, wie het volk als de medeplichtige van de kardinaal beschouwde, ondervond almede de verandering, die in de gemoederen zich had geopenbaard. Terwijl hij te voet in de hoofdstad over straat ging, door twee bedienden gevolgd, "werden hem zo vele gewone kwinkslagen en spotwoorden naar het hoofd geworpen" zegt hij, "dat hij niet wist werwaarts hij zich keren zou *(27)*." "De kardinaal is in ongenade" schreef hij, "en ik zie niet hoe hij zich zal kunnen redden." Het denkbeeld kwam nu en dan bij WOLSEY wel op, om zelf de echtscheiding uit te spreken; maar het was te laat. Ja, het werd hem gezegd dat zijn leven zelfs gevaar liep. De engel des fortuins, blind en naakt, en met de voet op het voortrollend rad gesteund, ontvlood hem snel, en het stond niet in WOLSEY'S macht die loop te stuiten. En dit was nog niet alles. Hij meende dat er na hem niemand zijn zou, die in Engeland de Kerk van de pausen zou kunnen staande houden. Het schip van Rome bevoer in deze ogenblik een stormachtige zee, omringd van rotsen en zandbanken. WOLSEY, die het roer in handen hield, zag tevergeefs naar een veilige haven uit; het schip bekwam lekken allerwege; het zonk gaande weg, en de kardinaal liet in wanhoop een noodkreet horen!....Helaas! hij had gewenst Rome te redden, maar Rome begeerde het niet.

(24) He had learned of his necromancy that this would be a jeopardous year for him. TYNDALE, I, p. 480.
(25) The angel commanded her. STRYPE, I, p. 373.
(26) HERBERT, p. 289.
(27) His ears were so filled with coarse jests as he went along, that he knew not which way to turn. DU BELLAY aan MONTMORENCY, 12 Oktober. LE GRAND, Preuves, p. 365.

XII.

Thomas Cranmer.

Terwijl de ster van WOLSEY in het westen, gehuld in stormwolken, onderging, rees een andere ster in het oosten uit de kimmen, die de weg van de behoud voor Brittanië zou aanwijzen. *Mensen* vertonen zich, evenzeer als sterren, op het bevel van God aan de horizon.

Bij zijn terugkeren van Woodstock naar Greenwich, hield HENDRIK, door hevige gemoedsbeweging geslingerd, te Waltham, in Essex stil. Zijn gevolg nam de intrek in de huizen van de nabuurschap. Fox, de aalmoesenier, en GARDINER, de secretaris, waren, op Waltham Abbey, de gasten van een *gentleman* met name CRESSY. Toen het tijd was voor het avondeten, waren GARDINER en FOX verrast dat zij een oude vriend de kamer zagen binnenkomen. Het was THOMAS CRANMER, een doctor van Cambridge. "Hoe! Zijt gij het?" spraken zij, "en hoe komt gij hier?" "De vrouw van onze gastheer is een bloedverwant van mij," antwoordde CRANMER, "en daar de epidemie in Cambridge heerst, heb ik de zonen van mijn vriend, die onder mijn leiding zijn, thuis gebracht." - Aangezien deze nieuwe personaadje bestemd is om een belangrijke rol te spelen in de geschiedenis van de Hervorming, zal het niet ongepast zijn, dat wij voor een ogenblik de draad van ons verhaal afbreken, en omtrent hem enige bijzonderheden mededelen.

De stalknecht.

CRANMER stamde af van een oud geslacht, dat, zoals algemeen geloofd wordt, met de Veroveraar in Engeland was gekomen. Hij werd geboren te Aslacton, in Nottinghamshire, de 2de Juli 1489, zes jaren na LUTHER. Zijn vroegste opvoeding was zeer verwaarloosd

geworden. Zijn leermeester, een onwetend en gestreng priester, had hem weinig anders geleerd, dan om geduldig gestrenge kastijding te ondergaan - iets dat hem evenwel in latere jaren zeer ten nut is gekomen. Zijn vader was een eerzaam landedelman, die zich om weinig anders bekommerde dan de jacht, wedrennen en wapenoefeningen. In deze school leerde de zoon rijden, de behandeling van de boog en het zwaard, vissen en de valkenjacht; en deze oefeningen zegde hij ook nooit geheel vaarwel, daar hij die voor zijn gezondheid noodzakelijk keurde. THOMAS CRANMER hield veel van wandelen, had gevoel voor het schone van de natuur, en gaf zich graag aan eenzame overdenkingen over, en men heeft veelmaals de vreemdeling een heuvel, nabij van zijn vader woonhuis gelegen, aangewezen, waar hij gewoon was te zitten, en dan de ogen liet weiden over de vruchtbare landstreek beneden, of ook die vestigde op de kerkspitsen in de verte, terwijl hij met weemoedig genoegen luisterde naar het klokgelui, en in zoete overpeinzingen geheel verzonken geraakte. Omstreeks het jaar 1504 werd hij naar Cambridge gezonden, waar "barbaarsheid nog heerste" zegt een geschiedschrijver *(1)*. Zijn eenvoudig, edel en zedig voorkomen won hem veler toegenegenheid, en in 1510 werd hij tot *fellow* van "JESUS College" gekozen. Daar hij een teergevoelig hart bezat, werd hij op de ouderdom van drie en twintig jaren door banden van de liefde gehecht aan een jonge dochter van goede huize - immers dit getuigt FOX van haar, terwijl andere schrijvers menen dat zij van mindere geboorte zij geweest. CRAMMER was ongezind om de ongeregelde levenswijze van zijn medestudenten na te volgen, en hoe wel een huwelijk noodzakelijkerwijze voor hem de baan van de ere sluiten moest, trouwde hij het meisje, deed van zijn *fellow*schap afstand (zo als de bepalingen dit meebrachten) en koos zich zijn nederige woning in "de *Dolfijn*." Hij begon nu met allen ernst de merkwaardigste geschriften van die dagen te bestuderen; waarbij hij, naar gezegd is geworden, de *ruwheid* van zijn geest *polijste* aan de pennevruchten van een ERASMUS, een LEFEVRE van Estaples, en andere grote schrijvers; en met elke dag ontleende zijn "ruw" verstand daaraan dan ook nieuwe luister *(2)*. Hij begon nu les te geven aan Buckingham College (naderhand Magdalen College) en voorzag op deze wijze in zijn onderhoud.

(1) Foeda barbaries, MELCH. ADAM. Vitae theol., I.
(2) Ad eos non aliter quam ad cotem, quotidie priscam detergebat scabritiem. Ibid.

Cranmer's studies. Cranmer en de monniken.
Zijn lessen wekten de bewondering van verlichte mannen, en evenzeer de verbolgenheid van duisterlingen, die hem verachtenderwijs *de stalknecht* noemden, ter zake van de herberg, waar hij zijn intrek had genomen. - "Deze naam paste goed voor hem" zegt FULLER, "want in zijn lessen wreef hij de broeders monnikken ruw de rug, en roskamde hij de luie priesters dat het een lust was om te horen *(3)*." Daar zijn vrouw een jaar na hun huwelijk reeds overleed, werd CRANMER opnieuw tot *fellow* van zijn vroeger College gekozen; en omdat alstoen het eerste geschrift van LUTHER was uitgekomen, sprak hij: "Ik wil weten, op wiens zijde de waarheid is. Er is slechts een onfeilbare bron van de waarheid, de *Schrift*; en daarin zal ik de Goddelijke waarheid dan ook zoeken *(4)*." En nu onderzocht hij ook werkelijk drie jaren lang gezet de gewijde boeken *(5)*, zonder commentaar, en zonder behulp van menselijke godgeleerdheid; en daarom verkreeg hij de naam van *de Schrifturist*. Ten laatste werden hem de ogen geopend; hij zag nu de geheimzinnige band, die alle bijbelse openbaringen samenhecht, en verstond de volkomenheid van het Goddelijk verlossingsplan. Toen, zonder de Schrift daarom ter zijde te leggen, bestudeerde hij alle soort van schrijvers *(6)*. Hij was een langzaam lezer, maar een scherp opmerker *(7)*; en hij sloeg nooit een boek open, dan met de pen in de hand *(8)*. Hij bepaalde zich niet tot een bijzondere partij of eeuw: maar aangezien hij een vrije en

filosofische geest bezat, woog hij alle meningen in de schaal van zijn eigen oordeel *(9)*, waarbij hij de Bijbel zich ten maatstaf koos.

(3) Roughly rubbed the backs of the friars, and famously curried the hides of the lazy priests.
(4) Behold the very fountains...Fox, Acts, VIII, p. 4.
(5) Totum triennium Sacrae Scripturae monumentis perlegendis impendit. M. ADAM. p. l.
(6) Like a merchant greedy of all good things. Fox, Acts, ym, p. 4,
(7) Tardus quidem lector sed vehemens erat observator. MELC. AD., p. 1.
(8) Sine calamo nunquam ad Scriptoris cujusquam librum accessit. M. ADAM. p. 1.
(9) Omnes omnium opiniones tacito secum judicio trutinabat. M. ADAM. p. 1.

Wat zegt het Woord van God?

Hij zag zich weldra met ere overladen. Opvolgelijk werd hij doctor van de godgeleerdheid, professor, academieprediker, en examinator. Hij had de gewoonte, om tot de kandidaten voor het heilige dienstwerk te zeggen: "CHRISTUS verwijst zijn hoorders naar de *Schrift*, en niet naar de *Kerk (10)*." - "Maar" zo voerden hem de monnikken tegen, "de Schriften zijn zo moeilijk." - "Helder de duistere plaatsen op, met die welke duidelijk zijn," hernam de professor, "de Schrift moet verklaard worden uit de Schrift. Zoek, bid, *en Hij die de sleutel* DAVID'S *heeft* zal haar voor u openen." De monnikken, die voor deze taak terugschrikten, verwijderden zich gloeiende van spijt; en weldra was de naam van CRANMER gevreesd in alle kloosters. Enkelen echter ondernamen de arbeid die hij had aanbevolen, en één van hen, Doctor BARRETT, kon er God niet genoeg voor danken, dat de examinator, door hem af te wijzen, hem daartoe de aanleiding had gegeven, "want," zei hij, "nu heb ik de kennis Gods gevonden, in het gewijde boek, dat hij mij verplicht heeft te bestuderen." - CRANMER had de hand geslagen aan hetzelfde goed werk met LATIMER, STAFFORD en BILNEY.

(10) Christ sendeth his hearers to the Scriptures and not to the Church. CRANMER, Works, p. 17, 18.

De korte en zekere weg.

Nadat FOX en GARDINER dan op Waltham Abbey de kennis met hun oude vriend vernieuwd hadden, zetten zij zich gezamenlijk aan tafel, en de aalmoesenier en de secretaris beiden vroegen de doctor wat hij dacht van de echtscheiding. Het was het gewone onderwerp van de gesprekken, en nog kort geleden was CRANMER tot lid van een commissie benoemd geworden, die haar gevoelen over de zaak moest uitbrengen. "Gij zijt niet op de rechte weg" sprak CRANMER tot zijn vrienden; "gij moest u niet zo binden aan de beslissingen van de Kerk. Er is een zekerder en korter weg, die alléén rust kan geven aan het geweten des konings." - "En welke is die weg?" vroegen beiden om strijd. - "De eigenlijke vraag" antwoordde CRANMER "is slechts: *Wat zegt het Woord van God*? - Indien God heeft verklaard dat een huwelijk als dit *slecht* is, dan kan de paus het niet *goed* maken. Laat die oneindige onderhandelingen met Rome varen. Als God gesproken heeft moeten mensen gehoorzamen." - "Maar hoe zullen wij weten wat God gesproken heeft?" - "Raadpleeg de universiteiten; die zullen dat zekerder aanwijzen dan Rome."

Dit was een nieuw oogpunt. Het denkbeeld om de universiteiten te raadplegen was tevoren reeds toegepast geworden; maar toen waren alleen haar eigen inzichten gevraagd: en nu was eenvoudig de vraag *wat God zegt in Zijn Woord*. "Het woord van God is boven de Kerk," was het grondbeginsel waarvan CRANMER uitging, en in dat grondbeginsel bestond het gehele

wezen van de Hervorming. De samenspraak aan de avonddis te Waltham was bestemd om een dier geheime springveren te zijn, welke een onzichtbare hand in beweging stelt, ter bereiking van zijn grote doeleinden. De doctor van Cambridge, die hier zo plotseling uit zijn studeerkamer aan de voet des troons werd overgebracht, was op het punt om één van de voornaamste werktuigen te worden, in het wereldplan van de Goddelijke wijsheid.

Daags na dit gesprek kwamen FOX en GARDINER te Greenwich aan, en de koning ontbood hen nog die eigen avond bij zich. "Wel, heren," zo zei hij tot hen, "onze vakantiedagen zijn over; wat moet er nu gedaan worden? - Zo wij ons opnieuw tot Rome wenden, dan is het God bekend, wanneer wij nog het einde van de zaak zien zullen *(11)*." - "Het zal niet nodig zijn zulk een ver reis te doen," sprak FOX; "wij weten een korter en zekerder weg." - "En wat is die weg?" vroeg de koning haastig. - "Doctor CRANMER, die wij gisteren op Waltham ontmoet hebben, denkt dat de *Bijbel* de enige rechter behoort te zijn in uw zaak." GARDINER, die zich ergerde aan de voortvarendheid van zijn ambtgenoot, wilde zichzelf al de eer van dit welkome denkbeeld toeëigenen; maar HENDRIK had thans geen oren voor hem. "Waar is die Doctor CRANMER?" vroeg hij, onder sterke gemoedsbeweging *(12)*. "Zendt iemand tot hem, en laat hem dadelijk herwaarts komen! Moeder Gods!" (dit was zijn gewone vloek) "*deze* man heeft de zaak bij het rechte eind *(13)*. Indien mij dit denkbeeld nu twee jaren geleden aan de hand was gedaan, wat kosten en bezwaren zouden mij daardoor zijn bespaard geworden!"

(11) God knows, and not I. Fox, Acts, VIII, 7.
(12) He was much affected with it. BURNET, I, 77.
(13) I perceive that that man hath the sow by the right ear. Fox, Acts, VIII, p. 7.

CRANMER was naar Nottinghamshire gegaan; maar een boodschapper volgde hem daarheen en bracht hem met zich. "Waarom hebt gij *mij* in deze zaak gemengd?" vroeg de doctor aan FOX en GARDINER; "ik verzoek u, dat gij mij bij de koning verontschuldigt." GARDINER, die inderdaad niets liever wenste, beloofde dat hij al doen zou wat hij kon; maar het mocht niet helpen. "Ik wil van geen verontschuldigingen horen," zei HENDRIK. De teleurgestelde hoveling was dan nu wel verplicht de oprechte, eerlijke man bij de koning in te leiden, wie eenmaal de hoge plaats behoren zou, die hij, secretaris, voor zichzelf zo ijverig begeerd had. CRANMER en GARDINER kwamen dan beiden in ontevredene stemming te Greenwich aan.

Karakter van Cranmer.
CRANMER was thans veertig jaren oud. Hij had een innemend gelaat, en zachte, vriendelijke ogen, waarin zijn rechtschapenheid van hart zich afspiegelde. Gevoelig zowel voor zielesmart als voor blijdschap van hart, was hij ertoe bestemd om meer dan andere mensen strijd en nederlagen te proeven. Een vreedzaam leven, in de stille huiselijke kring, op de één of andere afgezonderde pastorie, zou meer naar zijn smaak zijn geweest, dan het hof van HENDRIK VIII. Terwijl hij gezegend was met een grootmoedige geest, bezat hij ongelukkig de standvastigheid niet, die in iemand gevorderd wordt in hoge openbare bediening geplaatst; een klein beletsel reeds deed hem struikelen. Zijn voortreffelijk verstand toonde hem de betere weg; maar zijn grote beschroomdheid deed hem de gevaarlijke weg, ofschoon dan beter, vrezen. Hij was al te genegen om te steunen op de macht van mensen, en deed hun al te gereed bedenkelijke concessies. Zo de koning rechtstreeks *hem* om raad had gevraagd, zou hij zeker de moed niet hebben gehad, om hem de maatregel voor te slaan, waarop hij nu, zonder het te willen, de aandacht gevestigd had, en waartoe de raadgeving hem aan tafel, en onder het

vertrouwelijk spreken met vrienden, letterlijk was ontsnapt. Doch hij was oprecht, en nadat hij alles had gedaan, om, zo mogelijk, de gevolgen van zijn rondborstigheid nog te ontwijken, was hij nu gereed om het denkbeeld dat hij geopperd had in toepassing te brengen.

Eerste ontmoeting met Hendrik.

HENDRIK, die de beschroomdheid van CRANMER zeer wel opmerkte, kwam hem minzaam tegemoet. "Hoe heet gij?" vroeg de koning hem, terwijl hij met deze vraag alle vrees bij CRANMER verbannen wilde. "Hebt gij niet mijn secretaris en mijn aalmoesenier te Waltham ontmoet?" En nu voegde hij er bij: "Hebt gij ook niet met hen over mijn belangrijke zaak gesproken?" - waarbij de koning de woorden herhaalde, welke CRANMER toen gebezigd had. Laatstgemelde kon niet meer terug. "Sire," was zijn antwoord, "het is waar, dat heb ik gezegd." - "Ik zie," hervatte de koning in vuur, "dat gij de bres gevonden hebt, door welke wij het kasteel bestormen moeten. En nu, mijnheer de doctor, verzoek ik u, en als mijn onderdaan beveel ik het u, dat gij elke andere werkzaamheid laat rusten, en mijn zaak ten einde brengt, in overeenstemming met de denkbeelden, welke gij hebt ter sprake gebracht. Al wat ik wens te weten is, of mijn huwelijk strijdig is met de Goddelijke wet of niet. Span er al de kracht van uw geest toe in, om deze aangelegenheid grondig te onderzoeken, en langs deze weg rust te geven aan mijn geweten, zowel als aan het gemoed van de koningin *(14)*."

(14) For the discharging of both our consciences. Fox, Acts, VIII, p. 8.

CRANMER bevond zich in grote verlegenheid. Hij deinsde voor de gedachte terug, dat hij een vraagstuk zou moeten uitmaken, waarvan wellicht het lot van de natie kon afhangen, en hij wenste met een diepe zucht zich maar weer terug in de eenzame, maar rustige velden van Aslacton. Maar de forse hand van HENDRIK had nu eenmaal de zijne gevat, en nu was hij wel verplicht de aangewezen weg te volgen. "Sire," zei hij, "ik bid u dat gij deze zaak opdraagt aan mannen die geleerder zijn dan ik." - "Daartoe ben ik zeer bereid" antwoordde de koning, "maar ik verlang dat *gij* mij evenzeer schriftelijk uw gevoelen mededelen zult." En nu liet HENDRIK de graaf van Wiltshire voor zich komen, en zei hem: "Mylord, gij zult docter CRANMER ontvangen in uw huis, op Durham Place, en zorgen dat hij daar de nodige rust hebbe, om een memorie te stellen, die ik hem gevraagd heb." Met dit stellig bevel, dat weigering buitensloot, verwijderde zich HENDRIK nu.

Op deze wijze werd CRANMER door de koning bij de vader van ANNE BOLEYN ingeleid, en niet, zo als sommige Roomse schrijvers beweerd hebben, door sir THOMAS BOLEYN bij de koning *(15)*. WILTSHIRE vergezelde dan CRANMER naar Durham House (nu Adelphi, Strand), en de vrome doctor, wien HENDRIK dit kwartier zo ongezocht had aangewezen, leefde weldra in nauwe vriendschap met ANNE en haar vader, en maakte daarvan ook gebruik, om hen de schat te loeren kennen van het Goddelijk woord, als *de parel van grote waarde (16)*. HENDRIK had, terwijl hij zich van de sluwheid van een WOLESY en een GARDINER bediende, als *mensen* zich weinig om hen bekommerd; maar CRANMER achtte hij, zelfs waar hij met hem van mening verschilde: en tot aan zijn dood toe heeft hij de geleerde doctor boven al zijn hovelingen en in het algemeen boven alle kerkelijken gesteld. De godvruchtige man zal ook menigmaal beter ingang vinden, zelfs bij de groten van deze wereld, dan de eerzuchtige en de intrigant.

(15) SANDERUS, p. 57; LINGARD, vol VI, chap. III. Vergelijk FOX, vol. VIII, p. 8.
(16) Teque nobilis illins margaritae desiderio tenen. Er. Epp., p. 1754.

XIII.

Wolsey.

Terwijl CRANMER steeg in gunst, in weerwil van zijn eenvoudigheid, viel WOLSEY meer en meer in ongenade, in spijt van zijn kunstgrepen. De kardinaal bestuurde evenwel nog immer het koninkrijk, gaf instructiën aan gezanten, onderhandelde met vorsten, en vervulde zijn prachtige paleizen met zijn praal en hovaardij. De koning kon maar niet tot het besluit komen, om hem voorgoed ter zijde te stellen. De kracht van de gewoonte, de behoefte die hij aan hem gevoelde, en de herinnering aan de diensten die hij HENDRIK bewezen had, pleitten in zijn voordeel. WOLSEY zonder het grootzegel, scheen bijna evenzo ondenkbaar, als de koning zonder zijn kroon. Nochtans naderde de onvermijdelijke val van één van de machtigste gunstelingen die in de geschiedenis voorkomen meer en meer, en wij moeten daarbij nu bepaald stilstaan.

De zittingen van de kanselarij geopend. Beschuldigingen tegen Wolsey.

De 9de Oktober, toen het hof van de kanselarij, na afloop van de vakantie van St. MICHIEL, zijn zittingen weer hervatten - zou, ging WOLSEY die van deze gelegenheid gebruik wilde maken om in zijn benarde toestand een stoute houding te vertonen, met de gewone praal en staatsie derwaarts; maar hij ontwaarde met bekommering, dat ditmaal geen van ‘s konings bedienden hem in processie voorafging, gelijk steeds de gewoonte was geweest. Hij nam nu wel zijn plaats als voorzitter in, doch kon een diepe neergedruktheid van geest niet verbergen; en de verdere leden van het hof zaten daar met een gelaat dat afgetrokkenheid en verstrooidheid tekende. Er heerste iets treurigs en plechtigs tevens in deze zitting, als of het hier een begrafenisplechtigheid moest gelden. En werkelijk zou deze opening van het hof de laatste handeling van gezag zijn van de kardinaal. Enige dagen te voren reeds (FOX zegt op de l Oktober) hadden de hertogen van Norfolk en Suffolk, met andere lords van de geheime raad, zich naar Windsor begeven, en aldaar de koning gewezen op WOLSEY’S inconstitutionele betrekkingen met de paus, zijn aanmatigingen, "zijn roverijen, en de tweespalt die er door zijn toedoen tussen Christenvorsten was veroorzaakt geworden *(1)*." Evenwel, deze gronden zouden bij de koning onvoldoende zijn geweest; maar HENDRIK had sterkere beweegredenen. WOLSEY had, met opzicht tot de echtscheiding, geen enkele van zijn beloften gehouden; en het scheen zelfs dat hij de paus geraden had de koning in de ban te doen, en zo zijn volk tegen hem op te zetten *(2)*. Deze verraderlijke handeling was toen de koning niet bekend; ook is het waarschijnlijk dat zij eerst later hebben plaats gehad. Maar HENDRIK wist genoeg, en hij gaf zijn procureur - generaal, Sir CHRISTOPHER HALES, last, om WOLSEY te vervolgen.

(1) DU BELLAY aan MONTMORENCY, 22 Oktober. LE GRAND, Preuves, p. 377.
(2) RANKE, Deutsche Geschichte, III, p. 140.

Terwijl de kardinaal dan de 9de Oktober, met een geschokt en neergedrukt gemoed, bij de opening van het hof van de kanselarij de laatste vertoning maakte van zijn gezag, bracht de procureur - generaal bij het koninklijk hof (king’s Bench) een aanklacht tegen hem in, houdende dat hij zich pauselijke bullen had verschaft, bij welke hem een jurisdictie werd verleend die inbreuk maakte op de koninklijke macht, en waaromtrent de toepassing werd gevraagd van de wet van *proemunire*. De twee hertogen ontvingen de last om WOLSEY de zegels af te vragen: en laatstgenoemde, die bericht had ontvangen van wat er gebeurd was,

verliet de 10de zijn paleis niet, daar hij ieder ogenblik de komst verwachtte van de boodschappers van ‘s konings ongenade; doch er verscheen niemand.

Hij weigert van het grootzegel afstand te doen.

De volgende dag, evenwel, kwamen de beide hertogen tot hem. "Het is ‘s konings welbehagen," zo richtten zij het woord tot de kardinaal, die inmiddels in zijn armstoel zitten bleef, "dat gij ons het grootzegel overhandigt, en u begeeft naar Esher" (een landgoed, in de nabijheid van Hampton - Court). WOLSEY, wiens tegenwoordigheid van geest hem nooit verliet, vroeg om de lastbrief te zien, uit krachte waarvan zij handelden. "Wij hebben mondelinge bevelen van zijn majesteit" zeiden Zij. - "Dat moge voldoende zijn voor u," hernam de kardinaal, "maar niet voor mij. Het grootzegel van Engeland heb ik uit handen van mijn souverein ontvangen, en ik mag het niet overgeven, op het eenvoudige woord van enige lord, ten ware gij mij uw lastbrief tonen kunt." SUFFOLK barstte los in gramschap; maar WOLSEY bleef kalm, en de twee hertogen keerden onverrichterzake terug naar Windsor. Dit was de laatste triomf van de kardinaal.

Zijn wanhoop.

Het gerucht van zijn ongenade bracht een grote indruk teweeg aan het hof, in de stad, en onder de vreemde gezanten. DU BELLAY begaf zich terstond naar York Place (Whitehall) om de gevallen staatsman persoonlijk te ontmoeten, en zijn ongelukkige vriend te troosten. Hij vond WOLSEY "met droevig gelaat en doffe ogen, en ingezonken tot bijna op de helft van zijn gewone lengte," schreef de ambassadeur aan MONTMORENCY; "het sprekendste beeld van een gevallen fortuin, dat ooit nog aanschouwd was." WOLSEY wilde hem zijn zaak openleggen; maar zijn denkbeelden waren verward, zijn woorden afgebroken, "want," zegt DU BELLAY, "hart en tong beiden had hij geheel verloren;" ja, hij barstte in tranen uit. De gezant beschouwde hem met medelijden. "Ach!" dacht hij "zijn vijanden zelfs moeten mededogen met hem hebben. Eindelijk kreeg de ongelukkige kardinaal het gebruik van zijn spraak weer, maar alleen om zich geheel aan wanhoop over te geven. "Ik verlang geen gezag meer," riep hij uit, "ik wens niet meer pauselijk legaat of groot - zegelbewaarder van Engeland te zijn....Ik ben bereid alles over te geven, tot het hemd aan mijn lijf *(3)*....Ik kan als een kluizenaar gaan leven....indien maar de koning zijn ongenade tegen mij niet voortduren laat." DU BELLAY "deed al wat hij vermocht om hem te troosten;" en WOLSEY, die gretig de handen sloeg aan de plank die hem als drenkeling werd toegeworpen, riep uit: "Mocht maar de koning van Frankrijk en Madame de koning smeken, dat hij zijn gramschap matige tegen mij! Maar vooral," - en dit liet hij er met ongerustheid op volgen - "draag zorg dat de koning nimmer verneemt, dat ik dit van u verzocht heb." DU BELLAY schreef werkelijk naar Frankrijk, "dat de koning en Madame alléén hun getrouwe dienaar van het verderf konden redden *(4)*" en WOLSEY droeg van dit schrijven kennis, en zijn hoop herleefde daardoor een weinig. Maar deze heldere flikkering duurde niet lang.

(3) DU BELLAY aan MONTMORENCY. LE CRAND, Preuves, p. 371.
(4) Retirer leur affectionné serviteur des portes de l’enfer.

Hij geeft het grootzegel over.

Op Zondag de 17de Oktober verscheen NORFOLK en SUFFOLK andermaal op Whitehall, vergezeld door FITZ WILLIAM, TAYLOR, en GARDINER, de voormalige gunsteling van WOLSEY. Het was zes uur ‘s avonds. Zij troffen de kardinaal op een bovenzaal aan, nabij de grote gallerij, en toonden hem nu ‘s konings bevelen. Toen hij ze gelezen had, zei hij: "Ik zal

mij gelukkig achten ‘s konings last te gehoorzamen." Alstoen deed hij zich het grootzegel brengen, nam het uit de wit lederen tas, waarin hij het bewaarde, en gaf het over aan de hertogen, die het in een doos plaatsten, welke met karmozijn fluweel bekleed en met de wapens van Engeland versierd was *(5)*; en die, nadat zij GARDINER bevolen hadden de doos met rode was te verzegelen, haar ter hand stelden aan TAYLOR, om ze over te brengen aan de koning.

(5) In quadam teca de veluto crimisino. RYMER, Act., p. 138.

Bevel om te vertrekken.

WOLSEY stond geheel uit het veld geslagen. Hij zou de bittere kelk tot op de bodem moeten legen. Immers hij ontving bevel om aanstonds zijn paleis te verlaten, zonder dat hij iets van kleren, linnen of zilverwerk mocht meenemen. De hertogen waren beducht geweest, dat hij zijn schatten meevoeren zou. - WOLSEY besefte de grootheid van zijn ongeluk; doch hij, had evenwel kracht genoeg om te zeggen: "Daar het ‘s konings welbehagen is mij mijn huis en alles wat daarin is te ontnemen, ben ik bereid in afzondering te gaan naar Esher." De hertogen verlieten hem daarop.

Zijn schatten.

WOLSEY bleef nu alleen. - Deze verwonderlijke man, die van jongen uit een vleeshouwerswinkel opgeklommen was tot het toppunt van werelds aanzien; die, om één enkel woord, dat hem mishaagde, zijns meesters getrouwste dienaren (PACE bij voorbeeld) naar de Tower zond, en die Engeland beheerst had, als of hij de monarch des lands was geweest, - of zelfs machtiger nog, want hij had geregeerd zonder parlement, - werd nu verjaagd en uitgeworpen; ja, uitgeworpen als stinkend aas op de drekhoop! - Daar kwam op eenmaal een straal van hoop zijn hart verlichten...Misschien zou het rijke, het overvloedige van de roof HENDRIK bevredigen! Of was niet EZAU eertijds bevredigd geworden door de geschenken van JACOB? - WOLSEY riep dan zijn bedienden, en zei tot hen; "Plaatst tafels in de grote gallerij, en stelt alles daarop wat ik aan uw zorgen heb toevertrouwd, om mij daarvan rekenschap te doen." Deze bevelen werden dadelijk uitgevoerd. En zo geraakten dan de tafels bedekt met een overgrote hoeveelheid van de rijkste stoffen, zijde en fluweel van alle kleuren, zeldzame pelterijen, prachtige mantels en kostbare kerkgewaden: terwijl de wanden behangen waren met goud en zilverlaken, en met een kostbare stof, baldekijn genaamd *(6)*, gewerkt op de weefgetouwen van Damascus, en met tapijten, die bijbelse onderwerpen voorstelden, of verhalen uit de oude riddergeschiedenissen. De vergulde zaal en de raadzaal, die in de gallerij uitkwamen, waren beiden vervuld met gouden en zilveren vaten, die heerlijk met paarlen en kostelijke stenen waren ingelegd; en deze voorwerpen van weelde waren hier in zo grote overvloed, dat onder de tafels nog manden vol stonden van zilveren en gouden zaken, die uit de smaak of buiten gebruik waren geraakt. Op iedere tafel lag een nauwkeurige lijst van de kostbaarheden, die er neer waren gelegd: want de beste orde en regelmaat heerste in de huishouding van de kardinaal. WOLSEY wierp een blik van hoop op deze schatten, en beval zijn bedienden alles aan zijn majesteit over te geven.

(6) Baldekinum, pannus omnium ditissimus cujus utpote stamen ex filo auri, subtegmen ex serico texitur, plumario opere intertextus. DUCANGE, Glossarium.

Het vertrek.

Daarop maakte hij zich gereed om zijn prachtig paleis te verlaten. Dit ogenblik, op zichzelf

reeds zo treurig, werd nog treuriger gemaakt, door een onnadenkend woord van zijn belangstellende schatmeester. Deze, Sir WILLIAM GASCOIGNE, die tol tranen toe bewogen was, zei tot WOLSEY: Ach, mylord! uw genade zult naar de Tower gebracht worden!" Dit was te veel voor WOLSEY...Naar de Tower gaan, waar de slachtoffers van zijn heerszucht verkwijnden!....Hij werd toornig, en riep uit: "Is dit de beste troost, die gij uw meester in zijn ongeluk geven kunt? Ik zeg u, en allen die zulke lasterlijke geruchten verspreiden, dat er geen woord van waar is."

Gunstige boodschap vanwege de koning.

Het was nu tijd om te vertrekken. WOLSEY hing zich een gouden keten om de hals, waaraan zich een voorgegeven reliek van het heilige kruis bevond; en dit was ook het enige dat hij meenam. "Ik wenste wel van God," sprak hij, terwijl hij deze keten omdeed, "dat ik nooit een ander kruis had gehad!" Dit zei hij met toespeling op het kruis als legaat, dat met zoveel staatsie placht voor hem uit te worden gedragen. Hij ging nu de achtertrap af, gevolgd door de bedienden, van welke sommigen zwijgend en droevig voor zich heengingen, en anderen bitter weenden, en begaf zich naar de oever van de rivier, waar een vaartuig hem wachtte. Maar helaas! dat vaartuig wachtte hem niet alléén. De Theems was overdekt met tal van boten, die opgevuld waren met een ontelbare menigte, mannen en vrouwen. De inwoners van Londen, die verwacht hadden dat zij de kardinaal naar de Tower zouden zien voeren hadden van zijn vernedering getuige willen zijn, en waren gereed om zijn geleide uit te maken. Vreugdekreten, die WOLSEY'S val toejuichten, werden aan alle zijden gehoord; en evenmin werden hem de bitterste spotternijen gespaard. "De slagershond zal niet meer bijten" zeiden sommigen, "zie maar hoe hij de kop laat hangen!" En werkelijk sloeg de rampzalige man, bij een ontmoeting die hem zo geheel en al vreemd was, de ogen neer die anders zo trots in het rond hadden geschouwd, maar die nu met bittere tranen gevuld waren. De man die geheel Engeland had doen beven, was hier aan een verwelkt blad gelijk, dat door de stroom wordt meegevoerd. Al zijn bedienden waren diep geroerd; zelfs zijn nar, WILLIAM PATCH, snikte en schreide gelijk de overigen. "O gij onstandvastige, nieuwigheid zoekende menigte!" riep CAVENDISH, zijn ceremoniemeester uit *(7)*. - De burgers zagen evenwel hun, hoop teleurgesteld. Het vaartuig, waarin WOLSEY zich begeven had, zakte de rivier niet af, maar ging stroomopwaarts, in de richting van Hampton Court. Langzamerhand hielden nu de uitroepen van de volksmenigte op, en de boten verspreidden zich weer in alle richtingen.

(7) O wavering and new fangled multitude! CAVENDISH, WOLSEY, p. 251.

Blijdschap van Wolsey.

De stilte, die nu verder op het water heerste, zou WOLSEY gelegenheid hebben geschonken om zich aan minder grievende denkbeelden over te geven; maar het scheen dat onzichtbare furiën hem vervolgden, nu het volk hem met rust liet. Hij verliet het vaartuig bij Putney, besteeg met moeite zijn ezel, en zette nu met neergebogen hoofd langzaam de tocht voort. Kort hierop zag hij, toen hij de ogen vluchtig opsloeg, een ruiter snel de heuvel afkomen, en op hem aanhouden." Wie denkt gij dat het zijn kan?" vroeg hij aan de bedienden die hem vergezelden. "Mylord," antwoordde één van hen, "ik denk dat het Sir HENRY MORRIS is." Deze gedachte voerde WOLSEY een straal van hoop in het hart. Of was het NORRIS niet geweest, die hem van al 's konings beambten gedurende zijn verblijf op Grafton de meeste eerbied had betoond? - NORRIS was het werkelijk. Hij kwam bij hen, groette WOLSEY eerbiedig, en zei: "De koning zend mij tot u, om u in zijn naam te betuigen, dat bij steeds dezelfde vriendschappelijke gevoelens voor u blijft behouden; en hij heeft mij deze ring

meegegeven, als een bewijs van vertrouwen." WOLSEY nam de ring met bevende hand aan. Het was dezelfde ring, die de koning gewoon was geweest hem bij belangrijke gelegenheden te zenden. De kardinaal steeg aanstonds van zijn ezel, en terwijl hij neerknielde op de weg, hief hij de banden ten hemel, met een onbeschrijfelijke uitdrukking van geluk op zijn gelaat. De gevallene gunsteling had zijn fluwelen muts willen afnemen, maar daar hij de banden niet kon loskrijgen, rukte hij die aan stuk, en wierp de muts toen in geestvervoering op de grond *(8)*. Hij bleef nu zo geknield liggen, blootshoofds, en bad vurig, terwijl allen rondom een eerbiedige stilte bewaarden. De vergiffenis van *God* had WOLSEY nooit zoveel blijdschap gegeven als de vergiffenis van HENDRIK.

(8) Wherefore with violence he rent the laces. CAVENDISH, WOLSEY, p. 255.

Zijn nar.
Toen hij zijn gebed geëindigd had, zette de kardinaal de muts weer op, en beklom zijn ezel weer. "Mijn goede NORRIS," zei hij tot de boodschapper van HENDRIK, "zo ik heer ware van een koninkrijk, dan zou de helft daarvan nauwelijks genoeg zijn, om u voor uw aangename tijding te belonen; maar mij is niets overgebleven, dan alleen de kleren die ik aan het lijf heb." Daarop deed hij zijn gouden keten af, en zei: "Neem deze keten; er is een overblijfsel aan van het ware kruis. In mijn gelukkige dagen zou ik er geen afstand van hebben willen doen, voor duizend pond sterling." Hiermee scheidde de kardinaal en NORRIS van elkaar. Doch WOLSEY bedacht zich al spoedig weer, en de ganse troep hield nu stil op de heide. Het denkbeeld hinderde hem geweldig, dat hij niets had om wederkerig aan de koning te zenden. Hij riep dan NORRIS terug; en terwijl hij de blik in het rond liet gaan, viel zijn oog op de arme WILLIAM PATCH, zijn nar, die op een ellendig paard gezeten de stoet volgde, en die al zijn vrolijkheid scheen verloren te hebben, sinds zijn meester zich in het ongeluk bevond. "Bied de koning deze arme potsenmaker aan in mijn naam," zei WOLSEY tot NORRIS; "zijn grappen zijn wel geschikt om een vorst te vermaken; en hij is duizend pond sterling waard zo goed als een penning." PATCH nu, die zich beledigd gevoelde, dat er op zodanige wijs met hem gehandeld werd, barstte in hevige gramschap los; zijn ogen schoten vuurstralen, het schuim stond hem om de mond, hij schopte en sloeg met handen en voeten, en beet naar allen die het waagden hem te naderen *(9)*. Maar de onverbiddelijke WOLSEY, die in hem niets meer zag dan een bloot speelgoed, beval zes van de kloekste *yeomen* om zich van hem meester te maken. Zij sleepten de ongelukkige met zich voort, en nog lang werden uit de verte zijn kreten van angst en woede vernomen. - Zo had dan WOLSEY op het eigen ogenblik dat zijn meester *hem* medelijden betoonde, geen medelijden voor zijn arme medgezel in het ongeluk! Hij herinnert ons aan de gelijkenis, Mt 18:23 - 35.

(9) The poor fool took on, and fired so in such a rage. Ibid., p. 257.

Aankomst in Esher.
Eindelijk kwamen zij aan te Esher. Welk een verblijf, in vergelijking met Whitehall!....Het was weinig meer dan de vier naakte muren. De noodzakelijkste benodigheden werden nu wel uit de naburige huizen verkregen, maar WOLSEY kon zich in het vreselijk contrast nochtans niet troosten. Daarenboven: hij kende HENDRIK VIII; hij wist dat gelijk hij de een dag NORRIS zond met een gouden ring, hij de volgende dag de beul zenden kon met een strop. Treurig en terneergeslagen zat hij daar in zijn eenzame kamer. Op eenmaal kon hij nu opslaan van zijn stoel, met overhaasting in het vertrek op en neer gaan, overluid met zichzelf spreken, en dan weer neervallen op zijn zitplaats, terwijl hij weende als een kind. De man, die vroeger

gehele koninkrijken in beroering had gebracht, was in een oogwenk terneer geworpen geworden, en boete nu zijn trouweloosheden in schrik en in vernedering...Een sprekend voorbeeld van de gerechtigheid Gods!

XIV.

Sir Thomas Morus tot Groot - kanselier benoemd.

Gedurende al deze tijd was aan het hof iedereen in beweging. NORFOLK en SUFFOLK, aan het hoofd van de Staatsraad geplaatst, hadden aan de *Sterrenkamer* (Star Chamber) kennis gegeven van de ongenade van de kardinaal; doch HENDRIK wist niet hoe hij WOLSEY'S plaats vervullen zou. Sommigen noemde de aartsbisschop van Canterbury; maar daarvan wilde de koning niet horen. "WOLSEY," zo zegt een Frans schrijver, "had de koning en geheel Engeland een afkeer doen verkrijgen van die *dienaars van twee heren*, die, bijna altijd, de een aan de andere verkochten. Zij gaven dus de voorkeur aan een leek als minister." "Ik geloof werkelijk dat de priesters er nimmer weer toe geraken zullen" schreef DU BELLAY. - De naam van Sir THOMAS MORUS werd nu genoemd. Hij was een leek; en deze hoedanigheid, die enige weinige jaren vroeger wellicht voldoende zou zijn geweest om hem buiten te sluiten, was nu een aanbeveling. Een ademtocht van het Protestantisme - dat ik het zo noeme - bracht één van zijn grootste vijanden tot het toppunt van aanzien en eer. HENDRIK dacht dat MORUS, geplaatst tussen de paus en zijn koning, zich beslissen zou in het voordeel van de belangen van de troon, en van de onafhankelijkheid van Engeland. Zijn keus was gedaan.

Nieuwe klachten tegen Wolsey.

MORUS wist dat de kardinaal was terzijde gesteld geworden, omdat hij zich niet genoegzaam een onderdanig werktuig had betoond in de zaak van de echtscheiding. Het werk dat *hij* zou te volbrengen hebben, was eigenlijk tegen zijn overtuiging; maar de eer die hem werd aangedaan, was ook schier zonder voorbeeld - zeer zelden waren de rijkszegels aan een eenvoudig ridder toevertrouwd geweest *(1)*. Hij volgde dan het pad van de eerzucht, en niet de weg van plicht; doch hij toonde niettemin, in later tijd, dat zijn eerzucht niet van de gewone stempel was. Het is zelfs waarschijnlijk dat MORUS, bij het voorzien van de gevaren, die dreigde de pauselijke macht in Engeland te vernietigen, gewenst heeft een poging te doen, om deze macht nog te redden. - NORFOLK bevestigde de nieuwe kanselier in zijn waardigheid, in de *Sterrenkamer*. "Zijn majesteit," zo sprak de hertog, "heeft hier het oog niet gehad op de adel des bloeds, maar op de verdiensten des persoons. De koning wenst door deze keuze te tonen, dat er onder de leken, en ook onder de burgerstand in Engeland mannen zijn, waardig om de hoogste bedieningen in het koninkrijk te bekleden; bedieningen waartoe, tot dusverre, bisschoppen en edelliede hebben geloofd uitsluitend gerechtigd te zijn *(2)*." De Hervorming die de *godsdient* als kostbaar eigendom weergaf aan elk gelovig lid van de Kerk in het bijzonder, ontnam tegelijkertijd het *politiek gezag* aan de geestelijkheid. De priesters hadden het volk van Christelijke werkzaamheid beroofd, en de regeringen van macht; en het Evangelie gaf aan beiden terug wat de priesters hun ontrukt hadden. Dit gevolg kon niet anders dan gunstig zijn voor de belangen van de godsdienst. Hoe minder grond toch vorsten en onderdanen hebben, om de bemoeienis van het geestelijk gezag met de aangelegenheden van deze wereld te vrezen, temeer zullen zij zich met vertrouwen overgeven aan de levengevende invloed des geloofs.

(1) Het is menigmaal beweerd geworden dat Sir THOMAS MORUS de eerste leek is geweest, aan wie

het ambt van kanselier opgedragen werd; doch er zijn er niet minder dan *zes* geweest tussen de jaren 1342 en 1410; te weten Sir ROBERT BOUCHER, ridder; Sir ROBERT DE THORP, ridder; Sir R. DE LA SCROPE, ridder; Sir M. DE LA POLE; R. NEVILLE, graaf van Salisbury; en Sir T. BEAUFORT, ridder.

(2) Which bishops and noblemen think they can only deserve. MORE'S Life, p. 272.

MORUS verloor geen tijd. Nooit had wel een lord kanselier zulk een ijver betoond. Hij deed met alle spoed de zaken af die bij de hoven nog hangende waren gebleven, en terwijl hij eerst de 26ste Oktober was geïnstalleerd geworden, bracht hij de 28ste of 29ste daaraanvolgende reeds de zaak van WOLSEY in behandeling. "De kroon van Engeland" zo zei de procureur generaal, "heeft nooit enig hoger gezag erkend dan dat van God alleen *(3)*. En toch heeft THOMAS WOLSEY, legaat *a latere*, van de paus zekere bullen verkregen, uit krachte waarvan hij, steeds sinds de 28ste Augustus 1523, een gezag heeft uitgeoefend, dat een verkorting is geweest van de macht van zijn majesteit, en van de rechten van zijn gerechtshoven. De kroon van Engeland mag niet gesteld worden onder het gebied van de paus; en wij beschuldigen daarom gezegde legaat dat hij overtreden heeft tegen de wet van *proemunire*."

(3) The crown of England, free at all times, has been in no earthly subjection, but immediately subject to God in all things. HERBERT, p. 251.

Hij roept de goedertierenheid van de koning in.

Er kan geen twijfel bestaan, of HENDRIK heeft andere redenen gehad om WOLSEY zo scherp te vervolgen, dan die welke hier door de procureurgeneraal werden opgegeven; en in ieder geval had Engeland zwaardere aanklachten tegen de kardinaal dan zijn souverein. WOLSEY werd namelijk aangemerkt als 's pausen medeplichtige: en dit was de ware oorzaak van de grote gestrengheid, waarmee het politiek ministerie en het volk zich gedroegen ten aanzien van WOLSEY. De kardinaal wordt gewoonlijk verontschuldigd, door te zeggen dat zowel de koning als het parlement het inconstitutioneel gezag erkend hadden, waarmee Rome hem had bekleed; maar had evenwel dan de macht, die de paus zijn legaat had verleend, geen uitwerkselen gehad niet te rechtvaardigen in een constitutionele monarchie? WOLSEY had, als pauselijk legaat, Engeland geregeerd zonder parlement; en evenals of de natie ware teruggekeerd geweest tot de dagen van koning JAN *zonder Land*, had hij de *facto*, zo dan al niet in theorie, het monsterachtige stelsel van de beruchte bul *Unam Sanctam (4)* in de plaats gesteld van het Groot Charter. Het doet niet af dat de koning, en zelfs de lords en gemeenten oogluikend aan deze onwettigheden hadden toegegeven; de rechten van de constitutie van Engeland bleven niet te min onschendbaar, en weldenkenden onder het volk hadden ook wel tegen haar verkorting de stem verheven. En daarom ook was het dat WOLSEY, zich van zijn fout bewust, "zich geheel en al aan de barmhartigheid en genade van de koning overgaf *(5)*" terwijl zijn advokaat bloot zijn *onbekendheid* aanvoerde, met de wetten, waarvan gezegd werd dat hij ze verkracht had. Wij kunnen hier niet redeneren, gelijk sommigen gedaan hebben, uit de vooronderstelling dat WOLSEY'S zedelijke kracht in deze ogenblikken zo ten enenmale zou zijn gebroken geweest. Hij heeft, integendeel, ook na zijn val, HENDRIK VIII met ware geestkracht weten te antwoorden. Toen, bijvoorbeeld, de koning voor de kroon het paleis van Whitehall liet opvragen, welk paleis aan de bisschoppelijke zetel van York behoorde, antwoordde de kardinaal de afgezant: "Ik wens dat gij zijn majesteit in mijn naam verzoekt, dat hij zich gelieve te herinneren, dat er een hemel is en een hel *(6)*;" en toen ook andere beschuldigingen nog, behalve die van medeplichtigheid aan de aanmatigingen van het

pauselijk gezag, tegen hem werden ingebracht, verdedigde hij zich moedig, gelijk wij later zullen zien. Zo de kardinaal daarom niet poogde zich te rechtvaardigen, op de aanklacht dat hij de rechten van de kroon had verkort, dan was het omdat zijn geweten hem dienaangaande het zwijgen oplegde. Hij had een van de zwaarste fouten begaan, waaraan een staatsman kan schuldig staan. Zij, die getracht hebben hem te verontschuldigen, hebben niet genoegzaam bedacht, dat sinds de tijd van het Groot Charter de constitutie en de regering van Engeland steeds het karakter hadden gehad van tegenstand aan de aanmatigingen van Rome. WOLSEY was hiervan maar al te goed bewust; en de opheldering welke wij geven, is zeker eervoller voor hem, dan die welke zijn stilzwijgen wil hebben toegeschreven aan zwakheid van geest, of wel aan sluw overleg.

(4) Van de 13 November 1302. RAYNOLD ad ann. Uterque ergo gladius est in potestate ecclesiae, spiritualis scilicet et materialis.
(5) Put himself wholly to the mercy and grace of the king. CAVENDISH, p. 276.
(6) Show his majesty from me that I must desire him to call to his most gracious remembrance that there is both a heaven and a hell.

Zijn veroordeling.

De kardinaal werd schuldig verklaard; en het hof deed uitspraak, dat volgens de wet van *proemunire* zijn eigendom verbeurd was, en hij nu verder kon betrokken worden voor de koning en zijn raad. Engeland gaf, door hier een kerkelijke te straffen, die zichzelf boven de koning had geplaatst, een merkwaardig voorbeeld van zijn onveranderlijke tegenstand aan de aanmatigingen van de pausdoms. - WOLSEY was als vernietigd, en zijn geschokte verbeelding deed hem niets dan onheil en gevaren zien aan alle zijden.

Terwijl MORUS zichzelf leende tot de veroordeling van zijn voorganger, wiens vriend hij was geweest, maakte een ander leek, van nog onaanzienlijker afkomst dan hij, zich gereed om de kardinaal te verdedigen; en door die handeling zelve, zou hij het bepaalde werktuig worden, om de kloosters in Engeland neer te werpen, en de seculaire banden te verscheuren, die dit land aan de Roomse kerkvoogd nog verbonden hielden.

Cromwell in Esher.

De 1ste November, op Allerheiligen, twee dagen na de veroordeling van WOLSEY, stond iemand van zijn huis, met een gebedenboek in de hand, geleund tegen het raam in de grote zaal, ogenschijnlijk geheel in godsdienstige aandacht verdiept. "Goedenmorgen" zei CAVENDISH, toen hij hem voorbijging, daar hij zich naar de kardinaal begaf, om zijn gewone ochtendplichten bij hem waar te nemen. De man die dus werd aangesproken lichtte het hoofd even op, en de ceremoniemeester, die nu zag dat zijn ogen vol tranen waren, vroeg hem verschrikt: "Mijnheer CROMWELL, is mylord in gevaar?" - "Ik geloof het niet," antwoordde CROMWELL, "maar het valt hard om in één ogenblik zo de arbeid van een geheel leven te zien verloren gaan." CROMWELL aanschouwde zijn eigen val in die van zijn meester. CAVENDISH trachtte hem te troosten. "Zo God wil is dit mijn besluit," antwoordde hem WOLSEY'S eerzuchtige procurator; "ik denk deze namiddag, zodra mylord gegeten heeft, naar Londen te rijden, en mij daar aan te melden aan het hof. Ik wil horen wat zij zeggen. Het zal met mij zijn *behouden* of *vergaan (7)*...." Op dit ogenblik werd CAVENDISH geroepen, en hij trad binnen hij de kardinaal.

(7) I will either make or mar. CAVENDISH, p. 280,

Zijn karakter.
CROMWELL, die door eerzucht als verleerd werd, had zich zo te zeggen aan de mantel van WOLSEY vastgeklemd, om maar lot aanzien te geraken; doch WOLSEY was ten val gekomen, en de procurator, die in deze val was meegesleept, poogde nu langs andere wegen het doel van zijn wensen te bereiken. CROMWELL was één dier ernstige en doortastende mannen, van welke God zich bedient in moeilijke tijden. Begaafd met een gezond oordeel en een merkwaardige vastheid van karakter, bezat hij ook nog een hoedanigheid, die zeldzaam is in iedere eeuw, en die vooral zeldzaam was onder de regering van HENDRIK VIII, - getrouwheid in het ongeluk. Nochtans werd de bekwaamheid, waardoor hij zich onderscheidde, door hem niet altijd boven berisping aangewend. *Goed slagen*, het *doel* bereiken, schijnt bij hem steeds het eerste denkbeeld te zijn geweest.

Hij vertrekt naar Londen.
Na afloop van het middagmaal volgde CROMWELL de kardinaal in zijn bijzonder vertrek. "Mylord" zo sprak hij "sta mij toe dat ik naar Londen ga; ik wil pogen u te redden." Bij deze woorden helderde het diep betrokken gelaat van WOLSEY zichtbaar op. "Verlaat het vertrek" zei hij tot de bedienden. Daarop had hij een langdurig geheim gesprek met CROMWELL *(8)*, en daarvan was de uitslag, dat laatstgenoemde te paard steeg, en zich naar de hoofdstad op weg begaf; en ditmaal ging hij met hetzelfde vuur de storm wagen op de zetel van het hoge gezag, als hij tevoren aan de storm tegen Rome had deelgenomen. Hij verborg het zichzelf niet, dat het bezwaarlijk zou zijn om tot de koning toegelaten te worden; want sommige kerkelijken, jaloers op WOLSEY, hadden ten nadele van zijn procurator gesproken, tijdens de secularisatie van de kloosters: en HENDRIK kon hem daarom niet lijden. Maar CROMWELL wist dat het geluk de stoutmoedige bekroont, en door de dromen van zijn eerzucht meegesleept, zette hij zijn paard in galop, terwijl hij tot zichzelf zei: "Als ik maar eens de voet in de stijgbeugel heb is mijn fortuin gemaakt!"

(8) Long communication with mylord in secret. Ib., 270.

Sir Christopher Hales beveelt hem de koning aan.
Sir CHRISTOPHER HALES, een ijverig Rooms - Catholiek, bezat oprechte vriendschap voor CROMWELL; en tot deze vriend wendde hij zich dan nu ook. HALES begaf zich onmiddellijk naar het paleis (2 November), waar hij een talrijk gezelschap bijeen vond, terwijl de ongenade van de kardinaal het hoofdonderwerp uitmaakte van het gesprek. "Er is iemand onder degenen die tot WOLSEY'S huis behoorde, die uw majesteit goed zou dienen," zei HALES tol de koning - "En wie is dat?" vroeg HENDRIK. - "CROMWELL." - "Spreek mij niet van die man; ik haat hem," hernam de koning toornig *(9)*; en al de hovelingen stemden om strijd met het gevoelen in van zijn majesteit. Dit begin was niet zeer aanmoedigend. Doch lord RUSSELL, graaf van Bedford, zei op vaste toon, terwijl hij vooruit trad in de kring, die zich rondom de koning gevormd had *(10)*: "Vergun mij, Sire, dat ik een man verdedig, aan wie ik mijn leven te danken heb. Toen uw majesteit mij met een bijzondere zending naar Italië had afgevaardigd, zouden van uw majesteit vijanden, die mij te Bologna ontdekt hadden, mij de dood hebben aangedaan, indien THOMAS CROMWELL mij niet gered had. En, Sire, daar gij in deze ogenblikken te doen hebt met de paus, geloof ik niet dat erin geheel Engeland iemand te vinden zou zijn, die beter aan uw oogmerk zou beantwoorden." "Waarlijk?" zei do koning; en nadat hij korte tijd had nagedacht, sprak hij tot HALES: "Goed! Laat uw man bij mij komen in de tuin van Whitehall." De hovelingen en de priesters verwijderden zich, grotelijks uit het veld geslagen.

(9) The king began to detest the mention of him. Fox, Acts, V, p. 366.
(10) In a vehement boldeness. Ibid. p. 367.

Ontmoeting van Cromwell met Hendrik in het park.
De ontmoeting had dezelfde dag nog plaats op het bepaalde punt. "Sire," zo zei CROMWELL tot de koning "de paus weigert uw echtscheiding...Maar waarom vraagt gij ook zijn toestemming? Ieder Engelsman is meester in zijn eigen huis, en waarom zou gij dit dan ook niet zijn in Engeland? Moet een vreemde prelaat uw macht met u delen? Het is zo, de bisschoppen doen de eed aan uw majesteit, maar zij leggen terstond daarop een andere eed af aan de paus, die hen weer van de eerst gedane eed ontslaat. Sire, gij zijt maar *half* koning, en wij zijn maar *half* uw onderdanen *(11)*. Het koninkrijk is zodoende een tweehoofdig monster. Zult gij zulk een verwarring nog langer dulden? Hoe! leeft gij niet in dezelfde tijd, waarin FREDERIK de Wijze en andere Duitse vorsten het juk van Rome hebben afgeworpen? Doe Eveneens; word weer koning; regeer uw koninkrijk, gezamenlijk met de lords en de gemeenten. Laat van nu voortaan alleen *Engelsen* iets te zeggen hebben in Engeland; laat het geld van uw onderdanen niet meer worden weggeworpen, in de gapende afgrond van de Tiber; en doe, in stede dat van de natie nieuwe belastingen worden opgelegd, de schatten ten algemene nutte, aanwenden, die lot dusverre uitsluitend zijn gebezigd geworden om trotse priesters en luie monnikken vet te mesten. Het is nu de tijd om te handelen. Vertrouw op uw parlement. Verklaar uzelf het hoofd van de Kerk in Engeland. Dan zult gij roem en ere hechten aan uw naam, en gij zult bet geluk bevorderen van uw volk."

(11) He was but as half a king, and they but half his subjects. Fox, Acts, V, p. 367. Zie ook Apol. Regin. Poli ad Car. I, p. 120, 121.

Een nieuwe theorie.
Nooit tevoren was zodanige taal gesproken geworden tot een koning van Engeland. Het was niet slechts om de wille van de echtscheiding nodig, te breken met Rome; maar het was naar de beschouwing van CROMWELL ook noodzakelijk, voor de onafhankelijkheid, de eer en de bloei van de monarchie. Deze gronden kwamen HENDRIK gewichtiger voor, dan die welke tot dusverre hem waren voorgehouden; en geen van de koningen van Engeland was zo gunstig geplaatst geweest, om de kracht van zulke gronden te beseffen, als hij. Immers toen een TUDOR de Saksische, Normandische en Plantagenetkoningen had opgevolgd, had een man uit het vrije geslacht van de Celten op de troon van Engeland de plaats ingenomen van vorsten, die aan de Roomse opperpriester onderworpen waren geweest. De oude Britse Kerk, onafhankelijk van de pausen, zou met deze nieuwe dynastie weer verrijzen; en het geslacht van de Celten zou, na een toestand van vernedering die elf eeuwen had geduurd, het oude erfdeel terug bekomen. Ongetwijfeld, HENDRIK had geen gedachten van deze aard; doch hij was werkzaam in overeenstemming met het eigenaardig karakter van zijn geslacht, zonder zich bewust te zijn van het instinkt dat hem tot handelen dreef. Hij gevoelde dat een souverein, die zich onderwerpt aan de paus, evenals koning JAN zijn vasal wordt; en nu, nadat hij de *tweede* was geweest in zijn rijk, wilde, hij daar de eerste zijn.

De koning dacht na over wat CROMWELL hem gezegd had. Verwonderd en verrast poogde hij de nieuwe toestand te begrijpen, die zijn koene raadgever hem geschapen had. "Uw voorstel behaagt mij zeer," sprak hij; "maar kunt gij bewijzen wat gij zegt?" "Voorzeker," antwoordde de behendige staatsman; "ik heb een afschrift bij mij van de eed die de

bisschoppen doen aan de Roomse kerkvoogd." En met deze woorden bracht hij een papier voor de dag, en legde de koning de eedsverklaring voor. HENDRIK, die naijverig was op zijn gezag, zelfs tot despotisme, werd bij het lezen van dit stuk met verontwaardiging vervuld, en gevoelde de noodzakelijkheid om de vreemde macht te vernederen, die het waagde hem zijn gezag te betwisten, tot in zijn eigen koninkrijk. Hij trok zijn ring van de vinger en gaf die aan CROMWELL, terwijl hij hem betuigde, dat hij hem in zijn dienst aannam. Kort daarop benoemde hij CROMWELL tot lid van de geheime raad. Engeland, zo mogen wij zeggen, was nu feitelijk geëmancipeerd van het pausdom.

Cromwell tot lid van het parlement gekozen.

CROMWELL had de eerste grondslagen tot zijn grootheid gelegd. Hij had de weg gadegeslagen die zijn meester gevolgd had, en die tot zijn ondergang had geleid, - medeplichtigheid, onderdanige samenwerking met de paus; en hij hoopte nu te zullen slagen door de tegengestelde weg in te slaan, namelijk door tegenstand te bieden aan het pausdom. Hij bezat reeds de goede gunst van de konings, maar hij wilde meer. Daar een duidelijke en overredende manier van spreken hem eigen was, besefte hij welk een grote invloed het hem verschaffen zou, bijaldien hij zitting mocht verkrijgen in de grote raadsvergadering van de natie. Het was wel reeds een weinig laat, want de zitting zou de volgende dag (3 November) geopend worden; maar voor CROMWELL was er niets onmogelijk. De zoon van zijn vriend, sir THOMAS RUSH, was gekozen geworden voor het parlement; maar het jeugdige lid bedankte voor de eer van de verkiezing, en CROMWELL werd benoemd in zijn plaats.

Het parlement geopend.

Het parlement was in geen zeven jaren vergaderd geweest, daar het koninkrijk was bestuurd geworden door een prins van de Roomse Kerk. De Hervorming, wier wederbarende invloed reeds begon gevoeld te worden, zou aan de natie ook de oude vrijheden hergeven, van welke een kardinaal haar beroofd had; en HENDRIK, die zich voorbereidde om zeer gewichtige besluiten te nemen, gevoelde de noodzakelijkheid, om zich daartoe nauwer aan te sluiten aan zijn volk. Alles duidde aan, dat er goede verstandhouding zou heersen tussen het parlement en de kroon, en dat "de priesters geweldig in het nauw zouden worden gebracht *(12)*."

(12) DU BELLAY aan MONTMORENCY. LE GRAND, Preuves, p. 378, 380.

De misbruiken in het godsdienstige aangetast.

Terwijl HENDRIK zich gereed maakte om van de Roomse Kerk een gevoelige slag toe te brengen, in zijn weerstand aan de suprematie van de paus, gordden de gemeenten zich aan ten strijde, tegen de veelvuldige misbruiken, waarmee het pausdom Engeland als overstroomd had. "Sommigen dachten zelfs," zegt TYNDALE, "dat deze vergadering de Kerk werkelijk hervormen zou, en dat de gouden eeuw zou weerkomen *(13)*." Maar het was geenszins door besluiten van het parlement, dat de Hervorming moest tot stand komen - alléén en uitsluitend zou zij het werk zijn van het Woord van God. En echter deden de "Commons" zonder dat zij aan het leerstellige de hand legden, mannelijk hun plicht, omtrent dingen die dadelijk binnen hun bevoegdheid lagen: en het parlement van 1529 mag inderdaad (zo als Lord HERBERT van Cherbury opmerkt) beschouwd worden als het eerste Protestantse parlement van Engeland *(14)*. "De bisschoppen vorderen buitensporige sommen, voor het registreren van een uiterste wil," zei Sir HENRY GUILFORD, TYNDALE'S oude vriend. "Als uitvoerder van het Testament van Sir WILLIAM COMPTON heb ik duizend mark sterling moeten betalen." - "De geestelijken," zo zei een ander lid, "zouden liever de arme wezen van honger zien

sterven, dan hun de magere koe laten, de enige erfenis van hun vader *(15)*." - "De priesters," zo sprak een derde, "bezitten hoeven, werk - en bergplaatsen het gehele land door. Kortom, zij eigenen zich alles toe van hun kudde, en geven de arme leken niet alleen niets in de plaats, maar onthouden hun zelfs het Woord van God."

(13) As though the golden world should come again. TYND. Works, I, p. 481.
(14) It was the first step, a great and bold sally towards that Reformation. HERBERT, p. 320.
(15) Rather than give to them the silly cow, if he had but only one. Fox, Acts, IV, p. 611.

Hervormingen door de Convocatie bepaald.

De geestelijkheid was in grote bekommering. De kracht van de natie scheen te ontwaken in dit Parlement, met geen ander doel dan om de macht van de priester te fnuiken. Het was dan van gewicht zodanige slagen af te wenden. De convocatie van Canterbury, die de 5de November te Westminster samenkwam, oordeelde het daarom van haar plicht, om, tot zelfbehoud, de schreeuwendste misbruiken althans te verbeteren. Er werd dan de 12de November besloten, dat de priesters niet langer winkels of kroegen zouden houden, of zich met dobbelen of andere verbodene spelen inlaten; niet langer de nacht doorbrengen aan slecht befaamde plaatsen, of onvoegzame vertoningen bijwonen *(16)*; niet langer rondlopen met jachthonden, of met sperwers, valken, en andere roofvogels op de hand *(17)*, of ook verdachten omgang hebben met vrouwen *(18)*. Straffen werden bepaald tegen deze verschillende ongeregeldheden; zij werden verdubbeld in geval van overspel, verdrievoudigd bij bloedsschande, en nog meer verzwaard, ten aanzien van nog grovere onzedelijkheden *(19)*. Dusdanige bepalingen waren er zo nodig geworden, door de levenswijze die de geestelijken voerden!

(16) Quod non exerceant tabernas, nec ludant taxillis vel aliis ludis prohibitis; quod non pernoctent in locis suspectis; quod non intersint inhonestis spectaculis, etc. Convocatio praelatorum. WILKINS Concilia, III, p. 717.
(17) Canes venaticos loris ducere ac accipitres manibus. Ibid., p. 723.
(18) Malierum colloquia suspecta nullatenus habeant. Ibid., p. 722.
(19) Et in cæteris carnis spurcitiis poena crescat. Ibid., p. 721.

Drie wetten. Rochester bestrijdt ze. Waardige houding van het huis van de Gemeenten.

Maar deze maatregelen voldeden nochtans de Gemeenten niet. Er werden drie wetten aangeboden, die betrekking hadden op wat betaald moest worden voor het registreren van laatste - wil - beschikkingen, voor begrafenisrechten, op het misbruik dat de geestelijken tegelijkertijd verschillende beneficiën hadden, dat zij hun verblijf hielden elders dan waar hun ambt dat dadelijk meebracht, en dat zij wereldlijke bedrijven uitoefenden of wereldlijke bedieningen waarnamen." Het is om de ondergang van de Kerk te doen," riep bisschop FISHER uit, toen deze *bills* in het Huis van de Lords ter tafel werden gebracht, "en bijaldien de *Kerk* valt, zal het ook met de grootheid van het koninkrijk gedaan zijn. De Lutherse leer maakt grote voortgang onder ons; en de barbaarse kreet, die alrede weergalmd heeft in Bohème; de kreet: *Weg met de Kerk*! is nu ook door de Gemeenten uitgesproken. Hoe komt dit toch? - Alléén door gebrek aan geloof! - Mylords, red uw land! red de Kerk!" Sir THOMAS AUDLEY, de spreker van het Lagerhuis, begaf zich terstond, op het vernemen van deze aanklacht, met een deputatie van dertig leden naar Whitehall. "Sire!" zo zeiden zij tot de koning "wij worden beschuldigd dat wij zonder geloof zijn, en dat wij bijna even slecht zijn als de *Turken*. Wij vragen voldoening voor zulke belegende taal." FISHER beweerde nu wel dat hij slechts bedoeld had te spreken van de *Bohemers*; maar de "Commons" waren met deze

betuiging geenszins bevredigd, en zetten hun werk van verbetering en hervorming met de meeste ijver voort.

Hendrik bekrachtigd de drie wetten. Verlegenheid van de geestelijkheid. Ongeregeldheden.
De koning had besloten aan dit één en ander zijn bekrachtiging te schenken; maar hij nam zich tevens voor, er zich van te bedienen als aanleiding om een *bill* te kunnen aanbieden, waarvan de strekking was, dat het gehele bedrag van de leningen, die er door de kroon van tijd tot tijd hadden plaats gehad, de koning volkomen werd vrijgescholden, en er als een geschenk voor hem van gemaakt. JOHN PETIT, één van de leden die voor de stad Londen zitting had, verzette zich stoutmoedig tegen deze voordracht. Nochtans zei hij: "Ik ben met de zaken van anderen niet bekend, en ik kan niet beschikken over wat mij niet toebehoort; maar voor zoveel mijzelf aangaat, schenk ik zonder enig voorbehoud vrij, alles waarvoor de koning mijn schuldenaar is *(20)*." De *bill* ging door, en HENDRIK hechtte dan ook zijnerzijds zijn goedkeuring aan de voordrachten van de Gemeenten. Daarbij was nu ook iedere dispensatie, door Rome verleend, die met de statuten des lands in strijd mocht zijn, streng verboden. - De bisschoppen zeiden nu wel dat de Gemeenten schismatiek waren geworden, en sommige priesters brachten zelfs ongeregeldheden teweeg; maar de geestelijke volksmenners werden gestraft, en het volk was er uitermate verheugd over, toen dit bekend werd.

(20) STRYPE'S Memorials, I, p. 312.

XV.

Gewichtige ogenblikken.
Het ogenblik waarin HENDRIK de eerste slag aan Rome toebracht, was ook het ogenblik waarin hij begon het bloed van de discipelen des Evangelies te plengen. Ofschoon hij gereed was om het juk van de paus af te werpen, wilde hij niet tevens het gezag van CHRISTUS erkennen. En toch is *onderworpenheid aan de Schrift* de ziel, het wezen van de Hervorming.

's Konings strijd met Rome had de vrienden van de Schrift met hoop vervuld. De handwerkslieden en neringdoenden onder de bevolking, en voornamelijk dezulken die in de nabijheid van de kusten woonden, waren bijna geheel voor het Evangelie gewonnen geworden. "De koning is één van de onze," zo beroemden zij zich openlijk; "hij wil dat zijn onderdanen het Nieuwe Testament lezen. Ons geloof, dat het ware geloof is, zal door het ganse land verbreid worden, en aanstaande St. MICHIELSdag zullen degenen die geloven zo als *wij* reeds talrijker zijn, dan zij die een tegengestelde mening vasthouden. Wij zijn bereid om, als het nodig mocht zijn, te sterven in deze strijd voor de godsdienst *(1)*." Dit sterven zou werkelijk het lot zijn van velen.

(1) Bij Michael mass day, there shall be more that shall believe. De bisschop van Norwich aan de primaat, (WARHAM) 14 Mei 1530. COTTON MSS. CLEOPATRA, E. V, fol. 360. Bible Annals, I, p. 256.

Woorden als deze waren hoogst ergerlijk voor de geestelijkheid. "Het beslissend ogenblik is daar," zei STOKESLY, die met de bisschopszetel van Londen was bekleed geworden, nadat TONSTALL die met het bisdom van Durham verwisseld had; "zo wij niet willen dat de ketterij van LUTHER geheel Engeland overstroomt, moeten wij ons haasten daartegen afdoende maatregelen te nemen." HENDRIK was hiertoe zeer geneigd; doch daar hij met de

geestelijkheid niet op de beste voet was, moest er iemand zijn, die als bemiddelaar tussen hem en de bisschoppen kon dienen. Deze man was spoedig gevonden.

Fanatisme van Morus.

De anders zo heldere geest van Sir THOMAS MORUS maakte toenmaals de overgang van het asceticisme tol een werkelijk fanatisme, en de humanist werd inquisiteur. Naar zijn mening was het verbranden van ketters rechtvaardig en noodzakelijk *(2)*. Hem is zelfs te laste gelegd geworden, dat hij Evangelische Christenen aan een boom bond in zijn tuin, welke hij "de boom van de waarheid" noemde, en dat hij hun dan met eigen hand slagen toedeelde *(3)*. MORUS echter heeft verklaard, dat hij aan dezulken die in het godsdienstige zijn tegenpartijders waren, "nooit slag of stoot heeft toegebracht, ja hen niet met de vinger heeft aangeraakt *(4)*," en wij laten graag deze betuiging gelden. En wie ook zou zich niet verheugen in het denkbeeld, dat bijaldien ook al de auteur van de *Utopia* een gestreng rechter is geweest, niettemin de hand welke één van de beroemdste pennen van de zestiende eeuw heeft gevoerd, nooit misbruikt is geworden om het werk van een beulsknecht te verrichten?

(2) MORE'S Works, A Dialogue concerning Heresies, p, 274.
(3) And whipt him at a tree in his garden. STRYPE'S Mem. I, p. 315. Fox, Acts, IV, p. 698.
(4) Else had never any of them any stripe or stroke give them, so much as a fylippe on the forehead. Apol., ch. XXXVI, p. 901, 902.

Debatten van de Convocatie. Koninklijke proclamatie.

De bisschoppen begonnen de aanval. "Wij moeten de akker des Heeren zuiveren van de doornen die het goede zaad verstikken," zei de aartsbisschop van Canterbury tot de Convocatie, de 29ste November 1529. En terstond daarop las de bisschop van Bath aan zijn ambtgenoten de lijst voor van de boeken, welke hij zou wensen veroordeeld te zien. Hier waren nu een aantal schriften van TYNDALE, LUTHER, MELANCHTON, ZWINGLI, ŒCOLAMPADIUS, POMERANUS, BRENZ, BUCER, JONAS, FRANS LAMBERT, FRYTH en FISH bij een *(5)*. Voornamelijk was de Bijbel als gevaarlijk aangewezen. "Het is onmogelijk de Schrift in het Engels te vertalen." zei één van de prelaten *(6)*. - "Het is voor de leken niet geoorloofd de Bijbel in hun moedertaal te lezen," sprak een ander. - "Zo gij de Bijbel toelaat," voegde een derde er bij, "dan zult gij ons allen tot ketters maken." - "Door het verspreiden van de Schrift," zo spraken velen, "zult gij de natie opruien tegen de koning." - Sir THOMAS MORUS legde het verzoek van de bisschoppen de koning voor, en enige tijd daarna liet HENDRIK, bij proclamatie, het bevel uitgaan, dat niemand zou vermogen te prediken, of enig boek schrijven, of school houden, zonder vergunning van de bisschop; - dat niemand enig ketters boek mocht in huis hebben; - dat de bisschoppen de overtreders naar discretie gevangen moesten houden *(7)*, en voorts tot de straf van de schuldigen overgaan *(8)*; - en eindelijk, dat de kanselier, de rechters en andere magistraatspersonen de bisschoppen ondersteunen en helpen moesten." Zodanig was de wrede proclamatie van HENDRIK VIII, de "*vader*" van de Engelse Hervorming.

(5) Zie deze lijst bij WILKINS, Concilia, p. 713 tot 720. WILKIINS is van gedachte (p. 717 noot) dat dit stuk behoort tot het jaar 1529. Er zijn echter enkele gedeelten van deze *statuta* welke duidelijk betrekking hebben op het volgende jaar.
(6) It is impossible to translate the Scripture into English. TYNDALE, Works, I.
(7) As it shall seem best to his discretion. Fox, Acts, IV, p. 677.
(8) Put them to further execution. Ibid., 678.

De bisschop van Norwich.
Nochtans waren de geestelijken hiermee niet voldaan. De blinde en tachtigjarige bisschop van Norwich, die nog heter vervolgziek was dan de jongsten onder zijn priesters, kwam op de vroeger gedane klachten terug. "Mijne diocese is *overladen (9)* met dezulken die de Bijbel lezen," zei hij tot de aartsbisschop van Canterbury, "en er is geen enkele klerk van Cambridge, of hij *riekt naar de mutsaard (10)*. Zo dit enige tijd mocht voortduren, zouden zij ons geheel boven het hoofd wassen *(11)* Wij moeten daarom uitgebreidere macht hebben om te straffen, dan ons nu gegeven is."

(9) Accumbered. COTTOS MS. CLEOP. E. V., fol. 360.
(10) But savoureth of the fryingpan. Ibid.
(11) They shall undo us all. Ibid.

Strenge maatregelen.
Ten gevolge hiervan deden MORUS, WARHAM, TONSTALL en GARDINER, toen zij de 24ste Mei 1530 te Westminster, in St. EDWARDSkamer, bij de koning waren toegelaten, om hem aangaande de ketterij verslag te doen, het voorstel om op de stelligste wijze het Nieuwe Testament en zekere andere boeken te verbieden, waarin de volgende stellingen werden geleerd: "CHRISTUS heeft zijn bloed gestort voor onze ongerechtigheden, als een offerhande aan de Vader. - Het geloof alléén rechtvaardigt ons. - Geloof zonder goede werken is geen klein of zwak geloof, maar het is *geen* geloof. - Het doen van goede werken *om daardoor de hemel te verwerven*, is schande aandoen aan het bloed van CHRISTUS *(12)*."

(12) WILKINS, Concilia, III, p. 728 - 731.

Tegenstand van Latimer.
Terwijl genoegzaam iedereen, die in de audientiekamer aanwezig was, het verzoek van de bisschoppen ondersteunde, waren er evenwel drie of vier doctoren, die het stilzwijgen bewaarden. Ten laatste waagde het één van hun - het was LATIMER - om tegen het voorstel te spreken. De vriend van BILNEY stond hier vaster dan ooit in het besluit, om naar geen andere stem te horen dan naar de stemme Gods. - "De schapen van CHRISTUS horen naar niemands stem dan naar de stem van CHRISTUS" had hij Dr. REDMAN ten antwoord gegeven, wanneer deze hem had vermaand, om zich aan de Kerk te onderwerpen; "belet mij niet, dat ik spreke met de Heer mijn God *(13)*." De Kerk matigde zich aan, naar het inzicht van LATIMER, om haar eigen stem te doen horen, in slede van die van CHRISTUS, en de Hervorming deed juist het tegendeel; ziedaar de korte wijze, waarop hij de aard van het verschil zich duidelijk maakte. - Toen hij met kersmis had moeten preken, had hij zijn hoorders bestraft, omdat zij dit feest vierden met kaartspelen, gelijk lieden van de wereld, en daarop had hij hun de *kaarten* van CHRISTUS voorgelegd, naar hij het uitdrukte, te weten zijn bevelen, zijn wetten *(14)*. - Terwijl hij lid uitmaakte van de commissie van Cambridge, aan welke de last was opgedragen om de zaak van ‘s konings huwelijk te onderzoeken, had hij zich de achting verworven van HENDRIK’S gemachtigde, Doctor BUTTS, de lijfarts, die hem aan zijn meester had voorgesteld: op wiens last hij toen te Windsor predikte.

(13) Trouble me no more for talking with the Lord my God. Remains, p. 297.
(14) LATIMER’S Sermons, p. 8.

Het Nieuwe Testament verbrand.

HENDRIK was aanvankelijk gezind, om aan LATIMER enigzins toe te geven. "Velen van mijn onderdanen denken," zo sprak hij tot de prelaten die in St. Edward's hall verzameld waren, "dat het mijn plicht is, te zorgen dat de Schrift worde overgezet in het Engels en mijn volk in handen gegeven." Onmiddelijk begon nu de discussie tussen de twee partijen *(15)*; en LATIMER eindigde, met te vragen "dat de Bijbel *in het Engels* vrij zou mogen verspreid worden *(16)*." - "Maar," zo bericht hij zelf ons, "de meerderheid had over hen die het betere wilden de overhand *(17)*." HENDRIK verklaarde van gevoelen te zijn, dat het onderwijs van de priesters voldoende was voor het volk; en hij voegde er bij "dat hij zijn onderdanen de Bijbel in handen geven wilde, indien zij de trotse aanmatiging lieten varen, om hem naar hun eigen smaak uit te leggen *(18)*." - "Vlied al zulke boeken!" riepen de priesters van de predikstoel de volke toe, "verafschuw ze; houdt ze geen ogenblik in uw bezit; geeft ze over aan uw geestelijke zielzorgers *(19)*. En zo gij het *niet* doet, dan zal uw koning, die het zwaard van de gerechtigheid ontvangen heeft van God, dat zwaard gebruiken om u te straffen." - Rome had alle reden om met HENDRIK VIII tevreden te zijn. TONSTALL, die nog altijd de Testamenten achter het slot had gehouden, die hij te Antwerpen, door bemiddeling van PACKINGTON had gekocht, liet ze nu brengen naar het St. PAULUS kerkhof, waar zij in het openbaar verbrand werden. De toeschouwers verwijderden zich onder bedenkelijk hoofdschudden, en spraken: "De leringen van de priesters en de Schrift moeten gewis met elkaar in tegenspraak zijn, omdat de priesters zo gretig zijn om de Bijbel te verbranden." Maar LATIMER deed meer. "Gij hebt ons het Woord van God toegezegd," zo schreef hij moedig aan de koning, "volbreng dan uw belofte nog heden, liever dan morgen! De dag is op handen wanneer gij rekenschap van uw bestuur zult moeten geven, en van het bloed dat door uw wil vergoten werd *(20)*." LATIMER wist wel dat hij, door zulke taal te bezigen, zijn leven in gevaar bracht; maar hij was bereid dat leven op te offeren, gelijk hij zelf ons zegt *(21)*.

(15) Both parties spoken, deduced. WIIK. Conc., III, p. 763.
(16) Would have that the Scripture do go forth in English. LATIMER, Remains, p. 305.
(17) But the most part overcame the better. LATIMER'S Remains, p. 305.
(18) So declyne from arrogancy of understanding the Scriptures after your fantasies. Ibid.
(19) WILKINS, Concilia, III, p. 736.
(20) You shall give account of your office and of the blood... Ibid., p. 308.
(21) I had rather suffer extreme punishment. LATIM., Remains, p. 298.

De vervolging begint.

De vervolging nam al spoedig een begin. In het eigen ogenblik dat de zon scheen te zullen opgaan over de Hervorming, barstte de storm los. "Er was geen steen die de bisschoppen aan zijn plaats lieten," zegt do historieschrijver, "en geen hoekje dat zij niet doorzochten, om 's konings proclamatie toch maar gestreng ten uitvoer te leggen; en daarop volgde een wrede vervolging en slachting van de gelovigen *(22)*."

(22) Grievous persecution and slaughter of the faithfull. Fox, Acts, IV, p. 679.

Hitton.

THOMAS HITTON, een arm maar vroom predikant uit Kent, ging dikwijls naar Antwerpen, om Nieuwe Testamenten te kopen. Toen hij van een dezer tochten in 1529 terugkwam, liet de bisschop van Rochester hem te Gravesend gevangen nemen, terwijl hij hem de gruwelijkste martelingen aandeed, om hem tot het afzweren van zijn geloof te noodzaken *(23)*. Maar de

martelaar bleef in hoge geestvervoering spreken: "De behoud is uit het geloof en niet uit de werken, en CHRISTUS schenkt die aan wie Hij wil *(24)*." De 20ste Februari 1530 werd hij naar de brandstapel gevoerd, en stierf in de vlammen *(25)*.

(23) Dieted and tormented him secretely. TYND. Work., I, p. 485.
(24) For the constant and manifest testymony of JESUS CHRIST and of his free grace and salvation. Fox, Acts, IV, p. 619.
(25) The bishops murdered him most cruelly. TYND. Works, I, p. 485.

Bayfield. Tonstall en Packington.
Nauwelijks kon HITTON'S lijden, voor zijn misdaad dat hij de Heilige Schrift naar Engeland had gebracht, een einde hebben genomen, of er kwam een schip met Nieuwe Testamenten aan boord te Colchester aan. De onvermoeibare BAYFIELD, die deze boeken ten geleider strekte, verkocht ze in Londen, keerde naar het vasteland terug, en was in November wederom in Engeland; doch ditmaal vielen de gewijde boeken Sir THOMAS MORUS in handen. BAYFIELD, die hierdoor niet ontmoetigd werd, begaf zich andermaal naar de Nederlanden, en kwam weldra terug met het Nieuwe Testament, en de werken van bijna al de hervormers. "Hoe komt het dat er zo veel Nieuwe Testamenten van het vasteland worden aangebracht?" vroeg TONSTALL aan PACKINGTON; "gij had mij beloofd, dat gij ze allen zou opkopen." - "Zij hebben sinds weer nieuwe gedrukt," antwoordde de koopman gevat; "en dat zal wel nimmer een einde nemen, zolang zij nog letters en stempels hebben. Daarom, mylord, zou gij wél doen om ook de stempels op te kopen; dan kon gij zeker zijn *(26)*."

(26) So long as they have letters and stamps. Fox, Acts, IV, p. 670.

Bayfield gevangen genomen.
Maar in stede van naar de stempels onderzoek te doen, trachtten de priesters BAYFIELD zelf machtig te worden. De bisschop van Londen kon de godvruchtige man niet verdragen. Toen hij eens op een dag aan BAINHAM (die later martelaar werd voor zijn geloof) de vraag deed, of hij *één enkel persoon* noemen kon, die, sinds de dagen van de Apostelen, geleefd had overeenkomstig het ware geloof in JEZUS CHRISTUS, gaf deze hem ten antwoord: "Ja, dat weet ik van BAYFIELD *(27)*." Daar hij van de een plaats naar de andere werd nagespoord, vluchtte hij ten laatste uit de woning van zijn vrome gastvrouw, en verborg zich aan het huis van zijn binder, waar hij toen ontdekt werd, en vervolgens opgesloten in de Lollardstoren *(28)*.

(27) Whether he knew any person? He said...BAYFIELD. Ibid., p. 699.
(28) He was betrayed and *dogged* from that house. Ibid., p. 681.

De rector Patmore.
Toen BAYFIELD de gevangenis betrad, trok een priester, met name PATMORE, zijn aandacht, die er bleek uitzag, verzwakt door uitgestaan lijden, en gereed, zo het scheen, om te bezwijken onder de slechte behandeling van zijn bewakers. PATMORE werd al spoedig aangetrokken door de godsvrucht van BAYFIELD, en ontsloot zijn hart voor hem. Hij had, terwijl hij rector was van Haddam, de waarheid gevonden in de Schriften van WIKLEF. "Zij hebben zijn beenderen verbrand" zei hij, "maar uit zijn as zal een fontein des levens ontspringen *(29)*." Hij had er zijn lust in om wel tedoen, en met dit oogmerk vulde hij zijn schuren met koren, en als dan de marktprijzen hoog waren, zond hij zijn graan in zulke

overvloed ter markt, dat de prijzen daardoor dalen moesten *(30)*. "Het is in strijd met de Wet van God, dat mensen als ketters verbrand worden" had hij gezegd; en daar hij steeds moediger werd in zijn spreken, voegde hij er ook bij: "Ik geef niet meer om de banvloek van de paus, dan om een handvol hooi *(31)*."

(29) When WIKLEF'S bones were burnt, sprang up a wellspring. Fox, Acts, V, p. 34.
(30) He would send plenty of his corn to pluck down the prices. Ibid., IV, p. 681.
(31) He did not set a bundle of hay by the pope's curse. Ibid., p. 36.

Zijn kapelaan SIMON SMITH, die niet wenste even ongeregeld te leven als de priesters algemeen deden, en die in JOANNA BENNORE, de dienstmaagd van de rector, een verstandige en vrome jonge dochter had gevonden, gaf zijn verlangen te kennen om haar tot vrouw te nemen. "God heeft het huwelijk wettig verklaard voor *alle mensen*," zei PATMORE, "en daarom wordt het ook elders aan priesters toegestaan *(32)*." De rector had het oog op Wittenberg, alwaar hij LUTHER had bezocht. Na hun huwelijk verlieten SMITH en zijn vrouw Engeland voor een tijd, en PATMORE vergezelde hen tot Londen.

(32) Yet it was in other countries beyond sea. Ibid.

Het bekend worden van dit huwelijk van een priester - een gebeurtenis zonder voorbeeld in Engeland - was oorzaak dat STOKESLEY de armen PATMORE liet in de Lollardstoren werpen; en ofschoon de man ziek was, werd hem vuur noch licht, noch enige andere gerijfelijkheid toegestaan. De bisschop en zijn vicaris - generaal waren de enigen, die hij in zijn gevangenis zag tot zich komen; en beiden beijverden zich, om hem door bedreigingen ertoe te brengen, dat hij zijn geloof verloochende.

Onder deze omstandigheden werd BAYFIELD in dezelfde kerker gebracht. Door zijn christelijke toespraak deed hij het kwijnend geloof van PATMORE herleven *(33)*; en laatstgenoemde deed zijn beklag bij de koning, dat de bisschop van Londen hem belette de schapen te verzorgen, die God aan zijn hoede had toevertrouwd. STOKESLEY nu, die begreep van waar PATMORE zijn vernieuwde moed ontleende *(34)*, liet BAYFIELD wederom wegvoeren uit de Lollardstoren, en hem opsluiten in zijn kolenkelder, alwaar hij nu overeindstaande aan de muur werd vastgebonden, bij de benen, om het middel, en aan de hals *(35)*. De arme evangelist van Bury moest dan hier zijn dagen in altijd durende duisternis doorbrengen, terwijl hij niet liggen kon, niet zitten, maar als aan de muur geklonken was, en nooit het geluid van een menselijke stem vernam. Wij zullen hem later deze afschuwelijke kerker zien verlaten, om te sterven op het schavot.

(33) Confirmed bij him in the doctrine. Ibid., IV, p. 681.
(34) Ibid.
(35) Ibid.

PATMORE was niet de enige van zijn familie die vervolging leed. Hij had te Londen een broeder, THOMAS geheten, een vriend van JOHN TYNDALE, de jongere broeder van de beroemde hervormer. THOMAS had gezegd dat de waarheid van de Schrift nu ten laatste toch weer aan het licht kwam, na gedurende zo vele eeuwen te zijn verborgen geweest *(36)*; en JOHN TYNDALE had een geldelijke ondersteuning van vijf mark aan zijn broeder WILLIAM gezonden, en brieven van hem ontvangen. Buitendien hadden de twee vrienden

(beiden waren kooplieden) een groot aantal Testamenten en andere boeken verspreid. Maar hun geloof was niet diep geworteld, en het was meer uit achting voor hun broeders geweest, dat zij evangelisch geloofd en gesproken hadden. STOKESLEY kon er hen daarom gemakkelijk toe brengen dat zij hun "misdaad" bekenden. MORUS, die zich verheugde over de gelegenheid, welke hier kon gevonden worden, om de naam van TYNDALE met smaad te overdekken, stelde er zich niet mee tevreden, dat hij de twee vrienden veroordeelde om ieder een boete te betalen van ú 100, maar hij had een nieuwe vernedering uitgedacht. Hij liet op hun kleren enige bladen vasthechten van het Nieuwe Testament dat zij verspreid hadden, plaatste toen de beide boetelingen ieder op een paard, met het aangezicht naar de staart gekeerd, en liet hen zo ten spot rondvoeren door de straten van Londen, blootgesteld aan de uitjouwing en het gelach van de bevolking. Hierin slaagde MORUS beter, dan in zijn weerlegging van de schriften des hervormers.

(36) Fox, V, p. 34.

Een muzikant. Freese de schilder.

Van nu aan begon de vervolging heviger te worden. Landlieden, kunstenaars, handelaars en zelfs edellieden ondervonden de kracht van de wrede handen van de geestelijkheid en van Sir THOMAS MORUS. Zij zonden onder anderen ook een godvrezend muzikant naar de gevangenis, die de gewoonte had om van de een plaats naar de andere te trekken, en dan bij zijn harp een lied zong, waarin MARTEN LUTHER en de Hervorming geprezen werden *(37)*. Een schilder, met name EDWARD FREESE, een jong mens van een vlugge geest, die in zeker huis behangsels had moeten schilderen, schreef met zijn penseel aan de randen enkele verzen uit de Schrift. Hiervoor werd hij gevat, naar het paleis van de bisschop van Londen, te Fulham, gevoerd, en daar opgesloten gehouden; terwijl zijn voornaamste voedsel bestond uit brood, dat grotendeels uit zaagsel van hout was gemaakt *(38)*. Zijn vrouw, die in zwangere staat was, begaf zich naar Fulham, om haar man te bezoeken; maar de portier van de bisschop had bevel niemand toe te laten, en de onbeschofte kerel gaf de arme vrouw zulk een geweldige schop *(39)*, dat het nog ongeboren kind ervan stierf: terwijl de dood van de moeder niet lang daarna evenzeer het gevolg hiervan was. De ongelukkige FREESE werd overgebracht naar de Lollards toren, waar men hem met ketenen boeide, zodat zijn handen alléén vrij bleven. Met deze handen nu nam hij een stuk houtskool, en schreef daarmee enige vrome spreuken op de muur; doch ten straf hiervoor werden hem nu ook de handen gekneveld: en het gewricht van de hand werd daarbij zozeer gekneld, dat het vlees rondom de ijzeren boeien hoog opzwol. Zijn denkvermogen geraakte verward. Het haar hing hem wild en in wanorde over zijn gelaat, en de ogen stonden hem woest en fel. Gebrek aan behoorlijk voedsel, slechte behandeling, het sterven van zijn vrouw, en zijn langdurige gevangenschap ondermijnden volstrekt zijn verstand. Men bracht hem naar de St. PAULUSkerk, en daar werd hij drie dagen zonder voedsel gelaten *(40)*; en toen hij nu voor het consistorie werd geleid, daar hij nauwelijks meer staan kon, zag de ongelukkige man angstig en als een zinneloze in het rond *(41)*, en staarde de aanwezigen zwijgend aan. Het onderzoek nam een aanvang; maar op elke vraag gaf FREESE steeds hetzelfde antwoord; "Mijn Heere is goed *(42)*." Men kon niets anders uit hem krijgen, dan alleen deze roerende betuiging, Helaas! Er was duisternis gekomen over zijn vroeger zo heldere geest, maar de liefde tot JEZUS woonde daarom nog in zijn hart. Hij werd nu naar Bearsy Abbey gezonden, waar hij echter niet lang verbleef; doch hij bekwam het volle gebruik van zijn verstand niet weer *(43)*. HENDRIK VIII en zijn priesters pasten straffen toe, nog wreder dan de brandstapel.

(37) Zijn naam was ROBERT LAMBE. Fox, V, p. 34.
(38) Fed with fine manchet made of saw dust. Ibid., IV, p. 695.
(39) The porter lifted up his foot and struck her on the body. Ibid.
(40) They kept him three days without meat. Ibid.
(41) Like a wild man. Ibid.
(42) My Lord is a good man. Ibid.
(43) Fox, IV, p. 695.

Schrik verspreidde zich allerwege. De werkzaamste Evangelisten waren verplicht geweest naar een vreemd land te vluchten; enkelen van de godvruchtigste mannen waren in hechtenis; en onder dezulken van de Evangelischen die van rang of aanzien waren, trof men velen aan, - en misschien behoorde LATIMER tot hun getal, - die zich wensten te dekken, door een vergedrevene toegefelijkheid of inschikkelijkheid, transactie, welke maar al te nauw aan dubbelhartigheid grensde. Maar juist toen de vervolging in Londen had uitgewerkt dat aldaar de vreesachtigste stemmen tot zwijgen waren gebracht, verhieven moediger mannen in de provincies wederom de stem. De stad Exeter was in deze ogenblik in grote beweging. Er waren aan de deuren van de hoofdkerk aldaar papieren aangeplakt gevonden, die sommige hoofdpunten "van de nieuwe leer" bevatten. Terwijl de mayor en zijn ondergeschikte beambten hun best deden, om de dader van deze "godslastering" op te sporen, hielden de bisschop en al de doctoren van de diocese, - "die zo heet waren als gloeiende kolen." naar de geschiedschrijver ons meldt *(44)*, - hevige en wraaklustige toespraken van de kansel. De volgende Zondag, gedurende de predikatie, viel de aandacht van twee personen, die zich wel het meest van allen beijverd hadden om de schuldige, ter zake van de aangeplakte biljetten, uit te vinden, op iemand die in de kerk nevens hen gezeten was. "Deze moet ongetwijfeld de ketter zijn," spraken zij. Echter bracht de aandacht, waarmee deze man zijn godsdienst verrichtte - want hij wendde de ogen geen ogenblik af van zijn boek - hen toch weer in het onzekere. Zij bemerkten overigens niet, dat de "ketter" las in een Latijns Nieuw Testament.

(44) As hot as coals, Fox, Acts, V, p. 19.

Plakkaten en martelaarschap van Bennet.
De bedoelde man, - THOMAS BENNET, - was werkelijk de "schuldige." Nadat hij te Cambridge was bekeerd geworden, door de prediking van BILNEY, wiens vriend hij was, had hij zich, uit vreze voor de vervolging, naar Torrington begeven, en van daar weer naar Exeter; en nadat hij getrouwd was (om onkuisheid te voorkomen, zegt hij) *(45)* werd hij schoolmeester. Daar BENNET stil en nederig van leven was, voorkomend jegens iedereen, en een weinig beschroomd van aard, had hij reeds zes jaren in genoemde stad gewoond, zonder dat zijn Evangelisch geloof was ontdekt geworden. Ten laatste echter ontwaakte zijn geweten over deze geheimhoudendheid, en nu besloot hij om gedurende de nacht de bewuste Evangelische plakkaten aan de deuren van de Cathedraalkerk aan te slaan. "Elk een zal het geschrevene lezen" zo dacht hij, "en niemand zal toch weten wie de schrijver is." Hij deed gelijk hij zich voorgenomen had.

(45) Ut ne scortator aut immundus essem, uxorem duxi. Ibid., p. 19.

Niet lang na de Zondag op welke hij zo groot gevaar had gelopen om ontdekt te worden, bereidden de priesters een indrukmakende plechtigheid voor, bij welke gelegenheid zij tegen de onbekende ketter de grote banvloek, onder het daartoe behorend ceremonieel, wilden

uitspreken *(46)*. De hoofdkerk was gestampt vol met mensen, en BENNET zelf was ook tegenwoordig. In het midden stond een groot kruis, op wat brandende waskaarsen waren geplaatst, en daar rondom waren al de Franciskanen en Dominikanen van Exeter verzameld. Nadat één van de priesters een sermoen had gehouden, over de woorden: *Daar is een ban in het midden van u, Israël (47)*, naderde de bisschop tot aan het kruis, en sprak daar de vloek over de schuldige uit. Hij nam één van de waskaarsen, en sprak: "Dat de ziel van de onbekende ketter, indien hij reeds dood is, deze nacht worde uitgeblust in de pijnen van het vuur van de hel, gelijk deze kaars wordt geblust en uitgedaan *(48)*," en met deze woorden bluste hij de kaars uit. Daarop nam hij een tweede waskaars, en vervolgde: "En laat ons God bidden, dat, zo de ketter nog in leven is, zijn ogen mogen uitgeblust worden, en het gebruik van al de zintuigen van zijn lichaam hem moge ontnomen worden, gelijk het licht van deze kaars word uitgeblust," waarmee hij de tweede waskaars uitdoofde. Alsnu ging één van de priesters op het kruis toe, en sloeg er op; en het geluid dat het vallende kruis maakte, weergalmde zo sterk door de gewelven, dat de aanwezigen er geweldig van schrikten, en een algemene kreet van ontzetting werd gehoord, terwijl de handen ten hemel werden geheven, als om te bidden dat de vloek van de hemels hen niet treffen mocht. BENNET, die het komediespel had aangezien, kon een medelijdende glimlach niet onderdrukken. "Waar lacht gij om?" vroegen zij die in zijn onmiddelijke nabijheid waren, en die de glimlach hadden opgemerkt. "Hier is de ketter! hier is de ketter! Houdt hem vast!" werd nu het geroep. Er ontstond dan grote opschudding onder de menigte. Sommigen schreeuwden, anderen klapten in de handen, en anderen wederom liepen heen en weer; doch de verwarring was zo groot, dat het BENNET gelukte te ontkomen.

(46) With book, bell and candle.
(47) Jos 7:13
(48) Let us quench their souls this night in the pains of hell fire. Ibid., p. 21.

De excommunicatie, die hier met zoveel ceremonieel over hem was uitgesproken, strekte slechts om hem temeer aan te vuren, in zijn begeerte om de Roomse bijgelovigheden te bestrijden; en die ten gevolge plakte zijn loopjongen reeds de volgende morgen vóór vijf uur (het was in de maand Oktober 1530) op zijn last andermaal aan de deuren van de hoofdkerk papieren aan, van dergelijke inhoud als die welke waren afgescheurd geworden. Het gebeurde dat een burger, die naar de vroegmis ging, de jongen opmerkte, en nu liep hij op hem toe, greep hem bij de arm, en rukte de plakkaten af; terwijl hij vervolgens de jongen meesleurde bij de arm, en in de andere hand de afgescheurde plakkaten droeg, en zich zo onmiddelijk naar de mayor van de stad begaf. BENNET'S jongen werd herkend, en hij zelf aanstonds gevangen genomen en in de stok gesloten, "onder even veel barmhartigheid als een hond vinden zou," zegt FOX *(49)*.

(49) With as much favour as a dog could find.

Het scheen dat de stad Exeter besloten had om zich ten kampioen te maken voor de priesterheerschappij in Engeland. Gedurende een gehele week lang zag BENNET zich niet slechts door de bisschop bezocht, maar ook door al de priesters en monnikken van de stad, die hem nacht of dag geen rust lieten. Maar zij poogden tevergeefs hem te bewijzen dat de Roomse Kerk de ware was. - "God heeft mij de genade geschonken dat ik een betere Kerk mag toebehoren," zei hij. - "Weet gij dan niet dat de onze op de heiligen PETRUS is gebouwd?" - De Kerk die op een mens gebouwd is," zo was zijn antwoord, "is een Kerk des

duivels, en niet van God." - Zijn gevangenhok was onophoudelijk vervuld met bezoekers; en bij gebrek van goede bewijsgronden, scholden de onwetendsten onder de monnikken de gevangene voor ketter, ja zij spuwden hem in het aangezicht *(50)*. Ten laatste brachten zij een geleerd doctor van de theologie tot hem, die - hieraan twijfelden zij niet - hem zeker bekeren zou. "Onze wegen zijn Gods wegen," sprak de doctor met grote deftigheid. Maar hij bespeurde weldra dat theologanten niets doen kunnen *tegen* het Woord van God. "*Hij* alléén is mijn weg," antwoordde BENNET, "die gezegd heeft: *Ik ben de weg, de waarheid en het leven*. In zijn *weg* wil ik wandelen; - zijn *waarheid* neem ik aan; - zijn eeuwig *leven* zal ik zoeken."

(50) And spat upon him, calling him heretic. Ibid., p. 23.

BENNET werd veroordeeld, om verbrand te worden; en daar MORUS het bevel de *comburendo* met de meeste spoed had uitgevaardigd, gaven de priesters de gevangene de 15de Januari 1531 *(51)* in handen van de sheriff over: onder wiens geleide BENNET zich toen naar een veld buiten de stad, onder de naam van *Livery - dole* bekend, zag gevoerd, alwaar de brandstapel was opgericht. Toen de gevangene op de plaats van de strafoefening aankwam richtte hij een korte vermaning tot het volk; doch hij deed dit zo roerend en met zoveel zalving, dat de klerk van de sheriff, die aandachtig had toegehoord, uitriep: "Waarlijk dit is een dienstknecht Gods!" Twee personen, evenwel, scheen door wat zij hoorden en zagen volstrekt niet getroffen te worden: namelijk THOMAS CAREW en JOHN BARNEHOUSE, die beiden tot de aanzienlijke stand behoorden. Zij naderden tot dicht bij de martelaar, en riepen hem toen op dreigende toon toe: Zeg *Precor sanctam Mariam ot omnes sanctos Dei* - "Ik ken geen andere voorspraak dan JEZUS CHRISTUS" gaf BENNET hun ten antwoord. En BARNEHOUSE werd over deze woorden zo vergramd, dat hij een piek nam, een handvol scherp rijs daarop plaatste, de brand erin stak, en het toen de arme man in het gezicht wierp, terwijl hij hem toegraauwde: "Vervloekte ketter, bid tot onze Lieve Vrouw, of ik zal er u toe noodzaken!" - "Ach!" antwoordde BENNET geduldig, "kwel mij niet;" en daarop hief hij de handen ten hemel, en bad: "Vader, vergeef hen!" - De beulsknechten staken nu dadelijk het hout aan; en zij onder de toeschouwers, die het meest door fanatieke haat bezield waren, scheen nu waarlijk door een onbeschrijfelijke woede bezeten te worden, zodat zij palen uit de grond rukten, takken afscheurden, met één woord alles ter hand namen wat binnen hun bereik viel, en dat in de vlammen wierpen, om toch maar de gloed ervan te vermeerderen. BENNET sloeg onder dit blinde woede de ogen hemelwaarts, en sprak: "Heer! ontvang mijn geest." - Zo stierven in de zestiende eeuw de discipelen van de Hervorming, als slachtoffers van HENDRIK VIII!

(51) Deze dagtekening wordt opgegeven door FOX, en anderen hebben het van hem overgenomen. Evenwel, daar het jaar destijds begon in Maart, zou men kunnen geloven, dat BENNET eerst in 1532 is verbrand geworden. Doch aangezien FOX Oktober 1530 noemt voor zijn gevangenneming, is het te denken dat Januari 1531 wel de tijd van zijn terechtstelling zal zijn geweest.

Thomas Morus en John Petit.

De priesters begonnen, dank zij het zwaard van de koning, op de overwinning te rekenen; maar schoolmeesters, muzikanten, winkeliers, ja geestelijken zelfs waren hun niet genoeg. Zij verlangden edeler offers, en deze moesten zij in Londen zoeken. MORUS zelf, vergezeld van de luitenant van de Tower, doorzocht vele verdachte huizen *(52)*. Weinige burgers in Londen waren meer in achting dan JOHN PETIT, dezelfde die in het Huis van de Gemeenten zo

moedig het hoofd had geboden aan het koninklijk voorstel ten aanzien van de leningen. PETIT was ervaren in de geschiedenis en met de Latijnse letterkunde bekend. Hij was welsprekend, en had gedurende twintig jaren de stad op waardige wijze vertegenwoordigd. Zo menigmaal er een belangrijke zaak in het Parlement behandeld werd, had de koning, door onzekerheid geslingerd, de gewoonte om bepaald te vragen, welke zijde PETIT koos. Deze politieke onafhankelijkheid, zo zeldzaam in de parlementen ten dage van koning HENDRIK, was de koning en zijn ministers tot geen geringe aanstoot. En er was buitendien nog iets dat hun grond gaf tot verbittering. PETIT, de vriend van BILNEY, FRYTH en TYNDALE, was één van de eersten geweest in Engeland, die het wél aangename des Goddelijken Woords gesmaakt had *(53)*, en hij had ook aanstonds in zijn wandel die heerlijke karaktertrek ontwikkeld, waardoor het evangelisch geloof zich onderscheidt, - die van de christelijke liefde. Hij was overvloedig in het weldoen, ondersteunde een groot aantal arme leraars, zo in zijn eigen land als over zee, en zo vaak hij van deze edelmoedige handreikingen in zijn boeken aantekening deed, schreef hij bloot de woorden: "Geleend aan CHRISTUS *(54)*." Ook verbood hij aan de uitvoerders van zijn laatste wil, deze schulden in te vorderen.

(52) He would go himself in person, to apprehend such as he suspected and search their houses. STRYPE, I, p, 312.
(53) He was one of the first that caught a sweetness in God's word. Ibid.
(54) Lent unto Christ. Ibid., p. 314.

PETIT genoot, stil en rustig, de aangenaamheden van het huiselijk leven aan zijn nederige woning, in het gezelschap van zijn vrouw en twee dochters, BLANCHE en AUDREY, toen hij een onverwacht bezoek ontving. Op zekere dag, namelijk, toen hij biddende was in zijn kamer, werd er hard geklopt aan de straatdeur. Zijn vrouw liep haastig toe, om open te doen; doch toen nu de lord - kanselier MORUS voor haar ogen stond, ijlde zij terug naar haar man, om hem te zeggen dat deze hoge persoon hem verlangde te spreken. MORUS, die haar gevolgd was, trad de kamer binnen, en liet zijn oog navorsend gaan langs de boorden van de boekenkast, waar hij echter niets dat verdacht was ontdekken kon. Nu maakte hij dadelijk aanstalten om weer heen te gaan, en PETIT ging met hem mee. Bij de deur bleef de kanselier staan, en zei tot hem: "Gij verklaart dus dat gij niets hebt van die nieuwe boeken?" - "Gij hebt mijn boekerij gezien," gaf PETIT ten antwoord. - "Ik ben nochtans onderricht," hernam MORUS, "dat gij ze niet slechts leest, maar ook bijdraagt om ze te doen drukken." En toen voegde hij er op gestrenge toon bij: "Volg de luitenant." In spijt van de tranen van zijn vrouw en dochters werd dit onafhankelijk lid van het Parlement nu naar de Tower gevoerd, en aldaar in een vochtig gat opgesloten, waar hij niets had dan enig stro om op te liggen. Zijn vrouw ging iedere dag tevergeefs derwaarts, om, onder tranen, de vergunning te verzoeken om hem te mogen zien, of om hem althans een bed te mogen zenden. De cipiers weigerden haar het een zowel als het andere: en eerst toen PETIT gevaarlijk ziek werd, kon laatstgemelde gunst hem worden toegestaan. Dit gebeurde in 1530, en het vonnis werd uitgesproken in 1531 *(55)*. Wij zullen PETIT nogmaals in de gevangenis ontmoeten. Hij werd, wel is waar, in vrijheid gesteld, maar slechts om te bezwijken aan de gevolgen van de wrede behandeling, welke hij in de kerker had moeten ondergaan.
(55) STRYPE, I, p. 312.

Bilney.
Zodanig werden de getuigen voor de waarheid bestreden en geveld, door de priesters, door Sir THOMAS MORUS, en door HENDRIK VIII! - Een nieuw slachtoffer zou met droeve tranen

beschreid worden. Een zachtzinnig en nederig man; iemand die dierbaar was aan alle vrienden des Evangelies, en die wij mogen beschouwen als de geestelijke vader van de Hervorming in Engeland, stond op het punt om de vlammende houthoop te beklimmen, die door zijn vervolgers was opgericht om hem een wrede dood te doen sterven. Enige tijd vóór dat PETIT voor zijn rechters werd gebracht, wat in 1531 plaats vond, werd in de gevangencel boven hem een ongewoon gedruis gehoord. Het werd veroorzaakt, doordien THOMAS BILNEY naar de Tower werd gevoerd *(56)*. Wij verlieten hem op het einde van het jaar 1528, na zijn val. BILNEY was toen naar Cambridge teruggekeerd, terwijl hij door naberouw gefolterd werd. Tevergeefs was het, dat zijn vrienden hem nacht en dag poogden te troosten; ja zelfs de Schrift scheen voor hem geen andere woorden meer te hebben, dan van veroordeling *(57)*. Onoverwinnelijke vrees deed hem onophoudelijk beven, en hij kon nauwelijks spijs of drank meer nuttigen. Ten laatste ging er een hemels en onverwacht licht op, in het gemoed van de gevallen discipel; .... een getuige wie hij zwaar bedroefd had - de Heilige Geest - sprak nog eenmaal in zijn hart. BILNEY wierp zich toen neer aan de voet van het kruis, onder een vloed van tranen; en hier vond hij de vrede weer. Maar hoe meer God hem vertroostte, hoe zwaarder hem zijn misdaad toescheen. Een enkele gedachte bezielde hem dan van nu aan: - de gedachte om zijn leven ten offer te brengen voor de waarheid. Hij had teruggebeefd voor de brandstapel; maar nu zouden de vlammen hem toch zeker verleren. Noch de zwakheid van zijn lichaam, die door zijn langdurig zielelijden zeer was toegenomen, noch de wreedheid van zijn vijanden, noch zijn natuurlijke schroomvalligheid - niets kon hem terughouden. Hij *wilde* de martelaarskroon deelachtig worden.

Op zekere avond, ten tien uur, toen iedereen in Trinity Hall zich ter ruste ging begeven, riep BILNEY zijn vrienden rondom zich tezamen *(58)*, herinnerde hen aan zijn beklagelijke val, en voegde er bij: "Gij zult mij niet weerzien....Houdt mij niet terug; mijn besluit is genomen, en ik *zal* het ten uitvoer brengen. Mijn aangezicht is van nu aan gericht om te gaan naar Jeruzalem *(59)*." BILNEY maakte hier gebruik van de woorden, die door de Evangelist gebezigd worden, waar hij JEZUS voorstelt, als opgaande naar de stad, alwaar Hij zou ter dood gebracht worden. Nadat hij zijn broeders ten afscheid de hand had gedrukt, verliet de eerwaardige man, - de eerste van Engelands Evangelisten, naar orde van tijd, - Cambridge, in het duistere van de nacht, en begaf zich naar Norfolk, om dezulken, die geloofd hadden, te sterken in hun geloof, en om de blinde menigte op te wekken, om te komen tot de Zaligmaker. Wij zullen hem hier niet volgen bij deze laatste en plechtige Evangeliepredikking; dit, gelijk meer andere feiten van dergelijke aard, behoort tot een volgend tijdvak. Doch vóór nog het jaar 1531 zijn loop had volbracht, hadden BILNEY, BAINHAM, BAYFIELD, TEWKESBURY, en vele anderen meer, getroffen door het zwaard van HENDRIK, met hun bloed het getuigenis bezegeld, dat door hen aan de volkomen genade van CHRISTUS was gegeven geworden.

(56) He (PETIT) lodged underneath him (BILNEY). Ibid., p. 313.
(57) He thought that all the while the Scriptures were against him. LATIM., Serm., p. 52.
(58) He took his leave in Trinity - Hall, at ten o'clock at night. Fox, Acts, IV, p. 642.
(59) He said that he would go to Jerusalem. (Ibid.) Zie Luk. 9:51

XVI.

Angst van Wolsey.

Terwijl vele vrome Christenen verkwijnden in de kerkerholen van Engeland, verdween de grote tegenstander van de Hervorming van het toneel van deze wereld. - Wij moeten

terugkeren tot WOLSEY, die nog altijd te Esher gedwongen verblijf hield *(1)*.

(1) BURNET en enige nieuwe schrijvers vergissen zich, volgens mijn gevoelen, wanneer zij vermelden dat WOLSEY in het Parlement tegenwoordig was, op het einde van het jaar 1529. Zie State Papers, I, p, 347 - 354.

De kardinaal, die van het toppunt van eer en grootheid was neergeploft, werd door die panische schrik beheerst, die gewoonlijk, als zij tot ongenade vervallen zijn, door dezulken wordt gevoeld, die een gehele natie voor zich hebben doen beven: en hij verbeeldde zich, dat er achter iedere deur een sluipmoordenaar verscholen lag. "Deze nacht," zo schreef hij bij zekere gelegenheid aan CROMWELL, "was ik geheel als iemand die sterven zou. - Ik verlang u zeer te spreken, en zo ik het vermocht, zou ik graag te voet naar u toe komen, liever dan dat mijn onderhoud met u worde uitgesteld. - Indien het ongenoegen van mylady ANNE een weinig moge geweken zijn, gelijk ik God bid dat het geval zijn moge, o! dan smeek ik u, dat gij al het mogelijke doet, om haar gunst te verwerven *(2)*."

(2) State Papers, vol. I, p. 351.

Ten gevolge van dit schrijven haastte CROMWELL zich om naar Esher te komen, twee of drie dagen nadat hij zitting had genomen in het parlement; en WOLSEY, die over zijn gehele lichaam beefde, greep zijn hand, en deelde hem zijn bekommering mee. "NORFOLK, SUFFOLK, en lady ANNE misschien ook, verlangen mijn dood *(3)*" zei hij. "Of heeft niet THOMAS à BECKET, een aartsbisschop gelijk ik, het altaar zien bevlekken met zijn bloed?"....CROMWELL stelde hem gerust, en daar de vrees die de oude man beklemde hem diep trof, vroeg en verkreeg hij van HENDRIK een order van bescherming voor hem. (Orde of protection).

(3) Timebat sibi damnum et periculum de corpore suo per quosdam suos aemulos. RYMER, Foedera, p. 139.

Hij wordt door de pairs in beschuldiging gesteld.

WOLSEY'S vijanden begeerden zeker zijn dood; maar zij verlangden die van de gerechtigheid van de drie standen des Rijks, en geenszins door middel van de dolk des sluipmoordenaars. Het huis van de Lords machtigde Sir THOMAS MORUS, de hertogen van Norfolk en Suffolk, en veertien andere lords, om de kardinaal - legaat te vervolgen, ter zake van hoog verraad. Zij vergaten hierbij niets. Die trotse spreekwijze waarvan WOLSEY zich dikwijls bediend had - *Ego et rex meus*, ik en mijn koning; zijn verkorten van de wetten des koninkrijks; het monopolie dat hij met de kerkelijke inkomsten gedreven had; de schreeuwende onrechtvaardigheid, waaraan hij zich had schuldig gemaakt, - bijvoorbeeld in de zaak van Sir JOHN STANLES, die in de gevangenis werd opgesloten gehouden, totdat hij de kardinaal te wille was, met opzicht tot een huurcontract (lease), ten behoeve van de zoon van een vrouw, bij wie hij, kardinaal, twee kinderen had gehad; - voorts dat hij vele huisgezinnen ten ondergang had gebracht, om zijn geldgierigheid te bevredigen; dat hij traktaten met vreemde mogendheden had gesloten, zonder 's konings last; zijn afpersingen, die Engeland verarmd hadden; dan, dat hij zich niet ontzien had, om niettegenstaande hij aan heimelijke en vuile ziekte leed, 's konings tegenwoordigheid met zijn stinkende adem te verpesten. *(4)* niets van dit alles werd vergeten. Wij noemden hier slechts enkele van de vier en twintig beschuldigingen, die door de lords bij de koning tegen WOLSEY werden

ingebracht, en die alsnu door HENDRIK aan het Lagerhuis werden ter kennis gebracht, ter beoordeling.

(4) Knowing himself to have the foul and contagious disease, blowing upon your noble Grace with his perillous and infective breath, HERBERT, p. 295.

Cromwell redt hem.

In het eerst geloofde men dat niemand in het Huis van de Gemeenten hel wagen zou de verdediging van WOLSEY op zich te nemen, en algemeen hield men het er voor, dat hij zou worden overgegeven aan de *vergelding van de wet (5)*, zoals bij de *bill* werd gevraagd, dat is, met andere woorden, aan de bijl van de beul. Doch er was toch nog één man die opstond van zijn plaats, en die, ofschoon niemand hem ondersteunde, het ondernam de kardinaal te verdedigen. Deze man was CROMWELL. De leden van het Lagerhuis vroegen elkaar wie die *onbekende* man was; maar hij maakte zichzelf weldra bekend genoeg. Zijn kennis van zaken, zijn gemeenzaamheid met de wetten, de kracht van zijn welsprekendheid, en de gematigdheid van zijn taal verbaasden het Huis. WOLSEY'S tegenstanders hadden ternauwernood de arm opgeheven om hem te treffen, of zijn verdediger had de slag reeds afgekeerd. En zo er een beschuldiging voorkwam, welke hij niet zo aanstonds beantwoorden kon, dan vroeg hij uitstel tot de volgende dag, vertrok dan bij het eindigen van de zitting dadelijk naar Esher, sprak met WOLSEY, keerde gedurende de nacht terug, en verscheen de volgende morgen in de Gemeenten met nieuwe wapenen. CROMWELL mocht de voldoening smaken, dat hij het Huis zijn inzichten zag delen; de aanklacht mislukte, en de verdediger van WOLSEY nam van die ogenblik aan zijn plaats onder de staatsmannen van Engeland. Deze zegepraal, één van de grootste triomfen van parlementaire welsprekendheid uit dat tijdvak, bevredigde beiden CROMWELL'S eerzucht en de schuld van dankbaarheid, welke hij beseft had de kardinaal te betalen te hebben. Hij zag zich nu voorgoed gevestigd in 's konings gunst, geacht bij de "Commons," en bewonderd door het volk; welk een en ander hem toen verder in staat stelde, om de emancipatie van de Kerk van Engeland tot een goede uitkomst te brengen.

(5) Vengance of the law.

Ziekte van de kardinaal.

Het ministerie, dat uit vijanden van WOLSEY was samengesteld, ergerde zich geweldig over de beslissing van het Lagerhuis, en benoemde een commissie om de zaak te onderzoeken. Toen de kardinaal hiervan onderricht werd, overviel hem nieuwe schrik. Hij verloor alle eetlust, en kon ook niet meer slapen *(6)*, en op kerstmis werd hij ook door koorts aangetast. "De kardinaal zal binnen vier dagen dood zijn," zei zijn geneesheer tot HENDRIK," indien hij niet spoedig van u en lady ANNE enige troost ontvangt." - "Ik zou hem voor geen twintig duizend pond willen verliezen" riep de koning uit. Hij wenste WOLSEY als *in reserve* te bewaren, voor het geval dat hij aan de erkende bekwaamheid van zijn oud minister mocht behoefte hebben, wat geheel niet onwaarschijnlijk was. HENDRIK gaf dan de doctor zijn portret in een ring, voor WOLSEY, en ANNE voegde er, op begeerte van de konings, het in goud gevatte schrijftafeltje bij, dat zij aan haar ceintuur droeg *(7)*. De kardinaal was verrukt, en nam de ontvangene geschenken bij zich op het bed; en terwijl hij er de ogen op gevestigd hield, was het hem of hij zijn krachten voelde terugkeren. Hij werd ook uit zijn ellendig verblijf te Esher naar het koninklijk paleis van Richmond overgebracht; en het duurde niet lang, of hij was weer in staat om te wandelen in het park, alwaar hij iedere avond zijn brevier las.

(6) Cum prostratione appetitus et continuo usomnio. WOLSEY aan GARDINER. CAVENDISH, append., p. 474.
(7) Tablet of gold that hung at her girdle.

Zijn eerzucht herleeft weer.

Eerzucht en hoop keerden met het leven weer. Zo de koning al begeerde het pauselijk gezag in Engeland terneer te werpen, zou de hooghartige kardinaal dat gezag niet kunnen behouden? Zou THOMAS WOLSEY onder HENDRIK VIII niet kunnen doen wat THOMAS à Becket had gedaan onder HENDRIK II? Zijn diocese van York, de onwetendheid van de priesters, het bijgeloof van het volk, de ontevredenheid van de groten, - alles scheen hem te moeten dienen. En werkelijk waren er, zes jaren later, in Yorkshire in een ogenblik 40000 man onder de wapenen, om de zaak van Rome te verdedigen. WOLSEY, die in Engeland sterk was door de steun die hij vond bij de natie, (dit was althans *zijn* denkbeeld) en van buiten geholpen door de paus en de mogendheden van het vasteland, zou HENDRIK de wet nog kunnen stellen en de Hervorming onderdrukken!

Toen de koning WOLSEY vergund had zich naar York te begeven, vroeg deze een verhoging van zijn aartsbisschoppelijke inkomsten, ofschoon die toch een bedrag van vier duizend pond sterling beliepen *(8)* HENDRIK stond hém duizend mark toe; en nu vertrok de kardinaal, kort vóór pasen van het jaar 1530, met een gevolg van 160 personen. Hij dacht dat dit het begin zou zijn van zijn triomf.

(8) State Papers, I, p. 354.

Zijn praktijken in Yorkshire.

WOLSEY vestigde zijn verblijf op Cawood Castle, in Yorkshire, wat één van zijn residentieplaatsen als aartsbisschop was, en beijverde zich nu om de liefde van het volk te winnen. Deze prelaat, de man die eenmaal zijn gelijke in trotsheid niet had gehad, (naar GEORGE CAVENDISH van hem getuigt, die hem goed gekend en het best gediend heeft) *(9)* werd nu met der daad een voorbeeld van minzaamheid en voorkomendheid. Hij hield open tafel, deelde milde liefdegaven uit, bediende de mis in de dorpskerken, had omgang en spijsde met de landedellieden uit de omtrek, en gaf luisterrijke feesten. Maar hij schreef ook aan onderscheidene vorsten, om hun ondersteuning in het belang van zijn heerszuchtige plannen. Het wordt zelfs verzekerd, dat hij de paus zou gevraagd hebben, om HENDRIK VIII in de ban te doen *(10)*. Daar dan alles op deze wijze was voorbereid, geloofde hij zijn plechtige intocht binnen York te kunnen doen, als eerste stap tot zijn beoogde hogere verheffing, en daartoe bepaalde hij Maandag de 5de November.

(9) He was the haughtiest man in all his proceedings that then lived. CAVENDISH, p. 394.
(10) The cardinal had purchased a bull to curse the king. HALL, p. 773.

Elke van zijn bewegingen was bekend aan het hof; iedere handeling werd daar niet slechts beoordeeld, maar steeds een overdrevene belangrijkheid eraan toegekend, "Wij dachten dat wij hem voorgoed vernederd hadden," zeiden sommigen, "en nu heft hij het hoofd weer op." HENDRIK zelf geraakte er bekommerd over. "De kardinaal smeedt een aanslag tegen mijn kroon, met zijn verfoeielijke intrigues, en spant binnen en buiten ‘s lands samen," sprak hij; ja de koning zei zelfs *waar* en *hoe* deze samenzwering geschiedde *(11)*. WOLSEY’S ondergang

werd dan bepaald.

(11) Cosi mi disse el Re, che contra de S. M. el machinava nel regno e fuori, et m'a detto dove e come. LE GRAND, Preuves, p. 529.

Hij wordt door Northumberland in hechtenis genomen.

De morgen na Allerheiligendag (Vrijdag 2 November) kwam de graaf van Northumberland, van een talrijk geleide vergezeld, op Cawood aan, waar de kardinaal zich nog bevond. De graaf was dezelfde PERCY, wiens genegenheid voor ANNE BOLEYN door WOLSEY was gedwarsboomd geworden; en er kan dus wel een geheime bedoeling mee verbonden zijn geweest, dat HENDRIK juist *hem*, had gekozen. De kardinaal haastte zich om de onverwachte gast tegemoet te komen, en in zijn ongeduld om het doel van zijn komst te kennen, geleidde hij hem in zijn bijzonder vertrek, onder voorwendsel van daar zijn reisgewaad met andere kleding te verwisselen *(12)*. Beiden bleven nu een tijd lang tegen over elkaar staan bij een raam, zonder een woord te uiten; de graaf zag er verlegen en onthutst uit, terwijl WOLSEY zich geweld aandeed, om zijn ontroering te verbergen. Doch ten laatste, en terwijl hij met een sterke poging zijn ontroering overwon, legde NORTHUMBERLAND de hand op de arm van zijn voormalige meester en zei met zachte stem en langzaam; "Mylord, ik neem u gevangen, om hoog verraad." De kardinaal bleef hem stom en roerloos aanstaren. Hij werd nu in zijn eigen kamer bewaakt.

(12) And there you may shift your apparel. CAVEND. p. 347.

Het is twijfelachtig of WOLSEY schuldig was aan de misdaad waarvan hij werd aangeklaagd. Wij mogen geloven dat hij het denkbeeld koesterde, om te eniger tijd de zegepraal van het pausdom in Engeland te verzekeren, al zou ook HENDRIK'S ondergang daarmee gepaard moeten gaan; maar dit was wellicht ook alles. En dan ook: een *denkbeeld* is nog geen *samenzwering*, hoewel het zeker al spoedig daarin kan ontaarden.

Zijn vertrek. Komst van de Luitenant van de Tower. Wolsey op Leicester Abbey.

Meer dan drie duizend mensen (samengevloeid, niet uit haat en wraakzucht, gelijk de Londenaars, toen WOLSEY van "Whitehall vertrok, maar uit geestdrift, uit belangstelling) verzamelden zich de volgende dag voor het kasteel, om de kardinaal van hun deelneming te doen blijken. "God behoede uw genade!" zo werd van alle kanten geroepen, en een talrijke menigte begeleidde hem die avond; sommigen droegen toortsen in de hand, en allen deden de lucht weergalmen van hun geroep. De ongelukkige prelaat werd gevoerd naar Sheffield Park, de verblijfplaats van de graaf van Shrewsbury. Enige dagen na zijn aankomst aldaar, trad de getrouwe CAVENDISH met overhaasting zijn kamer binnen, en riep hem toe: "Goed nieuws, mylord! Sir WILLIAM KINGSTON en vier en twintig man van de lijfwacht zijn gekomen, om u tot zijn majesteit te brengen!" - "KINGSTON!" herhaalde de kardinaal, en hij verbleekte; "KINGSTON!" - en onder het slaken van een diepe zucht, bracht hij de hand krampachtig aan zijn dij. Dit "goede" nieuws had hem als verpletterd. Eenmaal had een goed gelukzegger, wie hij geraadpleegd had, hem gezegd: *Gij zult in Kingston uw einde hebben*;" en van die ogenblik aan had de kardinaal zorgvuldig de stad Kingston aan de Theems ontweken. Maar nu meende hij de voorzegging te verstaan.... KINGSTON, gouverneur van de Tower, zou hem ter dood leiden. Zij verlieten gezamenlijk Sheffield Park; maar schrik had WOLSEY de dood reeds aangedaan. Meermalen was hij op het punt om van zijn ezel te vallen, en de derde dag toen zij Leicester Abbey bereikten, zei hij bij het binnenkomen;

"Vader abt, ik ben herwaarts gekomen, om mijn gebeente onder ulieden te laten," en hij begaf zich ook terstond te bed. Dit was op zaterdagavond de 26ste November.

Zijn vervolgzieke ijver.

Maandagmorgen, wanneer WOLSEY door een donker voorgevoel beklemd werd, vroeg hij hoe laat het was. "Het is acht uur," gaf CAVENDISH hem ten antwoord. - "Dat kan niet zijn" hernam de kardinaal, acht uur....Nee! want ten acht uur zult gij uw meester verliezen *(13)*." Om zes uur, dingsdags, toen KINGSTON gekomen was om te zien hoe hij zich bevond, zei WOLSEY tot hem: "Ik zal niet lang meer leven." - "Heb goede moed!" zei hem de gouverneur van de Tower. - "Helaas! mijnheer KINGSTON," hervatte de kardinaal, "indien ik God even ijverig had gediend als ik de koning gediend heb, zou Hij mij op mijn grijze ouderdom niet zo verlaten hebben *(14)*!" En nu voegde hij er bij, terwijl hij het hoofd droevig hangen liet: "Het is mijn gerechte loon." Welk een oordeel over zijn eigen leven!

(13) By eight of the dock ye shall loose your master. Ibid., p. 381.
(14) He would not have given me over in my grey hairs. Ibid., p. 387.

Hij sterft.

Aan de ingang van de eeuwigheid (want hij had maar weinige minuten meer te leven) riep de kardinaal nog eenmaal al zijn haat tegen de Hervorming te hulp, om een laatste poging te doen tot haar bestrijding. De vervolging ging te langzaam naar zijn wens. "Mijnheer KINGSTON," zei hij, "hoor mijn laatste verzoek. Zeg de koning, dat ik hem bezweer in de naam van God, om de nieuwe gevaarlijke sekte van de Lutheranen te verdelgen *(15)*." En toen beschreef WOLSEY, met een verwonderlijke tegenwoordigheid van geest in deze zijn laatste uur, de ongelukken welke de Hussiten, naar zijn mening, over Bohème hadden gebracht; en terwijl hij van daar de overgang maakte naar Engeland, herinnerde hij aan de dagen van WIKLEF en Sir JOHN OLDCASTLE. Hij geraakte nu meer en meer met geestdrift vervuld: en zijn stervende ogen glinsterden nog eenmaal met een verjeugdigd vuur. Hij beefde bij de gedachte dat HENDRIK VIII, waar hij zich van de oppermacht van de paus ontslaan mocht, de hand reiken zou aan de hervormers. "Mijnheer KINGSTON," zo sprak hij ten laatste "de koning moet weten, dat indien hij de ketterij toelaat, God hem zijn macht ontnemen zal; en dan... ach, dan zullen wij door ongeluk op ongeluk bezocht worden.... misgewas, gebrek en oproer...en daarvan zal de ondergang van het rijk het gevolg moeten zijn."

(15) To destroy this new pernicious sect of Lutherans. Ibid., p. 389.

WOLSEY was door deze laatste inspanning geheel uitgeput. Na een ogenblik zwijgen ging hij echter voort, doch met een stervende stem: "Mijnheer KINGSTON, vaarwel! Mijn tijd loopt snel ten einde. Vergeet niet wat ik u gezegd en wat ik u opgedragen heb. Als ik dood ben zult gij misschien mijn woorden beter verstaan." Het was met moeite, dat hij dit nog kon uitbrengen. Zijn tong verstijfde; de ogen gingen hem strak staan; hij kon niets meer onderscheiden; hij blies de adem uit *(16)*. Op het eigen ogenblik sloeg de klok *acht*, en zij die rondom het bed stonden geschaard, wierpen elkaar een blik van vreze toe. Het was nu de 29ste November 1530.

(16) His tongue to fail, his eyes being set in his head. Ibid., p. 392.

Zo stierf de man, die eenmaal zozeer gevreesd werd. Macht was zijn afgod geweest. Om

macht te verkrijgen in de *Staat*, had hij de vrijheden van Engeland opgeofferd; en om macht te verwerven of te behouden in de *Kerk*, had hij gestreden tegen de Hervorming. Hij had geen andere gedachten gehad, waar hij de adel aanmoedigde en alle vrijheid gaf, wat weelde en de genoegens dezes levens betrof; het was dan slechts om hen te ontzenuwen en jegens hem te dienstbaarder te maken; en zo hij geleerdheid ondersteunde, was dit alléén opdat er een geestelijkheid zijn zou, geschikt om al wat leek was aan haar leiband rond te voeren. Terwijl hij eerzuchtig was, een intrigant en van een zedeloze levenswijze, was hij even ijverig verdediger geweest van de priesterlijke rechten en voorrechten als eenmaal de strenge BECKET; en wel mocht men het een zonderling contrast noemen, dat een hairen boethemd bevonden werd op het blote lijf van de wellustige man. Het doel van zijn leven was geweest, om de pauselijke macht hoger te verheffen dan zij ooit tevoren had beslaan, juist in een tijd dat de Hervorming zich gereed maakte om die macht te fnuiken; en dan, om zichzelf op de stoel van St. PIETER geplaatst te zien, met groter gezag nog dan een HILDEBRAND. WOLSEY zou, als paus, de man van zijn eeuw zijn geweest; en in de staatkundige wereld zou hij voor het primaatschap van Rome hebben gedaan, wat de beruchte LOYOLA korte tijd naderhand daarvoor deed, door zijn fanatisme. Verplicht om dit denkbeeld op te geven, - dat ook alleen in de middeleeuwen thuis behoorde, - had hij gewenst voor het minst Rome's macht te bewaren in zijn eigen vaderland; maar dit was hem almede mislukt. De stuurman, die in Engeland aan het roer had gestaan van het schip van de Roomse Kerk, was over boord geslagen, en het schip, dat nu aan zichzelf overgelaten was, stond gereed om op klippen en zandbanken verbrijzeld te worden. En toch, zelfs op zijn sterfbed verloor hij de moed niet. De laatste polsslagen van zijn hart waren zoveel stemmen geweest, die geroepen hadden om slachtoffers; de laatste woorden van zijn stervende lippen, de laatste boodschap aan zijn koning, zijn laatste wil, zijn Testament was geweest....VERVOLGING. Dit Testament zou maar al te getrouw ten uitvoer worden gelegd.

Drie bewegingen.

Het tijdstip van de val en dood van kardinaal WOLSEY, wat het punt is waarbij wij stilstaan, was niet slechts belangrijk omdat het 't leven eindigde van een man, in wiens handen, zo te zeggen, de lotsbeschikking van Engeland was gelegd geweest, en die gepoogd had de scepter van de wereld meester te worden; maar het is ook bepaald daarom gewichtig, omdat toen drie voorbereidende bewegingen geschiedden, uit welke de grote reformatorische verandering van de zestiende eeuw als gevolg moest voortkomen. Elke van deze bewegingen had haar eigenaardige vertegenwoordiger.

Het pauselijk oppergezag.

De eerste namelijk werd vertegenwoordigd door CROMWELL. De suprematie van de paus in Engeland stond een einde te nemen, gelijk dit overal het geval was waar hervormde Kerken verrezen. Doch er werd in Engeland nog een stap verder gedaan. Deze suprematie werd overgebracht op de persoon des konings. WOLSEY had, als vicaris - generaal, een tot daartoe ongekende macht uitgeoefend. Daar hij geen paus kon worden op het *Vaticaan*, had hij zichzelf ten paus gemaakt op *Whitehall*. HENDRIK had het toegelaten, dat zijn minister deze hogepriesterlijke troon oprichtte nevens zijn eigen troon. Maar hij was eerlang tot de overtuiging gekomen, dat er geen *twee* tronen moeten zijn in Engeland, of althans niet twee koningen. Hij had dan WOLSEY onttroond; en terwijl hij zichzelf vastberaden aan zijn plaats stelde, aarzelde hij niet om op Whitehall de tiara zich aan te matigen, welke de eerzuchtige prelaat voor zichzelf had begeerd. Sommigen zeiden echter, terwijl zij 's konings handelingen gadesloegen, dat wanneer het *pauselijk* oppergezag ter zijde werd gesteld, het gezag van *het*

Woord van God alleen daarvoor mocht in de plaats treden. En werkelijk, de ware Hervorming is ook niet te vinden in deze eerste beweging.

Het gezag van de Schrift.
De tweede beweging, welke hoog gewichtig was voor de vernieuwing van de Kerk, werd vertegenwoordigd door CRANMER; en zij bestond voornamelijk in het herstellen van het gezag van de Heilige Schrift. WOLSEY viel niet alléén, en CRANMER verhief zich niet alléén; elke van deze twee mannen voerde het *stelsel* mee dat hij vertegenwoordigde. Het gebouw van de Roomse tradities stortte in met WOLSEY, de grondslagen van de Heilige Schrift werden gelegd door CRANMER. En toch, terwijl wij alle gerechtigheid weervaren laten aan de oprechtheid van de doctor van Cambridge, moeten wij niet blind zijn voor zijn zwakheden, zijn toegefelijkheid voor het hoge gezag, en zelfs voor zekere mate van achteloosheid in hem, welke, daar zij toeliet dat hier en daar in de Kerk parasitenplanten wortel schoten, haar zelfs zich uitbreiden liet over de levende rotssteen van Gods Woord. Dus werd ook niet in *deze* beweging de Hervorming gevonden, in al haar kracht en al haar zuiverheid.

De Martelaars voor het geloof.
De derde beweging eindelijk werd vertegenwoordigd door de martelaren. Wanneer de Kerk een nieuw leven aanneemt, wordt dat leven vruchtbaar gemaakt door het bloed van haar belijders; en daar dit leven gestadig aan bederf is blootgesteld, heeft het er ook gedurige behoefte aan, om door lijden gereinigd te worden *(17)*. Niet in de paleizen van HENDRIK VIII, noch ook in de raadsvergaderingen, waar het vraagstuk van de afwerping van het pauselijk oppergezag behandeld werd, moeten wij de ware kinderen van de Hervorming zoeken. Daartoe moeten wij gaan naar de Tower van Londen; naar de Lollard's torens van St. PAUL'S en van Lambeth; naar de andere gevangenissen van Engeland; naar de bisschoppelijke kelders; naar de boeien, de stok, de pijnbank en de brandstapel. De vrome mannen, die geen andere voorbidding aanriepen, dan die van JEZUS CHRISTUS alléén, het enige Hoofd van zijn gemeente; die in de wereld verkeerden, van alles beroofd; die de mond gestopt werden, bespot, gegeseld en gemarteld, en die, te midden van al hun beproevingen hun christelijk geduld bewaarden, en, gelijk hun Meester, het oog van de geloofs gericht hielden op Jeruzalem: - *deze* waren de discipelen van de Hervorming in Engeland. De zuiverste Kerk is de Kerk onder het kruis.

(17) 1Pe 4:17. Plerumque Ecclesia est coetus exiguus sustinens varias et ingentes aerumnas. MELANCHTON, Loci.

De vader van deze Kerk in Engeland is niet HENDRIK VIII geweest. Terwijl de koning mannen als HITTON, BENNET, PATMORE, PETIT, BAYFIELD, BILNEY en zoveel anderen in de kerker wierp of overgaf aan de vlammen, was hij niet "de vader van de Hervorming in Engeland," zo als sommigen verkeerdelijk beweerd hebben; hij was haar *beul*.
De Kerk van Engeland was bestemd om in haar vernieuwing een Kerk van de *martelaren* te zijn; en de ware Vader van deze Kerk is: ***Onze Vader die in de hemelen is.***